

Úrvacsora • A kannibalizmus kultúrtörténete napjainkig

© Rátai János, 2007

Borító © Kocsis József

Szerkesztő: Pordány Katalin

Az egyedül jogosított magyar nyelvű kiadás. A kiadó minden jogot fenntart, részletek közlésének jogát is az írott és elektronikus sajtóban.

ISBN 978 963 7437 80 9

A kiadásért felel: a K.u.K. Kiadó és az Elipszilon Bt. ügyvezetője

K.u.K. Kiadó, 1138 Budapest, Népfürdő utca 15/E

T/F: 359-1634

www.kukkanto.hu

E-mail: kuk.kiado@chello.hu

Tipográfia és nyomdai előkészítés: Kocsis József

Nyomta és kötötte: Kinizsi Nyomda, Debrecen

Felelős vezető: Bördös János igazgató

Hátsó borító

Miért olyan magától értetődő számunkra az, hogy őseink vérszerződéseket kötöttek, vérrel pecsételték meg esküjüket, miért nem ütközünk meg azon, hogy isteneink véráldozatot követelnek tőlünk oltáraikon, s fel sem tesszük a kérdést, hogy mi szükségük van nekik a vérre, mit kezdenek vele és általában az égő áldozatokkal, mi indít bennünket az istenevésre, mi tesz bennünket készsé arra, hogy az eukarisztiában valóságossá vált isteni testet és vért az úrvacsorán ostyának álcázva magunkba vegyük, mért kell nekünk hinnünk abban, hogy vér kiontása nélkül nincs kegyelem, nincs nyugalom, nem várható békesség?

Ez a könyv: provokáció. Minden sorával. A szerző szándéka ellenére. Nem kevesebbet sugall, mint hogy az emberi kultúra fogantatásának természetes velejárója volt a kannibalizmus, amely több millió éves történetünk során a legkülönbözőbb módon és formában lényegült bele immár a civilizációnkba is, észrevétlenül. Ma már alig felfedezhetően, alig kimutathatóan, de szinte kitörölhetetlenül köztünk van, bennünk él. A kannibalizmus kultúrtörténete arra lázít bennünket, hogy fogadjuk el a kihívást, merjünk őszintén és mélyen szembenézni önmagunkkal és rejtett tapasztalatainkkal, mert fajunk, legyen bár sokszor komolytalan a huhogás, valóban újabb krízishelyzethez közeledik, amelyen kellő önismeret s a kultúránkban hordozott kannibál örökséggel való eligazodás nélkül képtelenség úrrá lenni.

Első mandala A kongói Pango

Az Úrnak ezeröttszázhetvennyolcadik esztendejében egy portugál üzletember, bizonyos Duarte Lopes – ambiciózus Lisszabon környéki polgár – kényelmesen elfoglalja helyét a Szent Antal nevű vitorlásán, és nekiveselkedik az útnak Afrika felé. Végső úti cél: a Kongó Királyság. Nagybátyja ügyeit vállalván különböző árukat visz a Fekete Kontinens belsejébe, de hamarosan látni fogjuk, egyéb szempontok is erősen ösztönözték az utazásra.

A Szent Antal pazar árubőséggel vetett horgonyt az angolai Luanda kikötőjében: a portugálok, mint rendesen, hoztak „különböző színű üveg holmikat és más csecsebecsét, amik igen kedveltek a bennszülöttek körében: holland szövetet, fejfedőket, késeket, festett szövetet”. A hajó raktere természetesen visszafelé sem kong, csak nyilván más az áruháalmaz cikkei listája. Szintiszta olyan holmi, ami egy későközépkori gyarmatosító európai országnak nélkülözhetetlen: „Portugáliába rabszolgákat, viaszt, mézet és más élelmiszereket hoznak, csakúgy, mint különböző színű festett pamutszövetet.”

Duarte Lopes úr lelkiismeretes és pontos megfigyelőnek bizonyult. Memóriájában tizenegy éven át tárolt információit pixelpontossággal adta tovább Filippo Pigafetta római krónikásnak, aki – vélhetően – példás szöveghűséggel jegyezte az elhangzottakat az ezeröttszáznyolcvankilencedik esztendő május havában.¹

Valóban megejtő részletgazdagság jellemzi azt a képet, amelyet Duarte Lopes úr fest a korabeli Kongó Királyságról és szomszédos területeiről, azoknak földrajzi adottságairól, történelméről, királyairól, népeiről, szokásairól, nyelveiről, tekintettel arra, hogy – Filippo Pigafetta szavaival – „... a geográfus, az orvos, a bányamester, a történetíró, a kereskedő, a tengerész, a hittérítő ... mind többet akarnak tudni a mesterségükkel összefüggő dolgokról”. De mindezen túl, a késői utókor számára is rendkívül érdekes és megszívlelendő tanulságokkal szolgál.

¹ Rubint István: Duarte Lopes – Filippo Pigafetta: A Kongó Királyság és a szomszédos területek leírása 1-2. Palimpszeszt Tudományos és Kulturális Folyóirat 5-6. összevont szám, 1997. június-július. <http://www.btk.elte.hu/palimpszeszt/pali05/p56.htm>

Megtudhatjuk például, hogy az első megkeresztelkedett kongói királyt, I. Joaót halála után, 1506-ban, keresztény erényekben még inkább bővelkedő Alfonso nevű fia követte a trónon. Amit viszont öccse, Pango (aki már korábban is a terjedő és terjeszkedő keresztény hit fondorlatos, sőt ádáz ellenségének bizonyult) egyáltalán nem viselt jó szívvel. Fivére nagyszámú ellenfeleit egyetlen táborba tömörítve, hatalmas sereggel indult a fiatal uralkodó törékeny hatalma ellen, s Alfonsót csupán az Úr jóindulatába vetett rendíthetetlen hite, valamint a csodák voltak képesek megmenteni.

Már maga az is kész csoda, hogy a mérhetetlen túlerő láttán őt cserbenhagyó híveit egy csaknem százezstendős öregember, Manisoio – szintén a hit erejével – képes volt a menekülésben megállítani és visszavezetni a király oldalára, érte immár készen életük feláldozására, irdatlan rendet vágva az ellenség soraiban.

Alfonso a történeteket egyenesen a Mindenható beavatkozásának tekintette. Nem is Manisiónak mondott tehát köszönetet érte, hanem magának az Úrnak, szent fogadalmat téve, hogy korábbi ígéretét valóra váltva, ezután teljes életét az Úr igaz hitének, nevének és hasznos tudományának szenteli. Ugyanakkor hatalmas kereszt felállítását rendelte el, épp olyanét, amelyet a Kongóban először keresztelő hittérítő atya állíttatott.

Nos, ez a kereszt, amelynek már pusztá mérete is tiszteletet parancsoló volt, hirtelen égi jelt mutatott reménységül. A Mindenható, aki a történetek után nem kételkedhetett tovább alattvalója hitének törhetetlenségében, a kereszt fölött mennyei fényességbe borította az eget. Mikor azt az ifjú király megpillantotta, némán térdre hullott, kezét és tekintetét könnyek között az égre emelve. És mindannyian, akik vele együtt felemelték a tekintetüket, őt fényes kardot láttak, kör alakban elrendezve, s a fegyverek egy teljes órán át szikráztak az égi verőfényben.

Rövidesen megnyilvánult a látomás jelentése, jelentősége is. A csoda híre eljutott Pango táborába, zavart és széthúzást keltve az addig egybeforrt alvezérek között. A sereg felbomlott, még mielőtt a döntő ütközetre sor kerülhetett volna, s így minden akadály elhárult az elől, hogy Alfonso az Úrnak tett fogadalmát teljesíthesse. Keresztjét ugyan még az ő uralkodása alatt kikezdte a pogány faféreg, de hamarosan újabbal pótolták, amely még Duarte Lopes ottjártakor is állott, s a kardok pedig örök időkre felkerültek Kongó királyi címerére.

Mert – hogy szavaimat egymásba ne öltsem – miként az már ebből a töredékesen idézett rövid részletből is kiderült, az Európából induló hajók természetesen „a különböző színű üveg holmik és más, a bennszülöttek körében igen kedvelt csecsebecsék” mellett valódi műkincseket is szállítottak erre az elmaradott kontinensre: kardot és keresztet. (Nem mintha

az ott élőknek, mint mindenkinek a világon, nem lett volna meg ősidők óta a maguk kardja és keresztje.)

A két királyi sarj véres szembenállásának kezdete azokra az időkre tehető, amikor apjuk, I. Joao (János), a legelső megtért kongói uralkodó, fiait is meg akarta kereszteltetni, ám közülük csak Manisunde (a későbbi Alfonso) hajlott a jóra, Pango pedig továbbra is kitarzott pogány hite, egyszersmind a keresztény erkölccsel összeegyeztethetetlen többnejűség mellett. És bár nekünk, kései európeereknek érthetetlennek tűnhet, maguk az asszonyok ragaszkodtak a legkonokabbul ősi hagyományaikhoz, ami rögvest magyarázatot kap, ha belegondolunk, hogy a végzetlen vitézkedésnek micsoda férfihiány az általános és következőszerű velejárója. Pango csatlósainak jelentős részét tették ki azok a korábban már megkeresztelkedett főnökök, akiket elhagyott feleségeik édesgettek vagy lázítottak vissza a törzsi civilizálatlansághoz.

A nyílt lázadást végül is Anzicana és Anzicos tartomány népei robbantották ki. Mozgalmuk hamarosan áttért más területekre is, ezeket egyesítette Pango a vezetése alatt.

A küzdő szellemű anzicos népről Duarte Lopes már korábban is, még könyvének első részében említést tesz, mégpedig meglehetősen nyomatékkal. Leírja (pontosabban tollba mondja) harcos erényeiket, fegyvereiket, amelyeket oly ügyesen használnak, hogy például huszonnyolcnál is több nyílvesszőt képesek kilőni sorozatban íjaikból, mielőtt az első visszahullana. Megemlíti, hogy „mivel ez a nép annyira nyers és kegyetlen, nem állnak vele kapcsolatban, csak amikor ők jönnek kereskedni Kongóba. Rabszolgákat hoznak saját népükből és Núbiából (mellyel határos földjük), szövetet és elefántcsontokat.” De másról is tanúskodik a leírás. Emberi húst tartanak a mészárszékekben – állítja Duarte Lopes –, miként Európában a marhaszegyvet vagy egyéb más tökehúsárut. Készleteiket többnyire hadizsákmányból töltik fel, jobbra azokból a foglyaikból, akiket nem tudnak rabszolgaként értékesíteni.

Mindezen egy sokat látott portugál utazó, akinek szemében mindennapos tény, hogy a színes pamutszövetvégek, viasztömbök és mézzel telt bödönök mellett fekete rabszolgák képezik a keresztény kontinensre igyekvő hajók rakományát, nem ütközik meg különösképpen. Van itt azonban valami, ami már végképp nem fér a civilizált ember fejébe. Egyesek – mondja Duarte Lopes – belefáradva az életbe, vagy nagylelkűségből, vagy hogy rettenthetetlenségüket fitogtassák, vagy ki tudja, mi más okból, kiváltságnak érzik, ha életükről lemondva felajánlhatják magukat uralkodójuknak, aki pedig jó szívvel elfogadja és elfogyasztja őket. Más közönséges kannibál népek csak az ellenséget eszik meg, véli Lopes úr, de hogy barátaikat, rokonaikat, alattvalóikat... – ez példátlan. (Megjegyzendő: példát a

jelenségről éppen maga Duarte Lopes említ, mégpedig ugyanebből a térségből, a Kongó Királysággal szomszédos területekről. „Loango környékén élnek az anziques-nek nevezett népek. Ők a történelem folyamán hihetetlen szokást alakítottak ki. Az a kegyetlen, bestiális hagyományuk, hogy emberi húst esznek, sajátjaikat, közelebbi rokonaikkal együtt.”)

Hogy mindezek ismeretében mi a véleménye ennek a derék, istenfélő, keresztény tudományokban jártas polgárembernek az anzicos népről, azt csak szó szerinti pontossággal szabad idézni. „Vidámak, nem kerülük a halált, egyszerűek, igazak és őszinték, annyira, hogy a portugálok – másban nem, de – bennük bíznak. ... ha az anzicos nép keresztény lenne, a legjobb akarattal szenvednék el – az örök élet reményében – a mártíromságot. Az ő példájukkal és tanúságukkal nagymértékben megerősíthetnénk hitünket a pogányokkal szemben, lévén annyira hűek és igazak, őszinték és egyszerűek, készek lennének a halálra a világ dicsőségéért, és jó néven vennék főnökeiktől, ha vele adnák húsukat is evésre (sic).”

Nyugodtan (vagy éppen nyugtalanul, ki-ki a vérmérséklete szerint) eltöprenghetünk azon, hogy mármost melyek azok a legfőbb erények egy későközépkori igaz európai keresztény szemében, amelyek leghívebben szolgálják hitének megerősítését a pogányokkal szemben. Elgondolkodhatunk azon is, hogy Lopes úr ekképp kivetített értékrendje szórványjelenség volt-e, vagy tökéletesen beleilleszkedett korának kulturális hagyományrendszerébe, miként az anzicos nép kultúrájába a humánmészárszék. Végtere is, amibe beleszületünk, amibe belenövünk, az mind természetes a számunkra. Természetes, hogy a rabszolgákat szállító hajóinkat szentjeinkről nevezzük el, mint ahogy egy téesz csak Arany Kalász, Lenin vagy Vörös Csillag lehet, a falu főutcája Kossuth, Petőfi vagy Dózsa, természetes, hogy a nagymama lekvárt főz, a gyári élelmiszer tele van E-vel, a diplomata úgy megy át a közlekedési dugón, mint Mózes a Vörös-tengeren, Madonna magához nyúl ének közben, magyar ember hepi börzdejt énekel születésnapkor, a tévéhíradó időjárással zárul, a miniszoknya télen jön divatba, Bianka nem néz bokszmeccset, Gerzson bableves után kitörli kenyérével a tányért, mert utána tészta következik, természetes, hogy a Nap kering a Föld körül, és völgyet keres a patak, nem a magas dombot.

Mindenesetre a mű huszonegyedik századi magyar fordítója a tisztán látás érdekében szükségesnek látja jegyzeteiben leszögezni a következőket. „[40] anziques nép: A mai Brazzaville Kongó, Közép-Afrikai Köztársaság, Kamerun határánál élő bantu és adamava nyelvű etnikumok szálláslelete található a fenti térségben. Ma itt él az azande népcsoport. Elképzelhető a két nép azonossága. Az azandékat még a múlt században is emberevőkként tartották számon – alaptalanul.” Továbbá. „[46] emberevés: Téves hiedelmek éltek a középkori európai ember tudatában. Tömeges méretű kannibalizmusról Afrika bármely

területén nincs hitelt érdemlő adatunk. Rituális módon a kereszténység is gyakorolja – ostya, bor, úrvacsora –, de Afrikában is fogyasztottak hasonló céllal a legyőzött ellenség egyes szerveiből.”

Egy spanyol újságíró és néprajzkutató, José Manuel Novoa nemrégiben azzal a megdöbbentő kijelentéssel lepte meg a civilizált világot, hogy a Nigéria, Kamerun és Gabon területén élő fang törzs harcosai körében még ma is léteznek olyan titkos társaságok, amelyek rituális összejöveteleiken emberi testrészeket fogyasztanak – főleg az agyvelőt és a nemi szerveket – a hosszan tartó fiatalság, az erő, a hatalom, a gazdagság reményében. Megtudhatjuk Novoától azt is, hogy ezeken az éjnek évadján tartott találkozókön sajátos követelmények várnak az avatandókra. A befogadásért fizetniük kell, mégpedig sok esetben valamely közeli hozzátartozójuk életével, felkínálva a tetemet a közösségnek. Enyhébb esetben megoldás lehet az is, hogy a temetőben hantolnak ki egy-egy halottat. Novoa szerint ez a szokás arra készítette a spanyol gyarmatosítókat, hogy halottaikat a szokásosnál jóval mélyebbre temessék. A fang törzs titkos kannibálszektáinak neve: Evu. Nyelvükön ez egy bizonyos emberi szerv – feltehetően a hasnyálmirigy – elnevezése, amely hitük szerint kivételes hatalmat adó varázserővel bír. Sőt. A hiedelem azt is tartja, hogy ha valakinek ereje és hatalma van, annak okát nem kereshetjük másban, csakis a kultikus kannibalizmusban. Tehát hogy az illető korábban embert evett. Novoa a hitelesség kedvéért nevetet is közöl. Szerinte Teodoro Obiang köztársasági elnök nem utolsósorban annak köszönheti hatalmát, hogy sokan nagy erejű varázslónak tartják. Akárcsak elődjét, Maciast. Egy ellenzéki politikus elmondta Novoának, szemtanúja volt, amint Macias felkeresett egy börtönt, ott felvágatta egy elítélt torkát, és mindenki szeme láttára ivott a vérből, hogy aztán elterjedjen róla: varázserővel rendelkezik, melyet a vérrel vett magába.²

Túlzás volna állítani, hogy Novoa tudósítása, melyet a hírügynökségek kínáltak fel közfogyasztásra, mozgósító erővel hatott volna a tudomány világára, új kutatási irányba térítve például a humánétológiát. Az etnográfusok, antropológusok is csupán annyiban kapták fel fejüket, amennyiben a média által megszólítottak. Az alábbi beszélgetés a Magyar Rádió Világvevő adásában elhangzott interjú³ rövidített, szerkesztett változata. Aki kérdez: Pásztor Zoltán. Aki válaszol: Boglár Lajos kulturális antropológus.

– A kérdés megosztja a szakmát...

² www.hrf.org/vasarnap/05mod.htm Modern kannibálok. A tényyszerűség kedvéért hangsúlyozni kell, hogy Novoa információja a cikk szerint is politikustól, mégpedig ellenzékítől származik.

³ www.vilagvevo.radio.hu/adasok/24/kannibal.htm

– Nagyon sokszor az a véleményünk, hogy azért találták ki, hogy egy-egy nép kannibál, emberevő, hogy meg lehessen hódítani, esetleg el lehessen pusztítani. De nincs olyan etnológus, aki látott volna kannibállakomát. A szó születése is elég furcsa, mert a kannibál a „karib” szóból jön. Tudni kell, hogy Kolumbusz, amikor az Antillákon először partra szállt Amerika felfedezése idején, akkor az ott élő népeket kariboknak nevezte – a nyelv alapján. És minthogy azonnal elterjesztette róluk, hogy ezek is emberevők, hiszen látott fülbevalót, nyakláncot rajtuk, amelyeken emberi fogak, emberi csontok voltak, a karibból lett a kannibál.⁴ Viszont Kolumbusz sem látott olyan konkrét esetet, hogy valóban ettek volna embert.

– Akkor csak hallottak ilyesmiről?

– Egy mítoszban a piaroáknál valóban magam is hallottam, hogy voltak emberek, akiket kerimiéknek hívtak (eredetileg karibok voltak), s akik a század elején megtámadták az ellenséget és megették. De ez csak olyan történet, mint egy Grimm-mese. A gyerekeket szokták riogatni azzal, hogy „ha nem alusztok rendesen, akkor majd jön a kerimié, és elvisz titeket”!

– Valójában mire vezethető vissza a kannibalizmus?

– Ha egyáltalán előfordult, rituális funkciója lehetett. Magyarán, nagyon sok helyen él az a képzet, hogy ha magunkhoz vesszük a megölt ellenség bizonyos testrészeit, azoknak az ereje belénk száll. Ez néha lehet egy egyszerű amulett, ahogy mondjuk az állatoknak az agyarait is megőrzik, és nyakláncot csinálnak belőle. Meg vannak győződve arról, hogy mivel ez kemény valami és nem ehető, koncentrálnak különböző energiákat. Tudunk olyan esetről – ezt a szakma úgy hívja, hogy endokannibalizmus, tehát belső emberevés –, ami abból áll, hogy az elhunyt ősök hamvait urnákban őrzik, és bizonyos szertartások alkalmával az urnából egy-egy csipetnyit belekevernek egy szertartási italba.⁵ És hisznek abban, hogy ezzel tulajdonképpen az ősök továbbélését tudják biztosítani. Néhányan ezt az egészet kihasználják, manapság például az egyik leghíresebb antropológiai film a Cannibal Tours című munka, amely arról szól, hogy turistákat visznek Új-Guineába azokra a helyekre, ahol valamikor az emberevők éltek és ahol valamikor az embereket trancsírozták és megették. Tehát kicsit olyan ez, mint amikor az idegenforgalmi irodák megszervezik a leányszöktetést... Egy show, amivel pénzt is lehet csinálni.

⁴ Pontosabban a kannibalizmus szó a Carib törzs spanyol nevéből (Caribales, Canibales) származik.

⁵ Az endokannibalizmus jelentése valójában sokkal tágabb: a fajtárs családon, rokonságon belüli elfogyasztását jelenti, embernél, állatnál egyaránt.

Most akkor mit kezdünk a kannibalizmussal? Van vagy nincs? Volt vagy nem volt? Hol volt, hol nem volt? Grimm-mese sütőlapátos vasorrú bábával? Nincs olyan etnológus, aki látott volna kannibállakomát. Kolumbusz sem látott konkrét esetet, hogy valóban ettek volna embert. Most akkor higgyünk, vagy ne higgyünk? Látott közülünk valaki valódi leányszöktetést?

Kertész Imre *Sorstalanság* című regényének végén, amikor a koncentrációs tábor csodával határos módon túlélte fiú már hazafelé tart, valamelyik kisváros pályaudvarán megszólítja őt egy férfi, két hüvelykujját nadrágjának övházába biggyeszteve.

„... arra volt kíváncsi, ami meg is mosolyogtatott kissé, hogy láttam-e a gázkamrákat. Mondtam is neki: – Akkor most nem beszélgetnénk. – No igen – felelte, de hogy csakugyan voltak-e gázkamrák, s mondom neki, hogyne, egyebek között gázkamrák is vannak, természetesen: minden attól függ – tettem még hozzá –, hogy mely táborban miféle is járja. Auschwitzban például számíthatunk rá. Én viszont – jegyeztem meg – Buchenwaldból jöttem. – Honnan? – kérdezte ő, és meg kellett ismételnem: – Buchenwaldból. – Tehát Buchenwaldból – bólintott, s mondom neki: – Onnan. – Amire azt mondta: – Nos, várjunk csak – merev, szigorú, kissé valahogy már-már leckéztető arccal. – Tehát Ön – s nem is tudom, miért, de szinte egész megilletődötté tett valahogy ez az igen komolyan, mondhatnám némiképp szertartásosan hangzó megszólítása – hallott a gázkamrákról –, s mondtam neki: hogyne. – Mindamellet – így folytatta ő, még mindig ugyanazzal a merev, mintegy a dolgok közt rendet, világosságot teremtő arccal – Ön személy szerint, a saját szemével azonban mégsem győződött meg róla –, s el kellett ismernem: nem. Amire ezt a megjegyzést tette: – Vagy úgy –, majd kurtán biccentve továbbsétált, mereven, kihúzott háttal, s úgy néztem, elégedetten is valamiképp, hacsak nem tévedtem.”⁶

Nemzetközi tekintélynek számító agykutató professzorunk előadást tart a Mindentudás Egyetemén.⁷ Sok más mellett megtudjuk, hogy a kihalt Neander-völgyi ember agykozonyája öblösebb volt, mint a nagy túlélő, a mi őseinkként számon tartott crô-magnonié. Hallgatói kérdés: Hogyan pusztult ki a Neander-völgyi ember? Professzori válasz: Ezt nem lehet pontosan tudni. Vannak olyan feltételezések, hogy a crô-magnoni (a nagy túlélő) falta volna föl, de ő ezt nem hiszi. Mint mondja: a crô-magnoni még nem volt olyan rossz ember, mint a manapság élő. (Magántermészetű költői kérdés: Vegyük akkor tudományosan eldöntött ténynek, hogy a morál evolúciója a crô-magnoni emberben tetőzött, s azóta a jó útja a rossz felé irányul?)

⁶ Kertész Imre: *Sorstalanság*. Negyedik kiadás. Magvető, Budapest, 1999.

⁷ Dr. Hámori József, *Mindentudás Egyeteme* 2002.

Napokon belül érkezik máshonnan a tudományos hír: Új kutatási eredmények a Neander-völgyiekről.

„Régóta vitatkoznak azon a kutatók, hogy a Neander-völgyiek vajon kannibálok voltak-e vagy sem. Több lelet utalt a kannibalizmusra, de egyik sem volt egyértelmű és vitathatatlan. Most egy franciaországi lelőhely teljesen egyértelmű bizonyítékot szolgáltatott rá. A 100–120 ezer éves lelőhelyen olyan csontokat találtak, amelyek legalább hat feldarabolt Neander-völgyitől származnak: két felnőttől, két kamasztól és két gyermektől. A csontokon a hús kőeszközzel való leválasztásának a nyomai láthatók, a nagy üreges csontok és a koponya olyan módon vannak feltörve, ahogy azt a csontvelőhöz, illetve agyvelőhöz való hozzáférés céljából tette az ősember. A csontok ugyanott és ugyanúgy vannak szétszórva, mint a minden bizonnyal táplálékkul szolgáló szarvasok csontjai.”

És rögvest hozzá a szerkesztői megjegyzés:

„A Neander-völgyiek története sok tízezer évet és óriási földrajzi területet fog át. A mostani egyetlen helyszín ezen belül egy adott populációra egyértelműen bizonyítja a kannibalizmust, de nem zárja ki azt, hogy a kannibalizmus elfogadása vagy elutasítása populációról populációra változhatott, akár csak a két-háromszáz évvel ezelőtti természeti népeknél. Önmagában nem bizonyítja tehát azt, hogy a kannibalizmus a Neander-völgyiek körében általános volt.”⁸

A megjegyzés tisztességes szándékához kétség nem férhet. És becsületére legyen mondva: itt nem szerepel olyan kitétel, hogy ha ettek is fajtársaikból a Neander-völgyiek, akkor is csak rituálisan, urnákban őrzött hamvakból egy csipetnyit. Meg hát azt sem tudjuk, hogy az ősemberevés (emberősevés, ősi emberevés) egyáltalán emberevésnek számít-e a mai fogalmaink szerint. És ráadásul, miként azt az éppen aktuális kutatási eredményekből tudjuk, a Neander-völgyi nem is az őszünk, nincs közöttünk genetikai kontinuitás. Azért így már egészen más. Nem?

A legnagyobb gondunk az, hogy sem antropológus, sem etnográfus, sem etológus, sem pszichológus, sem geológus, sem teológus, de még maga Kolumbusz sem látta a tulajdon szemével több tízezer, több százezer, több millió évvel ezelőtti őseinket, amint meglékelik az elejtett ellenség (vagy éppen elhunyt rokon) koponyáját, kinyervén belőle a tápértékben és spirituális energiákban egyaránt gazdag agyvelőt. Így aztán kizárólag rajtunk múlik, hiszünk-e az idegsebészet történetíróinak, akik állítják: Az ősember legrégebb, 6-700 ezer éves koponyaleletein található öreglik táji koponyatörések a kannibalizmus maradványai. (Csak

⁸ Válas György tudományos és műszaki hírei <http://freeweb.interware.hu/valas/Valas/hirek/arch/neander2.htm>

érdekességképpen: a 6-10 ezer évvel ezelőtti, a csiszolt kőkorszakból származó koponyaleleteken már gyógyult lékelés, azaz agyműtét nyomai láthatók.)⁹

Rajtunk múlik az is, hiszünk-e Mary Baxternek, a Cambridge-i Egyetem kutatójának, aki – miután több korabeli sírt átvizsgált – úgy véli, a haddenhami leletek között talált olyan bizonyítékot, amely egyértelművé teszi a mai Nagy-Britannia területén 300 ezer évvel ezelőtt élt őseink kannibál szokásait.¹⁰

Annak a döntésnek a felelősségét is nekünk kell vállalnunk, hogy hiszünk-e a Balatoni Múzeum régészeinek, amikor azt állítják, hogy a Keszthely környéki ásataik során feltárt két rézkori, Krisztus előtt a 3. évezredre keltezhető veremben a kannibalizmus nyomait mutató leletekre bukkantak.¹¹

Abszolúte saját kompetenciánk a döntés, hogy kiben hiszünk, miben hiszünk.

Richard E. Leakey világhírű paleoantropológus, Hámori József, Bolgár Lajos és sokan mások abban hisznek, hogy lelkiismeretlenség rászabadítani a felkészületlen emberiségre ezeket a kellőképpen nem igazolt, rendezetlen és veszélyes, túldramatizált gondolatokat, amelyek alapjaiban kezdik ki az aranykoron táplált pozitív jövőképünket. Az ember eredendően jó, mindig is az volt, békésen gyűjtögetett, vadászgatott, nemezgette utódait, csak ez a most múlt huszadik század valahogy mindent összezavart. Ez a mi igazi drámánk, de ha összeszedjük magunkat, valahogy majd úrrá leszünk a bajokon. Erre kell koncentrálni.

Richard Dawkins zoológus, *Az önző gén* című könyv szerzője, a kultúra örökléstanának lefektetője és követői kimondatlanul is abban hisznek – persze minden második mondatukban Darwinra hivatkozva –, hogy a Teremtő mindenhatóságának helyébe a gén mindenhatóságát állítva megszabadulhatunk minden felelősségünktől, megszabadulhatunk a tússzá vált lelkiismeret minden nyomorúságától, elvégre a génről bár sokat tudunk, útjai mégis rögök és kifürkészhetetlenek; mindannyian a gén kezében vagyunk, az evolúció is a gén kezében van, ugyanakkor csodás módon a gén nem állít elénk sem lelkiismereti, sem morális követelményeket, így aztán kényelmesen és nyugodtan moralizálhatunk, ahogy éppen kedvünk szottyán, ahogy éppen eszünkbe jut. Nincs kinek számot adni, nincs, aki számon kérjen, magunknak kell önmagunkról számot adnunk. Hogy milyen alapon, az nem bomlik ki ebből a logikából.

⁹ A PTE ÁOK Idegsebészeti Klinika szakorvosainak munkaközössége: Az idegsebészet alapvonalai orvostanhallgatók részére. <http://neurosurgery.pote.hu/dat/jegyzet/f2.html>

¹⁰ Élet és Tudomány – A halott húsát megették? <http://www.sulinet.hu/eletestudomany/archiv/2000/0012/tudvil/ahalotth.htm>

¹¹ Antal Anita: Kannibálok Keszthely környékén? Interjú. <http://www.zalamedia.hu/khely/0706/ku.html>

A materialista azt hiszi, hogy nem hisz. Abban hisz, hogy lehetséges a világot varázstalanítani. Számára minden, ami nem kézzelfogható: illúzió. Pedig hát az illúzió is – illúzió voltában – része a létező valóságnak. Illúzió van. A legképtelenebb illúzió az, hogy létezhet a világ, és benne az ember, illúziók nélkül.

Az ortodox evolucionista (olykor neodarwinistának nevezi magát) abban hisz, hogy az élő világ minden feltett és feltehető kérdésére Darwin már megadta a választ, melyet – nincs más dolgunk – csak alkalmazni kell az élet szóban forgó aktualitásaira, szándék nélkül vagy szándékosan feledve, hogy Darwin, mint képzett teológus, az evolúciót a teremtés zseniális természetprogramjának tekintette, mondván: „Aki azt hiszi, hogy minden egyes ... faj függetlenül teremtődött, ...Isten műveit merőben majmolássá és csalárdsággá alacsonyítja le.”¹²

A fundamentalista igekövető abban hisz, hogy a világ minden feltett és feltehető kérdésére a válasz adva van a védák, az Írás, a kinyilatkoztatások, a próféciák által, Mózes, Zarathusztra, Jézus, Buddha, Mohamed által. Számára az Írás szent, az Írás szavai érinthetetlenek, megváltoztathatatlanok, mert közvetlenül Istentől valók, és egyedül csak Isten tudhatja, mit mikor, kinek, miért, hogyan nyilatkoztatott ki. A mi dolgunk, hogy felfogjuk, és kövessük a szavait.

A nem fundamentalista igekövető azt hiszi, hogy hisz. Abban hisz, hogy hitének alapja, a kinyilatkoztatás apróbb-nagyobb átértelmezésekkel, bölcs kompromisszumokkal hozzáigazítható a világ változásaihoz, miután meg kellett tapasztalnia, hogy a változó világ nem hajlandó az ígéhez igazodni. Így működik a vallásos hit természetes eróziója. A hit halála az okoskodás.

A kreacionista, a tudomány alapokon álló teremtéshívő abban hisz, hogy minden evolúciós elméletet sikerül tudományos érvekkel egyszer s mindenkorra, végérvényesen megcáfolni, s a teremtést (kreációt), mint tény, sikerül egyszer s mindenkorra, tudományos érvekkel, Isten nevében alátámasztani.

¹² Charles Darwin: Fajok keletkezése természetes kiválasztás útján. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest 1911. Fordította: Dr. Mikes Lajos, 179. o. Szövegkörnyezetben: Aki azt hiszi, hogy minden egyes lófélé faj függetlenül teremtődött, valószínűleg azt fogja állítani, hogy minden egyes faj változásra való hajlamossággal teremtődött, változásra úgy a természet ölen, mint a háziasítás közben, még pedig oly különleges módon való változásra, hogy gyakran ép úgy csikozódik, mint a génusznak többi faja; és hogy valamennyi faj erős hajlamossággal teremtődött arra, hogy amikor kereszteződik más fajokkal, amelyek a világ távoli tájait lakják, oly korcsokat hozzon létre, amelyek, csíkjaikat tekintve, nem saját szüleihez, hanem a génusz más fajaihoz hasonlítanak. Ennek a nézetnek az elfogadása, az én véleményem szerint, egyértelmű azzal, hogy egy reális okot elvetünk egy irreális vagy legalábbis ismeretlen ok kedvéért. Ez a felfogás Isten műveit merőben majmolássá és csalárdsággá alacsonyítja le; és én csaknem épp oly könnyen elhinném a régi és tudatlan kozmogonistákkal együtt, hogy az ásatag kagylók sohasem éltek, hanem csak ezért teremtődtek kőből, hogy majmolják a tengerparton élő kagylókat.

A finalista az irányított természeti törvények elvében hisz, abban, hogy a természet, s benne az élő természet, annak részeként pedig az evolúció is, célorientált (isteni) rend szerint működik, minden, ami létezik, egy eleve meglevő végső cél szolgálatában áll.

A kauzalista az ok-okozati természeti törvények elvében hisz, abban, hogy a természet, s benne az élő természet, annak részeként pedig az evolúció is, egyetlen okra visszavezethetően működik, minden, ami létezik, egyetlen kiváltó ok következménye, és nem tudhatjuk, hogy minek a szolgálatában áll, vagy hogy áll-e egyáltalán valaminek a szolgálatában.

A szkeptikus semmiben sem hisz, de igazi élő szkeptikus nem létezik. Az igazi szkeptikust arról lehet felismerni, hogy nem él. Öngyilkos lett. A remény hal meg utoljára – ahogy mondani szokták.

A sátánista abban hisz, hogy ebben a balhitekkel, álvallásokkal, hamis képzetekkel, tudattorzításokkal, hazugságokkal, képmutatásokkal, butasággal telített világban az egyetlen biztos pont: a maga valója. Csakis önmagából indulhat ki, és önmagába térhet vissza. A sátánista inkább lesz bűnbak, mint a nyájjal együtt bégető birka, őt nem terelheti sem pásztor, sem pulikutya. A sátánistának az ego az istene. Az ego (és csakis az ego) tudhatja, hogy neki mi a jó, és nekem az ő szavát kell követnem, az élet realitásait figyelembe véve. A realitáshoz hozzátartozik a mágia is, amely által az ego számára sikereket érünk el. Ha meginog a hitünk a mágiában, a sikereink is tovaszállnak, s mi képtelenné válunk az ego szolgálatára. A sátánista egy istentelen világban hisz, istentelenül.¹³

Gerzson, a tájjellegű tizedes abban hisz, hogy kézitusa esetén nem elegendő a gépfegyver bajonettjének pengéjét kétharmad részig belemélyeszteni az ellenség élőerejének hasába, mint ahogyan azt az 1-es harckiképzés kézikönyve előírja. Úgy kell akarni, hogy az élőerő, ha ellenséges, többé már semmiképpen ne lehessen sem élő, sem erő. Tehát tövig kell belenyomni. A biztonság kedvéért. Ölni kell, mondja, különben téged ölnek meg. Háborúban. Békeidő nem létezik, a békeidő a háborúra való nyugodt felkészülés ideje.

Bianka abban hisz, hogy lehetséges tisztán élni, minden a jóakaraton múlik, és az embert a szándékai minősítik. A jóakarátú ember jó ember, a rosszakarátú ember rossz ember. Az ember jónak születik, s a mi dolgunk az, hogy megőrizzük lelkünk tisztaságát.

¹³ A sátánizmust említve csakis és kizárólag a „Fekete Pápa”, Anton Szandor LaVey által 1966-ban alapított vallásra utalok, amelyet az Amerikai Egyesült Államok 1967 decemberében jegyzett be hivatalos vallásként. LaVey 1969-ben foglalta össze és tette közzé tanait Sátáni Biblia (és nem A Sátán Bibliája!) címmel. Minden tévhit ellenében a sátánizmus nem a Sátán imádatát hirdeti, olyannyira nem, hogy magának a Sátánnak a személy szerint való létezését is tagadja, s azt csupán a világ sötét oldalának megnyilvánulásaként fogja fel. Ez a felfogás, anélkül persze, hogy azonosulnánk vele, gond nélkül párhuzamba állítható Jungnak a személyiség árnyoldaláról vallott nézeteivel.

Magam pedig, hogy végre szint is valljak, abban hiszek, hogy mindannyian, akik valaha is léteztünk, léteztünk és létezni fogunk itt, a folyó innenső oldalán, egy fakultatívnak látszó, de valójában nagyon is kötelező tanulmányi kiránduláson veszünk részt. Bóklászunk, báméskodunk, csatázunk, csatangolunk, találkozunk, ismerkedünk, elvélünk, ki-ki a maga módján, a maga képességei, lehetőségei, sorsa szerint. Van, aki lemarad, van, aki türelmetlenül előrerohan, nincs különösebb jelentősége. Jelentősége annak van, hogy legbelül mivé válunk a számunkra megadatott térben, a számunkra megadatott idő alatt. Jelentősége annak van, hogy végül is mit viszünk magunkkal odaát. A találkozó ott van, a folyó túlsó oldalán. Ott megvárjuk egymást. Onnan már csak együtt indulhatunk tovább, hívők és hitetlenek, érzők és érzéketlenek, balgák és bölcsék, tudósok és tudatlanok, valamennyien, hiánytalanul.

Mélységesen hiszek a tudásban, de csak akkor, ha a tudás hézagait a hit, a belső megigazulás kötőanyaga tölti ki. Markolhatunk hatalmasat a tudásból, de akkor tudásunk hézagaiból is hatalmasat markolunk, melyeket csak hatalmas hittel tölthetünk ki. És a hitünk hiányai? A hit hiányait a tisztesség tölti ki. Ha kitölti. Persze ettől még kérdés marad a kérdés: mi a tisztesség? Jó kérdés. Igaz kérdés. Sok más mellett erre is keresem a választ *A kannibalizmus kultúrtörténetében*. Eredményhirdetés a könyv egészével. De előlegként néhány példában annyit megfogalmazhatok, hogy szerintem mi *nem* tisztességes.

Szerintem egészen biztos, hogy például nem tisztességes a tudás adta helyzetelőnyünkkel visszaélni. Nem tisztességes a messziről jött ember helyzetével visszaélni. Nem tisztességes a mesehallgató vélt vagy valós kiskorúságával visszaélni. Nem tisztességes semmiféle előnnyel, semmiféle kiszolgáltatottsággal visszaélni.

Ha először téled hallom Hófehérke meséjét, a te változatodnak fogok hinni. El fogom hinni, mert kisfiú vagyok, hogy a királyfi életre csókolta a kristálykoporsóban holtan fekvő meseszép királylányt. Számomra ez lesz az igazi. Mert te mondod, s mert én kisfiú vagyok, és téled így hallom először. Neked fogok hinni. Ám ha te úgy mondod el, hogy Hófehérkét a mostohamamája javítóintézetbe akarta záratni, de megszökött, az erdőben hét ocsmány pedofil gnóm megerőszakolta, majd prostitúcióra kényszerítette egy deklasszált arisztokratával, neked azt is el fogom hinni. Mert kisfiú vagyok, és te vagy az első mesélőm. Ha te agytudós vagy, előadást tartasz az egyetemen, és azt mondod, hogy a crô-magnoni nem volt olyan gonosz, mint a huszadik századi ember, sejtetve fajunk végzetes perspektíváját, hacsak nem fogadjuk el mércének te hitedet, a te erkölcsiségedet, el fogom hinni, mert kisfiú vagyok, és te vagy a mesélőm. Ha te etológus vagy, ráadásul Nobel-díjas, és azt írod nekem, hogy az első előember-Káin valószínűleg azonnal felismerte, hogy borzalmas dolgot

cselekedett, s társai rövid tanakodás után rájöttek, hogy ez nem mehet így tovább, én nem töprengök kinyilatkoztatásod képtelenségén, szájtátva hallgatom, amit mondasz, el fogom hinni a dajkamesédet, mert kisfiú vagyok, gyermekké tettél, aki szívig mesében jár. Ha te etnológus, esetleg kulturális antropológus vagy, s ráadásul olyan, aki járt már bennszülöttek között, én, a kisfiú, el fogom hinni neked, hogy a kannibalizmus csak mese, melyet a gátlástalan hódítók találtak ki aljas szándékaik megideologizálására, s ha mégis létezik, az csupán rituális neskannibalizmus: csipetnyi hamv egy csésze italba. Ha te paleoantropológus vagy, első szóra elhiszem neked, hogy a leletek egyértelműen bizonyítják valamennyi fosszilis ősünk világokat átfogó kannibalizmusát. Ha te szintén paleoantropológus vagy, de másik, nevedhez fűződik a Homo erectus másfél millió éves csontdarabjainak fellelése, még ki sem kell mondanod, már elhiszem, hogy az egész „Homo sapiens bestialis”-elmélet csak felelőtlen blöff. Ha te zoológus vagy ugyan, de először tőled hallok génről, etikáról, genetikáról, bizonyítás nélkül, becsületszóra elhiszem neked, és utánad mondom: egy az isten: a Túlélő Gén, és te vagy az ő prófétája. Ha te valódi próféta vagy, sarudon még csillagporral most küldetted az Elküldőtől, hittel hiszem neked, hogy kezdetben vala az Ige, a teremtés hat napig tartott, a jó és rossz tudása eredendő bűnben fogant, és még ma meg kell térnem, mert közel a végítélet, és lesz majd sírás és fogaknak csikorgatása.

Ha te szaktudomány-teremtő professzor vagy, az emberi lélek avatott értője, és Sigmund Freudnak hívnak, akkor fenntartás nélkül elhiszem neked, mert kisfiú vagyok és tőled hallom először, hogy minden lelki nyavalyám gyökerét elfojtott tudatalattimban kell keresnem, és majd meg fogok lepődni, hogy a szálak a régmúltban hogyan gabalyodnak össze a szexualitással és az apagyűlölettel.

Ha te szintén szaktudomány-teremtő professzor vagy, szintén az emberi lélek avatott értője, de Carl Gustav Jungnak hívnak, akkor először is megköszönöm a ritka élményt, hogy nem tekintesz kisfiúnak. Valóban. Felnöttem már. Szaporodik fogamban az idegen anyag, mint szívemben a halál. Ha te Carl Gustav Jung vagy, akkor minden tévedésed ellenére, csupán a bölcs mosolyodért, egyetlen szemhunyorításodért elhiszem neked, hogy igazán megfelelni a feladatainknak csak önismerettel tudunk, de megismerni önmagunkat csak úgy lehetséges, ha bátran, őszintén, elhallgatások, torzítások és riadalom nélkül képesek vagyunk szembenézni árnyék-énünkkel is, amelyet sem letagadni, sem misztifikálni nem szabad, csupán megismerni, megérteni és megszelídíteni.

Ha te költő vagy és József Attila, elhiszem neked, hogy az őssejtig vagyok minden ő, és a mindenséggel kell mérnem magam, de még neked sem hiszem el, hogy kit anya szült, az

mind csalódik végül, vagy így, vagy úgy, hogy maga próbál csalni. Igazán csak az csalódik, aki önmagát csalja meg.

Ha te Kertész Imre vagy, író, Auschwitz és Birkenau autentikus túlélő tanúja, Nobel-díjtól teljesen függetlenül is el fogom hinni neked, hogy a holokauszt kultúra, de neked sem fogom elhinni, hogy a holokausztra még nem adott választ Európa és a világ. Igazadat elfogadom a gyógyulhatatlan sebeket hordozó élő lelkiismeret igazának, de nem fogadhatom el totális, sebeken és kígyómarásokon felül álló igazságnak. Felteszem, te sem ragaszkodsz foggal-körömmel hozzá, felteszem, alig várod az érvényes cáfolatot. Most azonban még csak kérdezek.

Ismét a meseparafrázis. Ha egy fiatal lányt hazafelé menet a sötétben elkap egy héttagú banda, mind a heten megerőszakolják, fajtalanságra kényszerítik, kirabolják, összerugdossák, majd kiküldik az erdei országútra strichelni, mit fog látni ez a kislány a férfiakban, élete végéig? És ha történetesen ebből az iszonytató tragédiából gyereke születik? Kislánya? Mit fog mondani ez a gyermeklány-anya a kislány-gyermekének a férfiakról? Miben fog felnőni az a sátánfattyá leánygyermek? Igazat adunk megnyomorított édesanyjának, ha azt sugallja, sőt sulykolja egyfolytában, hogy ami vele megtörtént, arra még nem adott választ a világ? Megérteni megértjük, de igazat fogunk adni neki? Helyes úton jár? És ha történetesen egy világtól elzárt kis falu valamennyi lányát és asszonyát megnyomorítja egy háborús horda, áldatlan gyermekáldást hagyva a nők ölében? Milyen érzelmi közállapotba fognak belenőni azok a gyermekek, abban az elzárt kis faluban? Fiúk és lányok egyaránt. Lesz közöttük egy is, aki hisz abban, hogy létezik szent örület, létezik igaz szerelem? És ha egyszer majd valamikor mégis akad valaki hívő, aki valami atavisztikus kényszer folytán nem hajlandó mást mesélni a gyermekeinek, csak a Hófehérke eredeti változatát, a többi minek fogja tartani? Örültek? Fantasztának? Felelőtlen, infantilis ábrándozónak? Naiv különccnek? Nem erre a világra való elvarázsolt hazudozónak?

Igaz is: Milyen altatómesét mond bádogviskójában a kicsinyeinek az a brazíliai édesanya, aki kilenc-tíz éves korában kezdte a szexipart, s most térden állva, szemét az égre emelve könyörög a Jóistenhez, hogy csak jöjjön már egy rohadt, mocskos, szemét, perverz európai turista, mert belőlük él, csak így tudja eltartani a kölykeit? Amúgy nyilván felkészíti őket a rájuk váró való életre, de mit mesél? Jobbik énünk nikszt? Hófehérke nikszt? Válasz nikszt?

Elhiszem, sőt vallom, hogy az amnézia nem lehet válasz a múltra. Elhiszem, hogy az ezredvégi terrorizmus torztetteit sem tudjuk elhelyezni a holokauszt feldolgozása nélkül. De sürgősen hozzáteszem: a huszadik századi holokauszt korántsem előzmény nélkül való,

korántsem a század leleménye. Kétségtelen: hozzánk ez a holokauszt áll a legközelebb, számunkra ez a legszembetűnőbb, legattraktívabb, leglélekbebarmolóbb, de fajunk történetében sajnos csak egy a sok közül. Úgy fogjuk fel, mintha ilyesmi csupán a mi korunkban, csakis velünk eshetnék meg, mintha idáig az emberi történelem a humanizmus diadalmenete lett volna, aztán most hirtelen, minden előzmény nélkül minden összeomlott. Ez is amnézia.

Alig kell visszamennünk még szembetűnőbb, még átláthatóbb, még attraktívabb példáért. Inkvizíció. Nem amnézia a holokauszt természetéről beszélni az inkvizíció analógiájának elemzése nélkül? A holokauszt történetileg behatárolható időtartama: maximum öt év. A sztálinizmusé maximum nyolcvan év. A kereszt kataklizmájának történetileg behatárolható időtartama: minimum kétezer év. A holokauszt poklának külső-belső bugyraihoz (legalábbis részben) képesek voltunk asszimilálódni. Ez bizony több mint elgondolkoztató. Ez borzalmas. És a kereszt kataklizmájához való évezredek asszimiláció? Ki gondolja végig? Ki éli át a máglyán égő Giordano Bruno szellemének egyetemes megakínjait?

Az nem amnézia, hogy a szívünk mélyén hagytuk az inkvizíció bestiáját békében nyugodni, anélkül, hogy az igazi, kollektív szembenézés, beszámolás, leszámolás, feldolgozás, feloldozás megtörtént volna? A hitlerizmus, a sztálinizmus hatalmi jelképeit az európai jogrendszer a világméretű erkölcsi igazságtétel nevében számúzta közéletünkéből. És az inkvizíció hatalmi jelképeit?! Igen. A holokauszt kultúra. És az inkvizíció? Az nem máig ható, máig élő kultúra? Az csupán a kollektív feledés által megszelídített történelem?

Istenem, mi lenne velünk feledés nélkül?!

Istenem, mi lenne velünk emlékezés nélkül?!

A hitleri önkény semmi újat nem talált ki. Annyit tett csupán, hogy a hagyományos humán kannibalizmusról leválasztotta, félretette a rituális változatot, és megtartotta a bestiálist, az erősebb kutya fajfenntartó sallangmentesített ideológiájával. Ideje volna látnunk: az inkvizíció minden szerves, leválaszthatatlan előzményeivel és máig ható, máig tartó konzekvenciáival ugyanolyan bestiális kannibalizmus, mint a holokauszt, épp csak az ideológiáját deklarálja istentől valónak. Mindkettő humánológiai alapja atavisztikus: ha az életfeltételek úgy hozzák, a fajtárs nem más, mint prédaállat. Így, hidegen.

Úgy érezzük, és mondjuk is: a holokausztban az a legiszonyosabb, hogy a hideg emberi számítás terméke, nem hirtelen felindulásból, nem is vallási fanatizmusból, hanem előre megfontolt aljas, hidegvérű szándékból született. Biztosak lehetünk: az inkvizítor sem a felkent harag hevében hozta létre gépezetét és hajtotta végre csalhatatlan ítéleteit. Legfeljebb

felhergelte önmagát. A valódi motívum nála is, mint bármely önkényuralmi rendszer manipulátoránál, ugyanaz: a lehető legrövidebb úton, a lehető legnagyobb biztonsággal elpusztítani mindazt, ami territoriális hatalmamat veszélyezteti. Hidegvérrel, okosan. Ahogy az állatok királya.

Ezért mondom, hogy ha nem csupán a bennünket frusztráló felhalmozódott feszültségtől, indulattól, keserűségtől, csalódottságtól akarunk szabadulni, ha nem csupán aktuális mentálürítkezésre vágyunk, hanem valóban meg akarjuk tudni, mert felismertük, hogy meg kell tudnunk, kik is vagyunk valójában, nem indulhatunk ki akkut sérelmeinkből, nem elégedhetünk meg ambuláns vizsgálatokkal.

Sigmund Freud arra tanít bennünket, hogy az állandósult személyiségi problémák gyökerét a személy múltjában: gyermek-, esetleg csecsemőkorában kell keresnünk. Régen átélt események, amelyekkel nem tudunk szembenézni, mert talán soha nem is tudatosultak bennünk, s így kerültek pszichénk tudatalatti tartományába, ott a mélyben alattomban nyomorítják lelki alkatunkat.

Carl Gustav Jung arra tanít bennünket, hogy nem csupán az egyénnek, de a közösségnek, a társadalomnak, sőt, az egész emberiségnek is megvan a maga – közös, kollektív – tudatalattija. Ezt a kollektív tudatalattit azok a minden társadalomban mindenkor és mindenhol jelen levő, az egyén számára szimbólumokban, képekben megjelenő alapeszmék képviselik, amelyeket ő archetípusoknak nevezett. Ha hinni lehet Jungnak, ezeknek az alapeszméknek a megsértése, akár szándékosan, akár öntudatlanul, súlyos következményekkel, mondhatni isteni megtorlással jár.

Mindent, ami bennünk rejlik, a mélytudat védőburka, a jótékony amnézia öleli körül. E védőburok nélkül lelkünk-valónk egy merő kitárt seb, élehetetlen halmaz volna. Napi életvitelünk e kültakaró, e védőburok nélkül egyszerűen képtelenség lenne. Az amnézia védelmét azonban időről időre, újra és újra fel kell adnunk, mert nem mindennapi, totális életünk a totális emlékezés nélkül ugyanolyan képtelenség, mint mindennapi életünk felejtés nélkül. Krízishelyzetekben, amely felé – pánikra semmi ok! – bizony ismét közeledünk, össze kell szednünk minden bátorságunkat a szembenézéshez: emlékeznünk kell.

Ki emlékszik, ki tudja, hány kataklizmát, hány holokausztot, hány özönvizet, hány végítéletet éltünk már át, hányszor pusztítottak el bennünket természeti erők, hányszor faltak fel bennünket állatok és istenek, hányszor faltuk fel isteneinket, hányszor faltuk már föl önmagunkat, születésünk óta hányszor kellett csaknem a semmiből újrakezdenünk! Ez mind-mind a kannibalizmus kultúrtörténete. Nincs az a holokauszt, amelyet helyére tudnánk rakni a kannibalizmus kultúrtörténetének megismerése és megértése nélkül. A kannibalizmus

napjainkig tartó kultúrtörténete évmilliók óta magában hordja a választ minden rémségesre és minden fenségesre, ami emberrel csak megtörténhetett.

Legalábbis én így gondolom.

Második mandala

Homo labilis

Meddig kell visszamennünk, Ádám, hogy a kollektív tudat zavarainak ősokait megpillantsuk? A fogamzásig? Az őssejtig? Mert hogy az őssejtig vagyunk minden ős? Vagy a születésig? Az emberré válás kezdetéig? A világ teremtéséig? Az ember teremtéséig? Volt teremtés? Volt születés? Voltak vetélések?

Ádám, jól vagy?

Elképzelted, hogy az Atya nem is téged akart az Anyaföldtől, hanem azt a Neander-völgyit, csak félúton mégis elkapartatta, mielőtt még te végleg a világra jöttél volna? Kaddis egy meg nem született emberfajért. Vagy megszületett, és te pusztítottad el, féltékenységből, mert nagyobb agya volt, és a nagyobb agyúak kedvesebbek az Atyának? Valld meg, Ádám, valójában nem te vagy Káin? Őszintén szólva, nem úgy nézel ki, mint akit annyira vártak. Mint aki annyira kedves volna az Atyának. Meglehetősen frusztrálnak látszol. Homo labilis. Minden a csecsemőkori szülő-gyermek kapcsolat disszonanciáira utal. És korai szexuális incidensekre. Sőt incesztusokra. Ha hinni lehet Freudnak. De mégis, meddig kell visszamennünk, Ádám? Mit látsz, ha tökéletesen kilazítasz, és becsukod a szemed? Relax, Ádám, relax. Szánalmas nézni, kezded mennyire reszket. Ne félj, tiéd, nem veszhetsz el. Bizalommal tedd le a keresztet!

Csak bátran kimondani, ami bennünk van. Kontroll nélkül, szabadon. Lássuk a múltat! Szembenézni vele, vállalni, bármi derüljön is ki! Csak így lehet! Csak így szabad! Legbelül mindent szabad. Legbelül mindannyian szabadok vagyunk. Hadd jöjjön, hadd folyjék, ami kikíváncozik! Nem baj, ha formátlan. Nem baj, ha kusza. Nem baj, ha nincs benne rendszer. Majd összeáll. Egyszer majd biztosan összeáll.

A legrégebbi álmom, amire vissza tudok emlékezni, boldog álom. Repülök. Nem a hátamon, arccal az ég felé, mint Eric Knight Samuja, hanem nagyon is úgy, mint a madarak, földre eresztett tekintettel. Emberarcú földi madár. Ki voltam én akkor? Denevér?

Ösgyíkmadár? Papírsárkány? Marsasztronauta? Csúcsról csúcsra lendülő őserdei orangután? Vagy valami afféle? Emberi álmom ez? Lehetnek egy embernek nem-emberi álmai?

Örökösen arról álmodunk, hogy egyszer majd megvilágosodik az ösvény. Előttünk, mögöttünk, a talpunk alatt. Hogy honnan jöttünk, merre tartunk. A csupasz majom útja. A szárnyak nélkül szárnyaló szabad majom útja. Az emberarcú földi madár útja. Az elveszett Paradicsomtól az utolsó ítéletig vezető emberi sors útja. És az elveszett Paradicsomig vezető ismeretlen út? Milyen út vezetett az elveszett Paradicsomig? Teremtett út? Evolúciós út? A teremtés álma boldog álmom? Az evolúció álma boldog álmom? Az evolúciós út boldog út? A sarkfoki bálna álma boldog álmom? A sarkfoki bálna útja boldog út? A csapó cserebogár útja boldog út? A tövisszűrő gébics útja boldog út? A tömpefarkú tobzoska útja boldog út? A ködfoltos leopárd útja boldog út? A négykarmos félmajom útja boldog út? A törpecsimpánz bonobo útja boldog út? Ők mind-mind paradicsomi állapotban éltek az ember bűnbeesése előtt? Mindannyian paradicsomi állapotban éltünk a bűnbeesés előtt? Paradicsomi állapot = állati állapot? Bűnbeesés előtti állapot = tudás előtti állapot? Paradicsomi állapot = egység (a totalitással, a természettel); bűnbeesés utáni állapot = kétség (kettősség, dualizmus, tudathasadás)? Lehetséges, hogy a tudás megszerzése valóban bűncselekmény, amely végveszélybe sodorja egész élő és élettelen világunkat? Lehetséges, hogy a bűnbeesés miatt kell kihálnia az amúgy boldog sorsra született sarkfoki bálnának? Lehetséges, hogy mindenkori tudósainkat, mindenkori moralistáinkat megátalkodott bűnözőknek kell tartanunk?

Kisugárzásával és ismeretterjesztő munkásságával méltán népszerű kiváló tudósunk, az állati és emberi viselkedéstan professzora akként vélekedik (tréfálkozik?) *Evolúciós bolondságok* című publicisztikájában,¹⁴ hogy „egy derék, csimpánzméretű, a fák ágai között kiegyensúlyozottan élő majom megőrült”. (Ezek vagyunk mi, emberek.) A professzor úr szerint más fajok is követtek el örülségeket.¹⁵ (Ő karikíroz, én pedig megtoldom egy kicsit. Legyen lúd, ha kövér!) A zsiráf például olyan magasra emelte a fejét, hogy alig éri el a nyakával, inni sem tud normálisan, mellső lábaival gyakorolhatja az angol spárgát ina szakadtáig. A paradicsommadarak hímjei, merő feltűnésvágyból, színes tollbokrétát öltenek magukra, amivel sikerül is olyan hatékonyan feltűnniük a ragadozók előtt, hogy csupán egyetlen százalékkuk éri el a valódi célt: a tojó kegyeit a párosodáshoz. A végeláthatatlan evolúciós bolondságok kiváló iskolapéldája az elefánt is irdatlan ormányával, de olyan

¹⁴ Csányi Vilmos az ELTE tanszékvezető tanára.

¹⁵ Ami az *Evolúciós bolondságok*at illetően itt következik, az nem idézet, nem tömörítés vagy kiegészítés, hanem átírás. (Kivéve persze azt, ami idézőjelben áll.)

tébolyult képtelenségek sorozatára egyik faj sem ragadtatta magát, mint a mi őünk (így, egy személyben), akinek beláthatatlan következményekkel járó kórtörténete a következőképpen részletezhető, a teljesség igénye nélkül:

– Felelőtlen sietséggel levetette magáról kellemes és hasznos, minden viszontagság ellen védelműl szolgáló bundáját. Az így rászakadt hideg ellen hevenyében képzett vékony hájrétanggal védekezett, ami viszont a meleget tette elviselhetetlenné számára, izzadt, mint a söröslő. (Hozzáteszem: néhány százezer év alatt – ami evolúciós léptékkal mérve semmiségnek számít – tudósaival feltaláltatta a gázhajtású dezodort, és máris az ózonlyuknál lyukadunk ki, s a huszadik század emberének elvülhetetlen természetpusztító bűneinél. Mondom én, hogy összeáll a kép. Türelem. Nyugalom.) A folyadékvesztés pótlására persze folyton-folyvást folyóra vágyott, oda, ahol a nagyragadozók is oltották szomjukat. Kell-e tökéletesebb öncsapda?!

– Az értékes prémkülső eltékozlása gyermeki csínytevés ahhoz az önsorsrontó allűrhez képest, melyet őünk ezután a fejébe vett. (Vagy már előtte? Ki a megmondhatója! A jóisten sem lehet biztos a kronológiában.) Úgy döntött, hogy túlburjánzó, létszámban túlfejlett közösségeket hoz létre, mely közösségek érdekének alávetette az egyéni érdeket, megosztotta a javakat az arra érdemteleneknek: gyengéknek és öregeknek is juttatva, vagyis természetellenes módon és fokon szocializálódott. Ezzel az örültséggel bizony jóvátehetetlenül megsértette az önérvényesítés minden faj minden egyedére vonatkozó természeti törvényét. (Természetesen, mint mindenre, az önérvényesítés kikezdhethetetlen törvényére is találunk ellenpéldát az élővilágban, például az önfeláldozásra programozott rovarok között, garmadával. Ha a szükség úgy hozza. Miért ne lehetne az ember is programozott ellenpélda? Ha a szükség úgy hozza. Vagy a kényszer.)

– Miként a paradicsommadár hímje színes tollbokrétát, az emberős állatbőrből készült hacukát öltött magára, ami igencsak feltüzeltelte féktelen és felelőtlen kalandvágyát. Míg ugyanis a csupasz csupasz majom csupán a meleg égövön foglalhatott magának élőhelyet, a lebernyeges csupasz majom már zordabb tájak felé is elmerészkedhetett. (És hát milyen a telhetetlen ember, mikor már sapiensnek nevezhető: ha mehet, akkor megy is. Adta Odüsszeusza! Az sem volt egészen normális. Büntették is az istenek istentelenül, nem igaz?!) És mi lett a nagy kalandvágy eredménye? Nagy terjeszkedés. Világagresszió! Világuralom! A csupasz majom – immár bőrgúnyában, később láncingben, páncélban, csuhában, talárban, bíborpalástban, bűvárharangban és szkafanderben – az egész bolygó minden külső-belső körét elfoglalta, leigázta, felbolygatva, sőt felborítva a bioszféra kényes egyensúlyát.

– És beszél, és beszél, és beszél. Nem úgy, mint az állatok. Az állatok kommunikálnak, de nem beszélnek. Nem locsognak összevissza mindenféle szamárságot csupas és csuhás majomról, törvényről, tudományról, művészetről, erkölcsről, kultúráról, kannibalizmusról, a kannibalizmus kultúrtörténetéről, becsületszóra. Mi ebben az értelem? Mi ennek a haszna? És mitől vonja el az energiánkat? Mindezek tetejében a lebernyeges csupas majom még a ketrecbe zárt szőrös majomról is be akarja bizonyítani, hogy ha szervi elégtelenség miatt beszélni nem is, de képes a fogalomalkotásra, képes a fogalmi, szimbolikus kommunikációra, sőt, van neki éntudata is. Akkor hát valóban: mi végre tettük meg ezt a mi istenverte, szerencsétlen, kínokkal, küzdelmekkel, önpusztítással, önfeláldozással, önfelfalással, önemésztéssel sújtott emberi utunkat? Honnan hova jutottunk? Egy helyben topogunk, vagy még annál is rosszabb a helyzet? Mi értelme van kínkeservvel összehordott kultúránknak, ha ugyanott ténfergünk, ahonnan elindultunk? Az a szőrehagyott örült majom igazán tudhatta volna, mit cselekszik, lépésről lépésre, lehetett volna neki felelős jövőképe, tudhatta volna, hogy miből mi következik, ha már egyszer Homo sapienssé vált! Vagy nem? Bár azt őszintén meg kell vallanunk, hogy ő sohasem tartotta magát értelmes embernek, ezt a nevet csak kétszeresen értelmes kései tudós utódai ragasztották rá, ügyet sem vetve a tudós kezekbe nem való névmágiára. Akadémikus agykutató antropológusaink esküsznek rá, hogy a crô-magnoni embernek semmiben sem különbözött az agya a mienkétől, de – ezt már ismét csak én teszem hozzá – nem valószínű, hogy eszébe jutott volna sapiensnek nevezni magát, sem egyszeresen, sem kétszeresen.

– További tétel a csupas majom anamnézisében: Nem elégszik meg a természetben található tárgyakkal, neki semmi sem jó úgy, ahogy van. Neki mindent át kell alakítania, hogy birtokba vehesse. Az ő kezében mindennek eszközzé kell válnia, és minden eszköznek őt kell szolgálnia. Az egész természetnek őt kell szolgálnia. Az egész természetet át kell alakítania. Az egész természetet birtokba kell vennie. Képes is rá. Meg is teszi. Bármilyen áron. (A szkeptikusok szerint csak a saját természetét nem tudja átalakítani. Nem is akarja. A hívők szerint nem is tehetné. Mert az emberi természet Istentől való. Az anyaghívők szerint pedig az emberi természet az isteni Evolúciótól való. Adva van. Ha igaz. A szőrös majom sem akart nekivetkőzni, nem akarta ő csupas majommá alakítani magát. Soha nem is lett volna képes rá. Csak az Evolúció. Vagy valami véletlen, mint az első önmásoló molekulákat. Idő van... Majd minket is az Evolúció... A mindenható és végtelen... Vannak ugyan problémáink, de hát az Evolúció tudja, mit akar. Az Evolúció útjai rögösek és kifürkészhetetlenek. Aki az Evolúcióval dacol, Istennel dacol. A Véletlen is Istennel dacol. Vagy neki dolgozik? Egy az Isten, és a Véletlen az ő másik prófétája?)

– És ami talán a legfőképpen felróható a csupasz majomnak: A természet átalakítása közben teljesen elvesztette tájékozódási képességét a természetben. Van fogalma arról, pontosabban arra, hogy mi a jó, de nem tudja ab ovo, belülről. Könyvből tanulja. Nem az angyalok súgnak neki, ő maga alkotja a szabályokat. Ő maga a törvény immár. Meg is látszik rajta is, a törvényen is. A szarvas tudja, melyik a jó fű, és azt is legeli. Nincs szüksége közegészségügyi előírásokra. A fecske tudja, hogyan kell fészket építeni, és úgy is építi a fészket. Nincs szüksége építésügyi hatóságra. A hangya tudja, hol a helye a maga társadalmában, mikor mit kell tennie hangyaszorgalommal, ezért aztán nincs szüksége sem alkotmánybíróságra, sem alkotmányra. De az ember nem tudja gyárilag, hogy mit kell ennie, nem tudja, mit kell tennie, nem tudja, hogyan kell építenie, nem tudja, hogyan kell társadalmi lénynek, állampolgárnak lennie, csak kiokoskodik. És törvényt alkot rá. És amit kiokoskodik, azt szóban rögzíti. Beszél. És a beszéd rögzítését is kiokoskodik. És a rögzítés rögzítését is kiokoskodik. Megrögzött rögzítő. Kötéltábla. És erőszakszervezetet okoskodik ki, hogy aki nem akarja, az is kénytelen legyen betartani azt az okoskodást, ami írva van. Ami írva van, az szentírás. Istent okoskodik ki, és a törvényt ráruházza kiokoskodott istenére, hogy legyen mit megszegnie és legyen kit magára haragítania. Pontosabban: hogy legyen kit ellenségére és a hatalmának ellenszegülő törvénybontóra haragítania! Jaj annak, aki megsérti a szentesített törvényeket! Jaj annak, aki megsérti a szentesített tradíciókat! De ugyanakkor mégis, látható ok nélkül is, folyamatosan megváltoztatja a törvényeket és a tradíciókat. Főként az erkölcsi törvényeket. Főként az erkölcsi tradíciókat. Kész skizofrénia. Lehet, hogy valóban megőrült a csupasz majom?

Mindenesetre Csányi Vilmos levonja a végső konklúziót, és ha eddig tréfálkozott is az igazsággal, ez már korántsem tréfabeszéd: „Az ember, aki szerényen sapiensnek, bölcsnek nevezi magát, noha bolondok bolondja, képtelen korlátozni populációjának méreteit, képtelen megakadályozni haszontalannak ítélt anyagok felhalmozását, képtelen alacsony szinten tartani az energia-felhasználást, és képtelen békésen együttélni a bioszférával, amelyből vétetett. Ki fogja ráhúzni a megérdemelt kényszerzubbonyt? És mikor?”

Valóban. Mikor is?

„Arról a napról és óráról pedig senki semmit sem tud, sem az égben az angyalok, sem a Fiú, hanem csak az Atya.”¹⁶ „Hallanotok kell háborúkról és háborúk híreiről: meglássátok, hogy meg ne rémüljete; mert mindezeknek meg kell lenniök. De még ez nem itt a vég. Mert nemzet támad nemzet ellen, és ország ország ellen; és lesznek éhségek és döghalálok, és

¹⁶ Mk13.32 Jézus beszéde Jeruzsálem pusztulásáról és az ő dicsőséges eljövételéről. Óvások és intések, kivált vigyázásra. Károli fordítása.

földindulások mindenfelé. Mind ez pedig a sok nyomorúságnak kezdete. De aki mindvégig állhatatos marad, az idvezül. És ha azok a napok meg nem rövidítették, egyetlen ember sem menekülne meg; de a választottakért megrövidülnek azok a napok. Mindjárt pedig ama napok nyomorúságai után a nap elsötétedik, és a hold nem fénylik, és a csillagok az égről lehullanak, és az egeknek erősségei megrendülnek. És akkor feltetszik az ember Fiának jele az égen. És akkor sír a föld minden nemzetsége, és meglátják az embernek Fiát eljöni az ég felhőiben nagy hatalommal és dicsőséggel. És elküldi az ő angyalait nagy trombitaszóval, és egybegyűjtik az ő választottait a négy szelek felől, az ég egyik végétől a másik végéig.”¹⁷ Ez Szentírás.

Amikor a Krisztus utáni 380. esztendő február havának 28. napján Nagy Theodosziosz a Római Birodalom keleti részében „Cunctos populos” kezdetű rendeletével államvallássá tette a kereszténységet (theszaloniki rendelet), az egyház már túl volt a legfontosabbnak és leghitelesebbnek tartott iratok kanonizálásán és alapvető dogmáinak rögzítésén.¹⁸ Az újszövetségi Szentírás kinyilatkoztatott hitigazságainak értelmezése, különböző elemeinek összehangolása, a hittételek megfogalmazása és rendszerbe foglalása szinte már az ősegyházak alapításával együtt megkezdődött, évezredek programot adva a töprengésre, állhatatos felderítésre, megméretésre, behatolásra, ütközésre, összecsapásra, szolgálatra, uralkodásra, véres és vértelen áldozatra mindig kész intellektuális potenciálnak. Csupán az alapoknak a lerakása is majd’ háromszáz éven át tartott.

Az egyház legnagyobb gondját a Római Birodalomnak mind a keleti, mind a nyugati tartományában az jelentette, hogy miként kell helyesen értelmezni a Szentháromságról és Krisztus személyéről szóló kinyilatkoztatásokat, hogyan tárható fel a tanítás igazi üzenete. A

¹⁷ Mt 24.6, 13, 22, 29-31 Jeruzsálem elpusztításáról, Krisztus visszajöveteléről és a világ végéről. Intés vigyázásra. Károli fordítása.

¹⁸ Kánon: eredeti jelentése szerint mérce, a teológiában a hit mércéje. A keresztény hit mércéje a közönséges könyvektől elkülönítő jegyzékbe foglalt, az egyházi tanítóhivatal és az egész apostolkollégium hitét tükröző, Istentől a Szentlélek által sugalmazott iratok gyűjteménye: a Szentírás. Az ismertek közül a legrégebbi ilyen jegyzék, a Muratori töredék Krisztus után 175 körül keletkezett. Dogma: kinyilatkoztatott hitigazság, amelyet az egyház minden hívőjére nézve kötelező elfogadásra ír elő. A katolikus dogmák megállapítása és megfogalmazása – a kinyilatkoztatás forrásai alapján – az egyházi tanító hivatal kizárólagos joga és feladata. Kinyilatkoztatás: Istennek természetfölötti tanítása az arra kiválasztott személyek által, mely az embernek vallási igazságokat, hitigazságokat jelent ki. Hitigazság: a kinyilatkoztatás tartalma. „Ami nincs kinyilatkoztatva, ha mindjárt még oly szoros kapcsolatban áll is a kinyilatkoztatással, nem lehet dogma, és nem válik azzá az Egyháznak tévedhetetlen előterjesztése által sem.” (Schütz Antal piarista, a hit- és bölcsészettudományok doktora, a Budapesti K. M. Pázmány-Egyetemen a dogmatika Ny. R. tanára: Dogmatika A katolikus hitigazságok rendszere főiskolai és magánhasználatra, Szent István Társulat, Budapest, 1922. I.) Egyházi tanító hivatal: a püspökök testülete. „Az egyházi tanítás letéteményesei, őrzői és hirdetői a püspökök, akik együttvéve alkotják a tanítóhivatalt. Minden püspök, aki püspöktársaival közösségben áll és a hitbéli és erkölcsi igazságokat egymással kölcsönös egyetértésben hirdeti, a tanítóhivatalt tévedhetetlenül gyakorolja. (Forrás: Dr. Szántó Konrád O.F.M.: A katolikus egyház története. II. kiadás, Ecclesia, Budapest, 1987)

kérdés lényege valójában az, hogy részesítheti-e Krisztus az embert megváltásban, ha ő maga nem isteni lényegű. A tét az egyház valódi ereje és hatalma, hiszen ha meginog az eredendő bűntől való megváltás dogmája, vele együtt meginog az egyház kizárólagos elhivatottságának dogmája is a megváltás közbenjárásában, megszűnik a függőségi viszony hívő és Anyaszentegyház között, s a hit az egyén legszemélyesebb, független, belső ügyévé válik. Márpedig ha az egyháznak nincs hatalma az istenfélő lelkeken és a kiszolgáltatott lelkiismereten, akkor nincs hatalma a politikán és a fegyvereken sem. Miként azt a történelem bizonyágtétele igazolja, az egyház fokról fokra, eltökélt következetességgel felnőtt a feladatához.

A kérdés, hogy ember-e az Isten Fia, vagy egylényegű az Atyával, már a keresztényüldözések korszakában kezdett körvonalazódni, de teljes drámaiságában a keresztényeknek vallásszabadságot adó, Nagy Konstantin és Licinius által 313-ban közösen kibocsátott, tehát a keleti és a nyugati részre egyaránt érvényes milanói rendelet után éleződött ki, és csak a század végén, már a császári hatalommal államvallássá nyilvánított katolicizmus megrögződésének évtizedeiben, főként Szent Ágoston munkásságával jutott viszonylagos nyugvópontra.

Kezdetben, amikor az egyház még a pogányság elleni létharcban a monoteizmus hitigazságának bizonyítására koncentrált, megelégedett azzal, hogy elfogadja és elfogadtatja Jézus személyét Isten fiának. Az izgága, kötözködő, mindenben összefüggést kereső, mindenre rákérdező emberi elme azonban nem nyughatik. Főleg ha a természetes, belülről jövő kíváncsiságot külső, egzisztenciális érdekek is sarkallják. (Mai szerzők számára állítólag a legjobb ihlető a honoráriumelőleg, de bizony mondom, más volt a helyzet, amikor a hűbéri hovatarozás helyes megválasztása és ideológiai megalapozása a szó szoros értelmében élet-halál kérdésének számított. Vagy esetleg az érzékeny lavírozás, a kínálkozó kompromisszumok találékony fellelése. Idejekorán. De hát ez már politika.)

A későbbiekben Isten személyének három szerepéről beszéltek: Atyaként a teremtésben, Fiúként a megváltásban, Szentlélekként pedig a megszentelésben tölti be szerepét. (Modalizmus) Ezzel párhuzamosan alakult ki az a meggyőződés, mely csak az Atya istenségét vallotta, és Krisztust, a megtestesült Fiút pedig olyan embernek, akit az Atya fiának fogadott és isteni természetben részesített. (Adoptianizmus) Ez utóbbiból fejlődött ki az az értelmezés, amely szerint a Fiú semmiből lett az Atya akarattényle által, tehát nem az Atya lényegéből született, nem egynemű az Atyával, de ugyanakkor a legtökéletesebb valóságos teremtmény, mert Isten mindent általa alkotott; nem örökkévaló úgy, mint az Atya, de minden idők előtt teremtett. E szentháromságtani doktrína, vagy nevezzük hitvallásnak, amely

kidolgozója és hirdetője, Arius nevét viseli (arianizmus), olyan konfliktusok forrása lett, amelyek kis híján már a IV. században az egyház szakadásához vezettek (ami majd csak a XI. században következik be, merőben más okokra visszavezethetően).

Arius 318-ban kezdte hirdetni nézeteit a Szentháromság pápai dogmájával szemben Alexandriában, melynek püspöke még az évben zsinatra hívta össze Afrika püspökeit, akik kimondták Arius eretnekségét, kiközösítés terhe mellett. Arius útja Palesztinába vezetett, majd a kis-ázsiai Nikomédiába, s tanításai meglehetősen gyorsasággal terjedtek a nép körében, minthogy istenképe lényegesen emészthetőbb volt a nagyközönség számára, mint a Róma által hitelesített Atya–Fiú–Szentlélek elvont, hármas egyistenkép. A viták odáig vezettek, hogy Nagy Konstantinnak, a kereszténység első birodalmi jótevőjének a rend és az egység helyreállítására, két kisebb zsinat után, 325. május 20-ára egyetemes zsinatot kellett összehívnia Nikaiába, mintegy 230-250 püspök részvételével. Ariust mint vádlottat hallgatták ki. Döntés: eretnek, száműzendő, tanai eretnekek, száműzendőek, az igazi hitvallás dogmája pedig a következő:

Hiszek az egy Istenben, mindenható Atyában, minden láthatónak és láthatatlannak teremtőjében; hiszek az egy Úrban, Jézus Krisztusban, Isten Fiában; ő mint egyszülött az Atyából, vagyis az Atya lényegéből született: Isten született az Istenből, Világosság a Világosságból, igaz Isten az igaz Istenből; született és nem teremtmény; ő az Atyával egylényegű, és minden általa lett, ami az égben és a földön van; ő értünk, emberekért és a mi üdvösségünkért leszállott és megtestesült, emberré lett, szenvedett és harmadnap feltámadott, és felment a mennybe, és újra eljön ítélni élőket és holtakat. És hiszünk a Szentlélekben. Így kell hinni, vezényszóra, egy szóval sem másként. Aki nem lép egyszerre, nem kap rétest estére. És hogy a hitvallás szövegének aktuális jelentősége félreérthetetlen legyen, záradékot is fűztek hozzá, a következőképpen: „Azokat, akik azt mondják: »volt, amikor a fiú nem létezett« és »mielőtt megszületett volna, nem létezett« meg hogy »a semmiből lett teremtve vagy más létezőből, illetve lényegből alkotott«, továbbá hogy »Isten fia változandó és változékony« – azokat a Katolikus Egyház kiközösíti.” (Ne feledjük: a kiközösítés nem pusztán a hovatartozás adminisztratív megszűnését jelenti egy hívő katolikus számára, hanem azt, hogy az egyház által kiszolgáltatott kegyelmi szentségtől megfosztatik, s így az utolsó ítéletnél elkárhoztatik. És ez rémületes.)

Mindössze két püspök akadt, aki nem írta alá a nikaiai hitvallást, őket természetesen Ariusszal együtt száműzték (az akkori viszonyok között még túl lehetett élni a megbélyegzést), így minden akadály elhárult, hogy az idézett szöveg immár birodalmi hitvallásként vonuljon be az egyház történelmébe.

Tudnivaló azonban, korántsem itt ért véget az arianizmus története. A császár rövidesen más belátásra jutott, Arius pártjára állt, száműzetését visszavonta, ami azzal járt, hogy ezután immár az ariánusok üldözheték legjobb meggyőződésük szerint a katolikusokat, és tettek is teljes buzgalommal, de a feszültség ettől csak nem akart szűnni. Nagy Konstantin halála után (337) összesen nyolc utódja került részleges vagy teljes hatalomra a birodalomban az ariusi vita (elvben) végleges lezárásáig, a 381-es Konstantinápolyi II. Egyetemes Zsinatig, ezalatt hat kisebb zsinat hozott részhatározatot a Szentháromság dogmájának kérdésében az éppen uralmon levő császár meggyőződésének és politikai célkitűzéseinek szellemében, de a döntő szó kimondása nem a püspöki testületre várt. Nagy Theodosziosznak, Kelet császárának már említett, 380-ban kibocsátott rendelete egyértelműen fogalmaz. Összes alattvalóinak megparancsolja, hogy „abban a vallásban éljenek, melyet Szent Péter adott Róma népének... és amelyet Damasus pápa és Péter, Alexandria püspöke helyesnek tart. Mindenkinek hinnie kell az apostoli hitvallás és az evangéliumi tanítás értelmében az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek egységes isteni voltát, egyenrangú méltóságát és szent hármasságát.”

Ilyen ajánlólevéllel került a Szentháromság eszméje 381-ben a Konstantinápolyi II. Egyetemes Zsinat elé, melyre az akkor még csak keleten császár Theodosziosz az uralma alá nem tartozó nyugatról a biztonság kedvéért nem hívott meg egyetlen püspököt sem. (A történelem útjai rögösek és kifürkészhetetlenek. A Szentháromság ideája ugyan Rómához kötődik, amely „bebetonozza” teológiájába, liturgiájába és politikájába, de ez idő tájt az ügynek megnyert Theodosziosz császár révén csak keleten vannak biztos hadállásai, lévén hogy a nyugat szervezetlen, alattvalói kötelezettségeket kirovó államvallásról ott szó sem lehet, majd csak 394 után, amikor Theodosziosz kiterjeszti uralmát az egész birodalomra. A későbbiekben helyreáll a koreográfia: Róma tűzzel-vassal őrzi a Szent Péter örökségére visszavezetett „kőszikla” szerepét, míg kelet – szintén az apostoli örökségre való hivatkozással – a Szentírás üzenetének ortodox megőrzése mellett tör lándzsát és bordát.) A görög nyelvterületet képviselő mintegy 150 püspöki alattvaló megerősítette a nikaiai hitvallást, elkötelezve magát a „homousziosz” (egylényegű) kifejezés mellett. Ténykedésük azzal vált teljessé, hogy a Nikaiai Zsinat hitvallását kiegészítették a Szentlélekre vonatkozó szakasszal: „Hiszünk a Szentlélekben, aki úr és életadó lélek, aki az Atyától származik; az Atyával és a Fiúval együtt őt is imadjuk, és dicsőítjük, ő szolt a próféták szavával.”

A próféták szava: Szentírás.

„A Szentírás kizárólagos tulajdonosa az egyház. A Szentírást hivatalosan csak az egyházi tanítóhivatal értelmezheti.”¹⁹

„Csak azt a tanítást lehet igaznak elfogadni, ami az apostoli egyházak hitével, az ősi hittel megegyezik, és amelyik tanítás azt vallja, amit az egyházak az apostoloktól, az apostolok Krisztustól, Krisztus pedig az Atyától kapott.”²⁰

Ahhoz, hogy az apostolok, akik a Szentírás szerint még közvetlenül Krisztustól kapták a tanítást, a keresztség szentségében részesítsenek valakit, hitvallásként ennyivel is beérték a megtérőtől: „Hiszem, hogy Jézus Krisztus az Isten fia.”²¹

Az evangélisták Krisztus halála után mintegy húsz évvel, 50 körül kezdtek írni, okulásul a zsidóságnak. A Szentlélek által sugallt hagyatékukból, kellő értelmezésekkel, háromszázötven év alatt sikerült kibontani azt az összefüggés-láncolatot, amely a katolikus hit alaptételének majdnem végleges felfogását és megfogalmazását adja.

Tudnivaló azonban, hogy még itt sem ér véget az arianizmus története.

Jönnek a germánok, egyre meghatározóbb hatalmi tényezők a birodalom területén, márpedig az ő racionális lelkük sokkal fogékonyabb Arius istenképére, mint a megfeythetetlen hittitokként eléjük tárt Szentháromságra. A II. századtól kelet, északkelet felől folyamatosan érkező, előbb a Római Birodalom szolgálatába lépő, később erőszakkal betelepülő többistenhitű germán törzsek részéről nehezen volt elfogadtatható a kereszten kiszenvedett Megváltó isteni mibenléte. Az ő isteneik az erő istenei, akik tisztelőiket élet-halál küzdelmeikben győzelemre segítik. A mozgalmas és színpompás szertartások ugyan vonzóak voltak számukra, az itt talált keresztény őslakossággal való keveredés is megkönnyítette a misszionáriusok munkáját, a teremtő és mindenható Atyaisten előtt is készek voltak térdet hajtani, de a legyőzhető, a szenvedést önként vállaló, megfeszíthető Fiúisten felfoghatatlan volt a számukra. Az összes gót törzs: keletiek és nyugatiak, a langobárdok, a burgundok (részint persze geopolitikai okokból is) mind-mind a kereszténység keleti, arianus változatát tették magukévá. Ilyen időket éltünk. De hát nincs min csodálkozni. Emlékezzünk, hogy maga Nagy Konstantin is, ha annakidején, 312 októberének egyik késő délutánján nem a hadúr Krisztustól kapja a kereszt látomását, mondván: „Tuto nika” (ezzel győzz), s ha serege, pajzsán a Fiú védelmet nyújtó jelével, nem kaszabolja halomra Maxentius csapatait, bizony nehezebben jut meggyőződésre Európa igaz hitének patronálásában. Mit tehetünk, ilyenek vagyunk.

¹⁹ A katolikus egyház története, 106. o.

²⁰ A katolikus egyház története, 105. o.

²¹ ApCsel. 8.37. A szerecsenországi főkomornyik megtérése.

A Római Szent Katolikus Egyház teológiai előtörténetét ez idő tájt az átmenetileg és viszonylag békés Konstantinápolyban írják, melyet Nagy Konstantin épített és tett meg birodalma fővárosává, annak egyesítése után. A másik oldalon, a nyugati végeken, majd egyre beljebb, ugyanannak a történelemnek más lapjait, a dolgok természete szerint, vérrel írják, ahogy kell. Éppen most folyik egy germán eredetű nép, a frankok birodalmának kialakulása. Miután a száli frank törzs vezére, Merowech a rómaiak oldalán részt vesz a hunok elleni küzdelmekben, ami jelentős területekhez és stratégiai pozícióhoz juttatja, fia, Childerich pedig, szintén Róma szövetségeseként, északon a szász tengeri rablók ellen jeleskedik, az unoka, Klodwig útja tulajdonképpen már ki van jelölve a Nyugatrómai Birodalom romjain. Csupán saját népének törzsfőit kell móresre tanítani, szétkergetni a térség római helytartóit, felmorzsolni a gótokat, elfoglalni Syagrius római hadvezér országát, és ha sikerül megállítani a Kelet-Gallia felé ellenállhatatlanul nyomuló alemann germánokat, már szilárd lábakon áll a Frank Birodalom. Sikerült – de ennek külön története van.

Klodwig kezdetben többistenhívő barbár király volt, aki azonban a burgundi királyi családból való felesége, Klotild hatása alatt egyre nyitottabbá vált a kereszténység iránt. Abba is belement, hogy két gyermekét megkereszteljék, maga azonban váltig vonakodott térdet hajtani Krisztus előtt. Történt azonban, hogy az alemannok ellen indított háború döntő ütközetében serege megingott és az ügy veszítésre állt. Ekkor Klodwig szent fogadalmat tett: Ha Klotild Istene győzelemhez segíti őt, elpártol régi isteneitől, felveszi a keresztiséget, háborúiban ezentúl Krisztushoz fohászkodik. Úgy is történt. A csata idején 497-et írtunk. Alig telik ki a fél évezred Jézus feltételezett születési éve után, s már ő, Betlehem szelíd szülötte a legfőbb hadúr a nyugati féltekén, immár ő vezeti Klodwig győzelmes seregeit – a katolikus püspökök erőteljes ösztönzésével – a megátalkodottan ariánus nyugati gótok ellen, az eretnekek uralma alatt nyögő katolikus lakosság felszabadítására. Az eredmény: a mai Belgiumtól a Pireneusokig, az Atlanti-óceántól Limousinig valóra vált a katolikus hit győzelme a barbársággal és az arianizmussal szemben. (Írva vagyon: Nem azért jöttem, hogy békességet hozzak a földre, hanem hogy kardot.)

Tudvalevő: egy népnek fennmaradásához háborúskodnia kell, a háborúhoz vezér kell, mégpedig a legerősebb, különben semmiképp sem győzhet, a győzelemhez pedig hit kell, hadúrt kell választani, mégpedig mindenek felett állót. Klodwig ereje a kikezdhetlen bizonyág: Krisztus a leghatalmasabb. Az adományozások és végrendeleti hagyatékok útján idő közben szépen gyarapodó pápai nagybirtoknak szüksége is van a Megváltó hadúri erejére. Bár ez idő tájt a katolikus egyház feje Itália legnagyobb magánbirtokosa, és a Patrimonium Petri, Szent Péter öröksége ekkor már számottevő katonai potenciál fenntartását is lehetővé

tette, a terjeszkedő langobárd birodalom megalakulása Észak-Itáliában olyan fenyegetettséget jelentett a számára, amellyel külső segítség nélkül nem volt esélye sikerrel szembenézni.

A korabeli katolikus egyház világosan látja: élete múlik azon, képes-e megfelelő haderővel bíró szövetségesre szert tenni, a kölcsönös érdekek összefűzésével. A frank hódítás egyben a katolikus vallás hódítása is, s ezt a korabeli egyház előjárói nem győzik eléggé hangoztatni. Klodwig halála után azonban meggyengül, felszabdalódik a frank királyság, s bár utódai meghódítják Tübingiát, Burgundiát és Provence-ot, a bajorokat és a szászokat pedig adófizetésre kötelezik, a valódi hatalom gyakorlói a királyi kíséret legnagyobb urai, a maior domusok, a háznagyok lesznek. Ez a hatalom viszont nem lehet teljes, mert nem Istentől való, mint a felkent királyé, s a korona szentségét csakis a pápa szolgáltathatja ki. Megvan tehát a kölcsönös érdek, sőt annál is több: a kölcsönös egymásra utaltság.

Ez a kölcsönös egymásra utaltság az első megkoronázott, sőt római patrícius címmel is felruházott maior domus, Kis Pipin uralkodása alatt válik véd- és dacsövetséggé, a Ponthion-i Szerződéssel, amelyben a király kötelezettséget vállal a langobárdoktól visszafoglalt pápai városok visszaadására. A kulcsokat, ráadásokat is hozzátéve, 754-ben helyezi le Szent Péter sírjára, jelképesen ezt tekintjük a pápai állam megalakulásának. Területe: mintegy negyvenezer négyzetkilométer. Uralkodója: II. István pápa. Kis Pipin fia és követője, Nagy Károly nem sokkal később további adományokkal erősíti a köteléket a két hatalom között: Hadrianus pápa alatt már az egyházi államhoz tartozik a római ducatuson, a ravennai exarchatuson, a Pentapolison, valamint Ferrara és Bologna környékén túl Toscana déli része Orvieto és Viterbo városokkal, úgyszintén a Rómától északkeletre fekvő Sabina. A pápa szuverén uralkodó, saját nevével és képmásával pénzt veret; ez az az idő, amikor Bizáncnak még a névleges uralma is megszűnik Róma felett. De mert a történelem ingája nem pihen, miközben egyik oldalon nő a pápa hatalma és szuverenitása, másfelől nő a függősége Nagy Károlytól, aki Lombardia bekebelezésével, immár mint itáliai uralkodó, igyekszik felségjogokat szerezni és hatalmát kiterjeszteni az egész félszigetre, megvalósítandó élete nagy álmát, a Nyugatrómai Császárságot.

Terveinek valóra váltásához döntő mértékben kezére játszik III. Leó pápa, aki fajtalanság és hamis eskü gyanújába került, úgyhogy Károlyhoz kellett menekülnie. Hogyan, hogyan nem, Károly kompetenssé válik a vita eldöntésében; miért, miért nem, úgy dönt, hogy eljárás nélkül, adott szóra hitelt ad III. Leónak az ellene felhozott vádakkal szemben; és vagy van összefüggés vagy nincs, de tény, hogy még ugyanannak a 800-as esztendőnek a karácsonyán III. Leó a római Szent Péter-bazilikában császárrá koronázza Nagy Károlyt, bizánci szokás szerint térdre ereszkedve fejezve ki hódolatát, vallási hatalmat és méltóságot

biztosítva számára. Ettől számítva beszélhetünk Nyugatrómai Császárságról (Szent Római Császárságról, Sacrum Romanum Imperiumról), amely Nagy Károly császáreszméjét volt hivatva megvalósítani. E császáreszme két sarokköve: a szakralitás és az egyetemesség. Értsd: a császári méltóság szent, mert isteni, természetfeletti eredetű és egyetemes, mert a nyugati kereszténység közösségének Isten akaratától elhivatott legfőbb uralkodója; ilyen minőségében gyakorolja Isten érdekében mind a legfőbb egyházvezetői, mind a legfőbb államvezetői hatalmat. Nagy Károly, a nyugati világ történelmének egyik legzseniálisabb politikusa kifogástalanul megtanulta a leckét.

Valamivel később a kígyó azért még visszaharap a saját farkába, ha nem is túl fájdalmasan. A császár egyházi és állami jogait I. Lothár akképpen rögzíti a Constitutio Romanában, hogy a pápai állam ügyeit, államigazgatását ellenőrző szervet hozott létre két tisztviselővel, akiknek egyikét a császár, a másikat a pápa nevezi ki. A nemesek és a tisztviselők feletti pápai pallosjogot a felségsértési ügyekben megszüntette, a legfőbb bíraskodási jogot saját hatáskörében tartotta. A korábbi pápaválasztási jogot megtartotta ugyan, de azzal a kikötéssel, hogy a fölszentelésre csak akkor kerülhet sor, ha a megválasztott pápa a római néppel együtt az uralkodó iránti hűségnyilatkozatot tesz a császár megbízottja előtt. Viszont (és itt van az ördögi kör): a pápa, mint a keresztény világ élén álló szuverén hatalom ajándékozza a császári méltóságot, csak tőle kaphat a császár felszentelt koronát, csak ő hitelesítheti a császári hatalom isteni eredetét, feltételül szabva az egyházfő iránti, esküvel vallott hűséget. A császár részéről még olyan jelképes tiszteletadás is megillette a pápát (aki ez idő tájt már hosszú évszázadok óta nem az apostolok lován közlekedett), mint például a kengyelének tartása és lovának vezetése. Nem árt a hitélet hitelét a megfelelő helyen a megfelelő komolysággal megalapozni.

A Szent Római Császárság megszületésének századában különösen égető kihívások sűrűsödtek az egyetemes nyugati civilizáció intellektuális potenciáljának legjava előtt. Túl azon az alapvető kérdésen, hogy kinek kell tartania az egyházi hatalom megtestesítőjének föl- és lecihelődésekor a kengyelt, és ki lépdelhet paripája mellett, kezében a kantárszárral, halaszthatatlan volt még a Szentlélek származásának, mibenlétének egyértelmű tisztázása, továbbá annak eldöntése, hogy istenanya-e Mária, a Jézus személyének felfogásáról századokon át újra és újra feltámadó eretnek gondolatok (lásd: adoptianizmus²²) végleges száműzése, sőt már ott tartunk, hogy a hittitkok megfejtéseinek hosszú sorában az eukarisztia

²² **Adoptianizmus:** Elipandus toledói érsek és Felix püspök nevéhez fűződő tanítás, amely szerint Krisztus egyetlen személy, a Logosz, aki birtokában van az isteni természetnek. Mint Isten, az Atyának természet szerinti Fia, de egyszerismind ember is. Emberi mivoltában Isten fogadott fiának kell tekintenünk. Eretnekségét III. Leó pápa és a 798-as római zsinat mondta ki.

régi kérdése – hogy tudniillik Krisztus teste miképpen van jelen az Oltáriszentségben, az áldozáskor magunkhoz vett borban és kenyérben – is homloktérbe kerülhetett.

Egy kis kitérő a kitérőben, amelynek majd az lesz a tanulsága, hogy jamgyökér nélkül nincs krikett a melanéziai Trobriand szigeteken. (Segítség: Bindorffer Györgyi távolról bár, de mégis idevágó tanulmánya²³)

Korabeli leírások szerint Trobriand földművelő lakossága a fehér ember megérkezése előtt szellem- és totemhívő nép volt, gátlástalan szexuális szokásokkal, harcosai kegyetlen portyáikon sorban rontottak rá az alvó falvakra, s a válogatás nélkül legyilkolt asszonyokból, gyerekekből és férfiakból azon nyomban hatalmas lakomákat csaptak. Emberfeletti és magasztos feladat várt tehát a szigetlakókhoz érkező anglikán hittérítőkre: a bennszülöttek megrendszabályozásával eltakarítani a kannibál kultúrát, a bestiális erkölcstelenséget, és helyébe a keresztény civilizáció erkölcsi rendjét plántálni, mellyel a vadember az Úr trónszéke felé közeleghet.

A véletlen szerencse, ha egyáltalán léteznek véletlenek, igencsak Gilmore misszionárius kezére játszott, aki különféle kegytárgyain kívül krikettütőjét is magával vitte elhívásának színhelyére. Azonképp morfondírozott, hogy frissiben szívébe fogadott bennszülött szeretteit az anglikán hiten és erkölcsiségen túl meg kellene ajándékozni az európai civilizáció pótolhatatlan vívmányával, a sporttal is, pontosabban annak éthoszával, szellemével. Végtére is mi lehet alkalmasabb eszköz az elvadult lélek megregulálására, mint a krikett szigorú rendet, fegyelmet, szabálykövető magatartást követelő előírásrendszere?!

Meg is kezdődött a játék, annak rendje-módja szerint: európai öltözékben, fair play férfi férfi ellen, azaz: misszionárius férfiak trobriandi férfiak ellenében.

Talán ha valóban a testvéri szeretet jegyében vállalják a fehérek a közösséget a színesekkel, és vegyes csapatokat alakítanak ki, másként alakulnak a dolgok, ámde nem így történt. A bennszülöttek egyszer csak faképnél hagyták a sport nyelven szóló ígéhirdetőket, hogy visszatérjenek saját szellemeikhez és rítusaikhoz. Igaz, már nem a hagyományos formák szerint, hanem valami új, vegyes, de mindenképp saját krikettkultúrát alakítva ki, csak egymás között, egymással mérközve. Rövid időn belül (jam)gyökeresen átalakították a játékszabályokat, de még a pályaberendezést és a technikai kellékeket is, ami közelebből nézve egyáltalán nem pusztá külsőségeket jelent. Az angol labdáról szó sem lehet, helyette

²³ Bindorffer Györgyi: A trobriandi krikett, avagy a kultúra adaptációs ereje. (Kézdy-Nagy Géza szerk.: **Menyeruwa**. Tanulmányok Bolgár Lajos 70. születésnapjára. 1997. A Kulturális Antropológia Tanszék Évkönyve. Budapest: ELTE BTK, Antropológia Tsz., 233–240. o.)

maguk faragták a fagolyókat, melyeknek készítése mágikus és szent tevékenységgé vált, életre keltve a korábban kiirtásra ítélt szertartásokat és varázsigéket.

A játékosok harcosként, s teljes harci pompában vonulnak a pályára. Már kora reggel azzal kezdik a napot, hogy ősi szokásaik szerint arcukra, testükre öltik a hadviselés hagyományainak színpompás mintázatait. Ezalatt nem csupán külsőleg változnak meg, belül is átalakulnak, s a hétköznapok földművelőibe visszaköltözik az ősök szelleme.

Az eredmény könyvelése a bírók feladata. Rendelkezésükre áll egy frissen leszakított hosszú pálmalevél, ennek lecsipkedett szálai tanúsítják a mérkőzés állását úgy, hogy mindig a dobó csapat eredményeit tépik le. A bíró korántsem semleges személy. Ellenkezőleg. Minden csapatnak megvan a maga saját bírója, aki egyben varázsló is, és noha európai ruhát visel, kutya kötelessége, hogy mozgósítsa a törzsi háborús mágia minden vad varázserejét csapatának megsegítésére.

Folyamatos játékról szó sem lehet. Amikor csak sikerül kellőképpen eltalálni a labdát, rögvest hosszú ünneplésbe fognak, rögtönzött győzelmi táncukat bőségesen vegyítve a fajfenntartás mozdulatait szimbolizáló elemekkel. Az előadás természetesen nem nélkülözheti a verbális feszültségoldást sem, amelyben szintén bőséges szerephez jut az erotika és a szaporító szervek néven nevezése. Bár erősen kétséges, hogy a nyugati kultúrában honos „erotika” vagy „szexualitás” kifejezést helyénvaló-e ebben az összefüggésben említeni. Ezek a táncok ugyanis egyszerre győzelmi és termékenység táncok, ugyanezek jelennek meg azokban az elmaradhatatlan rituálékban is, amelyeket a jövő évi gazdag termésért adnak elő. Ehhez kapcsolódik az a szokás is, hogy a játékosok (pontosabban: harcosok) a kezükben a férfiasság fallikus szimbólumaként jamgyökeret tartanak, amely egyébként legfőbb táplálékforrásuk is egyben.

Hogy mennyire másról van itt szó, mint az európai értelemben vett sportról, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a trobriandi krikettben mindig a kihívó, a hazai csapat győz, de nem is ez a csúcspont. A tetőfok, amelyre táncléptekkel felhágnak, másnap következik: a rituális élelemcsere, egyben a vesztes kompenzálása, tekintve, hogy mindig öneki kell többet kapnia. A legnagyobb nyertes természetesen a vesztes csapat vezetője és a bírója, mert ők a kötelező tisztelet jegyében extra jamgyöker-ajándékot is kapnak a kihívó győztes, tehát anyagilag vesztes falu „big man”-jétől, akinek a találkozó azonos a teljes gazdasági csőddel. Kész szerencse, hogy legközelebb éppen fordított a szereposztás, így aztán idővel mindenkinek megtérül valami, miközben kedvükre küzdenek, táncolnak, lakomáznak, és elégedetten mondogatják: „A krikett már nem a fehér emberé. A krikett már a miénk.”

Egy kis kötetlen fantáziálgatás. Tegyük föl, hogy a derék, bár kannibál kultúrán nevelkedett, jelenleg azonban békés fölművelő trobriandi nép egy ága, még a kannibalizmus korában, mágikus erővel bíró hajókba száll, átjut a nagy óceánon, megveti a lábát Európa földjén, szaporodik és sokasodik, győz, leigáz, hatalmasodik, mígnem a kontinens elsöprő katonai erejeként találkozik a szintén meghatározó erőt képviselő keresztény hittel, kultúrával és dogmatikával. Tegyük föl: ennek a kannibál múltú törzsi hagyományokon nevelkedett népnek a feje felismeri, vagy legalábbis úgy találja, hogy az a másik, másként meghatározó erő éppen kapóra jön neki idő közben heterogénné vált népe kultúrájának megreformálásához, központi hatalmának megerősítéséhez, birodalmi rendjének karbantartásához és immár világhatalmi terveinek megvalósításához. Ha megteheti, ha van elég befolyása, ereje és tehetsége hozzá, nem fogja-e adaptálni a kereszténységet? Nem fogja-e azt mondani, hogy a kereszténység most már nem a palesztinai közösségé, nem a kis-ázsiai és Földközi-tenger melléki zsidó kolóniáké, nem a hellenisztikus Európáé, nem az apostoli örökségre hivatkozó Róma-bélieké, hanem most már a mienk, egykori trobriandiaké? Természetesen a szükséges változtatásokkal, de hát a szükséges változtatásokhoz a kereszténység már igazán hozzászokhatott Palesztinában, a kis-ázsiai és Földközi-tenger melléki zsidó kolóniákon, a hellenisztikus Európában és az apostoli örökségre hivatkozó Rómában egyaránt.

A sikerrel nem lehet vitatkozni – tartja a mondás, és milyen bölcsen. A katolikus vallás sikeres vallás. A katolicizmusnak lehetnek tettetett visszavonulásai, tehetett taktikai engedményeket, de (kerekítve) kétezer éve gazdagodó sikerlistája történelmi tény. Divatos neoevolucionista kifejezéssel élve: a kereszténység, teljes bokrával, túlélő vallás. Ez ideig mindenesetre. Szükség szerint alkalmazkodó vagy ellenálló, hódító vagy hódoló. Richard Dawkinsnak a génelmélet analógiájára alapozott mémelméletét ide alkalmazva azt mondhatjuk: a monoteisztikus keresztény kultúra mémjei túlélő mémek.²⁴ Ha elfogadjuk az evolúció és a kultúra analógiáját, akkor el kell fogadnunk azt is (igaz, lamarcki gondolatmenettel), hogy az emberiség története folyamán azok a kultúrák maradhattak fenn, amelyek képesek voltak idejében alkalmazkodni a megváltozott környezethez és (darwinai gondolatmenettel) biztosítani dominanciájukat más kultúrákkal szemben a számukra megadatott ökológiai mozgástérben. A dominanciaviták, a „csípéssorrend”²⁵ eldöntése

²⁴ Richard Dawkins Az önző gén c. könyvének végén felvázol egy olyan elméletet, amely szerint az emberi kultúra az evolúciót is meghatározó törvényszerűségek szerint alakul, a kultúrának is megvannak a maga determináns örökítő elemei, és ezeket – hogy hangzásuk révén is a génekre asszociáljunk – mémeknek nevezte el. Elméletét később továbbfejlesztette, kritikája nem ennek a résznek, nem is ennek a könyvnek a feladata.

²⁵ Baromfipopulációk etológiai megfigyeléseinek általános tapasztalatai szerint az egyedek közötti rangsorhelyzet a legmarkánsabban abban fejeződik ki, hogy valamely egyednek „joga” van-e megcsipkedni a

etológiai szükségszerűség. A pápai (egyházi) kontra császári (világi) csípéssorrend kérdésének eldöntése történelmi szükségszerűség (miközben persze minden kakas úr a maga szemétdombján). A kölcsönösen egymásra utalt, egymásnak kölcsönösen kiszolgáltatót egyházi és világi hatalom kulturális kromoszómáinak spirális egybefonódása memetikai törvényszerűség, mint ahogy analóg örökítő elemeinek, alléljainak egymás közötti folyamatos kicserélődése genetikai törvényszerűség. Az emberi faj kultúrája, amely biológiai valójával együtt nőtt ki az állati állapotból, táplálkozzék bár akármilyen természetes vagy kreált ideológiákból, nem függetlenítheti magát a biológiai meghatározottságtól. Legalábbis egyelőre még biztosan nem.

A kizárólag zsidó közegben, spontán kialakult első keresztény közösségek szemében az öncsonkításokig menő fanatikus aszkézis, a vagyonról való teljes lemondás és a hatalommal való kérlelhetetlen szembeszegülés elengedhetetlen feltétele volt a kegyelem elnyerésének a közelidőkre, talán már holnapra várható végítélet pillanatában. Pál azonban nagyobb távlatokban gondolkodott, s így mást is kihallott a Megváltó metaforáinak hagyatékából. „Adjátok meg a mi a császáré, a császárnak, és a mi az Istené, az Istennek.”²⁶ A Testamentum monumentális mitológiája mindenkié, mindenkinek kínál saját olvasatot. Pál arra tanított, hogy „... mindenki úgy éljen, ahogy az úr adta neki, ahogy az Isten elhívta: így rendelkezem minden más gyülekezetben is. Körülmetélten hívatott el valaki? Ne tüntesse el. Körülmetéletlenül hívatott el valaki? Ne metélkedjék körül... Mindenki maradjon meg abban a hivatásban, amelyben elhívatott. Rabszolgaként hívatattál el? Ne törődj vele.”²⁷ Meg arra is tanít, hogy: „Szolgák! Félelemmel és rettegéssel engedelmeskedjete földi uraitoknak, olyan tiszta szívvel, mint Krisztusnak.”²⁸ Mindezzel pedig Péter apostol szavait erősíti meg: „Ti szolgák pedig teljes félelemmel engedelmeskedjete uraitoknak, ne csak a jóknak és méltányosoknak, hanem a kíméletleneknek is. Mert kegyelem az, ha valaki Istenre néző lelkiismerettel tűr el sérelmeket, amikor igazságtalanul szenved. De milyen dicsőség az, ha kitartóan tűritek a hibátok miatt kapott verést? Ellenben ha kitartóan cselekszitek a jót, és tűritek érte a szenvedést, az kedves az Isten szemében.”²⁹ Ezek bizony Istennek és császárnak egyaránt tetsző szavak. Erre bizony lehet újjászülető császárságot, feudális államrendet, pápai államot építeni, a helyes felismerés birtokában.

másikat, vagy ellenkezőleg: „kötelessége” elviselni annak csipkedését. Nyilvánvaló: a legerősebb, a domináns egyed mindenkit csipkedhet, a leggyengébbnek viszont mindenkitől tűrnie kell.

²⁶ Mk 12 17.

²⁷ 1Kor 7.17-18, 20-21 A keresztyén különféle hivatásban. (Református Biblia)

²⁸ Ef 6.5 A szolgák és uraik intése. (Református Biblia)

²⁹ 1Pt 2.18-21 A szolgák kövessék Jézus példáját. (Református Biblia)

Mindenesetre a Szent Római Császárság megalakulása után Nagy Károly, mint papkirály, Isten akaratából gyakorolja Isten országa érdekében mind a legfőbb egyházkormányzói, mind a legfőbb államvezetői hatalmat. Gondoskodik arról, hogy hatalmának személyes tartományi képviselője, a birodalmi püspökség a lehető legteljesebb jogi garanciákkal működhessen. Törvényeinek értelmében a püspökök büntetőjogi kompetenciája nem csupán az egyházi személyekre korlátozódott: joguk volt bármely polgári személy megfenyítésére, aki megsértette az egyház parancsait, például nem tartotta be a bűntre vonatkozó előírásokat, vagy elmulasztotta felvenni a szentségeket. Teokratikus abszolutizmusa egyben hathatós gazdasági fellendülést is jelentett a klérus számára: ő volt az, aki bevezette az egyházi tizedet, a papság szakmai utánpótlásának biztosítására pedig elrendelte a székesegyházi, káptalani, kolostori iskolák létesítését, s a birodalmi kultúra központja, miként annak idején a Konstantin dicsőségére felépített Konstantinápolyba, most is a választott fővárosba: Aachenbe került.

Nagy Károlynak csak történelmi léptékkal mérhető hadvezéri és politikai sikerei egyben a germán szellem történelmi léptékű térnyerését is jelentette, ami nem maradhatott hatástalanul a katolikus dogmatika, az eredendő és változtathatatlan, mert a Szentlélek sugallatára kinyilatkoztatott hitigazságok értelmezésére sem. Jóllehet maga az államformáció, a Sacrum Romanum Imperium nem bizonyult hosszú életűnek, s Károly halála után véget érni nem akaró háborúskodás kezdődött fiai között, ami a császárság három részre szakadásához vezetett, ez azonban mit sem változtatott a germánok dominanciáján a földrészen. A keresztény hitigazságok, amelyek a legkiválóbb teológusok lehetetlent nem ismerő erőfeszítései folytán oly leleményesen alakították küllemüket a megváltozott körülményekhez és követelményekhez, most ismét tökéletesítésre vártak. Hány szigorú század áldozatos küzdelme árán sikerült nyugvópontra vinni Jézus isteni valójának, majd a Szentháromság hitigazságának mibenlétét, s most ismét előttünk egy kifejtetlen hitigazság, égetőbb, mint bármely korábbi: Miként lehet jelen Krisztus a maga teljes valójával az eukarisztiában, az úrvacsorán kegyelmi áldozatként magunkhoz vett kenyérben és borban? Merthogy jelen kell lennie az egyház és a Szentírás szava szerint.

(Mikor pedig evének, vevé Jézus a kenyeret és hálákat adván, megtöré és adá a tanítványoknak, és monda: Vegyétek, egyétek; ez az én testem. És vevén a poharat és hálákat adván adá azoknak, ezt mondván: Igyatok ebből mindnyájan; Mert ez az én vérem, az új szövetségnek vére, a mely sokakért kiontatik bűnöknek bocsánatára. Mt. 26. 26-28.)

Hogyan lehet valami azonos önmaga jelképével, vagy a jelképe vele, önmagával? Ha pedig nem jelkép a kenyér és a bor, akkor micsoda? A germán lelkületnek tökéletesen

megfelelt a katolikus istentiszteletek mozgalmas és színpompás rituáléja, a Jézus önfeláldozására emlékező, titokzatosan borzongató szertartás is kellőképpen ínyére lehetett, de a hozzá tapadó ideológia sehogy sem fért a fejébe. Márpedig itt nincs visszaút, mert akkor borulna az egész rendszer. Menekülni csak előre lehet, minden új magyarázatot a már szentesített meglévőkhez igazítva.

A katolicizmus kétség kívül a siker vallása. Egyszerűen nincs számára lehetetlen. Sok eretnek, tehát az apostoli tanításokra nem visszavezethető okoskodást cáfolva, ám éppen hogy azok által megtermékenyülve Hrabanus Maurus lelt rá az igazi megoldás lényegére. Arra a meggyőződésre jutott, hogy az Oltáriszentségben jelen levő test *lényegileg* azonos a Máriától született testtel, de megjelenési *formájában* különbözik attól. Az oltáriszentségben Krisztus *megdicsőült* teste van jelen. Ezt az értelmezést fejlesztette tovább Lafranc, más teológusokkal egyetértésben, akik az átváltozást az átlényegüléssel magyarázták, tehát „Krisztus és az eukarisztia azért azonos egymással, mert a szentmisében a kenyér és a bor belső lényege átváltozik, átlényegül Krisztus testévé és vérévé, míg a kenyér és a bor külső megjelenési formája (nagyság, súly, szín, íz stb.) megmarad eredeti valóságában.”³⁰

Hogy ez a szellemi teljesítmény miért felelt meg jobban a germán mentalitásnak, mint bármely korábbi, ennek megállapításához valószínűleg valamennyi társadalomtudományi ág teljes körű összefogása is kevés lenne.

A dolog jelentősége sokkal összetettebb, semhogy egyetlen pillantással átlátható volna. Pusztán azzal, hogy az úrvacsorán elfogyasztott kenyér és bor a szentmise liturgiája során a szemünk előtt, az átélt gyakorlatban válik Krisztus tényleges testévé és vérévé, a katolicizmusnak a Szentháromság dogmáján alapuló hitvallása már elfogadható közelségbe került a kézzelfogható tényeket igénylő germán mentalitás számára. (Ha van ilyen.) Ennél azonban összehasonlíthatatlanul nagyobb jelentősége volt annak, ami mindebből következett, hogy tudniillik a népvándorlás korának barbár törzsi kultúráját még élénken magukban hordozó leszármazottak Krisztus vérének magukhoz vételét most már a legtökéletesebb valóságként élhették át. Ne feledjük: a zsidó hagyományokban a véráldozat a megtisztulás, a megtisztítás rituáléját jelentette, a barbár kultúrában viszont egészen más volt a funkciója. A korai középkor törzsi rituáléjában a vér befogadása – akár baráté, akár ellenségé – nem jelképes aktus volt. Hasonlóképpen az óceániai és afrikai, nyomokban máig fellelhető kannibalizmushoz, a mi kora középkori őseink is mélységesen hittek abban, hogy vérszerződéseikkel valóban egyetlen, megbonthatatlan testté válnak az eskütevők, mint ahogy

³⁰ A katolikus egyház története, 336. o.

abban is, hogy az ellenség fölötti totális győzelemhez elengedhetetlen a teljes bekebelezés, ami vérük elfogyasztásával valósul meg. (És persze lányaik, asszonyaik elbitorlásával, meggyalázásával, mint ahogyan jellemezte ez még a huszadik századi etnikai háborúkat is.) A vérszomjas kifejezést ebben a kultúrkörben, a kultúrának ebben az állapotában szó szerint kell érteni.

Illusztráció gyanánt csupán egyetlen történelmi töredék. Krisztus után 567 tavaszán döntő, a gepidák számára megsemmisítő ütközetre került sor a pannon Sirmium birtoklásáért a langobárdokkal. A csatában szemtől szembe került egymással a két király: Kunimund és Alboin. A szerencse a langobárdoknak kedvezett, Alboin levágta Kunimundot, és felette győzelmét azzal tette fokozhatatlanná, hogy lefűrészelt koponyatetőjéből arannyal bevont csészét készíttetett, s a továbbiakban ezt ürítette különös jókedvében a saját dicsőségére és övéi egészségére. Övéi közé kell számítanunk természetesen ifjú feleségét is, aki nem volt más, mint Rosamunda, a legyőzött és lefejezett gepida király fogságba ejtett leánya. Hasonló királyi házasságkötés nem is olyan régen, negyven évvel korábban is megesett a langobárdok történetében: akkor Wacho végzett Rodulf herul királlyal és vette lányát feleségül. Ilyen világot éltünk, ehhez voltunk szokva, ebbe nőttünk bele, ez volt számunkra természetes. Az állatok királya, az oroszlán sem tenne másképpen. Alboin aranyozott koponyakelyhe a maga korában egyáltalán nem számított kirívó precedensnek.

Tizenkilencedik századi történésünk, Kállai Ferenc a pogány magyarok vallásáról, azon belül is a véreskürről szólva, elismerően állapítja meg őseinkről, hogy ők bizony felette álltak az efféle barbár szokásoknak, ellentétben azokkal, akiknek hasonló tetteit megörökítették az általa idézett források. „Julianus barát a mordvinokról írja, kiknek földjén keresztüljött, visszatérve a volgai magyaroktól: »Emberfejekből készítenek serlegeket, és ebből szívesen isznak.« James Tod Barolliban, Indiában leírván Siva istenasszony (sic)³¹ templomát, annak szobrát is körülményesen leírja; bal kezében kehelynek készült emberkoponyát tart, melyből a megölt ellenség véréből issza, mire számosak a példák India történeteiben, mely alkalommal Hammer figyelmeztet a hasonló longobard és perzsa szokásra, hogy e nemzetek fejei is drága kövekkel kirakott, s aranyba foglalt koponyákból ittak ünnepélyes alkalommal, mint Alboin a longobard fejedelem és Ismail sah, ez utolsó, az üzbég kán Scheibel koponyáját használá e célra. Kura besenyő fejedelem is 972-ben, megölvén a Dnyepernél az orosz Szvjatoszlavot, annak koponyáját kehelynek használta, mint

³¹ Siva a hindu mitológia három legnagyobb istenségének egyike Brahmá és Visnu mellett (sokak hite szerint mindenek fölött), a mindenség teremtő és pusztító erőinek, egyszersmind a nemzőerőnek is megszemélyesítője, tehát semmiképpen sem „istenasszony”.

Alboin Konemundét. A skordusokról Florus, a bojusokról Livius hason szokásokat jegyeztek fel, felső Tibetben a kegyetlen butia nép az ellenség máját vajban s cukorban eszi meg, koponyáikat áldozati helynek használják, s abból isznak – Vigne szerint. Magyarjaink e részben műveltebbek voltak, mert seholy nyoma sincs annak, hogy emberkoponyákat használtak volna az ivásra...”³²

A történeti hűséghez hozzátartozik, hogy Alboin, szinte az egész langobárd nemességgel együtt, az idő tájt már keresztény volt ugyan, de a Római Katolikus Anyaszentegyház szemében oly utálatos arianizmus hitében. Próbálta is az egyház megtéríteni az amúgy hajthatatlan Alboint. Még 565 vége táján Treveri város püspöke levélben kérte Alboin akkori feleségét, I. Clothar katolikus leányát, Chlodosvinthát, hogy segítsen véget vetni a langobárd király ariánus térítő akcióinak. Példaképpen Klodwig hitvesét állította a királyné elé, Alboinnak pedig nem győzte felemlíteni Klodwig hadvezéri sikereit, amelyeket megtérése után, Krisztus jelével ért el a vizigót és a burgund király ellen. Fájdalom azonban, a kiváló harcos és stratégia Alboin szénája remekül állt, nem úgy, mint a kongói Alfonso királyé öccsével, Nagy Konstantin Maxentiusszal, vagy Klodwigé az alemannokkal szemben. Ereje és sikerei teljes birtokában vajmi csekély hatással lehetett rá a megfeszített Krisztus hadúrként való kommandálása a szeretet vallásának nevében. Hadisikereit deklarálta ariánusként érte el, szívében mindvégig megmaradva pogánynak a langobárdok nagy többségével együtt, miként arról temetkezési emlékeik tanúskodnak. A vallásos meggyőződés politikai szándékú

³² Forrás: Diószegi Vilmos szerk.: Az ősi magyar hitvilág. Válogatás a magyar mitológiával foglalkozó XVIII–XIX. századi művekből. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978. A forrás helyesírása szerint. A magyarjaink műveltségét aláhúzó kiszólás olvastán az emberben önkéntelenül is felidéződik az alapvicc: Három régész, egy görög, egy egyiptomi és egy zsidó vitatkozik azon, hogy melyiküknél ősbibb a műveltség. A görög a krétai kultúrát emlegeti fel, az egyiptomi a piramisokat, ám a zsidó leinti őket: Jártak már Önök Palesztinában, uraim? Persze. És végeztek önök ott ásatásokat? Hogyne. Találtak önök ott drótokat, uraim? Természetesen nem. Na látják! Mi már akkor ismertük a drótnélküli távirót! Egyébként, hogy a koponya-kehely, mint metafora, milyen mélyen épült bele kultúránkba és általa kollektív mélytudatunkba, azt a húszadik századi, minden ízében modern Bulgakov meseszép-kegyetlen Mester és Margaritájának kiváltképp emlékezetes, dramaturgiai fordulópontként működő jelenete szemlélteti talán a legérzékletesebben a sátánbálon. „Van olyan felfogás is, miszerint mindenkinek a maga hite szerint adatik. Hadd legyen így! Ön a nemlétebe távozik, én pedig örömmel iszom a léte, az életre, abból a serlegből, amellyé az ön koponyája változik! Woland fölemelte spádéját, és a koponyát fedő bőr megfeketült, összezsugorodott, majd foszlányokban levált, a szemek eltűntek, és Margarita előtt a tálon smaragdszemű, gyöngyfogú, sárgás koponya állott aranytalpon. ... valami villant Azazello kezében, halk csattanás hallatszott, mint amikor valaki összeüti a tenyerét, és a báró összeesett, a melléből kiföccsenő piros vér megfestette fehér mellényét, ingmellét. Korovjov a serleget a lüktető vérsugár alá tartotta, s amikor megtelt, átadta Wolandnak. A báró élettelen teste elnyúlt a padlón. – Egészségükre, uraim – mondta Woland, fölemelte a serleget, és ajkához érintette. Ekkor történt a metamorfózis. Eltűnt a foltozott ing, a rongyos papucs. Woland fekete köntösben állt a terem közepén, derekára övezett damaszkuszi karddal. Gyorsan odalépett Margaritához, elébe tartotta a serleget, és rászólt parancsolóan: – Igyál! Margarita elszédült, megtántorodott, de a serleg már ajkát érintette, és valaki – hogy kinek a hangja volt, nem tudta pontosan – ezt súgta egyszerre mind a két fülébe: – Ne féljen, királynő! Ne féljen, királynő... a vért réges-rég felitta a föld. És ahol kiömlött, édes szőlőfürtök teremnek.” (Szöllősy Klára fordítása)

színlelése csupán holtunkig tarthat, őseink színe elé viszont csakis valódi hitünk szerint érkezhünk.

A történelem azonban öntörvényű koreográfus: Authari személyében a langobárdoknak rövidesen ismét olyan királyuk lesz, aki katolikus hercegnőt vesz feleségül, ezúttal bajort. Theodoline második férje, Agilulf oldalán eléri, hogy gyermeküket katolikusnak kereszteljék, ahogy kell, újabb bizonyágát adva, hogy mégsem a kard az egyetlen hatásos eszköz a vallásos meggyőződés elmélyítésére. A VII. század végére a langobárdok nagyjában-egészében már katolikusnak mondhatók, Nagy Károly felettük aratott győzelme után pedig valójában nem is léteznek, sem ariánusként, sem katolikusként. Vége Európában a koponyatetőből való barbár szürcsölésnek, szép szívósan átveszi a helyét a kehely a megfeszített Krisztus valódi vérével és az ostyává változott kenyér, amely – tudvalevőleg – a Megváltó Fiúisten valódi teste, mert a mise szentsége azzá lényegítette. Nem képletesen, nem szimbolikusan: ténylegesen. Lám, így fejlődik a világ, így jut egyről kettőre a civilizáció, így leszünk emberevőkből istenevőkké, a kegyelem, a kiváltság, a megváltás, az üdvözülés szent hitében és reményében.

Az eukarisztia hittételének kielégítő megfogalmazásával nagyjában-egészében befejeződött a katolikus dogmahalmaz legfőbb elemeinek kimunkálása. El kell ismerni, a keresztény teológia nagyjai tökéletes munkát végeztek alig ezer esztendő leforgása alatt. Sorra-számba véve mindent, ami a Biblia verseiben sejtelmességével, rejtelmességével, titokzatosságával, megfejthetetlenségével, meghatározhatatlanságával, többértelműségével, többértégségével, tündéri illanékonyosságával, démoni megfoghatatlanságával, lélekemelő képlékenységével, szabad asszociációival és szabad inspirációival szintiszta költészet, sikerült a digitális elme számára parancsikonokba regulázva törvénytárba menteni. A keresztény kánon és dogmatika története nem más, mint legvarázslatosabb mitológiánk legérzékletlenebb, leggátlástalanabb varázstalanításának története.

Az eukarisztia körének négyszögesítésével sikerült leküzdeni az utolsó nagy keresztény hittitok ellenállását a hittudományos birtokbavétel javára. Ami még hátravan, az már csak a dogmák halmazának szisztematikus rendezése. A keresztény talmud. Meg fog történni. Ami ezután jön, az nem más, mint az újkori tudományosságot megalapozó és meghatározó iskolarendszer. Maga a skolasztika.

Legalábbis én így gondolom.

Harmadik mandala

Háromszázhatvanöt kérdés

Ádám, hol vagy?

2. Igaz-e, hogy az ember a Föld ura?
3. Igaz-e, hogy a vesztünkbe rohanunk?
4. Igaz-e, hogy a háborúk demográfiai korrekciós szerepet töltenek be?
5. Igaz-e, hogy mindig is krízishelyzetben voltunk, és krízishelyzethez közeledtünk?
6. Igaz-e, hogy az ember eredendően és megváltoztathatatlanul krízislény, mert ha egyszer már nem volna az, nem volna ember?
7. Igaz lehet-e, hogy az ember fajspecifikus tulajdonságai, amelyeket a „csupasz majom”-nak felrovunk, krízisállapotot tartanak fenn?
8. Igaz-e, hogy folyamatosan gödörben vagyunk?
9. Igaz-e, hogy csak magunkra számíthatunk, ha ki akarunk látni, és ki akarunk jutni a gödörből?
10. Mit csináltunk rosszul?
11. Ki követte el a hibát?
12. Mivel kell szembenéznünk?
13. Mi az, amiért büntudatot kell éreznünk?
14. Mi az, amit magunkra kell vállalnunk?
15. Mi az, amiért vezekelnünk kell?
16. Mi az, amitől meg kell szabadulnunk?
17. Mi az, amivel el kell számolnunk?
18. Van-e, aki számon kérhet?
19. Van-e, amit önmagunkon számon kérhetünk?
20. Hogy számolunk el a lelkiismeretünkkel?
21. Kinek számolunk el a lelkiismeretünkkel?
22. Mi az a lelkiismeret?
23. Igaz-e, hogy az igazak álmát csak az alussza, akinek nem működik a lelkiismerete?
24. Igaz-e, hogy a háború férfiatató rituálé?
25. Igaz-e, hogy a gyermeknemzés férfiatató rituálé?
26. Igaz-e, hogy a férfinak ölnie kell?

27. Igaz-e, hogy a nő férfi által válik nővé, s a férfi nő által férfivá?
28. Igaz-e, hogy a nőnek a férfi által ölnie kell: „Ezen vagy ezzel!”?
29. Igaz-e, hogy az emberré válás folyamatának egyik legfőbb feltétele a tabu, a társadalom tudatos önkorlátozásának elfogadása volt?
30. Igaz lehet-e, hogy a kannibalizmus megtagadása az egyén részéről valamikor devianciának számíthatott?
31. Igaz-e, hogy a fegyverfogás megtagadása a világ nagy részén ma is devianciának számít?
32. Igaz-e, hogy a hadviselés közvetett támogatásának megtagadása ma is minden civilizált országban devianciának számít?
33. Létezik-e mérce az emberi faj történetének és történelmének megítélésére?
34. Létezik-e objektív nézőpont az emberiség morális minősítésére?
35. Igaz-e, hogy az ember az egyetlen faj, amely háborúkat visel önmaga ellen?
36. Igaz-e, hogy tudton-tudva kimerítjük környezetünk korlátozott anyagi forrásait?
37. Igaz-e, hogy azt hisszük, kicsapongásaink vég nélkül folytathatók?
38. Igaz-e, hogy az ember rosszabb, mint az állat?
39. Tudunk-e valamit hasznosítani az állati agresszió megismeréséből?
40. Igaz-e az őseMBER jó ember mítosza?
41. Volt-e valaha is teljes megtisztulás?
42. Lehet-e valaha is teljes megtisztulás?
43. Igaz-e, hogy az ember fogságban, természetellenes körülmények között is szaporodni képes állatfaj?
44. Igaz-e, hogy Káinnak nehéz gyerekkora volt?
45. Igaz-e, hogy Káin Ádám és Éva nevelési csődje?
46. Igaz-e a Káin-bélyeg meséje?
47. Igaz-e Káin meséje?
48. Létezik-e eredendő bűn?
49. Létezik-e bűn?
50. Van-e jó?
51. Van-e rossz?
52. Van-e kegyelem?
53. Mi a kegyelem?
54. Van-e megváltás?
55. Mi a megváltás?

56. Igaz-e, hogy az apokalipszis rémképe szinte korlátlan eszközzé vált a szentszék számára a hatalom összpontosítása és a diktatúra totális kiterjesztése érdekében?
57. Igaz-e, hogy az elkárhozás réműlete a leghatásosabb eszköz a hívó ember lelki kiszolgáltatottságának és függőségének folyamatos fenntartására?
58. Igaz-e, hogy a lelki függőség a legkegyetlenebb függőség?
59. Igaz-e, hogy az apokalipszis önmagát teljesítő jóslat?
60. Igaz-e, hogy a kereszténység a szeretet vallása?
61. Igazolható-e, hogy a keresztény vallás valóban a szeretet vallása?
62. Igaz-e, hogy Mózeset vasba verve vezetnék el a hágai bíróságról?
63. Igaz-e, hogy Mózes előtt nem létezett vallásháború?
64. Igaz-e, hogy a szeretet nem moralitás kérdése?
65. Állati vagy kulturális örökségünk-e a moralitás?
66. Állati vagy kulturális örökségünk-e a szolidaritás?
67. Igaz-e, hogy az archetípusok határozzák meg számunkra, hogy mi a jó és mi a rossz?
68. Igaz-e, hogy az emberi faj nem kora ifjúságától rossz, csak a modern társadalom követelményeihez nem képes felnőni?
69. Igaz-e, hogy minden kor emberének modern volt a maga társadalma, amelynek követelményeihez nem volt képes maradéktalanul felnőni?
70. Igaz-e, hogy minden kor embere a múlt emberét heroizálta, miközben a jövő emberétől várta a felemelkedést?
71. Igaz-e, hogy a két-hárommillió éves olduvai kultúra előembere sem volt képes maradéktalanul felnőni a maga morális feladataihoz, ezért kellett tovább fejlődnie?
72. Igaz-e, hogy az "első Káin" sem volt képes felnőni a maga morális feladataihoz, ezért kellett tovább fejlődnie?
73. Igaz-e, hogy addig ember az ember, amíg fel nem képes nőni, mert utána már egy újabb faj kisgyermeké lesz, újabb teljesíthetetlen követelmények elé állítva?
74. Igaz-e, hogy évmillió tévedéseinket és gyötrelmeinket nem becsülni, hanem felbecsülni és megbecsülni kell?
75. Igaz-e, hogy az ember csak kitalálta isteneit?
76. Igaz-e, hogy Istent az ember találta ki?
77. Igaz-e, hogy Isten bennünk él?
78. Isten az evolúció teremtménye, vagy az evolúció Isten teremtménye, vagy egyik sem igaz, vagy mindkettő igaz?
79. Igaz-e, hogy az emberi természet, csakúgy, mint a természet egésze, Istentől való?

80. Igaz-e, hogy a vallások szavatossági ideje lejárt, hitelüket veszítették?
81. Igaz-e, hogy Isten halott?
82. Igaz-e, hogy a vallásokat nem a hitetlenség kezdi ki, hanem egymást és önmagukat hatástalanítják?
83. Igaz-e, hogy a vallások erózióját nem a szkepszis okozza, hanem a vallások eróziója okozza a szkepszist?
84. Igaz-e, hogy a vallások eróziója és a szkepszis kölcsönhatásban állnak egymással?
85. Igaz-e, hogy a hit halála az okoskodás?
86. Helytálló-e, hogy egyetlen vallás egyháza sem tekintheti magát a próféciák jogvédő hivatalának?
87. Igaz-e, hogy hit és gondolkodás szemben áll egymással?
88. Igaz-e, hogy a világ az ellentétek vonzásából tartja fenn magát?
89. Igaz-e, hogy az ellentétek vonzzák egymást?
90. Igaz-e, hogy a világ kétfelé osztható: negatív és pozitív részre?
91. Igaz-e, hogy a lét határozza meg a tudatot?
92. Igaz-e, hogy a tudat határozza meg a létet?
93. Igaz-e, hogy gondolkodom, tehát vagyok?
94. Igaz-e, hogy gondolkodom, tehát tökéletlen vagyok?
95. Igaz-e, hogy ha tökéletes volnék, nem kellene gondolkodnom?
96. Igaz-e, hogy a gondolkodást a hiány idézi elő?
97. Igaz-e, hogy a gondolkodás hiányt idéz elő?
98. Igaz-e, hogy ha létezik tökéletes lény, akkor az nem gondolkodik, mert a tökéletesnek nincs hiánya?
99. Igaz-e, hogy az ember hiányossága teremtője hiányosságának bizonyítéka, ha van ilyen?
100. Igaz-e, hogy a teremtés oka csak a hiány lehet?
101. Igaz-e, hogy csak egy tökéletes lény okozhatja a tökéletesség ideáját?
102. Igaz-e, hogy csak egy tökéletlen lény okozhatja a tökéletesség tökéletlen ideáját?
103. Igaz-e, hogy egy tökéletes lény csak egy tökéletlen lényben okozhatja tökéletlenül a tökéletesség ideáját?
104. Igaz-e, hogy tökéletes lény tökéletes lényben nem okozhat semmit, mert a tökéletesnek nincs hiánya, nem fogad be semmit.
105. Igaz-e, hogy Isten tökéletes?

106. Igaz-e, hogy csakis egy olyan lényt fogadunk el Istennek, amelyikről hisszük, hogy tökéletes?
107. Igaz-e, hogy a tökéletesség abban a pillanatban felbomolna, mihelyt befogadna valamit?
108. Kikezdzhető-e a tökéletes?
109. Változhat-e a tökéletes?
110. Hathom-e bármí a tökéletesre?
111. Hogyan fogadja be Isten az imát?
112. Létezik-e fejlődés?
113. Mit nevezhetünk fejlődésnek?
114. Igaz-e, hogy történelmünk eseményei ugyanúgy a természeti törvények által meghatározottan alakulnak, mint az élő és élettelen természetben bekövetkező változások?
115. Van-e a földi életnek alternatívája?
116. Van-e az emberi életnek alternatívája?
117. Van-e az ember történetének alternatívája?
118. Van-e az ember történelmének alternatívája?
119. Van-e az emberi történelem kataklizmáinak alternatívája?
120. Van-e Auschwitznak alternatívája?
121. Van-e Birkenaunak, Sachsenhausennek, Mauthausennek, Dachaunak, Majdaneknek, van-e Katinynek, a Gulágnak alternatívája?
122. Van-e az örmény holokausztnak, van-e My Lainak, van-e Maónak, van-e Pol Potnak, van-e szeptember tizenegyedikének alternatívája?
123. Van-e a háborúnak alternatívája?
124. Igaz-e, hogy a múltnak nincs alternatívája?
125. Van-e a jövőnek alternatívája?
126. Van-e az evolúcióban lejtmenet?
127. Létezik-e nagy könyv, amelyben egyén és faj sorsa írva vagon?
128. Létezik-e utolsó ítélet?
129. Létezik-e első ítélet?
130. Létezik-e ítélet?
131. Lehetnek-e boldogok a megboldogultak a kárhozottak nélkül?
132. Lehet-e a kárhozottak pusztulása eszköz a boldogultak boldogulására?

133. Lehetnek-e méltók a kiválasztásra azok a kiválasztott kevesek, akik nem szolidárisak a kárhozatra ítélt sokasággal?
134. Lehetséges-e, hogy az utolsó ítélet eszméje az egységes emberi kultúra legiszonyatosabb, legvérszomjasabb rituális emberáldozatának eszméje?
135. Lehetséges-e, hogy az utolsó ítélet eszméje minden idők legiszonyatosabb, legvérszomjasabb virtuális kannibál rituáléjának eszméje?
136. Lehetséges-e, hogy a bibliai mennybe vezető út maga a kannibalizmus útja?
137. Lehetséges-e, hogy a mennyország képzete maga a kollektív tudathasadás?
138. Mennyország = szétválasztás, harmónia = egység?
139. Szétválasztás = kiválasztás?
140. Természetes szelekció = eszköz az isteni tervhez?
141. Evolúció = a kiválasztottak útja Isten trónja felé?
142. Az evolúciónak is vannak kiválasztottjai, s a többi vettetik a pokolnak tüzes tavába?
143. A sarkfoki bálna velünk jön az evolúció csúcsára, az ő útja boldog út?
144. A csapó cserebogár útja boldog út?
145. A tövisszúró gébics útja boldog út?
146. A kacsacsőrű emlős útja boldog út?
147. A ködfoltos leopárd útja boldog út?
148. A négykarmos félmajom útja boldog út?
149. A bonobo, másként törpecsimpánz útja boldog út?
150. Az ember útja végül is boldog út?
151. Van-e lényegi különbség az evolucionista gondolkodás és a kreacionista gondolkodás között?
152. Van-e lényeges különbség a kreacionista gondolkodás és a finalista gondolkodás között?
153. Igaz-e, hogy az egyházi dogmatikától függetlenedésre törekvő tudományos gondolkodásmód sem vonhatja ki magát teljesen a több ezer éves beidegződések alól?
154. Igaz-e, hogy az európai típusú tudományos gondolkodásmód mind a mai napig önkéntelenül a zsidó-keresztény vallás igen-nem válaszokhoz szoktatott digitális mentalitásának örökségét hordozza magában, még akkor is, ha nem azt vallja magáénak?
155. Létezik-e létezés az origón túl?
156. Cáfolhatatlan tény-e, hogy létezőnk?

157. Bizonyítható tény-e, hogy létezőnk?
158. Bizonyítandó tény-e, hogy létezőnk?
159. Igaz-e, hogy életnek lennie kell?
160. Van-e az életnek alternatívája?
161. Van-e az életnek garanciája?
162. Igaz-e, hogy a vitalitás törvénye ellenkezik az élettelen anyag törvényével?
163. Igaz-e, hogy az élet célja maga az élet?
164. Igaz-e a nagy bumm hipotetikus mitológiája?
165. Hipotézis-e a nagy bumm?
166. Mitológia-e a nagy bumm?
167. Igaz-e a nagy reccs hipotetikus mitológiája?
168. Hipotézis-e a nagy reccs?
169. Mitológia-e a nagy reccs?
170. Igaz-e, hogy a világ kialakulása véletlenszerű?
171. Igaz-e, hogy az élővilág kialakulása véletlenszerű?
172. Igaz-e, hogy a világ teremtés által jött létre, Isten kegyelméből?
173. Elfogadható-e, hogy az emberré válás folyamata a teremtéssel befejeződött?
174. Elfogadható-e, hogy az emberré válás folyamata a megváltással befejeződött?
175. Igaz-e, hogy az ember kialakulása véletlenszerű?
176. Igaz-e, hogy az ősrobbanás teremtette a világot?
177. Igaz-e, hogy az ősrobbanás teremtette az evolúciót?
178. Igaz-e, hogy rend sohasem keletkezhet spontán, csak a káosz létrejöttéhez nem kell speciális ok?
179. Igaz-e, hogy előzmény nélkül semmi sincs?
180. Igaz-e, hogy az őssejtig vagyunk minden ős?
181. Igaz-e, hogy az élő természet alakulását kizárólag a gének határozzák meg?
182. Igaz-e, hogy a gének természetes körülmények között változatlanok?
183. Igaz-e, hogy a környezet hatására szerzett tulajdonságok nem öröklődnek, és nem öröklődhetnek?
184. Igaz-e, hogy túlélőgépek vagyunk?
185. Igaz-e, hogy a gén "önző"?
186. Igaz-e, hogy a fajoknak a gének által előre meghatározott, teljesítendő programjuk van?
187. Igaz-e, hogy az agresszió genetikai szükséglet?

188. Igaz-e, hogy az emberré válás folyamata meghatározott kezdő mozzanatra visszavezethető?
189. Igaz-e, hogy az emberré válás folyamata egyetlen kiváltó okra visszavezethető?
190. Lehet-e az evolúciós változásokban a cél a meghatározó?
191. Igaz-e, hogy a mutációknak legalább akkora szerepük van a fajok kialakulásban, mint a természetes kiválasztásnak?
192. Célravezető eljárás-e a faunát állatvilágra és emberi fajra felosztani?
193. Meg tudjuk-e egyértelműen határozni és külön tudjuk-e választani azokat az ismérveket, amelyek alapján az emberi faj együttesen elkülöníthető az állatkörök valamennyi fajától?
194. Igaz-e, hogy az emberszabásúakkal közös őstől származunk?
195. Igaz lehet-e, hogy nem az ember őse jött le a fáról, hanem a majom őse ment föl rá?
196. Igaz-e, hogy az evolúció bokorszerűen alakuló folyamat, és a végcél ismeretlen?
197. Igaz-e, hogy az evolúció lineárisan alakuló folyamat, és a végcél az ember?
198. Igaz-e, hogy az evolúció több kiindulópontra, több, egymástól különböző összejtre vezethető vissza?
199. Igaz-e, hogy az ember átmeneti faj, az evolúció legkialakulatlanabb, legbefejezetlenebb képződménye, legalábbis ideális-önmagához képest?
200. Igaz-e, hogy az evolúció fejlődés?
201. Igaz-e, hogy a tökéletes átöröklés kizárná a fejlődés lehetőségét?
202. Igaz-e, hogy a fejlődés változás?
203. Igaz-e, hogy a tökéletes átöröklés, az anyag tökéletes emlékezése, a tökéletes önmásolás kizárná a változás lehetőségét?
204. Igaz-e, hogy az öröklés a gének emlékezete?
205. Igaz-e, hogy az anyagnak is van emlékezőképessége?
206. Igaz-e, hogy a tökéletes önmásolás kizárná az evolúció lehetőségét?
207. Igaz-e, hogy az evolúció a természetes kiválasztás története?
208. Igaz-e, hogy az emberré válás a természetellenes kiválasztás története?
209. Igaz lehet-e, hogy az ember élete során csupán elsajátít bizonyos veleszületett képességeket?
210. Igaz-e, hogy fejlődésről csak valami meglévő célhoz viszonyítva beszélhetünk, enélkül csak változásról lehet szó?
211. Igaz-e, hogy az egyed legfőbb feladata a faj fennmaradásának biztosítása?
212. Igaz-e, hogy a faj érdekérvényesítése erősebb, mint az egyed érdekérvényesítése?

213. Összeáll-e az ember fejlődésének útirajza a fosszilis leletekből?
214. Igaz-e, hogy az ember világméretű terjeszkedését a kínálkozó lehetőségek, nem pedig a szükség, a kényszer erői motiválták?
215. Elfogadható-e, hogy az emberré válás evolúciós folyamata a crô-magnoni ember kialakulásával befejeződött?
216. Elfogadható-e, hogy az emberré válás evolúciós folyamata Nagy Sándorral, Attilával, Dzsingisz Kánnal, Szolimánnal, Napóleonnal befejeződött?
217. Elfogadható-e, hogy az emberré válás evolúciós folyamata Néróval, Hitlerrel, Sztálinnal befejeződött?
218. Elfogadható-e, hogy az emberré válás evolúciós folyamata Mózessel, Krisztussal, Konfuciussszal, Lao-ceval, Zarathusztrával, Mohameddel, Platónnal, Szókratésszal, Homérosszal, Szophoklésszal, Ágostonnal, Kálvinnal, Lutherrel, Darwinnal, Marxszal, Leninnel, Kopernikusszal, Galileivel, Newtonnal, Bolyaival, Einsteinnel, Röntgennel, Kochhal, Kanttal, Nietzschével, Junggal, Freuddal, Gandhival, Hawkinsszal, Mandelával befejeződött?
219. Elhíhető-e, hogy az emberré válás evolúciós folyamata Biankával befejeződött?
220. Elhíhető-e, hogy az emberré válás evolúciós folyamata Gerzsonnal, a tájjellegű tizedessel befejeződött?
221. Elhíhető-e, hogy az emberré válás evolúciós folyamata a szomszéd Koludernével befejeződött?
222. Elképzelhető-e, hogy osztályozási eljárásunkban rendszertani szempontok helyett a feltételezett túlélési stratégiában kialakult pozíciókat tekintjük a besorolás alapjának, és eszerint helyezzük magunkat a piramis csúcsára?
223. Következhet-e a hierarchia alapeszméjéből demokrácia?
224. Igaz-e, hogy totális emlékezés a „harmadik szem” segítségével nélkül nem lehetséges?
225. Igaz-e hogy létezik „harmadik szem”?
226. Igaz-e, hogy nem köznapi, totális énünk megismerése csak totális emlékezéssel lehetséges?
227. Igaz-e, hogy mindent, ami atavisztikusan bennünk rejlik, a mélytudat jótékony védőburka, az amnézia öleli körül?
228. Igaz-e, hogy álmaink mélytudatunk kivetítődései?
229. Igaz-e, hogy meséink és mitológiáink a kollektív mélytudat kivetítődései?
230. Igaz-e, hogy az ókori tragédiákban a tragikum az emberi faj ambivalenciájának legényegét ragadja meg és fejezi ki?

231. Igaz-e, hogy létezik belső megvilágosodás?
232. Igaz-e, hogy az ember kényszerzubbonyt érdemel?
233. Igaz-e, hogy elmebetegség nincsen: a kényszerzubbonyba kell beleőrülni?
234. Igaz-e, hogy kényszerzubbonyban semmiképp sem válthatjuk meg önmagunkat?
235. Igaz-e, hogy az egész görög mitológia maga az őseredeti emberi ambivalencia?
236. Igaz-e, hogy minden ránk maradt mitológia maga az őseredeti emberi ambivalencia?
237. Igaz-e, hogy valamennyi érvényesnek elfogadott mitológiai alakunk valamilyen archetípust jelenít meg?
238. Igaz-e, hogy minden mitológia kollektív álom, a kollektív mélytudat kivetítődése?
239. Igaz-e, hogy a kollektív álmok megfejtése az emberiség közös problémáinak megoldása szempontjából ugyanolyan jelentőségű, mint az egyéni álom szimbólumainak megfejtése az egyéni problémák megoldása szempontjából?
240. Igaz-e, hogy az ember fajspecifikusan sztenderd állapota a tudathasadás, csak megtanult vele élni, s így nem is számít rendellenességnek?
241. Igaz-e, hogy az állatjelme hajójának parancsnoki hídján egyszerre csak egy kapitány ad parancsot?
242. Igaz-e, hogy az emberjelme hajójának parancsnoki hídján egyszerre több kapitány is osztogathat összevissza-parancsokat?
243. Igaz-e, hogy az állatnak döntéseiben nincs választása?
244. Igaz-e, hogy az embernek döntéseiben van választása?
245. Igaz-e, hogy az embernek van szabad akarata?
246. Igaz-e, hogy az embert bizonyos tekintetben, bizonyos mértékig megköti, meghatározza állati eredete?
247. Igaz-e, hogy az embert bizonyos tekintetben, bizonyos mértékig szabadabbá teszi emberi minősége?
248. Igazunk van-e akkor, amikor az önfelszabadításáért nem egyenletes sikerrel küszködő emberi fajt en bloc lecsupaszmajmozzuk?
249. Igaz-e, hogy az akaratszabadság a felelősség első előfeltétele?
250. Igaz-e, hogy a felelősség az akaratszabadság első feltétele?
251. Igaz-e, hogy az akaratszabadság a felelősségre vonhatóság első előfeltétele?
252. Igaz-e, hogy a teljes akaratszabadság a tökéletlen ember számára antagonisztikus ellentmondás?
253. Igaz-e, hogy a teljes akaratszabadság a tökéletlen ember számára teljesíthetetlen norma?

254. Igaz-e, hogy a kereszténység hittételei az ember tökéletlenségének, akaratszabadságának és az ebből eredő felelősségének együttes súlykolásával a kollektív tudathasadás feltételeit idézik elő?
255. Létezik-e tudatalatti?
256. Létezik-e kollektív tudatalatti?
257. Igaz-e, hogy a kollektív tudatalatti az archetípusokban valósul meg, és metaforákban jut kifejezésre?
258. Igaz-e, hogy az archetípusok megsértése a kollektíva által a kollektívára nézve súlyos következményekkel jár?
259. Az akaratszabadság, a tökéletlenség és a felelősség egymáshoz való viszonyának tudatos deformálása sérti-e vagy szolgálja az archetípusok szuverenitását?
260. Változhatnak-e az archetípusok?
261. Változhatnak-e erkölcsi axiómáink?
262. Léteznek-e erkölcsi axiómáink?
263. Próbáljuk-e megváltoztatni archetípusainkat?
264. Próbáljuk-e megváltoztatni erkölcsi axiómáinkat?
265. Igaz lehet-e, hogy a kultúra feldolgozatlan, elfojtott tartalmainak, emlékeinek is van személtlerakó helye (a kollektív tudatalattiban)?
266. Igaz lehet-e, hogy a kultúra feldolgozatlan, elfojtott tartalmai a bennünk élő archetípusok egészséges működését akadályozzák?
267. Igaz lehet-e, hogy az egyén tudatalattijának rendezetlenségéből eredő problémák megoldása a pszichoterápia?
268. Igaz lehet-e, hogy a pszichoterápia legfőbb előfeltétele a pszichoanalízis?
269. Igaz lehet-e, hogy a kollektív tudatalatti rendezetlenségéből eredő problémák megoldása a kollektív pszichoterápia?
270. Igaz lehet-e, hogy a kollektív pszichoterápia legfőbb előfeltétele a kollektív pszichoanalízis?
271. Igaz lehet-e, hogy a legmélyebbre ható kollektív pszichoanalízist mindig is a tragédiák képviselték?
272. Igaz lehet-e, hogy a művészetek általában főként kollektív pszichoterápiás szerepet töltenek be, de a valódi tragédia kivétel nélkül minden esetben kollektív pszichoanalízis?
273. Igaz lehet-e, hogy a történelmi kataklizma is minden esetben (közvetve) kollektív pszichoanalízis?

274. Igaz-e, hogy a tudományok valamiféle analízist adhatnak ugyan a kollektív tudattal kapcsolatban, de terápiát semmiképp?
275. Kit tekinthetünk az emberi fajt hitelesen reprezentáló személyiségnek?
276. Van-e az emberi fajnak metaforája?
277. Az utca emberét az emberi fajt hitelesen reprezentáló személyiségnek tekinthetjük-e?
278. A brutális sorozatgyilkost az emberi fajt hitelesen reprezentáló személyiségnek tekinthetjük-e?
279. A szomszéd Koludernét az emberi fajt hitelesen reprezentáló személyiségnek tekinthetjük-e?
280. Biankát, a hólelkű hívőt az emberi fajt hitelesen reprezentáló személyiségnek tekinthetjük-e?
281. Gerzont, a tájjellegű tizedest az emberi fajt hitelesen reprezentáló személyiségnek tekinthetjük-e?
282. A nagy vallásalapítókat az emberi fajt hitelesen reprezentáló személyiségeknek tekinthetjük-e?
283. Igaz-e, hogy az elmebetegség nem minőségi, hanem mennyiségi, fokozati meghatározás?
284. Igaz-e, hogy a kognitív intelligencia mellett, vagy talán történetileg épp azt megelőzően, létezik spirituális intelligencia?
285. Igaz-e, hogy a kognitív intelligencia mellett, vagy talán történetileg éppen azt megelőzve, létezik érzelmi intelligencia?
286. Igaz-e, hogy a kognitív intelligencia mellett, vagy talán történetileg éppen azt megelőzően, létezik morális intelligencia?
287. Igaz-e, hogy a kognitív intelligencia mellett, vagy talán történetileg éppen azt megelőzően, létezik szociális intelligencia?
288. Igaz-e, hogy a kognitív intelligencia mellett, vagy talán történetileg éppen azt megelőzően, létezik szakrális intelligencia?
289. Igaz lehet-e, hogy az egyes intelligenciafunkciók nem pusztán egymással összegeződve, hanem egymást inspirálva, generálva hoznak létre új minőséget?
290. Igaz lehet-e, hogy a különféle intelligenciafunkciók kiegyenlítetlensége adja a belső disszonancia, kiegyenlítetttsége pedig a belső harmónia érzetét?
291. Lehetséges-e, hogy a nem kognitív intelligenciafunkciók humán fejlődése már a kognitív intelligencia kialakulása előtt, vagy azzal párhuzamosan, valamilyen

- hatásra erőteljes fejlődésnek indult, mintegy gerjesztve, a fejlődés pályájára kényszerítve a kognitív intelligencia fejlődését is?
292. Lehetséges-e, hogy nem kognitív intelligenciánk fejlődése megatrendekkel nagyobb project, nagyobb evolúciós beruházás, mint kognitív intelligenciánk fejlődése?
293. Lehetséges volna, hogy nem kognitív intelligenciánk fejlődése már nem is evolúciós beruházás?
294. Igaz lehet-e, hogy az evolúció az emberi faj kialakulásával sem ér véget?
295. Igaz-e, hogy az ember számára a megszokott természetellenes a természetes?
296. Igaz-e, hogy számunkra az a természetes, amit megszoktunk, amibe belenőttünk?
297. Igaz-e, hogy valamelyest megtanultunk együtt élni a feldolgozatlan ambivalenciával?
298. Igaz-e, hogy számunkra a megszokott ambivalencia folyamatosan zavart okoz, mert feldolgozatlan?
299. Igaz-e, hogy a természeti törvények és a civilizációs kényszer együttes jelenlétéből adódik az emberi pszichikum ambivalenciájának lényege?
300. Igaz-e, hogy a civilizáció az ember számára elkerülhetetlen?
301. Igaz-e, hogy a civilizáció természetellenes?
302. Igaz-e, hogy a civilizáció nem más, mint az ember önházásítása?
303. Igaz-e, hogy az ember az egyetlen faj, amely képes volt domesztikálni önmagát?
304. Igaz-e, hogy az ember az egyetlen faj, amely kénytelen volt domesztikálni önmagát?
305. Igaz-e, hogy a domesztikáció természetellenes?
306. Igaz lehet-e, hogy a legsúlyosabb aberráció az aberrációt természetesnek fogadni el?
307. Igaz lehet-e, hogy a fajban eluralkodó tartós aberráció, amíg nem épül be a faj standard örökletes tényezői közé, krízisállapotot tart fenn?
308. Igaz lehet-e, hogy az ember fajspecifikus tulajdonságai evolúciós szemszögből nézve aberrációnak számítanak?
309. Igaz lehet-e, hogy az emberi múltat természetesnek felfogni: aberráció?
310. Igaz-e, hogy az ember krízislény?
311. Igaz-e, hogy – mint mindig – jelenleg is krízishelyzethez közeledünk?
312. Igaz-e, hogy teremtett hőrszaink valójában a krízissel viaskodó ember metaforái?
313. Igaz-e, hogy a hőrszok színpadi oltárra állítása virtuális kannibalizmus?

314. Igaz-e, hogy az állatvilág is ismeri a kannibalizmust, ezért az nem emberi fajspecifikum?
315. Igaz-e az egykor egyetemes kannibalizmus meséje?
316. Igaz-e, hogy az ember megváltoztathatatlan kényszert érez fajtársainak megölésére?
317. Igaz-e, hogy minden kultikus véráldozat tényleges vagy metaforikus kannibalizmus?
318. Igaz-e, hogy az ókori tragédia maga is metaforákban megjelenő kultikus véráldozat: metaforikus kannibalizmus?
319. Igaz-e, hogy minden mitologikus hősköltemény, eposz, drámai játék valójában kultikus – bár virtuális – emberáldozat?
320. Igaz-e, hogy a mitologikus hősköltemények, eposzok, drámai játékok mindenféle leszármazottja eredete szerint valójában virtuális áldozatbemutató, virtuális kannibalizmus?
321. Igaz lehet-e, hogy az irodalomban és más művészetekben megjelenő virtuális kannibalizmus kannibalizmus voltát a civilizáció szorította a kollektív tudatalatti elfojtás homályba?
322. Igaz-e, hogy a civilizációs folyamat a kultúra látszólagos dekannibalizálódási folyamata?
323. Igaz lehet-e, hogy a kannibalizmus napjainkig tartó kultúrtörténete évmilliók óta magában hordja a választ minden rémségesre és minden fenségesre, ami emberrel csak megeshet?
324. Igaz lehet-e, hogy az emberiség valamennyi elkövetett rémtette összefüggésben és összhangban áll az egykor egyetemes kannibalizmussal?
325. Igaz-e, hogy a kannibalizmus egykor egyetemesen elterjedt szokása volt fajunknak?
326. Igaz-e, hogy a kannibalizmus egyszerűen csak szokásnak minősíthető, amelyet vagy felvesz, vagy elhagy az ember?
327. Igaz-e, hogy a fajtárs elpusztítása csupán a territorialitással hozható összefüggésbe?
328. Állati eredetű-e az emberi agresszió?
329. Állati eredetű-e az emberi kannibalizmus?
330. Önzés-e a kannibalizmus?
331. A fajérdek érvényesítése-e a kannibalizmus?
332. Hová vezethető vissza a kannibalizmus eredete?
333. Igaz-e, hogy a holocaust is csak része a kannibalizmus kultúrtörténetének?
334. Igaz-e, hogy a kannibalizmus kultúrtörténete a túlélők minimálprogramja?

335. Igaz-e, hogy a kannibalizmus kultúrtörténete a túlélők egybefüggő amnéziája?
336. Igaz-e, hogy az első tűzhasználó, a pekingi ember arra használta a tüzet, hogy megsüsse pekingi embertársait?
337. Állati vagy kulturális örökségünk-e a kannibalizmus?
338. Igaz-e, hogy a kannibalizmus demográfiai korrekciós szerepet tölt be?
339. Igaz-e, hogy az állatvilág is ismeri a szolidaritást, ezért az nem kizárólagosan humán fajspecifikum?
340. Igaz-e, hogy az állatvilág is ismeri a kannibalizmust, ezért az nem kizárólagosan humán fajspecifikum?
341. Igaz-e, hogy kultúránk ugyanúgy természeti törvények szerint alakul, mint az élő és élettelen természet?
342. Igaz-e, hogy a civilizáció egyben a civillé válást, a természetben való idegenné válást is jelenti?
343. Igaz-e, hogy a civilizáció a kultúra megszelídítésének folyamata?
344. Igaz-e, hogy a civilizáció Dionüszosz domesztikálásának a folyamata?
345. Igaz-e, hogy Izsák és Íphigeneia a civilizáció követelő parancsa miatt nem szenvedhetett ki az isteneknek emelt oltáron?
346. Igaz-e, hogy a civilizáció tragédiavesztéshez vezet?
347. Igaz-e, hogy a tragikum megismerése és átélése nélkül nincs valódi önismeret?
348. Igaz-e, hogy valódi önismeret nélkül nincs valódi katarzis, nincs valódi megtisztulás?
349. Igaz-e, hogy a törvény szerint majdnem mindent vérrel tisztítanak meg, és vér kiontása nélkül nincs bűnbocsánat?
350. Igaz-e, hogy a hamis önismeret, ha kultúrává válik, maga a kényszerzubbony?
351. Van-e a kultúrának evolúciója?
352. Igaz-e, hogy kultúránk maga az a gödör, amelyből meg kell tanulnunk kilátni?
353. Igaz-e, hogy az ember hátrafelé a megismert múltnál nem képes távolabb látni?
354. Igaz-e, hogy – tudatunktól és akaratunktól függetlenül – múltunk határozza meg jövőképünket?
355. Érvényes-e a kultúrára a természetes kiválasztás törvénye?
356. Igaz lehet-e, hogy a kultúra az evolúcióról levált természeti képződmény?
357. Igaz lehet-e, hogy éppen arra kezd megérni az ember, hogy nekilásson lehámozni magáról a hamis önismeret kultúrájának kényszerzubbonyát?

358. Igaz lehet-e, hogy a hamis önismereten alapuló kultúra megszokott kényszerzubonyából való kivetkőzés folyamata semmivel sem jár kevesebb kinnal és kockázattal, de ugyanúgy elkerülhetetlen, mint a természet adta kényelmes, megszokott szőrzetünkből való kivetkőzés folyamata?
359. Igaz-e, hogy az emberi kultúra fogantatásának természetes velejárója a kannibalizmus?
360. Igaz-e, hogy több millió éves történetünk során a kannibalizmus a legkülönbözőbb módon és formában lényegült bele kultúránkba és civilizáciánkba?
361. Igaz lehet-e, hogy társadalmi érettségünk esetleg már alkalmassá tesz bennünket arra, hogy minden létező képességünket mozgósítva szembenézzünk a kannibalizmus kultúrtörténetével?
362. Igaz lehet-e, hogy a bennünk élő, primitíven, állatiasan önérvényesítő kannibált nem eltagadni, nem megtagadni, nem elnémítani, nem elpusztítani kell, hanem megismerni, megérteni és megszelídíteni?
363. Igaz lehet-e, hogy a bennünk élő sátánt nem megtagadni, hanem megismerni, megérteni és megszelídíteni kell?
364. Lehetséges volna, hogy Isten létezését csupán hiánya teszi átélhetővé számunkra?
Ádám, jól vagy?

Negyedik mandala

A csupasz majom megkeresztelése

... lőn az Úr beszéde Ábrámhoz látomásban, mondván: Ne félj Ábrám: én pajzsod vagyok tenéked, a te jutalmad felette igen bőséges lesz... És monda Ábrám: Uram Isten, mit adnál énnékem, holott én magzat nélkül járok, és az, a kire az én házam száll, a damaskusbeli Eliézer? ... Ímé énnékem nem adtal magot, és ímé az én házam szolgálzülöttje lesz az én örökösöm. És ímé szóla az Úr ő hozzá, mondván: Nem ez lesz a te örökösöd: hanem a ki a te ágyékodból származik, az lesz a te örökösöd... És monda néki: Én vagyok az Úr, ki téged kihoztalak Úr-Kaszidimból, hogy néked adjam e földet, örökségedül. És monda: Uram Isten, miről tudhatom meg, hogy öröklöm azt? És felele néki: Hozz nekem egy három esztendős üszöt, egy három esztendős kecskét, egy három esztendős kost, egy gerlicét és egy galambfiat... Mikor Ábrám kilencvenkilenc esztendős vala, megjelenék az Úr Ábrámnak, és

monda neki: Én a mindenható Isten vagyok, járj én előttem, és légy tökéletes. És megkötöm az én szövetségemet én közötted és te közötted: és felette igen megsokasítlak téged. ... És ne neveztessék ezután a te neved Ábrámnak, hanem legyen a te neved Ábrahám, mert népek sokaságának atyjává teszlek téged. ... Az én szövetségemet pedig megerősítem Izsákkal, kit néked szül Sára ez időkorban a következő esztendőben. ... Az Úr pedig meglátogatá Sárát, mint mondotta vala, és akképpen cselekedék az Úr Sárával, a miképpen szólott vala ... Ábrahám pedig száz esztendőös vala, mikor születék néki az ő fia, Izsák. (Ne felejtünk el majd egyszer, valamikor külön elmélkedni azon a mitológiai logikán vagy logikátlanságon, hogy miként tarthatjuk genetikailag is nagy nemzetalapító ősöknek mindazokat, akik helyett totemállatok, hattyúk, turulmadarak, miegymások, vagy esetleg maga az Úristen végezte el a nemzetnemzés felelősségteljes aktusát. Jelen esetben: miként származhat Izsák és a zsidóság Ábrám-Ábrahám ágyékától, ha, miként az írva vagy, az Úr látogatá meg helyette Sárát? Miként firtathatjuk Jézus dávidi vérvonalát, miközben valljuk, hogy nem József, hanem a Szentlélek látogatá meg Máriát? Más szívhez szóló más mitológiák olvastán persze döreség volna az agy ilyenféle rigorozitása, na de ha a csorbíthatatlan és sérthetetlen Szentírásról van szó?) ... És lőn ezeknek utána, az Isten megkísérté Ábrahámot, és monda néki: Ábrahám! S az felele: Ímhol vagyok. És monda: Vedd a te fiadat, ama te egyetlenegyedet, a kit szeretsz, Izsákot, és menj el Mórijának földére, és áldozd meg őt égő áldozatul a hegyek közül egyen, a melyet mondándok néked. Felkele azért Ábrahám jó reggel, és megnyergelé az ő szamarát, és maga mellé vevé két szolgáját, és az ő fiát, Izsákot, és fát hasogatott az égő áldozathoz. Akkor felkele és elindula arra a helyre, melyet néki az Isten mondott vala. Harmadnapon felemelé az ő szemeit Ábrahám, és látá a helyet messziről. És monda Ábrahám az ő szolgáinak: maradjatok itt a számmal, én pedig és ez a gyermek elmegyünk amoda és imádkozunk, aztán visszatérünk hozzátok. Vevé azért Ábrahám az égő áldozathoz való fákat és feltevé az ő fiára, Izsákra, ő maga pedig kezébe vevé a tüzet és a kést, és mennek vala ketten együtt. És szóla vala Izsák Ábrahámhoz, az ő atyjához és monda: Atyám! Az pedig monda: Ímhol vagyok, fiam. És monda Izsák: Ímhol van a tűz és a fa, de hol van az égő áldozatra való bárány? És monda Ábrahám: Az Isten majd gondoskodik az égő áldozatra való bárányról, fiam; és mentek vala ketten együtt. Hogy pedig eljutának arra a helyre, melyet Isten néki mondott vala, megépíté ott Ábrahám az oltárt, és reá raká a fát, és megkötözé Izsákot az ő fiát, és feltevé az oltárra, a fa-rakás tetejére. És kinyújtá Ábrahám az ő kezét, és vevé a kést, hogy levágja az ő fiát. Akkor kiálta neki az Úrnak Angyala az égből és monda: Ábrahám! Ábrahám! Ő pedig felele: Ímhol vagyok. És monda: Ne nyújtsd ki a te kezedet a gyermekre, és ne bántsd őt: most már tudom hogy istenfélő vagy, és nem kedveztél a te fiadnak, a te egyetlenegyednek én

érettem. És felemelé Ábrahám az ő szemeit, és látá hogy ímé háta megett egy kos akadt meg szarvánál fogva a szövevényben. Oda méne tehát Ábrahám, és elhozá a kost, és azt áldozá meg égő áldozatul az ő fia helyett.³³ (Tesztkérdések, elfogulatlanságunk kontrolljára: I. Ha történetesen úgy szól az Úr parancsa, hogy „Ábrahám, lödd gödörbe a te egyszülött fiadat, Ábrahámot!”, akkor ő istenfélelemből Izsákkal ásatja meg a gödröt, hogy legyen mibe belelőnie? Válaszok: 1. Ábrahám korában még nem volt szokás gödörbe lőni az áldozatokat; 2. Jelképesen értelmezve valóban ezt kellett volna tennie Izsáknak az Úr parancsa szerint; 3. Nem tudom, nem érzem magam eléggé felkészültnek az ilyen kérdések megválaszolására. II. Mai fogalmaink szerint jellemezhető-e vallási fanatizmusként Ábrahám viselkedési mintázata? Válaszok: 1. Nem, mert az Úr teljes engedelmisséget követel valamennyi hívétől, akiknek nem áll módjukban semmiféle mérlegelés, az Úr parancsait teljesíteni kell; 2. Igen, az ilyen viselkedési mintázatot mai fogalmaink szerint minden bizonnyal vallási fanatizmusként jellemezhetnénk; 3. Nem tudom, nem érzem magam eléggé felkészültnek az ilyen kérdések megválaszolására.)

Szóltott vala pedig az Úr Mózesnek és Áronnak Égyiptom földén, mondván: Ez a hónap legyen néktek a hónapok elseje; első legyen ez néktek az esztendő hónapjai között. Szóljatok Izrael egész gyülekezetének, mondván: E hónap tizedikén mindenki vegyen magának egy bárányt az atyáknak háza szerint, házanként egy bárányt ... A bárány ép, hím, egy esztendő legyen... És legyen nálatok őrizet alatt e hónap tizennegyedik napjáig, és ölje meg Izrael közösségének egész gyülekezete estennen. És vegyenek a vérből, és azokban a házakban, a hol azt megeszik, hintsenek a két ajtóféltre és a szemöldökfára. A húst pedig egyék meg azon éjjel, tűzön sütve, kovásztalan kenyérrel, és keserű füvekkel egyék meg azt. ... És ilyen módon egyétek azt meg: Derekaitokat felővezve, saruitok lábaitokon és pálcáitok kezetekben, és nagy sietséggel egyétek azt, mert az Úr páskhája az. Mert általmegyek Égyiptom földén ezen az éjszakán és megölök minden elsőszülöttet Égyiptom földén, az emberektől kezdve a barmokig, és Égyiptom minden istene felett ítéletet tartok, én, az Úr. És a vér jelül lesz néktek a házakon, a melyekben ti lesztek, s meglátom a vért és elmegyek mellettetek és nem lesz rajtatok a csapás veszedelmetekre, mikor megverem Égyiptom földét. És legyen ez a nap néktek emlékezetül, és innepnek szenteljétek azt az Úrnak nemzetségről nemzetségre; örök rendtartás szerint ünnepeljétek azt. ... Mikor pedig a ti fiaitok mondandják néktek: Micsoda ez a ti szertartásotok? Akkor mondjátok: Páskha-áldozat ez az Úrnak, a ki elment Izrael

³³1Móz 15.1-2, 4, 7-9; 1Móz17.1-2, 5, 21; 1Móz 21.1, 5; 1Móz 22. 1-13 Károli fordítása.

fiainak háza mellett Égyiptomban, mikor megverte az Égyiptom-belieket, a mi házainkat pedig megoltalmazta. És a nép meghajtá magát és leborula.³⁴

Eljőve pedig a kovásztalan kenyerek napja, melyen meg kelle öletni a húsvéti báránynak; És elküldé Pétert és Jánost, mondván: Elmenvén készítsétek el nekünk a húsvéti bárányt, hogy megegyük. ... És mikor eljött az idő, asztalhoz üle, és a tizenkét apostol ő vele egyetembe. És monda nékik: Kívánva kívántam a húsvéti bárányt megenni veletek, mielőtt én szenvednék: Mert mondom nektek, hogy többé nem eszem abból, míglen beteljesedik az Isten országában. És a pohárt vévén, minekutána hálákat adott, monda: vegyétek ezt, és osszátok el magatok között: Mert mondom nektek, hogy nem iszom a szőlőtökének gyümölcséből, míglen eljő az Isten országa. És minekutána a kenyeret vette, hálákat adván megszegé, és adá nékik, mondván: Ez az én testem, mely ti értetek adatik: ezt cselekedjétek az én emlékezetemre. Hasonlóképen a pohárt is, minekutána vacsorált, ezt mondván: E pohár amaz új szövetség az én véreben, mely ti értetek kiontatik.³⁵

Ímé az Istennek ama báránya, aki elveszi a világ bűneit.³⁶

Annakokáért felövezvén elmétek derekait, mint józanok, tökéletesen reménykedjétek abban a kegyelemben, a melyet a Jézus Krisztus hoz néktek, mikor megjelen... a miképen szent az, a ki elhívott titeket, ti is szentek legyetek teljes életetekben; Mert meg van írva: Szentek legyetek, mert én szent vagyok. És ha Atyának hívjátok őt, a ki személyválogatás nélkül ítél, kinek-kinek cselekedete szerint, félelemmel töltsétek el a ti jövevénységeitek idejét: Tudván, hogy nem veszendő holmin, ezüstön vagy aranyon váltattatok meg a ti atyáitoktól örökölt hiábavaló életetekből; hanem drága véren, mint hibátlan és szeplőtlen bárányén, a Krisztusén.³⁷

»Az emberi történelem vérrel bemocskolt, mézárszéket idéző emlékei a korai egyiptomi és sumer feljegyzésektől a második világháború legutóbbi rémtettéig mind összhangban állnak az egykor egyetemes kannibalizmussal, az állat- és emberáldozatok gyakorlataival vagy a tételes vallásokban a helyükbe lépett pótlékokkal és világszerte elterjedt skalpolással, a fejevadászattal, testcsonkításokkal és halottgyalázásokkal, speciális tulajdonságaként hirdetve a közös vérszomjat, e veszedelmes szokást, ezt a Káin-bélyeget, amellyel az ember a táplálkozás területén különbözik antropoid rokonaitól, és amely inkább a legvérszomjasabb ragadozókkal köti össze.« Raymond Dart nyugtalanító szavainak értelme világos: az ember megváltoztathatatlanul kegyetlen, mivel veleszületett kényszert érez

³⁴2 Móz12. 1-3, 5-8, 11-14, 26-27 Károli fordítása.

³⁵ Lk 22. 7-8, 14-20 Károli fordítása.

³⁶ Jn 1.29 Károli fordítása.

³⁷1Pt 1.13, 16-19 Károli fordítása.

fajtársainak megölésére. Még ékesszólóbban ír ugyanerről a kérdésről a modern etológia egyik megalapítója, a Nobel-díjas Konrad Lorenz: »Bizonyítékunk van rá, hogy a kavics-eszköz feltalálói – az afrikai Australopithecusok – kezdettől fogva nem csupán a zsákmány megölésére használták fegyvereiket, hanem fajtársaik meggyilkolására is. A pekingi ember, ez a Prométheusz, aki megtanult a tűzzel bánni, arra használta azt, hogy testvéreit megsüsse: a rendszeres tűzhasználat első nyomai mellett megtalálhatók magának a Sinantrophus pekinesisnek megcsonkított és megpörkölődött csontjai is.« Lorenz ... legfőbb mondanivalója, hogy az emberi faj a territorialitás és az agresszivitás kikerülhetetlen ösztöneit hordozza magában, olyan ösztönöket, amelyeket nyilvánosság elé kell tární, nehogy szörnyű módon törjenek felszínre. Mindezt – a kannibalizmus régészeti bizonyítékait a territoriális ösztönökről, valamint a gyilkos emberszabású majmok evolúciós pályafutásáról szóló elméleteket – összeszöve megkapjuk napjaink egyik legveszedelmesebb csábító mítoszáat: az emberiség javíthatatlanul hadviselő, mert a háború és az erőszak génjeiből fakad.»³⁸

Ádám, jól vagy?

Íphigeneia Auliszban. Az istenek akaratából. Avagy: Agamemnón király gyengeségéből. Egy olyan királynak is lehet a gyengeség alapvető vonása, akit a hellének egyhangúlag és tartózkodás nélkül vezérükül választanak Trója elleni bosszúhadjáratukban. Az igazán bölcs görög tragédiákban még egy olyan királyembernek is lehet leválaszthatatlan tulajdonsága a gyengeség, aki feleségét erővel tette asszonyává egykoron, megölve első férjét, Tantaloszt, és élve csapta földhöz apró gyermeküket, az anya emlőiről erővel tépve le.

Íphigeneia tehát Auliszban.

„Nézzetek rá: Ílion s Phrúgia hódítója ő, mint lépdél, koszoru van a fején, bugyog a víz, tiszta víz locsolja; a kegyetlen istennő oltárát vére cseppjeivel meghinti, és saját karcú nyakát, mikor levágják. Vízharmat apádtól, a szent forrásvíz vár reád, leány, s az akhájok Íliont dúlni áhitó hada. Kérjük Zeusz lánygyermekét, az istenek közt úrnő Artemiszt, hogy érte sorsunk jó legyen. Ó, istennő, kit emberáldozat gyönyörködtet, küldd Phrúgia földjére hellén hadunk, s Trója csalárd magasára, s te tedd, Agamemnón fegyverét és ezt a hazát ragyogó koszorú ékesítse, ragyogjon az örök ékes hír homlokán fenn. ... A pap pedig kardját emelve, esdekelt, s a géjét nézte, hová sújtson vele ... S íme hirtelen csoda! Mindenki jól hallotta, mint csapott le a kés, de senki se látta, földbe hol süllyedt a szűz. A pap kiált, visszhangzik rá a hadsereg, látván csodát, melyet csak isten küldhetett, nem is reméltet, mit ki lát, még az sem hisz. A földön ott egy vergődő szarvas feküdt, hatalmas és már messziről

³⁸ Az idézet, amely az idézeteket magában foglalja, Richard E. Leakey és Roger Lewin Fajunk eredete c. könyvéből való. Gondolat, Budapest, 1986. Fordította: Somlyó Bálint, 244. o.

me glátható, s az istennő oltárát vére lepte el. S Kalkhász, gondold el, mily örömmel szólhatott: „Ó, egyesült akháj hadunk vezérei, nézzétek ezt az áldozatot, melyet Artemisz oltárra tett: hegyek szökellő szarvasát! Ezt szívesebben várja, mint a gyöngé lányt, ne fertőztesse oltárát a büszke vér. ... Boldogan, Átreidész, érd el a phrüg mezőt, boldogan érij ide vissza, hozz Trója alól gyönyörű hadizsákmányt.”³⁹

És mi, nézők, két és félezer évvel később? Hogyan jövünk ki az előadásról? Beteljesült a katarzisz szívünkben, agyunkban? Hozzon tehát Agamemnón gyönyörű hadizsákmányt Trója alól?

És Íphigeneia Auliszban?

A civilizációs nyomásnak engedő euripidészi mítoszátirat szerint ő az „istennő, kit emberáldozat gyönyörködtet”, Artemisz kegyéből a tauruszok földjére varázsolódik egy másik tragédiában, ahol főpapnőként az lesz a dolga, hogy az odatévedt idegeneket az arra rendeltetett oltáron feláldozza az istennőnek. Csaknem erre a sorsra jut a „zsenge borjacská”, Íphigeneia kisöccse, Oresztész is, de még időben megmenekül, hogy férfivá serdülve végezhesen anyjával, Klütaimnésztrával, amiért az bosszúból meggyilkolta a Trója alól győztesen (és persze gyönyörű hadizsákmánnyal, ágyasává tett rabszolganővel) hazatért Agamemnónt.

Hogyan rendezzük el mindezt mai tudatunkban?

A legteljesebb tudati zűrzavar úgy tekinteni az emberevő emberek és emberevő istenek kannibalizmusára, mint valami magában álló, lezárt, körülzárt, az egyetemes emberi kultúrától független jelenségre. Az Íphigeneia-tragédiában nem az a leiszonytatóbb, hogy apja föláldozta, hiszen az egész csak mese, képzelet szülte mitológia. (Ha ugyan valóban csak az.) A mesében már csak ilyenek a királyok, mióta a teremtő képzelet megalkotta őket. Ami pedig a legyőzött ellenfél utódainak földhöz csapkodását illeti: a hím oroszlánok, ha territóriumhoz és ezzel nőstényekhez jutnak, első dolguk, hogy elpusztítják, esetenként fel is falják elődjük még anyjukhoz kötődő ivadékait. A behódolt oroszlánanya az égvilágon semmit nem tehet a bestiális géntisztítással szemben. A valóságban már csak ilyenek az oroszlánkirályok, mióta a teremtő természet megalkotta őket. King size hatalom. (Mi, európaiak természetesen címerállatként tiszteljük a hímoroszlánt. Mi aztán megválogatjuk a metaforáinkat és a szimbólumainkat.) Az igazi örület az, hogy ha Euripidész, szakítva mondavilágának eredeti hagyományával, nem hagyja az oltáron kiszzenvedni, hanem szarvassá változtatja Íphigeneiát, akkor azzal mi már megkaptuk a magunk elégtételét, mi már megadjuk a magunk felmentését,

³⁹ Devecseri Gábor fordítása.

mi már elvagyunk a magunk moralitásával, a mi civilizációnknak ez így már doszt elég. Így már a király nem erkölcsi nulla, most már nyugodt lelkiismerettel, s a kórus áldásával mehet halomra gyilkolni, megalázni, megerőszakolni és kifosztani a trójaiakat, akik természetesen ezzel méltó büntetésüket nyerik el az egyetemes igazság nevében. Mit tegyünk! A királyok már csak ilyenek, mióta a teremtő történelem megalkotta őket. Hiába, ez az élet, ez a múltunk, így örököltük, s csak az isteneknek áll hatalmában ezen változtatni bármit is.

Vagy talán mégsem ez a lényeg? Talán a lényeg mégiscsak az, hogy már a két és félezer évvel ezelőtti athéni polgár civilizálódó gyomra sem vette be átformálás nélkül az emberáldozó barbár Diana-mítoszt? Lehet, hogy Íphigeneiának szarvassá *kellett* változnia? Lehet, hogy Ábrahámnak el *kellett* engednie Izsákot, s a törvényt megszemélyesítő Legfőbb Lénynek meg *kellett* elégednie a metaforikus vércsorgatással a valóságos emberáldozat helyett? Lehet, hogy a kannibalizmus kultúrtörténetének így rajzolódik ki a fejlődésvonala? Lehet, hogy talán mégis megvan az esélyünk letörölni magunkról azt a bizonyos Káin-bélyeget? Lehet, hogy nem volt hiábavaló a mérhetetlen véráldozat, s valamikor az út végén mégiscsak elérjük az a magaslatot, ahol az együvé tartozás, az egylényegűség határozza meg erkölcsi világképünk alapjait? Lehet, hogy egyszer majd sikerül megmenekülnünk a minden önbecsülésünket felemésztő eredendő büntudatunktól?

Lehet, hogy valóban közel a megváltás?

„Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy békességet hozzak a földre. Nem azért jöttem, hogy békességet hozzak, hanem hogy kardot.”⁴⁰ „Nem is bakok és bikák vérével, hanem tulajdon vérével ment be egyszer s mindenkorra a szentélybe, és örök váltságot szerzett. Mert ha bakok és bikák vére és tehén hamva a tisztátalanokra hintve megszentel, vagyis külsőleg tisztává tesz, akkor a Krisztus vére, aki örökkévaló Lélek által önmagát áldozta fel ártatlanul az Istennek, mennyivel inkább megtisztítja a lelkiismeretünket a holt cselekedetektől, hogy szolgáljunk az élő Istennek. ... A törvény szerint majdnem mindent vérrel tisztítanak meg, és vér kiontása nélkül nincs bűnbocsánat.”⁴¹ „Mert az én testem igazi étel és az én vérem igazi ital. Aki eszi az én testemet, és issza az én véretem, az énbennem lakik, és én őbenne. Ahogyan engem az élő Atya küldött el, és én az Atya által élek, úgy az is, aki engem eszik, élni fog énáltalam.”⁴²

Ádám, jól vagy?

⁴⁰ Mt 10.34 (Református Biblia)

⁴¹Zsid 9. 12-14, 22 (Református Biblia)

⁴²Jn 6.55-57) (Református Biblia)

Íphigeneiát, isteni beavatkozással, még kiválthatja egy szarvas, hasonlóképpen Ábrahám kése alól, máglyatüze fölül még megmenekülhet Izsák, cserében egy bajba jutott kosért, de a Megváltó már nem kerülheti el az oltárra szánt bárány sorsát, mert sokat változott a világ, s a bakok és bikák vére immár újra kevés a megtisztuláshoz az Úr színe előtt. Ez sem pontos így. Hiszen a Szentírás tanúsága szerinti Megváltó csak a kiszenvedést nem kerülhette el, áldozattá nem vált soha. „Azért szeret engem az Atya, mert én leteszem az én életemet, hogy újra felvegyem azt. Senki sem veszi azt el én tőlem, hanem én teszem le azt én magamtól. Van hatalmam letenni azt, és van hatalmam ismét felvenni azt. Ezt a parancsolatot vettem az én Atyámtól. ... Én és az Atya egy vagyunk.”⁴³

Az áldozat, eredetileg égő áldozat, átvitt értelemben felajánlás, engesztelő áldozat görögül ennyit tesz: holokauszium.

Három esztendeje már, hogy Jézus elhívta tanítványait, beavatni őket az igazságba, melyet az Atyától kapott. Most, a húsvét ünnepe előtt, tudván, hogy eljött az ideje, mikor az Írás szerint át kell mennie e világból az Atyához, szomorú tekintettel búcsúzott választott övéitől. Felkelt a vacsoraasztaltól, levette felső ruháját, dereka köré kendőt kötött. Vízet töltött egy tálkába, térdre ereszkedve megmosta a lábát valamennyinek, majd szárazra törölte a magához vett kendővel.

És Péter, a kőszikla, az első a választottak közül, értetlenül rázta a fejét: Az nem lehet, hogy megforduljon a világ, az nem lehet, hogy az úr szolgálja a szolgát, az nem lehet, hogy a Mester térdeljen a tanítvány előtt. Jézus, aki három hosszú esztendő alatt oly sokszor tapasztalta már, hogy legkedvesebb tanítványaihoz sem jut el szavainak és cselekedeteinek mélyebb értelme, s emiatt oly gyakran fakadt ki rájuk, most csak ennyit szólt csendesen: Amit én cselekszem, azt te nem érted, de eljön majd annak is az ideje. Ám Péter kősziklaszilárdan ellenállt: Az én lábaimat nem mosod meg soha! És felelé neki Jézus: Ha meg nem moslak téged, semmi közöd hozzám. És akkor Péter látta, hogy hibázott, amit jóvá kell tennie, és most már így kérlelte a Mestert: Uram, ne csak a lábaimat, hanem a kezeimet és a fejemet is. Mert még mindig nem értette, mit akar kifejezni Jézus a cselekedeteivel.

Jézus pedig mondá neki: Aki megfürdött, aki egészen tiszta, annak nincs másra szüksége, mint megmosni a lábait; ti pedig már tiszták vagytok, bár nem mindannyian. Júdásra gondolt, aki felől úgy intézkedett hatalmánál fogva, hogy el kell árulnia Mesterét, mert így teljesedik be az írás általa. Ő tudta, amit tanítványai nem: Júdás a kárhozatra kiszemelt áldozat, az eszköz, akinek a szörnyűséget akaratán kívül el kell követnie. Nem is

⁴³Jn 10. 17-18, 30. Károli fordítása.

igazán érthették, miért mondta korábban Jézus, hogy senki nem veheti el tőle az életét, saját hatalmából adja oda és veszi majd vissza, most pedig így szól: Jaj annak, aki az Embernek Fiát elárulja; jobb lenne, ha meg sem született volna.

(Áldozat csak az lehet, aki a legtöbbet veszíti. Akinek van mit veszítenie. Júdás: áldozat. Giordano Bruno: áldozat. Holokausztum. Jean D'arc: áldozat. Holokausztum. Tízmillió zsidó a holokausztban: áldozat. De akinek örök helye van a Teremtő oldalán, sőt, valójában egy vele, aki nem lehet vesztes, aki örökkön-örökké csak győztes lehet, az hogyan lehetne áldozat? Áldozatok csakis mi magunk lehetünk, kárhozottak és elkárhozottak, amikor egyetlen létező tulajdonunkat, önbecsülésünket dobjuk oda a rettegéssel remélt menekvésért, és nyelvünkre veszünk és kortyolunk áhítattal, igaz, már valóságosan nem is kortyolunk, a misebor rég elmaradt a liturgiából, a kenyér is ostyává illedelmesedett, de hitünkben és tudatunkban azért mégiscsak test és vér az, a názáreti Jézusé, a Betlehembe visszatért József és Mária gyermekéé, és mi hittel hisszük az igaz mesét, hogy bekebelezésével válhatunk olyan tisztákká és ártatlanokká, akiknek megnyílik majd az út a Teremtő trónusa felé. Ádám, újra és újra mondom: én nem hiszek az ilyen üdvösségben. Én nem kérek az ilyen üdvösségből. Én nem fogadok el ilyen áron kivételes bánásmódot. Én semmilyen áron nem fogadok el kivételes bánásmódot. Teszem a dolgom lehetőségeim és képességeim szerint, vagy legalábbis így szeretném. Formálgatom a magam mandaláit, Részeként az Egésznek, de nem hihetek abban, hogy a csorbult Egész kiegyesülhet, kielégülhet kevesek által, és pokolba a többiekkel. Én nem lehetek fontosabb senkinél, és senki nem lehet fontosabb, mint én. Az én lelkem üdvéért ne feszíttesse senki emberfia magát keresztre, hogy aztán másokon, népek millióin torolják meg az ő elárultatását, amelyet pedig, miként azt maga nyilatkozta a korabeli orális médiumoknak, szabad akaratából maga provokált ki. Fejet hajtva tisztelgek a történelem legnagyobb hatású túlvállalása előtt, de virtuális – hát még az eukarisztia értelmében valódi! – kannibalizmusra nem indíthat. Sem túlélő, sem rituális kannibalizmusra. Tabu. Nem tudom, hogy ti ketten, összlők, minden bűnök útnak indítói, szerepeltek-e az Apokalipszis hétpecsétes könyvében a néhány megkegyelmezett között, ennek nyomát nem lelem a Szentírásban, legfeljebb ha a Pokolban Danténál. Nem tudom, hogy nektek alanyi jogon jár-e kegyelem, de azt tudom: az én nevem nem állhat semmiképp sem ottan, vagy ha valami tévedésből mégis, magam húzom ki kemény belü ácsceruzával, hogy helyén a lap is átszakad.)

Három hosszú esztendő után, az utolsó vacsora elkeltével is még mindig minden olyan zavaros és átláthatatlan volt az apostol-tanítványok szemében! Azt mondja Jézus: Elmegyek, hogy helyet készítsek néktek. És hogy hová megyek én, tudjátok. Az utat is tudjátok. Pedig

nem tudták. Mondta is Tamás: Uram, nem tudjuk, hová még; miképpen tudhatnánk hát az utat?

– Én vagyok az út, az igazság és az élet; senki sem mehet az Atyához másként, csakis énáltalam. Ha megismertetek volna engem, megismertétek volna az én Atyámat is; mostantól fogva ismeritek őt, és láttátok őt.

Ettől azonban semmi nem lett világosabb. Mert a tizenkét tanítvány (vagy legalábbis tizenegy) teljes átszellemültségben sem látott senki mást maga előtt, csakis az elárultatására és kínhalálára váró Jézus Krisztust. Most Fülöp kockáztatta meg a kérést:

– Uram, mutasd meg nekünk az Atyát, és elég nekünk.

– Annyi idő óta veletek vagyok – szólt szomorúan Jézus –, és mégsem ismertél meg engem, Fülöp? Aki engem látott, az látta az Atyát; miért kéred hát azt tőlem: Mutasd meg nekünk az Atyát. Gyermekeim, egy kis ideig még veletek vagyok. Kerestek majd engem, de ahogyan a zsidóknak is megmondtam: ahova én megyek, ti oda nem jöhettek. A Vigasztaló Pártfogó, akit az én nevemben küld az Atya, a Szentlélek. Ő majd megtanít titeket mindenre, ami még hátra van, és eszetekbe juttatja majd mindazt, amiket én már elmondtam néktek. Még sok mindent kellene mondanom néktek, de most nem tudjátok elviselni. Ám amikor Ő eljön, az Igazság Lelke, elvezet titeket a teljes igazságra.

És a tanítványok tudták, hogy a Mesternek is, nekik is menniük kell, kinek-kinek a küldetése szerint, de azért a hitük még mérhetetlenül nagyobb volt, mint a tudásuk. Mert hitték, hogy Jézus a megváltó, akit az Írás ígért a zsidóságnak, hitték, hogy Jézus az Isten fia, hittek feltámadásában és eljövételében, hittek a kegyelemben, melyet általa nyerhetnek el, hittek a hitükben és hittek a hitetlen bűnösök elkárkozásában, de nem tudhatták, miként lehetséges az, hogy Jézus már mindent átadott nekik, amit az Atyától hallott és amire küldetésük során szükségük lesz, ugyanakkor pedig mégsem világos előttük semmi, amíg csak a Vigasztaló Szentlélek meg nem világítja majd a dolgokat és a dolgukat. Nehéz szívvel és nehéz fejjel várták a holnapot. Ami talán kicsit könnyíthetett helyzetükön: a tudat – vagy talán mégis csak a hit –, hogy az egész nem tart már sokáig, hiszen közel a vég, amikor mindenki tettei szerint megítéltetik. Sőt. Talán azt is bizvást érezhették, hogy arra a rövid időre, ami a végítéletig és az új királyság eljöveteleig hátra van, nincs is különösebb tudásra szüksége az embernek, ha van elegendő hite.

Szegény Péter, szegény Fülöp, szegény tanítványok, akiknek oly sokszor kellett megszégyenülten hallaniuk a Mester korholását: Hát nem értitek?! Hát még most sem értitek?! Ha tudták volna, ha sejtették volna, hogy nem egy emberöltő, de hosszú-hosszú évszázadok, évezredek várnak még rájuk és követőikre, s még sehol a vég, sehol a végítélet,

sehol a Királyság, és csak nem akar elválni a magtól az ocsú, s a Mester szomorú, lemondó hangja újra és újra, százszor és ezerszer és milliószor, örökkön és örökké ott rezeg a fülekben: Hát nem értitek?! Hát még mindig nem értitek?! És százszor és ezerszer, és milliószor és örökkön és örökké mégis felharsan majd mindent elsöprő hangon: Igen, értem. Én értem. Csak én értem. Egyedül csak én értem. Én vagyok a beavatott. Nekem higgyetek! Engem kövessetek! És születnek és szülnek, és szaporodnak a hívó közösségek, táborok Jézus hitével, Jézus hitében, Jézus nevével, Jézus nevében, és pusztító szándékkal egymásnak rontanak, mert nem értik, mert még mindig nem értik. Mi mindent kellett volna tudniuk és előre látniuk Jézus tanítványainak, ha egyértelmű, előre megfogalmazott, félreérthetetlen és félremagyarázhatatlan válaszokat akartak volna hátrahagyni a kései követőknek! Mi minden láttán-hallatán kellett volna rápirítaniuk szövegmagyarázóikra, mint ahogyan tette azt velük oly sokszor a Mester!

Amit a korai kereszténységnek mindenekelőtt meg kellett értenie és értetnie: Miként lehet Krisztus a megváltó? Mert hiába szólt Jézus szárnyas szóval az övéihez: Higgyetek nékem, hogy „én az Atyában vagyok és az Atya én bennem van”⁴⁴, ezt a hitet át is kellett adni a többi zsidónak, akiknek az Ószövetség egy másik, másféle megváltót ígért. Meg kellett hát születniük azoknak az írásoknak, amelyek bizonyítják, mégpedig egybecsengően az ószövetségi próféták jövendöléseivel, hogy akik mást vártak, tévedtek, mert igenis a Betlehemben született názáreti Jézus, az ács fia a megváltó. Meg is születtek az írások, sokasodtak és szaporodtak. Nagy részük ugyan odaveszett, vagy szándékosan pusztították el őket, de biztos, hogy a Krisztus eljövételét, cselekedeteit és halálát megörökíteni szándékozó tanúságtételek százsámra álltak a válogatók rendelkezésére a szentesített kánon összeállításához. Rajtuk múltott, csak szelektálniuk kellett legjobb belátásuk, meggyőződésük és ügyük érdeke szerint, hogy munkájuk végén bizvást mondhassák: Íme az új szövetség, az Újszövetség.

Mínthogy azonban a világ két nagy részre osztható: hívőkre és hitetlenekre, és mindenki, aki nem abban hisz, amiben én, valójában hitetlennek számít, és kölcsönös harcban állunk egymással, kényszerítve vagyok, hogy egyszerűen, röviden és világosan megfogalmazzam: én miben hiszek. Meg kell alkotni a Hiszekegyet, a Credót.

A hit halála az okoskodás. Az eredetileg egy, legfőljebb két emberöltőre prognosztizált őskeresztény jövőkép nem adott időt körmönfont bölcselkedésekre. Csupán egyetlen kérdést szegezett híveinek: Hiszed vagy nem hiszed, hogy Jézus az Isten fia, és ő a megváltó.

⁴⁴ Jn 14.10 Károli fordítása.

Valójában egyetlen követelményt támasztott a kereszt szentségére várókkal szemben, a fanatizált hitet: egy életem, egy halálom, az eredendő bűntől való megszabadulásért, az üdvösségért, Krisztusért bármit és bárkit feláldozok, bármit és bárkit odahagyok, apámat, anyámat, testvéreimet, vagyonomat, korábbi hitemet, üdvözülésemért semmi sem lehet nagy ár, üdvözülésemért mindent vállalok, az ember holtáig bármit kibír, úgyis közel a vég, közel a végítélet, közel Krisztus királysága, és az igaz hívőnek közel a feltámadás. (Pillanatig se tévesszük szem elől, hogy nem Jézusnak kellett fanatizálnia a zsidóságot, eleve fanatizált volt a megörökölt kultúra, de még inkább a kor, amelyben egy múltjával és jövőjével meghasonlott, ám hagyományosan intenzív és mély hitéletet élő nép végső kétségbeesésében kereste őseitől megígért megváltóját.)

A mindenre kész, mindenre elszánt őskereszténység későbbi követői azonban, ahogy belesodrótak a történelembe, s egyre érzékelhetőbbé vált, hogy a Nagy Koreográfusnak módosított tervei vannak a korai apokalipsziszról, s ráadásul fordult a kocka is, az üldözöttek szép lassan üldözőkké lettek, úgy vált egyre nyilvánvalóbbá az is, hogy a külső-belső szorongatásokkal szemben a hit önmagában, a ráció nevében hozott megfontolások és alátámasztások nélkül, nem lehet elég a fennmaradáshoz, a túléléshez.

A Krisztus utáni korai századokban a kereszténységnek – a változó kihívásoknak megfelelően – újra és újra meg kellett fogalmaznia hittételeit, s az Írásból kikövetkeztetett bizonyítékokkal alá kellett támasztania, mind a zsidóság, mind a pogányság, mind pedig önmaga előtt, az eredendő (eredeti) bűn tényét, az utolsó ítélet elkerülhetetlenségét; bizonyítania kellett, hogy senki más nem lehet, csakis Jézus a megváltó; hogy Jézus valóban Isten fia, aki tanításával, csodatételeivel, mártírhálálával, kegyelmével váltja meg a megtérőket (csakis a megtérőket) a végítélet napján; bizonyító eljárásban el kellett fogadtatnia, hogy Jézus Isten fiaként maga is Isten, emberi születése ellenére öröktől való, így áll hatalmában a földi háborúkban a fegyverek megsegítése, így lehet övé a végítélet; el kellett fogadtatnia a tiltakozó rációval, hogy a monoteizmus eszméje nem áll ellentétben a hármas isteni lényeg: Atya, Fiú, Szentlélek eszméjével, úgy, hogy az egység hármas azonosságban, de egyszersmind hierarchikus viszonyban van jelen, mégpedig az Atya prioritásával; el kellett fogadtatnia az Emberfia Jézus szüzi fogantatását és istenanyai származását; el kellett fogadtatnia a hitigazságok alapjául kiválasztott írásbeli emlékek kánoni kikezdetlenségét; meg kellett teremtenie az egyház, pontosabban az egyházi vezetés kizárólagos jogörökös, jogtulajdonosi státusát; meg kellett teremtenie az egyházi vezetés, közelebbről a pápa, mint Krisztus földi helytartója, tökéletesen centralizált hatalmi státusát, az egyház politikai, gazdasági és katonai önállóságát; a világi hűbéri viszonyok kialakulásával párhuzamosan,

azokkal harmonizálva ki kellett alakítania a lelki hűbérviszonyok piramiselvű szövevényrendszerét, minden szálát egy kézben, a pápa kezében összpontosítva; és mindezek mellett, mindezekkel összhangban ki kellett alakítania azt a liturgiarendszert, amely a teológiát vallásgyakorlattá válthatja úgy, hogy egyfelől a leghatásosabban elégíti ki a mindenkor adott történelmi korszak célirányosan manipulált tömeglélektani igényeit, másfelől a leghatékonyabban szolgálja az egyházi hatalom folytonos megerősítését a látszólag fegyvertárs, valójában örökös rivális világi hatalmakkal szemben.

Márpedig a történelem alakulása során folyamatosan bebizonyosodott, hogy egy ilyen kemény, egyre terebélyesedő, s ugyanakkor örökösen önmagát korrigáló project megvalósításához a hatalmi eszközök primer arzenálja kevés, minden hatalomnak, világinak és egyházinak egyaránt, önigazoló ideológiarendszerre is szüksége van, minél zártabb, minél kevesebb hézagot hagyó, és persze minél nagyobb elhithető erejű megfogalmazásban. E történelmi feladat teljesítése a skolasztika iskolarendszerére várt. „A skolasztika legvégső célkitűzése az volt, hogy a Krisztustól kapott és az Isten belső és külső élettevékenységéről szóló kinyilatkoztatás igazi jelentését minél pontosabban fejtsse ki” – vallja a hitének elkötelezett egyháztörténész⁴⁵, és úgy gondolom, ebben a kérdésben bizvást hagyatkozhatunk rá.

A virágzó középkort jellemző gazdasági fellendülés, a tehetős polgárság kialakulása magával hozta a városi iskolák gyarapodását is, számban és színvonalban egyaránt. Mivel azonban ez idő tájt (és még sok-sok évszázadon át) csupán egyházi iskolák működtek Európában, a kor más irányú tudományos igényeinek kielégítését is ezeknek kellett magukra vállalniuk, ami egyébként a klérus számára üdvös tehernek bizonyult, hiszen így a folyamatos ideológiai kontrollt is a kezében tarthatta, és tartotta is. Kőkeményen. Világi befolyását célzó túlélő törekvésein az egyház soha, egyetlen pillanatra sem lazíthatott. „Oktatási rendszerét az egyház az ókorból vette át, de a keresztény elveknek és az egyház akkori szükségleteinek megfelelően átalakította.”⁴⁶

Noha szigorúan véve a skolasztika kialakulása a Krisztus utáni nyolcszázad évek alatt vette kezdetét, atyjának Canterbury Anzelmet (1033–1109) tartja a hittudomány, és virágkorát a második évezred harmadik századában élte Aquinói Szent Tamás (1225–1274) áldásos tevékenysége nyomán, valójában Szent Ágoston (354–430) volt a legelső igazán jelentős teológus, aki érdemleges kíséretet tett a katolicizmus térben és időben szétszórt, az alkalmi szükség nyomására kényszeresen kialakított hittételeit valamiféle rendszerbe foglalni, és ezzel

⁴⁵ A katolikus egyház története I. 363. old.

⁴⁶ A katolikus egyház története I. 322. old.

iskolát teremteni. Korábban, a székesegyházi és kolostori iskolák szellemi hagyománya szerint, valamely hitvita eldöntéséhez elegendő volt egy odaillő idézet a Szentírásból vagy a szentatyák hagyatékából, lassan azonban a ráció, a logika is óhatatlanul kezdte követelni a magáét. Minthogy azonban a keresztény hittudomány gyakorlatában hagyományosan nem a meggyőzés, nem a logikus érvelés, hanem a kinyilatkoztatás, a hatalmi szó és a megfélemlítés kapta a döntő szerepet, filozófiai rendszere sem alakulhatott ki természetes folyamatban. Amikor eljött az ideje, mert a történelmi szükség már megkívánta, adaptálásra kész rendszereket kellett találnia teológiájához. Kidolgozott, működőképesnek látszó, adaptálható filozófiai rendszert márpedig csakis a Krisztus előtti pogány Európa kínálhatott, személy szerint Platón és Arisztotelész.

Platón rendszeréből főként ideatana bizonyult felbecsülhetetlen kincsnek a katolicizmus számára, mintegy jó irányú áthidalásként a hellén-latin többistenkultusz és a zsidó-keresztény monoteizmus között, mindenekeelőtt a szentháromság dogmájának teológiai alapvetéséhez. Természetesen a szükséges változtatásokkal, amelyek java részét Ágoston el is végezte, méltán rászolgálva a „Platón megkeresztelője” elismerő titulusra. Ami pedig Arisztotelészt illeti, ő – tudtán és akaratán kívül – teljes munkásságával a skolasztika építőmesterévé vált, lévén hogy természettudományos jellegű fejtegetései egy kialakuló, tudományos háttérrel nem rendelkező iskolarendszernek általánosan használható tananyagot szolgáltatott, de ennél sokkal fontosabb volt a középkori társadalmi struktúrákba beágyazódó katolicizmus számára Arisztotelész Politikája, amely szándéka szerint ugyan a görög városállamok berendezkedését és működési rendjét állította egyedül követhető eszményként az utókor elé, valójában azonban a keresztény típusú feudális államrend ideológiai alapvetésében nyújtott igazán maradandót, a természettől elrendelt, tehát megváltoztathatatlan hierarchia hangsúlyozásával. Igaz, művei eleinte a tudás tiltott gyümölcsének számítottak a klérus előtt, de ahogy aztán – elsősorban Aquinói Szent Tamás munkássága nyomán – egyre inkább kiderült használhatósága és hasznossága, úgy foglalt el mind jelentősebb szerepet a skolasztika stúdiumaiban, míg végül szinte kizárólagosságra tett szert, s a középkor virágzása idején már nem is emlegették másként Arisztotelészt, mint „a” filozófust.

A skolasztika megerősödésének szakaszában a legmagasabb fokú képzés a székesegyházi (dóm-) és a birodalmi apátsági iskolákban folyt. Itt a szorosan vett teológiai tárgyakon túl, esetleg részint azok keretében, a hét szabad művészet tárgyait is oktatták, kettős tagolásban: az úgynevezett hármas, illetve négyes út keretében. A hármas út (trivium) tárgyai: grammatika, retorika, dialektika. A grammatika a kifogástalan latin beszéd és írás ismereteit nyújtotta, hiszen a legutolsó századig szinte valamennyi tudományág hivatalos nyelve a latin

volt, kiváltképp pedig az egyházi tudományé és liturgiáé. A retorika tárgykörébe tartozott a szónoklattanon túl a fogalmazványismeret is, ami az erősödő feudalizmus kiépülő hivatalrendszerében kincset érő tudásnak, tehát hatalomnak számított, főleg akkor, amikor ráadásul még jogi ismeretekkel is bővítették. A dialektika a helyes gondolkodás, a logikai alapismeretek, a vitatkozás elméleti és gyakorlati tudományának elsajátítását szolgálta. A négyes út (quadrivium) tárgyai közül a mértani és földrajzi alapismereteket nyújtó geometria, a számtani minimumot adó aritmetika, a főként naptári eligazodást segítő asztronómia tanítására kezdetben nem sokat adtak, kivételt csak a liturgiában közvetlen haszonnal járó zeneoktatás képezett, ám a skolasztika kivirágzásával (értsd: az egyetemek kialakulásával) ez is sokat változott.

A tekintélyesen gazdagodó, egyre meghatározóbb társadalmi befolyáshoz jutó polgárság számára, szemben a nemesi rendekkel, nem a hadtudományokban való jártasság, hanem az akadémiai tudás jelenti a térnyerés távlatait. Ugrásszerűen megnövekedik az érdeklődés a székesegyházi és az apátsági iskolák iránt, ezzel arányosan nő az előadói színvonal, s eljön az idő, amikor a legfontosabb iskolavárosoknak már igencsak célszerű összehangolni oktatási rendjüket. Az eleinte spontán szerveződések eredményei a stúdium generálék, ahogy a későbbi egyetemek elődjeit nevezték. Az utóbbi elnevezés pedig, bár korábban más jelentéssel bírt, idő múltán valóban egyetemes ismereteket nyújtó iskolákat jelez, ahol az önkormányzattal rendelkező fakultások teljes autonómiában végzik munkájukat. (Az „autonómia” természetesen az egymástól és nem a klérustól való függetlenséget jelenti.) A császárság területén 1400-ig 46 egyetem alakul, közülük 30 rendelkezik pápai alapítólevéllel. Egyfelől tehát új esélyek nyílnak a tudományos gondolkodás előtt, ugyanakkor kikezdehetetlenül biztosított a klérus felügyelete és döntő befolyása. Igen, mindannyian a skolasztika talárjából hámozódtunk elő, mely talár a katolikus dogmatika konfekcióüzemében készült, kánoni zsinórmértékkel, központilag delegált munkafelügyelők közvetlen irányítása alatt. Akár vállaltan követjük a hagyományt szentesített beidegződéseket, akár váltott hittel lázadunk ellenük, a viszonyítási alap mindig a kánon, a dogmatika, a világot pozitívrá és negatívra, feketére és fehérre, jóra és rosszra, igenre és nemre redukáló digitális mentalitás.

A skolasztika, ahogy annak a történelem dialektikus játékszabályai szerint lennie kell, felfutása és virágzása után hanyatlásnak, sőt pusztaság szócseplésbe fulladó züllésnek indult, de intézményi produktuma, a tudományos gondolkodásmódot egyszerre serkentő és beszabályozó, behatároló iskolarendszer, s annak teológiai mentalitással átszellemített, tekintélyelvű, mániákusan konkretizáló, ex katedra tézisekre alapozott mentális struktúrája máig hatóan elpusztíthatatlannak bizonyult. A történelem a 16. századhoz érve ugyan sokat

törlesztett több mint másfél évezredes adósságából, s a természettudományok nagyjából eljutottak oda, ahol a görögség úgy két-háromszáz évvel Krisztus előtt tartott, de ezer közül, tízezer közül talán ha egy elmének megadatik az, ami Kopernikusznak, hogy tudniillik bár püspök nagybátyja gondoskodik neveltetéséről, s bár – ugyan papi felszentelés nélkül – a frauenburgi dóm kanonokja, képes legyen a kánontól függetleníteni tudományos munkásságát. Legalább részben.

Kétségtelen: minden okunk megvan rá, hogy Kopernikusz *Az égi pályák működéséről* című hatalmas művének megjelenési évét, 1543-at tekintsük az újkori tudomány kezdetének. Kétségtelen: a megkeresztelt arisztotelészi–ptolemaioszi világkép kánonjának megtagadása, elfogadva a korábban platóni alapokról is támadott görög matematikus-csillagász, a szamoszi Arisztarkhosz bizonyítatlan igazát, s ezzel a kozmosz központjának áthelyezése a legfőbb isteni teremtmény, az ember nadírjából a naprendszer centrumába, a maga nemében egyedülálló intellektuális és morális teljesítmény. Hasonlóképpen, mint később Darwiné, aki viszont – köztudomás szerint – a kánon által szentesített mozdulatlan, teocentrikus biológiai világkép helyébe egy örökös mozgásban levő, emberközpontú természettudományos világképet állított. Mindkettőjük munkásságában a tudomány, a tudományos gondolkodásmód diadalát ünnepeljük a formális racionalizmussal aládúcolt teológiai világlátással szemben. De egyértelműen biztosak lehetünk-e abban, hogy elsöprően újszerűnek tűnő látásmódjukkal valóban túllépnek a skolasztikus mentalitás korlátain?

Mit tanít a katolikus dogmatika letéteményeseként a skolasztika? – azt, hogy a világ a Föld körül, az ember talppontja körül forog. Mit állít ezzel szemben Kopernikusz? – azt, hogy nem a Nap kering a Föld körül, hanem ellenkezőleg. De vajon ezzel valóban alapvetően kerül-e szembe Kopernikusz természettudományos világképe a skolasztika teológiai világképével? Átstrukturálta-e Kopernikusz tanítása a világlátásunkat, gondolkodásmódunkat, vagy csak bizonyos mértékig korrigálta?

Mi a zsidó-keresztény világkép alaptétele? Az, hogy a teremtett univerzum működési elve szerint léteznie kell egy központnak, amely a tökéletességet képviseli, amely egyedülálló prioritással uralja a világegyetemet; amely körül a világ forog, konkrét és átvitt értelemben egyaránt. Szemben áll ezzel Kopernikusz világképe? Szemben áll ezzel Darwin világképe? Hozott lényegi változást a világhoz, önmagunkhoz és egymáshoz való viszonyunk alakulásában? Az alaptétel, hogy tudniillik létezik centrum, hogy létezik fent és lent, hogy a világ valami – bármi! – körül forog, hogy a világ rendje hierarchikus rend, az fikarcnyit sem változott. Annak ellenére sem, hogy nem tervezett hozadékként mindkettőjük elmélete

gyógyíthatatlan rést ütött a tökéletesség alapelvén nyugvó dogmatika világképén a természet törvényei szerint előbb-utóbb amúgy is mindenképpen bekövetkező erózió számára.

Önmagára valamit is adó teológusnak ma már nem jut eszébe szembeszegülni az evolúció légáramával. Inkább megpróbálja vitorlájába fogni. Megpróbálja megkeresztelni, miként Szent Ágoston Platont, miként Aquinói Szent Tamás Arisztotelészt. És lássuk be: a darwinizmus adja is magát, miként adta magát Platón ideatanával, *Államával*, Törvényeivel és adta magát Arisztotelész *Politikájával*, *Metafizikájával*, *Nikomakhoszi etikájával*. Egy felvilágosult keresztény teológus ma már azt vallja, hogy az evolúció kétségbevonhatatlan tudományos tény, melynek lényege abban áll, hogy Isten teremtő akarata az evolúció által jut kifejezésre, a Genezis szavait pedig metaforikusan kell értelmezni. Maga Darwin is felemeli figyelmeztető ujját: tagadni a természetes kiválasztás szerepét a fajok kialakulásában, és azt vallani, hogy a rokon fajok, illetve fosszilis előzményeik hasonlósága nem a törzsfajlás természetzerű velejárója, azért méltatlan, mert, miként már szó esett róla, „ez a felfogás Isten műveit merőben majmolássá ... alacsonyítja le”. (Értsd: az a feltételezés, hogy Isten nem volt képes megfelelő számú állati és növényi formát kitalálni, és ezért egy sémára, minimális változtatásokkal teremtette meg az egymáshoz közel álló rokon fajokat, mint egy közepszerű zeneszerző, aki önmagától plagizál, a Mindenhatóra, az elképzelhető legtökéletesebb lényre nézve lealacsonyító.)

Merész, s tán felelőtlen kaland Darwint egyetlen kitétele alapján a skolasztika által hitelesített teocentrikus világkép aggodalmas védelmezőjeként beállítani, miközben a köztudatban éppen e világkép egyik megingatójaként, sőt lerombolójaként tartjuk számon. Egyetlen, összefüggések nélküli kitétel alapján valóban több mint merész és több mint felelőtlen kaland volna. Csakhogy egyáltalán nem erről van szó. Emberi mivoltát ő sem tagadhatta meg, ő sem függetleníthette magát attól a kultúrától, attól a mentális környezettől, amelybe beleszületett és belenőtt. A skolasztika fogva tartó ereje nem Darwin egyes kitételeiben jut kifejezésre, hanem evolúcióelméletének, rendszertanának struktúrájában és főleg konzekvenciáiban.

A törzsfajlás lépcsőzetes táblázata, akár tudatában volt Darwin, akár nem, a feudális rendi hierarchia, s egyben a zsidó-keresztény világkép piramis-táblázata. A csúcson az emberi faj egyedülálló tökéletességben, egy rendbe sorolva ugyan más főemlősökkel, melyeknek majdnem sikerült átbújniuk a tű fokán, de aztán valamiért mégis ott maradtak egy láthatatlan határon túl, alattuk az emlősök, a madarak, a hüllők, a kétéltűek és így tovább lefelé, egészen az egysejtűekig és a sejt előtti lényekig, amelyeknek nyílt végű befektetésében a Teremtő mind-mind esélyt adott az emberré váláshoz, de rosszul tőzsdéztek, valahol mindannyian

bűnösen eltévelyedtek versenyfutásukban a Trón felé, lettek amik lettek: alsórendűek. Így aztán nem maradt más szerepük, mint hogy a kiválasztott istenarcú uralkodó faj szükségleteit fedezzék éltükben és holtukban, közvetve vagy közvetlenül. „Teremté tehát az Isten az embert az ő képére, Isten képére teremté őt: férfivá és asszonnyá teremté őket. És megáldá Isten őket, és monda nekik Isten: Szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet és hajtsátok birodalmatok alá; és uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain, és a földön csúszómászó mindenféle állatokon.”⁴⁷ (Nyilván fölösleges hangsúlyozni, hogy az evolúciós ranglétrán az Ó- és Újszövetségtől még távol álló, totemisztelő vad természeti népek teremtésmítoszaiban ilyenfajta parancsokat és felhatalmazásokat sohasem kaphatnának az emberek, viszont az is tény, hogy a totemisztelő vad természeti népeknek nincs sem logaritmusuk, sem antibiotikumuk, sem multimédiájuk, sem mobiltelefonjuk, sem atom-tengeralattjárójuk.)

Hogy mindebből mi következik? A kérdés jogos. Az következik belőle, amit maga Darwin következtet ki, csak mi egy idő óta nem vagyunk hajlandóak tudomást venni róla. Általában nemigen szoktuk emlegetni Darwin másikat, ugyancsak meghatározó művét, *Az ember származását*, de ha mégis, semmiképp nem annak általános összefoglalását és végkövetkeztetését. Pedig ezek már a több évtized távlatából visszatekintő Darwin végsőig kiérlelt és leszűrt gondolatai, amelyek nem elégednek meg a természettudós tényfeltáró szerepével, hanem a fajáért és társadalmáért felelősséget viselő ember magánmeggyőződését is tükrözik. Érdemes kellő türelemmel, ha nem is a teljesség igényével felidézni ezeket a gondolatokat, huszadik századi tapasztalataink birtokában nem lesznek tanulság nélkül valók:

„Az ember lelkiismeretesen és gondosan tanulmányozza lovai, szarvasmarhái és kutyái jellemét és családfáját, mielőtt párosítaná őket – mondja Darwin –, de amikor saját házasságáról van szó, soha vagy csak ritkán tanúsít ilyen előrelátást. Ugyanazok az indulatok készítetik cselekvésre, mint az alsóbbrendű állatokat, amikor szabadon gyakorolhatnak választást, noha felette áll az állatoknak, hogy magasra értékeli a szellemi tulajdonságokat és erényeket. ... Pedig választásával nem csupán utódai testi felépítésére és külsejére lehetne áldásos hatással, hanem szellemi és erkölcsi tulajdonságaira is. Mindkét nemnek tartózkodnia kellene a házasságtól, ha testileg vagy szellemileg alacsonyabb rendűek; de az ilyen kívánság utópisztikus és még részben sem fog megvalósulni, amíg alaposan meg nem ismerkedünk az öröklés törvényeivel. Mindenki, aki e cél felé törekszik, jót tesz az emberiséggel. Amikor majd jobban értjük a tenyésztés és öröklés elveit, nem fog előfordulni, hogy törvényhozó

⁴⁷ 1Móz1. 27-28.

testületünk tudatlan tagjai megvetéssel utasítanak el egy tervet, amelynek célja megállapítani, hogy a vérrokonok házassága káros-e vagy sem. ... Másfelől, mint Galton megjegyezte, ha az okosak tartózkodnak a házasságtól, míg a könnyelműek házasodnak, megvan rá a lehetőség, hogy a társadalom alacsonyrendű tagjai kiszorítják a magasabb rendűeket... Szaporodásunk természetes menetét, noha sok nyilvánvaló bajt idéz elő, nem szabad lelassítanunk. Szabad versenyt kell biztosítani minden ember számára; és nem szabad, hogy törvények vagy szokások megakadályozzák a legtehetségesebbeket az érvényesülésben és nagyobb számú utód hátrahagyásában... Sohasem fogom elfelejteni azt a pillanatot, amikor először láttam meg egy csapat tűzföldit egy vad és sziklás parton, mert egyszeriben az a gondolat villant fel bennem: íme, ilyenek voltak őseink. Ezek az emberek teljesen csupaszok voltak, és festékekkel voltak bemaszatolva, hosszú hajuk összegubancolódott, szájuk habzott az izgalomtól és arckifejezésük vad, meglepett és gyanakvó volt. Mesterséget alig ismertek, és mint a vadállatok, abból éltek, amit sikerült elejteniök. Nem volt kormányzatuk, és saját kis törzsük kivételével mindenki velük kegyetlenek voltak. Aki valaha is látott vadembert szülőföldjén, nem nagyon fog szégyenkezni, ha el kell ismernie, hogy ereiben valamely alsóbb rendű lény vére kering. Ami engem illet, én szívesebben származom attól a hősies kis majomtól, amely szembeszállt legfélelmetesebb ellenségével, hogy megmentse etetőjét, vagy attól a vén páviántól, amely lejött a hegyekből és diadalmasan kiszabadította fiatalabb társát a meglepett kutyák közül – mint olyan vadembertől, aki örömet lel ellenségei megkínzásában, véres áldozatot mutat be, lelkiismeret-furdalás nélkül öli meg gyermekeit, rabszolgáskorban tartja feleségeit, nem ismer szemérmét és a legvadabb babonák uralma alatt áll. Megbocsátható, ha az embert némi büszkeség tölti el, hogy – noha nem a saját erejéből – a szerves világ lépcsőzetének legmagasabb pontjára emelkedett; és az a tény, hogy emelkedett, ahelyett, hogy eredetileg ilyen magasra helyeztetett volna, reményt nyújt arra, hogy a távoli jövőben még magasabbra fog emelkedni. Véleményem szerint azonban el kell ismernünk, hogy az ember – minden nemes tulajdonságával, együttérzésével a legalacsonyabbak iránt is, jóindulatával, mely nem csak a többi emberre, de a legszerényebb élőlényre is kiterjed, isteni értelmével, amely behatolt a naprendszer mozgásának és szerkezetének mélyébe – testalkatában még mindig magán viseli alacsony származásának kitörölhetetlen bélyegét.”⁴⁸

Ezek Darwin utolsó szavai az ember származását és a nemi kiválasztást illetően.

Az ilyen kifejezések: „alacsony származású”, „alacsonyrendű”, „alacsony rangú” vagy éppen ellenkezőleg: „magasabb rendű”, „magasabb rangú” stb. kulcsfontosságúak Darwin

⁴⁸Charles Darwin: *Az ember származása és a nemi kiválasztás*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1961. Ford.: Katona Katalin, 678–680. o.

természettudományos frazeológiájában és erkölcsi világképében, amit gyakoriságuk és elhelyezésük egyaránt bizonyít. Két monumentális művében szemképráztató gazdagsággal tárja elénk higgadt és tökéletes logikával rendszerezett tárgyi bizonyítékait arra, hogy az élő természet valamennyi faja a természet törvényei által meghatározott úton-módon jutott el jelenlegi, általunk ismert állapotába, hogy az ember, mint szintén természeti lény, szintén a természet megszabott törvényei szerint érte el emberi formáját, de ezzel mégsem arra a következtetésre jut, hogy ezek szerint a fajok között nem állhat fenn semmiféle hierarchiaviszony, hiszen valamennyien együtt alkotjuk a természet egészét, függetlenül attól, hogy melyik fajnak milyen szerep jut. Darwin számára az ember kiválasztott faj, mint ahogy a Szentírás szerint a zsidó kiválasztott nép.

Kiragadunk néhány tulajdonságot, természetesen emberit, azokat primátussal ruházzuk fel, mint például a két lábon járást, a kézhasználatot, az agy térfogatát és barázdáltságát, a beszédet, az elvont gondolkodás és képzettársítás, a fogalomalkotás képességét, a morált, a művészetet stb., megteesszük ezeket normának, és kész az osztályozás sablonrácsa, amely nyilvánvalóan nem mutathat ki mást, mint hogy az ember Isten akaratából minden másnál felsőbb rendű lény. És megáldá Isten őket, és monda nekik Isten: Szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet és hajtsátok birodalmatok alá; és uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain, és a földön csúszómászó mindenféle állatokon.

A delfinnek más a véleménye. Beszéltem egy öreg, tudós palackorrú delfinnel, azt mondta nekem, hogy egyelőre köszönik, az égvilágon semmi szükségük nincsen semmiféle rendszertani táblázatokra, de ha egyszer mégis rákényszerülnének ilyet készíteni, ami az ő fejlettségi fokukon már nem valószínű, a csúcsra természetesen a delfíneket tennék, alfajokra való tekintet nélkül. És nem azért, mert nekik a legbarázdáltabb az agyuk, hanem mert az emlősök közül nekik sikerült a legnagyobb tökélyre vinniük azokat a képességeket, amelyekkel a legtágasabb és leggazdagabb léletteret, az óceánt a javukra kihasználhatják. Az emberre nagylelkű szimpátiával tekintenek. Megint másként vélekedik a bonobo, már amennyire sikerült megértenem. (Természetesen öreg, tudós és tiszteletreméltó.) Őszerinte azért illeti meg a bonobókat a legfelső hely az evolúció csúcsán, mert egyedül ők képesek társas konfliktusaikat szexuális interakciókkal elsimítani, ők azok, akik semmi körülmények között sohasem háborúznak fajon belül. A szemükben ez a szocializálódás netovábbja. Hiába, ők ebben jók, persze hogy a fejlett szexualitást teszik meg etalonnak. Az elefántok nem emlegetik másként az embert, csak „Homo sapiens amnesianis”-nek. Vagyis felejtve gondolkodó, másképpen gondolkodva felejtő, de lényeg, hogy felejtő lénynek, akinek ma már rögzítenie kell mindent, amire szüksége van, határidőnaplóba, feljegyzésbe, levéltárba,

könyvtárba kell írnia, mert máskülönben biztosan elfelejti. (Hát ha még tudná az elefánt, hogy így is mindent elfelejtünk, legelőször is azt, hogy miért is jöttünk, mit is akartunk itt csinálni, amikor megszülettünk! Egyénileg és együttesen egyaránt.) A sas, aki ab ovo magasról nézi a dolgokat, és egyébként nem kapkod legyeket, el sem tudja képzelni, miért ítelt valakit a Teremtő arra, hogy szárnyalásra képtelen legyen. Maradjunk annyiban, hogy az ember lassú felfogásával egymillió év alatt kikapiskált valamit az aviatika törvényeiből, de attól igencsak messze van, hogy Homo sapiens aviatikusnak nevezhesse magát. A hangya szerint kész vicc, amit ez a mi fajunk összeidétlenkedik szervezett együttműködés címén. Az öreg hangya (tudós és tiszteletreméltó) kajánul még azt is odavetette, hogy nézzük meg, a testsúlyának hányszorosát bírja megemelni egy olimpiai bajnok emberi nehéztárléta és egy teljesen átlagos dolgozó hangya. Nem fogok vitatkozni egy hangyával. (Földön belüli idegen intelligenciákkal amúgy is nehéz szót érteni.) Nekem egy kintpáncélos pöttöm, akinek fogalma sincs az ínszakadásról, ne legyen oda a teherbírásával! Nézzük meg, ki uralkodik a Földön! A hangyától függ az ember élete, vagy az embertől a hangyáé? Mondom, a hangya tiszteletreméltó volt, öreg és tudós. Mindössze ennyit válaszolt sejtelmesen: Tyrannosaurus Rex. Igaza van az elefántnak, az ember valóban felejtő lény. A vírus meg csak röhög a markába.

Platón és Arisztotelész megkeresztelése, a görög mitológia megkeresztelése, a görög kultúra megkeresztelése jobban sikerült, mint ahogyan azt bármelyik egyházatya bármikor remélhette. Az alternatívákat, párhuzamos igazságokat nem ismerő monoteisztikus világlátás kultúrája három, de legalábbis másfél ezredév alatt oly mélyen itatta át kollektív tudatunkat (kollektív tudatalattinkról nem is beszélve!), hogy ha erkölcsi világképünket akarjuk meghatározni és megfogalmazni, eszünkbe sem jut feltenni a kérdést: egyáltalán van-e a világnak közepe, amely támpontot adhat minden viszonyításhoz. Nagy szó, ha már eljutunk ehhez a kérdésfeltevésig: vajon valóban ott van-e a világ közepe, ahol eddig hittük. Hatalmas dolog, ha egy fél lépést is képesek vagyunk tenni félig leszögezzett lábbal, és nem csupán körben járunk.

Arisztotelész óta természettudományos gondolkodót saját rendszere még nem hajszolta olyan morális csapdába, mint Darwint (és majd fundamentalista követőit) az evolúcióelmélet. Arisztotelész, aki társadalomfilozófiájának tengelyébe azt az alaptételt tette, hogy a természet tévedhetetlenül tudja, mit akar, jó az, ami a természet törvényei szerint való, rossz pedig az, ami ellenkezik ezekkel, óhatatlanul szembe került a kérdéssel: Akkor hát ezek szerint a rabszolgaság intézménye, amely kora társadalmának tartópillére volt, szintén a természet által elrendelt kategória, vagy éppen ellenkezőleg, ahogy több kortársa hirdeti, természetellenes,

tehát bűnös? Válasza: Amíg a szövőszék vetélője nem mozog magától, rabszolgákra szüksége lesz egy mintául szolgáló fejlett társadalomnak (ti. a városállamnak), és ez így helyes. Mindenesetre a hágai bíróság újkori normái szerint „A filozófus” távolról sem mondható humanistának, főleg ha tudjuk róla, hogy magát a háborúzást kenyérkereső, gazdasággyarapító foglalkozásnak tartotta, a vagyongyarapítás körébe sorolva a rabszolgaszerzést is, de ugyanakkor központi kérdés volt számára, hogy a társadalomban, a politikában az igazságosság vezérelve legyen a mérv- és irányadó. A rabszolgatartásról (amelynek, hangsúlyozni kell: az ő korában is voltak már igen komoly ellenzői) és az igazságosságról vallott nézetei közötti, antagonisztikusnak látszó ellentmondást osztályozással gondolta feloldani, amennyiben – megítélése szerint – vannak olyan primitív, durva lelkek, akik semmi másra nem alkalmasak, mint az alantas munkák elvégzésére. Ezeknek az a rendeltetésük, hogy rabszolgák legyenek. Vannak azonban olyan rabszolgák is, akik képességeik alapján többre hivatottak és jobb sorsra érdemesek, önékik meg kell adni az esélyt a szabaddá válásra. Vannak azután olyanok, a nemesi származásúak és rangúak, akiket egyenesen bűn rabszolgasorba vetni, még ha háborúban vesztesek volnának is, annak ellenére, hogy a természet, amely tudja, mit csinál, gondoskodik arról, hogy igazságos háborúban mindig a kiválóbb, a rangban feljebb álló győzzön a silányabb felett. (Itt szeretném nyomatékkal felhívni a figyelmet, hogy az emberiség ellen elkövetett bűncselekmények ezerévek múltán sem évülnek el, legfeljebb az elkövetés idejében érvényes jog- és illemszabályok tekintendők felmentő körülménynek.)

Kiolvasható: Arisztotelész már sejtett valamit a természetes kiválasztás természeti törvényéről. Az pedig egészen bizonyos: Darwin tudott Arisztotelészről. Feltehetőleg Duarte Lopes portugál nagykereskedő úr is tudott valamit Arisztotelész skolasztikába keresztelt természetfilozófiájáról, amikor megfogalmazta tapasztalatait és következtetéseit a korabeli Kongó Királyság részben még kannibál emberanyagának felhasználhatóságát illetően a keresztény moralitás világméretű kiterjesztésének humánerő-gazdálkodásában.

Darwin csapdája akkor keletkezik, amikor a morális emberi minőség megjelenésével választóvonalat próbál húzni az általa addig töretlennek, sőt megtörhetetlennek ábrázolt evolúciós láncolatban. Talán pontosabb így fogalmazni: mivel teocentrikus világképét valójában nem adta fel, csupán az isteni terv megvalósításának módozatát fogalmazta újra, választóvonalat húzni *kényszerült*, megőrizve az emberi felsőbbrendűség dogmáját, ezzel, miként a maga idejében Arisztotelész, szintén antagonisztikus ellentmondásba keveredve önmaga rendszerével. „A világ elsődleges célja Isten dicsőítése; másodlagos célja az eszes teremtmények boldogítása. A tétel első fele *hittétel*, második fele *biztos*.” (Schütz Antal

piarista, a hit-és bölcsellettudományok doktora, a Budapesti K. M. Pázmány-Egyetemen a dogmatika ny. r. tanára: Dogmatika. A katolikus hitigazságok rendszere főiskolai és magánhasználatra, a magyar kegyesrendi tartományi főnök engedélyével, harmadik értekezés, I. fejezet, 33. paragrafus, első pont. Szent István Társulat, Budapest, 1923. első kötet, 283. oldal. Kiemelés a szerzőtől.) Darwin ugyan elhagyja a tétel első felét, de a második felét hittel helyben hagyja – biztos, ami biztos. Tettek hasonló lépéseket előtte mások is, például „Descartes, ki a teremtmények boldogságát a teremtés kizárólagos céljának tekinti; Hermes és Günther, kik a teremtmények boldogságát a teremtés elsődleges céljának tartják. A vatikáni zsinat kiközösíti azt, aki tagadja, hogy a világ az Isten dicsőítésére van alkotva.” (Ugyanott. 284. oldal.) Darwin eretnek volta tehát a katolikus egyház (és bármely „történelmi” egyház) szemében nyilvánvaló tény. Az eretnekség azonban önála is, mint bárki másnál, azt jelenti, hogy a klérus, az egyházi tanítóhivatal, a püspöki kar, a zsinatok által elfogadott és szentesített dogmáktól eltérő, esetleg azokkal szemben álló nézeteket fogalmaz meg, nem pedig azt, hogy teljes mértékben függetlenítette magát azoktól a kulturális örökségektől, amelyekbe beleszületett, belenőtt.

Darwin számára, csakúgy, mint a skolasztika számára, a fajspecifikus (pontosabban: alfajspecifikus) emberi morálnak nincs állati előzménye, önmagában áll, és nem is tűr semmiféle morális fajrokonságot. Minden forma és minőség változások sorának eredménye, minden formának és minőségnek van előzménye az evolúciós láncolatban, az emberi *formának* is, de az emberi *minőségnek* nincs. Minden ide vonatkoztatott sejtetése ellenére sincs. Csak negatívnak minősített tulajdonságaink vezethetők vissza állati eredetre (ennek tisztázása majd az etológia bokros teendője lesz), de semmi azok közül, amelyekre büszkék vagyunk. Deus ex machina az evolúcióban. „Erkölcsei lény az, aki múltbeli cselekedetein elgondolkodni, némelyeket helyeselni, másokat helyteleníteni képes; és az a tény, hogy az ember az egyetlen élőlény, amely ilyesmire képes, a leglényegesebb különbség közte és az alsóbbrendű állatok között.”⁴⁹ „A kevésbé civilizált népeknél azonban gyakran téves a gondolkodás, sok rossz szokás és ocsmány babona kerül a közvélemény hatáskörébe és magasztos erénynek számít, míg megszegését szörnyű bűnnek tekintik.”⁵⁰ „A felsorolt és talán még más, eddig ismeretlen tényezők segítségével emelkedett az ember mai rangjára. Mióta azonban [az ember] elérte az emberi fokozatot, különböző fajtákra, vagy helyesebben alfajokra oszlott. Némelyik ezek közül, mint pl. a néger és az európai annyira eltérő, hogy ha minden tájékoztatás nélkül egy természettudós elé állították volna, az kétségtelenül valódi,

⁴⁹ Az ember származása és a nemi kiválasztás, 670. o.

⁵⁰ Uo. 671. o.

különálló fajoknak tekintette volna őket. Mindazonáltal a fajták olyan sok lényegtelen strukturális részletben és oly sok értelmi sajáttságban megegyeznek, hogy ez kizárólag egy közös törzsszülő örökségeként magyarázható; és az ilyen jellegekkel felruházott törzsszülőt már valószínűleg megillette az emberi rang.”⁵¹ Mint ahogy megillette az emberi rang a habzó szájú, csimbókos hajú, vad tűzföldi bennszülöttet és a görög városállamok primitív lelkületű rabszolgáit is, csak éppen nem szabad alfajainkat összekeverni. Sem virtuálisan, sem kulturálisan, sem genetikusan. Jól látom? Így kell mindezt értenem? Továbbgondolva pedig: Az ember, mint főemlős más főemlősökkel oly sok részletben és sajáttságban megegyezik, hogy ez kizárólag egy közös törzsszülő örökségeként magyarázható, és az ilyen jellegekkel felruházott törzsszülőt már megillette a főemlős rang. Mint ahogy rang illeti meg a tudományos kísérletek céljaira rabul ejtett csimpánzokat és orángutánokat is, noha fajainkat nem keverhetjük össze. Egy morálisan emberi rangra emelkedett kutatóorvos, egy követésre méltó görög városállami gazda, egy keresztény hitben nevelkedett észak-amerikai ültetvényes emberségesen bánik csimpánzával, rabszolgájával, tisztességes méretű ketrecet és elégséges táplálékforrást biztosítva számára. Szabadon természetesen nem engedheti őket, legalábbis mindaddig nem, amíg a markába röhögő vírus ellen kikevert szérumait nincs kin kipróbálnia, vagy amíg a szövőszék vetélője nem mozog önműködően, és a gyapot nem nő magától, egyenesen bele a bálába. Így működik a természetes kiválasztás.

Enyhítő körülmény: „Nem kell feltételeznünk, hogy minden egyes fajtának a többiektől és valamennyinek a közös törzstől való eltérése visszavezethető egyetlen pár törzsszülőre. Éppen ellenkezőleg, a módosulás folyamatának minden szakaszában mindazok az egyének, akik az életfeltételeknek, noha különböző mértékben, de jobban megfeleltek, mindig nagyobb számban maradtak meg, mint a kevésbé alkalmasak. Ez a folyamat ugyanolyan lehetett, mint az, amelyet az ember követ, amikor anélkül, hogy tudatosan kiválasztana bizonyos példányokat, a legjobb állatfajtákat tenyésztí tovább, és mellőzi a másodrendűeket.”⁵² Magyarán: vannak életképes, kiválasztásra érdemes vérvonalak, példának okáért Ábrahámé, Dávidon át Jézusig bezárólag, vagy éppen az északi típusú tiszta fajú árjáké; ezek elsődlegesek, érdemesek a továbbtenyésztésre, míg a másodlagosak mellőzhetőek, megint mások – kiváltképp pedig a babonás tűzföldiek – talán inkább egy nem is emberi származási ágba sorolhatók, s így rendeltetésük nem is lehet más, mint hogy eleget téve az Írás ide vonatkozó passzusainak, Isten Hasonmása boldogulását szolgálják élükben és holtukban.

⁵¹ Uo. 668. o.

⁵² Az ember származása és a nemi kiválasztás. 668 o.

Darwin közvetlen felelősségét a huszadik századi fajelméletek, a náciizmus, a fasizmus a holokauszt kialakulásában sokan felvetették már, és legalább ugyanannyian védték meg Darwint e felvetésekkel szemben, mondván, hogy valójában nem ő, hanem túlbuzgó, elnyűhetetlen segítőtársa, Thomas Henry Huxley, valamint unokafivére, Sir Francis Galton, az eugenetika szülőatyja volt ebben a ludas, ami persze a legközönségesebb szerecsenmosdatás, miközben Darwin a legcsekélyebb mértékben sem szorul rá az efféle megalázó mentegetésre. Nem tett ő semmi mást, mint hogy az általa felfedezett és így személyében képviselt tudományos igazságot megpróbálta a legvégső következtetésekig elvinni. Márpedig az evolúció tana így, ahogyan mi ismerjük, kéréllhetetlenül a fajelmélet gondolatához vezet, és ezt Darwinnak nem volt módjában, nem volt hatalmában, de nem is állt szándékában véka alá rejteni. Anélkül, hogy felismerte volna, szembekerült azzal a dilemmával, hogy ha fejlődéstanában kizárólagossá teszi és ad abszurdum viszi a természetes kiválasztás princípiumát, a folyamatban nem tudja elhelyezni a legkiemeltebb emberi specifikumnak tartott humanizmust (az egyszerűség kedvéért jelezzük most ezzel az egyetlen szóval az erényesnek elfogadott emberi tulajdonságok összességét), ha pedig a humanizmust a priori létezőnek tekinti, nem érvényesítheti rá fejlődéstanát. Marad a dodonai megoldás: menekülés a mitológiába. Ősökre és hősökre mindenképp szükségünk van, és ha Ádámnál és Évánál messzebb kell is visszamennünk, semmi baj, csak az a fontos, hogy őseink vállalhatóak legyenek. Semmiképpen sem tűzföldiek, polinéziaiak vagy grönlandiak. És a skolasztika szelleme lebegett a vizek felett...

Végül is mi a huszadik századi holokauszt ideológiájának kettős alapgondolata? A kollektív bűnösség és a diszkrimináció. A különbségtétel. Az elkülönítés. Különbségtétel, kiválasztás, elkülönítés faji, etnikai alapon. Mi az Ószövetség emberszemléletének alapgondolata? A közös ősszülőkre visszazármaztatható kollektív bűnösség és az elkülönülés – elkülönítés isteni kiválasztással, isteni beavatkozással. Deus ex machina. És utána isteni szövetség az elkülönített kiválasztottal. (Micsoda abszurd feltételezés, hogy a totalitást önmagában hordozó Teremtő meg nem indokolt és beláthatatlan ötlettel leválaszt a totalitásról egy vérvonalat, törzset, népet, nemzetet, hogy különpaktumban megszabott feltételeinek teljesítése fejében kiváltságokban részesítse, miközben a bűnösség kategóriáját továbbra is megtartja a totalitásban, az egész emberiségre, sőt az egész élővilágra értelmezve!) Nincs ebbe a mentalitásba, ennek a mentalitásnak a kultúrájába eleve belekódolva a holokauszt? Nincs a „sok a hivatalos, de kevés a választott” diszkriminatív ideológiába eleve belekódolva a holokauszt? Nincs az evolúció totalitásából ötletszerűen, deus ex machina kiválasztott ember, azon belül is az európai típusú alfaj (arisztotelészi szemmel természetesen főként a

görög, darwini szemmel főként az angolszász, hitleri szemmel főként a német náció) specifikus erények alapján való kiemelésének ideológiájába eleve belekódolva a holokaust? Nincs az egész monoteisztikus zsidó-keresztény kultúránkba és mentalitásunkba eleve belekódolva minden idők mindenféle fajta holokaustja? Nem csupán idő kérdése, hogy mikor jutnak odáig a körülmények, és mikor viszi valaki (viszik valakik) ad absurdum az évezredek óta érlelődő ideológiát?

A monoteisztikus világszemlélet (melynek főbb vonalai egyértelműen kirajzolódnak Platónnál és Arisztotelésznél is, nyilván csakis így lehettek adaptálhatóak a skolasztika számára, csak éppen pl. Arisztotelésznél a megszemélyesített „természet” metaforája lép elő egyetlen mindenható tervezővé), tehát a monoteisztikus világszemlélet – természeténél fogva – mindig leegyszerűsített megoldásokat keres, mindig a redukció irányában hat. Az összetettség, a többértelműség, az egymásmellettség, a párhuzamos, esetleg éppen ambivalens igazságok iránti ellenszenvé öröklődően kitörülhetetlen. A monoteisztikus mentalitásnak még az is elviselhetetlenül komplikált szemlélet, hogy lehet valaki egyszerre kínai is meg lúdtalpas is. A monoteisztikus beállítottságú ember, ha szimatot fogott, mindig egy nyomon nyomul, sohasem okokat, hanem csakis okot keres. A monoteisztikus mentalitás a legegyszerűbb alternatíva, a kizárás, a kirekesztés az igen–nem digitális technikájával működik. Egy isten, egy ok, egy cél, egy választott faj, egy választott nép, egyetlen eszme, egyetlen út, egyetlen igazság, egyetlen erény, egyetlen verseny, egyetlen túlélő, egyetlen csúcs, egyetlen győztes, egyetlen kezdet, egyetlen vég, egyetlen valóságshow – csak egy maradhat a végén: egyetlen egyistenhívő. Mit fog magával kezdeni egyedüli győztesként egymagában? – elképzelni sem tudom. (Persze ettől még a monoteisztikus kultúrában fogant zseniális felfedezések és felismerések igazságértéke mit sem változik. Ha az univerzumnak, a totalitásnak nincs is központja, attól még valóban a Föld kering a Nap körül, és nem fordítva. És mégis mozog a Föld. És a fajok nem végtermékként készre gyártva népesítették, népesítik be a Földet.)

Nem az a gondom, hogy Kopernikusz vagy Darwin zseniális felfedezései csupán túlhaladásra váró részigazságot hordoznak magukban, hanem az, hogy kiegészítve, továbbgondolva sem hozták, nem hozhatták meg a szellem valódi revízióját, nem sarkalltak, nem sarkallhattak bennünket arra, hogy a kezdetekig visszamenve bátran és őszintén újragondoljuk egyetemes kultúránkat, még csak a skolasztika valódi revízióját sem hozták meg, csupán egyes dogmákat módosítottak, mi pedig beleringattuk magunkat abba az illúzióba, hogy általuk minden megváltozott, és immár mi is mások lettünk. Az alaptétel, hogy létezik centrum, létezik lent és fent, hogy létezik kint és bent, hogy létezik alant és felettes,

hogy létezik valami, amit a világ szolgál, ami körül a világ forog, és ez a világ megmásíthatatlan rendje, az agyunkban és a szívünkben mozdíthatatlanul tartja hadállásait.

Ne feledjük: a katolicizmus túlélő kultúra, a katolicizmus mémjei túlélő mémek. A megváltozott körülményekhez alkalmazkodva meghozta a maga túlélő kompromisszumait: hallgatólagos kiegyezést kötött az akadémiai tudományokkal, amihez majd a Galileivel elszenvedett fiaskója adta a leghathatósabb lökést, hagyta, hogy egyház és természettudomány útja látszólag külön váljék, hagyta – belátván, hogy mást nem tehet – hogy az akadémiák tobzódva tetszelegjenek a szellemi autonómia hőn áhított szerepében, ami valóban megindította ugyan a lassú eróziót az egyház *hatalmi* struktúráját illetően, de a katolicizmus és a skolasztika *mentális* struktúrája ekkorra már olyan mértékben rögződött az európai kultúrában, gyökérszete oly sűrűségben uralta el az altalajt, oly mélységben hálózta be kollektív tudatalattinkat, hogy a szellem mindennemű függetlenségi törekvése mind a mai napig csupán kiscsoportosok homokozói ábrándozásának bizonyult. Ezen a mi kulturális égövünkön Giordano Brunótól Martin Luther Kingig, Molière-től Friedrich Dürrenmattig, Dante Alighieritől Thomas Mannig, Rotterdami Erasmustól Friedrich Nietzschéig, VIII. Henrikől Joszif Viszárjonovics Sztálinig, Isaac Newtontól Albert Einsteinig, Franz Mesmertől Konrad Lorenzig, Nostradamustól Sigmund Freudig, hívők és hitetlenek, álmodozók és pragmatikusok, művészek és technokraták, visszahúzódnók és exhibicionisták, avatottak és avatatlanok, tudósok és tudatlanok, férfiak, nők, hermafroditák, hetero-, bi- és homoszexuálisok, aszkéták és hedonisták, feministák, royalisták, szocialisták, nacionalisták, internacionalisták, multinacionalisták, konzervatívok, liberálisok, burzsujok, proletárok, boldog lelkiszegények és szegény gazdagok hosszú évszázadok óta mind-mind a skolasztika lebernyegéből bújtunk elő, akár a színét, akár a visszáját tartjuk éppen a Nap felé.

Csakis az egyistenhiten pallérozódott, összetett párhuzamokat és belső ellentmondásokat nem ismerő, azokat befogadni képtelen skolasztika digitális szelleme sugalmazhatja így feltenni a kérdést: *Mi* tette az embert emberré? Vagy: *Mi* különbözteti meg az embert az állattól? Vagy: *Mi* adja az ember emberi minőségét? S nem pedig így: *Mi mindennek* kellett kölcsönhatásban együtt jelen lennie és együttműködni ahhoz, hogy a korábbi folyamatokban felgyűlt, hozott képességek és a folyamatos környezeti kényszer közös indíttatására kialakulhasson a mutáció, a biológiai ember (egyáltalán: kialakulhatott, vagy ki kellett alakulnia?); *mi mindennek* kellett, akár részint ellentétes irányú kölcsönhatásokban, együtt jelen lennie és együtt- vagy éppen egymás ellen működni, hogy egy merőben biológiai lényben (értsd: fajban) kialakulhasson a morális képesség, annak igénye és mindjárt annak tagadása is, csaknem azonos hatásfokkal úgy, hogy mindkét irányultság fajspecifikus

jelleget öltön (ha ugyan valóban merőben pusztán biológiai lénynek kell tekintenünk az emberi faj minden előzményét); miféle eredeti tőkefelhalmozás tette lehetővé, miféle kényszer tette szükségserűvé, *mi mindennek* kellett jelen lennie, hogy az evolúció során egy soha korábban nem létezett, egydülálló nagyberuházás, a kultúra alapjai megteremtődjenek (ha ugyan valóban egydülálló, ha ugyan valóban soha korábban nem létezett), és beinduljon önkorrekción, önnön törvényét örökösen felülíró hajszás spirálprogramja, a gyorsuló időben mindig újabb és újabb képességek kialakulását téve szükségessé és lehetővé, lehetővé és szükségessé, az újonnan megszerzett képességekhez mindig újabb és újabb követelményeket és normákat is termelve ki önmagából, egyre követhetlenebb tempóban, időnként az örület és a kétségbeesés határára, vagy azon is túl hajszolva magát a fajt, melynek túléléséért működik. (Ha valóban azért működik.)

Az Egészségügyi Világszervezet felmérése szerint a tartós munkaképesség-csökkenést okozó megbetegedések közül 2020-ra a pszichiátriai bántalmak okozzák a világon a második leggyakoribb betegségcsoportot a szív- és érrendszeri bajok után. Állítólag a huszonegyedik század elején az európai kultúrkörben minden hetedik ember valamilyen formában és mértékben depressziótól szenved. Azokról nem szól semmiféle számadat, akik nem tudják, mitől szenvednek. Olyanokról pedig egyszerűen nincs tudomásunk, akik soha semmiért nem szenvednek. De azért ugye ettől még nem szükséges feltétlenül eszement csupasz majmoknak látni magunkat, akikre a kényszerzubbonyt valami megváltó rendcsinálónak rá kell húznia?

A „csupasz majom” szóhasználatot Desmond Morris brit etológus hajította be a tudományos köztudatba, 1967-ben megjelent azonos című (*The Naked Ape*) könyvével. Elméletét, mely fajunkat javíthatatlanul önpusztító agresszorként mutatja be, a nagy sikerre való tekintettel hamarosan továbbfejlesztette, a csupasz majom kifejezést immár „Az emberállat” (*The Human Animal*, BBC Books, 1994.) fogalmával váltva fel. A szó szíven találta a kor emberét, fertőzőes gyorsasággal terült szét az európai kultúrában, kiváltképp a költészetben, ahol az önostorozás felvont szemöldökű angyala amúgy is mindig könnyen megtalálja híveit. Természetesen ezek a felvilágosult flagellánsok annyiban különböznek XIII. századi elődeiktől, hogy valami különleges technika folytán sohasem a saját hátukat, hanem mindig a mögöttük vagy velük szemben állót érik a csomózott korbácsszíjak. (Sírtál, mert nem szerettek. Sírtál-e, mert nem szerettél? Egyetlen percre akard gyűlölni magad! Ez ima. Mormold elalvás előtt.)

A csupasz majom kiváló írói lelemény, valóságos stílusbravúr. Túlságosan is lebilincselő. Csakúgy, mint a *Homo sapiens sapiens*. A kettő egybevetése pedig arra

kényszerít, hogy kizárólag az ember állati örökségére koncentráljunk, oldalpillantást sem vetve a Homo sapiens spirituális, a Homo sapiens morális, a Homo sapiens szociális, a Homo sapiens individuális, a Homo sapiens szakrális, a Homo sapiens rituális, a Homo sapiens intellektuális, a Homo sapiens szenzuális, a Homo sapiens kulináris, a Homo sapiens speciális, a Homo sapiens imperiális, a Homo sapiens reguláris, a Homo sapiens populáris, a Homo sapiens religionális, a Homo sapiens materiális, a Homo sapiens zseniális, a Homo sapiens genitális, a Homo sapiens szexuális, a Homo sapiens vulgáris, a Homo sapiens banális, a Homo sapiens fenomenális és ki tudná felsorolni, hogy még hányféle Homo sapiens felé.

A csupasz majom nem lehet az ember metaforája. Az oroszlán, a tigris, a párduc, a medve, a sas, a keselyű, a róka, a farkas, a hiéna, a sakál, a kutya, a patkány, a pióca, a tetű sem lehet az ember metaforája. Csak bizonyos vágyaké, érzéseké, tulajdonságoké. Az emberiségnek egyáltalán nem lehet metaforája; metaforikusan is csak önmagával azonos. A csupasz majom a világ totalitásából kiszakadt, gyökértelessé vált, emlékezetét, identitását, biztonságérzetét veszített, ezért kényszeres vinyettázásba menekülő elméleti tudós címkéje a fajra. Bár érdemes elgondolkodni rajta: talán még a kényszeres címkézés sem jelent akkora veszélyt, mint a kényszeres metaforálás, mikor a szerzői irány a tudóst elragadja. A csupasz majom kényszerzubbonyba húzása, szégyencölöphöz állítása után már alig egy lépés, vagy még annyi sem választ el bennünket attól, hogy Hamletet pszichoanalízisbe küldjük, Lucifert javító-nevelő munkára fogjuk, és a Fiastyúk alól módszeresen kiszedegessük a rántani valóvá cseperedett csibéket. A csupasz majom a kérdéseit veszített ember metaforája, akit nárcisztikus önimázsata gátol a nem-tudás vállalásában, aki mindenáron válaszokból akarja összerakni a világot, holott még nemhogy a végső, de a legfontosabb közbülső, kiegészítő kérdések megfogalmazásához sem jutott el igazán.

Nem fogja senki ránk húzni a kényszerzubbonyt, Ádám, éppen abból próbálunk valahogy kikászálódni. A skolasztika kényszerzubbonyából. Mindenféle skolasztika mindenféle kényszerzubbonyából. A monomániásan dokumentáló teológusok, az igehirdető természettudósok kényszerzubbonyából. A mitológiák varázstalanítóinak kényszerzubbonyából. A tudás tényeit és hézagait mitologizálók kényszerzubbonyából. Önmagunkra hagyatkozva, magunkra utalva. Ahogy tudunk. Ahogy telik.

Homérosztól a nagy tragédiaszerzőkig az egész ókori görög irodalom minden jelentős alkotása, ideértve különúton járó kései örökösüket, Shakespeare-t is, mind-mind arra tanít bennünket, hogy tisztelni kell a teljesítményt, becsülni kell a kiválóságot, piederstálra kell emelni hőseinket, mintha istenek volnának, de megszenvedett tévedéseiket, hibáikat,

vétkeiket, bűneiket ne próbáljuk leplezni, semmilyen szándékkal, hanem éljük át magunk is, és okuljunk belőlük. Ha képesek vagyunk rá. Ezért mondom, Ádám: Fájdalmas nézni, kezed mennyire reszket. Ne félj, tiéd, nem veszhetsz el, bizalommal tedd le a keresztet! Egy ponton minden létező keresztet le kell tennünk. Minden létező kapaszkodót el kell engednünk, ha a kapaszkodók már korlátokká váltak és odafagytak a kezünkhöz.

Nem érted, Ádám? Hát még mindig nem érted? Semmit nem kell megtagadnunk, csak egy kicsit mindent félreteszünk. Csak amíg megpróbáljuk újragondolni az egészet. Már ahogy tőlünk telik. Az igazi kapaszkodók nem tűnnek el, nem semmisülnek meg. Minden valódi, kapaszkodóhoz visszatalálunk, ha újra eljön az ideje. De kell, hogy legyen bátorságunk, kell, hogy legyen elszántságunk, kell, hogy legyen őszinteségünk nyíltan, minden előítélettől, ránk tapadt külső normától, előre gyártott szempontoktól mentesen önmagunkba nézni. Másként sohasem találhatjuk meg a bajok forrását magunkban.

Legalábbis én így gondolom.

Ötödik mandala

Az agyagmegmaradás törvénye

Normális dolog az, Ádám, hogy mi sohasem tudjuk az igazak álmát aludni? Miért hajszol bennünket a moralitásunk oly kíméletlenül, miért kell nekünk folyvást csak loholnunk valami elérhetetlen és teljesíthetetlen követelmény után, mint szánvonó kutyának, ha póznán virslit lógnak elé? Miért nem hagyja már a Homo sapiens morális a Homo sapiens esztétikust, a Homo sapiens intellektuálist, a Homo sapiens szenzuálist, a Homo sapiens szexuálist, a Homo sapiens kulinárist és az összes többi életrevaló, életigenlő, egészséges Homo sapienst élni bennünk békében a maga örömteli életét? Lehet, hogy tudat alatt mégis zsarolhatók vagyunk? Lehet, hogy (kollektív) tudatunk alatt valamiért valóban rossz a lelkiismeretünk? Esetleg az elveszett, eljátszott, elháborúzott, elkártyázott, elrúlettezett, elokoskodott, elidétlenkedett, elszexelt Paradicsom miatt? Lehet, hogy mégiscsak terheli valami közös bűn a lelkünket? Lehet, hogy mégis tettünk valamikor valamit, amiről nem tudunk, s így nem is tudhatunk vele elszámolni? Vagy csupán csak az van, hogy valamikor történt valami, amit beteges túlvállalással a lelkünkre veszünk, és önnön bűnünként hordozzuk, holott más, vagy senki sem felelős érte?

És ha történetesen kiderül, hogy valóban van okunk a büntudatra, képesek leszünk-e a tényekkel szembenézni? És ha nem vagyunk bűnösök, csak áldozatok, mint akit az apja kiskorában megerőszakolt, ám amit sejtünk, az valóban megtörtént? Akkor képesek leszünk-e a tényekkel szembenézni? Ha neadjisten bebizonyosodik, hogy az, amit mi most borzalommal háritunk – máig tartó kannibál múltunk –, kitörölhetetlen tény, képesek leszünk-e a valósággal szembenézni? Képesek leszünk-e kollektíve vállalni és viselni pszichés közterheinket, hogy a sok ezer éves elfojtás után végre tehesünk néhány lépést a valódi öngyógyítás felé? (Lehet, hogy az elefántnak igaza van: az ember amnéziára ítélt, amnéziába menekült, felejtő lény. De ha az elefánt is keresztülment volna mindazon, amit nekünk, embereknek meg kellett élnünk, alighanem ő is azt nézné, mit tud a múltjából kitörölni.)

És ha, mondjuk, elég bátrak, elég elszántak volnánk is a szembenézésre, képesek lennénk-e valóban feltárni magunkban a múltat? Hol tanultuk volna? Kitől tanultuk volna? Milyen módszert kellene követnünk? Vagyunk mi önmagunk szakértői? Hogyan tudhatnánk merő hipotézisekkel feltörni az évmilliók amnézia csonthéjburkát? Hogyan lehet tudatos emlékek nélkül magunkba látni? Mit kell felnyitni? Hogyan kell felnyitni? Hol vannak a kidolgozott módszerek? Hol vannak az ellenőrzött, hitelesített technikák? Ki vállalja a felelősséget? Nem lehetséges, hogy avatatlan önjelölt lélekgyógyászként a legjobb szándékkal is csak az egyik tébolyból a másikba hajszoljuk önmagunkat, a gödör mélyén körben járva? Mit szól ehhez a lelkiismeret?

Nekem az a különvéleményem, Ádám, hogy az ember, mint faj, eredendően krízislény. Az ember természetes állapota krízisállapot. Pontosabban: nem természetes, de állandósult. Annyira hozzászoktunk már néhány évmillió alatt, hogy természetesnek vesszük, föl sem tűnik. Berendezkedtünk rá. Észrevétlenül beleépült a kultúránkba. Persze minden létező faj úgyszintén krízislény, s főként pedig a már nem létezők, a kiveszettek, amelyek nem éltek túl a maguk legnagyobb krízisét. Maga az élet keletkezése sem más, mint az anyag lehető legnagyobb krízise, nem beszélve a nem-létezés kríziséről, amely egy ősrobbanással (vagy teremtéssel, vagy ki tudja, mi által) létezésbe torkollt. De a mi krízisünk ezen belül is külön krízis, amelyet csak a mi fajunk él át, amely a mi végtelenből öröklődő közös különvéleményünk. Fantomként hordozzuk magunkban; megfoghatatlan, megnevezhetetlen, lerázhatatlan, megüli a lelkünket, próbálunk szembenézni vele, de csak vizionálunk, s így nem tehetünk mást, mint hogy rejtegetjük, szőnyeg alatt tartjuk, eltemetjük mélyen a kollektív tudatalattinkban.

A görögök azt mondják rá: ez a sors, az istenek kiszámíthatatlan akarata. A keletiek azt mondják rá: Karma. A zsidók (és nyomukban a keresztények) azt mondják rá: ez az isteni

büntetés az eredeti (eredendő) bűnért, az engedetlenségért, kiűzetés a Paradicsomból. Én azt mondom: ez az emberré válás. Kínkeserves, felemelő, önmegalázással és önmegdicsőítéssel faj-súlyosított, évmilliók óta, s ki tudja, még meddig tartó, gyötrelmes leszakadás a természetről. Kínkeserves, gyötrelmes leszakadás az evolúcióról. Félig-meddig. S a másik felünkkel: görcsös ragaszkodás a múlthoz, természeti énünkhöz, az elveszett Paradicsomhoz. Ez a mi karmánk. Ez a mi sorstragédiánk, az istenek kiszámíthatatlan akaratából. Ez a nekünk jutott szerep, amelyet be kell töltenünk, ez a nekünk jutott út, amelyen végig kell vergődni magunkat, mert nincs más választásunk.

Sohasem volt más választásunk. Igazából sohasem volt semmiféle választásunk. Sohasem volt szabad akaratunk. Sohasem voltunk bűnösök, legfeljebb csak bűnök elkövetői és elszenvedői. A dolgok mindezideig csak történtek velünk. Az istenek szeszélyéből, az istenek akaratából. Gondoskodtak rólunk, döntöttek helyettünk. És most mégis azt érezzük, mintha kezdenénk kilépni a végtelen idő, az örökkévalóság isteni törvényeiből. Mintha kezdenének elhagyni bennünket a végtelen örökkévalóság isteni törvényei. Már vagy néhány ezer év óta, és egyre inkább. A legújabb és egyben talán legnagyobb krízist éppen az jelenti, hogy kezd kirajzolódni: vége a felelőtlen gyerekkornak. A kínkeservesen megszerzett tudás, némi előrelátás birtokában és következtében kezdünk lassan valóban felelőssé válni tetteinkért. Egyénileg és kollektíve egyaránt. Ez bizony nyomasztó, ez bizony torokszorító, ez bizony gerincroppantó ilyen fiatalon. Ilyen fiatal kultúrával, ilyen kezdetleges, felemás civilizációval, ilyen esetleges tudással. Bár kétség kívül ivaréretten.

Addig volt jó nekünk, amíg szemünk elől óvva eltakart mindent az isteni gondoskodás. (Ha volt ilyen.) Addig volt jó nekünk, amíg volt kire hagyatkozni, amíg voltak, akik hordozták számunkra a világos üzenetet. (Ha voltak ilyenek.) Addig volt jó nekünk, amíg a gondviselés (ha volt ilyen) megkímélt bennünket minden önmarcangoló felelősségtudattól, amíg szófogadó, jó kisfiúk voltunk mindhalálig. A mesének itt van vége. Most rossz nekünk. Most már hosszúnadrágos nagy fiúk, túsarokcipős nagy lányok vagyunk, most már felnőtt mód iszunk, dohányzunk és káromkodunk, most már nem súgnak nekünk az angyalok. Vagy nem halljuk. Most már vigyáznunk kell magunkra, most már nézhetünk magunk a magunk lába elé, most már természetes ösztöneink nem vezetnek vakon, csalhatatlanul. A harmadik szem is lecsukódott bennünk, nem hatnak ránk, nem kápráztatnak, nem szédítenek, nem andalítanak minket látomásai. Korábbi képességeink java részét odahagytuk, most már egyedül csak valamiféle kívülről szerzett tudásban bízhatunk.

Annyit tudok, Ádám, amit mindenki tud, hogy valóban gyorsul az idő. Annyit tudok, amit szintén mindenki tud, vagy legalábbis érez, hogy külső-belső kényszerek hatására

gyorsabban változtatjuk környezetünket, mint ahogyan alkalmazkodni képesek volnánk hozzá. Annyit tudok, amit mindenki érez, de talán kevesekben tudatosodik eléggé, hogy jelenlegi állapotunkban már képtelenek vagyunk utántölteni morális készleteinket, régóta hitelre élünk, erkölcsi raktáraink kimerülőben, fogytán az örökség, feléljük tartalékainkat. Annyit tudok, és ezt talán kevesebben tudják, bár látszólag nyilvánvaló, hogy az önmagát hatványozó népességnövekedés, a technikai-tudományos robbanás és az elszabadult civilizáció következtében igen rövid időn belül nyakunkba szakadó ismeretlen feladatoknak nem tudhatunk eleget tenni erkölcsi világképünk újragondolása, újraértékelése, újraértelmezése, átstrukturálása nélkül. Ez nem apokaliptikus vízió. Ez kiszámítható jövőkép.

Világosan kell látnunk, hogy a legutolsó időkig minden kultúra, minden civilizáció, minden ideológia számára egyetlen végső kérdés létezett: hódítani vagy behódolni. A törzsi szerveződések idején, az örökösen egymást pusztító nemzeti társadalmak idején, a nagyüzemi módszerekkel mészároló impériumok idején, az örökös világéggel fenyegető szuperhatalmak idején bármelyik külön-külön megvalósíthatta (úgy-ahogy) a maga különtúlélési különprogramjának különkultúráját, különcivilizációját, különvallását, különideológiáját, most azonban a közös túlélésnek olyan világprojectje elé terelődünk, amelynek teljesítése az eddigi kaotikus szétagoltságban (karddal-pallossal diktált látszategységben) elképzelhetetlen. Újabb hódítás nyema. Újabb behódolás nyema. Ezen a szinten már csak globális együttműködés létezik. Ebben az évszázadban, és inkább az első felében mint a másodikban, közös megoldást kell találnunk az önmagát hatványozó népességnövekedés ökológiai feltételeinek harmonizálására, ki kell alakítanunk a környezetkímélő energiaforrások felhasználásának világrendszerét, meg kell valósítanunk a Föld valamennyi országára érvényes jogharmonizációt, ki kell építeni a Föld teljes népességét lefedő szociális védőhálórendszert, meg kell teremteni az egész világ biztonságát garantáló katonai egyensúlyt, ki kell alakítani a nemzetgazdaságok világméretű harmonizációját, kölcsönös érdekeken alapuló önellenőrző és önkorrekciós rendszerét, meg kell találnunk a túlszaporodással és a szabad közlekedéssel együtt járó világméretű járványveszély kordában tartásának technikáit, és még sorolhatnánk hosszan azokat a primer feladatokat, amelyeknek megoldása alig egy-két, legfeljebb három generációra vár. Ezekben a kérdésekben nem lehet evolúciós léptékkal, evolúciós időkezeléssel gondolkodni. De ugyanakkor, mert az emberi élet, az emberi sors maga az ambivalencia, ugyanezekkel a kérdésekkel még csak szembenézni sem lehet evolúciós gondolkodás, vagy legalábbis történeti szemléletmód nélkül, kiragadva valamely problémát a maga természetes folyamából.

Hogyan is tudhatnánk az előttünk álló közeli évtizedek példa nélkül álló, minden eddigi képességünket meghaladó gazdasági, politikai, szociális, mentális és morális problémátömegével szemben helytállni, ha annyit képtelenek vagyunk tisztázni magunkban: hisszük-e, hogy létezik a világban fejlődés vagy sem. Ez volna a huszonegyedik század mentális minimálprogramja. Eldönteni: melyik lóra teszünk. Akarunk-e hinni a világ, és benne az univerzumok, a bolygórendszerek, az életnek otthont adó bolygók, az élővilág, az ember, az emberi társadalmak fejlődésében, vagy nem. Hiszünk-e a természetes fejlődésben, vagy csak mozgást látunk a világban, a vak véletlen vagy a kiismerhetetlen isteni szándék szerint. De ha az utóbbi az igaz, akkor viszont vissza kell térnünk isteneinkhez! Ha képesek vagyunk még rá. Ha van kihez visszatérni. Ha tudjuk, melyikhez. A vak véletlennel semmit sem tudunk kezdeni, abból semmi értelmes és semmi felemelő nem következik számunkra. Vagy pedig szabadítsuk meg a világot szenvedéseitől: az igaz szkepszis nevében el kell mindent pusztítanunk, legyünk végre bátrak és öngyilkosok.

Ha úgy találjuk, ha tudásunk arról győz meg bennünket, hogy hinnünk kell az evolúcióban, mert csak így tehetünk szert a szükséges önismeretre, akkor mindenekeelőtt azt kell végre tisztán látnunk, hogy valójában mi is az az evolúció, amiben hiszünk, s amelytől önismeretünk és önbecsülésünk megvalósítását reméljük. (A fogalom megteremtője, Darwin eredetileg még maga sem élt ezzel a kifejezéssel, a *Fajok eredetének* első öt kiadásában egyáltalán nem szerepel, 1871-ben, *Az ember származásában* fordul elő először, s csak ezután, *Az ember származása* hatodik kiadásának hetedik fejezetében találkozhatunk vele, majd a továbbiakban egyre szaporodik, mai követői pedig már szinte kötőszóként használják.) S ha történetesen a fejlődés kérdésében sikerül dűlőre jutnunk, akkor azt kell tisztáznunk, hogy mit kezdhünk azzal az evolúcióval, amely évmilliárdokon át meghatározta ugyan fajunk állati előzményeinek sorsát, de amely – láthatólag – egyre kevésbé képes érvényesíteni törvényeit az emberi minőség, az emberi társadalmak, az emberi kultúra alakulásában. Hiszünk-e, hihetünk-e abban, hogy az evolúció természeti törvényeinek szerepét átveheti a tudatos jövőtervezés? Legalábbis részben? Egyre növekvő részben?

Újra kell gondolnunk, mindent, amit tudunk (vagy amiről azt hisszük, hogy tudjuk), megtisztított terepen újra kell megszerezni ismereteinket, hogy szabadon, tiszta szívvel választhassunk. Most már igazán rendbe kéne tennünk az agyunkat. (A rendrakás mindig felfordulással kezdődik.)

Ha a világ dolgai úgy mennének, ahogy azt a vulgárdarwinisták elképzelik, abban kellene bízunk, hogy a kultúra és a civilizáció is az evolúció törvényei szerint fejlődik: az életképes túlél, a gyenge elhal, elhull, telíti a televényt, hogy gazdagodjék a túlélők táptalaja.

Majd az evolúció elvégzi a maga dolgát. A természet vulgárdarwinista (és arisztotelészi) törvényei szerint csakis a legerősebb, legtúlélőbb, legszuperebb világhatalom kultúrája, civilizációja és ideológiája lehetne a legfejlettebb, s így leginkább alkalmas az önmásolásra, a követésre. A baj csak az, hogy a történelem során a szuperhatalmak is rendre kimúlnak, csakúgy, mint az apróbbak, telítik a televényt, miközben a történelem leírhatatlanul gazdag példatárából nem tudunk felmutatni egyetlen olyan korábbi vagy jelenlegi formációt sem, amelynek jövőeszménye követhető, követendő lenne a számunkra. Részleteket vagy akár részterületeket persze kiragadhatunk, de azoknak bele kellene illeszkedniük a magunk rendszerébe. (Ha volna ilyen.)

Azt mondja a vulgárdarwinista, hogy az emberré válás akkor kezdődött, amikor majomszerű ősünk lejött a fáról, és két lábra állt. Felszabadult a keze, ettől képes lett az eszközhasználatra; az eszközhasználat újfajta csoportműködéshez, túlélési stratégiához vezetett; az új, fejlettebb csoportműködés, a sajátos szocializáció magával hozta az emberi kommunikációs rendszer, a beszéd kialakulását; a tudás, az ismeretek átadásának, kollektív elraktározásának és újrafelhasználásának ez a csak emberre jellemző formája, kölcsönhatásban az agy térfogatának növekedésével, lehetővé tette az emberi kultúra és civilizáció kifejlődését a kezdetleges társadalmi formák evolúciós folyamatában. Mindig túlhaladva a korábbi stációkat elértük a társadalmi szerveződés jelenlegi fokát, egyre inkább változtatással és egyre kevésbé változással alkalmazkodva környezetünkhöz, és most itt állunk készen, hogy tombolán nyert erőfőlnyünk birtokában legyőzzük, elpusztítsuk a természetet és benne önmagunkat, hacsak nem történik velünk valami evolúción kívüli csoda. Hangsúlyozom: szerintem ez vulgárdarwinista mentalitás és levezetés. (Miképpen az is csak egy vulgárevolucionista levezetés részelemeként fogható fel, még ha magától Darwintól származik is, hogy az emberszabású majmokéval közös ősünknek, ha volt ilyen, a fákon kellett élnie és az embernek onnan lejönnie. Váltig töröm a fejem, de mindhiába, képtelen vagyok rájönni, hogy ha minden emlős közös őse egy cickányszerű lény lehetett, amely az erdők aljnövényzetében kurkászott rovarokért, akkor miért kellett közös ősünknek mindenképpen lombtakónak lennie, miért az ember jött le a fáról és miért nem a majom ment föl reá? Lehetséges volna, hogy mégis a Nap kering a föld körül?)

Végül is miről van szó valójában. Keressük a kezdetet, a kiindulópontot, hogy onnan a jelenlegi talppontunkon át húzott félegyenes megmutassa a követendő irányt a jövőbe. Honnan jöttünk – mik vagyunk – merre tartunk? Állítólag ez a ma igazi kérdése. Aki ma így teszi fel a kérdést, azt mély és felelős gondolkodású embernek, vagy talán egyenesen filozófusnak számítjuk. Megengedem: talán tévedek, amikor kétségbe vonom, hogy az efféle

eredetvizsgálat egyértelmű és hiteles választ adhat a kezdet kérdése. Felteszem, bár nem hiszem, hogy valóban képesek vagyunk tisztázni, talán már tisztáztuk is a nagy kérdést: Honnan jöttünk. Akkor már csupán arra kellene választ kapnunk, hogyan működjék a „mik vagyunk?” kérdés megoldó képlete. Hová helyezzük el azt a talppontot, amelyen át egy képzeletbeli eredetből kiindulva meghúzhatjuk a jövő irányát?

Tényleg, mik vagyunk mi valójában, Ádám? Bukott angyalok, vagy felkapaszkodott majmok? (Desmond Morris szóhasználatával.) Vagy mindkettő, vagy egyik sem? Van az embernek definíciója? Még azzal sem tudunk zöld ágra vergődni, hogy a szemmel látható biológiai sajátosságokat egyértelműen és vitathatatlanul behatároljuk! Hát még az intellektuális tényezőket! Hát még az érzelmi tényezőket! Hát még a spirituális tényezőket! Hát még a szociális tényezőket! Hát még a kulturális tényezőket! Hát még a fel nem sorolt összes többi tényezőket! Hát még a felsorolt és fel nem sorolt, ismert és nem ismert összes tényező egymást generáló kölcsönhatásának viszonyrendszerét! Mit tehetünk, mi a megoldás akkor, ha az emberi minőséget adó tulajdonságok összessége nem helyezhető el egyetlen pont fölé, ha az emberi minőséget azon pontok összessége alkotja, amely pontok egy nem létező középponttól behatárolhatatlan távolságra vannak a tér minden irányában? (Hogy megérts, elég, ha érzed: nem talpnál kezdődsz, s fej a véged, s nem bőröd határol téged, sem téged, sem senki mást.) Mi lesz a teendők akkor, ha el kell fogadnunk, hogy az emberi minőség (és általában az élet minősége) nem határolható be az általunk ismert, az érzékszerveinkkel hitelesített dimenziókon belül? Mihez kezdünk magunkkal, ha ugyanez érvényes a kezdetekre is? Hány milliárd jövőbe mutató vonalat húzunk, honnan hová? Mihez kezdünk az emberi elme számára beláthatatlan és értelmezhetetlen távlatokkal, ha életproblémáinkat nekünk itt és most kell megoldanunk?

Az evolúcióelmélet egyik alapvető tétele kimondja, hogy a fejlettebb, bonyolultabb (magasabb rendű) élőlények a kevésbé bonyolult (alacsonyabb rendű) élőlényekből alakultak ki, s ez értendő visszamenőleg az őssejtekig (közelebről: az első, egyetlen őssejtig). Ezért aztán magától értetődő, hogy az élő anyag, az élet kialakulásának problematikájára a sejtbiológia szakosodott (elfogadva persze a klasszikus biológia, valamint a vegytan, a biokémia, a mikro- és makrofizika és minden számításba jöhető tudományág itt hasznosítható vívmányait is). Természettudományos képzetünk a földi élet eredetéről és korai alakulásáról nagyjában-egészében a sejtbiológiai spekulációk, hipotézisek és kísérletek eredményein alapulnak, és eszerint alakulnak. Megpróbálom tehát a lehető leghívebben, a sejtbiológia szakkifejezéseivel élve összefogni, hogyan foglal állást ma az akadémiailag szentesített szaktudomány a földi élet kialakulásának folyamatáról, s hogyan jutunk el e logika mentén a

ma emberéhez. Vezérfonalnak Novák Béla professzor *Sejtbiológia* című, biomérnök hallgatók számára írt egyetemi jegyzetét használom (Budapesti Műszaki Egyetem, Mezőgazdasági Kémiai Technológia Tanszék. 1998), de természetesen igénybe vettem más, korábbi és későbbi forrásmunkákat is.

A professzor kiinduló gondolata, amit Arisztotelész nyomán ma minden tudós magáénak vall, világnézeti hovatartozástól függetlenül, s ugyanúgy alaptétele a katolikus dogmatikának, mint az evolucionizmusnak, hogy a természetben, s így az élő természetben is hierarchia uralkodik. Az életben maradásért (divatszóval: a túlélésért) folytatott küzdelemben a legkiválóbb, legalkalmasabb (Isten szívének legkedvesebb) egyedeknek, fajoknak, kultúráknak van a legnagyobb esélyük (és kimondva-kimondatlanul: jogosultságuk) a fennmaradásra. A kiválóság többérté fogalmához értendő a változóképeség követelménye is. (A Marx és Engels által kidolgozott dialektikus materializmus szemlélete, Lamarckhoz visszanyúlva, ez utóbbira teszi a hangsúlyt: a törzsfajlás folyamán azok a fajok maradtak életképesek, amelyek idejében tudtak alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez. A kétféle frazeológiában jól érzékelhető a kétféle indíttatás: az egyik a szabadversenyes kapitalizmus, a másik a szocializmus, illetve kommunizmus felsőbbrendűségének sugallatát követi, miközben mindkettő ugyanazt a forrásanyagot tekinti szentírásnak. Lásd arianizmus és katolicizmus kibékíthetetlen ellentéte közös bibliai alapokon.)

Egyértelmű, hogy a jelenleg kánonnak számító törzsfajlás kategORIZÁLÁS szerint az élet alapegységének a sejtet kell tartanunk, amelyből minden összetettebb szervezet kifejlődött. A hierarchia legalsó fokán az egysejtű lények állnak. A sejt (egyik) tudományos meghatározása: „az élő anyagnak v. protoplazmának az a legkisebb, egyediséggel (individualitással) bíró egysége, amelyben az élet minden fő megnyilvánulása megfigyelhető: organizált, individuális anyagcsere, ingerlékenység, mozgás, növekedés, szaporodás, fejlődés, öröklődés és változékonyság. A ~ az evolúció során mint önálló, élő szervezet, *egysejtű élőlény* jelent meg.” (Biológiai lexikon 1975, kiemelés a szerzőtől.) Élet: „a földi *anyag* történetileg kialakult magasabb rendű mozgásformája”. (Biológiai lexikon, kiemelés a szerzőtől) Az élet definíciójául ezt a marxista szemléletű blöfföt természetesen ma már senki sem tartja elfogadhatónak, fájdalom azonban, nincs az a szemlélet, amely elegendő támpontot nyújtana az élet mibenlétének közmegegyezéssel kanonizálható megfogalmazásához. Másképpen szólva: keressük az élet eredetét és értelmét, miközben fogalmunk sincs arról, legalábbis nincs fogalmunk rá, hogy minek az eredetét és értelmét keressük. Klasszikusokra hivatkozva: a helyzet tragikus, de nem reménytelen.

Nem lehet elégszer ismételni, nem lehet eléggé hangsúlyozni: „A természetben *hierarchia* uralkodik”. Novák Béla professzor ezzel a sommás megállapítással kezdi egyetemi kurzusának jegyzetét. (Kiemelés a szerzőtől.) Továbbá: „A biológiában is hasonló hierarchia érvényesül.” (Uo.) És még tovább: „A természeti hierarchia kémiai és biológiai szintje igen szoros kapcsolatban áll egymással.” (Uo.) Ha ugyanis az élet legelemibb egységeit meg akarjuk ismerni, szét kell szednünk a legapróbb építőköveire, és mire eljutunk a puszta élettelen anyagig (mert porból lettünk, porrá leszünk), azt fogjuk tapasztalni, hogy a sejtek struktúrája is a hierarchia törvénye szerint valósul meg: spontán keletkezett kezdetleges, tehát alsóbb rendű, még nem élő, de már az élet bizonyos ismérveivel rendelkező molekulaalakulások rásodródtak az evolúció útjára, s így nem kerülhették el a kiválasztás nagy mérközéseit, a változni képes életrevalók már az élet kialakulása előtt felsőbbrendű túlélőkké váltak. Ezt nevezi a sejtbiológia tudománya prebiotikus evolúciónak, amelynek során észrevétlenül átléptük a misztikus határt élettelen és élő, véletlen és vélhető, törvényen kívüli és törvényszerű között.

Földtörténeti ismereteinkből következik, hogy az élő sejt előéletét jelentő élettelen biomolekuláknak azokban az időkben kellett létrejönniük, amikor a Föld légköre még nem tartalmazhatott oxigénmolekulákat sem két-, sem háromatomos (ózon) formában. Ez egyben azt is jelenti, amit már rég tudunk, hogy érvénytelenítenünk kellett az „élet nem lehetséges a levegő oxigénje nélkül” dogmát, de ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a földkéreg vegyületeiben lekötött oxigént csak élő anyagok szabadíthatták fel és juttathatták a légkörbe. Maradt megoldásnak egy újabb feltételezés, hogy az életnek oxigénmentes (anaerob) körülmények között kellett kialakulnia.

A gordiuszi csomó megoldására a 20. század húszas éveiben John Burdon Sanderson Haldane angol filozófus-genetikus-biológus és Alexandr Ivanovics Oparin szovjet biokémikus elmélete kínált kardot. Mindketten arra voltak kíváncsiak, kimutatható-e legalábbis az elvi lehetősége annak, hogy az élettelen anyagok átalakulhatnak élővé oxigénmentes környezetben. A válaszuk: bizonyos feltételek mellett igen. (Oparin–Haldane-hipotézis) Hogy milyen is lehetett a Föld légköre az élet keletkezésének idő-teret adó második évmilliárd valamelyik évmilliójában (évszázazredében? évezredében? évszázadában? évtizedében? évében? hónapjában? napjában? órájában? percében? másodpercében? pillanatában?), azt a Chicagói Egyetem Nobel-díjas professzora, Harold Clayton Urey kémikus vázolta fel *The Planets (A Bolygók)* c. könyvében. Tanítványa, Stanley Miller ennek alapján, s az Oparin–Haldane-hipotézis ihletésére végezte el 1953-ban – nem sokkal később kötelező középiskolai tananyaggá vált – őszivatar-kísérletét. A kísérletnek rendeltetése szerint igazolnia kellett,

hogy laboratóriumi körülmények között lehet modellezni az élet előtti élet első építőköveinek létrejöttét.

Miller lombikrendszerében metán, nátriumhidrát és hidrogénszulfát vízgőzzel elnyeletett elegyével szimulálta az ősléggkört, amelynek összetevőiből elektromos kisülésekkel kényszerítette ki a vegyülési hajlamot. A vízgőz reakcióba lépett a gázeleggyel, és két hét után bekövetkezett a heuréka-pillanat: a lombikban kimutathatóan létrejöttek azok a vegyületek, amelyeknek további származékai (nukleinsav-bázisok, szénhidrátok stb.) az őstörténet során alkalmasak lehettek arra, hogy az ősóceánba belemosódva az ősi élet keresett őseredetét képezhessék.

„...ott állt [Keresztelő Szent] János két tanítványával együtt, rátekintett Jézusra, aki arra járt, és így szólt: »Íme az Isten Báránya!« ... A kettő közül, akik ezt hallották, ...András... volt az egyik. Ez mihegyt találkozott testvérével, Simonnal, ezt mondta neki: »Megtaláltuk a Messiást.«”

Ezután már ment minden, mint a karikacsapás.

Az élet ősmolekulái az ősóceánban őreakcióba lépnek az ott levő ősvagyületekkel, az őscseppek őselegye feldúsítja az ősvizeket, létrehozva az őslevest (más, korrigált verziók szerint őspizzát, ősraviolit, esetleg ősnagymama őslekvárját); az aminosavak és a nukleotidok spontán polimerizálódnak; a polinukleotidok már saját szintézisüket képesek irányítani; a specializált RNS-ek biokémiai reakciókat katalizálnak; az önreprodukáló molekulák automatikusan elszaporodnak és közöttük megindul a természetes szelekció, a rátermettebb fennmarad; az RNS-ek maximalizálják katalitikus aktivitásukat, önzetlen alapon segítik olyan RNS-ek másolását, amelyeknek nincs katalitikus funkciójuk, de így immár a polipeptidek szintézisének irányítására specializálódhatnak; kialakulnak a komplementer bázispárok, létrejöhet az ősi proteinszintézis; a nukleinsav-szekvencia egy máig érvényes közös kód alapján meghatározza a fehérje aminosavsorrendjét; a fehérjék átveszik a nukleinsavak katalizátor-szerepét; a prebiotikus levesben a spontán aggregálódó foszfolipidek körülveszik a replikáló RNS- és fehérjemolekulákat; membrán definiálja az első sejtet; valamikor az evolúció során az RNS-molekulák átadják információhordozó szerepüket az időközben létrejött DNS-nek, közvetítő kapocsként maradva fenn a DNS és a fehérjék között; kialakulnak és fejlődnek a prokarioták, elkülönül két csoportjuk: az ősbaktériumok és a valódi baktériumok; az oxigénmentes környezetben létrejött baktériumok életműködésükkel átalakítják a környezetet előbb nitrogén-, majd oxigénválságot okozva; azok a baktériumok, amelyek időben tudnak elrejtőzni vagy az alkalmazkodás mechanizmusát képesek kifejleszteni, túlélnek a válságokat; az ősi prokarioták egy csoportjából kialakulnak a gazdag

belső struktúrával rendelkező eukariota sejtek; a membrán által határolt sejtorganelumok képesek tovább részletezni a feladatmegosztást, amelynek újabb minőséget jelentő állomása a mitokondriumok kialakulása egy prokariota sejt és egy őseukariota sejt szimbiózisával; az egyre komplikáltabb szerkezetű sejteknek létkérdésévé válik mozgásképeségük és alaki állandóságuk biztosítása, filamentumokból belső vázat építenek; megnövekedett DNS-ük biztonsága érdekében örökítőanyagukat hisztonokba csomagolják, ezzel kromoszómákat képeznek; megszületik a sejtosztódás legfontosabb feltétele, nyitva az út a többsejtűek előtt; a soksejtűek állatköre sejthalmazosokra, álszövetesekre és szövetesekre tagozódik; utóbbiak egyik altagozata testüregessé válik; ebből egyeseknél a táplálék be- és kimenetelének iránya egy idő után megváltozik, kialakul az újszájúak hét törzset magában foglaló csoportja, melynek egyik törzse eléri a gerinces rangot; ez két altörzsre szakadva a koponyás gerincesek útján vesz irányt a csúcs felé; a tökéletesedés útjelzője innen a tökéleteskoponyások ágazata, annak is a magzatburkosok ága felé mutat; ezen a nyomvonalon rövidesen az emlősök osztályának rendszertani fennsíkjához érkezünk; itt, tovább szűkítve a kiválasztottak körét, a méhlepényes emlősök alosztályát illelhetjük pozitív diszkriminációval, emelvényükről már jól kivehetők a főemlősök vonulatának ormai, melyek közül a magasabbak az emberszabású majmoknak jutottak, persze a legmagasabb rangnak kijáró legmagasabb csúcsok kivételével, amelyeket az emberfélék (*Hominidae*) családjának rezerválta az evolúció, de az egyetlen legeslegmagasabb hiperszupermega magaslaton, a hierarchia legtetején maga az ember foglal helyet trónusán, a *Homo sapiens sapiens*, teljes hatalmában és méltóságában. *Ecce homo*.

És Jézusnak Dávid-származéknak kell lennie, és Krisztusnak hadúrnak kell lennie, és az Oltáriszentségben a Megváltó megdicsőült teste van jelen.

Az evolucionista hierarchiarendszerben az azonos rendszertani lépcsőfokra helyezett kategóriák azonos fejlettségi értéket, a különböző lépcsőfokra helyezett különböző fejlettségi értéket képviselnek. Kivételt csupán az ember képez, aki azonos szinten kapott helyet az emberszabású majmokkal, ám ennek ellenére, egy sajátos és rendszertanilag értelmezhetetlen logika következtében mégis a csúcson áll, egymagában.

Bár Darwin történelemfordító munkájában mindvégig a *fajok* keletkezéséről (eredetéről) értekezett, a darwini hierarchiarendszerből az is világosan következik, hogy minden rendszertani lépcsőfoknak van alávalóbb előzménye. A fajok magasabb rendűek, mint előzményeik, a nemek, másként nemzetségek, amelyek viszont fölébe nőttek a még náluk is alávalóbb családoknak, és ezzel a vonalvezetéssel az időben visszafelé haladva, s folyamatosan útba ejtve a mindig megelőző állomásokat, végül is az eredetek eredetéhez, az egyetlen ősszülőhöz kell jutnunk, amely most már tényleg szégyellje magát, annyira alattunk

áll, hirdelve a mi dicsőségünket, mert az a dolga. (Lehetséges volna, hogy a hierarchikus egymásra épülés nem más, mint önmagunk vállára állva meghaladni önmagunkat? Lehetséges volna, hogy Isten nem önnön képére teremtett bennünket, hanem önmagát keresi bennünk, s minden létezőben? Lehetséges volna, hogy Isten nem volt, nem van, hanem lesz, minden létező által, ha mindannyian, a totalitás részesalkotói betöltöttük rendeltetésünket és azzá váltunk, akik részként képesek betölteni helyüket az egészben? Lehetséges volna, hogy Isten maga a helyreállt harmónia, a beteljesült totalitás? Lehetséges volna, hogy Isten hiánya maga a helyreállt harmónia hiánya, a beteljesült totalitás hiánya? Lehetséges volna, hogy Isten létezését csupán hiánya teszi átélhetővé számunkra?)

Az élet keletkezésének ortodox evolucionista dogmája szerint élet csak életből származhat. A spontán keletkezés hipotézisének cáfolatában a tudományos teremtéshit ideológiája, a kreacionista okfejtés ma már két kézzel kap e dogma után, a „kutyaharapást szőrével” bölcsesség alapján befogadva és beépítve érvrendszerébe Pasteur idevágó tézisének is, miszerint ha egy zárt, steril térben elpusztítottuk az élet minden csíráját, ott többé az élet nem éledhet újra. Természetesen számításba veszi az élet importjának elvi lehetőségét is, sietve hozzátéve, hogy ezzel a feltevessel nem érdemes hosszan bibelődni, mert csak szőnyeg alá seperjük a problémát, elodázva a kérdést, hogy miként keletkezhetett az élet valamely másik égitesten. A kreacionizmus szellemi irányzata áll elébe a természettudományos eredményekre támaszkodó evolucionizmus kihívásainak, úgy, hogy éppen a tudományos tételek csoportosításával és a közöttük kimutatható hézagok, ellentmondások alapján kívánja bizonyítani az evolucionizmus tarthatatlanságát, s ebből következtet a lét egyedül ésszerű magyarázatára: a mindennek értelmet adó isteni rend és teremtő akarat létezésére. De ha már az alapprobléma elodázásánál tartunk: az nem szőnyeg alá seprés-e, hogy amire nem találunk kielégítő magyarázatot, azt egy mindeneken kívül és mindenek felett álló, személyes valóval bíró, személyes tulajdonságokkal rendelkező intelligencia megnyilvánulásának tekintjük? A teremtéshiten alapuló okfejtés miért kevésbé elodázó magatartás, mint – mondjuk – a földi élet idegen bolygóról való származtatása? Miért ésszerűbb elfogadnom, hogy létezik a világ, és mellette és fölötte létezik tőle függetlenül egy olyan energia, amely megszemélyesíti azt a törvényt, amely öröktől fogva munkál, miközben önmaga öröktől fogva változatlan, hiszen tökéletes? Miért nem ésszerűbb feltételeznem, hogy a törvény része a világnak, az egyetemes egésznek, mint ahogy mi is, minden létezővel együtt azok vagyunk, elválaszthatatlanul a törvénytől, akár tudatosult ez bennünk, akár nem? Biztos, hogy az észnek kell itt döntő szerepet kapnia, nem pedig a hitnek? Nem épp azt mondja itt nekünk az ész, önmaga ellen vallva, hogy a hit halála az okoskodás? Miért nem lehet elfogadni jó szívvel, hogy az emberi

elme jelenlegi állapotában alkalmatlan a teljes távlatok, a totális összefüggésrendszer belátására, de attól még mi létezőnk, és a törvény működik?!

Hogyan egyeztethető tehát össze az „élet csak élőből” dogmája az „élet az élettelenből” tudományos tétellel?

Annak a koncepciónak a lényegét, hogy az általunk (részben) ismert univerzum nem öröktől fogva létezik úgy, ahogyan megismertük, hanem keletkezett (teremtett), tudományos igényrel (is) gondolkodó ember ma nem vonja kétségbe. Ugyancsak axiómaként kezeljük azt a megállapítást is, hogy a naprendszerek valamiképpen kialakultak (megszülettek, megjelentek), hogy a mi naprendszerünk egy a sok közül, benne a mi Napunk egy a sok közül, és a mi szállásadó bolygónk egy a Nap bolygói közül. Evolúció- és kreációhívó egyaránt bizonyított tényként tekint arra a következtetésre, hogy a Föld kialakulásának első időszakában, kb. egymilliárd éven át, bolygónk felszíne, légkörét is ideértve, alkalmatlan volt a fogantatásra, az anyagnak át kellett alakulnia ahhoz, hogy termőre fordulhasson.

Minthogy az élet kialakulásának eredeti, természetes *feltételei* nem reprodukálhatóak, az volna a feladat, hogy az élet kialakulásának természeti *törvényeit* próbáljuk megismerni, és – amennyiben lehetséges – a felismert törvényből próbáljunk használható következtetéseket levonni. Valójában azonban, sajnos, nem ez történt, nem ez történik. A skolasztika nyomvonalait követő, evolúciós dogmákon pallérozódott sejtbiológia (biokémia, genetika, biokémia), bár látszólag túllépve a fundamentalista dogmákon, valójában nem törvényt, hanem lehetséges *verziót* keres prekonceptióinak, hitigazságainak alátámasztására.

– Mit kell a sejtbiológusnak bizonyítania?

– Azt a hipotézist (mely az anyagelvű evolúcióelmélet számára alapkőnek számít), hogy az élettelen anyagból megszülethet, kialakulhat az élő, az élet.

– Mi a sejtbiológus legfőbb nehézsége a bizonyításban?

– Az, hogy az élet születésének feltételezett eredeti, természetes körülményeit nem tudjuk szimulálni, így a természettudomány egyik legfőbb elve, t.i. hogy azt fogadom el bizonyított igazságnak, amit kísérletekkel is alá tudok támasztani, alapjaiban sérül, s a tudós tudományos meggyőződésével ellentétes kompromisszumra kényszerül.

– Hogyan próbálja legyőzni a bizonyítás legfőbb nehézségét a sejtbiológia?

– Úgy, hogy ebben az esetben nem tények, hanem elvi lehetőségek után kutat. Nem azt állítja, hogy *így volt*, hanem azt, hogy *lehetett így*, és csak sugallja, hogy ha lehetett, akkor így is volt, így is kellett lennie. A hiányzó konkrét bizonyítékok helyére közvetett bizonyítékokat épít be.

– Mi a közvetett bizonyítékok alkalmazásának a logikája?

– Az arisztotelészi szillogizmus olyan logikai szerkezet, melyben két (esetleg több) igaznak elfogadott állítás, a premisszák egybevágó elemeiből konklúzióként adódik egy harmadik, szintén igaznak, sőt igazoltnak tekinthető állítás. (Az ember eszes állat – Szókratész ember – Szókratész eszes állat.) A szillogizmus (elemeinek minősége szerint) lehet kategorikus (mint az iménti példa) vagy hipotetikus (aki magyar, velünk tart – nem tartasz velünk, tehát nem vagy magyar). A hipotetikus szillogizmusnak négy alakzata ismert, melynek nyakatekert kombinációi a legelképezetőbb logikai vonalvezetésre alkalmazhatók kiválóan. Tudományos érvelés során azonban csak az első alakzat elfogadott, de még ez is négy érvényes módozatot rejt magában. A szillogizmus megismerése (arab közvetítéssel, mint Arisztotelész általában) a középkori katolicizmus szemében valóságos csodafegyvernek számított, így érthető igazán, hogy túl etikáján és politikáján miért vált nélkülözhetetlenné Arisztotelész a skolasztika számára, és miért nélkülözhetetlen mind a mai napig ügyvédnek, politikusnak és mindenkinek, akinek a szócsavarás művészetéből kell megélnie.

– Mi a közvetett bizonyítékok alkalmazásában rejlő valódi lehetőség?

– Kibúvó a bizonyítási kényszerrel járó nehézségek és felelősség alól, bizonyítottként elfogadtatni állításunk igazát olyan helyzetben is, amikor nem állnak, vagy nem állhatnak rendelkezésünkre konkrét, közvetlen bizonyítékok.

– Áll-e konkrét, közvetlen bizonyítékok hiánytalan láncolatából megszerkesztett érvrendszer a mai természettudósok rendelkezésére verziójuk alátámasztásához az élet keletkezését illetően?

– Nem, az élet keletkezését illetően konkrét bizonyítékok hiánytalan láncolata nem áll a mai természettudósok rendelkezésére verziójuk alátámasztásához, s ezt helyenként maguk is elismerik.

– Borulna-e a mai értelemben vett klasszikus evolúcióelmélet dominósora az élet élettelen eredetének hipotézise nélkül?

– Igen, a mai értelemben vett klasszikus evolúcióelmélet dominósora valószínűleg borulna az élet élettelen eredetének hipotézise nélkül.

– Létkérdés-e az evolúcióelméletre épült mai természettudományok számára az élet az élettelenből kanonizált hipotézisének fenntartása és megőrzése, hasonlóképpen ahhoz, ahogy a katolicizmus számára létkérdés a Szentháromság-dogma fenntartása és megőrzése?

– Igen, az evolúcióelméletre épült mai természettudományok számára az élet az élettelenből kanonizált hipotézisének fenntartása és megőrzése, legalábbis látszólag, ugyanúgy létkérdés, mint a katolicizmus számára a Szentháromság dogmájának fenntartása és megőrzése.

– Mit tehet az igazán elszánt és elkötelezett természettudós (vagy akár hittudós), ha nem áll rendelkezésére hiánytalan bizonyítási láncolat?

– Az igazán elszánt és elkötelezett természettudós (vagy akár hittudós) hipotézisekkel pótolhatja a hiányzó láncszemeket.

– Hipotéziseit beállíthatja-e tényként a rendszerébe az a természettudós (vagy akár hittudós), aki nem csupán elszánt és elkötelezett, hanem ezenkívül igazán tisztességes is?

– Nem, az igazán tisztességes természettudós (vagy hittudós) ilyet nem tehet, és nem is tesz.

– Helytálló-e a premisszákból adódó konklúziók abban a hipotetikus szillogizmusláncolatban, mely aszerint (1) Tisztességes természettudós nem tüntet fel hipotézist tényként; (2) Dr.Cortex tényként tüntet fel hipotézist, ergo (3) Dr.Cortex nem természettudós; (4) Dr.Cortex nem tisztességes; (5) Dr.Cortex sem nem természettudós, sem nem tisztességes?

– Igen, amennyiben elfogadjuk a premisszák igazságtartalmát, a konklúziókat is el kell fogadnunk igaznak, minthogy minden állítás vagy igaz, vagy hamis, de mindkettő egyszerre nem lehet.

– Van-e lehetőség a morális válaszut elkerülésére az igazán tisztességes természettudós számára?

– Igen, van. Az igazán tisztességes természettudós nyíltan vállalja a nem-tudással járó kockázatokat és mellékhatásokat. És egyben élvezzi a nem-tudás jogával járó előnyöket.

– Van-e más lehetősége a morális válaszut elkerülésére a nem igazán, csak megközelítően tisztességes természettudósnak?

– Igen, van. A nem igazán, csupán megközelítően tisztességes természettudósnak, aki kész a morális kompromisszumokra azzal a hivatkozással, hogy hiába, emberek vagyunk, nem angyalok, a lónak négy lába van, mégis megbotlik és mindenki a piacról él, lehetősége van nagyon elvétve, nagyon elrejtve, nagyon röviden, nagyon észrevétlenül, nagyon apró betűkkel felhívni a figyelmet, hogy érvrendszere sarokköveinek helyére itt-ott belül üres műanyag játékkockákat csempészett, de persze ilyenkor is úgy kell tárgyyszerű ismertetésnek álcázva folytatnia meggyőző tevékenységét, mintha minden elem azonos minőségben és hiánytalanul a helyén állna. Bizonytalanságok elkendőzésére kiválóan alkalmas egy-egy őshomályba vesző, tehát soha számon nem kérhető szóösszetétel, megfelelő állandó eposzi előtaggal. Legjobban ajánlható maga az „ős-” előtag, amellyel a hozzá illesztett utótag értelmezhetetlensége tökéletesen biztosítva van (ősrobbanás, őssejt, őslave, őszivatar, ősóceán, őspizza, ősravioli, a kezdetektől egészen az ősemberig és tovább), de hasonló

funkciót tölthetnek be a „mindig is”, „örök időktől fogva” típusú frazeológiai panelek, valamint szükség esetén a „hiper-”, a „szuper-” vagy a „mega-” előtag is kiválóan elvégzi az utótag tartalmi kiürítését és balladai homályba burkolását. Ezeknek a nyelvi elemeknek a jelentősége az evolúciót magyarázó természettudós számára a metaforikus jelentésbővítésben felbecsülhetetlen, használatuk valójában azt az alapigazságot teszi átérezhetővé, hogy Isten és az Evolúció útjai rögök és kifürkészhetetlenek. A hittudós feladata hasonló helyzetben lényegesen egyszerűbb: nincs más dolga, mint bizonyításra váró bizonyíthatatlan igazát átminősíteni hittitoknak.

A jelenleg legáltalánosabban elfogadott bibliamagyarázat az élettelen és az élő anyag közötti szakadék áthidalására nem más, mint az evolúció hatályának kiterjesztése az élet földi kialakulását megelőző, határozatlan tartamú időszakra. E verzió szerint valamikor a Föld születése után egy, uszkuve másfél milliárd évvel olyan anyagi állapotoknak kellett uralkodniuk bolygónkon, amelyek közepette létrejöhettek bizonyos szerves molekulák, s ezeknek a fennmaradása azon múltott, hogy képesek voltak-e megfelelő „tápanyag”-hoz jutni. Mivel már az élővilág megjelenése előtt is több volt az eszkimó, mint a fóka, ezek között a még nem élő molekulák között is megindult a küzdelem a túlélésért (megteremtve ezzel az összabadosversenyos öskapitalizmus ösideológiai ősalapjait). Az újonnan kialakított skatulyához eszményi címkét is sikerült szerkeszteni, odaillő felirattal: prebiotikus evolúció. (A számítógép automatikus helyesírás-ellenőrzője nem fogadja el a „prebiotikus” kifejezést, pirossal aláhúzza. Próbáljuk meg helyén az „ösevolúció”-t. Na ugye! Így már minden rendben. Noha az egyik frázis pontosan olyan tartalmatlan, mint a másik.) Magyarra lefordítva ez annyit tesz, hogy feltételezzük, majd a tudományos névadással mindjárt tényként is kezeljük az élet élet előtti fejlődéstörténetét.

A fejlődés fogalma implicite magában foglalja a cél és az ok együttes jelenlétét, a cél-okság eszméjét. Cél nélkül, célirányosság nélkül nem beszélhetünk fejlődésről, csak változásról. A darwini evolúciószemlélet számára a cél egyértelműen világos: a cél a csúcson, s a csúcson ott az Istennek tetsző ember. A cél-okság gondolatának észrevétlen beszivárgása ugyanakkor (szintén implicite) némi zavart okoz az élet véletlenszerű anyagi fogantatásának teóriájában, mert bárhol jelöljük is meg a célirányos fejlődés kezdőpontját, tologatva előre-hátra az aktuális szükség szerint, mindig csak azt jelezzük, hogy minden, ami a felvett pont előtt létezett, cél nélkül létezett, míg be nem következett egy totális minőségi változás, mikor is a céltalanság célirányt kapott. Deus ex machina. Azt a revíziót viszont, amely kimutatná, hogy esetleg az evolúció nem is célirányos, ergo a csúcásra jutott ember életének sem célja, sem értelme, se füle, se farka nincsen, egyetlen tudományág, egyetlen tudós sem vállalhatja

magára, morális konzekvenciái miatt, bár szemmel láthatólag egyre többen kacérkodnak a gondolattal. Ebben az irányban tehát nem lehet igazi elmozdulás, értelmes életcélnak az evolucionista számára is lennie kell, legalábbis azt a látszatot kell keltenie, hogy valamiért lelke mélyéig bízik ebben, noha gyámolítatlan hitét tételesen nem tudja alátámasztani. Minthogy az evolúció jelenleg szalonképes rendszere lineáris természetű, marad a revízió másik lehetősége, a vonal mentén visszafelé haladva, az origó irányában. Marad az evolúció kiterjesztése az élet előtti élet dimenziójába, bár ezzel sem jutunk túlságosan messzire, legfeljebb egérutat ha nyerhetünk.

Ideje volna már eldönteni, hogy az evolúciót, amelyet Darwin „törzsfajlás” értelemben vezetett be a tudományos köztudatba és szóhasználatba, milyen tartalommal akarjuk felruházni. El kellene döntenünk, hogy ha az evolúció fogalmát és érvényét kiterjesztjük az életet megelőző élettelen természetre is, akkor ezzel az élet fogalmának kiterjesztését, újraértelmezését is vállaltuk-e, vagy sem. El kellene döntenünk, hogy ha vállaltuk az élet fogalmának kiterjesztését és újraértelmezését, akkor azzal egyszersmind vállaltuk-e az anyag fogalmának újraértelmezését is. El kell döntenünk, hogy a sejtbiológia, a biokémia és a kvantumfizika által nyújtott jelenlegi ismereteink és a belőlük levont, következtetéseink birtokában is ragaszkodunk-e élő és élettelen szubsztanciájának ortodox materialista megkülönböztetéséhez, miközben maga az ortodox materialista frazeológia szerint az élet az anyag mozgásformája.

Az nem működik, hogy az egymást kölcsönösen feltételező igazságok elemei csak egyik irányban fednek igazságot. Az nem működik, hogy az ember arca olyan, mint Istené, de Isten arca nem olyan, mint az emberé. Az nem működik, hogy egy Csehov-novella olyan, mint a brüsszeli csipke, de a brüsszeli csipke nem olyan, mint egy Csehov-novella. Az nem működik, hogy az evolúció a cél irányában a rend, az ok irányában a káosz felé mutat. El kell döntenünk, hogy az evolúció érvényét előbb-utóbb ki akarjuk-e terjeszteni minden anyagmozgás, sőt minden mozgás kezdetéig, mondjuk a feltételezett ősrobbanásig, de ha a válasz igen (mert ez prognosztizálható), akkor nyíltan és egyenesen vállalnunk kell, hogy ez az evolúció már rég nem azonos Darwin evolúciójával, minőségileg más. Ha a válasz igen, ha anyaghitű világnézetünk nem gátolhat meg bennünket abban, hogy valamilyen formában nyitva hagyjuk az élet előtti élet lehetőségét, akkor nyíltan vállalnunk kell ennek konzekvenciáit a másik irányban, a másik oldalon is. Akkor valamilyen formában nyitva kell hagynunk a halál utáni élet lehetőségét is.

Engem mindig rabul ejt az a nagyvonalúság, Ádám, mellyel az elme tudomásul veszi a véges végtelent. (Alighanem imádott, bölcs József Attilám ez egyszer hagyta magát rendesen

megvezetni egy jól hangzó, de abszolúte tartalmatlan blöfftől.) Gyönyörű képességünk, a rend folyvást azt sugallja nekünk, hogy bírunk a számokkal minden körülmények között, s ha ujjunk hegyével (csillagvizsgálóinkkal, elektronmikroszkópjainkkal, s a közbeeső összes eszközeinkkel) képtelenek vagyunk is letapogatni a mikro- és a makrokozmosz valamennyi pontját, a jó öreg, ám mindig megújulni képes matematika mindenkor mindenben rendelkezésünkre áll. Eredményeire, kimutatásaira úgy tekinthetünk, mint bevégzett és ellenőrzött kísérletekre, mert a matematikánál nincs egzaktabb tudomány. Egészen addig, amíg példás erőfeszítéseink eredményei nem teremtenek olyan új helyzetet, és nem állítanak olyan új feladatok elé, hogy újra kelljen mindent gondolni és értelmezni, amit eddig biztosan és tévedhetetlenül tudtunk.

„A 20. századi fizika két tartópillére, a kvantummechanika és az általános relativitáselmélet jelenleg összeegyeztethetetlen egymással. A relativitáselmélet nem tesz eleget az elemi részecskék világát uraló kvantumszabályoknak, míg a fekete lyukak viselkedése az egész kvantummechanikát teszi kétségessé. A közelmúltig a húrelmélet volt az a nagy ígélet, amelynek keretében egyesülhetne a gravitáció és a kvantummechanika... 1995 óta inkább az ún. M-elmélet áll a középpontban... Az M-elmélet a húrelmélethez hasonlóan a szuperszimmetria gondolatából indul ki. Minden ma ismert részecskének lenne egy szuperszimmetrikus párja, s a párok csak spinjükben különböznek egymástól. A mai egész spinű részecskéknek lenne feles spinű párjuk és fordítva. (A spin az elemi részecskék saját impulzusmomentuma, perdülete, fontos kvantumszám...) ... A relativitáselmélet nem szab határt a dimenziók számának, az egyenletek elvileg akárhány dimenzióra felírhatók. A szupergravitációban 11 téridő-dimenzió létezik... Az extra dimenziók kör alakban, önmagukban záródnak, körülöttük csak egész számú kvantumhullámok létezhetnek, ez szabja meg a részecskék energiáját. A részecskék töltésének nagysága a kör sugarától függ. Az ismert töltésértékekből kiszámolva az extradimenziók sugara 10^{-33} cm-nek adódik! Ez magyarázza, hogy miért nem észleljük őket. Nemcsak mi, még az atomok sem érzékelik az extra dimenziókat... A szupergravitáció helyét a 10 dimenzióval számoló szuperhúr-elmélet vette át. Ennek ma öt egymással versengő változata létezik. Az egyik változatban nyitott hurok, a többiben hurokká összezáródó hurok szerepelnek... P. A. M. Dirac 1962-ben az elektront nem pontszerűnek, hanem kis buboréknak írta le. A buborék valójában egy önmagában záródó membrán. Az általa a membránra felírt egyenletek képezik a mai M-elmélet alapját... A 11 dimenziós tér-időben lebegő membrán buborék vagy kétdimenziós lap alakot vehet fel. Kimutatták, hogy ha a 11 dimenzió között akad egyetlen kör alakú, akkor az körbefogható a membránlappal, majd az éleket egymáshoz ragasztva egy csőhöz jutunk. Ha a

sugár elegendően kicsiny, akkor a csővé összetekert membrán úgy néz ki, mint egy húr a 10 dimenziós világban ... Az M-elmélet fantasztikus világából tekintünk át még egy lehetőséget. Ha az extra dimenziókat egy vonaldarabbá zsugorítják, akkor a vonaldarab két végénél egy-egy 10 dimenziós univerzumot kapunk, az őket összekötő téridő pedig 11 dimenziós. Részecskék és hurok csak a párhuzamos világok széleinél létezhetnek, egymással csak a gravitáció útján vannak kapcsolatban. Lehet, hogy világegyetemünk látható anyaga az egyik falon fekszik, a hiányzó tömeg, a „sötét anyag” pedig a párhuzamos világegyetemben a másik falon?”⁵³

„Az *atyák* kifejezetten védelmükbe veszik Isten változhatatlanságát az ariánusokkal szemben, akik a változékony Fiút megkülönböztették a változatlan Atyától; a gnosztikusokkal szemben, akik szerint Isten saját lényéből kibocsátott emanációk útján hozza létre a szellemek világát; és a sztoicizálók ellen, kik érzelmeket, szenvedélyeket, különösen haragot tulajdonítottak Istennek; végül a patripassziánusok ellen. Az *ész* így következtet: a) Isten teljességgel egyszerű. Ám ami változik, lényegesen összetett, legalábbis metafizikailag; mert hisz ha változás esik, valami marad, és valami mássá válik... b) Isten *végtelenül tökéletes*. Ám ami változik, tökéletességet vagy nyer, vagy veszít; tehát nem a legtökéletesebb. c) Isten *magától való*. Ami azonban változik, azt más változtatja; tehát a változó változásában nem magától, hanem mástól való. Szent Tamás első Isten-bizonyítéka Aristoteles nyomán a változó létből következtet az első változatlan okra (*primum movens immobile*). Az Isten változhatatlanságának tagadása vagy csak elhomályosítása is meghamisítja a katolikus Isten-eszmét, és hova-tovább monizmusba visz: Ha Isten változékony, akkor nem mindenestül világfölötti, transzcendens, hanem közösködik azzal a világgal, melynek legszembetűnőbb tulajdonságában, a változékonyásban osztozik. *Kérdés. Ha Isten változatlan, miképp változtat?* – *Aristoteles* szerint Isten mint cél-ok mozgatja a világot: azzal, hogy célként vonzza közvetlenül a legtisztább szellemi eget, ... mely közli aztán a mozgást a többi egekkel és végelemzésben a földi lényekkel; maga azonban mozdulatlan és tétlen. Platón és a platóni gondolatirány szerint Isten változhatatlansága dacára mint abszolút létteljesség egyúttal abszolút és állandó tevékenység is. Ez a kinyilatkoztatásnak is fölfogása: »Mindennél gyorsabb a

⁵³ Jéki László fizikus Michael J. Duffee cikke nyomán, mely a *Scientific American* c. tudományos ismeretterjesztő lapnak a fizikai tudás határaival foglalkozó különszámában jelent meg. (Szuper szuperhurok [origo] 2003. november 28.) A cikk záró mondata és végkicsengése Duffee szellemét idézve: „A szerző szerint a 20. század fizikusait tengerparton játszó gyerekekhez hasonlóan elbűvölték a sima szuperhúr kavicsok, miközben az M-elmélet hatalmas óceánja ott hullámozott előttük, feltáratlanul.” Forrás szerinti helyesírással, kivéve az értelemzavaróan hibás számbeli egyeztetéseket.

bölcsesség... és holott egy, mindent megtehet; és önmagában (ugyanaz) maradván mindeneket megújít.«⁵⁴

Szegény Péter, szegény Tamás, szegény Fülöp! Hát nem értitek? Kétezer hosszú esztendő után még mindig nem értitek az univerzumok szerkezetét, kezdetét és végét? Nem értitek, még mindig nem értitek a kvantummechanika és a relativitás elméletének összhangját és disszonanciáját? Nem értitek a bránok, szuperhúrok, membránok, kvantumhullámok, téridőhengerek, fekete lyukak, extra dimenziók ösrobbanását? Nem értitek a vélt véletlenek és a törvényen kívüli törvényszerűségek láthatatlan összefüggéseit? Képtelenek vagytok felfogni, hogy a hiánytalan és változatlan Isten azonos a világ hiányát teremtéssel betöltő, változtató Istennel? Valóban nem értitek, hogy a teljességgel tökéletes, s ezért minden érzelem fölött álló Isten arca azonos az értünk szenvedett és kereszten kiszenvedett Emberfia Megváltó emberarcával? Mert Isten az embert önnön arcára teremtette? Mert Isten önmagát az ember arcára teremtette? Igazán nem értitek?

Nem volna nekem semmi bajom, Ádám, sem katolicizmussal, sem protestantizmussal, sem materializmussal, sem idealizmussal, sem buddhizmussal, sem hinduizmussal, sem dogmatizmussal, sem akadémiizmussal, sem fundamentalizmussal, sem neologizmussal, sem tomizmussal, sem darwinizmussal, sem kreacionizmussal, sem finalizmussal, sem szkepticizmussal, de még talán a sátánizmussal sem, ha bármelyiknél azt látnám, hogy megoldást kínál a jövőnkre, az egész emberi nem, az egész emberi faj számára, és nem csupán a kiválasztottnak handabandázik. Nem várnék én egyiktől sem tökéletességet, tanultam én Saint-Exupery rókájától, csupán annyit szeretnék látni, hogy valaki nem csak a maga kizárólagos igazságát hajtogatja, hanem azt nézi, hol a helye a résznek az egészben.

Végül is most mi között választhatok? A hit és a ráció kinyilatkoztatásai között. A limbikus rendszer és a neocortex kinyilatkoztatásai között. A dóm és az akadémia kinyilatkoztatásai között, miközben mind a kettő egy töről fakad.

Milyen erkölcsi világgép kapcsolható szervesen, következőszerűen ahhoz a tudományos meggyőződéshez, hogy a természet dolgait, s benne az ember dolgait a kezdetektől a végig kizárólag a túlélés törvénye, az alkalmasabb magasabbrendűségének törvénye irányítja?

Milyen erkölcsi világgép kapcsolható következőképpen és szervesen ahhoz a vallásos meggyőződéshez, hogy az üdvözülés, a végső beteljesedés csakis a magasabb rendű kiválasztottaké?

⁵⁴ Schütz Antal: Dogmatika I. Budapest, 1922. 159–60. o. 17.§ Isten világföltöttsége: 1. Isten változhatatlansága. Forrás szerinti helyesírással.

Milyen erkölcsi világgép következik abból a tudományos és vallásos meggyőződésből, hogy a természetben (földön, égen, mennyben) az evolúció célja és a teremtő akarata egyaránt a hierarchia rendszerében valósul meg, az egyed, a faj, az üzenet önérvényesítése által?

Következhethet-e a hierarchia alapeszméjéből demokrácia?

A Föld teljes benépesedése, a totális demográfiai robbanás idején elképzelhető-e túlélés mindent átfogó túlélőprogram nélkül?

Megvalósítható-e az egész emberiség mindent átfogó túlélőprogramja a hierarchia eszméjére alapozva, valódi demokrácia nélkül?

Megvalósítható-e bármiféle valódi demokrácia a hierarchia eszméjére alapozva?

Alapulhat-e bármiféle valódi demokrácia akár tudományos, akár vallásos egyistenhiten?

A piramiselvű darwini evolucionizmus moralitása semmivel sem áll szilárdabb talajon, mint a szeretet vallásáé, amely kirekeszt, háborúkat indít, rafinált arzenált működtet kínvallatásokra, máglyákat gyújt gondolkodók és boszorkányok alá, és gettófalat von a kiszolgáltatott kisebbség köré.

A piramiselvű keresztény vallás moralitása semmivel sem áll szilárdabb talajon, mint a darwini evolucionizmus, amelynek jövőképe a „csak egy maradhat a végén” logika jegyében így fest: Az önmagát győztesen kitenyésztő emberi faj négyzetméterről négyzetméterre birtokba veszi bolygóját, annak egészét ökológiai felségterületévé nyilvánítva, és saját faja után háziasítva a Föld teljes élővilágát megérkezik hatalma teljébe.

Az embernek olyan az érzése, mintha az evolúció hosszú, rögzös és kifürkészhetetlen útján valami irdatlan baleset következtében (vagy végtelen folyamatban?) elvesztettük volna minden korábbi tudásunkat, amely állati előéletünkben még biztonsággal eligazított bennünket állati teendőink között. Valami felsejlik még hajdani képességeinkből, misztikus ködön át halvány képekben még üzen nekünk a múlt, mint az álom, de kibogozhatatlanul összegabalyodva mindennapi racionális élményeinkkel, elfojtásainkkal és elvárásainkkal, mint az igazi álom. Fantommá válik bennünk, a mindent átható amnézia fantomává, s hogy bírjunk vele, praktikákat üzünk ellene: nevet adunk neki. Azt mondjuk rá: ez az intuíció. Vagy: ez az ihlet. Vagy: ez a prófécia. Vagy: ez a médiumitás. Vagy: ez a varázslat. Vagy: ez a boszorkánytudomány. Vagy: ez a mágia. Vagy: ez a művészet. Miközben egyikről sem tudjuk, hogy valójában micsoda. És ebben az örökkévalóságnak tűnő amnéziában szépen össze is keveredik bennünk helytállás, bölcsesség, hitvallás, zene és áhítat.

A civilizáció: háziasodás. Domesztikáció, civillé válás, illedelmes leszakadás a természetről. A kultúra: hozott és szerzett szomatikus, intellektuális és spirituális kollektív

tudásunk egésze, múlt és jelen együtt, minden ellentmondásával. Az apollóni civilizáció fajunk legújabb, legnagyobb becsben tartott szerzeménye. A dionüszoszi kultúrához hozzátartozik a torzítatlan, szépítetlen, hamisítatlan árnyékmúlt megismerése, tudatosítása és vállalása. Az emberi fajnak, ugyanúgy, mint minden más fajnak, egyetlen múltja van. Nem választhatunk sem múltat, sem ősoket. Nem választhatunk csimbókos hajú, habzó szájú vad tűzföldi és minden emberi elismerést megérdemlő, társát mentő hős pávián között. Az nem működik, hogy az ember istenarcú, de Isten nem emberarcú. Az nem működik, hogy őseinkben magunkat keressük, de magunkban nem fogadjuk el őseinket. Tudnunk kell, hogy kik voltunk, mert csak így tudhatjuk meg azt is, hogy most kik vagyunk, és kiknek kell majd lennünk. Az nem működik, hogy kannibál múltunkat istenarcunk mögé rejtjük, miközben itt él, itt kísért bennünk, a génjeinkben és a kultúránkban egyaránt. A bennünk élő, primitíven, állatiasan önérvényesítő kannibált nem eltagadni, nem elnémítani, nem elpusztítani kell, hanem megismerni, megérteni és megszelídíteni.

Günther Krapf müncheni pszichiáter az autogén tréningről – durva leegyszerűsítéssel: a pszichés öngyógyítás és -karbantartás módszeréről – írt nagy hatású könyvében⁵⁵ megemlíti praxisából egy meglehetősen elgondolkodtató esetet. Pontosabban: szakmai párhuzamot. A másik szakma: a fazekasmesterség. A bajor porcelánfaktúra mestere a következőképpen látja a dolgot. Ha korongozás közben hibáztak, és az edény nem sikerült olyan szép kerekre, ahogyan szerették volna, és utólag megpróbálják korrigálni, az agyag látszólag enged is, de égetés közben óhatatlanul újra kialakul a rontott forma, és végleg úgy marad. Nincs hát mit tenni, kiégetés előtt újra kell kezdeni az egészet. A fazekasok nevet is adtak a jelenségnek, úgy hívják: a massa emlékezete. De bizvást állíthatjuk, sokkal átfogóbb igazságról van itt szó. Amiről a kézműipar bölcs művelői beszélnek, az nem más, mint az agyagmegmaradás törvénye, melyet a mi Deák Ferencünknek tulajdonított aforizma még tömörebben fejez ki, amikor arra int, hogy a rosszul gombolt mellényt nem ráncigálni kell magunkon, hanem újragombolni. Ami semmiképpen sem azonos azzal, hogy akár az agyagmasszát, akár a mellényt a szemétre kellene hajítanunk.

Legalábbis én így gondolom.

⁵⁵ Az autogén tréning gyakorlata – Csoportos terápia – Szervi és szervrendszeri gyakorlatok. Springer Hungária Kiadó, Budapest, 1992.

Hatodik mandala

Mi, kannibálok

A pusztai farkaspók tojik a köztudatra. Nem elég, hogy esze ágában sincs hálót szőni, miként azt a pókok rendjétől rendesen elvárjuk, és úgy vadássza zsákmányát, mint emlős névadója, de ráadásul áldozatainak tetemes részét saját fájának zsenge egyedeiből ejti. Szóval: megélhetési kannibál.

Tanuláshordozó állatmeséken pallérozódott erkölcsi érzékünk azt sulykolja belénk, hogy a fajtárs elpusztítása és elfogyasztása tabu, így rendelkeznek a természet törvényei, az állatvilágban ezt szépen be is tartják, leszámítva néhány deviánst (imádkozó sáska, fekete özvegy), amelyekről hallottunk ugyan, de nem érdemes túl sokat bibelődnünk velük, zágson, semmi sem tökéletes. A természet tudja a dolgát, csak az ember olyan elvetemült, hogy képes a természet törvényei ellen fordulni, de meg is lakol bűneiért.

A pusztai farkaspókban van valami emberi. Eleve két részre osztja fájának társadalmát: uralkodókra és prédanépre. A tél alaposan megtizedeli populációit, az egyedeknek mintegy nyolcvan százaléka odavész, de a megmaradó húsz százalék, az válogatott túlélő. Májusban párzás, ahogy kell, júniusban kikelnek az újak, majd ezután olyasmi történik a pusztaiaknál, ami még a más alfajú farkaspókok szemében is rendbontónak számít. Csak egy részük igyekszik minél hamarabb kifejlődni és ivaréretté válni, a természet természetes rendje szerint, a másik rész viszont visszafogja magát, ráérőse veszi a figurát, a természet természetellenes rendjét követve. (Nyilván valami ismeretlen tényező visszatartja őket a fejlődésben. Kapunk erre példát másutt is.) Az igyekvők jutalma: augusztus elején már ivarérettek, párosodhatnak, génjeikkel szeptemberre ott az újabb generáció. De nem csak jutalom jár a túlbuzgó strébereknek. Szép is lenne, ha nem volna a mérlegnek másik oldala! Büntetésük a csörtető telhetetlenségért: közülük egy sem éli túl a telet. Erre ugyanis csak az ivarérettség közelébe érkezett, de azt még el nem ért, erejük teljében levő fiatalok képesek. Tehát a ráérősek, amelyek azonban a tél beálltaig kellőképpen összeszedik magukat. Ezzel azonban még korántsem merül ki az akarnokok olimposzi büntetése. Azok a rászedett kiválasztottak ugyanis, amelyekben a fajfenntartás önző génje túlságosan is mohó vággyal kívánja betölteni a szerepét, még azt az elégtételt sem kaphatják meg, hogy legalább utódaikban tovább élhessenek. Ezeknek az utódoknak esélyük sincsen, hogy legalább a természetes kiválasztás döntsön a sorsukról: túlságosan fejletlen, túlságosan gyámoltalan

állapotban ismerik meg a farkaspókordító hideget, fagyhalál fia valamennyi – már aki megéri a mínuszokat. Mert az ősszel születő pusztai farkaspók eleve pusztulásra termett. A tavaszi nemzedék kényelmesebbik fele ugyanis mást sem vár, mint hogy prédának alkalmas apró fajtársak lepjék el a lapályokat, s olyan hetedhét országra szóló lakomát csapnak belőlük, mint a pinty. (Bocsánat, a pinty nem jön ide, de másutt még kínál nekünk tanulságos állatmesét.) Mire az őszi generáció kikel a tojásból, a szüleivel egyidős, visszafogottan fejlődő fiatalok már akkorák, hogy könnyedén elbánnak a taknyosokkal, és cseppnyi gátlásuk sincsen, hogy visszaéljenek erőfölényükkel, amíg a később érkezők mérete a felét sem éri el az övékének. A pusztai farkaspókoknál ez a természet rendje, így határozta meg törvényeit a mindenek felett álló evolúció, így bonyolódik ez az átláthatatlan és felfoghatatlan sorstragédia nemzedékről nemzedékre. Mert a kiválasztott húsz százalék májusra mindig ivaréretté válik, júniusra meghozza az újabb generációt, melyből az Evolúció választott népének választott egyedei megélhetik a következő májust, a többi egy sem, a többi így vagy úgy a szülőkkel egy időben odavész, telíti a televényt a mindenkori kegyelt túlélők számára. Ez az evolúció logikátlan logikája. Legalábbis egyfelől bizonyosan.

Korántse higgyük azonban, hogy a pusztai farkaspók magányos farkas, esetleg csodapók az állatvilágban, vagy akár csak az ízeltlábúak törzsében is. Ami a csáprágósok között a pókok rendjét illeti, itt kétségtelenül a fekete özvegynek van a legsötétebb híre emberkörökben, s emberszemmel nézve valóban emberhát-borzongató, ahogy a nőstény, párosodás után, amikor már nincs rá szüksége, egyszerűen elfogyasztja a hímet. Mi, férfiak különösen érzékenyek vagyunk a természetnek ilyen abszurd példamutatására a totális feminizmus számára, pedig tudnunk kellene, hogy korántsem ez a maximum, amit az evolúció a hímek kiszolgáltatásában véghez vitt. A fekete özvegy ugyanis ad esélyt az ivarszervével gondolkodó boldogtalan apró spermavitéznek, aki – ha van lélekjelenléte – kihasználhatja menekülésre azt az áldott pillanatot, amikor a nőstény még nem ocsúdott az aktus után. Úgyhogy igen sok fekete özvegy nőstény valójában nem is özvegy, hanem elhagyott, magányos, gyermekeit egyedül nevelő anya. Így azért már egészen más a novella. Aki pedig hülye, pusztuljon! Nem igaz?

Vannak pókfajok, amelyek hímjei ügyesebben oldják meg a problémát. Kivárják, amíg a nőstény valami más fajból való áldozatra lel, és mialatt az asszony csemegézik, ők vidáman végzik a dolgukat, aztán emelt fővel, sebtében távoznak. Megint más pókfajok hímjei másféle trükköt alkalmaznak. Maguk viszik az elemózsiát választottjuknak, s így nem kell várakozniuk a vak szerencsére, ha a fajfenntartás ösztöne oly igen sietőssé teszi dolgukat. Sajnos azonban, mint a természetben mindenütt mindenben, itt is találunk ellenpéldát. A

vörös hátú pók, amely tudós megfigyelők szerint nemrégiben terjedt át Ausztráliából Új-Zélandra, egészen kivételes és emberi aggyal követhetetlen szexuális szokásokat vezetett be életébe és halálába. Az apró hím, ha eszét veszi az erősebb nem hívó illata, eltökélt és szilaj udvarlásba kezd, aminek az a vége, hogy felpattan a nőstény hátára, egy elképesztő gimnasztikai mutatvánnyal potrohát előre hajlítja annak csáprágójához, mintegy felkínálva kóstelésre, ami nyomban be is következik, viszont ezalatt ő elvégzi, amiért jött: spermáját belepumpálja a nőstény ivarnyílásába, s ha elég ügyes, még megtépzott potrohhal is el tud menekülni gyermekei anyjának szorításából. Ám ezután jön a létfenntartási ösztön teljes csődje. A hím kisvártatva ismét leküzdhetetlen vágyat érez a párosodásra, visszatér a rémséges nász színhelyére, udvarlás és kopuláció az imént leírt módon, egyetlen különbséggel: most már nincs menekvés a halálos ölelésből. De hogy a figura még nagyobb legyen: a vörös hátú póknőstény nem falja be azonnal ivadékainak ki- és elhasznált hímnemű felmenőjét, amit a pillanatnyi felindulással még csak-csak lehetne mentegezni az evolúció igazságos ítélőszéke előtt, hanem módszeresen befonja, elteszi ínségesebb időkre. Ehhez milyen novellát kerítünk? (Hogy szavaimat egymásba ne öltsem: a pókoknál a nőstények testmérete jóval meghaladja a hímekét, így aztán az agresszió szereposztása adva van náluk is, csakúgy, mint azoknál a fajoknál, például az embereknél, ahol fordított a leosztás. „Koldús a dúst testvéreül kívánja, cseréld meg őket és ő von keresztre.”⁵⁶)

A természet dolgainak evolucionista talmudistái szerint ez a – fajra jellemző – viselkedés a szaporodásra hasznos voltával nyeri el értelmét. Számukra arra is kézből adódik az érv, hogy a fejvesztett önfeláldozásnak miért van helye az önzés törvényei szerint funkcionáló élővilágban. A testben gyenge, de ösztöneiben erős hím semmiképpen sem élne már sokáig, a nyár végére mindenképpen elpusztulna, akár kopulált, akár nem. A hím, ha olyan szerencsés, hogy ivarszervét rendeltetésszerűen használhatta, utódaiban él tovább, kannibál nőstényként vagy áldozat hímként, és azok is ugyanígy, amíg világ a világ. A vörös hátú pók számára ez az örökkévalóság. Általában elmondható: a fundamentalista evolucionista szemében minden állati kannibalizmus ésszerűen megmagyarázható az arisztotelészi cél-okság szellemében. A vörös hátú pók sorsa a génjeibe van programozva, az evolúció útjai pedig rögzösek és kifürkészhetetlenek. A fundamentalista evolucionista csak az emberi kannibalizmussal szemben áll tanácstalanul, hiszen a saját logikáját követve azt kellene kimondania, hogy a kannibalizmus az emberi fajra nézve is a fehérjéptöltés, a fajfenntartás és a természetes szelekció legracionálisabb formája, de nincs az a civilizáció,

⁵⁶ Madách Imre: Az ember tragédiája, római szín.

amely ezt hosszú távon elfogadná. Evolúció ide, evolúció oda: az ember mégiscsak más, mint az állat. Nem igaz?

Ha én vörös hátú pók lennék, és pechemre hím, abban hinnék, hogy önfeláldozásomért az örök kopulációs mezőkön elnyerem méltó jutalmamat, és talán már ott, vagy esetleg egy újabb születésem alkalmával nőstény lehetek, és akkor majd én rágom szét a mocsok vörös hátú macsók potrohát, és én fonom be őket eltéphetetlen szálaimmel számomra örömteli, számukra végzetes találkozásaink után. De az is lehet, hogy nem kellene revánsot vennem, soha többé, mert hitemért enyém lenne a megváltás, a megdicsőülés, a nirvána, az örök béke, a gyötrő vágy nélküli örök nyugalom.

Az imádkozó sáska hírhedt kannibalizmusa laboratóriumi körülmények között vált ismertté. Sokáig úgy is gondolták a megfigyelésükkel foglalkozó tudósok, hogy a természetellenes környezet következtében kialakult viselkedési rendellenességgel van dolguk, mind a nőstény részéről, aki már kopuláció közben magáévá eszi partnere fejét, mind a hím részéről, aki vakon vállalja ezt az abszurd önfeláldozást. Egy fiatal kutatónő, Sue Lawrence⁵⁷ azonban vette a fáradságot, hogy a természet ölen szerezzon tapasztalatot az imádkozó sáskák párosodási szokásairól. Megfigyelései szerint a hímeknek, akik egyébként egyáltalán nem öngyilkos hajlamúak, korántsem olyan kilátástalan a helyzetük, mint amilyenek azt a közhiedelem lefesti. Ha a hím kellő figyelemmel és körültekintéssel közelít, s pázás alatt úgy ügyeskedik, hogy sikerüljön távol tartania magát a nőstény rágószervétől, és aktus után tétovázás nélkül távozik, van esélye a megmenekülésre. Kétharmad esetben ez is történik. Az egyharmadnak viszont be kell látnia, hogy az extra kalória révén a nőstény hatalmas számú egészséges, erőtől duzzadó petét rakhat le, s egy anyának az a dolga, hogy minél tökéletesebb adottságokkal indítsa útnak utódait. A pusztá megismerést szolgáló kutatások eredményeit minden áron saját elvei szolgálatába kényszerítő, mindig szavakész ideológusnak itt is kéznél a következtetés. Eszerint a laboratóriumban megfigyelt jelenségek nem aberrációból fakadnak, azonban ha az imádkozó sáskák hímjei tovább haladnak ezen az evolúciós lejtőn, a fennmaradó kétharmad rész is a vörös hátú pókhímek önfeláldozó sorsára juthat.

Feltétlenül ide kell idéznünk Duarte Lopes portugál nagykereskedő úrnak a korabeli Kongó Királyságban tett megfigyeléseit az akkor ott honos kannibál szokásokról. Emlékezzünk: Lopes úr nem győz megdöbbenni azon, hogy egyesek, ki tudja, milyen okból, kiváltságnak érzik, ha felajánlhatják magukat uralkodójuknak, aki pedig jó szívvvel elfogadja

⁵⁷ Forrás: Kannibál állatok. TVNZ Natural History – VIDEAL, Hamburg – NDR Germany koprodukció, producer-rendező: Mark Ferns.

és el is fogyasztja őket. Az, hogy az ellenséget, hát istenem, elfogadható, de hogy a barátokat, rokonokat, alattvalókat...! Ez már egy mélységesen keresztény érzelmű rabszolga- és üveggyöngy-kereskedő szemében tényleg mindennek az alja. De alighanem Darwin sem gondolná ezt másképpen, s őt követve minden okunk megvan arra, hogy a középkori Kongó Királyság kannibáljait az evolúciós lejtő legmélyén egy helyre soroljuk a habzó szájú tűzföldi bennszülöttekkel, a vöröshátú pók, s majd, ha odáig züllenek, az imádkozó sáska hímjeivel is. (Igaz is: létezik-e lejtmenet az evolúció útján? És ha igen, az is a törzsfajlás irányában halad? Különkérdés: Miként lehetséges egyazon faj nőtényeit a tápanyag-hasznosítás területén mutatott teljesítményükért kiemelni, ugyanakkor pedig hímjeit, áldozatszerepük miatt, alásorolni az evolúció ranglétráján? Megfejtésre vár továbbá az a kérdés, hogy miként szolgálja az evolúció céljait, ha vannak ilyenek, az a genetikai program, amely a darwini természetes és nemi kiválasztás minden törvényével ellenkezve lehetővé teszi, hogy a gyámoltalan, túlélésre alkalmatlan hímek örökítő ivarsejtjei ugyanúgy egyesülhessenek a nőstény petéivel, mint a természet rendjét igazoló életrevalóké?)

A skorpióknál a megélhetési kannibalizmus a családban marad. John Lighton és nevadai kutatócsoportja arra a következtetésre jutott megfigyelései alapján, hogy a skorpiók élő konzervkészítményként használják utódaikat. Fölös energiájukat, melyet a rendjüket jellemző lassú anyagcsere során nem használnak fel, ivadékaikban raktározzák el, s azokat aztán, ha úgy hozza a szükség, szépen megtizedelik. Az evolúció törvényeiben jártas tudós megfigyelőik szerint az utódfaló skorpióanyák életstratégiája rendkívül ésszerű, mert a csenevészabb apróságok elfogyasztásával – amellet, hogy biológiai alkotórészeiket táplálékforrásként hasznosítják – a megmaradó, tehát a genetikai üzenetet tovább vivő utódok életesélyeit növelik. (A legelképezhetőbb evolúciós badarságot egy tudományos ismeretterjesztő filmnek köszönhetem: „A kannibalizmus környezetkímélő megoldás, mert újrahasznosítás, és egyben a hulladék eltakarítását is szolgálja.”) A kannibalizmusnak, mint evolúciós túlélési stratégiának a sikerét kell látnunk a szaktudósok szerint abban is, hogy a skorpiók oly igen elszaporodtak a sivatagokban. (Állítólag e homoktengerek minden hektárjára ötven kiló skorpió jut, élősúlyban.) Nem szaktudós, avatatlan, de az etológiában minimális ismereteket szerzett gondolkodók azonban akár meg is fordíthatják a kérdést: Nem lehetséges-e, hogy a kannibalizmus itt is, mint oly sok fajnál, éppen az abszurdá váló népsűrűség következménye, és nem öröktől fogva örökké tart, hanem csak addig, amíg a fajra jellemző optimális egyedi távolság ki nem alakul az egyes populációkban, vagy ameddig a faj genetikai jellemzői át nem alakulnak úgy, hogy az adott egyedsűrűséget is el tudja viselni kannibalizmus nélkül? Nem lehetséges-e, hogy a kannibalizmus, melyet némelyik állatfajnál a

konstans viselkedésjegyek közé sorolunk, míg másoknál nem, evolúciós léptékkal mérve csupán múló rosszullét, melynek genetikai esélye szinte bármely állatfajnál fennáll, de a külső-belső körülmények másféle alakulásával, alakításával szépen el is enyészik?

Nevezett kutatók a világ különböző tájairól kilenc skorpiófaj anyagcseréjét vizsgálták, és arra a meglepő eredményre jutottak, hogy a skorpió testsúlyának fenntartásához negyedannyi energia szükséges, mint bármely más ugyanolyan testtömegű ízeltlábú esetében. Ezt sejteinek lassú anyagcseréje teszi lehetővé. „Érthetetlen – vélekedik Harold Heatwole ökológus, a csoport sivatagi szakértője –, hogy a pókokat és a rovarokat miért nem ez a hatékony energiagazdálkodás jellemzi.” Továbbmenve pedig csoporttársaival egyetemben úgy véli, hogy ha sikerülne felfejteni a skorpiókat alkotó sejtek működésének titkát, talán az emberi sejtek anyagcseréjét is célirányosan lassítani tudnánk a kívánt mértékig. Ennek – véleményük szerint – egyebek között az űrkutatásban lehetne kiemelkedő haszna, a hosszú éveket igénylő csillagközi utak során. Én, aki bizonyos helyzetekben leküzdhetetlen ingert érzek filmforgatókönyvben gondolkodni, s ezzel párhuzamosan pedig meggyőződésemm, mint rajtam kívül oly sokaknak, hogy a természetben minden mindennel összefügg, ezért ha egy ponton belenyúlunk a dolgaiba, ezer más ponton reagál kiszámíthatatlanul, ami persze nem gyáva tétlenségre int bennünket, csupán felelősségre és meggondoltságra, szóval én már magam előtt látom azt a tudományos-fantasztikus filmet, melynek „Skorpió” fedőnevű űrakkójában a génkezelt túlélő asztronauta huszonnégy éves küldetése teljesítésével győztesen, mindössze hat esztendőre öregedve kiszáll járgányából, hatalmas ünneplés végig a sugárúton, egészen a hősök panteonjáig, ahol méltó végtisztességben részesítik elfogyasztott huszonnégy társának megmaradt csontjait.

Azok az ízeltlábúak, amelyek ugyan nem érdemelték ki csáprágót az evolúciótól, de agresszivitásuk érvényesítésére jutott nekik más, hasonlóan hatásos támadófegyver, például a hártvány szárnyú hangyák, darazsak és méhek, szintén megtalálják a módját, hogy ha a szükség és az alkalom úgy hozza, éljenek a fehérjépjelzés kannibál lehetőségével. A fullánkosság alrendje (a hangyák is ide tartoznak) számos fajának a legyőzött ellenség szabad prédát jelent, faji hovatartozásra való tekintet nélkül. Mellesleg így van ez a „felsőbb” rendek számtalan családjában is. (A család itt rendszertani kategória, de alkalmasint lehet köznapi fogalomként is érteni.) Nem kell, nem lehet és nem szabad azonban a kannibalizmust feltétlenül az agresszivitás képzetével társítani. Az a földi poszméh dolgozó, amely alkalomadtán megkaparintja és felfalja saját kolóniájában a petéket, az égvilágon semmiféle agresszióra utaló izgalmat nem mutat; egyszerűen csak éhes, és genetikai programja vagy kihagy, vagy nem tartalmazza azt a gátlást, amely megakadályozná az utódnemzedék elpusztításában.

Ínséges időkben ugyanez a tulajdonság érvényesül a legtöbb hangyafajnál is, tetézve azzal, hogy ezek az állatok az elhalt társak tetemének eltakarításában is szorgosnak bizonyulnak – lásd környezetbarát kannibalizmus.

Még mindig az ízeltlábúaknál maradva: úgy tűnik, némely fajnál az ilyenféle kannibalizmus, tehát az elpusztult társak elfogyasztása egyenesen létkérdés. A Karácsony-szigeteken honos vörös tarisznyarák élőhelye az év tíz hónapján át az erdő, ott is párosodik, mikor a novemberi monszun jelzi, hogy eljött az idő, ám ez a módosult kopolyúval rendelkező állat, mely felnőtt korára már képes alkalmazkodni a szárazföldi körülményekhez, a tengerben kel ki a petéből, és életének első szakasza még a vízhez kötődik. Mindebből logikusan következik, hogy a peterakáshoz a szülőknek el kell jutniuk az erdőből a tengerre, ott december elején, a holdfázis utolsó negyedében, amikor a hullámok kissé visszavonulnak, lerakni a petéket, melyeket a dagály majd magával ragad, s az áramlatok az életkezdemények milliárdjait terítik szét a felszínen. Mikor a kis rákok elérik azt a fejlettséget, hogy vállalkozhassanak a szárazföldi túrára, megindulnak a partról az erdő felé, ahol szüleik példáját követve majd maguk is csendesen meghúzódnak az aljnövényzetben tíz hónapon át, és ismétlődik minden, generációról generációra. Az út az erdőtől a tengerig mintegy nyolc kilométer. A sáv, amelyben haladhatnak, meglehetősen szűk. Ahhoz képest mindenesetre, hogy mintegy nyolcvanmillió vállalkozónak kellene eljutnia fajfenntartó végcéljához. Ilyen tömegben, egy ízeltlábú adottságaival, a feladat teljesíthetetlen valamennyi egyed számára, és helyzetüket az emberi civilizáció tényerése külön nehézségekkel súlyosbítja. Csupán az útjukat keresztező autók tizenhét százalékukat pusztítják el. A gumiabroncsok, a cipőtálpak és más halálos ártalmak elkerülői a hosszú menetelés során az elhulltak teteméből merítenek erőt a további megpróbáltatásokhoz. Hogy ez kannibalizmusnak minősül-e vagy sem? Amíg nem tisztázzuk ide vonatkozó fogalmainkat, addig kénytelenek vagyunk állatnál és embernél minden megnyilvánulást a kannibalizmus körébe sorolni, amely a fajtárs tényleges vagy virtuális elpusztítására, részleges vagy teljes, közvetlen vagy közvetett, valóságos vagy képletes elfogyasztására irányul, ide értve az elhalt fajtárs vagy egyes részeinek elfogyasztását, s ez vonatkozik a még el nem halt fajtárs valamely testrészének elfogyasztására, vagy a szervezetbe való, bármi okból, bármi célból, bármilyen formában történő befogadására is. (Lásd: szervátültetés.)

A gyíkok igazán kedves, szeretetre méltó állatok, mindaddig, amíg nem kell felfedeznünk bennük a birodalmát védő, mindenre elszánt, kérlelhetetlen hüllőt. A küzdelem a territóriumért életre-halálra megy. Hogy az esetek többségében mégsem végződik a legyőzött fél pusztulásával, az annak a biológiai sajátosságnak köszönhető, hogy a gyíkok

farkának egy része viszonylag könnyen leválik, majd pedig regenerálódik. A vesztesnek így módjában van eliszkolni, miközben farka ott marad. A vesztes farka a győztesé. Az pedig él is vele. Az utolsó pikkelyig magáévá teszi.

Próbáljunk meg, ha már annyira benne vagyunk, erre is valamilyen evolúciós talmudmagyarázatot kreálni. Az önző gén úgy intézi a dolgokat, hogy az erősebb, életképesebb hím jusson lét- és fajfenntartó területhez, és prémiumként esetenként még plusz fehérjeadagról is gondoskodik. Ez jól hangzik. Csakhogy – amint azt a vizsgálatok kimutatták – a gyíkok farka tele van kórokozó parazitákkal, ami a kannibál hajlamú győztes számára gyakran a végzetet jelenti. Hogy a gyíknak miért éppen a farkában gyülemlik fel a cisztakeltő kórokozók tömkelege, és ha már így van, miért alakulhatott ki és maradhatott fenn a farokfogyasztás szokása – meglehetősen sejtelmes kérdés. Mondhatni: evolúciós hittitok.

Vaskos tévedés lenne arra gondolni, hogy a kannibalizmus, mint jellemző viselkedési mintázat, csupán a törzspejlődésnek egy bizonyos korai fokán válhatott általánossá, mondjuk az ízeltlábúak törzsében, vagy a hüllők osztályában. Ha kiterítjük magunk elé az emberré válás útjának származástani térképét, és végigmegyünk a főbb evolúciós állomásokon, mondjuk az alsó triászban úgy kétszázmillió évvel ezelőtt élt őshüllőig, megdöbbenve tapasztalhatjuk (már aki mindig mindenütt kész a megdöbbenésre), hogy nincs olyan szakasz a fának ezen az ágabogán, amelynek mai képviselői között fellelhető ne volna a kiterjedt kannibalizmusnak valamilyen formája. A gerincesek törzsének b) ágazatában (itt jutunk el az embertől visszafelé haladva a hüllőállapot előzményéig), tehát a gerincesek törzsének b) ágazatát képező tökéletes koponyások osztályai között kivétel nélkül mindegyikben (halak, kételtűek, hüllők, madarak, emlősök) megfigyelhető a kannibalizmus, mint fajra jellemző jelenség, beleértve a főemlősöket is, három emberszabású majmot mindenesetre: a gorillát, a csimpánzt és az embert (amennyiben ez utóbbit rendszertanilag szintén az emberszabású majmok közé soroljuk). A törpecsimpánz, a bonobo egyelőre kivétel.

Természetesen ez a megállapítás csupán jelenkori megfigyelésekre támaszkodik, aminek igen egyszerű a magyarázata: tettenérés csakis jelen időben lehetséges. A múltra nézve legfeljebb közvetett bizonyítékokkal rendelkezhetünk, márpedig ezek érvényességét mindenkinek jogában áll elfogadni vagy elutasítani, karaktere, hite, meggyőződése, ambíciói és félelmei szerint. Ad absurdum annak a lehetőségét sem zárhatjuk ki, hogy a kannibalizmus jelensége kizárólag a földi élet történetének valamely meghatározott fázisában alakult ki és terjedt el, mondjuk az ember bűnbeesése után, rázúdítva a következményeket az egész állatvilágra, ahogyan az írva vagyon, s azóta a sátán gonosz szelleme járja be a Földet. Ebben az esetben való igaz, hogy az animalkannibalizmust is erkölcsi kategóriaként kell

megítélnünk, akárcsak az emberét, és e megítélésben felmentésre senki ember- vagy állatfia ne számíton. Hacsak nem kegyelemre, megváltásra, melynek hatálya nyilvánvalóan nem terjedhet ki az önhibájukon kívül bűnbe sodródott pusztai farkaspókokra. Ódzkodik is a tudósok jó része a színvallástól (szerencsére van kivétel), igyekszik felelőssége teljes tudatában szőnyeg alá rejteni az ide vonatkozó részeredményeket, mert miután a tudományoknak már sikerült elfogadtatniuk velünk állati örökségünk tudatát, mi lesz, ha e csomag letagadhatatlan különtartalmaként el kell fogadnunk azt is, hogy örökségünk szerves része a génjeinkbe kódolt erőszak, annak minden lehetséges megnyilvánulási formájával egyetemben! Akkor aztán ki állítja meg a háború, a pusztítás démonát?! Így válnak a teljesebb megismerést szolgáló erőfeszítések dokumentumai a tudomány holt-tengeri tekerceivé.

Nem tudom, azok a tiszteletre méltó urak és hölgyek, akik mindenféle egyházi és nem egyházi, valóságos és virtuális tanítóhivatal testületeinek tagjaként a kinyilatkoztatott igazság kizárólagos letéteményeseként tartják magukat számon, tisztában vannak-e ennek a Csernobil-szindrómának a felelősségével is. Tisztában vannak-e a felelősséggel, mely azokat terheli, akik megfosztának bennünket még az esélyétől is, hogy képesek legyünk szembenézni a tényekkel, valódi énünkkel, színéről és visszajáról egyaránt? Tisztában vannak-e azoknak a felelősségével, akik megfosztának bennünket még az esélyétől is annak, hogy felbecsülni, megbecsülni tudjuk valós morális eredményeinket, amelyeket az állatvilágból örökölt kényszeres kannibalizmus virágkora óta napjainkig elértünk, kínkeservesen. Ha világosan látjuk, hogy kultúránk kialakulásáig beleolvadó része voltunk annak az állatvilágnak, amelynek bizonyos környezeti kihívásokra (egyik) természetes reakciója a kannibalizmus, akkor nem sokkolhat bennünket az a felismerés sem, hogy kultúránk története egészen a jelenkorig (legalábbis részben) a kannibalizmus kultúrtörténete. Pontosabban: a felismerésnek előbb-utóbb mindenképpen be kell következnie, és mivel háliszennek érző lények vagyunk, a felismeréssel járó sokk elkerülhetetlen, de az nagyon nem mindegy, hogy képesek vagyunk-e kezelni megrázkódtatásainkat, képesek vagyunk-e az öngyógyításra, vagy csak összetett kezekkel, tehetetlenül rimázkodunk a megváltásért.

Röviden szólva: a társadalmi szerveződés és átalakulás bonyolult folyamata fokozatosan lezárta tudatunkban az eredeti tudáshoz visszavezető csatornákat, homályba borította agyunkban a múltat, amnéziára ítélt bennünket, de törvényszerűen el kellett jutnunk egy olyan szakaszba, amelyben nem boldogulhatunk tovább teljesebb önismeret nélkül, ehhez pedig nélkülözhetetlen az emlékezés. Tudás és önvédelmi bezárulkozás, emlékezés és jótékony felejtés olyan kibogozhatatlanul ellentmondásos, átláthatatlan viszonyba kerültek egymással, hogy akadémia legyen a talpán, amely képes lenne itt rendet teremteni. Az

ambivalencia velünk született, előember korunk óta, vagy még korábbról magunkban hurcolt genetikai és kulturális örökségétől megszabadulni egyhamar aligha leszünk képesek. Ez azonban nem jelenti automatikusan azt is, hogy rálátásunk sem lehet az emberi minőséget jellemző ellentmondásokra és azok gyökerére. Föl kell szakítanunk az amnézia burkát, meg kell tanulnunk tisztábban látni teljes énünket, mert a globális társadalmi szerveződés mai fokán már ott tartunk, hogy enélkül darwini értelemben sem lehetünk túlélők, hiába látszunk most egyedüli győzteseknek.

Az volna a legegyszerűbb, ha – mint egy Mengyelejev-féle periódusos rendszerben, vagy éppen a törzsfjlődési táblázaton – tételesen áttekinthetnénk a létező kannibalizmus valamennyi megnyilvánulási formáját, és megnevezve, megszámozva tehetnénk őket feldolgozhatóvá a ráció számára. Ehhez azonban nélkülözhetetlen, hogy mindenek előtt a kannibalizmus racionalitása valamiképpen érzékelhető legyen a számunkra, ha van ilyen, ha pedig nincsen, akkor pedig az irracionalitása váljék tudatossá. A magam részéről azonban ezen a ponton egyelőre passzok. Bármilyen szempontból próbálom is megközelíteni a megnyilvánulási formákat, csak okokat és következményeket látok és ezekre némi magyarázatot, de valódi ésszerűséget sehol.

Vizsgálhatjuk például a kannibalizmust abból a szempontból, hogy mennyire általánosan van jelen egy adott fajban: valamennyi egyedére jellemző-e, vagy csak némelyekre, esetleg szórványosan, bizonyos körülmények között. Sajnos azonban minden kérdés tíz újabbat szül, és a kör csak nem akar bezárulni. A pusztai farkaspóknál már láttuk, hogy populációjának csakis az egyik fele, a júniusban világra jött válik kannibállá, a másik fele semmiképp sem lehet az. Az ok megragadható: az ősszel kikelt egyedek, mivel nem érik meg a következő év májusát, sosem kerülhetnek, egyetlen generációval szemben sem olyan méretfölénybe, amely ebben a fajban a kannibál ösztönök aktivizálásához szükséges. Ebből a megfigyelésből mindjárt el is vonhatnánk a szabályt, hogy léteznek fajok, amelyeknél a kannibalizmus méretfüggő, és ennek alátámasztására találjuk a legtöbb példát a teljes állatvilágban, de mindjárt fel kell tennünk azt a kérdést is, hogy a fajtársnak csak a tetteges elpusztítását és elfogyasztását kell-e kannibalisztikus jellemzőnek tekintenünk, vagy magát az implicit hajlamot is? Ha így kérdezek: Történik-e kannibalizmus a pusztai farkaspókok őszi generációja részéről, a válasz egyértelmű nem, nem is történhet. De ha így kérdezek: általánosan jellemzi-e a kannibál hajlam a pusztai farkaspók fajtát, a válasz egyértelmű igen, mindaddig, míg nem kapunk cáfolatot. (Történik-e tényleges kannibalizmus az emberi faj minden egyede részéről? Nyilvánvalóan nem. Általánosan jellemzi-e a Homo nemzetségből

egyedül fennmaradt emberi fajt a kannibalizmus hajlama? Szerintem igen. De ki a megmondhatója! Ennek még alaposabban utána kell néznünk.)

Úgy vélnék, abszolúte logikusan gondolkodunk, ha a kannibál megnyilvánulások legáltalánosabb alapfeltételeként a kellő méretkülönbséget tesszük meg. Nyilvánvaló: nem az ikra eszi meg a halat, hanem fordítva. (Mégpedig hihetetlenül nagy számban, a legkülönbözőbb fajoknál, s természetesen fajon belül is, sőt, az ikráit védő hím, ha már nem bír a túlerővel, és minden veszni látszik, nagy éhségében maga is nekilát saját származékkezdeményeinek. A létfenntartás ösztöne bizonyos körülmények között egy bizonyos ponton felülírja az önfeláldozás szülői ösztönét. Legalábbis ez látszik a legkézenfekvőbb magyarázatnak, míg valami cáfolatra nem bukkanunk.) De hogy túlságosan el ne aléljunk csalhatatlan logikánk bizonyosságától, a természet gondoskodik zavarba ejtő ellenpéldákról is.

Azon már meg sem lepődünk, hogy mind a farkos (sic), mind a farkatlan kétéltűek családjában megfigyelhető a kannibalizmus, hihetetlennek az ellenkezőjét kellene tartanunk. Nem ritka azonban az a jelenség sem, hogy a békák, lévén számukra minden, ami mozog, préda, önmaguknál sokkal nagyobb egyedekre vetik magukat, mindkettőjük vesztét okozva. A kicsi ugyanis nem tudja lenyelni a nagyot (tudvalevően a békáknak nincs eszközük felaprózni a táplálékukat, kénytelenek azt egészben lenyelni, ha ugyan bírnak vele), a félig lenyelt nagy pedig nem tud szabadulni. Most kéne egy jó kis vulgárevolúciós cél-okfejtés. Vagy lyukadjunk ki inkább oda, hogy lám a kannibalizmus torzulásos hajlam, aberráció? Nevezhetjük-e aberrációnak azt a hajlamot, amely évmilliók óta, de jelenleg mindenképp jellemzően jelen van a legsikeresebbnek bizonyult, mert jelenleg is létező fajok jelentős, ha nem meghatározó hányadában? Mi lehet az önző gén számára az előbbre való? A faj fennmaradása vagy a legsikeresebb, legszerencsésebb egyedek fennmaradása? Mi az előbbre való: a létfenntartás ösztöne, vagy a fajfenntartás ösztöne, amikor a kettő ütközik? Lehet-e hosszú távon sikeres a fajfenntartás ösztöne a létfenntartás ösztöne rovására? Lehet-e hosszú távon sikeres a létfenntartás ösztöne a fajfenntartás ösztönének rovására? Mi lehet az önző evolúció számára (mert nem kétséges: ha a gén önző, akkor az őt működtető, vagy az általa működtetett evolúciónak is önzőnek kell lennie) előbbre való? Egyetlen győztes faj sikeres túlélése, vagy általában a fajok sikeres túlélése, minél nagyobb számban, noha ez a szám folyamatosan és kimutathatóan egyre csak csökken? Lehet-e hosszú távon sikeres a fajfenntartás ösztöne az élő természet egyetemes önfenntartó ösztönének rovására? Lehet-e hosszú távon sikeres az élő természet egyetemes önfenntartó ösztöne a fajfenntartás ösztöne rovására? Lehetséges, hogy sem a mindenható Önző Gén, sem a mindenható Önző Evolúció

nem mindenható, nincs is tudatában sem saját okainak, sem saját céljainak, de nincs is szüksége a tudatosságra, csak teszi a dolgát, önzetlenül, öntudatlanul?

Létezik olyan – még nem dogmai rangra emelt – vulgárevolucionista hittétel is a kannibalizmus célszerűségének igazolására (történetesen éppen a békák megfigyeléseiből kiindulva), hogy ha nem ennék meg egymást, a ragadozók korlátlanul szaporodnának, korlátlanul nyernének teret, s ad absurdum nem maradnának növényevők az ökológiai rendszerben. Eszerint a kannibalizmusnak valamiféle létszámkorrekciós szerepe volna az egyes populációkban, illetve fajokban. Tegyük fel egy pillanatra, hogy elfogadható ez az érvelés. De vajon magyarázatot kaphatunk-e így arra is, hogy miért válik sok növényevő faj permanensen vagy időlegesen, általánosan vagy részlegesen kannibállá? Mert ugye ilyen megközelítés, ilyen felosztás is indokoltnak látszik: ragadozói és növényevői, permanens és időleges, általános és részleges kannibalizmus.

Az arizonai hegyek tavaiban kétféle tigrisszalamandra él, egymástól szemlátomást különbözőek. Mindkettő kopolyúval lélegzik ugyan, s fiatal korukban egyaránt plankton állapotú élőlényekkel táplálkoznak, de egy idő után megmutatkozik a nyilvánvaló különbség közöttük. Az egyik szalamandra kisfejű marad, fogak nélkül, a másiknak viszont hatalmasra megnő a feje, hozzá illő fogazattal, s ezután már áttér a ragadozó életformára, legfőbb prédaállatként a kisfejűeket tekintve. Kétségtelennek látszott tehát, hogy valójában két külön szalamandrafajról van szó – egészen addig, míg az Arizonai Állami Egyetem egyik kutatócsoportjának vezetője, James Collins professzor rá nem jött, hogy a feltűnően különböző fejméret és egyéb eltérések ellenére valamennyien egyazon faj képviselői. Mi több: ugyanattól a nőténytől származhat nagy fejű kannibál és kis fejű prédaállat is.

Collins professzor több generáció petéit és lárváit nevelte föl laboratóriumában, és megfigyeléseivel arra az eredményre jutott, hogy minden embrió magában hordozza a planktonevő és a kannibál genetikai lehetőségét. Hogy melyik esély érvényesül, az kizárólag az időjárás, közelebbről pedig a nyári esőzések függvénye. Ha ugyanis elegendő eső hull az arra rendszeresített évszakban, a tavacska kellőképpen felduzzad, és nem szárad ki a csapadékszegény hónapokban sem. Plankton is van bőségesen, maradnak a szalamandrák kis fejűek, maradnak a boldog békeidők. Ha viszont az időjárásfelelős másként rendelkezik, a fokozatosan kiszáradó tavacskában mind több lesz a nagyfejű, ezek kövérre zabálják magukat az apróbbakból, bőrük megvastagodik, kopolyújuk eltűnik, szerepét a tüdő veszi át, immár csaknem szárazföldi lények, s nekiindulhatnak, hogy mélyebb tavat, biztosabb megélhetést találjanak maguknak. És mivel a nyár túlélői mind a planktonevés, mind a kannibalizmus

génekéjeit magukban hordozzák, a következő évek lárvái úgy alakulnak, ahogy azt az időjárás kénye-kedve diktálja.

És akkor most jöhet az elmaradhatatlan talmudmagyarázat: „A kétéltűeknél a kannibalizmus egyet jelent a kifinomult biztonságpolitikával.”⁵⁸

James Collins és kutatócsoportja azt is megfigyelte még, hogy a kannibál tigrissalamandrák nem pusztán találomra szemelik ki áldozataikat. Lényegesen jobban fűlik a foguk azokhoz az egyedekhez, amelyek szaga biztosítja őket, hogy nincs közöttük közvetlen rokonsági viszony. Néha rátámadnak ugyan egy-egy unokatestvérre is, de saját testvérre igazán csak elvétve. Mindebből pedig arra következtethetünk, hogy létezik a kannibalizmusnak egy vérvonal-szelekciós szerepe is, amely a törzsfajlásnak már ezen a fokán is kifejezésre jut. Ilyenformán persze azt is el kellene ismernünk, hogy a vérvonal-szelekciós kannibalizmust a természeti törvények magasabb rendű kifejeződésének tekintjük, mint a vérvonalon belülit, az endokannibalizmust (mert hogy létezhet ilyen irányú felosztás is), de vigyázzunk, mert ez további következtetésekkel jár, közöttük azzal, hogy morális megkülönböztetések alapján osztályozzuk a kannibalizmus előfordulási formáit, mégpedig az idegengyűlölet javára. Idegen fajtárs ehető, kebelbeli nem. Ez bizony csapda. Nem csupán és nem is elsősorban azért, mert ez az ideológia morálisan tarthatatlan, hanem azért, mert nem valós tényeken alapul, s így nem tisztánlátáshoz, hanem további tudatzavarhoz vezet.

A homoki skorpiók felvett energiamennyiségének huszonöt százalékát az elfogyasztott fajtársak teszik ki, állítják a homoki skorpiók avatott megfigyelői, mégpedig rokonsági fokra való tekintet nélkül. Mi gondunk a homoki skorpiókkal?! Alacsonyrendű faj, a mienkénél sokkal-sokkal alacsonyabb rendű, közünk sincs az ízeltlábúakhoz, számunkra teljesen idegenek, törzsfajlás családi fánk egyetlen ága-boga sem közös az övékével, legfeljebb ha nem jóval az ízeltlábúi lét előtt. Megeszi-e apját, anyját, fiát, lányát, nénjét, húgát, öccsét, bátyját a homoki skorpió vagy sem – számunkra nem jelent semmit. Jó. Akkor nézzünk más vonalvezetést. Tudjuk: az emberi agy nem csupán két féltekére oszlik (jobbra és balra), hanem a gömbsugar mentén koncentrikusan is tagolódik, mégpedig három, kémiaiilag is elkülöníthető fő részre. Legfelül helyezkedik el a hüllőagy, ezt öleli körül az ősemlősagy, más néven limbikus rendszer, ezen kívül pedig az újsemlősagy található a kéreggel. Nos, a hüllőknél, melyeknek központi idegrendszere bizonyítottan rokonítható az emberével, vérszomjasabb kannibálok aligha találhatunk a földkerekségen. A hüllők (másként csúszómászók) osztályának alig van, vagy tán nincs is olyan rendje, amelyet ne jellemezne a nem

⁵⁸Forrás: Kannibál állatok.

vérvonalszelktív kannibalizmus elterjedt gyakorlata, hidasgyíkoknál, pikkelyeseknél, krokodilusoknál egyaránt. (A teknősökről nincs ilyen adatom, de lehet, hogy ez is csak idő kérdése. A páncélzat mindenesetre macerássá teheti a fajtárs elfogyasztását.) A hüllőknél egyetlen szempont létezik a táplálkozásban: bírnak-e a kiszemelt áldozattal, vagy sem. Ha bírnak vele: prédaállat. Fajra, nemre, méretre való tekintet nélkül. Ha nem bírnak vele: tiszteletben tartják. (Alighanem a kriminálpszichológiának igencsak értékes adalékokkal szolgálhatna a hüllők világában végzett etológiai búvárkodás, párhuzamban az agy kutatás párhuzamba állítható eredményeivel.)

Az aligátorok úgy két hónapos korukig kiváló védelmet élveznek; az aligátoranya utódgondozása odáig példaadó. Parti televénybe ágyazott tojásait is védi, ahogy tudja, a kikelt kicsinyeket pedig még érzékenyebben és elszántabban. Hanem amikor eljön az ideje, kénytelen az apróságokat áttelepíteni a mocsár vizébe. A fiatalok ösztönösen igyekeznek megbújni a legsűrűbb vízínövényzet rejtekében, mindhiába. Hatalmas közöttük a pusztulási arány. Két hónap után az aligátorokat semmi nem védi meg kannibál fajtársaiktól, rokonsági foktól függetlenül, míg hosszuk el nem éri a két métert. A természetben mindig, mindenütt közvetlen ész- és célszerűséget firtató tudósok nagy általánosságban megegyeznek abban, hogy a ragadozóknak meghatározó szerepük van egy-egy ökológiai térségben a prédafajok megközelítően ideális egyedszámának szabályozásában, miközben az elfogyasztott egyedek számával saját fajuk egyedszámát is szabályozzák, mivelhogy csak az életrevalóbbak jutnak elegendő prédához, a gyengék elhullanak. Az aligátorokra (és sok más, sokféle fajra) vonatkozó megfigyelések nyomán ez a szabály úgy módosul, hogy egy fajon belül az egyedszám szabályozásában döntő szerepe van a kannibalizmusnak is. Amiből most meg az következik, hogy némely fajoknál folyamatosan, némelyeknél pedig bizonyos körülmények között kimondottan kívánatos, hogy az idősebbek felfalják a fiatalabbakat, függetlenül attól, hogy a nagyszámú áldozatok között feltétlenül kell lenniük olyanoknak is, amelyek genetikailag értékesebbek lehetnének elpusztítóiknál a faj életének továbbvitelében. Ez bizony vaskosan ellentmond a természetes kiválasztás alaptörvényének.

A komodói varánusz ennél sokkal törvénytisztelőbb. Természetesen kannibál, de nagyon, azonban önvédelmi rendszere is kialakult a kannibalizmussal szemben, mégpedig egészen különleges módon. Ez a mászás tömeget meghaladó óriásgyík kiskorában tud fára mászni, nagykorában nem. A fa tehát védelmet nyújt a fiataloknak a felnőtt fajtársakkal szemben, amíg rajta élnek. A fennmaradáshoz (mármint a fán) többnyire meg is van a képességük, le sem jönnek az ágak közül mindaddig, amíg el nem érik azt a kritikus testsúlyt és méretet, amely aztán lekényszeríti őket az anyaföld küzdőterére. Viszont: ennél a fajnál egy

bizonyos méret már védettséget jelent. Tehát bármennyire tomboló is a komodói varánusz kannibál hajlama, annak realizálása komoly korlátokba ütközik, és azok között is marad. Úgy látszik tehát, kell lennie valaminek, ami bizonyos fajoknál szükségessé teszi az ideális egyedlétszám kannibál rendszerű karbantartását, más fajoknál erre nincs szükség, táplálkozásukban vagy vérvonaluk megóvásában sincs jelentős szerepe a fajtárs elpusztításának, de attól még kannibálok, mégpedig a legősibbek közül valók.

Valóban átláthatatlan dzsungel a kannibalizmus labirintusa. A képzavar szándékos, minthogy a kannibalizmus maga is követhetetlen képzavar. Próbálhatunk felállítani valamiféle kierőszakolt rendszert feltételezett okok és kiagyalt célok nem létező Ariadné-fonalát követve, de előbb-utóbb oda lyukadunk ki, hogy már rég teljesen belegabalyodtunk. Azt látjuk, hogy vannak fajok, amelyek egyedei pusztán a tápértékért pusztítják egymást, mások a génjeik, a vérvonaluk védelmében, vannak, akik eleve kannibálnak születnek, vannak, akik csak azzá válhatnak, vannak, akiknek tabu a rokon, vannak, akiknek még a saját ivadékuk sem, vannak, akikben a nyilvánvaló erőfölény kelt étvágyat a fajtárs iránt, vannak, akik nem ismernek semmiféle akadályt, van úgy, hogy valamely egész fajra globálisan jellemző a kannibál hajlam, van, hogy csak bizonyos csoportjára, például csak az idősebbekre vagy csak a fiatalabbakra, csak a hímekekre vagy csak a nőstényekre, arra is van példa, hogy csak az egyik nem válhat prédaállattá, de lehet bárki bárkinek is ellenfele, miközben léteznek olyan fajok is, s tán ők vannak többen, amelyek közt soha, semmilyen körülmények között nem fordulhat elő kannibalizmus. És nekünk ezt mind meg kellene magyaráznunk az evolúció haszonelvű célirányosságának szent nevében.

Nekem egyre inkább az a meggyőződés, hogy a kannibalizmus egyáltalán nem természetes viselkedési forma sem embernél, sem állatnál, de bizonyos körülmények között az élet természetes velejárója embernél is, állatnál is – amennyiben tekintetbe vesszük az ember állati örökségét. Mert a természet természetes velejárója, hogy krízishelyzeteket produkál, hol sűrűbben, hol ritkábban, hol átmenetit, hol tartósat, hol több, hol kevesebb fajt érintve, és ezekre a krízishelyzetekre a fajok egyedeinek reagálniuk kell. A gyors reagálást követelő helyzetekben könnyen megbolydulhat az a genetikai program, amely a fajra jellemző tulajdonságokat állandósította. Ennek a megbolydulásnak egyik következménye az is lehet, hogy sérül a fajtárs elpusztítását és elfogyasztását megakadályozó gátlás genetikai utasítása. Ha egyéb tulajdonságaik révén és a nekik kedvező körülmények támogatásával túlsúlyban azok az egyedek maradnak életképesek, amelyek gátló programja megsérült, és nagyszámú generáción át általános szokássá válik a kannibalizmus, s az ismétlődő gyakorlat egyre nagyobb visszahatással van a genetikai programra, az egész faj átalakulhat, jellemzővé válhat

benne a kannibál hajlam, mindaddig, amíg a létfenntartás körülményei egy másik, ellenkező irányú szűrőt nem hoznak működésbe. Az említett túlsúly ad abszurdum akár egyetlen hím példány életben maradását is jelentheti, mondjuk Ádámét, Káinét vagy Noéét, természetesen kellő számú túlélő nőtényt feltételezve. Nyilván az „egyetlen” számnevet tekinthetjük szimbolikusan is, „nagyon kevés” értelemben, a nagyon keveset pedig felruházzhatjuk konkrét értékkel is, mondván, hogy ez a szám éppen megfelel a meglévő emberi rasszok számával. De mindez csak spekuláció.

Ha tudjuk és elfogadjuk, hogy a természet törvényei nem abszolút érvénnyel, hanem trendekben, túl-ig határok között érvényesülnek, s ehhez hozzátesszük azt a tapasztalatot, hogy minden, ami hibának, romlásnak, pusztulásnak tűnik a természetben, az lehet egyszersmind valaminek a javát, javulását, életre kelését szolgáló potenciál, akkor el tudjuk fogadni azt is, hogy a kannibalizmus, mint beállt következmény, önmagában sem jó, sem rossz, nem előremutató célokat, de nem is pusztító démonokat szolgál, egyáltalán nem szolgál semmit, de mert van, az élőlény képességei szerint kénytelen viszonyulni és alkalmazkodni hozzá. Nyilvánvalóan másként az állat és másként az ember – persze csak ha hisszük, hogy mégis létezik lényegi különbség emberi és állati minőség között. És ha hiszünk abban, hogy az emberi faj számára a létfenntartás körülményei időről időre minőségileg mást és mást jelentettek egymillió, százezer, tízezer, ötezer, kétezer, ötszáz, kétszáz, vagy akár ötven évvel ezelőtt, mást és mást jelentenek a mindenkori jelenkorban. De az semmiképp nem megy, hogy mi, evolucionisták, ha emberi kannibalizmusról van szó, a fajelmélettől vagy bármiféle rettegéstől hajtva letagadjuk a csillagot is az égről, váltig bizonygatva, hogy ilyen aztán nincs, nem is volt, nem is lehetséges, vagy ha mégis, akkor az nem olyan kannibalizmus, csak színes népszokás, ha pedig állatkannibalizmusról beszélünk, és a tények birtokában már végképp nem lehet tagadni, akkor ugyancsak mi, evolucionisták, a posztdarwini dogmatika bevallatlan s tán öntudatlan védelmében mindenáron valami előre eltervezett totális természeti projekt részeként próbáljuk beállítani a puszta tapasztalati tényeket. Az ilyenfajta mániákus igazolási kényszer megérthető a skolasztika vagy a marxista-leninista ideológia kiszolgáltatott szószólói részéről a pallosjog, az inkvizíció, a Gulág és a Déli Hadseregcsoport fenyegetettségében, de nem menthető és nem fogadható el szabad gondolkodó szabad szelleme számára. Minden idegen hatalom haladék. Ideiglenes felmentés szembenézni a szürke sejt határain belül állomásozó öröklött törpeséggel.

Emberszemmel, főként pedig ha az a szem mai és európai, minden látható kannibalizmus iszonytató. Micsoda látvány lehet az egy emberanyának (de akár egy egészséges érzelmű emberapának vagy embergyereknek is) ahogy az egérmama, miután már

napok óta moccanni sem mert az egérlyukból, mert az az átkozott macska felfedezte a fészkeket, ott leselkedik, és állandó stresszben tartja őket, szóval micsoda érzés lehet bárki emberfiának azt látni, hogy az egéranya stresszes állapotban sorra megöli a kölykeit, és felfalja őket. Mintha azt mondaná a macskának: Nem lehetek jó anya miattad, de az enyéimből nem eszel, inkább saját fogammal morzsolom el őket!

Milyen érzés azt látni egy emberanyának, ahogy a kaliforniai földimókus fianevelő nőténye meglátja a szomszéd alom elcsellengett apró kölykét, majd rövid hezitálás után ráveti magát, szanaszét marcangolja, és azon helyben bőszen elfogyasztja! Az áldozat anyja pedig teljesen tanácstalan és tétlen. Ha legnagyobb ellenségük, a csörgőkígyó szemet vet rájuk, a kolónia hímjeinek kész stratégiájuk van a támadó feltartóztatására, amíg a nőtények biztosabb helyre menekítik kicsinyeiket, de az anyatárs kannibál támadására még sokadik esetben is hallgatnak az utódvédő ösztönök. (Természettudósok megfigyelése szerint ez idő tájt 75 kannibál emlősfajt ismerünk. Közöttük a földi mókus nem tartozik a legvérmesebbek közé: viszonylag csekély hányada válik évente kannibállá, de az a hányad bizonyosan, és szinte kizárólag nőtények.)

Milyen érzés látni azt egy emberanyának, ahogy a réti héja elhullott – mert végsőkéig kisémmizett – legkisebb fiókáját maga a tojó tépi darabokra csőrével, és osztja szét igazságosan a megmaradt kettő között! Később, tollasodás után már nincs anyai beavatkozás: az erősebb fióka szépen kiéhezteti, majd lemészárolja a gyengébbet, hogy általa és belőle még bővebb erőforráshoz jusson a szárnybontogatóhoz. Minden fészekben csak egy maradhat a végén.

Kész kegyelem, hogy emberi anyaszem csak különleges technikával készült filmfelvételen láthatja, amint a homoki tigriscápa embriója még az anyja hasában, a szülőrendszer magzathordozásra rendeltetett bugyrában kivégzi születendő testvéreit, hogy rajtuk hizlalva önmagát, teljesen kialakulva, teljes fegyverzetben, aktív ragadozóként érkezhessen a tengervizek küzdőterére. Itt is érvényes: csak egy maradhat a végére, ám mivel a nőténynek két, egymástól teljesen elkülönített szülőkészüléke van, az evolúció ez esetben túljár önmaga eszén, és ciklusonként mégiscsak két ivadék jön világra egy anyából.

Érdekes módon a medvék és az oroszlánok iránt valahogy engedékenyebbek vagyunk mi, emberek. Ősidők óta tudjuk, mit tesznek a hímek az apró kölykökkel, bocsokkal, ha azokon nem érzik vissza saját uralkodói illatukat, tudjuk, hogy nem az éhség hajtja őket kannibál ösztöneik kiélésében, hanem az olthatatlan hatalomvágy, ez azonban cseppet sem riaszt el bennünket attól, hogy totemállatként címereinkre, zászlainkra, pajzsainkra, váraink kapujára, sőt hídjaink és legbecesebb kulturális létesítményeink bejárata elé, fölé emeljük

képüket, szobrukat, mintegy hódolat gyanánt. Ugyanezt tesszük természetesen a levegő királyával is. Alighanem úgy van, hogy féktelen erőfitogtatásuk, szemünkben az őseredeti hős archetípusos képzetét keltve, (kollektív) tudat alatt bennünket is energiával tölt fel, és ezt a virtuális túlélőerőt nem adnánk soha semmiért.

Annál nagyobb a döbbenetünk, amikor fogadott képmásaink, a kedves, játékos csimpánzok viselkedésében fedezzük fel a kannibalizmus iszonytató démonát. (Beszéltem egy öreg és bölcs vallásalapító csimpánzzal, aki váltig bizonygatta, hogy a csimpánzokat az ember teremtette, saját képmására.) Tulajdon szemünkkel látjuk, de nem hiszünk a szemünknek. Nem akarunk hinni! Nem akarunk látni! Nem akarjuk a csimpánzban elveszíteni azt a csekélyke illúziókat, ami még a saját fajunk iránt a törtétek után bennünk megmaradt. Ez már csakugyan több, mint amit egy ember az összeomlás veszélye nélkül elviselhet.

Nos, embere válogatja. Viselőképesége válogatja. Vannak, akiket a leghétköznapibb sérelem vagy csalódás is leterít. Ennyire futja. Vannak, akik a siralomházból is emelt fővel, emelt szívvel távoznak, ha megjön a kegyelem. Tőlük tanulok imádkozni.

Jane Goodall harminc évet töltött Tanzániában, a Tanganyika-tó keleti partvidékén a Gombe Nemzeti Park csimpánzai között. 1960 nyarán szinte gyerekfejjel, de mindenesetre gyermeki lélekkel, alig huszonegynéhány évesen érkezett a paradicsomba, azzal a tiszta hittel, hogy olyan lények között élhet, amelyek, mint a romlás előtt különvált rokonaink, megmutathatják számunkra jobbik énünket. Élő tanúságtételt várt arra, hogy lehetünk, mert voltunk, jobbak is. A három évtizedből másfél Jane Goodall számára maga volt a visszakapott Éden. Idilli együttléteikben még az is megeshetett, hogy valamely csimpánzmama, aki ugye féltő majomszeretettel csügg kicsinyén, megengedte a bébinek, hogy ujjával megérintse Jane orrahegyét.

Tizenöt év után azonban már érezhető volt: rövidesen bekövetkezik valami, ami majd mindent alapjaiban fog felbolygatni. És persze be is következett.

Önmagában az a tény, hogy a csimpánzok jobban szeretik a húst, mint a fák gyümölcseit, ekkor már nem okozott különösebb megrázkódtatást. Goodall, akit oly mély szeretet kötött választott kedvenceihez, elsőként tapasztalta meg, hogy ez a faj semmivel sem kevésbé kegyetlen területvédő, mint a miénk, s ha speciális őrzárataik során nyakon csípnek egy betolakodót, az a jóisten irgalmában sem reménykedhet. Különösen nem, ha a határsértő maga is csimpánz. A határjáró különítmény nem tegnap tanulta a mesterséget; érti a módját, hogyan kell minden lehetséges menekülési vonalat lezárni, és pillanatok alatt végezni a karmaik közé keveredett áldozattal, nemre és korra való tekintet nélkül. „Ezek a támadások, amelyek általában húsz perc alatt lezajlanak, borzasztó brutálisak. Föl sem merül annak a

lehetősége, hogy az áldozat megmeneküljön. Ha betéved egy idegen ivarzó nőstény a kicsinyével, a kölyköt biztosan elpusztítják. A hímeket megölik, és mint valami kannibál rituálén, legalább egy részüket, elfogyasztják.”⁵⁹ Azt is megtapasztalhatta már, hogy ezek az egyébként bohókás mókamesterek milyen elszánt agresszivitással tudják önérvényesítésüket képviselni a rangsor kialakításában, miközben a vezérhím valamennyit folyamatosan rettegésben tartja, ám a legkifinomultabb együttműködésre is képesek, még a rivális klikkek is, ha vadászatról, s ráadásul kedvenc csemegéjükről, a majomhúsról, pláne agyvelőről van szó. Hogy azonban ezt a majomhúst és -agyvelőt akár saját hordájuk kicsinyei is szolgáltatathatják, s a legnagyobb gyönyörűséggel harapják le a koponyatetőt, hogy a legfinomabb falattal kezdhessék a lakmározást – ez több mint lórúgás egy gyengéd érzelmű természettudós számára, aki az érzelmeket és a gyengédséget mindig ezerszer előbbre valónak tartotta, mint a jópontok gyűjtögetését a tudományos fokozatokhoz. (Bár unszolásra ez utóbbi kívánalmaknak is eleget tett.)

„Kezdetben naiv elképzeléseim voltak a csimpánzok jóságáról (...) A hosszú ideig tartó kutatás alatt meg kellett ismerkednem a csimpánzok sötét oldalával. Meg kellett érni, hogy Passio és Pán csecsemőket ettek. Aztán meg kellett érni a csimpánzok közötti háború sötét és zord éveit. Nagy szomorúságomra mindez azt jelentette, hogy a csimpánzok sokkal jobban hasonlítanak ránk, mint ahogy azt kezdetben gondoltam.” – mondja Jane Goodall⁶⁰ – de ennél sokkal többet is meg kellett érnie. „Magyarázat nélküli és sokkoló akció volt, amikor az egyik felnőtt nőstény és felnőtt lánya azok ellen a nőstények ellen szövetkeztek, akikkel együtt nőttek fel, és ugyanahhoz a családhoz tartoztak. Megölték és megették a többi nőstény újszülött kölykeit. Négyéves periódus alatt a közösség tizenegy nősténye szült, és csak egy kölyök maradt meg. Tudomásunk szerint az elpusztultak közül legalább öt kannibalizmus áldozata lett.”⁶¹ De még ezeken a borzalmakon is túltett az a háborúskodás, amely három éven át tartott ebben a gombei paradicsomban észak és dél között, s a déliek teljes kipusztításával végződött. Az ellentétek azzal kezdődtek, hogy hat hím és három nőstény kivált a csoportból, és dél felé indult, hogy új dinasztíát alapítson. Úgy látszik azonban, a kirajzásnak, ami megfelelő körülmények között teljesen természetes, itt most nem voltak meg a földrajzi feltételei, s túlságosan irritáló közelségben kellett volna új hazát találniuk. Innen kezdve a kis csoport és minden leszármazottja határsértő idegennek, ádáz ellenségnek és ízletes prédaállatnak számított az ősi területjogait sértve őrző északiak szemében. Képzett katonák

⁵⁹ Kannibál állatok.

⁶⁰ National Geographic Televízió: Jane Goodall élete és legendája. Producer-rendező: Emily Goldberg

⁶¹ Kannibál állatok.

módjára végzett módszeres vadászataik eredménye: három év leforgása alatt az északiak tökéletesen megtisztították a terepet, a délieknek írmagjuk sem maradt. Ha létezik a csimpánzok kiismerhetetlenül összetett társadalmában valamiféle rejtett kultúra, és azon belül is hősköltészet, akkor ennek a három évnek a győzedelmes vitézei minden bizonnyal a majommitológia arany lapjaira kerültek.

A majmok ártatlanságának mítosza bennünk, emberekben mindenesetre erősebbnek bizonyul, semhogy könnyedén elbánhatna vele a tényközlő tapasztalat. Az első esetről, amikor a látszólag minden ok nélkül való kannibalizmus drámája lejátszódott a szemük és kamerájuk előtt, Goodall csoportjának is az volt a reakciója, hogy megpróbált kibúvót találni, mondván: Nem lehet másként, az a csimpánz biztosan megőrült. Az örültségben kis időre meg is nyugodtak, de aztán jöttek a további klinikai esetek, egyik kegyetlenebb, mint a másik, másik megmagyarázhatatlanabb, mint az egyik, és akkor be kellett látniuk, hogy az összefüggéseket sokkal mélyebben kell keresnünk, ha tisztán akarunk látni, ha megérteni és nem csak megszakérteni akarjuk a dolgokat.

Egy japán kutatócsoport Tanzánia őserdeiben húsz éven át tanulmányozta a csimpánzok életét, és ezalatt nyolc olyan támadásnak volt szemtanúja, amely során a horda szövetséges hímjei csapattárs kölyköket raboltak el, téptek szét és osztottak el egymás között. Előfordult, hogy egy sikertelen vaddisznóvadászat levezetetlen feszültségei indították őket támadásra az egyik kölyök ellen. Az eseményeket megörökítő felvételen⁶² jól látható, amint az anya és más nőstények üldözőbe veszik a gyilkos hímeket, akik dühödten lóbálják orruk előtt a tetemet, mintha mondanák: Nem tehettek semmit, de ha tovább erősködtök, ti is erre a sorsra juthattok! (Ez utóbbi természetesen csak belemagyarázás a részemről, költői fantázia, tény azonban, hogy a csimpánzok hímjei kimeríthetetlen skálán képesek visszaélni erőfölényükkel a nőstényekkel szemben, ideértve a nemi erőszakot is, bizonyítandó, hogy ez sem humán specialitás.) Mivel a japán kutatók úgy találták, hogy a megfigyelt nyolc esetben az áldozat minden alkalommal hím kölyök volt, akiknek anyja csak nemrég csatlakozott a hordához, arra a következtetésre jutottak, hogy a kannibalizmust itt is a vérvonal védelmének rejtett törvényére kell visszavezetnünk. Ha ugyanis egy fiatal nőstényt befogad egy csapat, az nem jelenti egyben azt is, hogy kétes származású elsőszülöttje is automatikusan megkapja a honpolgárságot. Sőt, inkább az a valószínű, hogy a felnőtt hímek elpusztítják, mint potenciális jövőbeli ellenfelet. Ami pedig a nőstények kannibál hajlamát illeti, ennek az volna a magyarázata, hogy a hímek többnyire csak egymás között osztják meg a zsákmányt, s a

⁶² Kannibál állatok.

meghagyott maradék nem tartalmaz elegendő fehérjét a kicsinyek táplálásához. Ezek szerint most ott tartunk, hogy nem tudjuk eldönteni: vajon a csimpánzokat alapvető szükségleteik szerint a növényevőkhöz, a mindenevőkhöz vagy a ragadozókhöz kell sorolnunk. Mert ha kiderül, hogy természetes igényeiket elégítik ki a kannibalizmussal, a természettől elrendelt természetes módon, akkor persze minden más súllyal esik a latba. „Megtanulhattuk, hogy a vesztés pusztulásával a kannibalizmus brutális evolúciós logikája a győztes és nemzetsége javát szolgálja.”⁶³

(Szóval ez úgy van, hogy minden ok nélkül csak úgy háborúzni, az csúnya dolog. Lehet, hogy férfias, de csúnya dolog. Tiltakozik az ember szépérzéke. Csak úgy, egy az egyben megtámadni, felégetni, elpusztítani, kirabolni, kifosztani Tróját, harcosait kardélre hányni, asszonyait megerőszakolni, csecsemőit tűzbe vetni, amúgy emberesen, pusztá férfivirtusból, netalántán haszonvágyból az aranyért, a kincsekért, a rabszolgákért, még az is csúnya dolog. Megvédeni a becsületet, megtorolni a becsületen esett sérelmeket, az természetes emberi szükséglet. Az bizony már derék dolog. Férfimunka. Indokot és veretes ideológiát költeni a bosszúnak, igazságtételnek álcázott rabláshoz, pusztításhoz, erőszakhoz, gyilkoláshoz, az pedig már maga a művészet. Maga az emberi kultúra. Istenem, micsoda áldás, hogy Homérosz ezt nem teljesen így gondolta...)

Jane Goodall, aki nem feltétlenül az evolúció előre megszerkesztett virtuális forgatókönyvének rendezői utasításait látja megvalósulni a természet jelenségeiben, lényegesen árnyaltabban és visszafogottabban fogalmaz. „Meg lennék lepődve – mondja –, ha mindez csak a táplálékhiányból adódna. Rengeteg bogarat esznek, és vadásznak más majmokra és fiatal disznókra. Természetesen rengeteg különféle okból fakadó incidenst láttunk. A csimpánzok viselkedése annyira összetett és változatos, annyira különbözhet az egyik a másiktól! Ahhoz, hogy általánosíthassunk, még több esetet kell megvizsgálnunk.”

Gondoljunk csak bele. Egy fiatal lány nekiindul a vadonnak, hogy mindent, amit csak lehet, megtudjon azokról az állatokról, amelyeket áhítatos tisztelettel szeret, mert bennük, a még romlatlan rokonban az emberi faj jobbik énjét sejtí. Tizenöt év idilli együttlét alatt ez a sejtés szép lassan meggyőződéssé alakul át, aztán jönnek a baljós előjelek, majd a bizonyosság: nem valami múló szociális feszültséggel vagy ritka viselkedészavarral van dolgunk, s ha nem akarunk a tudatos önámítás csapdájába esni, még a csoporton belüli kannibalizmusra is úgy kell tekintenünk, mint nagy bizonyossággal bekövetkező etológiai törvényszerűsége. Semmi sem úgy igaz, ahogy hinni szerettük volna: a kedves csimpánzok semmivel sem jobbak, mint

⁶³ Kannibál állatok, narrációs rezümé.

mi vagyunk, és persze mi sem vagyunk jobbak, mint ők, és ebben a természetnek valamiféle lehangoló rendjét kell elfogadnunk. Mihez lehet hasonlítani egy ilyen megrázkódtatást?! Ez nem egy barát, nem egy gyermek, nem egy szülő, nem egy haza, nem egy kultúra elvesztése, ez mind együtt egyszerre: ez maga a hit elvesztése. És ez az asszony felkerekedik, járja a világot kis kezításkájával, belenéz a szemünkbe, és harminc év tapasztalata azt mondhatja vele: vigyázzunk ezekre a mindannyiunknak drága állatokra, vigyázzunk rájuk állatkertekben, családi házakban, űrhajókabinban, menhelyeken, orvosi laboratóriumok ketteceiben, nemzeti parkokban és mindenütt, mert mindenféle tulajdonságaikkal együtt azok, amik, mint ahogy mi, emberek is mindenféle tulajdonságainkkal együtt vagyunk emberek. Az ember semmivel sem emberebb, mint amennyire csimpánz a csimpánz, amennyire farkas a farkas, vagy levelibéka a levelibéka. Vigyázzunk, mert bármilyenek vagyunk is, csak együtt lehetünk azok, aminek érdemes lennünk: a totalitás szuverén részesalkotói. „Ha megvizsgáljuk a csimpánzok agressziójának spektrumát, rájövünk, hogy nagy része ösztönös, és számomra nem kétséges, hogy a mi agresszióink nagy része is ösztönös. Ez az emberi természet sötét oldala, mely mélyen beleivódott főemlős örökségünkbe, úgy, ahogyan a jószívű és szeretetteljes tulajdonságok is. Sőt. Csimpánz rokonainknál is szép példát láthatunk a gondoskodásra, a törődésre és a könyörületességre.” Alighanem úgy lehet, hogy az igazi önbecsülés megszerzéséhez nem elegendő a világ és benne a természet megbecsülése. Végig kell járnunk az illúzióvesztés gyötrelmes stációit, hogy a támadt űr új helyet készítsen a hitnek. Nem a vak hitnek, nem is az önhittségnek, hanem az önmagunkba vetett hitnek.

Ha Földünkön végtelen tér állna rendelkezésre a fajok megélhetésére, úgy működne minden szépen, rendesen, ahogy megálmodjuk. Talán. A Gombe Nemzeti Park csimpánzai azonban – látszólag bár természetes, sőt idilli körülmények között – behatárolt, alig 800 hektárnyi területen éltek, az idő tájt összesen körülbelül százhatvanan. Lehet, hogy ez a hely Goodall ott-tartózkodásának elején, legalábbis egészen félidőig elég volt a viszonylag békés egymás mellett éléshez, de aztán a szaporulatok kezdték túllépni a határt, egyre több egyed szorult a territóriumok periferiájára, egyre több lett a bekéredzkedő, esetleg gyanútlan és óvatlan, esetleg honkövetelő határsértő, egyre több lett a kirajzásra érett, ám felgyülemlett feszültsége ellenére mégis maradásra kényszerült egyed – és ezzel együtt egyre több lett, előbb arányosan, majd aránytalanul, a megtorlás, az agresszió. Minden mozgásnak iránya van. Az agresszió energiája szélsőséges esetben önmagát hatványozó vektormennyiség. A kannibalizmusnak az a formája, amely jellemzővé vált a Gombe Nemzeti Park csimpánzai között, a legszélsőségesebb agresszió energiája. Az evolúció, ha valóban létezik, és valóban a

természet természetes fejlődésének szolgálatában áll, nem követelheti és nem szolgálhatja a szélsőséget, legfeljebb csak tolerálhatja.

Normális körülmények között minden populáció, állati és emberi egyaránt, a fajra jellemző optimális egyedi távolság igényének megfelelően próbálja alakítani a csoportlétszámot. Természetesen ez változó határok között valósul meg, de azért nagyjából megállapítható, hogy például a csimpánzoknál húsz és száz egyed között mozog az a csoportlétszám, amely nem sok és nem kevés ahhoz, hogy az általa bírható és használható territóriumon egy domináns hím vezetésével a fajra jellemző életvitelt folytathasson viszonylagos rendben, huzamosan. Jelentős eltérés esetén működésbe lépnek azok az etológiai (csimpánzok esetében nyugodtan mondhatjuk: csoportlélektani) mechanizmusok, amelyek korrigálhatják a túlzásokat. Létszámcsökkenés esetén a csoport egyedei a befogadásra és maradásra, túlzásfoltosság beálltával pedig távol tartásra, kitasztásra, illetve kirajzásra lesznek hajlamosabbak; az állandósult feszültségek, a rosszabbodó életfeltételek hatására csökken a nemzési, fogantatási hajlam, lanyhul az utódgondozási ösztön stb. Goodall igen szorosan kötődött ahhoz a csimpánzcsoporthoz, amelyen megfigyeléseit három évtizeden át, három generációt átfogóan végezte, s ez olyan kifinomult kapcsolatot eredményezett, amely egyedülálló a tudomány történetében. Az is igaz azonban, hogy ez a kötődés kötöttséget is jelentett: igazán beható ismeretei erre a körzetre, a Gombe Nemzeti Parkra, és azon belül is néhány kiválasztott családra korlátozódtak. (Talán így még pontosabb: azokra a családokra, amelyek őt elfogadták.) Ha ez a mindenre szelíden elszánt fiatal lány, vagy akár a későbbi, továbbra is mindenre szelíden elszánt érett asszony és ígehirdető nem kötődik oly szorosan az övéihez, és megfigyeléseinek tágabb teret engedélyez, alig néhány száz mérföldre Gombétól, a Zaire folyam túlsó partján, a Kongo Demokratikus Köztársaság területéből több mint 36.000 négyzetkilométert magába ölelő Salonga Nemzeti Park esőerdeiben egy egészen más, és mindannyiunk számára sokkal megnyugtatóbb rokonvilágra bukkanhatott volna.

A természettudományos eredetmonda legújabb kori hagyományai szerint néhány millió évvel ezelőtt Közép-Afrika őserdeiben egyetlen csimpánzszerű faj volt honos, a Kongó-medence térségében, amely akkor még egy hatalmas körülzárt tó volt. Ezt az irdatlan mennyiségű vizet egy kis folyócska szép fokozatosan lecsapolta és levezette az Atlanti-óceánba, miközben maga hatalmasan hömpölygő folyamává terebélyesedett. Állítólag ez a folyam, más néven a Kongó választotta kétfelé az őserdőt, s benne a ma élő csimpánz fajok őseit, kijelölve sorsuk és jellemük alakulását is. Az északi részen kialakultak a ma ismert csimpánzok, a déli oldalon pedig a ma még kevésbé ismert bonobók.

A Zaire által patkó alakban határolt és védelmezett országnyi területen a bonobók az embertől háborítatlanul, valóban őserdei viszonyok között élhették a maguk életét mindezidáig. (Ma már sajnos nem: 1980-as becslések szerint ez a terület, amely Afrika összes megmaradt őserdeinek mintegy a felét teszi ki, százezer bonobónak adott még otthont. Ez a szám húsz év alatt a tizedére csökkent, de nem a léttér beszűkülése, hanem az emberi pusztítás miatt.) A természettudósoknak volt ugyan tudomásuk a létezésükről, de a folyó túlsó partján élők változatának tekintették őket, erre utalt a törpecsimpánz elnevezés is, noha a bonobo egyáltalán nem törpe a csimpánzhoz képest. Csak 1929 óta (más forrás: 1928) különböztetik meg a két fajt, s a rendszertan tudósainak meghatározó többsége ma már tényként fogadja el ezt a nézetet. A bonobók tudományos neve azonban továbbra is konzerválja a korábbi felfogást: a közismert csimpánzok latinul *Pan troglodytes*, a bonobók pedig az ebből következtetett *Pan paniscus* névre hallgatnak. A küllemi különbségeknek ugyanis nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget, amíg ellesett viselkedésük és szociális berendezkedésük eltérései nem keltettek intenzívebb érdeklődést a bonobók iránt.

(A legújabb kutatási eredmények oda vezettek, hogy most már három csimpánz-alfajt különböztethetünk meg: a közép-afrikai csimpánzokat – feltehetően ők képezik az alapformát – s a belőlük kivált nyugat-afrikai csimpánzokat és a bonobókat. Ám a legeslegújabb vizsgálatok még azt is megmutatták, hogy hiába a földrajzi elkülönülés, esetenként csimpánz és csimpánz között genetikailag nagyobb a különbség, mint csimpánz és bonobo között, és ebből a szempontból a közép-afrikai csimpánzok a legváltozatosabbak, míg a bonobók állománya a legegységesebb. Mindez pedig alátámasztja azt a feltételezést, hogy a bonobók különválása sokkal frissebb keletű, semhogy azt a földtörténeti spekulációk sugallnák, másfelől pedig itt is felmerül és megerősödik a „palacknyak effektus” gyanúja, mely szerint bizonyos fajok kialakulásában igen szűk számú őszülő játszhatott szerepet.)

Ránézésre a felnőtt bonobók olyanok, mint a kamaszkorukban megrekedt csimpánzok. Arcuk rövidebb, kisebb, szemfogaik sem akkorák, alakjuk, megjelenésük, mozgásuk kevésbé darabos, mondhatni finomabb, emberi szemnek kulturáltabb. Nem emberre jellemző külsőség, de mégis hozzájárul az antropomorf hatáshoz, hogy fejszörzetük közepén akkurátusan elválasztott, mint egy korhű filmbeli szobainasnak. Ami viszont antropológiai megközelítésben igen-igen fontos: a bonobók gyakran járnak két lábon, és ezt valóban felegyenesedve teszik, majdnem úgy, mint ahogy azt az ember három és félmillió éves feltételezett elődjéről, *Lucy*-ről gondoljuk, maradványainak számítógépes rekonstrukciója alapján. Ebben tehát lényegesen közelebb állnak hozzánk északi rokonaiknál.

A legnagyobb meghökkenést azonban szexuális szokásaikkal okozták. Az állati viselkedéstan tudósai egyre inkább úgy találják, hogy saját fajunkra kell ismernünk, amikor azt látjuk, hogy a bonobók valósággal a szex megszállottjai. „...az állatvilág »legszexuálisabb« lényei, gyakran végeznek önkielégítést, kölcsönösen is szívesen maszturbálnak mind a hímek, mind a nőstények. Mindenfajta izgalom szexuális játékokban csillapul le, melyben a kölykök is részt vesznek. A nem párosodással kapcsolatos szexuális érintkezések között a leggyakoribb a nőstények »genitális dörzsölése«: két nőstény szemtől szemben összedörzsöli genitáliáját. Ennek megfelelője a hímek fenék-fenek dörzsölése. Az anyák kétévesnél fiatalabb fiaik genitáliáját is gyakran dörzsölik a sajátjukéhoz. Az idősebb hímek is igen aktívak a szexuális játékokban, egymással, a fiatalabb nőstényekkel és a felnőttekkel egyaránt. A kölyköket nagyon érdekli a felnőttek szexuális élete, de – ellentétben a csimpánzokkal – nem akarják megszakítani, hanem szeretnék bekapcsolódni. A felnövekvő hímek szexuális játékaik egyre ritkábban irányulnak az anya felé, és a nemi érés előtt hosszú időre csökken az érdeklődésük, hogy aztán felnőttkorban újra feltámadjon. Az érés közeledtével a nőstények szexuális játékaik is ritkulnak, a csoportos szexuális játékokban ők a perifériára húzódnak. Ivaréretté válva elhagyják a közösséget, és új közösségükben viharos szexuális játékkal szereznek új kapcsolatokat. A felnőtt nőstények az ösztrozis idején kívül is – gyakorlatilag életidejük 70 százalékában – hajlandók párosodni, de ilyenkor a hímeknek sokáig kérlelniük kell őket, és ajándékot, rendszerint táplálékot kell felajánlaniuk. A bonobóknál különül el először a szexualitás örömszerző és stresszoldó funkciója az utódok létrehozásának feladatától.”⁶⁴

Szintén az etológusok statisztikailag feldolgozott megfigyeléseiből tudjuk, hogy az emlősök körében egyetlen utód létrehozásához fajonként különböző számú nemi aktus tartozik. (Azt nem mondanám, hogy szükséges, mert maga a fogantatás rendszerint egy bizonyos aktus eredménye, s azt pedig más szaktudomány, az örökléstan eredményeiből tudjuk, hogy egységnyi időn belül az aktusok számának növelése nem feltétlenül növeli a fogamzás esélyét, mivel az ondó spermasűrűségén is sok múlik.) A fajok túlnyomó többsége egy vagy igen csekély számú aktussal biztosítja az utódlást, viszont ismerünk három egészen kiugró kivételt. A listavezető az oroszán: körülbelül háromezer az egyhez a párzások és a születések aránya. Ugyanez az arány a bonobóknál kétezer az egyhez – az ezüst is szépen csillog –, a bronz pedig a miénk, embereké: ezer öröm párosul egy gyermek megszületésével.

⁶⁴ Csányi Vilmos: Csimpánz, oroszán, ember – Szexualitás és kultúra, 1. rész. Élet és Tudomány, LIV. évf. 16. sz. 1999.

(Nyilván a szám kultúránként jelentősen eltérő, mondjuk a hegyi pásztor és a városi kéjű szélsőségei között.) Mindenesetre respektábilis triumvirátus, amelyhez szexuális téren tartozni van szerencsénk. Majdnem a „háromság” kifejezés botlott ki belőlem, de gyorsan vissza is vontam, mert egységről a három fajt illetően semmiképpen sem beszélhetünk, legfeljebb körkörös átfedésről. Mert örömködő hajlamunk ugyan bizvást rokonítható a bonobóéval, de az oroszlánok statisztikai számadata megtevesztő, hiszen éppen az etológia biztosít bennünket arról, hogy rajtuk kívül kizárólag csak a bonobók képesek a szexualitást az örömszerzésnek és egyszersmind a felszültségek levezetésének szolgálatába állítani. Tehát az oroszlánoktól ebben nagyon is különbözünk. Amiben valóban közel állunk az oroszlánokhoz, sőt túl is teszünk rajtuk, az a kannibalizmus hajlama, ebben viszont a bonobók különböznek mindkettőnkől, de merőben. Agresszió dolgában távol vannak tőlünk, mint Makó Jeruzsálemtől. (Nyilván helyesebb volna úgy fogalmazni, hogy mi vagyunk távol tőlük, de végtére is teljesen mindegy, Makó centre ugyanolyan messze van Jeruzsálemtől, mint Jeruzsálem Makótól.)

Jo Meyeres Thompson, az Oxfordi Egyetem kutatója, egyike azon keveseknek, akik a bonobók életének közvetlen és alapos helyszíni megfigyelésére adták a fejüket, így teszi fel a kérdést: „Miért lennének agresszívek? Nem kell harcolniuk az élelemért, nem kell harcolniuk a szexért, nem kell harcolniuk a kapcsolatteremtésért, nem kell harcolniuk az élettérért – mi szükség lenne az agresszióra?”

A magam részéről azonban – immár a tudományoktól kapott információk birtokában – így teszem fel a magam kérdését: Akkor hát az élelemért, a szexért, a kapcsolatteremtésért, az élettérért folytatandó küzdelem szüksége vagy szükségtelensége határozza meg a két rokon csimpánzfaj közötti evolúciós különbséget? Végeredményben tehát az különbözteti meg őket, hogy az egyik létformájához szorosán kötődik a kannibalizmus hajlama, a másik számára pedig ugyanez teljesen ismeretlen? (Ha valóban az. Hisz még olyan keveset tudunk róla.) Ez volna tehát a mindenható evolúció csodafegyvere előre kitűzött céljainak megvalósításában? És mi különbözteti meg a csimpánztól vagy a bonobótól és mindkettőtől legközelebbi közös rokonukat, az embert? Melyikhez állunk mi közelebb? A csimpánzhoz, kannibál hajlamával, mert a tapasztalat ezt igazolná, vagy a békés bonobóhoz, mert a szexuális beállítottságunkon túl a genetikai számadatok is ide mutatnak? És mi következik akár az egyik, akár a másik verzióból? Az, hogy az erőszak, és annak legszélsőségesebb megnyilvánulása, mint genetikai örökség, valóban emberi mivoltunk elválaszthatatlan árnyoldala, vagy pedig az, hogy a kannibalizmus csupán felvett, hagyományozott szokás, nem genetikai, hanem kulturális örökség, melyet nem lehet sorsunk részeként kezelni, s ezért kollektíve felelősek vagyunk

érte, ezred íziglen vissza- és előremenőleg? Ez bizony megint csak csapda. (A természettudós teszi a dolgot: ellátja a köztudatot az általa feltárt részigazságokkal, de arra nem vállalhat garanciát, hogy lesznek majd olyanok is, akik ezeket a részigazságokat képesek összeállítani egésszé egy összefüggő rendszerben. S amíg ez nem történik meg, érthető késztetést érez arra, hogy a maga igazságait, letéteményesként, önmaga értelmezze.)

Öröktől fogva csodálattal vegyes tiszteletet, de főleg irigységet érzek azok iránt, akik mindig kapásból készek a válasszal, s a másodperc tört része alatt meg tudják ítélni például azt, hogy ha lapközlések szerint egymillió-hétszázötvenháromezer-hatszázötvennégy vagon köles termett az idén, az sok vagy kevés. Nekem ez mindig súlyos fejtörést okoz, de vannak, akik értenek hozzá. Mások történetesen éppen ahhoz értenek, hogy ha génállományunk csupán 1,8 (1,6 vagy 1,4 vagy 1,2) százalékban különbözik a csimpánzokétól, akkor nem lehetséges érdemi különbséget tenni közöttünk, hiszen ez olyan elenyészően alacsony számarány. Pontosan tudják, hogy ez kevés. De az én mindent agyonbonyolító agyam kapásból megfordítja a kérdést, és így fogalmaz: Micsoda elképesztő jelentősége lehet a génállományban a legelenyészőbbnek látszó eltérésnek is, ha mindössze 1,8 (1,6 vagy 1,4 vagy 1,2) százalék ekkora különbséget eredményez! És ha még hozzáteszem azt is, hogy a csimpánz és a bonobo génállománya között alig két tized százalék különbség mutatható ki az ember szemszögéből, akkor már nem is tudok hova lenni a csodálkozástól. Hacsak – és ez is járható út – úgy nem döntök, hogy nem vagyok hajlandó misztifikálni a genetika részigazságait, mint ahogy nem vagyok hajlandó misztifikálni semmiféle részigazságot, bár tisztelem a teljesítményt, az erőfeszítést, amely megszülte, és képességeim szerint megpróbálom belőle hasznosítani mindazt, ami hasznosítható. S minthogy pedig nem létezik olyan emberi elme, amely képes lenne vagy valaha is képes lett volna a teljes igazság megjelenítésére, nem is lehet elegendő okunk semmiféle szellem misztifikálására, de annál inkább okunk van a külön megbecsülésre mindazok iránt, akik felfedezéseikkel, felismeréseikkel, eredményeikkel, teljesítménytömegükkel megrengették a világot, meghatározó irányt adva kultúránk és gondolkodásunk alakulásának.

Most, hogy túl vagyok ezen a kötelező tiszteletkörön, igyekszem visszahangolódni a lényegre: evolúcióba kódolt genetikai örökségünk-e a kannibalizmus, és ezért hiába viaskodunk ellene morális alapvetéssel, okosabb, ha elfogadjuk, mint elválaszthatatlan árnyoldalunkat, és megtanulunk vele együtt élni, vagy pedig felvett bűnünk, minden baj forrása, magunkra és környezetünkre ezerféle kiszámíthatatlan következménnyel, amelyekért felelősséggel tartozunk, s így büntetésünket nem is kerülhetjük el, csakis a megváltásban bízhatunk? Vagy esetleg az is elképzelhető, hogy a kérdés így megfogalmazva hamis

alternatívához vezet, egészen másként kell feltennünk, ha működőképes választ akarunk kapni magunktól. Lehetséges, hogy a jó és a rossz tudásának útjára lépett, vagy arra kényszerült ember számára már a kannibalizmus útja is elkerülhetetlenné vált? Lehet, hogy az Édentől keletre Káinnak már nem is volt választása? Lehetséges, hogy az egész Földnek már nincs más választása? Lehetséges, hogy az emberi faj pusztja létezése egyet jelent azzal, hogy már végérvényesen csak egyetlen választása maradt: pusztítás vagy pusztulás?

Kannibalizmus csak azóta létezik, amióta az emberi elme képes ítéletet alkotni. Nem azt állítom, hogy a mai értelemben vett emberi agytevékenység kialakulása előtt az ízeltlábúak, a halak, a kételtűek, a hüllők, a madarak, az emlősök nem pusztíthatták saját fajukat, a maguk természetes módján, hanem azt állítom, hogy mindez nem volt kannibalizmus, amíg az emberi elme a morál nevében annak nem minősítette. De tovább megyek. Az élővilágban tett megfigyeléseinkkel és tapasztalatainkkal csakis a jelen állapotokat vagyunk képesek rögzíteni. Feltételezéseink lehetnek ugyan, de egzakt bizonyítékaink nincsenek arra, hogy miként viselkedtek például a csimpánzok, amikor megtörtént a nagy szétszakadás. Vajon volt-e akkor is „evolúciós nyomás” rajtuk a kannibalizmus kialakulására? Főként pedig hordán vagy családon belül! Hiszen Jane Goodall csimpánzai tizenöt éven át nem tették, és a bonobók mind a mai napig nem teszik. (Bár éppen Goodall példája ennek kijelentésében is óvatosságra int. Magunkról sem hittük volna, hogy a huszadik század nagy kataklizmája, a holokauszt valaha is bekövetkezhet, hiába szolgáltatott oly nagy számban intő jeleiket a korábbi századok.) Az ember közvetlen vagy közvetett jelenléte mindent megváltoztat. Kiszámíthatatlanul. És itt egyáltalán nem csak a szemmel jól nyomon követhető változásokról van szó. Nem csak az esőerdők kiirtásáról, a környezetszennyezésről vagy az üvegházhatásról van szó. Bizony nem. Civilizációnkkal nem csupán önmagunkat domesztikáltuk, hanem bizonyos értelemben, bizonyos fokig a Föld teljes élővilágát. Bolygónk teljes aurájába belezavartunk. Manuálisan és mentálisan egyaránt. Ki képes teljes valójában átlátni ezeket az összefüggéseket?!

(Jane Goodall elmeséli, és a szenzációs operatőri munka nyomán láthatjuk is, hogy egy bizonyos, általa Mike-nak elnevezett fiatal hím csimpánz, aki addig a dominanciasornak igencsak az alsó felén szerzett magának helyet, egy hirtelen ötlettel egycsapásra topon termett. Azt művelte a bitangja, hogy megszerzett a táborból két üres bádognakánát, és azokat éktelen ricsajjal legörgette a fák között, végig a domboldalon, hogy csak úgy zengett tőle az erdő. Nyomban el is fogadták királynak, mint egy népmesében, és hat hosszú éven át uralkodott, békességesen és igazságosan. A szakértők úgy könyvelték el, hogy ezzel a csinnadrattával Mike erősebbnek tűnt a horda szemében, mint amilyen valójában volt, ennek

köszönhette gyors karrierjét. Én azonban beszéltem egy öreg hímmel, aki messziről figyelte a dolgokat, mint az öregek általában, és ő szentül állította, hogy Mike attól a naptól fogva, mikor a mennydörgést megkapta az istenektől és elhozta közénk, maga is félistennek számított. Ha nincsenek ott a közelükben az istenek, Mike-ból sohasem lehetett volna király, hanem minden ment volna a maga ősi módján. Ekkor az öreg csimpánz közelebb hajolt hozzám, és száját visszakézzel eltakarva fülembé súgta, mint egy szent nagy titkot: Egyszer majd születik valaki, aki a tüzet is elhozza nekik, de azt nem Mike-nak, hanem Prométheusznek fogják az istenek nevezni.)

Fogalmunk sincs arról, milyen hatással járt a Föld élővilágára kétmillió év alatt az emberi tudás és vele a civilizáció jelenléte. Nagyzolhatunk mi kvarkokkal meg ősrobbanásokkal, úgy is kell, de még a gammasugarak valódi hatásával sem vagyunk tisztában, nemhogy a felfoghatatlan energiákat magába sűrítő és aktivizáló, tudásra kárhoztatott emberi elme napfolttevékenységének következményeivel. Lehetséges, hogy a bibliai bűnbeesésnek, származzék bár meséje akárhonnan, mégis volna valamiféle tanulságos olvasata? Valóban készen állunk arra, hogy bármilyen kérdést őszintén fel merjünk tenni magunknak? Hátha igen. De ehhez előbb-utóbb elszánt nekirugaszkodás lesz szükséges, és főleg lelki tisztálkodás. (Mielőtt magadhoz nyúlsz, moss kezet, fiam!) Végül is nem csekély seb az, amelyet magunkon ütni készülünk. Vagy ütöttünk már eddig is.

Nagyon magamra kell maradnom, ha én ezt most így gondolom?

Hetedik mandala

Sárga pamutpólóban, nyakörvvel a közeli erdőkbe

A bonobó ki fog pusztulni a világból. Tulajdon kezünkkel fogjuk kipusztítani. Nem adok rá száz évet. Nem az afrikai polgárháborús viszonyokra célok, nem is a virágzó orvvadászatra és vadhús-kereskedelemre, még csak nem is az esőerdők elleni megállíthatatlan irtóhadjáratokra, hanem a pártfogó civilizációra. Mert testben meg fogjuk mi védeni a kihalófélben levő fajokat, vagy legalábbis belőlük annyit, amennyit csak tudunk, efelől nincs kétségem, csak a Földet nem tudjuk megvédeni attól, hogy állatkertté, vadasparkká, rezervátummá, nemzeti parkká, természetvédelmi, állatvédelmi, embervédelmi területté váljék civilizációnk nyomán. Nem szójáték: a civilizáció a civillé válás, a természetes természettől való elszakadás, elidegenedés folyamata. Persze a civilizáció egyszersmind a kultúra része is,

nagyon is az, teljes ellentmondásosságában: a civilizáció a kultúra mesterséges fényben tündöklő árnyoldala (ne tessék belekötni a szándékos képzavarba), önháziasítási folyamat, amely természeti lényekből civil polgárokká alakít át bennünket. A civilizáció legpusztítóbb következménye nem a környezetrombolás, az ökológiai kataklizma – bár önmagában az is épp elég lenne –, hanem az elménket fokozatosan eluraló elkerülhetetlen felejtés, az eredeti, természetes, fogalmakban meg nem jeleníthető tudás felejtése, az illedelmessé regulázott életvitelhez elengedhetetlennek látszó totális amnézia.

A bonobo (hát még a csimpánz!) ki fog pusztulni a világból és belőlünk. Tulajdon kezünk által. Maradnak ugyan még példányok, bizonyára szaporodni is fognak, létrehoznak újfajta populációkat, de azoknak már csak a neve lesz bonobo, valójában egytől egyig mind-mind Kanzi lesz, és mi kommunikálni, sőt beszélni tanítjuk őket, nagy gonddal és empátiával, bizonyosságul humanitásunkra és igazolásul tudományos hipotéziseinkre. Az a bonobo majd sárga, rövid ujjú pamutpólót visel, és nyakörvvel, pórázon rándul ki vezetője oldalán a közeli erdőbe. Az a bonobo már olyan jó bonobo lesz, hogy tekintete folyvást az emberen csügg, készen az éppen soros feladat teljesítésére. Az a bonobo már nem lesz bonobo. Mi sem leszünk már sohasem azok, akik voltunk valaha. Egyetlen reményünk, hogy azok viszont egyszer talán majd lehetünk, akiknek végül is lennünk kell, hogy valóra váltsuk emberi mivoltunkat. Mert lehetséges, sőt nagyon is valószínű, hogy a csimpánz legalább annyira csimpánz, mint amennyire ember az ember, de arról egyáltalán nem vagyok meggyőződve, hogy ugyanez fordítva is fennáll, hogy az ember is van legalább annyira ember, mint amennyire csimpánz a csimpánz. Feltéve, de nem megengedve, hogy a totalitásból kiragadhatunk egyetlen megkülönböztetett fajt, a miénket, csak mert fogalmaink által képesek vagyunk rá, és megtesszük magunkat csúcslényeknek (csúcsragadozónak, csúcsuralkodónak, csúcsintelligenciának, a tápláléklánc csúcsának stb.), akkor azt is látnunk kell, hogy az evolúció (a teremtés) csúcsára egy féligkész amorf-hibrid, bűnre teremt biorobot jutott, amely alighanem egy kentaur és egy sellő tiltott és reménytelen szerelméből származik, nappal követ pattint, ipart fejleszt, családot, vallást, kultúrát, akadémiát alapít, tüzet csihol, máglyát gyújt, keresztre feszít, odisszeát jár, Odüsszeiát ír, Örömódát szerez, nevet ad ciklonoknak, hadműveletnek, sorszámozza telkeit és világháborúit, globalizál, szekularizál, manipulál és tömegkommunikál, issza a sörét, rágja a ropiját, éjszakánként pedig angyalszárnyat növeszt, és farkasokkal táncol. Minden tapasztalatunk azt igazolja, hogy a földkerekség valamennyi ma létező ismert faja közül (az általunk kialakított fajtaikat nem idesorolva) a legbefejezetlenebb faj éppen a miénk. (Talán csak a félig planktonevő, félig kannibál arizonai tigrissalamandrárt leszámítva. Meg ilyeneket. És másokat.) Valóban alapos lehet a gyanúnk,

hogyan az ember egyáltalán nem annyira ember, mint amennyire csimpánz a csimpánz, főként pedig bonobo a bonobo. Pedig a megtett út valamennyiünk mögött időben mérve másodpercre azonos: a létezés kezdetétől (ha volt ilyen) a mindenkori jelen pillanatig tart. Ha hinni lehet a jelenleg elfogadott evolucionista időfelfogásnak.

Ez a mostani bonobo ki fog pusztulni a világból. Valamennyi ma létező fajjal együtt. A vírusok és társaik most nagyon nagyra vannak a virulenciájukkal, de tévednek, mert azok a vírusok már nem ezek a vírusok lesznek. Állandóan módosulnak. Módosulni kényszerülnek. Egyetlen faj sem térhet ki az emberi civilizáció módosító hatása elől, alól. A mi civilizációnk feltartóztathatatlan, mióta csak beleharaptunk a tudás fájának tiltott gyümölcsébe. (Bibliai pontossággal: a jó és a rossz tudásának gyümölcsébe, s így aztán egyfolytában az a kényszerképzetünk, hogy mindenről el is kell döntenünk, hogy jó-e vagy rossz. Passzt mondani évezredek óta nem vagyunk képesek.) Nem csak a kutya karaktere alakul a gazdájához. Mi, a Föld urai, a magunk háziasított képére és mására formáljuk az egész világot. És ez ellen mi, a Föld urai sem tehetünk semmit. Mi is ki vagyunk szolgáltatva önmagunknak. Ez a mi sorsunk, és ez a nekünk kiszolgáltatott földkerekség sorsa, élőkkel és élettelenekkel egyetemben. Együtt sírunk és együtt nevetünk. A Föld lényei majd megtanulnak alkalmazkodni hozzánk, hogy együtt tudjanak sírni és nevetni velünk. Ha nem akarnak teljesen kipusztulni. Nagyobb kérdés, hogy mi képesek leszünk-e alkalmazkodni örökösen változó önmagunkhoz és folyamatosan megváltoztatott környezetünkhöz. Lehet, hogy idáig máshogy volt, de ezután már az emberi civilizáció jelenti a legnagyobb evolúciós kényszerhatást a Föld teljes élővilágára. Beleértve magát az embert is.

Kanzi a világ legokosabb bonobója. Több száz tárgy és fogalom képi szimbólumának használatával kommunikálni is tud velünk. Kísérletező fogvatartói készítettek neki egy nyomógombos táblát, amelyen nem analóg képek mutatják az egyes dolgokat, tehát nem alma az almát, banán a banánt és így tovább, hanem értelmetlen krikszkrakszok. Nem is lehetett másként, hiszen például a jónak és a rossznak nincs közvetlen képmása. Vagy egy év kellett ahhoz is, hogy maguk az emberek tökéletesen betanulják a jelek jelentését. Kanzi – ha nem is egy év alatt – szintén képessé vált erre. Nem úgy, mint a mamája, akit lehetetlen volt megtanítani bármiféle jelhasználatra. A vadonban ugyanis, ahol felnevelkedett, senki és semmi sem kényszerítette ilyenfajta hókuszpókuszokra. Kölyök korában még alakuló, fogékony agyát nem érte semmi efféle inger, így aztán ez irányú képességei sem fejlődhettek a mi kívánalmainknak megfelelően. Ellentétben Kanzival, aki már emberközelben született, és úgy nőtt fel, hogy anyja ölen újszülött korától, sőt már az anyaméhben részt vett az intelligencia-szeánszokon, s így vérévé vált a billentyűsdi, kapásból nyomja a megfelelő

gombot, ha álmából keltik is, csakúgy, mint később született testvérei, akik zsenialitásban Kanzival vetekednek.

Kanzi és testvérei agyában megindult egy programkorrekció. Képességeiknek kellett, hogy legyen genetikai előzményük, hiszen a semmiből nem alakulhat ki valami, de azt is biztosra vehetjük, hogy a pusztán potenciális lehetőséget rejtő genetikai előzmény természetes környezetben más célt szolgált, mint az atlantai Georgia State University gyakorlócellájában. Úgy is mondhatnám: a genetikailag kódolt képességek adaptálódtak a megváltozott környezet speciális követelményeihez. (Végtére is ugyanabból a krumpliból hányféle ételt lehet készíteni, és mindegyiket hányféleképpen!) Ha Kanzi nem csupán intellektuálisan, hanem genetikusan is zseniális, tehát örökítő képessége is rendkívüli, és jó szándékú emberistenei hagyják (hagyták volna) is ezt a képességét érvényesíteni, akár beltenyésztés útján is, akkor könnyen megjósolható (lettvolna), hogy alig tízezer, de mondjuk ötvenezer év alatt (ami evolúciós léptékkal mérve elhanyagolható) olyan új, az emberistennek tetsző bonobofaj alakul ki, amelynek tudása már az eget ostromolja. Nemhogy egy, de száz billentyűnyelven beszél, kábeli zűrzavarban, és meggyőződése, hogy bonobóhoz méltó, civilizált bonoboélet nem képzelhető el billentyűs tábla, nyakörv, poráz és rövid ujjú sárga pamutpóló nélkül.

Ha annak idején megkérdezik Kanzi édesanyját, kíván-e leszármazottjainak ilyen emberistennek tetsző, dicsőséges evolúciós jövőt, vagyis hát akar-e jönni Afrikából Atlantába, az a nehezen váltó, neofób, konzervatív kis nőtény alighanem tagadólag rázza a fejét. Inkább választotta volna a primitív, de boldog őserdei nőuralmat, önfeledt, hiábavaló fecsegésekkel és szintén önfeledt, ám nem hiábavaló ölelésekkel. A kérdés azonban fel sem merült: Kanzi édesanyját vitték. Életében megjelent az ember, mint evolúciós kényszer. Kanzi kései leszármazottjai, ha valóban megtanulnak az ember könyveiben olvasni, abban a szerencsés helyzetben lesznek, hogy nekik már nem kell a *Pan paniscus sapiens*sé válásának eredetért dzsungelben bolyonganiuk, minden tudás készen áll számukra a könyvespolcokon, az ősök nevével, születési dátumával és személyazonosító számával. Nekünk azonban, a civilizációs amnézia áldozatainak vakon tapogatózva kell előásni múltunkat a betonszürke állomány minden korábbi tudást körülkerítő csonthéja alól, néhány megkövesedett emlékfoszlány illuzórikus útjelzői mentén haladva. (Vagy talán pontosabb így: egyre beláthatatlanabb paleoantropológiai körökben bolyongva.)

Egészen biztosak lehetünk benne: egymillió évvel ezelőtt a mi ősanyánk és ősapánk sem akarta odahagyni a jó kis afrikai (vagy eurázsiai) paradicsomot pusztá kalandvággyból, ha nem jelennek meg az életében újabb és újabb kirekesztő kerubok lángpallossal, mint evolúciós kényszer. (Persze csak metaforikusan, isten őrizze a kerubokat konkrét törzsfelődési

kategóriaként értelmezni!) De hát ott a nagy kérdés: kik voltak azok a kerubok? Miféle kényszerítő erők képviselték azt az evolúciós nyomást, amelynek folytán az ember állatősei számára kijelöltetett az emberré válás, és ezzel együtt a kultúra és a civilizáció vérlucskosan illedelmes diadalútja?

A Darwint követő másfél évszázad alatt a szaktudományok egész sora kapcsolódott be az emberré válás ok-okozati vagy még inkább cél-oksági láncolatának egyre terebélyesedő nyomozati munkájába. Kezdetben, amikor az evolúció elméletével szemben még nagy volt a bizalmatlanság a tudósvilágban is, az első számú, mindenek előtt való feladatnak a hiányzó láncszem megtalálását tekintették, vagyis az ember és az emberszabású majmok közötti átmenetet reprezentáló fosszilis leletek felszínre hozását. Az állati eredet gondolatának döbbenetéből és a nyomában járó frusztrációból még nem ocsúdva, egy emberként úgy érezték: meg kell találniuk azt az emléknymot, amely egyértelműen bizonyítja, hogy az állati múlt ellenére éles határvonal választja el az embert a legközelebbi rokonnak deklarált emberszabású majmoktól, ez a bizonyíték pedig egy olyan fosszilis forma maradványa lett volna, amely világosan magán hordja mind a majom, mind az ember ismérveit, de egymástól elkülöníthetően. Mivel pedig úgy gondolták, hogy az ember legemberibb két tulajdonsága, a gondolkodás és az erkölcs az agytevékenység terméke, nyilvánvalóan csak azt az előzményt lehet legalább félig emberinek tekinteni, amelynek agytérfogata megüti az előírt mértéket.

Az előírt mértéknek itt abszolúte konkrét jelentése van: Sir Arthur Keith angol antropológus kimutatta, hogy az ember első képviselőinek minimum 750 köbcentiméteres agytérfogattal kellett rendelkezniük. Ez az etalon, 750 köbcenti alatt az emberi ős nem emberi ős. Az arckoponya nem jelez emberi minőséget, az nyugodtan lehet majomszerű, sőt olyannak is kell lennie, majomhoz illő fogazattal, állkapoccsal s a többi. A természetben rendnek kell lennie, és hogy mi a természet rendje, azt majd az e célra hitelesített akadémiák fogják megmondani, az egzakt és objektív tudománytól elvárható, éppen időszerű kulturális és morális kritériumok alapján. Kétségtelen: egy ilyen köztes állapotot mutató félig majom, félig ember fossziliája, mely nemcsak összekapcsolja az embert az állati múlttal, de egyben el is választja tőle, legalább olyan értékű corpus delicti lehetne Darwin szellemi hagyatékának igazoló eljárásában, mint Noé bárkájának reménybeli maradványai a bibliai történetek valódiságának igazolásához. Ha sikerül rájuk találni.

A lecke tehát föl volt adva nyomozóinknak, szabatos megfogalmazásban, a körözött személy fantomképe rendelkezésre állt. A nyomozati fő csapás irányát, a dolog természetéből adódóan, Darwin leghívebb paleoantropológus követőinek kellett kijelölniük, akik valóban tiszteletre méltó elszántsággal és elkötelezettséggel láttak munkához. Kevéssel több mint egy

évszázad alatt tűvé tették öt kontinens valamennyi számításba jöhető földtörténeti lelőhelyét, s az eredmény: alig felbecsülhető mennyiségű és felbecsülhetetlen értékű csont- és kőlelet, mintegy húszmillió évet átölelően, szétszórva térben és időben. És könyvtárnyi hipotézis hetvenmillió évig visszamenőleg.

Az agytérfogat hitigazságának jegyében végzett fosszilis fejvadászat egészen a huszadik század első negyedének végéig szívósan tartotta magát a paleoantropológiai teendőik listájának első helyén, annak ellenére, hogy a követelményeknek megfelelő lelet, a Neander-völgyi ember már 1848, de legalábbis 1856 óta ismeretessé vált, rekonstruált külső megjelenése azonban annyira kiábrándítóan hatott az Istentől kapott felsőbbrendűség önértékét híven ápoló humanista tudóstársadalomra, hogy képtelenségnek tűnt támpontnak tekinteni. A Neander-völgyi ugyanis a mai emberéhez mérhető agytérfogatával busásan túlteljesítette ugyan a vonatkozó kívánalmakat, ám robusztus, hogy ne mondjuk: állatiasan darabos testfelépítése és a csontozathoz képzettársított mozgás oly mértékben szalonképtelennek tűnt a kultúra, a tudomány és a civilizáció előkelő köreiből, hogy emberősként ab ovo diszkvalifikálni kellett. Már egészen kínossá vált a várakozás, amikor 1912 végén a dél-angliai Piltdown melletti kavicsbányában megérkezett a megváltás.

Először az agykoponya meglehetősen jó állapotban levő részei kerültek elő, valóságos mai emberi agyra utaló méretekkkel, majd nem sokkal később napvilágot látott a hozzá tartozó alsó állkapocs is – mintha szakasztott egy orangutánról készült mintavétel volna! A lelet kísértetiesen formázza azt, amire annyira régen áhítoztak a téma kutatói. A legjobb szakács az éhség, nem is nagyon akadt bárki is kiéhezett paleoantropológus körökben, aki éberségre intette volna kollégáit a túlságosan kívánatos falat láttán: illene a konyhamester körmére nézni. Csak negyven év múltán kezdett éledezni a gyanú, amikor olyan valódi leletekkel rukkoltak elő valódi kutatók, amelyek végképp nem voltak összeegyeztethetők a dédelgetett relikvia paramétereivel. A piltdowni hamisítvány – mert hiszen közönséges csalás volt az egész: egy emberi koponya és egy orangután állkapcsának mesterei applikációja – azonban négy évtizeden át megkeserítette azok munkáját, akik a szentesített etalon ellenében, vagy akár attól csak jöttányit is eltérően próbálták érvényesíteni saját felfedezéseik igazát.

Raymond Dart, a dél-afrikai Witwatersrand Egyetem anatómiaprofesszora volt az első nagy formátumú áldozat, aki bírt elég elszántsággal és kitartással áttörni a bornírt szakmai preconcepciók és előítéletek szentesített korlátait, igaz, maga sem tudván, hogy az út, amelyen ő tette meg az első lépéseket, valójában hova is vezet. Tudós volt, akit elsősorban maga a tudomány, a tudás, a megismerés és nem a felismerés igazsága hajtott. (Legalábbis ekkor még.)

1924 végén a dél-afrikai Taung helység mészkőfejtőjében bányarobbanás vagy robbantás történt. A detonáció kettéhasított egy hatalmas tömböt, amelyből előtűnt egy azonosíthatatlan eredetű koponyamaradvány. Azzal a laikus felfedező is tisztában voltak, hogy csakis valami egészen ősrégi lényről lehet szó, a geológiai réteg pedig mintegy kétmillió évre engedett következtetni, de amúgy teljesen tanácstalanul álltak. Azt tartották leghelyesebbnek, ha a kőzetdarabot, úgy ahogy van, elküldik a híres professzornak, majd ő tudja, mit kezdjen vele. A bányából ugyanis már korábban is kerültek elő különböző megkövesedett csontok, és a tanár úr mindig nagy érdeklődést tanúsított irántuk.

Raymond Dart professzor, anatómus lévén nem sokat adva az antropológiai dogmatikára, már első pillantásra eretnek meggyőződésre jutott. Úgy találta, hogy a sziklából kimentett koponyarészlet az állkapoccsal, a majomszerűen kis agy (kb. 520 cm³) és az előreugró arc ellenére emberi jellegeket is mutat. Egyfelől: az őrlőfogak felszíne lapos és a szemfogak kicsik; másfelől, és ez a perdöntő: a koponyaalapon elhelyezkedő nyílás, az öreglyuk, amelyen keresztül a gerincvelő az agyhoz csatlakozik, az emberre jellemző módon helyezkedik el a koponyán. A lényeges különbség e tekintetben az emberszabású majmok és az ember között az, hogy előbbieknél a gerinc formájából és a testtartásból adódóan ez a nyílás meglehetősen hátul helyezkedik el a koponyaalapon, az embernél viszont, függőleges testtartást követelő mozgása miatt, az öreglyuk jóval előbbre húzódott, az áll felé, mert csak így lehet megfelelő helyzetben a fej a nyakon, különben állandóan leszegett fejjel kellene közlekednünk, ami nyilvánvalóan előnytelen pozitúra. A Taungi gyermek kilétéről – így nevezték el lelőhelyéről és öt évesre taksált koráról a leletet – Raymond Dart a Nature című folyóirat hasábjain 1925 elején megjelent publikációjában úgy nyilatkozott, hogy minden kétséget kizáróan a Hominidák (emberfélék) valamely fajának első megismert képviselője, s mindjárt nevet is adott a fajnak: *Australopithecus africanus*.

Mondani sem kell, milyen fogadtatása volt ennek a szemérmetlen kijelentésnek jól szituált paleoantropológusi körökben. A pildowni hamisítvány szakmai babonákra alapozott reputációja még javában virágzott, a mérvadó személyiségek hallani sem akartak olyan alternatíváról, amely az emberi felsőbbrendűséget reprezentáló agy etalonjában engedményekre vetemedik. Maximum egy emberszabású majomőről lehet szó – mondták, és emellett maradtak egészen a negyvenes évekig. Ekkorra Dart és az idő közben mellé szegődött munkatárs: Robert Broom már olyan mennyiségű 1-3 millió éves csontmaradványt gyűjtött össze Dél-Afrika barlangjaiban, hogy lassan a legmegkövesedettebb és legmegcsontosodottabb konzervatívok is kezdtek meginogni a dogmák

kikezdetlenségében, helyet engedve újabban keletkező dogmák megcsontosodásának és megkövesedésének.

A kibontakozóban levő új irányzat: bár az agykoponya mérete sem elhanyagolható ismérv, de annál sokkal előbbre való a járás módja, a hozzá tartozó testtartás és a gerinc alakulása. Az teszi az embert emberré az évmilliók során, s ráadásul kizárólag biológiai alapon. Elég volt a lelkizésből, elég volt a moralizálásból, elég volt a felsőbbrendűsködésből! Csak ne legyen olyan nagyra magával az ember, aki nemrég még majom volt! Elég volt a romantikából, most már jöjjön a realizmus! Nem! Természettudósok vagyunk! Jöjjön a naturalizmus! (Ha itt-ott mégis belecsúszik egy kis idealizmus, az nem jelent többet, mint hogy emberek vagyunk. Elvégre.)

A racionalitás, a természet törvényeinek áldozó naturalizmus jegyében születő új szakmai babona már nem odakap, hol fészkel az agy, az emberi ősz koponyájáról áthelyezi a nimbuszt az emberi tartásra. A fixa idea, hogy ha törik, ha szakad, kell találnunk valamit, ami élesen elhatárol bennünket állati múltunktól (noha az evolúció alap gondolata éppen a folyamatosság ideájára épül), továbbra is elpusztíthatatlanul tartja magát, de a naturalista kutatói észjárás szerint az egyenes testtartás és a két lábon járás az, ami csakis az emberre jellemző az emlősök között, tehát minden lelet, amely fajspecifikusan egyenes testtartásra és két lábon járásra utal, emberi előzménynek tekintendő. Természetesen az új etalon is ideológiai alapokon nyugszik, mert kétségtelen ugyan, hogy mindaz a sejtbiológiai folyamat – mondják az erectus-hívők –, amely rokonságunk ellenére megkülönböztet bennünket állati őseinktől, az agyban játszódik le, s ezért annak térfogata az évmilliók folyamán természetszerűleg nőttön-nő, de ennek is, miként az egész emberré válásnak, oka és előfeltétele van. A két lábra emelkedés a következmények és újfajta lehetőségek egész sorát indította meg: a kéz szabaddá válását és kifinomodását, a feladatmegosztást, az agy megnagyobbodását stb., míg aztán az evolúció során eljutottunk a társadalmi fejlődés, a szocializáció, az utódgondozás, a kommunikáció, a művészet, a technika, a kultúra és a civilizáció mai fokára. Teremtésmítosz ez is, természetesen, nem lanyhul a monoteisztikus skolasztika szimplifikáló készletére, még ha a frazeológiája módosult is; egy pontra akarja visszavezetni a múltat, egy okra akarja visszafejteni a jelenségeket, nem pedig összetett folyamatában feltárni a kölcsönös összefüggéseket.

Az újabb babona eredete, immár túl a Taungi fiúgyermek első inspirációján, egy állkapocshoz fűződik. Pontosabban: annak töredékes maradványához. 1932-ben G. Edward Lewis, a Yale Egyetem fiatal kutatója Indiában végzett ásatásokat, és rátalált egy emberszerűnek ítélt majomlány felső állcsontjának fosszilis töredékére. A leletnek a tudósok

nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget csaknem három évtizeden át, hanem aztán 1961-ben az egyetem egy másik munkatársa azzal a bejelentéssel lepte meg a szakmát, hogy ha a töredéket a korrelatív változások darwini elvének megfelelően és kellő gondossággal kiegészítjük, az ismert részekből következtetve a hiányzókra, akkor megkaphatnánk az emberősöknek, a Hominidáknak azt a legelső ismert képviselőjét, legyen neve Ramapithecus, amely levált az ember és az emberszabású majmok közös őstét képviselő ágról.

Simons hamarosan megerősítőt kapott teóriájához a Cambridge Egyetem munkatársa, David Pilbeam személyében, s kettőjük közös erőfeszítései nyomán kialakult a Ramapithecus teljes karakterrajza, amely ezeket a – megítélésük szerint – minimum tizenöt, de az is lehet, hogy harmincmillió éve élt elődeinket már bonyolult társas és fejlett vadász kultúrával rendelkező lényeknek mutatja be. A korrelatív, tehát egymással kölcsönös viszonyban levő egyidejű változások darwini elve szerint ugyanis a meghatározó evolúciós fejlemények nem önálló jelenségeként következnek be, hanem több párhuzamos átalakulás kíséretében, amelyeknek együttese határozza meg az újonnan kialakuló faj mibenlétét. Ha tehát például egy fosszilis főemlős fogazat egyértelműen utal olyan táplálkozásmódra, amely inkább kelti távoli emberős képzetét, mintsem emberszabású majomét, akkor a darwini felfogás értelmében bizvást állíthatjuk, hogy a fogazathoz más emberős-tulajdonságok is társultak, mint például a két lábon járás és az egyenes testtartás. Mindehhez természetesen rendületlenül hinni kell, hogy az emberré válás a felegyenesedéssel és a két lábon járással kezdődött, mint ahogyan azt Raymond Dart Taungi gyermeke sugallta a haladó gondolkodású antropológusoknak.

Ismét feltűnt tehát egy régen várt fosszilis megváltó, amelytől hívei végre nyugodt korszakot reméltek kutatói egzisztenciájukban, a Homo erectus, végül pedig az ember útjának felderítése dolgában.

A boldog békeidőket elsősorban az jelenthette volna, hogy Simons és Pilbeam tényként elfogadott hipotézise a minimum tizenöt millió évvel kellő távolságba helyezte a rangjára oly sokat adó mai embert kétes megítélésű állatősei fölé. Sajnos azonban egy másik kutatópáros, Alan Wilson és Vincent Sarich, a California Egyetem biokémikus munkatársai, nem antropológus szemmel nézve a dolgokat, bizonyos vérfehérje-összehasonlításokat végeztek az ember és az emberszabású majmok között, és azt az eredményt hozták ki, hogy a mi őseink és a csimpánzok őseinek útja nem válhatott szét ötmillió évnél korábban. Közös felmenőink szinte itt lihegnek az orrunk előtt a tarkónkba!

„Hatalmas vita kerekedett, melynek során az antropológusok és biokémikusok a legerősebb kifejezésekkel illeték egymás szakmai eljárásait. Wilson és Sarich következtetéseit

többek között azon az alapon bírálták, hogy molekuláris órájuk megbízhatatlan, s így nem adhatja meg az elmúlt evolúciós események pontos keltezését. Wilson és Sarich a maguk részéről azzal vádolták az antropológusokat, hogy túl nagy jelentőséget tulajdonítanak a töredékes csontokon talált jelentéktelen anatómiai jellegeknek, ezért helytelen következtetésekre jutnak” – írja Richard Leakey egy másik, immár egyedül jegyzett, *Az emberiség eredete* című könyvében.⁶⁵ Természetesen arról a Richard E. Leakey-ről van szó, akinek neve a nagyközönség előtt a Roger Lewinrel közösen alkotott *Fajunk eredete* című, nagy gonddal összeállított ismeretterjesztő munkájával vált méltán ismertté és népszerűvé, és akitől hivatásának ez a lelkes méltatása származik: „Bizonyos, hogy az a tudomány, amely Darwinnak az egyre összetettebb szervezeteknek a természetes szelekció révén való folyamatos fejlődéséről alkotott elképzelésére épül, jogosan követelheti magának az emberi történelem legjelentősebb szellemi és filozófiai forradalmának címét.”⁶⁶ (Hogy egyértelmű legyen: az a tudomány, amely darwini alapokon vívta meg az emberi történelem legjelentősebb szellemi és filozófiai forradalmát, Leakey szemében természetesen nem más, mint maga az antropológia, annak is kivált a „paleo”-ágazata.)

Egyébként Richard Leakey anyai ága szegről-végre már Darwin születése előtt szellemi rokonságba került a „darwinizmussal”. Mary Leakey szépapja, John Frere 1797-ben nyújtotta be a Londoni Királyi Tudományos Akadémiához azt a tanulmányát, amelyben bizonyos kovakőleletekről megállapítja, hogy azok valójában szerszámok, fegyverek voltak, a lelőhely mélységéből pedig egy olyan távoli időre lehet következtetni, amely már kívül esik a mi jelenlegi világunkon. (Darwin csaknem egy évtizeddel később, 1809-ben születik meg.) Történt pedig mindez abban a században, amikor az európai akadémiák szentesített verziója szerint a különböző rétegekből időről időre előkerült, különböző fejlettségi fokot mutató fossziliákat a félresikerült élővilág többszöri elpusztításával és újjáteremtésével, újra és újra átdolgozott, „javított kiadásával” kell magyarázni – Deus ex machina. A Leakey család legendáriumában ez a tudományos magatartás úgy van elraktározva, mint a darwinizmust előkészítő szórt mozzanatok egyike, s egyben a bátor kiállítás iskolapéldája. Leakey szűkebb családjának már apraja-nagyja: apa, anya, fivér és nagybácsi mind-mind az antropológus és archeológus szakma legkiválóbbjai közé tartozott, tartozik, valamennyiük nevéhez legalább egy korszakos jelentőségű lelet előkerülése fűződik, de kivált a szülők sok évtizedes munkássága alapozta meg a família szakmai hírnevét és tekintélyét. A családfő, Louis Leakey volt például az, akinek reputációja elégnek bizonyult, hogy a Homo nemzetségbe sorolás

⁶⁵ Richard Leakey: *Az emberiség eredete*, Kulturtrade Kiadó, Budapest, 1995. Ford.: Béresi Csilla, 19–20. o.

⁶⁶ *Fajunk eredete*, 23. o.

alapfeltételeként előírt agytérfogat 750 cm³-es alsó határát leszállította 600 cm³-re, mivel egy családi lelemény, az Olduwai-szurdokban előkerült koponyamaradvány csak így nyerhette el az őt megillető Homo megjelölést, habilis ragadványnévvel, a Homo erectus ügyes kezű, már szerszámkészítő elődjeként. (Az antropológus szakma azóta már közmegegyezéssel elfogadta, hogy szerszámokat a Homo erectust megelőző Homo fajok nem készítettek, legalábbis kőeszközök ez idáig nem kerültek elő az erectus feltételezett megjelenése előtti időkből, s ráadásul később olyan habilis-koponyák is napvilágot láttak, amelyek jóval túteljesítették az elmozdított etalont, s így utólag fölöslegessé vált a hercehurca, de ennek itt és most nincs különösebb jelentősége.)

Richard Leakey nem titkolt önérzettel jelzi egy helyütt, hogy szerencséjét a paleoantropológusi pályához családi örökségként kapta, másfelől pedig hogy hithű kötődését a darwinizmushoz – legalábbis részben – ugyanez az örökség határozza meg. Márpedig az örökség kötelez. Az első alkalommal 1977-ben megjelent *Fajunk eredete* A legnagyobb forradalom fejezetcím alatt huszonegy oldalon át taglalja az evolúcióelmélet teremtő mesterének érdemeit, Kopenikusszal egy sorba állítva őt, életrajzi, történelmi és tudományos háttér részletezésével, de még Thomas Henry Huxleynek is, aki a Darwin buldogja megtisztelő ragadványnevet kapta a kortársaktól, előkelő hely jutott e panteonban. Az egész Leakey család arra vezetheti vissza legendás sikereit, hogy valamennyien hajlottak a szóra, hittek Darwinnak, akinek ugyan még semmiféle kézzelfogható bizonyíték nem állt rendelkezésére, de logikájával kikövetkeztette, hogy az ember fosszilis őst Afrikában kell keresni, ahol feltételezett legközelebbi fajrokonai, a csimpánzok mind a mai napig élnek. És valóban: a Fekete Kontinens belseje pazar lelet-kincstőmeggel jutalmazta a valamennyiükre jellemző elszántságot, munkabírást, szervezőkészséget és szakmai felkészültséget.

A szakmailag darwini eszmealapokon építkező tudós Leakey családnak elméleti és terepmunkájával egyaránt oroszlánrésze volt abban, hogy a két lábra állás mint döntő tényező és előfeltétel tudatosodjék, s általános polgárjogot nyerjen a közfelfogásban. Ezt a hagyományt vitte tovább Richard Leakey is, akinek volt szerencséje megtalálni 1984-ben a Turkana-tó partján a legteljesebb Homo erectus-maradványnak, a mintegy másfél millió évvel ezelőtt élt Turkana-fiú csontvázának darabjait. (Nem ideszámítva a legfeljebb százezer éves Neander-völgyi leleteket.) Az erectus faj azonban a Homo nemzetség törzsfáján késői leszármazottnak számít, a jelenleg érvényes kánon szerint közvetlen előzménye a Homo sapiensnek, s így nem adhat választ a felegyenesedés és két lábra állás eredettörténetének kérdéseire. Márpedig Richard Leakey elméleti munkásságának gerincét ezek a kérdések adják, végighaladva az emberré válás folyamatának kezdeteitől a primitív társadalmak

kialakulásán át egészen a mai civilizáció tapasztalataiból és tanulságaiból levonható jövőképig.

Érthető tehát, hogy a ramapithecus-probléma, mely oly mélyen érintette szakmai elkötelezettségét, a végsőkig edzette benne a bajvívói kitartást és eltökéltséget. Az viszont talán kevésbé érthető, hogy ha a darwini útmutatás alapján Afrikában keressük és találjuk meg eredetünk eredetét, legfeljebb három-három és fél millió éves rétegmélységekben, akkor miért tűnik logikusnak az, hogy az Indiában felszínre került, minimum tizenötmillió esztendőös fosszília szintén fajunk eredetéről tanúskodik. De ez itt nem a kérdések, hanem a kinyilatkoztatások helye. Mindenesetre Leakey keményen és határozottan kinyilatkoztatta elkötelezettségét a Ramapithecus-teória mellett. A végvári helytállás heroikus méreteit nem érzékelteti az itt következő rövid idézettöredék azokból a sok-sok oldalt kitevő, sok helyütt visszatérő fejtegetéseiből, amelyekkel a Ramapithecus szerepét és jelentőségét kívánta plasztikussá tenni a nagyvilág számára, még egy évtizeddel a vita kirobbanása után is, a végsőkig színezve és részletezve a legősibbnak feltételezett Hominida-ősünkről festegedett fantáziaképet:

„A legerjedtebb nézet szerint persze egy felegyenesedett korai Hominida szabaddá vált kezeit leginkább szerszámok megragadására használhatta. Sherwood Washburn amerikai főemlőskutató odáig megy, hogy szerinte a szerszámhasználat volt a legfőbb tényező, amely az őseinknek tekintett Hominidákat a hátsó lábaikon való járásra készítette. Ez több tekintetben is vonzó elképzelés. Új ökológiai élőhelyük felfedezése során a korai Hominidák különösen előnyösnek találhatták a szerszámhasználatot, a magatartásnak ezt az új dimenzióját. Az önvédelmi gallyrágogatás és kőhajigálás mellett felismerhették a szerszámhasználat előnyeit az élelemszerzésben. Így például csontokat törhettek össze, hogy a tápláló velőhöz jussanak, vagy gyökereket áshattak ki botok segítségével. Meglepő volna, ha a Ramapithecus nem fedezte volna fel annak előnyeit, hogy egy bot segítségével messzebbre is elérhet. Minderre az egyedüli, bizony nagyon sovány kis bizonyítékot Louis Leakey fedezte fel a Ramapithecus Fort Ternannál fellelt maradványai között. Nem egyéb ez, mint egy esetleg pattintott kavics, amit egy olyan állati csont mellett találtak, amelyet lehetséges, hogy ennek segítségével törtek fel. Ha így van, ebből az következik, hogy a Hominidák étvendjében szerepelt állati táplálék. Így azonban nem tudjuk, hogy a csontok összetörése bevett gyakorlat volt-e, a Ramapithecusok körében, vagy csupán egy különlegesen vállalkozó kedvű egyed elszigetelt kísérlete, vagy hogy a felfedezés egyikre sem utal, csupán a természet véletlen eredménye. Amennyiben a Ramapithecus használt eszközöket, ezek – legalábbis kezdetben – valószínűbb, hogy fából, nem pedig kőből voltak. A védekező pózolóshoz használt ágakat

nagyon könnyen felhasználhatták élelemszerzésre. E két magatartás valószínűleg együtt fejlődött ki, talán úgy, hogy a védekezésé volt a vezető szerep. Amennyiben a faeszközök valóban fontos szerepet játszottak a *Ramapithecus* kialakuló kultúrájában, akkor helyzetünk nehezebbé válik, mivel a fa csak ritkán őrződik meg és fosszilizálódik. Általában elpusztul, s így mi nem létező nyomok után kutatunk. Lehetséges azonban, hogy a szerszámok szerepét jócskán eltúlozták az emberi evolúcióban, mivel hosszú időn át szinte kizárólag a kőszerszámok képezték az egyedüli bepillantást történelem előtti őseink életébe. A szerszámkészítő ember így mély benyomást gyakorolt sokak gondolkodására. Maga Darwin így írt *Az ember származásában*: »Az ember korai hímnemű őseinek, mint már említettük, valószínűleg nagyméretű szemfogai voltak, de ahogy fokozatosan elsajátították, hogy követ, bunkót vagy más fegyvert használjanak, amikor ellenségeikkel vagy vetélytársaikkal harcolnak, nyilván egyre kevésbé használták állkapcsukat. Így aztán az állkapocs és a fogak mérete is csökkent.« (*Az ember származása és a nemi kiválasztás*. Gondolat, Bp., 1961. 101.) Ez a szöveggönyv világosan összekapcsolja a felegyenesedett járást és a szerszámhasználatot, mint az emberi evolúció kiváltó tényezőit, valamint az ebből fakadó kis szemfogakat – mindannak az ellenkezőjét, ami ma igaznak tűnik. Nagyon figyelemre méltó azonban Darwin éleselméjűsége a szemfogak csökkent méretének korai megjelenésére vonatkozóan, hiszen csak mintegy száz évvel később került elő ősünk apró foga. (...) A nem humán főemlősök határozottan ritkán vadásznak, de ma már tudjuk, hogy lényegesebben gyakrabban annál, mint azt korábban hitték. A páviánok például esetenként belaknak nyulakkal vagy fiatal antilopokkal. Viszont a csimpánzokkal ellentétben úgy tűnik, hogy nem fejlesztették ki a megosztás szokását. Evett vajon a korai *Ramapithecus* húst? Nagyon valószínű, hogy ezek a lények sokkal inkább mindenevők voltak, mint bármelyik emberszabású majom unokatestvérük; ám úgy tűnik, hogy a húsevés területére tett kirándulásaik, legalábbis kezdetben, inkább csak esetlegesek, nem pedig mindennaposak voltak. Annyit tudunk, hogy a *Ramapithecus* egyes leszármazottai nagy érdeklődést tanúsítottak a hús iránt, s így két- vagy hárommillió évvel ezelőtt az állati táplálék fontos szerepet játszott egyes Hominidák étrendjében. A húsevés megosztáshoz vezetett, ez pedig tovább erősítette a szociális összetartó erőt. Ma még titok, hogy – akár legegyszerűbb formájában is – mikor vált ez a szociális összetartás fontossá. Ha majd megtaláljuk egy tizenötmillió éves *Ramapithecus* végtagmaradványait, ahogyan ennek hamarosan meg kell történnie, akkor legalábbis valódi betekintésünk lesz a Hominidák magatartáseredetébe. Mikor álltak őseink két lábra? Még

mindig ez az alapkérdés.⁶⁷ „A Ramapithecus volt az a lény, amely vagy tizenkétfélmillió évvel ezelőtt az erdő szélére merészkedett, mérlegelve a nyílt szavanna veszélyeit és lehetőségeit. Amiként a korai főemlős-evolúció lépéseit a fán élés szükségletei szabták meg, úgy most a szavannának kellett meggyorsítania az emberszerű emberszabású majomtól az emberszabásúmajom-szerű ember felé vezető utat.”⁶⁸

A vita azonban röviddel e könyvének megjelenése után lezárult, mégpedig döntő bizonyítékokkal az ellenfelek oldalán. A további sejtbiológiai kutatások és számítások, valamint a Pakisztán és Törökország területén előkerült Ramapithecus-leletek egyértelművé tették, hogy a Ramapithecus egy kicsit sem volt ember, nem díszítették jellemét humánerények, de még csak két lábon sem járt, alighanem a ma csupán Indonézia őserdeiben élő orangután korai őse lehetett. Annak a bizonyos állcsonttöredéknek a képzelt kiegészítését nem úgy végezték el, ahogyan az szakmailag elvárható lett volna. Az antropológusok Ramapithecus-hívő táborát a lórúgásként ható ellenérvek végül is megadásra és a vereség nyílt elismerésére kényszerítették – s hirtelen átállásra a biológia oldalára. E kötelezettségének Richard Leakey a maga nevében s a maga módján egymondatos deklarációval tett eleget: „Jómagam akkor az antropológus-társadalom oldalára álltam, hibásnak véelve Wilson és Sarich hipotézisét” Ennyi. Legalábbis *Az emberiség eredetében*.⁶⁹ A vár kulcsait azonban nem mutatkozott hajlandónak bársonypárnán általadni a legyőzőnek. Nyilván célravezetőbbnek találta inkább egy ügyes félfordulattal immár nem a személyes érintettség oldaláról, hanem az objektív távolságtartás megbízható fedezékéből kezelni a történetet. A továbbiakban tehát nem Richard E. Leakey antropológiai fiaskójáról esik szó Richard Leakey tolla nyomán, hanem az antropológia szakma butuska eltévelyedéséről, magára találásáról és megújulásáról.

Mindenekelőtt tisztázni kellett a tévedések forrását, ami nem lehetett más – és ez már a korábbi oldalakon is félreérthetetlenül tudomásunkra jut –, mint maga Darwin, aki túlságosan vonzó forgatókönyvben adta elő téves hipotézisét a korrelatív változások csomagjáról, s így az alkalmas volt elvarázsolni, jóhiszemű követőinek megtévesztésére. Igaz, hogy a modern antropológia Darwinnak köszönheti születését, lehet, hogy e tudományág két alapköve közül az egyik, az afrikai származás kiállta az idő próbáját, de a másik, az emberi fejlődés darwini mikéntje és módja tévesnek bizonyult, noha a legutolsó időkig képes volt tartani magát. Tulajdonképpen az egész kis közjátékot azért hozza itt szóba a szerző, hogy rávilágítson:

⁶⁷ Fajunk eredete, 90–92. o. Kiemelés a szerzőtől.

⁶⁸ Fajunk eredete, 68. o.

⁶⁹ Az emberiség eredete, 20. o.

Darwin forgatókönyve, amely eleve kiemeli a természetből az embert, hogy a javára történő megkülönböztetéssel elválassza az emberszabású majmoktól, volt a tulajdonképpeni okozója annak az áldatlan vitának, amely végül is Darwin döntő befolyásának végét jelenti az antropológiai gondolkodásban. Sommásan és egyértelműen fogalmaz: „A Ramapithecus-ügy két szempontból is átformálta az antropológiát. Először is megmutatta, hogy milyen veszélyekkel jár, ha közös anatómiai jegyekből evolúciós rokonságra következtetünk. Másodszor rávilágított, milyen ostobaság a »Darwini csomaghoz« való szolgálai ragaszkodás.”⁷⁰

Most már tudjuk.

Most már másban is okosabbak vagyunk. Most, a történetek után már azt is tudjuk, ami nyolc vagy nyolcvan évvel ezelőtt is nyilvánvaló lehetett volna, ha nem lenne igaza Darwinnak ösztöneink állati jellegű származását illetően. Azt mondja Leakey, mintegy magyarázatképpen, hogy „...a tudósokat némelykor legalább annyira érzelmeik vezérik, mint az értelem”. Leakey kétségkívül tudós. Ergo: Leakeyt némelykor legalább annyira érzelmei vezérik, mint az értelem.

Akkor is láthatóan az érzelem a vezér, amikor látszólagos távolságtartással és tárgyilagossággal felvázolja – szintén mintegy magyarázatként, hogy tudniillik hiába, emberek vagyunk, hát hibázunk – az alig több mint egy évszázados antropológia szellemtörténetét, vagy inkább fogalmazhatnánk így: az antropológiai elfogultság szellemtörténetét, amelyben „...minden egyes népszerűvé váló új hipotézis a korszak közérzetét is tükrözte”.

Immár természetesnek vehetjük, hogy Darwinon kezdi a sort, aki korának viktoriánus szellemiségétől áthatva úgy képzelte el, hogy a kőeszközök használatára vezethető vissza a két lábon járás és az agynövekedés evolúciós csomagja, ami pedig egyértelműen tükrözi a 19. századi kapitalizmus vezéreszméjét, hogy tudniillik az élet küzdelem, és az viszi előre a világot, hogy győz a jobb, a rátermettebb, az életképesebb. A 20. század első évtizedeit Leakey úgy jellemzi, mint az Edward-kori derűlátás idejét, amikor a művelt világ a magasabb rendű agytevékenység, a szárnyaló gondolatok felemelő erejében látja biztosítottnak az emberiség jövőjét, tehát múltját is ennek gyökereihez akarja visszavezetni. Lásd: 750 cm³ agytérfogat-minimum. Következtek a negyvenes évek, mélyen bent jártunk a technika századában, amire az antropológia úgy reagált, hogy megalkotta és előtérbe helyezte múltban és jelenben egyaránt az eszközkészítő ember mítoszát. Ez az eszközkészítő ember válik az

⁷⁰ Az emberiség eredete, 22. o.

agresszió démonának sugallatára gyilkos emberszabású majommá a II. világháború korszakában, a kőszerszám pedig fajtárs-pusztító fegyverré, s ekkor kezdenek megbarátkozni kannibál múltunk gondolatával, noha ennek lehetőségét már maga Darwin is felvetette. A világégés utáni viszonylagos konszolidáció és gazdasági gyarapodás a vadászó-gyűjtögető életmód gyökerei felé terelte a tudományos gondolkodás antropológiai főirányát, a természeti népek intenzív tanulmányozásának hozadékaként egyben hangsúlyosan fölvetve az ipari termelés és a fogyasztói életmód túlburjánzásának ökológiai kihatásait is. Ez a bibliamagyarázat odáig ment, hogy *A vadászó ember* címmel 1966-ban összehívott antropológiai zsinaton (bocsánat: tanácskozáson) már kertelés nélkül megfogalmazták: Az embert a vadászat tette emberré. A dogmatikus megfogalmazás azonban – pallosjogi háttér híján – nem biztosított, nem biztosíthatott hosszú hatalmat híveinek, legkevésbé pedig a gyengébbik nem térhódításával szemben. Cherches la femme az evolúcióban is! A 70-es évek után már megkerülhetetlen volt a nő szerepének tisztázása az emberré válásban, amely szerep a technológiai újításokban s a növényi táplálék gyűjtögetésében, elosztásában csúcsosodott ki e hipotézis szerint, döntő hatással az emberi társadalom kialakulására. (Hogy utódgondozó társként és anyaként milyen szerep hárult rá az emberré válás folyamatában – ha van ilyen –, azt a korszellem nem kéri számon, amikor a modern nő már majd bolond lesz mosni a férje szaros gatyáját. „Ez az enyém. A nagy világ helyett e tér lesz otthonom. Bírok vele, megvédem azt a kártevő vadaktól, és kényszerítem nekem teremni.” – Így Ádám. „Én meg lugost csinállok, épen olyat, mint az előbbi, s így közénk varázslom a veszett Édent.” – Ez Éva. „Vajh mi nagy szavakat mondottatok ki. A család s tulajdon lesz a világnak kettes mozgatója, melytől minden kék s kín születni fog. És e két eszme nő majd szüntelen, amíg belőle hon lesz és ipar. Szülője minden nagynak és nemesnek, és felfalója önnön gyermekének.” Ez pedig Lucifer. (Többet kellene olvasnunk Madáchot. És jobban értenünk.)

Ám ha a történelmi rondó Darwinnal kezdődött, magától értetődően vele is kell zárulnia, s ebben nincs is hiba. Leakey leszögezi, hogy bár minden iskolateremtő hipotézis más és más evolúciós tényezőt emel ki meghatározó kiindulópontként, egyik sem képes szabadulni attól a darwini koncepciótól, hogy a Hominidák elejétől fogva rendelkeztek bizonyos emberi szempontból nagyra becsült sajátosságokkal, amelyek elkülönítették a természet egészétől, majd nyomatékkal még hozzáfűzi: „A legutóbbi években ébredtünk csak rá, hogy nem így van. A régészeti leletanyag konkrét bizonyítékai Darwin feltevése ellen szólnak”. Ami annyit tesz, hogy Darwin szerint a két lábön járás, az emberi típusú eszközkészítés és -használat, valamint az agy rohamos növekedésnek indulása egyazon csomag tartozékai, mivel azonban a molekuláris biológia korrigált időszámítása az emberré

válás kezdetét visszamenőleg hét-ötmillió évre taksálja (az ennél idősebb emberős-képzetet keltő fosszilis leletek tehát nem származhatnak emberösöktől, hanem esetleg oldalági rokonságtól), a legkorábbi kőeszközök viszont legfőljebb ha két és félmillió évesek, így aztán az eszközhasználatot nem tekinthetjük emberformáló őskezdeménynek, legfeljebb következménynek és stációnak. A paleoantropológia számára kiesik tehát két és fél-ötmillió év az emberi evolúcióból. (Kérdés: Mit csinál a szél, amikor nem fúj? A válasz: Készülődik.) „A felismerés, hogy az agy növekedése és a technológia megjelenése időben eltér az ember eredetétől, arra készítette az antropológusokat, hogy gondolják át korábbi megközelítéseiket. Ennek következményeként a legújabb hipotéziseket inkább biológiai, mint kulturális keretek között fogalmazzák meg. A magam részéről egészséges fejleménynek tartom ezt a szakmában – nem utolsó sorban azért, mert módot ad az elképzelések ellenőrzésére az ökológia és az állati viselkedés fényében. Ekkor sem tagadjuk, hogy a Homo sapiens számos sajátos jellegzetességgel rendelkezik, hanem szigorúan biológiai összefüggések között szemléljük ezeknek a jellegzetességeknek a megjelenését. E felismerés birtokában az antropológusnak az a feladata, hogy az ember eredetét ismét a két lábon járás kialakulásának fényében értelmezze.”⁷¹

Hiába, vannak mesebeli hősök, akiket nem fog a golyó.

Nem Darwin lelkén szárad az, hogy bálványimádatra programozott követői aranyborjút kreáltak az evolúcióelméletből. Ő nem akart vallásalapító lenni, mint ahogy megpróbálta azt Freud komplexuselméletével, nem is kevés sikerrel, vagy próbálgatja napjainkban az önző génű Richard Dawkins mémelméletével, és még sokan mások más féligazságokkal. *A fajok eredetére* és *Az ember származására* is érvényes, mint minden létező írásműre, még a Bibliára is, hogy az író a saját felelősségére ír, az olvasó a saját felelősségére olvas. Egyik sem háríthatja át a saját felelősségét a másikra. Darwin azonban élesen megkülönbözteti magát a látnok hírhozóktól azzal, hogy számos helyen, sőt minduntalan, ahol csak teheti, szájunkba rágja: következtetései nem kikezddhetetlen végső kinyilatkoztatások, hanem töprengések és vívódások lenyomatai, és más talán ugyanabban a kérdésben más eredményre jut. Felhívja a figyelmünket, hogy érdemes elgondolkoznunk az emberszabású majmokkal való közös származásunkról és mindarról, ami ezzel kapcsolatos, elénk tárja, hogy ő miféle eredményre jutott a dolgot illetően, de hogy a Bender Log mit kezd majd az ő különvéleményével: átveszi, elveti, vagy szelektálva okul belőle, az már hadd ne legyen az ő felelőssége. Ha nem tanulunk meg tanulni Darwin – részint zseniális, részint kisszerű, mert

⁷¹ Az emberiség eredete, 24. o. Kiemelés a szerzőtől.

emberi – tévedéseiből, azért csak magunkat okolhatjuk, kollektíve és egyénileg; kizárólag csak magunkra vethetünk. Ami itt a szemünk előtt lezajlott, az nem más, mint szintizta projekció, átvetítés, bűnbakkeresés, saját tévedéseink, hibáink, fogyatékoságaink áthárítása másokra. Többet kellene olvasnunk Jungot. És jobban értenünk.⁷² Meg a Polgári törvénykönyvet. Ha egyszer elfogadtunk egy örökséget, minket sújtanak annak adóterhei és ismeretlen kötelezettségei. Megszabadulni az örökségtől is csak ilyen játékszabályok szerint lehet. Ha már oly meggondolatlanul kaptunk két kézzel az ölünkbe hulló haszonért.

Hallatlanul érdekes és szórakoztató, végignézve a történelmünkön, látni, hogy amint az idők folyamán kultúránk tagozódni kezdett, miként kezdődött el párhuzamosan a kultúra részterületei között a dominanciaküzdelem is. Feltételezhetően így volt ez már az általunk ismert törzsi társadalmak előtt is, ahova nekünk már nincs visszalátásunk, azt viszont látjuk, hogy az úgynevezett természeti népeknél néha egyetlen, többnyire pedig mindössze két alfa egyed kezében koncentrálódik minden hatalom: a törzsfőnökében és a varázslóéban. A két legfőbb hatalmi ág egymás elválaszthatatlan stratégiai partnere, a csípéssorrend rangsorvitája azonban az egész törzs minden tagja között folyamatosan zajlik az elismertségért, a minél előkelőbb és meghatározóbb társadalmi státusért. Ab ovo előnyt jelenthet a tetemes életkor a vele járó tapasztalatokkal, de egyeseket bonusz fórhoz juttatja a feladatmegosztásból adódó különleges helyzet is: köztiszteletnek örvend a tűzvívő ember, a fegyverkészítő, a zeneszerszámok megalkotója és szakértő megszólaltatója, a legkiválóbb, legsikeresebb harcos, a legjobb nyomkereső, a legékesebben szóló szónok stb., stb.

A rivális társtudományok, ha egyszer eljött az ő történelmi idejük, elfoglalják kiharcolt alfa helyüket az eredetkutatás hierarchiában. Eddig szárba szökken, most aztán virágzik a mikrobiológia mindenféle ága-boga, hasonlóan meghatározó szerephez jut mellette az etológia, főként Konrad Lorenz, majd Desmond Morris nevével fémjelezve, de még a kulturális antropológia is kaszált a paleo-kollégák téveszteségén: egyre nagyobb figyelem kíséri az úgynevezett primitív népek körében végzett módszeres kutatásaik eredményeit, mint a letűnt emberösök feltételezett zárvány kultúrájának nyomkereső útleírásait. Közben pedig bolyong az idegen.

⁷² „A projekció az ember saját lelki tartalmainak kívülre helyezését jelenti. Erre rendszerint a külvilágban található bizonyos személyek vagy tárgyak kínálnak alkalmat, vagy szolgálnak 'apropoul'. ... A kivetítés, a projekció eltorzít sok, emberek közötti kapcsolatot, és végül sok félreértés alapja. Neurotikus emberek különösen hajlamosak arra, hogy tudattalan komplexusaikat kivetítsék másokra, és ezeket saját 'szemüvegükön' át eltorzult érzékelési lehetőségeikkel látják és ítélik meg (sőt gyakran elítélik!). Az pedig nyilvánvaló, hogy egymással szemben ellenséges emberek, csoportok, államok között a kivetítések a legnagyobb problémákhoz vezetnek.” (C. G. Jung Alapfogalmainak lexikona, 2. kötet, Kossuth Kiadó, Budapest, 1998. Fordította: S. Nyíró József, 24–25. o.)

Másfél évszázada ugyanazt a falatot rakosgatjuk jobbról balra, balról jobbra, egyik fogunkról a másikra, és nem tudjuk eldönteni: köpjünk-e vagy nyeljük. Mi okunk van jobban hinni abban, hogy az ember útja levált a közös útról, és elkezdünk örült iramban emberré válni, miközben az odahagyott ős maradt úgy, ahogyan volt, (szemünkben) lényegtelen változásokkal, mint abban hinni, hogy mindig is a magunk útját jártuk, és erről tértek le az emberszabású majmok az ő különútjukra, mert olyan ökológiai feltételekre találtak, amelyek nem kényszerítették a mienkhez hasonlatos változásokra, viszont fel kellett mászniuk a fára?

Ha genómtérképeink alapján mégis a csimpánzt fogadjuk el legközelebbi rokonunknak, akkor el kell fogadnunk a kannibalizmusra való hajlam örökségét is – emellett vannak nyomós érveink. Ha génjeink egybevetése arra indít bennünket, hogy a bonobót még a csimpánznál is közelebbi rokonunknak kell tartanunk, akkor el kell fogadnunk a szexualitás elburjánzására való hajlam örökségét is – emellett is vannak nyomós érveink. Ha a közönséges csimpánz és a bonobo géntérképe közötti különbséget a mi szempontunkból elenyészőnek tekintjük, akkor a kannibalizmusra és a túlhalt szexualitásra való együttes hajlam örökségét kell elfogadnunk. Ha a genetikai számadatokból arra következtetünk, hogy a bonobo a csimpánz leszármazottja, akkor ugyancsak a genetikai számadatokból arra is kell következtetnünk, hogy a csimpánz van közelebb a közös elágazási ponthoz, tehát ő a legközelebbi rokonunk, de ez nem lehetséges, mert a genetikai számadatok azt bizonyítják, hogy a bonobo közelebbi rokonunk, mint a csimpánz. Eszerint viszont nekünk vagy közvetlenül a bonobótól kellene származnunk (erre a feltevésre Lucy rekonstruált és számítógépen animált csontváza nyugodtan indíthatna bennünket), és akkor mégis a majomtól származunk, mégpedig másodfokon, vagy pedig első fokon úgy, hogy közvetlenül a csimpánztól származunk, a leválásnak azonban korábban kellett bekövetkeznie, mint a közönséges csimpánz és a bonobo szétválásának, minthogy utóbbi kettő génanyaga a kimutatások szerint sokkal jobban megegyezik, mint a mienk bármelyikével, tehát lényegesen több időnk volt az átalakulásra, az elkülönülésre, mint a bonobónak, de ilyen feltételekkel viszont a csimpánzéra kellene inkább ütnie genómunknak és nem a bonobóéra. Felvethetjük esetleg még annak a lehetőségét, hogy nem az ember származik a bonobótól, hanem a bonobo az embertől, de akkor... Bocsánat. Belezavarodtam.

Gondoljuk át még egyszer, a premisszákat tételesen számba véve!

1. A bonobo és a csimpánz az emberszabású majmok családjába tartozik.
2. Az ember nem tartozik az emberszabású majmok családjába.
3. A bonobo a közönséges csimpánztól származik.

4. Két faj között a génazonosság mértéke jelzi a közöttük fennálló evolúciós rokonság fokát. (Kisebb génazonosság = nagyobb távolság és fordítva.)
5. A fajok közötti génállomány-különbségek arányosan mutatják a közös ősök különválása óta eltelt időmennyiséget. (Több idő több génváltozásra ad lehetőséget és fordítva.)
6. Az ember génállománya valamennyi állatfajé közül a bonobóéval azonosítható legjobban.
7. A közönséges csimpánz (két változatának) génállománya valamennyi állatfajé közül a bonobóéval azonosítható legjobban.
8. A bonobo génállománya valamennyi állatfajé közül a közönséges csimpánzéval azonosítható legjobban.
9. A csimpánz nem a bonobótól származik.
10. Az ember nem a bonobótól származik.
11. A bonobo nem az embertől származik.
12. Az ember az emberszabású majmokéval közös őstől származik.

Ezeket a premisszákat kellene most nekem logikai sorrendbe raknom úgy, hogy a végén igaz konklúziót kapjak. Neurobiológiai számítógémem végtelen ciklust jelez. Egyikünk megbolondult. Vagy mindketten.

Teljesen úgy látszik, mintha mindaz, amit emberi mivoltunkról tudnunk kellene és érdemes volna, rejtjelezve hordoznánk magunkban, de a szürke kéreg útvesztőiben totális amnéziát szenvedtünk, s így sejtelmünk sincs arról, mi lehet a megoldás, vagy legalábbis hol kéne keresnünk. Csak matatunk a gödör alján a sötétben. Ha kezünk ügyébe akad valami csillogó igazságféle, azt kiáltjuk mámorunkban: heuréka! A frissen szerzett tudás illúziójának bódulatával rohanunk a katedrálisok vagy akadémiák szószékére, a dóm-domesztikált szellem szolgálatában magunk húzzuk magunkra a sárga pamut pólóinget, magunk csatoljuk fel nyakörveinket, magunk vezetjük pórázon önmagunkat atavisztikus álmainkban, ha kedvünk szottyán kirándulni a közeli erdőbe, hónunk alatt billentyűtábláinkkal.

Lehetséges, hogy Kanzi vadonban nevelkedett édesanyja értetlenül és tehetetlenül állt a billentyűzet előtt, amelynek fia, akinek már volt gyerekszobája, standapityere mesterévé vált. Az evolúciós nyomás, amelyet az atlantai Georgia State University gyakorlócellájában az emberi kultúra és civilizáció kényszerítő hatása jelentett bonobóink számára, egyetlen generációváltás alatt csodát művelt: egy vad erdei lény közvetlen utódjából civilizált eszközhasználót faragott. Kanzi tud valamit, amit az anyja, aki őt erre a világra hozta, még nem tudott. De meggyőződésem, hogy Kanzi anyja is tudott valamit még, amiről viszont háziasított fiának már sejtelve sincsen: hogyan lehet és kell bonobo-körülmények között bonobóként élni és szeretni. Az evolúciós nyomás, amely csodákra képes, egyetlen

generációváltás alatt kitörölte az eredeti bonobominőség emlékeit. Nekünk, Szuper-Hominidáknak minimum háromszázezer, de lehet, hogy két és fél-, három-, öt-, hét-, tíz-, vagy Isten tudja, hány millió évünk volt erre a felejtésre. Az eredmény totális. S ha anyaghiba folytán valami olykor mégis elődereng, azt mondjuk rá: hallucináció, álom, látomás; vízió, ihlet, intuíció, lelki tünemény; szellemek szólnak, angyalok súgnak, de az is lehet, hogy magával Istennel találkoztunk személyesen.

Bár könnyen meglehet, hogy talán nem is feltétlenül anyaghiba miatt szívárognak elő rejtett emlékeink és képességeink. Talán egyszerűen csak megjön a kegyelem.

Legalábbis én így gondolom.

Nyolcadik mandala Darwin és a holokauszt

Kedves László,

váltig nem hagy nyugodni, hogy belekaptam egy olyan témába, amely már csak auschwitz munkád miatt is közlőrl érint Téged, aztán kurtán-furcsán abba is hagytam, mert leszaladt nálam a redőny, leblokkoltam egy név hirtelen reménytelenné vált felidézésénél. Az úr, aki a Darwin buldogja megtisztelő ragadványnevet kapta, természetesen Thomas Henry Huxley. Mint közismert: Darwin magánykedvelő, visszahúzódó típus volt, ellentétben Huxleyvel, akit dinamizmusa és csillapíthatatlan szereplési ingere eleve a szóvivői posztra predesztinált. Törvényszerűnek vehetjük, hogy miután a *Fajok eredete* a szintén természetbúvár, de formátumban a mesterhez nem mérhető, csupán utánfutó-feladatra, arra azonban kiválóan alkalmas Huxleyt odaadó Darwin-hívővé tette, egymásra találtak, és kialakult közöttük az alkatuknak megfelelő szereposztás. Ennek a szereposztásnak azonban nem a Fajok eredetével kapcsolatban volt kiemelt jelentősége, hiszen annak fogadtatása sokkal kedvezőbb volt Darwin számára, mint amire fel volt készülve. Huxley ideje igazából jóval később, *Az ember származása* által kiváltott viharokkal jött el. Amikor a híres-hírhedt összecsapásra sor került a kreacionisták és az evolucionisták között a Brit Tudományfejlesztési Társaság 1860-as oxfordi közgyűlésén, amelyen maga Darwin – állítólag krónikus kimerültsége miatt – nem jelent meg személyesen, Samuel Wilberforce püspök ormótlanul személyeskedő kérdésére, hogy ti. ellenfele vajon nagyapai vagy nagyanyai ágon tartja-e rokonságát a majmokkal, Huxley a következőképpen vágott vissza: „Az embernek semmi oka a szégyenkezésre amiatt,

hogy egy majom volt a nagyapja vagy a nagyanyja. Ha választhatnék, hogy egy majom legyen az őszám, vagy olyasvalaki, aki tudós neveltetését arra használja, hogy tájékozatlan hallgatóságát félrevezesse, és egy súlyos és komoly filozófiai kérdés alátámasztására felhozott tényeket és okfejtést ne érvekkkel, hanem gúnyolódással kezeljen, akkor én pillanatnyi tétovázás nélkül a majom mellett döntenék.” Maga Darwin azonban tudósként soha sehol nem beszélt közvetlen majomősökről, csupán annak a hipotézisének (!) adott hangot következetesen, hogy feltehetően az emberszabású majmok és az ember ősei ugyanazok voltak. A fáról emberként lejtött majomnak, vagy majomként lejtött embernek ez a közvetlen származtatása Huxley hitvitái nyomán terjedt el és ivódott be a mindig minden szimplifikálásra készen álló köztudatba.

Meg kell azonban hagynunk: a félreértésekben és félremagyarázásokban Darwint mégsem tarthatjuk semmivel sem ártatlanabbnak, mint nyomdokain haladó prókátorát. Darwin, a kimért tudós, a higgadt bölcs, aki tudományos érveléseiben oly messze látó körültekintéssel sorakoztatja fel bizonyítékait, helyet hagyva bármiféle ellenvéleménynek is, egy csapásra hangot és nézőpontot vált, amikor úgy érzi, hogy a Teremtőtől kapott felsőbbrendűség képviseletében kell kiállnia, s a tudós helyét valami kifürkészhetetlen indíttatásra átveszi benne a moralista. (Ne feledjük el: legenda, hogy Darwin istentagadó lett volna, éppen ellenkezőleg! Ő csupán annyit állított, hogy nem tarthatjuk Istent önmaga epigonjának, akitől nem telik több, mint saját teremtményinek fantáziátlan másolatása, a genuson belül jelentéktelen különbségeket produkálva az egyes fajok között, tehát a rokon fajok hasonlóságának okát közös eredetükben, a közös ősökben kell keresnünk.) Száz éve tart az álszent sunyítás, hát ne tűnjék senki szemében fölösleges ismételtetésnek, ha újra és újra felidézem Darwin teljes őszinteséggel vállalt hitvallását a rasszizmus kérdésében:

„Sohasem fogom elfelejteni azt a pillanatot, amikor először láttam meg egy csapat tűzföldit egy vad és sziklás parton, mert egyszeriben az a gondolat villant fel bennem: – íme, ilyenek voltak őseink. Ezek az emberek teljesen csupaszok voltak és festékekkel voltak bemaszatolva, hosszú hajuk összegubancolódott, szájuk habzott az izgalomtól és arckifejezésük vad, meglepett és gyanakvó volt. Mesterséget alig ismertek, és mint a vadállatok, abból éltek, amit sikerült elejteniök. Nem volt kormányzatuk, és saját kis törzsük kivételével mindenki velük kegyetlenek voltak. Aki valaha is látott vadembert szülőföldjén, nem nagyon fog szégyenkezni, ha el kell ismernie, hogy ereiben valamely alsóbbrendű lény vére kering. Ami engem illet, én szívesebben származom attól a hősi kis majomtól, amely szembeszállt legfélelmetesebb ellenségével, hogy megmentse etetőjét, vagy attól a vén

páviántól, amely lejött a hegyekből és diadalmasan kiszabadította fiatalabb társát a meglepett kutyák közül, mint olyan vadembertől, aki örömet lel ellenségei megkínzásában, véres áldozatokat mutat be, lelkiismeret-furdalás nélkül öli meg gyermekeit, rabszolgasorban tartja feleségeit, nem ismer szemérmet, és a legvadabb babonák uralma alatt áll” – írja *Az ember származása* és a nemi kiválasztás végén, idős és megfontolt fejjel, addigi munkásságának mintegy summázatában, pontosabban annak személyes hangú zárszavában. Évtizedeken át dolgozik és küzd azért, hogy megismertesse és elfogadtassa velünk állati múltunkat, hogy rádöbbsen bennünket, milyen utat kellett kénytelen-kelletlen bejárnunk, míg azzá lettünk, amik vagyunk, aztán egy hirtelen kézmozdulattal mindent érvénytelenít, azt sugallva, hogy ha neveltetésünk szelleme úgy diktálja, kedvünkre választhatunk ősoket, a látszat kedvéért bizvást letagadhatunk évmilliókat, megspórolhatjuk múltunkból és jelenünkben a vadság korát, s a mai fogalmaink szerinti legkiválóbb majmokból minden átmenet nélkül válhattunk a mai fogalmaink szerinti legkiválóbb emberekké. Tette mindezt oly sikeresen, hogy az ártatlan főemlősök romantikája több mint száz éven át tartotta magát derekasan a közhiedelemben, mígnem szegény Jane Goodall imádott csimpánzai másfél évtizedes édes idill után a szeme láttára tépték szét és falták föl egy fiatal nőstény kiszemelt kölykét a tanzániai Gombe Nemzeti Parkban. S majd aztán a további megfigyelések egyértelműen bizonyították a lehangoló valóságot: a csimpánzok alkalomadtán kidolgozott és összehangolt stratégiával vadásznak fajtársaikra, akár hordán belül is, és százalékos sikermutatójuk messze felülmúlja az erőben és tépőfogakban magasan fölöttük álló, ám intelligenciában mégis csak alávalóbb oroszlánokét.

Darwin valódi érdemeiből persze mindez jottányit sem von le, továbbra is tény, hogy – a konzseniális Alfred Russel Wallace-t és az előfutárnak is tartható, de más szisztéma szerint spekuláló Lamarcot leszámítva – ő volt az egyetlen, aki egybefüggő választ volt képes adni a mind gyakrabban előkerülő paleontológiai leletek inspirálta kérdésekre, hogy tudniillik miért takarnak a korábbi földrétegek egyértelműen kezdetlegesebb formákat egyazon genuson belül, a későbbiek pedig fejlettebbeket. A természetes szelekció elmélete valóban új lehetőségeket nyitott az önmagunkról való gondolkodásban, s ezért a főhajtás mindenképpen kijár Darwinnak, de illenék világosabban látnunk azt is, hogy nem volt ereje természettudós énjéhez méltó új erkölcsi világgépet is előre vetíteni az élővilág alakulására vonatkozó új világgépével együtt.

Mínt hogy az erősebb kutya fajfenntart elve kizár minden teljesebb, s ezért jövőbe mutató erkölcsi világgépet, csupán a piramishierarchiára alapozott régibe illeszthetnénk bele (ha egymással amúgy kompatibilisek volnának), tehát ilyen alapokon csak az elavultat lehet

újrértelmezni és másképpen magyarázni. Úgy látszik, kora, amelybe Darwin beleszületett, családi és szakmai neveltetése, amelybe szintén beleszületett, eddig engedte futni orsójáról a szabad gondolkodás láthatatlan damilpórázát, amely, mikor a természettudós a filozófia magaslataira vagy mélységeire áhítozott, egy mozdulattal visszarántotta. Darwin tragédiája, amelyet rajta kívül senki sem érzett át, de ő aztán a zsigereiben, ott gyökeredzik, ahol minden tragédia: az őseredeti emberi ambivalenciában. Volt formátuma, volt elegendő ereje, tudása, kitartása, eltökéltsége és megfelelő módszere ahhoz, hogy alapjaiban bolygassa meg korának természettudományos világképét, volt formátuma, hogy megalkossa és a régi helyébe állítsa a magáét, de nem volt formátuma ahhoz, hogy életművének morális kontrollját is önmaga elvégezze, nem is lehetett, mert nem létezett és azóta sem létezik az a morális világkép, amely etalonként szolgálhatott volna számára. A kettős lelkű Darwin újító tudós-énje a lehető legmélyebb ellentmondásba került kikezdetlenül konzervatív morális énjével, s az eredmény: dicsőséges bevonulás a természettudomány történetébe, és magány, búskomorság, emberkerülés, élethosszig tartó rejtélyes emésztőrendszeri panaszok, melyek keletkezésére még rejtélyesebb teóriák százait gyárthatja majd a hálás utókor. (Beleértve az én hálámat és teóriáimat is.)

Az értelem, az öntudat, a nevelés, a hagyománytisztelet, a vallás és az erkölcsiség Darwin világképében is azokat a kritériumokat képviselik, amelyek elkülönítik az emberi fajt az összes többitől. Számára azonban az emberi faj nem képez homogén alapminőséget, s bár biológiai értelemben kénytelen idesorolni a tűzföldi vadembert is, meggyőződése szerint éppen a természetes szelekció természettől elrendelt igazságtétele, hogy az európai típusú rassz – élén az angolszászokkal – vált meghatározóvá a föld kultúrájának alakulásában: mi vagyunk a legrátermettebbek, a leggyőztesebbek, tehát mi vagyunk a túlélésre legérdemesebbek. Ez a felfogás már a skolasztikus világszemlélet ideológiai bázisát adó Arisztotelész *Politikájában* is markáns megfogalmazásban megjelenik, azzal az elhanyagolható különbséggel, hogy ő természetesen a görögséget tartja győzelemre, túlélésre, uralkodásra méltó nációnak. „Akiben megvan az előrelátás képessége, az természetszerűen vezetésre és előrelátásra hivatott; aki pedig csupán a parancsnak testi erővel való teljesítésére képes, az alárendeltségre és szolgaságra való; s így úrnak és szolgának ugyanaz az érdeke. ... A barbároknál az asszony és a szolga együvé van sorolva. Ennek az az oka, hogy nincs köztük természetszerű vezető elem, hanem az ő közösségük csupán nő- és férfiszolgákból alakul ki; ezért mondják a költők: »rendjén van, hogy barbárnak hellén az ura«, mert hisz barbár és szolga természetszerűen ugyanaz. ... A vagyon hozzátartozik a családhoz, s a vagyonszerzés a családfenntartáshoz, ... s valamint az egyes mesterségeknek föltétlenül szükségük van a

maguk külön-külön szerszámára, hogy a munka eredményes legyen, a szerszám pedig részben élettelen tárgy, részben élőlény, ahogy a hajókormányosnak a kormányrúd élettelen, a matrózlegény pedig élő eszköze (mert segédeszközként szolgál a mesterségben): ugyanúgy a családfőnek is eszközszámba megy a szerzemény a megélhetés szempontjából, a vagyon pedig ilyen eszközök összessége, s a szolga olyan, mint egy élő, szerzett tárgy. ... A tulajdon minden formájáról és a vagyonszerzés kérdését illetően a fentebbi módszer szerint fogunk vizsgálandni, mert hiszen a szolga is csak a vagyonnak egy része. ... s higgyük el, hogy a növényzet az állatok kedvéért, az állatok pedig az ember kedvéért vannak, éspedig a háziállatok munkára és táplálkozásra egyaránt, a vadak pedig, ha nem is mind, de a legnagyobb részük táplálkozásra s más célra szolgálnak, hogy ruha és egyéb szükségleti cikkek készüljenek belőlük.” (Teremté tehát az Isten az embert az ő képére, Isten képére teremté őt: férfiúvá és asszonnyá teremté őket. És megáldá Isten őket, és monda nekik Isten: Szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet és hajtsátok birodalmatok alá; és uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain, és a földön csúszómászó mindenféle állatokon. És monda Isten: Ímé néktek adok minden maghozó füvet az egész föld színén, és minden fát, a melyen maghozó gyümölcs van; az legyen néktek eledelül. A föld minden vadainak pedig és az ég minden madarainak, és a földön csúszó-mászó mindenféle állatoknak, a melyekben élő lélek van, a zöld füveket adom eledelül. És úgy lőn. És látá Isten, hogy minden a mit teremtett vala, ímé igen jó. És lőn este és lőn reggel, hatodik nap.) „Ha tehát a természet se tökéletlenül, se hebehurgyán semmit nem alkot, ebből szükségképp az következik, hogy mindezen teremtményt az ember használatára hozta létre. Így a hadvezetés művészete is valamiképpen természetes vagyonszerző vállalkozás (s a vadászat is ide számít), melyet a vadállatokkal s az emberekkel szemben – akik bár természetből fogva engedelmességre születtek, de abba nem akarnak beletörődni – alkalmazni kell, mert természeténél fogva jogos az ilyen háború. Íme egy fajtája a vagyonszerzésnek, mely természet szerint hozzátartozik a családfenntartáshoz, amiért is annak vagy már meg kell lennie, vagy pedig gondoskodnunk kell róla, hogy meglegyen, vagyis az anyagi javak felhalmozása, amely az élethez szükséges, s a városállam és a család közösségére hasznos. ... A hideg éghajlat alatt, főleg az Európában lakó népekben erős az akarat, de kevesebb bennük a tehetség és a mesterségekre való készség, ezért bár igaz, hogy másoknál jobban szeretik a szabadságot, de nem elég polgáriasodottak, és a szomszédaikon való uralomra képtelenek. Az ázsiaiak viszont tehetségesek, a mesterségeket kedvelik, de gyávák, és ezért folytonos alárendeltségben és szolgaságban élnek. A hellén nép, miként lakóhelye is a kettő között fekszik, mindkét tulajdonságban részesül, bátor és tehetséges; ezért aztán szabadságban és a legtökéletesebb politikai szervezetben él, akár

mindenki fölött is tudna uralkodni, ha egy államban tömörülne.” Amit mondott, megmondta, Nagy Sándor megfogadta, a skolasztika pedig etikájával és logikájával együtt – önmaga igazolására – átmentette a számunkra. (A náciizmus csak hozzátette a magáét.)

Így hát a természetbe kódolt törvény ideájának megfogalmazása, mely szerint a győztes mindent visz, legalábbis ókori keletű, de gyanítom, eredete annál is sokkal messzebbre vezet. Abban, hogy az élő természet feltárja a törvényeit mindazok előtt, akik tudnak belőle olvasni, nincs lényegi különbség Arisztotelész és Darwin felfogása között, sőt még abban sem, hogy mit olvasnak ki belőle. E tekintetben a lényeges különbség ott áll, hogy Arisztotelész kizárólag saját jelenkorának lapjait tartja szem előtt, Darwin pedig kidolgozott egy rendszert, amellyel meggyőződése szerint képessé válhatunk az értő visszalapozásra, s így aztán lehetőségünk nyílik valamiféle összefüggésben folyamatokat látni. Ezeknek a folyamatoknak a láncolatát nevezte el evolúciónak, ezt osztotta meg velünk, ennek birtokában válhatunk képessé szembenézni állati szintű múltunkkal, és levonni a levonható következtetéseket jövőnkre és tennivalóinkra nézve – a szükséges korrekciókkal és kiegészítésekkel. Sajnos azonban ismételten látnunk kell, hogy az a kultúra, amelybe beleszületett, s amely a természet struktúrájának hierarchikus felfogásán, a skolasztika mentalitásán alapul, csak addig engedett számára szabad fantáziát, amíg a múlt olvasásában ő is el nem jutott a saját jelenkorához. Számára itt kimerül a törzsfejődés perspektívája; a több milliárd éves evolúció, az emberi faj isteni kitenyészése ezernyolcszázvalahány évvel Krisztus után topra fut, s tán lecsengésként várható még némi fejlődésféle változás, de innen kezdve már minden azon múlik, hogy a tudás és az igazság birtokába jutott kiválasztottak miként érvényesítik a felsőbbrendűeknek méltán kijáró hatalmukat.

Márpedig ez a mély felelősség- és hivatástudattal átitatott mentális rendszer nem más, mint a természetes szelekció ideájából kényszerűen következő fajnemesítési program, noha ez Darwin megfogalmazásában egyelőre még szelídebben hangzik: „Az ember lelkiismeretesen és gondosan tanulmányozza lovai, szarvasmarhái és kutyái jellemét és családfáját, mielőtt párosítaná őket; de amikor saját házasságáról van szó, soha, vagy csak ritkán tanúsít ilyen előrelátást. Ugyanazok az indulatok készítetik cselekvésre, mint az alsóbbrendű állatokat, amikor szabadon gyakorolhatnak választást, noha abban felette áll az állatoknak, hogy magasra értékeli a szellemi tulajdonságokat és erényeket. ... Pedig választásával nem csupán utódai testi felépítésére és külsejére lehetne áldásos hatással, hanem szellemi és erkölcsi tulajdonságaira is. Mindkét nemnek tartózkodnia kellene a házasságtól, ha testileg vagy szellemileg alacsonyabbrendűek; de az ilyen kívánság utópisztikus és még részben sem fog megvalósulni, amíg alaposan meg nem ismerkedünk az öröklés törvényeivel. Mindenki, aki e

felé a cél felé törekszik, jót tesz az emberiséggel. Amikor majd jobban értjük a tenyésztés és öröklés elveit, nem fog előfordulni, hogy törvényalkotó testületünk tudatlan tagjai megvetéssel utasítsanak el egy tervet, melynek célja megállapítani, hogy a vérrokonok házassága káros-e vagy sem. Az emberiség javainak előmozdítása rendkívül bonyolult probléma; mindenkinek tartózkodnia kellene a házasságtól, aki nem tudja elkerülni, hogy gyermekei nyomorban nevelkedjenek; mert a szegénység nemcsak önmagában nagy baj, de még fokozódásra is törekszik, amennyiben meggondolatlansághoz vezet a házasság kérdésében. Másfelől, mint Galton megjegyezte, ha az okosak tartózkodnak a házasságtól, míg a könnyelműek házasodnak, megvan rá a lehetőség, hogy a társadalom alacsonyrendű tagjai kiszorítják a magasabbrendűeket. ... Következésképp, szaporodásunk természetes menetét, noha sok nyilvánvaló bajt idéz elő, nem szabad lelassítanunk. Szabad versenyt kell biztosítani minden ember számára; és nem szabad, hogy törvények vagy szokások megakadályozzák a legtehetségesebbeket az érvényesülésben és nagyobb számú utód hátrahagyásában.” Amit mondott, megmondta. A náciizmus pedig csak hozzátette a magáét. (Csupán a dokumentaritás kedvéért: maga Darwin igazán az okosoktól elvárható példamutatással járt el a párválasztásban, első fokú unokatestvérét vette feleségül, egybekelésüket „nagyobb számú utód hátrahagyásában” teljesítve ki. Az állattenyésztésben pedig az angol telivér fajtájának kialakítását tekinthetjük méltó igazolásnak elveire. Tudvalevő: a galopp-pályákon egyeduralkodóvá vált sikerfajta ma élő valamennyi egyedének származási vonala mindössze három célirányosan kiválasztott arab ménre és ötven angol királyi kancára vezethető vissza, ezeknek utódait párosították egymással, akár a vérfertőzésig elmenő beltenyésztésben, s lám itt az eredmény. Igazán nem Darwin előrelátásán múltott, hogy a példa csupán a lovak küzdőhelyén érvényesült, s a földkerekségen nem az anglikán konzervatív elit génkínálata vette át az őt megillető kizárólagos dominanciát.)

Hogy szavaimat egymásba ne öltsem: az a Galton, akire Darwin az okosok genetikai jövőjének védelmében gyanútlan jó szándékkal hivatkozik, nem más, mint a tulajdon unokafivére (Révai kislexikona szerint sógora, bár adott esetben a kettő nem zárja ki egymást, ami önmagában nem gond, hiszen családban marad a bölcsesség), de nem árt tudni, hogy egyszerismind azonos azzal a Sir Francis Galtonnal is, akiben az eugenika, más néven az eugenetika és az emberi örökléstan tudományának gyanútlan és jó szándékú megalapítóját kell tisztelnünk. Galton ugyan még az angol felső osztály genetikai (és ezzel persze társadalmi, gazdasági, politikai) pozíciójának védelmében dolgozta ki a természetes szelekció gondolatának alapjain a maga doktrínáját, de nem csekély mértékben az ő hatására a felemelkedő középosztály is bejelentette igényét Darwin ideájára, sőt ugyanezt tette, teljesen

más megközelítésben, a 19. század végére egyre hathatósabban szerveződő munkásosztály is, amely az egész fennálló rend létjogosulatlanságát a törzsfejlődés nézőpontjából látta bizonyítottnak. Utóbbiakkal szemben ugyancsak Darwin tanításait használták fel döntő fegyverként az egyre erősödő új tőke ideológusai, mondván, hogy a természeti törvények igazságos akaratából éppen ők, a lendületben levő tehetségesek azok, akiknek helyük van a csúcson, ahova majd a nyílt és szabad verseny repíti őket, ha politikai csatáikat is megnyerik. Ennek az ideológiának vált emblemikus figurájává Darwin egykori szolgálatkész segítőtársa, Thomas Henry Huxley, akinek Darwinra épített szent meggyőződése volt, hogy a harmonikusan együttműködő (azaz szociális berendezkedésű) társadalom eleve elképzelhetetlen, mert a versenyt kiiktatni képtelenség, máshogy pedig nem lehet etetni azt a rengeteg éhes szájat. (Az, hogy az akkor még örökké éhes szájú munkás, még éhesebb szájú porontyaival együtt, idővel markáns vásárlóerővé, meghatározó piactényezővé válhat, a 19. század végén még valóban elképzelhetetlennek tűnhetett.)

A vulgárdarwinisták szemében azonban nem az alsóbb néprétegek áramlatai jelentették az egyedüli veszélyt. Amint a középosztályból egyre többen közeledtek valóban a társadalmi csúcs felé, mind jobban átérezték az élen járók társadalmi felelősségét is. A természetes szelekció elve azt mondta számukra, hogy a legkiválóbbaknak kötelességük megvédeni fajtájukat a genetikai romlástól, amit nem csupán saját népük alsó osztályainak beszivárgása jelenthetett volna, de sokkal inkább azok a bevándorlók, akik a Föld elmaradottabb részeiről érkeztek a jobb megélhetés reményében. Könyvek, tanulmányok halmaza jelent meg annak bizonyítására, hogy a mérsékelt égövi emberek törvényszerűen civilizáltabbak, mint a trópusiak vagy a tundrákon élők.

Darwin unokafivérének, a már említett Sir Francis Galtonnak támadt elsőként az a felelősségteljes meggyőződése, hogy hiba volna tétlenül várni, amíg a természet magától kiszűri a gyengéket, az alkalmatlanokat. Börtönök sorát járta végig, hogy fényképfelvételeken dokumentálhassa azokat a jellegzetes vonásokat, amelyek azonosításával a társadalom tudományos alapokon elkülönítheti az alacsonyrendű típusokat, és gátat vethet elszaporodásuknak. *Öröklött tehetség* című könyvében táblázatokkal illusztrálva, világosan kifejti, természetesen szintén Darwinra támaszkodva, hogy viszont a fontos emberek fontos embereket nemzenek, s ezzel valójában szárnyra bocsátja az eugenetika, a fajvédelem, a fajtisztítás, a fajnemesítés szellemét. Amit mondott, megmondta, s a nemzeti szocializmus csak hozzátette a magáét.

De előbb azért szép sorban hozzátették a magukét mindazok, akik fajuk, fajtájuk, népük, osztályuk, kultúrájuk, civilizációjuk iránti mérhetetlen felelősségérzettől hajtva

fáradhatatlanul munkálkodtak az eugenetika ügyének, a fajnemesítés immár tudományos mozgalmának előmozdításán. „Az öröklődés óriási szerepet játszik az emberi élet alakulásában – nyilatkozta Julian Huxley (a bölcsesség családban marad: Thomas Henry Huxley unokája) értelmi fogyatékosokról készült filmfelvételeket kommentálva. – Az eugenika felhasználja az örökléstan ismert törvényeit, hogy megakadályozza a faj elkorcsosulását, és javítja a veleszületett képességeket. Nem minden mentális fogyatékoság örökletes, ám a képsorokon látható szellemi fogyatékosok esetében az öröklődés meghatározó szerepet játszik. Kitaró munkával meg lehet ugyan tanítani őket bizonyos rutinfeladatok elvégzésére, ám úgy vélem, nekik is és a társadalomnak is jobb lett volna, ha meg sem születnek. Ha fenn akarjuk tartani a faj fizikai és szellemi képességeit, az egészségeseknek egymás között kell házasodniuk, és egészséges gyermekeket nemzeniük.” Amit mondott, megmondta. Eugenika egy nép, sőt talán az egész emberiség szolgálatában – mit lehet ehhez hozzátenni?!

A kor egyes kommentátorai szerint – tán némi túlzással – a huszadik század első évtizedeiben az egész európai és észak-amerikai középosztály elkötelezte magát a fajnemesítés eszméje mellett, felekezeti és politikai hovatartozásra való tekintet nélkül. Ez a szellemi javakban is újjazdag réteg világszerte hitt abban, hogy intelligens középosztálybelinek (márpedig melyik újjazdag középosztálybeli nem intelligens?!) önmagához hasonló utódokat kell produkálnia, nem pedig együgyű munkásfajzatokat. Balgaság volna arra gondolni, hogy ennek a mentalitásnak Hitler veresége és a nemzeti szocializmus látványos bukása vetett véget. A fajnemesítés a középosztály nótája, és a cigány annak a fülébe húzza, aki a bankót a homlokára csapja. A fajnemesítés, a fajvédelem jövőképeinek visszaszorulását (sajnos nem felszívódását) az új, minden korábbinál elementárisabb vásárlóerő kialakulása hozta magával: a gyűjtögető életmódra emelkedett munkásosztály, amelynek megfogalmazott életeszménye nem a csúcs felé törekvés, hiszen tudva-tudatlan tisztában kell lennie azzal, hogy a társadalom kilenczede nem férhet el a csúcson, hite, ambíciója sem terjed idáig, abból csupán álmvilágra futja. Életeszménye a túlélés, a szinten tartás, hogy amit kemény munkával megszerzett, azt magának is tudhassa, vagy legalább annak egy részét, munka után pihenhessen, kikapcsolódhasson saját kénye, saját kedve szerint, alkalmasint pedig kiordíthassa, kiordíttathassa magából évmilliók alatt felhalmozódott atavisztikus keserveit, elfojtott agresszivitását.

Egyelőre azonban még nem jutottunk túl a huszadik század első évtizedein. Az eugenetikai elhivatottság számára ez idő tájt nem Anglia, hanem az Egyesült Államok kínálta a legtermékenyebb terepet, miután egy Connecticutban élő német orvos, Alfred Poetz az

alapeszmét sikeresen adaptálta az ottani viszonyokhoz. Az elméleti alapvetés a nagy amerikai bevándorlási hullám idejére vált súlyos gyakorlati kérdéssé: sokan úgy vélték – közöttük Charles Devenport, a Long Island-i Cold Spring Harbor Laboratory mellett működő eugenetikai részleg igazgatója –, hogy az amerikai fajt (van ilyen?) még idejében meg kell menteni az elkorcsosulás veszélyétől, az USA „faji higiénáját” helyre kell állítani, az angolszász fajt meg kell tisztítani az alacsonyabb rendű etnikumok fertőzésétől. Az amerikai eugenetikai lobbinak rövid időn belül sikerült megszereznie olyan tekintélyes érdekcsoportok támogatását, mint az olajbizniszt uraló, s alapítványa révén az egészségügyre és a közoktatásra kivételes befolyással bíró Rockefeller, az USA vasúthálózatának jelentős részét adó Harriman, vagy az emberbaráti és közművelési ügyek támogatásában szintén élen járó Carnegie-dinasztia. A térhódítás viharosságát jellemzi, hogy az a New York-i migrációs hivatal, amelyet eredetileg a szegény bevándorlók támogatására hoztak létre, a húszas évek legelején már Davenport és az eugenetika keze alá dolgozott: „erkölcsileg, intellektuálisan vagy fizikailag csökkent képességű emberek” után kutatott. Nyilván könnyű prédának tűnhetett e kutatók szemében a világ legtávolabbi részeiről érkező, jogi státusában instabil, háttérvesztett, kiszolgáltatott, szerencsétlen szerencsepróbálók önként felsorakozó sokasága. 1921 nyarán a bevándorlási hivatal már több ezer esetre kiterjedő eugenetikai vizsgálatot végzett. Egyes források szerint a „szeméttel” való kereszteződés elkerülése érdekében született meg az intelligenciamérés metodikája is (mások szerint a katonai alkalmasság mérésére dolgozták ki az első IQ-teszteket), s az immár kísérleti tényekkel igazolt, a fajnemesítőtől fajvédővé vált eszme létjogosultságát oly mértékben sikerült elfogadottá tenni, hogy a húszas évek elején már az amerikai orvosok szövetségét és Woodrow Wilson elnököt is maga mögött tudhatta.

Mínthogy az eugenetika törekvése célirányos, nem elégedhet meg féleredményekkel. A kitűzött cél: a törvény erejével emelni ledönthetetlen gátat a faj tisztaságát veszélyeztető áradat elé. Az elszánt és kitartó küzdelmet siker koronázta: az eugenetika bizonyítékaira támaszkodva az USA tagállamai egyre-másra hozták meg törvényeiket a csökkent értékűek kasztrálására, s 1930-ban már 27(!) állam tartozott ehhez a „közösséghez”. Másfelől pedig, minthogy mindenképpen biztosra kell menni, a bevándorlási hivatal hathatós óvintézkedést foganatosított: drasztikusan csökkentette a délről befogadhatók kvótáját a kívánatosabb északiak javára. Jóval a második világháború után, csak 1952-ben törölték el az etnikai megkülönböztetés törvény adta lehetőségét a bevándorlási engedélyeztetés gyakorlatában, s még ennél is sötétebb a helyzet az eugenetika nevében hozott sterilizációs törvényekkel: ezek helyenként – legalábbis névleg – egészen a 70-es évek végéig érvényben maradtak.

Mindez talán némi adalékul szolgálhat annak megértéséhez, hogy az Egyesült Államok, noha már szinte kezdetek óta tudott a német koncentrációs táborok létezéséről, miért nem mutatott eltökéltséget azok megsemmisítésére, vagy legalábbis működésük ellehetetlenítésére. Elevenítsük csak fel az állomásokat. Első stáció: megszületik, kiformalódik a természetes szelekció elmélete – a kiváló, a rátermett, a tehetséges életben marad, a gyenge, a hibás, a tehetségtelen, a tehetetlen elpusztul a létért való küzdelemben, és ez a fejlődés záloga. Ugyanez vonatkozik az etnikumok és a kultúrák közötti küzdelemre is. Második stáció: e felismerés birtokában megnő a felelősségünk, most már tudatosan óvakodnunk kellene a meggondolatlan párválasztásoktól és párosodásoktól, a tehetségesnek, a rátermettnek, a kiváló adottságokkal rendelkezőnek kell magára vállalnia a népesedési feladatokat, a testben, lélekben, intelligenciában, erkölcsben gyengének pedig önmérsékletet kellene tanúsítania, mert ez a jövő záloga. Harmadik stáció: mivel az idő sürget, nem bízhatunk mindent az evolúció, a természetes kiválasztódás vagy kiválasztás kényére-kedvére, most már tudunk annyit az öröklés, az öröklődés törvényeiről, hogy nagy gonddal magunk is beavatkozhatunk, és be is kell avatkoznunk, helyes mederbe kell terelnünk és kezünkben kell tartanunk a folyamatokat, mert ez a jövő záloga. Negyedik stáció: a világban lejátszódó gazdasági és politikai folyamatok miatt nő a veszély, a mederbe terelést és kézben tartást hathatósabb eszközökkel kell biztosítanunk: ki kell rekeszteni a kívülről fenyegető káros hatásokat, a belső állományt pedig a végsőig meg kell tisztítani, lehetetlenné kell tenni a selejt önmásolását, kés alá a herét, műtőasztalra a petefészket, és mindezt törvénnyel kell garantálni, mert ez a jövő záloga. Ötödik stáció: a halott heréje, a halott méhe, petefészke, a halott génje nem veszélyes népre, nemzetre, országra, osztályra, fajra, kultúrára, a halott bizonyítottan életképtelen, csak a halott indián jó indián, a halotton beteljesül az élő természet igazsága: az élet a túlélőké, és a győztes mindent visz, mert ez a jövő igazi záloga. Hitler és a náciizmus igazán nem csinált mást, mint hozzátette a magáét a már eleve meglévőhöz, ad abszurdum vitte a már eleve abszurdot, kihámozta, lecsupaszította, egyértelművé tette az abszurditás lényegét. És ha engedmények, belemagyarázás és szerecsenmosdatás nélkül próbálunk tennivalóinkra következtetni az őseredeti darwini tézisekből, vagy akár a neodarwinista „önző gén”-elméletből, a legjobb szándékunk, Darwin vagy Dawkins legjobb szándéka ellenére sem juthatunk máshova, mint a fajelmélet logikájához, s a fajelmélet végső logikája a hitlerizmus, a hitleri holokauszt.

Felülbírálok magam. Vagy legalábbis kérdéseket teszek fel magamnak. Egészen bizonyos, hogy a hitleri holokauszt felé vezető úton a darwinizmus az első stáció? Megfelelkezhetünk Arisztotelész természetfilozófiájáról, megfelelkezhetünk az ebben

gyökeredző *Politikájáról*, amelyben örökségül hagyja ránk a rabszolga = termelőeszköz, legyőzött ellenség = prédaállat ideáját? Megfelelkezhetünk arról, hogy Arisztotelész szellemét a keresztény teológia, tágabban pedig a skolasztika és annak utóélete mentette át a „modern” Európa s persze legfőképpen önmaga számára? Megfelelkezhetünk arról, hogy sem katolikus dogmatika, sem keresztény teológia, sem skolasztika nem létezhetne a pogány Arisztotelész (és őt megelőzően Platón) megkeresztelése nélkül? Megfelelkezhetünk arról, hogy Arisztotelész filozófiája sem létezhetne az őt megelőző teljes görög filozófia, kultúra és történelem nélkül? Megfelelkezhetünk arról, hogy a teljes görög filozófia, kultúra és történelem sem létezhetne az őt megelőző és őt körülvevő, még teljesebb történelem nélkül? Megfelelkezhetünk arról, hogy a hitleri holokauszt sem létezhetett volna az őt megelőző és őt körülvevő, s részint számára mintául szolgáló teljes történelem, világokat romboló és építő világháborúk, győzelmek és pusztulások, vérszövetségek, tisztító tüzek és égő áldozatok szakadatlan folyamata nélkül, amelybe úgy beleszülettünk, hogy ki sem látunk belőle, csupán a legkiemelkedőbb, a legeretentőbb példák láttán vagyunk képesek szörnyülködni?

„Az Úr pedig monda Mózesnek: Még egy csapást hozok a Faraóra és Égyiptomra; azután elbocsát titeket innen; amikor mindenestől elbocsát, úgyve hajt el titeket innen. Szólj azért a népnek füle hallatára, hogy kérjen a férfi az ő férfitársától, az asszony pedig az ő asszonytársától ezüstedényeket és aranyedényeket. Az úr pedig kedvessé tevé a népet az Égyiptombéliek előtt. A férfiú Mózes is igen nagy vala Égyiptom földén a Faraó szolgálói előtt és a nép előtt. ... És monda Mózes: Ezt mondja az Úr: Éjfél körül kimegyek Égyiptomba. És meghal Égyiptom földén minden elsőszülött, a Faraónak elsőszülöttétől fogva, a ki az ő királyi székében ül, a szolgálónak első szülöttéig, a ki malmot hajt; a baromnak is minden első fajzása. És nagy jajgatás lesz egész Égyiptom földén, a melyhez hasonló nem volt és hasonló nem lesz többé. De Izráel fiai közül az eb sem ölti ki nyelvét senkire, az embertől kezdve a baromig; hogy megtudjátok, hogy különbséget tett az Úr Égyiptom között és Izráel között. Szólott vala pedig az Úr Mózesnek és Áronnak Égyiptom földjén: ... Szóljatok Izráel egész gyülekezetének, mondván: E hónap tizedikén mindenki vegyen magának egy bárányt az atyáknak háza szerint, házanként egy bárányt. ... És legyen nálatok őrizet alatt e hó tizennegyedik napjáig, és ölje meg Izráel közösségének egész gyülekezete estennen. És vegyenek a vérből. És azokban a házakban, a hol azt megeszik, hintsenek a két ajtóféltre és a szemöldökfára. ... Mert általmegyek Égyiptom földén ezen az éjszakán és megölök minden elsőszülöttet Égyiptom földén, az embertől kezdve a baromig, és Égyiptom minden istene felett ítéletet tartok, én, az Úr. És a vér jelül lesz néktek a házakon a melyekben ti lesztek, s

meglátom a vért és elmegyek mellettetek és nem lesz rajtatok a csapás veszedelmeitekre, mikor megverem Égyiptom földét. ... És menének és úgy cselekedének az Izráel fiai, a mint megparancsolta vala az Úr Mózesnek és Áronnak; ... És lőn pedig éjféltkor, hogy megöle az úr minden elsőszülöttet Égyiptomnak földén, a Faraónak elsőszülöttétől fogva, a ki az ő királyi székében ül vala, a tömlöczbeli fogolynak elsőszülöttéig és a baromnak is minden első fajzását. ... És az Égyiptombeliek erősen rajta valának, hogy a népet mentül hamarabb kiküldhessék az országból; mert azt mondják vala: mindnyájan meghalunk. ... Az Izráel fiai pedig Mózes beszéde szerint cselekedének és kérének az Égyiptombeliektől ezüstedényeket és aranyedényeket, meg ruhákat. Az Úr pedig kedvessé tette vala a népet az Égyiptombeliek előtt, hogy kérésökre hajlának, és kifoszták az Égyiptombelieket. ... És szóla az Úr Mózesnek: Nekem szentelj minden első szülöttet, valami megnyitja az ő anyjának méhét az Izráel fiai között, akár ember, akár barom, enyim legyen az. ... Bosszúálló ne légy, és haragot ne tarts a te néped fiai ellen, hanem szeresd felebarátodat, mint magadat. Én vagyok az Úr. ... Valaki azért vallást tesz én rólam az emberek előtt, én is vallást teszek arról az én mennyei Atyám előtt; a ki pedig megtagad engem, az emberek előtt, én is megtagadom azt az én mennyei Atyám előtt. Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy békességet bocsássak e földre; nem azért jöttem, hogy békességet bocsássak, hanem hogy fegyvert. ... Jaj néked, Korazin! Jaj néked, Bethsaida! Mert ha Tirusban és Sidonban történtek vala azok a csodák, a melyek bennetek lőnek, rég megtértek volna gyászruhában és hamuban. De mondom nektek, Tirusnak és Sidonnak könnyebb dolga lesz az ítélet napján, hogynem néktek. Te is Kapernaum, a ki az égig felmagasztaltattál, a pokolig fogsz megaláztatni; mert ha Sodomában történnek vala azok a csodák, a melyek benned lőnek, mind e mai napig megmaradt volna. ... Minden parancsolatok között az első: Halljad Izráel: Az Úr, a mi Istenünk egy Úr. Szeresd azért az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes erődből. Ez az első parancsolat. ... És ímé egy törvénytudó felkele, kísértvén őt, és mondván: Mester, mit cselekedjem, hogy az örök életet vehessem? Ő pedig monda annak: a törvényben mi van megírva? Mint olvasod? Az pedig felelvén monda: Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből és teljes lelkedből és minden erődből és teljes elmédből; és a te felebarátodat, mint magadat. Monda pedig annak: Jól felelél; ezt cselekedd, és élsz. Az pedig igazolni akarván magát, monda: De ki az én felebarátom? ... És mikor felnyitotta az ötödik pecsétet, látám az oltár alatt azoknak lelkeit, a kik megölettek az istennek beszédéért, a melyet kaptak. És kiáltának nagy szóval, mondván: Uram, te szent és igaz, meddig nem ítélsz még, és nem állsz bosszút a mi vérünkért azokon, a kik a földön laknak? ... Azután látám, mikor a hatodik pecsétet felnyitotta, és ímé nagy földindulás lőn, és a nap feketévé lőn mint a szőrzsák, és a hold egészen olyan lőn, mint a vér;

És az ég csillagai a földre hullának, miképpen a fügefafa hullatja éretlen gyümölcsseit, mikor nagy szél rázza. És az ég eltakarodék, mint mikor a papírtekerccset összegöngyölitik; és minden hegy és minden sziget helyéből elmozdították. És a földnek királyai és a fejedelmek és a gazdagok és a vezérek és a hatalmasak és minden szolga és minden szabad elrejték magokat a barlangokba és a hegyeknek kőszikláiba; és mondának a hegyeknek és a kőszikláknak: Essetek mi reánk és rejtsetek el minket annak színe elől, a ki a királyiszékből ül, és a Bárány haragjától: Mert eljött az ő haragjának napja; és ki állhat meg?” (2Móz 11, 12, 13, 3Móz 19, Mt10, 11, Mk12, Lk10, Jel6 – Készüljön a nép a szabadulásra, Fenyegetés a tizedik csapással, A húsvéti bárány elrendelése, Tizedik csapás: az elsőszülöttek halála, Megkezdődik a kivonulás, A tíz parancsolat magyarázása, Krisztus kiküldi tizenkét apostolát és hatalmat ad nekik és oktatást, Jaj a meg nem térő városoknak, Példázat az irgalmas samaritanusról, Az első hat pecsét felszakítása. Károli fordítása.)

És monda I. Theodosziosz római császár az Úrnak háromszáznyolcvanadik esztendejében: „Megparancsoljuk, hogy mindazok a népek, amelyek a mi kegyelmes kormányzatunk uralma alatt állnak, abban a vallásban éljenek, amelyet a hagyomány szerint Szent Péter Apostol adott át Róma népének. ... Tehát: mindenkinek hinnie kell az apostoli hitvallás és az evangéliumi tanítás értelmében az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek egységesen isteni voltát, egyenrangú méltóságát és szent hármasságát. Meghagyjuk, hogy akik ezt a hitvallást követik, a „katolikus keresztények” nevét viselhetik, a többiek azonban, akiket eszteleneknek és örülteknek ítélünk, az eretnek hitvallásuknak megfelelő gyalázatos nevet viseljenek, gyülekezeteik nem nevezhetik magukat ecclesiáknak és egyelőre az isteni bosszúnak adjuk át őket, de majd, amidőn isteni sugallatból erre utasítást kapunk, magunk is gondoskodunk megbüntetésükről.” És lőn dogmatika és skolasztika, lőn keresztes háborúk, vallásháborúk sora, lőn eretneküldözés, lőn inkvizíció, lőn reformáció és ellenreformáció, lőn boszorkányüldözés, lőn zsidóüldözés, lőn, miképpen mindig is volt, mindenféle idegengyűlölet, lőn megkülönböztetés, kizárás, kirekesztés, elkülönítés, gettó, lőn világméretű rablás, gyilkosság és gyalázat, lőn, miképpen mindig is volt, kollaboráció, irhamentés, a mindenkori túlélés öngazoló ideológiagyártása, és lőn egyszeri pápai bocsánatkérés egy szál magára maradván, és látá az Úr, hogy szerfölött jó. Mert sok az elhívott, de kevés a kiválasztott.

Hitler valóban nem tett mást, mint hogy a legpregnansabban kifejezésre juttatta az abszurditás abszurd lényegét. Ha lúd, hát legyen kövér. Amit az egyház – frazeológiájának fogságában – csak felében-harmadában volt képes megvalósítani istenítéleteivel és lelki terrorjával, azt a horog- és nyilaskeresztes fiúk-lányok minden gátlást levetkőzve hozhatták

fedél alá. Talán még a mi Kertész Imrénk sem tudja igazán, mit talál telibe, amikor így fogalmaz: A holokauszt kultúra. Bizony nincs fogalmunk, áldott amnéziánkban még csak nem is peddzük, hogy minden hentesek legnagyobb mestere, az írott és íratlan történelem mi mindent bele nem aprított abba a világnyelő kiscsömög disznósajtba, amelyben magunk is benne vagyunk, s amit kész vagyunk magunk körül kultúrának tekinteni.

Bizony, Darwin, a szabadon gondolkodó, kivételes formátumú, forradalmian újat alkotó természettudós sem eléggé szabad, kivételes és forradalmi formátum ahhoz, hogy kilásson abból a kultúrából, abból a mitológiából, amelybe belenőtt, s amely valamennyiünket körülvesz, fogva tart. Darwin formátuma sem lehetett elegendő ahhoz, hogy átlássa: a zsidóság és a kereszténység egyisten-világképe csak annyiban különbözik Arisztotelész természetisten-világképétől, hogy előbbi megszemélyesíti a törvényt, utóbbi pedig meghagyja személytelennek, de mindkét törvény a kiválasztottak, a kirekesztők törvénye, és mindkettő alapeszméje azonos: a gyengébb rendeltetése, hogy (táplálékul) szolgáljon az erősebbnek. Hogy valaki – legyen az egyén, csoport, nép vagy nemzetszövetség – testi-szellemi adottságai miatt gyengébb-e, vagy azért, mert bármi ok miatt nem élvezzi az isten, az istenek jóindulatú pártfogását, az ennek a világképnek a szempontjából teljesen indifferens.

Zárójelbe tettem a „táplálékul” többletértelmezést, mert gyáva vagyok és megalkuvó. Hogyan is bízhatnék abban, hogy a jelenlegi köztudat alkalmas befogadni azt az evidenciát, mely szerint minden olyan magatartás kannibalizmus, amely a fajtársat prédaként kezeli, akár közvetlenül és valóságosan történik a bekebelezés, akár áttételesen vagy metaforikusan. Az, hogy a háborúzás a család, a közösség fenntartására irányuló mesterségbeli tevékenységnek, vadászatnak tekintem, vagy akár isteni igazságszolgáltatásnak, amelyből persze én húzok hasznot, egyben azt is jelenti, hogy a legyőzött ellenséget szőröstül-bőröstül, asszonyostul-aranytálastul prédaállatnak tartom, semmit nem változtat a lényegen. Csak érdekeim belátásán múlik, hogy nyomban meg is semmisítem-e, elejét veendő minden későbbi veszélynek, s csupán javait ragadom magamhoz, semmit érő testét rothadni hagyva, vagy koncát, szívét felfalom, s az sem változtat a lényegen, ha meghagyom az életét, hogy a ló, a marha és a sertés mellé házasítva haszonállatként hasznosítsam.

Hogyan is bízhatnék abban, hogy a jelenlegi mentális közállapotok alkalmasak a felismerésre: a rabszolgatartás, amelytől semmiképp sem választható el sem antik, sem modern, sem zsidó, sem keresztény kultúránk, ugyanúgy kannibalizmus, mint a bestiális vagy rituális emberevés! Hogyan is hihetném, hogy mentális közállapotaink gyökeres megváltozása nélkül valaha is képesek leszünk megérteni: minden hőskölteményt, amelyben fegyvert s vitézt énekelünk, s nem siratjuk el, nem temetjük el tisztességgel a holtakat, sajátjainkat és

ellenségeinkét egyaránt, minden történetírás, amely a háborúk, csaták, ütközetek, párbajok győzteseit megdicsőült hősöknek, nem pedig szerencsétlen sorsra jutott túlélő áldozatoknak mutatja be, a kannibalizmus kultúrájában gyökeredzik. A legnagyobb nyereség természetesen nem a zsíros falat, nem a fegyver, nem a munkaerő, nem az asszonyi test, nem az aranytál, még csak nem is a dicsőség; a legtöbb, amit elérhetünk: az az isteni kegyelem, az öröklét üdvössége. Jákob lajtorjájaként hullahegyeket használva emelkedni az irgalmas Teremtő szent színe elé, miután Megváltónk felkínált testét és vérének kellőképpen magunkévá tettük – hát nem ez a legtotálisabb kannibalizmus, amelybe minden lehetséges erkölcsi csőd, minden lehetséges holokauszt eleve bele van kódolva? Hát nem kizárólag idő kérdése, hogy mikor fakad ki egy ekkora furunkulus?

Körülbelül ez lenne az, ami minimum eszembe juthatott volna egy harapás kecskesajt és két korty gyömbérial között Darwin általad felvetett zsenialitása kapcsán, nem szalad le a redőny, ha nem blokkol le az agyam, és nem sötétednek el fejemben a nevek, szavak. De talán jobb is így, hiszen olyan szép volt az az este, igazán kár lett volna elrontani kirekesztéssel, holokauszttal, kannibalizmussal. Juditnak kézcsókom küldöm, mindkettőtöknek jó szívvel kívánok sok jót, János.

Utóirat: Igaz is, valójában ki az én felebarátom? Haragot ne tarts *a te néped fiai* ellen, hanem szeresd felebarátodat... Nekem úgy jön ki, hogy Mózes szemében csakis zsidó lehet zsidónak felebarátja, mindenki más pedig ellenség.

Legalábbis én így olvasom.

Kilencedik mandala Platón kutyája

Kedves Mária!

Azt kérdezed, hogyan kell érteni *A szellem kalandjaiban* ezt a négy sort: „Szánalmas nézni, kezéd mennyire reszket. Ne félj, tiéd, nem veszhet el, bizalommal tedd le a keresztet.” Milyen keresztet tegyünk le, ráadásul bizalommal? Megpróbálok válaszolni, de nem lesz könnyű. És nagyon messziről kell kezdenem. Bár, ha arra gondolok, amire mindig gondolok,

hogy minden mindennel összefügg, kezdek akár azzal is, hogy megköszönöm a törődést, amellyel utánajártál kérdéseimnek, leveledet, a fordítást és a hozzá fűzött kommentárokat. Igyekszem rászolgálni.

Teljesen igazad van: az lett volna a normális, ha már segítséget kérek, hogy legalább annyit megvallok, valójában mihez is kérem a segítséget. Mire hajtok, miért karmolom magam, milyen tapló füstölög a fenekemben? Nem hajtok, nem karmolom sem magam, sem senkit, nem füstölög sehol semmi sem. Igazán normális talán az lenne, ha még csak nem is tépelődnék, hanem szépen hátradőlnek végre, nem spannolnám magam semmivel, hacsak azzal nem, hogy szőlő- vagy rózsalugast ültessenek-e a pergolához, és kivágjam-e vagy megkegyelmezzek annak az ikereperfának a ház sarkánál, amelyet Krisztinával tizenhat évvel ezelőtt egy házassági évfordulónkon suhángként ültettünk szent révületben, de mára már úgy elterebélyesedett, igazabban szólva elszemtelenedett, hogy eperérés idején, júniustól szeptemberig, amikor leginkább áhítóznak a lombsátor hűvösére, ő gátlástalan bőséggel szórja ránk mézédés fekete szutykát, nemre, korra és felekezetre való tekintet nélkül, s udvarunkon három hónapon át bokáig járunk a darázs- és légyepte cefrében. Nem beszélve arról, hogy ármányos feszültségcsigolya is közöttünk, mivel én bugaci indíttatásból ragaszkodom az ott honos „eperfa” fajnévhez, miközben a nő, akinek a mózesi törvények értelmében és szellemében vakon kellene engem mindenkor mindenben követnie, nem átallja „szeder”-fának nevezni a – most már kimondom – szörnyeteget, hajdúdorogi gyermekélményekre hivatkozva. Ezek az élet igazi nagy kérdései, mondhatnám: dilemmái, s nem pedig az, hogy quo vadis domine.

Hidd el, én tényleg csak arra a szűkebb szöveggörnyezetre voltam kíváncsi, amelyben Luigi Valzelli elhelyezte ezt a kitételét, ha volt ilyen: „...az agy valójában egy szinaptikus bomba, amely epileptikus görcsök között bármikor felrobbanna, ha nem gátolnák meg ebben a szinapszisokban jelen levő transzmitterek”. Az a forrás, amely rendelkezésemre áll (Borsos Béla: Az agresszivitás neurológiai alapjai – Agresszivitás az élővilágban, Natura, 1986, szerk. Csányi Vilmos), mindössze egy helyen említi Valzelli nevét, olyan összefüggésben, hogy míg az általánosabban elterjedt tudományos nézet szerint agyunk születésünkön tiszta lap, viasztábla, amelyet a külső hatások, az élmények, a tapasztalatok írnak tele információkkal, addig néhányan, közöttük Valzelli, éppen ellenkező meggyőződésen vannak: a fogantatásunkkor belénk kódolt, velünk született, hozott mintázatra, üzenetre teszik a hangsúlyt, mint az emberi minőség, s egyben a személyiség legmeghatározóbb tényezőjére. Szűkebbre húzva a kört: azt szerettem volna ellenőrizni, hogy Valzelinek ez a kitétele harmonizál-e, s ha igen, mennyiben cseng össze a jungi értelemben vett kollektív

tudatalattiban archetípusokként velünk született, eleve bennünk élő késztetésekkel, vagy csupán behaviourista alapokon utal-e állati örökségünkre, génjeinkben ősidóktól felgyülemlett belső ingereinkre, ezzel magyarázva az agresszivitásra való kitörülhetetlen (?) hajlandóságunkat.

Sajnos Valzelli, akinek pszichofarmakológiai kutatásai és a belőlük leszűrt következtetései közvetve vagy közvetlenül oly jelentős hatással voltak a huszadik század második felének tudományos és polgári gondolkodására a nyugati féltekén, nálunk, a földgömbnek vörössel és rózsaszínnel sátirozott részén, az „épülő kommunizmus” és a „létező szocializmus” országaiban szinte teljesen ismeretlen maradt, s valóságos civil kurázsinak tekinthető, hogy a korrekt tájékoztatás kedvéért belecsempészték nevét egy ismeretterjesztő tanulmánykötetbe. (Megjegyzem, hogy kedvedben járjak: attól, hogy valamilyen okból tiltott a gyümölcs, még nyugodtan lehet valóban mérgező is. De lehet akár tápláló is, főleg ha tudjuk, hogy a héját vagy a magját kell-e fogyasztanunk.) Próbáltam két fő művének (Psychopharmacology of Agression; Psychology of Agression and Violence) magyar fordításait fellelni, de vezető könyvtáraink katalógusai még csak a nevét sem ismerik, hasonlóképpen könyvesboltjainkhoz és antikváriumainkhoz, a legkisebbektől a legnagyobbakig. Ezért fordultam hozzád segítségért.

Nem árt talán felidézmem: általában az emberi minőség állati múltra való visszavezetésének más iskolája, más múltja, más logikája, más hagyománya van nálunk, Európában, mint nálatok, Amerikában, s kiváltképp pedig mást jelentett az állati múlt a vasfüggönyön inneni országok tudományos és közfelfogásában, mint a burzsoá, imperialista, háborús bujtogató, kizsákmányoló, új tűzkohót szító tőkés nyugatiakéban. A vörös-rózsaszín ideológiában az állati múlt – persze az alapok csakúgy darwiniak, mint odaát, egy merőben más ideológiában, zöldben, barnában és hupikékben –, szóval az állati múlt a Varsói Szerződés blokkjának ideológiájában annyit jelentett, hogy mi, emberek, az evolúció során elhagyva lombországot, magunkkal hoztuk a földre a magántulajdon nélküli igazságos társadalom előzményének és jövőjének mintázatát, eszerint is éltünk felszabadult kézzel és egyenes derékkal a boldog ősközösségek paradicsomában százezer éveken át, ám az egyébként üdvös és elkerülhetetlen társadalmi fejlődés magával hozta a feladatmegosztást, a feladatmegosztás a többlettermelést, és itt furakodott be a gonosz: a többlettermelés magántulajdont eredményezett, a magántulajdon felhalmozást, a felhalmozás hatalomkoncentrációt, a hatalomkoncentráció kizsákmányolást, társadalmi igazságtalanságokat; elnyomás, szolgasors, ez volt a rend ezer évig, senyvedt a nép legjobb ereje, mígnem végtére is elvette a grófét a rőt szakállú próféta, hogy mi emelt szívvel és emelt

tekintettel menetelhesünk egy igazságosabb, szebb jövő felé vezető evolúciós úton, melynek végén ember lesz az én kis unokám, éljen és erősödjék szigorúan dialektikus materialista alapokon, a tudományos szocializmus végső vívmányaként.

Európa nyugati felén, a merőben más természetű, másként működő hatalmi struktúra viszonyai között állati örökségünk doktrínája is merőben más irányban alakult, más célok és más érdekek szolgálatába került a darwini gondolat. Minthogy ott nem valamiféle diktatórikus rend, még csak nem is eleve és kizárólag a nagypolitika játszmáinak arzenáljába jutott, ellenben térnyerésének a polgárosodás kiterjedése, főként a középosztály megerősödése biztosított távlatokat, az állati emberösök szukcessziójának kutatása is ennek jegyében és ennek korlátjai között alakította ki tendenciáit, nyerte el karakterét. Nyílt hatalmi befolyás nem lévén, valóban sokféle irányzat alakulhatott ki, egymással olykor vére menően megütközve, azt a látszatot és érzetet keltve, hogy ez már maga a demokrácia, ám egy valamiben minden különbözősükkal és ellentmondásukkal együtt is bízvást egy kalap alá vehetők ezek a huszadik század végéig kibontakozott irányzatok, mint minden hipotézisekre épülő iskola, legyen az akár vallási, akár tudományos. A Nyugat-Európában uniformizált és fetiszizált alapkérdés: Kik vagyunk, honnan jöttünk, merre tartunk? Az uniformizált és fetiszizált alapválasz: Emberek vagyunk, az állatvilágból jöttünk, és senki nem tudja, merre tartunk, csak felelőtlen reményeink és felelősségteljes rémlátomásaink vannak a jövőt illetően.

Az emberi faj állati eredetének konzekvenciáit számba vevő harmadik út az, amely téged a szó szoros értelmében testközelből érint: a birodalmi mentalitás útja, amelynek a te szabadon választott hazád, az Amerikai Egyesült Államok kínált mindenekelőtt terepet. Nálunk az a mondás járja, hogy akinek Isten íróasztalt adott, annak ész is adott hozzá. A birodalmi mentalításra ezt bízvást transzponálhatjuk úgy, hogy akinek az Isten erőt és világhatalmat adott, annak morális fölényt is adott hozzá. A morális fölény érzete pedig óhatatlanul együtt jár valamiféle túlméretezett felelősségtudat kialakulásával: erőm és hatalmam nem csupán kvalifikál, de predesztinál is arra, hogy a világ hivatáshű őreként rajta legyen a szemem-kezem a dolgok helyes folyásán. A meder kijelölése az én jogom és kötelességem, hiszen ha nem volnék alkalmas egy ilyen szerep betöltésére, nem juthattam volna ilyen magas pozícióba. A méltó szerephez méltó feladat (immár a történelmi tanulságok birtokában lebontva a sejtbiológia, a biokémia, az agykutatás szakágazataira, vagy legalábbis azok behaviourista irányzataira): megmenteni, megszabadítani az embert állati örökségétől, szükség esetén kiiktatni agyából azokat a területeket, amelyeket agresszív megnyilvánulásaiért felelősnek minősítünk. (Hogy a kollektív birodalmi mentalitást mi

módon és milyen mértékben alakítja a kollektív birodalmi büntudat, arról külön tanulmányt volna érdemes írni.)

A behaviourizmus logikájából, amely nem áll meg ott, hogy az emberi minőséghez állati előzményeket rendelünk, hanem minden létező funkcionkat, lelki tevékenységünket is szigorúan és kizárólagosan sejtbiológiai, biokémiai, biofizikai reakciókra vezeti vissza, nem is következhet más, mint hogy atavisztikus állati tulajdonságunkat, a társadalomra károsnak minősített agressziót, sok egyéb mentális problémánkkal együtt, biokémiai úton-módon, gyógyszeres kezeléssel, pszichofarmakonokkal kell semlegesítenünk. Ez a személyiségbe való illetéktelen beavatkozás bizony maga is agresszió, igazad van: a legveszélyesebb fajtából, ez bizony több, mint morális csapda, ez bizony merénylet az ész, a tudás, a tudomány, közelebbről a természettudomány részéről valamennyi esendő, kiszolgáltatott ember ellen, de én hozzáteszem: egyszermind önmaga ellen is, és végtére – mert hogy minden mindennel összefügg – valamennyiünk személyi szuverenitása, lelki integritása ellen.

Ki más érzékelhetné, hogy mekkora veszélyről van szó, mint te, aki szörnyűséges autóbaleseted után áldozataul estél ennek a merényletnek, kényre-kedvre kiszolgáltatottan kellett elviselned, hogy fájdalomcsillapítás címén tömjék beléd a kemikáliák tömkelegét, minek következtében képtelenné váltál helyzeted és ügyeid reális felmérésére, nem volt megfelelő kontrollod döntéseid és cselekedeteid felett, elvesztetted házad, megélhetésed, kiforgattak mindenedből, még önmagadból is, és valóban csak a romok közt megmaradt lelkierődnek, s a belőle felépített hitednek köszönhető, hogy mégis talpra tudtál állni, s megtaláltad helyed a világban. Ki vonhatná kétségbe igazadat, amikor szót emelsz a személy szuverenitását ért agresszióval szemben, s ki vethetné szemedre, hogy a tudás agressziójáért szülőatyját, a nagybetűvel írt Észet teszed felelőssé, megszemélyesítve annak emblematikus figurájával: az athéni Platónnal!

Azt írod: „Kevesen tudják, hogy a szókratészi filozófia Platón kezében átformálódott, és államvallássá vált. ... Platónnál az értelem metafizikai és egyben politikai alapelv. Szerinte a filozófus erkölcsi kötelessége az állam ügyeit intézni, így a filozófia feladata a metafizikai és erkölcsi igazságok megállapítása és ugyanakkor az állam törvényeinek megalkotása. ... Platón dialektikája egyenlő az államvallás gyakorlásával, amelyet azonban csak a vezető réteg, vagyis az intelligencia képes megvalósítani. De mivel az emberiség túlnyomó többsége nem áll kellő intellektuális fokon, vallásgyakorlását a vezető rétegnek kell meghatározni, a tökéletes állam kívánalmainak alávetve. Platón álma az ész egyeduralma a tökéletes államban, melynek eléréséhez a cél minden eszközt szentesít.” Remélem, jól szűrtem ki a Platón-értelmezésed lényegét reprezentáló részleteket. Remélem, belemagyarázás nélkül tömörítem

Platón-problematikád lényegét is címsorokba: A gyengék kiszolgáltatottsága az intellektus erejével szemben; Az isteni adománnyal, az ésszel, az intellektussal, az erővel, a hatalommal való visszaélés felelőssége; valamint – máshonnan ideemelve –: A morál, mint spirituális etalon, tetteink megítélésében. Sőt, hát nem is kell túlságosan szűrögetnem, hiszen leveled közepe táján igazán egyértelműen megfogalmazod, most már Platóntól függetlenül, de őt is beleértve, hogy mi foglalkoztat, mi bánt, mi nem hagy nyugodni, mi az, ami felelősen gondolkodó emberként elkötelezetté tesz egy választott jó ügynek, a kiszolgáltatottak védelmének szolgálatában:

„Az emberi oroszlánok minden idők legfélelmetesebb, egyetemes gyűlöletre méltó típusai” – írod. (Megjegyzem: magam az „oroszlánkirály” metaforát használom gyakorta, de ennek itt most nincs jelentősége. A gyűlöletre viszont majd még visszatérnék.) „Ezek az egyének elszigeteltek az emberiség lelki áramlásaitól, veszélyesek, mint a zártatos készülékek, mert lelkierejük önmagukba folyik vissza. Magukban állnak, és csakis saját törvényeik szerint akarnak élni. Nem csak hogy nem hajlandók engedelmessé válni Istennek, de még a józan ész törvényeinek sem. Sokkal rosszabbak, mint az állatok, mivel emberi lényeknek indultak, de adottságaikkal azok fölébe kerekedtek, visszaélnék képességeikkel, erejükkel, és elsősorban ők felelősek a nyomorult szociális állapotokért. Nincs veszélyesebb teremtmény, mint az »intelligens emberi állat.«” (A neodarwinista iskolateremtő etológus, Desmond Morris kedvenc szóhasználata szerint: felkapaszkodott csupasz majom, emberállat. Bár ő ezt az egész fajunkra érti, metaforikus iróniával, te pedig csupán egyesekre.) „Még akkor is ők a felelősek – állítod –, ha saját kezűleg soha nem folyamodtak tettlegességhez, mert kihasználják embertársaik engedelmességre való hajlandóságát, és »uralkodnak mások elméjén.«” (Kiemelés tőled)

Mi tagadás, ezek a kérdések – igaz, más megközelítésben – engem is állandóan szíven érnek, egy merő seb vagyok, s ennek megfelelő túlérzékenységgel is reagálok rájuk örökösen. Talán ennek tudható be, hogy önkontrollom is a szokottnál erőteljesebben működik ilyeneket olvasva-hallva. Házi feladatul adtad, hát újra kézbe vettem Platónt, mindenekelőtt az *Államot* és a *Törvényeket*, hogy tételes bizonyítékát vegyem tanítása veszélyének, de hozzájuk olvastam még ezt-azt a koraiakból meg az öreg koriakból is, ideértve a leveleket, közülük is kivált a hetediket. Keresem a te igazadat, keresem Platónét és keresem a magamét, tán jutottam is valamire, amit szívesen megosztok veled, de jó előre megmondom: semmiféle bűnbakkeresésben nem tudok partner lenni. Platónnal is úgy vagyok, mint minden szerzővel: az író a maga felelősségére ír, az olvasó a maga felelősségére olvas. Amit mondott, megmondta, s a mi dolgunk megtalálni a helyét a társadalmunkban, a kultúránkban, elfogadni,

elvetni, megszűrni belátásunk és képességünk szerint. S azt is előre kell bocsátanom, hogy – sajnos ismerem magam – aligha leszek túlságosan tapintatos, még veled sem, és erősen kétes, hogy csillapíthatatlan ironizáló késztetésemet sikerül mindig leszerelnem. Jó előre elnézést kérek tőled is, mint mindig mindenkitől.

Magam sem szeretem Platónt – olvasni. De nem az üzenetei miatt, amelyekkel ugyan csak nagy néha sikerül együtt utaznom-ringatóznom, ám nem is várom el tőle, hogy harmadfélezer évvel kevesebb ismeret birtokában helyettünk legyen szép és okos. Átala viszont (és főleg Arisztotelész által) olyan lenyomatát kapom az antik társadalmak mentalitásának, amely lenyomat, egy másik oldalról nézve, méltó kiegészítője a Homérosztól, Hésziodosztól, Szophoklésztől, s a történetíróktól hátrahagyott összképnek. (Homérosszal, Hésziodosszal, a nagy görög tragédiaírókkal, s még a történetírókkal sem kell mindenben vagy akár bármiben is egyetértenem, a hasra esés pedig egyenesen ellenajánlott.) Platónt *olvasni* nem szeretem. Póriasabban szólva: végtelenül untat. Unom az oly sokak által egekbe magasztalt irányát. Elképzelni nem tudom, milyenek lehettek azok a költői művei és tragédiái, amelyeket Szókratész mester intelmei nyomán állítólag nyilvánosan elégetett az athéni Dionüosz-templom előtt (micsoda színház! – mintha ugyanezt nem tehetne volna meg otthon, diszkrét magányban, nézőközönség nélkül!), de élnem kell a gyanúperrel, hogy valóban utánzások lehettek, s nem csupán az ő szóhasználata és fogalmai értelmében, miszerint minden műalkotást utánzásnak, az élő ideákat másoló gyenge valóság még gyengébb másolásának tekintett. A számunkra már antik görög drámaírói mesterség dialogizáló technikája, amely az ő korában teljesen új leleménynek számított (Aiszkülosszal csaknem, Szophoklésszel és Euripidésszel részben kortársak voltak, s öelőttük nem létezett ez a dramaturgiai technika, ami szintén nem ok nélkül való), a dialógus Platón filozófiai munkáiban úgy jelenik meg, hogy mögötte nem rajzolódnak ki valódi karakterek valódi részigazságok valódi szembeállításával, csak teljes igazságot képviselő főszereplő létezik, maga Platón, többnyire Szókratésznek álcázva, miközben a létünket és lényünket oly igen meghatározó ambivalencia drámai tömörítéséről, a metaforikus sűrítésről, az érzéki megjelenítésről, a műalkotás lényegéről még csak sejtelve sem lehetett. Akkor pedig mi végre a kölcsönvett forma? Hajlamossá tesz azokhoz a rosszhiszeműekhez húzni, akik szerint ráragadt nevét nem fennsík mellkasának, hanem terjengős stílusának köszönheti. Most azonban alighanem félre kell szorítanom nyilvánvalóan rigorózus esztétikai elvárásaimat, hiszen tartalmi és nem széptani kérdéseket boncolgatunk. Ha kásahegy, hát kásahegy.

Örökösen nyomomban ólálkodó önkontrollom azonban máris fülembe sugdos (magamnak mondom, hogy nővérem is értsen belőle): Ne vesd rá magad ragadozóként

minden kínálkozó koncra, ne akarj azonmód leütni minden magas labdát, mert hátha pörgetett! Járd körül az ő szemükkel nézve a mások igazságát, mielőtt a magadé nevében meghozod a magad ítéletét! Ne nézz értelmi vagy érzelmi fogyatékosnak senkit, amíg meg nem győződte valódi képességeiről és szándékáról, ha egyáltalán lehetséges ez! Ha nem lehetséges, hagyd függőben az ítéletet! Ne tekint senkit és semmit könnyű prédának, akinek – igazságod fölényének biztos tudatában – eleve és mindenben fölötte állsz, s úgy érzed, bármikor lecsaphatsz rá. Igazságod fölényének biztos tudata: csapda, amelyet magad állítasz önmagadnak. Fölényes igazság nem létezik. Ezt onnan lehet tudni, hogy a fölényesség soha nem lehet igazságos. Vigyázz, mert sokszor a forma is csapda, ha nem látod, miként áll a valódi tartalom szolgálatában! Hallgass József Attilára: Valamirevaló szerző szerpentinen vezeti a kilátóhoz olvasóját, útközben kitekintést nyújtva minden lehetséges égtáj felé, de célja a csúcs, ahonnan egyetlen körképben tárul eléd az ő világa, amelyet meg akart osztani veled. Ne mondd hát a hegy lábánál, hogy ez az ember északnak, délnek, keletnek vagy nyugatnak tart, mert bár az út közben szerzett aktuális élmények is nagyon fontosak, az átadnivaló mégiscsak az, ami a csúcsról körültekintve nyílik ki a szemed előtt. Ne hagyd, hogy egyes szavak, szövegrészek, telibe találva érzékenységedet, elhamarkodott következtetésekre, hát még ítéletekre ingereljenek! Vigyázz, amíg nincs megbízható képed a szerzőnek a témájához való viszonyáról, nem lehet ítéleted, legfeljebb csak benyomásod a műről! Nem az a döntő, hogy mit olvasol itt vagy ott az egyes részletekben, egyedül csak az lehet a döntő, hogy mit mond a mű egésze. A részeket csakis az egészhez való viszonyában lehet méltóképpen megítélni. Örökösen nyomomban ólálkodó önkontrollom – stílust tőle nem lehet várni, csak folytonos aggályoskodást, a képzavar neki smafu – ilyen közhelyeket sugdos minduntalan a fülembe, persze azonmód visszakézből le is hurrogom, elvégre én vagyok én, de aztán mégis mindig meggondolom, hátha igaza van a nyálas nyámnyilának.

„A legnagyobb ideológiai szemfényvesztések közé tartozik – írod –, hogy Platón filozófiája békét sürget. Akik így állítják be Platónt, csak abban bízhatnak, hogy nem olvassuk őt magát, vagy megelégszünk szemelvényekkel. Platón több munkájában szó szerint kifejti, hogy háborúzni kell, az államnak hadviselésre kell berendezkednie. A társadalom vagy megelégszik az abszolút létminimummal, vagy előbb-utóbb háborúzni kénytelen. Mivel azt maga is látja, hogy a létminimumra való berendezkedés képtelenség, marad számára a háborúra berendezkedett, következésképpen örökös hadban álló állam. ... Ennélfogva az ő értékrendszerében a legfontosabb osztály a katonaság.”

Amikor azt kérdezem magamtól: Mit mond neked Platón? – azonnal visszakérdezek: Melyik Platón? A fiatalkori? A virágkorát élő? A rezignált öreg? És melyik művében? Azt

mondják, akik értenek hozzá, hogy Platón életműve nem egységes, nem alkotott homogén filozófiai rendszert, melynek részei ellentmondás nélkül, résmentesen egészítik ki egymást és teljesítik az egészet. És valóban: első rápillantásra egészen más az üzenete az ereje és befolyása teljében írt *Államnak*, mint a kései *Törvényeknek*, amelyet nyilvánosságra sem hozott, egyik tanítványa adta ki hagyatékából, halála után. És mindkettő formában és tartalomban egyaránt egészen más, mint a szerzőséget áttételek nélkül, ám csak a legszűkebb, személyes kapcsolatokban vállaló, nem dialógusokban megírt leveleknek. (Már amelyiket valóban ő maga írta.) Hol találom hát a csúcstól az egyetlen metszetlen kört, amelyben igazságát – akár egyezik az enyémmel, akár nem – felfedezhetem? Egyelőre még a szalagút alsóbb fordulójánál tétovázom.

„Nálunk tehát minden a háború céljára van megszervezve” – mondatja Platón egy Kleinasz nevű krétaival a *Törvényekben* – „s nézetem szerint törvényhozónk mindent erre való tekintettel rendezett be – hiszen úgy látszik, a közös étkezéseket is azért vezette be, mert látta, hogy minden nép, mikor hadba vonul, a dolog természete folytán rákényszerül, hogy saját biztonsága érdekében közösen étkezzék a hadjárat ideje alatt; s ezzel az intézkedéssel nézetem szerint ítéletet mondott az átlagemberek esztelensége fölött, akik nem látják, hogy az életben minden állam minden állammal szüntelenül örökös háborúban áll: ha tehát a háború idején a biztonság kedvéért együtt kell étkezni, és vezetőket és alárendeltet kell kijelölni örökül, akkor békében is ezt kell cselekedni. Hiszen úgy gondolta, hogy amit a legtöbb ember békének nevez, az csupán pusztaság szó, a valóságban azonban minden állam minden állammal természet szerint örök, hadüzenet nélküli háborúban áll.” (I. 625e–626a)

Megvallom férfiasan, kevésen múlt, hogy ezen a ponton annak idején, első olvasásra, bele ne gyalogoljak a saját csapdámba. A kísértés óriási volt, hiszen monomániámat találta telibe: Antik példa, klasszikus illusztráció arra, hogy a háború, mint kultúra és létforma, milyen helyet tölt be kollektív tudatunkban, milyen magától értetődően természetessé és általánossá vált számunkra a legelképezhetőbb aberráció: a fajtárs intézményes elpusztítása egzisztenciánk, boldogulásunk, megélhetésünk érdekében. Pregnáns lenyomata, hogy az emberré válás folyamán milyen kultusza alakulhatott ki az emberölésnek, amelynek, az én felfogásomban, minden formája tartalmilag azonos a kannibalizmussal, minthogy kannibalizmus, háború, égő áldozat, úrvacsora, inkvizíció, holokauszt egyazon anyának édes gyermekei, hiszen a lényeg szempontjából teljesen közömbös, hogy valóságosan el is fogyasztom-e imádott vagy gyűlölt áldozatomat, miután megfosztottam életétől, vagy megelégszem a pusztaság gyilkolással a remélt spirituális és materiális előnyökért.

Na, mondom, hát ez az a híres Platón, az európai kultúra és civilizáció, a humanizmus bölcsőjének ringatója! És valóban szót kell fogadnom önmagamnak: vigyázz, nem az a döntő, hogy mit olvasol itt vagy ott az egyes részletekben, egyedül csak az lehet a döntő, hogy mit mond a mű egésze.

Platón – ezúttal kivételesen nem Szókratésznek, hanem az Athéninek álcázva magát – rendesen megvezeti az ő nemes krétai vitézét, hogy az szembekerülhessen önmaga sületlenségeivel. Előbb úgy tesz, mintha egyetértőleg fel akarná hívni vitapartnere figyelmét arra is, hogy minden uralkodás között a legelső az önuralom, hasonlóképpen az államnak is mindenek előtt önmagán kell uralkodnia azzal, hogy képes úrrá lenni a polgárháborúhoz vezető belviszályokon, de egyik felet, egyik pártot sem feláldozva, és itt jön az első nagy csavar, itt jön az első hirtelen forduló a szalagúton, csak győzzünk kapaszkodni, hogy árokba ne sodródjunk.

ATHÉNI: S vajon nem a lehető legjobbnak a kedvéért hozza minden törvényhozó az összes törvényét?

KLEINIASZ: De, természetesen.

ATHÉNI: Márpedig a legjobb nem a háború és nem a polgárháború – sőt könyörögnünk kell, hogy sohase jussunk ilyen kényszerhelyzetbe –, hanem az egymással való békesség és barátságos érzés. Így az államnak önmaga felett aratott győzelme sem tartozik a legfőbb javak, hanem csak a szükséges dolgok közé; a győzelmet tartani az igazi jónak olyan volna, mintha valaki azt gondolná, hogy akkor van a legjobb állapotban, ha beteg testét megtisztította az orvos, s arra nem is gondolna, hogy van olyan test is, amely egyáltalán nem szorul gyógyításra. Aki tehát így gondolkodik az állam vagy az egyén boldogságáról, nem lehet sem jó politikus, ha csupán és elsősorban a kívülről fenyegető háborúkat tartja szem előtt, sem tökéletes törvényhozó, ha nem inkább a béke kedvéért szabályozza a háborús viszonyokat, semmint a háború kedvéért a békés viszonyokat.

KLEINIASZ: Hát akkor, barátom, a mi törvényhozóinkat bizony a legalantasabbak közé fokozzuk le.

ATHÉNI: Nem őket, kiváló barátom, hanem önmagunkat, ha úgy véljük, hogy Lükurgosz és Minósz csakugyan főleg a háborúra tekintve hozták a spártai, illetve az itteni összes törvényeket.

Megvannak ezek a szövegrészek, Mária, a te kötetedben? Azt írod, olyan magyar kiadáshoz jutottál hozzá, amely sok részletet összefoglalóval és kommentárral helyettesít. Tán

csak nem ugrotta át a szerkesztő a lényegét?! Itt van megfogalmazva a *Törvények* alapproblémája és alapgondolata (I. 628c–e, 630d), erre van az egész mű exponálva, ez húzódik végig rajta tizenkét könyvön, 577 A/5-ös oldalon át, rejtve és végeleáthatatlanul, ehhez viszonyul minden részlet, mígnem elérkezünk a végkifejlethez:

„... Az igazságos emberről tehát fel kell tennünk, hogy akár szegénységben, akár betegségben vagy más látszólagos bajban van is, ez reá nézve végeredményben jól végződik, életében vagy halálában. Mert hiszen az istenek csak nem hagyják cserben azt, akiben megvan a jó szándék rá, hogy igazságossá legyen, s aki az erény gyakorlása révén annyira hasonul az istenhez, amennyire csak az embernél ez lehetséges.”

Bocsánat! Egy kicsit belegabalyodtam. Ez a részlet nem a *Törvényekben*, hanem a korábban írt *Állam* végén szerepel, azonban még a pamphüliai Ér látomása és a Végső tanulság előtt. De ideillik, nem? Lehetséges volna, hogy avatott értékelőinek hiedelme ellenére, mégis van Platón életművének valami látens, de egységes gondolati szerkezete? A *Törvények* végső tanulsága pedig:

ATHÉNI: S vajon nem a legszentebb dolgok közé tartozik-e tudni mindazt ami az istenekre vonatkozik – amit oly buzgón letárgyaltunk, hogy istenek vannak és mekkora hatalom birtokosai – már amennyire embernek ezeket a dolgokat megismernie lehetséges; s míg a polgárok átlagának elnézzük, ha csak a törvények szavát követik, addig a törvények őrizetében senkit sem hagyunk részt venni, aki nem fáradozik azon, hogy minden bizonyítékot felfogjon, ami csak van az istenekre vonatkozólag. ... S vajon tudjuk-e, hogy az a két érv van, mely az istenekben való hithez vezet, amit az előzőekben kifejtettünk?

KLEINIASZ: Melyek ezek?

ATHÉNI: Egyikük az, amit a lélekre vonatkozólag mondtunk, hogy a legrégebb és legistenibb mindazok közül, amiknek a mozgása a teremtő erő segítségével az örökké folyó létet létrehozza. A másik érv a csillagok mozgásának szabályossága és mindazon mozgásoké, melyek fölött az ész uralkodik, a mindenség elrendezője.” (966d–e)

Akkor tehát miféle ÉSZ, miféle ÉRTELEM egyeduralma rajzolódik ki egyetlen, metszetlen körben, ha valóban elolvassuk a *Törvényeket*, és nem csak olvassuk? Ennél világosabban már nem kell kiderülnie, hogy Platón Athénije nem az orosz-lánkirály emberi eszéről beszél, amely kihasználja embertársainak engedelmességre való hajlandóságát, és

uralkodik mások elméjén, hanem éppen ellenkezőleg, arról győzködi Kleiniászt ötszázhetvenhét oldalon át a maga kacifántos és kacskaringós útján-módján, hogy az igazi ész a mindenség elrendezője, amely az örökké folyó létet a teremtő erő által létrehozta.

Ám ez valójában mégis csak a szalagútról elénk táruló égtájak egyike, ha Platón életének és munkásságának egészét próbáljuk belátni.

A jóval korábban írt *Államban*, az idekeveredett részlet üzenete ellenére, mintha éppen szembemennénk azzal az iránnyal, amelyet itt, a *Törvényekben* mutat nekünk a megállapodott Platón. Az ereje és politikai ambícióinak teljében alkotó filozófus még – legalábbis a betűk, szavak, sorok, mondatok önmagukban erről tanúskodnak – valóban komolyan gondolta, hogy a legnagyobb megbecsülést érdemlő emberi erény a feltétlen, belső indulatoktól tüzelt, önfeláldozó bátorság, vitézség, hősiesség, s a legfőbb érték az erő: a bátor, vitéz, hős katona, az ör államvédelmi és érdekérvényesítő ereje, majd aztán egy hirtelen fordulattal mégis az isteni erényhez, az isteni gondviseléshez kanyarodik és folyamodik. Lehetséges volna, hogy olykor maga Platón is belegabalyodott önmagába? Vagy kifogyott az út a lábunk alól, eltévedtünk volna a részletek között? Túlságosan bonyolult ez az okoskodás? Nem. Nem a rejtőzködő Platón a bonyolult, nem én vagyok a bonyolult, hanem az élet a bonyolult és benne az ambivalens emberi minőség a bonyolult. Annyira bonyolult, hogy hozzá képest bármely gondolkodó jégtükör. Az élet, a létezés bonyolultságához képest minden elmélet, minden okoskodás olyan tükörsima, mint amennyire a Föld megfelelő távolságból, megfelelő nézőpontból biliárdgolyónak látszik, Mount Everestjével, Csimborasszójával, szakadékjaival, völgyeivel, óceánjaival együtt. S kiváltképp bonyolult pedig akkor, ha a skolasztikán pallérozódott, digitális, csak igeneket és nemeket ismerő mentalitással akarjuk megérteni, amely hozzászólt és bennünket is hozzászoktatott a szentenciák használatának kényelmes és mindent minden áron a végletekig leegyszerűsítő módszeréhez, amely nem ismer valódi kérdéseket, hiszen eleve kész válaszokkal, kinyilatkoztatásokkal kell operálnia, de kérdések nélküli kész válaszokból képtelenség összetákolni a világot. Úgy is fogalmazhatnánk: Platón tisztelegesen végiggondolni nem több, mint pusztá rutingyakorlat az önismeret megszerzéséhez.

Ami az *Államban* helyenként írva vagyon, mégpedig Platón személyes képviseletében Szókratészre bízva a szavakat, az mai szemünkkel nézve, mai gyomrunkkal befogadva, valóban iszonytató. (Nem tudjuk megúszni a pontos és hosszadalmas idézést, mert másképp nem kerekedik ki semmi, a szövegkörnyezetükből kiragadott mondatoknak ugyanúgy nincs sem hitelük, sem bizonyító erejük, mint a bármilyen jó szándékkal és tisztességgel átfogalmazott tömörítésnek, éppen elég kockázatot jelentenek a műfordító esetleges

melléfogásai. Bár tudnám eredetiben olvasni a klasszikusokat, de ez nagyobb utópia, mint Platón államálma. Egy minimális rövidítésre azért mégis ráveszem magam: Szókratész beszélgetőpartnerének, a puszta helyeslésekre és álkérdésekre gyárilag kiképzett Glaukónnak a szövegét úgy, ahogy van, mellőzöm. Meglátod, nélküle is milyen csodálatosan megy a szöveg előre.)

SZÓKRATÉSZ: ... Nos, mit gondolsz, van-e különbség az örködés [értsd: katonáskodás] szempontjából a fajtisza kutyakölyök és a nemes származású ifjú természete között? ... Úgy, hogy mindkettőjük elég éber legyen rá, hogy az ellenséget észrevegye; elég gyors, hogy ha észrevette, üldözőbe vegye; s elég erős, hogy ha utolérte, meg tudjon vele birkózni. ... No meg hogy bátor is legyen, mert csak így fog jól harcolni. ... De lehet-e bátor akár a ló, akár a kutya, akár másféle élőlény, ha nem indulatos? [Az „agresszív” kifejezést akkor még humánétológiai céllal – tekintve, hogy értelemszerűen maga az etológia, különösképp pedig a humánétológia tudománya sem létezhetett – nem használhatták. Bár ide a „fanatikus” bizonyára még találóbb volna.] Vagy nem tapasztaltad-e, hogy az indulat megvívhatatlan és legyőzhetetlen, s akiben ez megvan, annak a lelke mindig és minden körülmények között rettenthetetlen és legyőzhetetlen? ... Hogy tehát testileg milyennek kell lennie az örnek, azt már látjuk. ... S azt is, hogy lelkileg milyennek: indulatosnak. ... Mármost kedves Glaukónom, hogyan érhetjük el azt, hogy egymással és a többi polgárral ne legyenek ilyen vadak, mikor ilyen a természetük? ... Márpedig úgy kell lenni, hogy honfitársaikkal szelídek, s csupán az ellenséggel legyenek szigorúak, mert különben azt sem várják meg, hogy mások irtsák ki őket: megteszik ezt jó előre maguk is. ... Mi hát akkor a tennivaló? Hol találunk mi olyan lelkületet, amely egyben szelíd is, meg nagy indulatú is? Hiszen a szelíd természet éppen ellenkezője az indulatosnak. ... Márpedig ha valakit e tulajdonságok valamelyikétől megfosztunk, abból jó őr már nem is lehet; mivel pedig a kettő együtt lehetetlennek látszik, ebből következik, hogy jó őr egyáltalán nem is lehet senki. ... Nem gondoltuk meg, hogy van ám olyan természet is, amelynek a létezését mi kétségbe vontuk, s amely amaz ellentéteket egyesíti magában. ... Bárki megfigyelheti más élőlényekben is, de nem utolsósorban éppen abban az állatban, melyet az őrhez hasonlítottunk. Hiszen bizonyára tudod, hogy a fajtisza kutya természettől fogva olyan, hogy a háziakkal és ismerősökkel szemben a lehető legbarátságosabb, de az ismeretlenekkel szemben ennek éppen az ellenkezője. ... Nos, ez mégiscsak lehetséges, tehát nincs abban semmi természetellenes, ha az őröket is ilyeneknek szeretnénk látni. ... S vajon nem gondolod-e, hogy annak, aki őr akar lenni, az indulatosságon kívül még arra is szüksége van, hogy a természete bölcsességszerető legyen? ... Ezt is

tapasztalhatod a kutyán, s ez valóban csodálatra méltó ebben az állatban. ... Az, hogy ha ismeretlen embert pillant meg, nekiesik, ha az nem is bántotta; ha meg ismerőst, hízeleg neki, még ha az soha semmi jót nem tett is vele. Sohasem csodálkoztál még ezen? ... Márpedig természetesen ez kiváló vonása, sőt valósággal bölcsességszeretetre vall. ... Akit megpillant, kizárólag azon az alapon tartja jó barátnek vagy ellenségnek, hogy ismeri-e, vagy nem ismeri. Márpedig hogy ne volna az tanulni szerető lelkület, amely a megismerés, illetve a nem ismerés alapján határolja el, hogy mi tartozik hozzánk, s mi idegen. (Állam II. 375a–376b)

„Jehovát, a te Istenedet féld, őt szolgálj, és az ő nevére esküdj. Ne járjatok más istenek után, azoknak a népeknek bármelyik istene után, amelyek körülöttetek vannak, (mert Jehova, a te Istened teközted olyan Isten, aki kizárólagos odaadást vár el), nehogy Jehovának, a te Istenednek haragja fellángoljon ellened, és kipusztítson a föld színéről. ... Amikor Jehova, a te Istened végül bevisz téged arra a földre, amelyre méysz, hogy birtokba vedd, kiűz majd előled népes nemzeteket: a hettitákat, gírgasitákat, amoritákat, kánaánitákat, perizitákat, hivvitákat és jebuszitákat, hét olyan nemzetet, amely népesebb és erősebb, mint te. És Jehova, a te Istened a kezébe adja őket, és te verd meg őket. Mindenképpen add őket pusztulásra. Ne köss velük szövetséget, és ne légy velük kegyes. Ne lépj velük házassági szövetségre. Lányodat ne add fiához, és lányát ne vedd a fiadnak. Mert eltéríti fiadat attól, hogy kövessen engem, és más isteneket fognak szolgálni. Jehova pedig haragra gerjed ellenetek, és hamar megsemmisít téged. Inkább ezt tegyétek velük: Oltáraikat romboljátok le, szent oszlopaikat törjétek össze, szent rúdjaikat vágjátok ki, és faragott képmásaikat égessétek el tűzben. Mert szent népe vagy Jehovának, a te Istenednek. Téged választott Jehova, a te Istened, hogy a népe legyél, különleges tulajdona minden nép közül, amely a föld színén van. ... Amikor egy város közelébe méysz, hogy harcolj ellene, hirdesd ki a békefeltételeket. Ha békés feleletet ad, és megnyílik neked, akkor az egész benne lakó nép legyen tied, legyenek kényszermunkásaid, és szolgáljanak neked. De ha nem köt békét, hanem háborúzik veled, és meg kell ostromolnod, akkor Jehova, a te Istened a kezébe adja, te pedig hányj kardélre benne minden férfit. De a nők, a kisgyermek, a háziállatok és mindaz, ami a városban van, az egész zsákmány legyen a te prédád; s egyed a zsákmányt, melyet az ellenféltől szereztél, akiket Jehova a te Istened neked adott. Így tegyél mindazokkal a városokkal, amelyek nagyon messze vannak tőled, s amelyek nem ezeknek a nemzeteknek városai. Csak ezeknek a nemzeteknek a városaiban – melyeket neked ad Jehova, a te Istened örökségként – ne hagyj egyetlen lélegző lényt sem életben, mert mindenképpen pusztulásra kell adnod őket: a hettitákat, amoritákat, perizitákat, hivvitákat és jebuszitákat, ahogy Jehova, a te Istened

parancsolta neked; hogy meg ne tanítsanak titeket mindazoknak az utálatos dolgoknak a cselekvésére, amelyeket ők cselekszenek isteneiknek, és nehogy vétkezzetek Jehova, a ti Istenetek ellen.” (5Móz.6:13–15, 7:1–6, 5Móz.20:10–18)⁷³

Áldás van az erősökön, mert övék a föld. Átok van a gyengéken, mert övék az iga. – Áldás van a hatalmasokon, mert övék a dicsőség. Átok van a tehetetleneken, mert övék a feledés. – Áldás van a bátrakon, mert ők rendeltettek uralomra. Átok van a megalázkodókon, mert ők rendeltettek eltiprásra. – Áldás van a győzteseken, mert övék minden hatalom. Átok van a legyőzötteken, mert övék az örök szolgaság. – Áldás van mindazokon, akik megvetik a halált, mert övék az élet. Átok van azokon, akik örök életért rimázkodnak, mert jutalom nélkül pusztulnak ki ebből a világból.

„Jehova azután szólt Mózesnek, ezt mondva: »Állj bosszút Izrael fiaiert a midiánitákon! Utána néped mellé kerülsz.« Mózes tehát beszélt a néppel, ezt mondva: »Készítsetek fel férfiakat magatok közül a harcra, hogy szolgáljanak Midián ellen, végrehajtva Jehova bosszúját Midiánon. Izrael valamennyi törzse közül, törzsenként ezret küldjete a hadba.« Kijelöltek hát Izrael ezrei közül ezret egy-egy törzsből, tizenkétezer harcra kész férfit. Mózes ekkor kiküldte őket, törzsenként ezret a hadba, őket és Fineást, Elezár pap fiát is a hadba; és annak a kezében voltak a szent eszközök, meg a riadót jelző trombiták. Hadba szálltak hát Midián ellen, ahogy Jehova parancsolta Mózesnek, és megölték minden férfit. Megölték Midián királyait a többi lemészárolttal együtt: Evit, Rékemet, Cúrt, Húrt és Rebát, Midián öt királyát. És megölték karddal Bálámot, Beór fiát is. A midiánita nőket és a kicsinyeket azonban Izrael fiai fogságba hurcolták; összes háziállatukat, minden jószágukat és minden vagyonukat zsákmányul ejtették. Minden városukat, ahol azok letelepedtek, és minden fallal körbevett táborukat felégették tűzzel. Elvitték az emberekből és háziállatokból álló összes szerzeményt és hadizsákmányt. Odavitték Mózeshez, Elezár paphoz és Izrael fiainak közösségéhez a foglyokat, a hadizsákmányt és a szerzeményeket a táborhoz, Moáb kietlen síkságára, mely a Jordán mellett fekszik Jerikónál. Mózes, Elezár pap és a közösség valamennyi fejedelme kiment eléjük a táboron kívülre. És megharagudott Mózes a hadba kinevezett férfiakra, az ezrek elöljáróira és a százak elöljáróira, akik visszajöttek a hadjáratból. Mózes ezért ezt mondta nekik: »Életben hagyatok minden nőt?! Hisz ők azok, akik Bálám szavára rávették Izrael fiait, hogy legyenek hűtlenek Jehovához a

⁷³ Új világ fordítás.

Peór ügyében, ami miatt csapás sújtotta Jehova közösségét! Most azért öljetek meg minden férfinemhez tartozót a kicsinyeik közül, és minden nőt, akinek már volt kapcsolata férfival, aki már hált férfival. Minden kislányt azonban, aki még nem tudja, hogyan kell férfival hálni, hagyjatok életben magatoknak. Ti pedig táborozzatok hét napig a táboron kívül. Mindannyian, akik lelket öltetek, és mindannyian, akik megöltet érintettetek, tisztítsatok meg magatokat a harmadik napon és a hetedik napon, ti is, és foglyaitok is. Minden ruhát, minden bőrholmit, mindent, amit kecskeszörből készítettetek és minden fatárgyat tisztítsatok meg magatoknak a bűntől.«” (4Móz 31:1–20)⁷⁴

Hát itt aztán van mit befogadnia a gyomornak, nem igaz? Néhány apró kérdés, abszolúte teoretikusan. Vajon Platón virtuális kutyakiképzőkben nevelkedett virtuális katonái tudták-e volna, mi a dolguk a midiánita asszonyokkal, lányokkal, vagy ők is teteszoza módon megkegyelmeztek volna nekik? Vajon Izrael hadra kiválasztott fiaiban miért nem volt annyi indulat, annyi idegengyűlölet, annyi agresszió, annyi fanatizmus, mint egy fajtatiszta őrző-védő kutyában, amely ugye nemre, felekezetre és atyafiságra való tekintet nélkül, természeténél fogva ellenségének tekint minden idegent? Vajon Mózesben természeténél fogva megvolt-e ez a bölcsesség, vagy Jehova sugallatára szállt belé? Vajon Mózes, az oroszlánkirály, ismerte-e az oroszlánoknak azt a szokását, hogy a győztes hím, mihelyt elfoglalja territóriumát, első dolga, hogy elpusztítsa és részben vagy egészben fel is falja elődjének hátramaradt hím ivadékeit, a falka felnőtt nőstényei, az anyák pedig passzív szemlélői a kannibál aktusnak, s rövidesen maguk keresik új uralkodójuk kegyeit? Vajon az idegen emberek gyűlöletét, vagy az idegen vallások, az idegen istenek gyűlöletét tekinthetjük-e nagyobb érdemnek számító nagyobb bölcsességnek? Ha történetesen azt játszánánk, hogy Platón jól kiválasztott, a fanatizmusig kitanított, kiképzett őrei és Mózes felkent, elhivatott, felkészített, fanatizált harcosai kerülnének szembe egymással, értelemszerűleg mint idegenek, tehát életre-halálra eleve ellenségek, te melyik csapatnak drukkolnál? (Ne hagyj magad megvezetni: az áldottakról és átkozottakról szóló passzus nem Mózesétől és nem is Platóntól való, azok a Fekete Pápa, a Sátáni Biblia szerzője, Anton Szandor LaVey gondolatai, szabad interpretálásban.)

Most villant be, talán még finomítani kell rajta, de lehetséges, hogy megvan a megoldás. A szükséges egyszerűsítésekkel és torzításokkal úgy kellene átírni a történelmet, Platónt és a Bibliát, hogy Platón, mint valóságos történelmi személyiség, mert hiszen tényleg

⁷⁴ Új világ fordítás.

az volt, életre kelt virtuális hadserege élén valóban minden létező eszközzel valódi egyeduralomra tört, ami nagy gátlástalanságában sikerült is neki különböző átváltozások során Nagy Sándor, Nagy Konstantin, Nagy Theodosziosz, Nagy Károly, Nagy Napóleon, Nagy Hitler, Nagy Sztálin, Kis Pityi és Nagy Palkó képében, de csak azért, mert a Tóra öt könyvéből egybeszerkesztett, majd Jézussal átszellemített Mózes személyében római pápaként maga mögött tudhatta az ideavilágból előlépett kutyakemény ideális ősi hőst, az idegengyűlölet, az ellenségkép-gyártás és minden háborúság kérdése pedig a kannibalizmustól az inkvizíció, holokauszton, World Trade Centeren át a futballhuliganizmusig már rég kecskeszőröstül-bőröstül megoldódott azzal, hogy mi, a túlélésre érdemes kiválasztottak, a hozzánk közel álló városok minden lélegző lényét, az Úr parancsára, írmagostól kiirtottuk, mert hogy birodalmunk terjedésével előbb-utóbb minden város a közvetlen közelünkbe került, s most aztán van egy akol, van egy pásztor, globálisan. Csak egyetlenegy kérdés maradt nyitva számomra: Most akkor végül is ki az én felebarátom? Ki volt eddig és ki lesz ezután az én felebarátom? (Bocsánat, még egy kérdés, történelmi: Igaz-e, hogy Mózes egyistenhite előtt nem létezett vallásháború?)

Ha viszont mégsem írom át a történelmet, Platón és a Bibliát, hanem megrögzött dokumentarista módjára leragadok a kicsinyes tényeknél, igencsak nehéz helyzetbe sodrom magamat. Hiába iparkodom bárhogy is, nem fog kikerekedni Platónból a vérszomjas diktátor, de még Mózesből, de még talán magából a Sátánból sem.

Hetedik levél, 327a: „Azt hiszem, akkoriban, amikor a még ifjú Dión társaságában időztem, és kifejtettem neki nézeteimet az emberiség boldogulásáról, azzal a tanáccsal, hogy a hallottakat a gyakorlati életben is törekedjék megvalósítani, tulajdonképpen nem is eszméltem rá, hogy akaratomon kívül bizonyos módon a zsarnokság megbuktatásán munkálkodtam.” Bezzeg az igazi zsarnok, a szürakuszai türannosz nagyon is eszméleténél volt! Bezzeg ő elejétől fogva tudta, vagy legalábbis ösztönösen érezte, érzékelte, milyen veszélyt jelentenek egy Platón formátumú morálfilozófus eszméi és eszményei a központosított hatalmát valóban minden eszközzel megerősíteni szándékozó türannosz számára! Édesgette-szoktatgattakötözgette is volna magához bármi módon, hogy szem előtt tartsa, s hozzá még politikai hasznot is húzhasson belőle – ha tehette volna. Tehette volna, ha Platón valóban a hatalomért és nem az igazságért – az ő saját igazságáért – ácsingózik. „Az értelem és a hatalom természettől fogva együvé tart, amennyiben szüntelen egymást űzi, keresi és egyesül” – ez a vallomásnak is felfogható bölcselkedés valóban tőle származik, Második levelében olvasható, amelyet még reményei teljében (bár már némi lesújtó tapasztalatok birtokában) írt Dionüsziosznak. Ám hiába űzték, keresték ők egymást, hiába történt meg a találkozás,

egyesülni mégsem volt remény, s ez Platón lelkén legalább annyira száradt, mint a türannosz Dionüszioszén, merthogy Jeruzsálem centre olyan messze van Makótól, mint Makó Jeruzsálemtől: Platón lelkétől épp oly messze állt Dionüsziosz totalitárius politikája, mint Dionüsziosztól Platón idea- és lélek-tana.

Ha tehát még egyszer felteszem magamnak a kérdést: Mit mond neked Platón, újra csak kapásból visszakérdezek: végtére is hát melyik Platón? – és ilyen kérdésre nem találok megnyugtató választ. Platón egy életen át változott, egy életen át változtatta őt maga az élet – többé már nem változik. Nekem kell változtatnom a kérdéseimen, ezért hát most így fogalmazok: Mit tudsz magadnak kiszűrni Platónból, mi lesz a végkicsengés, ha minden összeáll, ha mindent egybevetesz? Gyanúsan kézenfekvőnek látszik, utána is kell nézmem még alaposan, de alighanem a sűrített választ maga Platón adja, dialógusoktól, szerepátruházástól, álcától mentesen, s a támpont ismét a Hetedik levél:

„Annak idején, amikor még ifjú voltam, magam is úgy jártam, mint sokan mások. Tervbe vettem, hogy amint a magam ura leszek, tüstént a politikai életbe fogom vetni magam. ... S amint egyre érettebb korba jutva mindjobban bepillantottam a törvények és az erkölcsök természetébe, egyre kétségesebbnek látszott előttem, vajon valóban helyes-e az a szándékom, hogy a politikai ügyek vezetésébe bekapcsolódjam. ... Végül is be kellett látnom, hogy a mostani államokat, méghozzá valamennyit, gyalázatosan kormányozzák: törvényeik állapotán ugyanis – hacsak valamilyen szerencsés véletlen nem nyújt csodálatos gyógymódot – éppenséggel nem lehet segíteni. Így nem maradt más hátra, mint hogy az igaz filozófiát dicsőítve kijelentsem, hogy csakis belőle kiindulva lehet felismerni, mi is hát az igazságosság mind a magán-, mind pedig az államélet szempontjából. ... Ha az a véleménye, hogy hazáját helytelenül kormányozzák, [a bölcs ember] szavát csak akkor emelje fel, ha azt hiszi: nemhiába beszél, és szavai nem fogják vesztét okozni. Ne akarja azonban hazája alkotmányát erőszakkal megváltoztatni, ha azt látja, hogy száműzetések és tömegmészárlások nélkül lehetetlen a legjobb kormányformát megvalósítani. Lelki nyugalmát megőrizve, imáiban kérje ilyenkor a legjobbakat mind önmagának, mind pedig hazájának.” (324c, 325d, 326a, 331d)

Ha hitelt adunk az öregkori Platón mondatainak, nehéz elképzelni mögéjük olyan embert, aki életének bármely szakaszában az ész egyeduralmáról álmodik, s hogy megvalósíthassa álmát, gátlás nélkül lefekszik a politikai hatalomnak, mondván, hogy a cél szentesíti az eszközt. Tudjuk jól: nem is tette, noha kísértése bőven lett volna rá. Mindvégig kitartott legkedvesebb baráti tanítványa, a Dionüsziosz által száműzött Dión mellett – akitől egyébként ugyancsak államálmainak valóra váltását remélte az egykor szintén szürakoszai türannosz hatalmának idején, hasonlóképp, mint kezdetben Dionüsziosztól. Kilátástalanul

bonyolult manővernek látszik tehát, legalábbis az én szememben, az agymanipulációk elszabadult önkényuralmi szellemét Platón palackjához vezetni vissza. Miközben természetesen továbbra is elevenembe vág, fellázít és felháborít az agymanipulációk önkényuralmi szellemének, és minden manipuláció és minden önkényuralom minden szellemének minden megnyilvánulása.

Vegyszerrel, vésővel, kalapáccsal annál jobban belemarni, belevájni, belezúzni az ember agyába, annál jobban belenyúlni a személy szuverenitásába, mint azt tanításaival és törvényeivel Mózes, Jézus, Buddha, Mohamed tette valós vagy vélt hatalmánál fogva, aligha lehetséges. Hozzájuk képest mindenki más csak rossz epigon, keréknyomban járó utánfutó lehet. Bármilyen okból bármilyen módon beleavatkozni az emberi agyba – iszonyú felelősség. Bármilyen okból, bármilyen céllal, kemikáliákkal, költészettel, igékkel, ideológiákkal, vagy bármilyen más eszközzel manipulálni, átprogramozni bármely ember agyát – iszonyú felelősség. Bármilyen okból, bármilyen céllal, bármilyen eszközzel belenyúlni a kollektív tudatba, főként pedig a kollektív tudatalattiba – iszonyú felelősség, miként föltárni a maghasadás, a magfúzió titkát, az atomenergia, az atombomba, az atomerőmű titkát is iszonyú felelősség. Feltalálni a robbanómotort, feltárni az olajmezőket, mérgező gázokkal telíteni a légkört, kilyukasztani az ózonpajzsot – iszonyú felelősség. Feltalálni a kőbaltát, feltalálni a bumerángot, feltalálni a puskaport, feltalálni a spanyolviaszt – iszonyú felelősség. Feltalálni az írást, a papírt, a könyvet, a sajtót – iszonyú felelősség. Feltalálni a készpénzt, a váltót, a bankjegyet, a hitelrendszert, a bankrendszert – iszonyú felelősség. Felfedezni a Naprendszert – iszonyú felelősség. Korábbi hiedelmek cáfolataként azt tanítani, hogy a Föld forog a Nap körül – iszonyú felelősség. Korábbi hiedelmek cáfolataként minden tudományos ismeret és tapasztalás nélkül azt tanítani, hogy a Naprendszer bolygóin ugyanúgy életet teremtett a Teremtő, mint a mi földünkön – iszonyú felelősség. Végső érvek és bizonyítékok nélkül bizonyoságként azt tanítani, hogy az élet az élettelenből alakult ki, egyetlen véletlenszerűen összeállt sejtelőtti képződményből – iszonyú felelősség. Végső érvek és bizonyosság nélkül bizonyoságként tanítani, hogy az élet és az egész világ egy személy szerint létező öntörvényű erő, egy önmagában teljes, mert önmagát beteljesítő intelligencia teremtménye – iszonyú felelősség. Állati múltra visszavezetni az emberi minőség lényegét, s ezzel a ráció nevében kizárni egy csak ránk jellemző isteni minőség pusztá lehetőségét is – iszonyú felelősség. Korrekt és mindenre kiterjedő, minden lehetőséget számba vevő bizonyítási eljárás nélkül tagadni és megtagadni állati múltunkat, állati örökségünket, s ezzel Isten nevében kizárni a bennünk élő sátán megértésének, megtérésének, megszelídítésének még csak a pusztá esélyét is – iszonyú felelősség. Végső érvek és bizonyosság nélkül bizonyoságként állítani, hogy

minden létező háború és minden szándékos emberölés lényegét és eredetét tekintve kannibalizmus – iszonyú felelősség. Megírni a kannibalizmus kultúrtörténetét – iszonyú felelősség. Felosztani a világot jóra és rosszra – iszonyú felelősség. Elhitetni, hogy rosszak vagyunk, de közel a vég, közel a végítélet, úgy is kell nekünk, lesz sírás meg fogcsikorgatás, csakis a kiválasztottak menekülhetnek meg, vagy aki úszni tud – iszonyú felelősség. Felosztani az emberiséget kiválasztottakra és kiátkozottakra – iszonyú felelősség. Elhitetni egy szabadságra, győzelemre, sikerre, hitre éhes, hitre és nem vérre szomjas (bár ki tudja?), kiszolgáltatott néppel, bármilyen okból és céllal, hogy ő az egyedüli kiválasztott – iszonyú felelősség. Törvényeket hozni Isten nevében és betartatni – iszonyú felelősség. Törvényeket hozni és betartatni bárki és bármi nevében, bármilyen eszközökkel – iszonyú felelősség. Hatalmi gépezetet létrehozni és működtetni bárki és bármi nevében, bármilyen hatalom, bármilyen tudás birtokában – iszonyú felelősség. Nem hozni törvényeket, nem kialakítani államstruktúrát, nem kialakítani társadalmi struktúrát, bármilyen tapasztalatra vagy tudásra hivatkozva hagyni, hogy minden történjék magától, minden alakuljon magától, minden pusztuljon magától, a maga természete szerint, ha egyáltalán létezhet ilyen – iszonyú felelőtlenység.

Lehet, hogy azok a nagykisfiúk, akik önhittségükben odáig merészkedtek, hogy beleártották magukat a világ dolgainak folyásába, beláthatatlan következmények előidézőivé váltak, lehet, hogy a pusztá hatalom áhítása, esetleg később a hatalom örülete hajtotta őket, lehet, hogy a becsvágy, a dicsvágy, a küldetés, a megszállottság démona állt korbáccsal a hátuk mögött, de egy valami öntudatlanul is, ösztönösen is világosan állt a szemük előtt: vállalni kell a sűrűjét, mert az ő dolgukat nem fogja senki helyettük elvégezni.

Felosztani az emberi tudást jó tudásra és rossz tudásra – iszonyú felelősség. Eltiltani az embert a jó és a rossz tudásának megismerésétől, megízlelésétől – iszonyú felelősség. Kezébe adni az embernek tudást, tüzet – iszonyú felelősség. Tépi is a keselyű Prométheusz máját, ki tudja, meddig, ki tudja, mióta. (Ádám, te hol vagy ilyenkor?) A bennünk élő istenek és félistenek rendelkeztek így, márpedig ha a bennünk élő igazságos istenek és félistenek megszólalnak, akkor aztán nincs kegyelem, valakinek bűnhődnie kell.

Nem vagyunk mi sem jók, sem rosszak, Mária! Életre ítélt nyomorultak vagyunk valamennyien, sok-sok nyűggel, sok-sok örömmel és – isteni szerencsénkre – némi önámítással, mesével, művészettel, szerelemmel, humorral, iróniával, s olykor tán öniróniával megsegítve-meggyötörve álomban és éberen.

Platón Szókratésze pedig röhög a markába. Platón a maga játékában azt játszatja a történelmi létezőből maga teremtette, virtuális Szókratésszel, hogy vezesse orránál fogva a

szintén történelmi létezőből szintén maga teremtette Glaukónt, aki a kitalált halvány történet elején még oly magabiztos fölényel képviseli a szkepszist a lehetséges társadalmi igazságossággal szemben, vonja bele egy játékba a játékon belül, babráljanak el közösen azzal a gondolattal – szép nyugodtan, több mint hétszáz oldalon át gyártva a legkézenfekvőbb, legelképesztőbb, legbölcsebb és legörültebb teóriákat –, hogy milyenek is tervezhetnék meg az általuk elképzelhető legtökéletesebb, tehát legigazságosabb virtuális államot, majd amikor látszólag már célhoz értek, fordítsa feje tetejére Szókratész az egész rendszert, mert hiszen rövidesen bebizonyosodik, hogy még az ember által elképzelhető legtökéletesebb államforma sem adhat igazságot, minthogy szerinte minden ember által elképzelt vagy megvalósított állam csupán a létező abszolút formának, az állam ideájának tökéletlen másolata lehet. Platón pedig azon derül, hogy mi, kései olvasói, idestova harmadfélezer esztendő után, s ezek szerint tán még a következő harmadfél ezred múltán is, elhullajtott vagy éppen sifírozott szavaival bíbelődünk, miközben az igazság, amelyért az Állam tíz könyvét megírta, odaát, a valódi világban, az ideák világában keresendő, s a szerinte arra méltók ott meg is találják. (Az idézési technika ugyanaz, mint az imént, Glaukón úgyvanjainak és debizonyjainak mellőzésével):

„Halljátok Ananké lányának, a szűz Lakheszisznek üzenetét! Egnapos életű lelkek! Most kezdődik a halandó nemzetség új, halállal végződő korszaka. Nem titeket fog a daimón kisorsolni, hanem ti fogtok magatoknak daimónt választani. Akinek az első hely jut, az válasszon magának először életformát, amely mellett aztán kénytelen-kelletlen ki kell tartania. Az erénynek azonban nincs gazdája: mindenki aszerint részesül benne, amint többé vagy kevésbé tiszteli vagy nem tiszteli. Az a felelős, aki választ; az isten nem felelős. ... Még aki utolsónak járul is ide, de okosan választ, és fegyelmezetten él, még annak a számára is marad elfogadható, nem pedig rossz életforma. Aki elsőnek választ, ne legyen könnyelmű; de az utolsó se essen kétségbe. ... Így maradt ránk, Glaukónom, ez a mítosz, s nem ment veszendőbe; sőt minket is megmenthet, ha hallgatunk rá, s így a Léthé folyóján is szerencsésen át fogunk jutni, s a lelkünket sem fogjuk beszennyezni. Sőt ha megfogadjuk, amit mondok, akkor elhisszük, hogy a lélek halhatatlan, s képes minden rosszat és minden jót elviselni; s akkor mindig a felfelé vezető úthoz fogunk ragaszkodni, s józan belátással az igazságosságot fogjuk gyakorolni, hogy így önmagunkkal és az istenekkel barátságban maradjunk, nemcsak addig, míg e földön időzünk, hanem akkor is, mikor elnyerjük az érte járó jutalmat, melyet – mint díjnyertes győzők – mindenünnen összegyűjtünk, hogy ne csak itt, hanem az ezeréves utazás alatt is, melyet leírtunk, boldogok lehessünk.” (617e, 619b, 621c–d)

Felfedezni, hogy Platón bizony alaposan elveti a sulykot, ha egyszer már tudjuk, hogy szándékosan teszi, nem látszik igazán átütő leleménynek. (Móriczka, nyitva van a szád! Tudom, tanító néni, én hagytam nyitva.) De az meg a túlsó véglet lenne, ha most pedig arra gondolnánk, hogy amit Platón művel velünk, kizárólag játék, pusztá passzió, visszaélés a messziről jött ember helyzeti előnyével. Számunkra – de még saját kortársai számára is – ő valóban nagyon messziről, a maga ideavilágából jött ember, onnan érkezett közénk, ahol a lélek halhatatlan (micsoda istenkáromlás ez abban a kultúrában, abban a civilizációban, ahol csak az olimposziak lehetnek halhatatlanok!), az erénynek nincs osztogató gazdája, mindenki aszerint részesül benne, amiként tiszteli vagy nem, de még a legutolsóknak is van esélyük a méltányos létezésre. Platón olyan messzi világból érkezett közénk, ahol létezik irgalom. (Hogyan is lehetett vakságra ennyire képes, mi takarhatta el szeme elől, hogy Homérosz epikájának is ez a kettős mozgója: méltányosság és irgalom?! Ha ugyan nem Homérosz elleni kirohanásaival is csak a bolondját járattja velünk, és az ő Szókratészével együtt röhög a markába a mi értetlenkedésünkön...)

Platón rejtőzködő, bújócskát játszik velünk, de rászedni nem akar. Szókratész számolatlan helyen jelzi szájtáti társainak: itt most külön életet él a fantázia, amelynek az olyan idegen szempontok, mint a realitás, a ténytudás, a történelmi hűség nem szabhatnak korlátokat. Platón *rejtőzködésének* azonban nagyon is kézzelfogható, nagyon is reális, nagyon is életszerű indítékai vannak. Ő ugyanis, bár láthatóan kedvére teszi, valójában belekényszerült abba a játékba, amellyel kölcsönösen fogva tartják egymást. Egyszerre kényszer és tobzódás nála maga a dialógus is: nem jószántából választotta, de ha már így adódott, él vele, végeláthatatlanul, a maga és közvetlen tanítványai öröme, s az őket veszélyeztető avatatlanok megtevesztésére: Platónnál a dialógus konspiráció.

„A gömb nincs rendben. Arkhedémosz megmutatja neked, ha megérkezik. Arról is, ami annál sokkal becsesebb és istenibb, s aminek ügyében te tanácsalanságodban őt elküldted, feltétlenül felvilágosítást kell adnia. Te ugyanis – amint ő előadja – azt mondd, hogy az első természete nincs neked eléggé megmagyarázva. Persze talányokban kell róla beszélnem, hogy ha feljegyzésemet a föld avagy a tenger útvesztőiben valami érné, az olvasó ne értse. A dolog a következőképpen áll: minden a mindennek királya körül van, és övégette van, és ő minden szépnek az oka. ... Jól tetted, hogy Arkhedémoszt most elküldted, de később, miután visszatért tehozzád, és előadta, amit tőlem hallott, talán majd újabb kétségek fognak el. Akkor tehát, ha helyesen határozol, újra el fogod küldeni hozzám Arkhedémoszt, ő pedig a portékákat megszerezve megy vissza. Ha ezt kétszer vagy háromszor megteszed, és kellőképpen megvizsgálod, amit küldök, nagyon csodálnám, ha azok a kérdések, amelyekben

most tanácstalan vagy, nem válnának számodra sokkal világosabbakká, mint most. Tegyetek tehát bátran így, mert soha ennél a kereskedésnél szebbet, istennek kedvesebbet, sem te indítani, sem Arkhedémosz lebonyolítani nem fog soha. Légy mindamelllett óvatos, hogy ki ne jussanak ezek a műveletlen emberek közé. Azt hiszem ugyanis, hogy szinte nincsenek is neveltebb tanítások a sokaság előtt ezeknél, viszont csodálatosabbak és ihletettebbek sem a rátermettek szemében. ... Ezt tartva tehát szem előtt, vigyázz, nehogy egyszer majd megbánd a gondolatok méltatlan szellőztetését. A legjobb megőrzés, ha nem írják le, hanem megtanulják, mert lehetetlen, hogy ami le van írva, az közkézre ne kerüljön. Ezért én ezekről soha semmit le nem írtam, nincs is Platónnak könyve, nem is lesz, hanem amit annak mondanak, az a megszépült és megifjodott Szókratészé. Isten veled, hallgass rám, és ezt a levelet, miután többször elolvastad, égesd el.” (Második levél – Platón Dionüsziosznak boldogságot kíván 312d–e, 313d–314a, 314b–c)

II. Dioüsziosz, aki időszámításunk előtt 367–344 között uralkodott a szicíliai Szürakoszaiban, nemcsak rossz türannosz, de rossz tanítvány, rossz nagykisfiú is volt. Nem fogadott szót, nem égette el a mester levelét, hiába hagyta meg neki azt Platón oly keményen. De szerencsénk, hogy sajnos így történt, különben nem maradhatott volna ránk néhány mással együtt posztumusz kiadásban, hogy okuljunk belőle, és többet megtudhassunk Platónról, mint amennyit azokból az írásaiból megtudhatunk róla, amelyeket maga sem vallott magáénak e levél tanúsága szerint. (Minden olyan átláthatatlan! A klasszika-filológia számára mindmáig fejtörést okoz, hogy mely leveleket tulajdoníthatjuk valóban Platónnak, és melyek származnak tanítványaitól, az ő nevével és szellemével fémjelezve. Abban körülbelül egyesség van, hogy a hatodik, a hetedik és a nyolcadik tényleg a mesteré, a harmadik, az ötödik, a kilencedik és a tizenharmadik pedig nem, de ez utóbbiak is igen fontos információkat és közléseket tartalmaznak a számunkra, mondják. Úgyhogy nagy dzsungelben vagyunk, majdnem akkorában, mint ha abban akarnánk tisztán látni, hogy a Megváltó nevével és szellemével fémjelzett posztumusz kiadásban hozzáférhető testamentumok mely mondatai és cselekedetei származnak valóban a Mestertől és melyek a derék követőktől, tanítványoktól. Zárójel a zárójelben: szerencsénk, de mégsem jó, hogy így történt, ami megtörtént, mert akár hiszünk a lélek halhatatlanságában, akár nem, a személyiségjogok a halottakat ugyanúgy megilletik, mint az élőket, a hagyaték nem szabad préda, sem Platóné, sem Jézusé, sem senkié, s a halott ember akaratába, agyába belebarmolni épp akkora felelősség, adott esetben bűn, mint az élőkébe. Szabad prédának tekinteni az elesettek testét – ez ugye nyilvánvaló kannibalizmus?! És szabad prédának tekinteni az elhunytaknak a műveikben, emlékeikben élő lelkét?! Nem kannibalizmus-e a tisztelet oltárán kényre-kedvre kiszolgáltatni valakinek a

hátramaradt legbensőbb, a világ elől elrejtett szellemi értékeit, éppen úgy, mint kehelyben vérét venni, foggal vagy szemmel felfalni szívét, agyát, jobb kezét, hogy elszántabbak, harcainkra készebbek, alkalmasabbak legyünk általa?! És nem ugyanilyen kannibalizmus-e szabad prédának tekinteni valakinek a világ számára nyílt szívvel és határozott szándékkal odaigért szellemi hagyatékát? De hát mi lenne velünk, ha le kellene mondanunk erről a kannibalizmusról! Van helyette másik kultúránk?! A holtak szelleméből, testéből élünk valamennyien.)

Nem kásahegyen kell hát átrágnunk magunkat, ha el akarunk jutni a rejtőzködő Platónhoz, hanem a szívén. Kegyetlenül. Platón dialógusai irdatlanul hosszúak, indázóak és unalmasak – a lehető legkiválóbb terepet kínálják a rejtőzködésre. Majdnem azt mondtam: bújócskára, de a történetnek ez a része már nem játék. Egyáltalán nem játék. Éppen az élő Szókratész valóságos története, valóságos tragédiája a mementó Platón számára, hogy mennyire nem az. Platón úgy döntött: vele nem fogják kiitatni a méregpoharat istentagadás vádjával. Filozófiájában fölépítette tehát a maga világának rossz, hamisított másolatát, pajzsként emelve maga elé a már halott Szókratészt (vagy egy névtelen athénit), akit nem fog sem kard, sem méreg, sem átok, s titokban, rejtjelezve, corpus delicti nem kínálva adta tovább a hite szerint valódit, a gömböt, amelyben „minden a mindenek királya körül van, és ő minden szépnek az oka”. Tudod, mi ez, Mária? Maga az egyistenhit! Hát, ha ez kitudódik a többistenhitű államvallással élő Hellász avatatlan nagyfiúi előtt, az ítélet minimum halál! Adta klasszikus kópéja! Hát nem engem is majdnem rászedett?! Így aztán most már van mihez kötni intelmét: „Leveleim ismertetőjegyére, hogy melyiket írom teljes komolysággal és melyiket nem, azt hiszem, emlékszel, de tartsd is észben, és figyelj nagyon. Sokan vannak ugyanis, akik azt kívánják, hogy írjak, akiket nem könnyű nyíltan elutasítani. A komoly levél azzal kezdődik: isten, a kevésbé komoly ezzel: istenek.” (Tizenharmadik levél 363b) És most ne jöjjön nekem senki azzal, hogy ez a figyelmeztetés éppen abban a tizenharmadik levélben áll, amelynek eredetiségét a klasszika-filológia kérdésessé teszi. Mert nem az a kérdés, hogy Platón kezétől vagy valamely tanítványától származik-e az itt írt szöveg, hanem az, hogy hordozza-e Platón szellemét, az univerzális egyistenhitet. És a válasz: igen. És meggyőződésem, hogy ez a válasz kiállja minden szövegelemzés próbáját. Innen nézve más értelmezést kap az a már idézett mondata is Hetedik leveléből, hogy „...nem maradt más hátra, mint hogy az igaz filozófiát dicsőítve kijelentsem, hogy csakis belőle kiindulva lehet felismerni, mi is hát az igazságosság mind a magán-, mind pedig az államélet szempontjából”.

A hangsúly nem a „filozófiá”-n van, hanem az „igaz”-on. Természetesen Platón saját igazán. Más tartalmat kap így a folytatás is: „Az emberi nem tehát – vontam le

következtetéseimet – mindaddig nem fog kikerülni nyomorúságából, amíg a helyesen és igazán filozófálok nemzetsége nem kerül uralomra, vagy amíg az államok vezetői valaminő isteni rendelés kegyelméből rá nem szánják magukat az igazi filozófiával való foglalkozásra. Ennek a belátásnak birtokában érkeztem Itáliába és Szicíliába első utam alkalmával.” (Hetedik levél 326a–b) Ez tehát Platón csillapíthatatlan hatalomvágya. Az eszköz pedig: sok-sok személyes találkozás, érvekkel való meggyőzés, ahogyan azt az Akadémia kertjében is tette. Platón meggyőződése: megadatik számunkra a lehetőség, ha nem is e földi életünkben, de legalább a következő előtt, hogy sorsot válasszunk magunknak, adottságainkhoz, egyéniségünkhöz illőt. De választani tudni kell. A választás tudományát jelenlegi életünk tapasztalataival sajátíthatjuk el, miként azt a halálból visszaérkezett vitéz, a pamphüliai Ér úti beszámolójából megtudhatjuk, Platón Szókratészének idéző szavai által:

„A minták nagyon sokfélék voltak: ott volt mindenféle állatnak az életformája, s természetesen emberi életformák is. Voltak köztük türannoszorsók, részint olyanok, amelyek mindvégig megállnak, részint olyanok, amelyek közben törést szenvednek, és szegénységben, számkivetésben vagy éppen koldusnyomorúságban végződnek; de voltak kiváló emberi életformák is: testalkat, szépség, s általában testi erő és küzdőképesség vagy leszármazás és az ősök erényei szempontjából; s épp így voltak lenézett életformák is; az asszonyoknál ugyanezek a változatok voltak. A lélek rangja persze ebben nem szerepelt, mert hiszen a lélek – ha más életformát választ – szükségképpen mássá is lesz; a többi életkörülmény azonban egymással: gazdagsággal és szegénységgel, betegséggel és egészséggel van összekeverve; mások megint ezek közé esnek. Ebben van tehát, kedves Glaukónom, minden valószínűség szerint a tulajdonképpeni veszedelem az emberre nézve, s ezért kell elsősorban azzal törődni, hogy minden egyéb tudományt félrevetve, mindegyikünk ennek a tudománynak a kutatója és híve legyen: hátha valamiképpen megtanulhatja és kitalálhatja, hogy kicsoda teheti őt képessé és okossá rá, hogy – különbséget téve a becsületes és a rossz élet között – a lehetséges életformák közül mindig és mindenütt a jobbat válassza...”(Az állam 618a–c)

Nem gondolod, Mária, hogy alighanem ez lehet az a csúcs, ahova Platón – noha nem közvetlenül a filozófiai dialógusai által – el akar bennünket vezetni, ahonnan az ő világképe metszetlen körben elénk tárul? Rejtőzködése, zavaros keleti áthallásai ellenére is tisztábban, egyértelműbben és világosabban, mint a karddal kiálló Mózesé, vagy a vele közös hitet valló és vállaló Jézusé, kiknek „egyistene” valójában a sok közül válik ki, kizárólag Ábrahám népének, Izsák népének, Jákob népének, Mózes népének Jehovajaként, korábban névtelenül, ám – hogy végre világossá tegye kilétét – Mózes előtt meg is nevezi magát. (És Isten tovább beszélt Mózesrel, ezt mondva neki: „Én vagyok Jehova. Ábrahámnak, Izsáknak és Jákobnak

eddig úgy jelentem meg, mint mindenható Isten, de Jehova nevémen nem ismertetem meg magam velük. ... Mondd meg hát Izrael fiainak: Én vagyok Jehova, és én ki foglak hozni titeket az egyiptomiak terhe alól, kiszabadítalak benneteket az egyiptomi rabszolgaságból, és visszakövetlek titeket kinyújtott karral és súlyos ítéletekkel.” 2Móz.6:2–3,6. „Szeresd Jehovát, a te Istenedet egész szíveddel, egész lelkeddel és egész elméddel. Ez a legnagyobb és első parancsolat.” Mt.22.37–38.⁷⁵ A zsidó hagyományok hatására a katolikus és nyomában a református Biblia ugyan kiirtotta (bocsánat: kiiktatta) Jehova nevét az Írásból, de minden valamirevaló egyéb fordításban egyértelműen ott a név, félreérthetetlen szerepjelöléssel.)

Annak az univerzális, önmagában teljes, mindenek felett és mindenén kívül álló, mindennek okot és célt adó, teremtő szellemiségnek az ideáját, amely majd csak Ágoston vallásfilozófiájában körvonalazódik markánsabban, miután Pál a törzsi zsidó Istent az új hitre fogékony mediterrán pogányságnak írt leveleiben nemzetközivé tette, Platón ihlete indította útnak. Platón hite: létezik tökéletesség, amelyet a „mindenek királya”, a legelső ok és a legvégső cél személyesít meg, az ő köréhez vágyunk közel jutni, az ő köreihez térhetünk meg halálunk után halhatatlan lelkünkkel. Mindez azonban csak igen burkoltan és áttételesen jelenik meg írásaiban, s ha már végképp ki kell látszania, hát mitológiát kerít köré, szokása szerint részben ismert, részben kitalált szereplőkkel, részben ismert, részben kitalált helyzetekkel és helyszínekkel.

Ne feledkezzünk meg róla, hogy a transzcendens világképnek az ókori kultúrákban az érzékek számára is meg kellett jelennie, konkrét formát kellett öltetnie; metafora és valóság abban a kultúrában nem vált, nem válhatott el olyan élesen egymástól, mint a miénkben. Az Olümposz, minden istenével és meséjével együtt, egyszerre volt metafora és valóság az ókori görög lélek számára, mint ahogy az ókori Mózes világteremtő Jehovája is maga volt a konkrét, földön járó, földiekkel szövetkező égi valóság – metafora nélkül. („Mert melyik nagy nemzet az, amelyikhez oly közel vannak istenei, mint Jehova, a mi Istenünk, valahányszor hívjuk őt? ... Csak vigyázz magadra, és jól ügyelj lelkedre, nehogy elfelejtsd mindazt, amit saját szemeddel láttál, és nehogy eltávozzanak azok szívedtől életed valamely napján is. ... Ha majd fiaid és unokáid lesznek, és már régen azon a földön lesztek, és romlottan cselekesztek, ... Jehova szétszór benneteket a népek közé, és ti szám szerint kevesen maradtok a nemzetek között, amelyek közé elűz titeket Jehova. Ott olyan isteneket kell majd szolgálnotok – emberkéz alkotását, fát, követ –, melyek nem látnak, nem hallanak, nem esznek, és nem is szagolnak.” 5Móz.4:7, 9, 25, 27-28) Minden vallásnak megvolt a maga

⁷⁵ Új világ fordítás.

mitológiája, és minden mitológiának előbb-utóbb megszületett a maga vallása. A kanti vagy akár az ágostoni metafizikának talpalatnyi léttére sem lehetett volna az ókori kultúrákban.

Platón, aki – mint mi mindannyian a sajátunkba – beleszületett és többé-kevésbé belealakult a maga korának kultúrájába, nem csupán önvédelmi kényszert érezhetett a mitológiai metaforák fedezékébe menekülni, de belső készletét, s hozzá költői erőt is a különvilágot teremtő mitologizálásra. A pamphüliai Ér látomása, legalábbis abban a formában, ahogyan az Állam Végső tanulsága előtt kirajzolódik, minden bizonnyal Platón műalkotása. Én legalábbis hasztalan próbáltam nyomára bukkanni bármi más forrásban, még csak a nevét sem ismerik a háborúban elesett férfiúnak, akit halála után tíz nappal ép testben találtak meg a bomladozó tetemek között, s majd amikor további két nap múltán már éppen el akarták temetni, hirtelen feléledt, és elmesélte mindazt, amit odaát tapasztalt (ma így mondanánk divatszóval: a klinikai halál halálközeli élményeit). Hírvivőként kapta vissza életét, ellentétben társaival, akikre újraszületésük előtt ezeréves út vár a föld és a menny hasadékaiban, büntetésül vagy jutalmul, kinek-kinek érdemei és bűnei szerint, s majd csak túlvilági útjuk leteltével térhetnek vissza ebbe az életbe újonnan választott sorsukkal, de előbb még inniuk kell Léthé kopár mezején az Amelész folyó vizéből, hogy semmi ne maradjon meg emlékezetükben abból, amit vándorlásaik során megéltek odaát.

Platón továbbadta nekünk a Léthé folyójának felejtésmítosztát, bölcsen számba véve, hogy az igazi felejtés nem a halál, hanem a születés beálltával következik el, de mit sem sejtve arról, hogy a totális emlékvesztés nem az Amelész, nem is valamely más folyó vizétől száll ránk, nincsen forrása, sem patakja, sem partja, a mindent homállyá mosó varázslat medre parthatatlan, mert az maga a felejtést is felejtető örök óceán. Platónnak viszont arról sem lehetett sejtelve, hogy – mivel a világon semmi sem tökéletes – hiába a part nélküli felejtetés parthatatlan óceánja, valami azért mégis mindig átszivárog. Néha úgy gyanítjuk, kagylózenefoszlány. Máskor megszakértjük: hallucináció, illúzió, önámítás, nem más, tán játékot üznek gonosz démonok, vagy Isten hangja felkent prófétáknak, szikraszózat, túlvilági jel, ám megeshet, hogy nem hallunk az égvilágon semmit, bolond lyukból bolond szél fúj, bolond az is, aki ráfigyel. Feltétlenül visszatérek, Mária, mert volna még szavam szeretetről, gyűlöletről, megváltásról, rettegésről, bűnről, bosszúról, zsarolásról, démoni és angyali üzenetekről, csillagokról, keresztokról egy és más, előbb azonban elmesélem mécsvirágként érkezett kisdéd Amnézia vitéz üzenetét vesztett, önteremtő mítosztát, hogy megismerd, úgy, ahogyan én hallottam, trocheikus színezésű makámaként a Kalevala ritmikáján ringó felező ősmagyar nyolcasokban. Többnyire.

Tizedik mandala

Amnézia

I. Túl az örök óceánon, véghetetlen nagy vízen túl, parthatatlan tengeren túl, birodalmán örök fénynek, csóvalények birodalmán, mécsvirágok vigadalmán, elbocsátó ünnepségen, szívindító szertartáson fekszik szépen, útra készen, takaratlan tisztességben fényes Amnézia vitéz reményforma előzménye, reményteljes, tiszta halmaz fuvallatnyi állapotja ottan fekszik teljességben, indulásra, útra készen, készen a nagy utazásra óceán túloldalára, túl az örök óceánon, véghetetlen nagy vízen túl, parthatatlan tengeren túl, az Úr legyen vele.

II. Véghetetlen számú vitéz indult útnak már előtte titkos szent nagy üzenettel, titkos szent nagy utazásra csóvalények sugallmával parthatatlan tengeren túl, szilvaszínű nagy vízen túl, át az örök óceánon repítettek reménységet szilvaszínű hullám hátán; véghetetlen számú vitéz mind egy szálíg odaveszett: egytől egyig madárrá lett, földi madár mind ott kering, mind ott kering madárszárnyon, fénye vesztett üzenetlen, üzenetlen mind ott kering, egynek sincsen maradása, egynek sincsen haladása, egynek sincsen menedéke, az Úr legyen vele.

III. Véghetetlen számú vitéz odavesztét igen szánja öröklétű fény világa, csóvalények nagy családja mécsvirágok vigadalmán, elbocsátó ünnepségen, szívindító szertartáson Amnéziát igen szánja véghetetlenegyedikként reményenincs áldozatra szilvaszínű hullám hátán örök vízre mért bocsássa – ám a szónak nincs hatása; örök fényben örök törvény: menni kell Amnéziának, szívindító szertartáson fekszik szépen, útra készen, szívindító békességben fekszik fényes Amnézia reményforma előzménye, reményteljes, tiszta halmaz fuvallatnyi állapotja, az Úr legyen vele.

IV. Csóvalények nagy családja, nincs még veszve, úgy találja, Amnézia fényes sorsa, legyen bár majd emberteste, legyen bár majd madárszárnya, reményforma előzményét, reményteljes tiszta halmazt csóvalények akként óvják: teszik egy hal hólyagjába, teszik a nagy üzenettel, mécsvirágok szent titkával, csóvalények sugallmával, véghetetlen reménységgel teszik egy hal hólyagjába, örök vízre úgy bocsátják át az örök óceánon, véghetetlen nagy vízen túl, parthatatlan tengeren túl, az Úr legyen vele.

V. Borostyánszín halburokban véghetetlen hullám habján véghetetlen ringatózva Amnézia előzménye, reményforma csóvalénye, reményteljes tiszta halmaz fuvallatnyi állapotja emberforma testet öltött, embertestbe rendeződött emberforma állapotja, reményteljes, tiszta halmaz reményteljes teljességben halburokban ringatózva, szívindító békességben, az Úr legyen vele.

VI. Sejtje száma oly hibátlan, jó arányban elrendezve teljesíti teste ívét, teste teljes burkolatját, mindent teljes darabszámban: miből egy kell egy van, nem több, ami páros, megvan párban, sejtje száma oly hibátlan, hanem ami nem számszerű, nem fogható mennyiségbe, csöppnyi híja mégis akad, alig nagyobb jottányinál, alig több, mint makulányi; bordázata, mely szokottan, minden ember szíve táját óvakodva elborítja oltalmazva, s mintegy zárva védencét a vad világtól, vadvirágos külvilágtól, vadvirágnak hímporától, napvilágnak illatától s más egyéb hajlamú horda minden ártó szándékától, ám nem így áll most a borda, virágmódra, sziommodra tárva marad mécsvirágként, mécsvirágként égre mered, látszik halhólyagon át is, látszik szíve villanása, látszik szíve lüktetése, átviláglik küldetése borostyánszín halburokban, bomlott mécsvirágszirom közt Amnézia szíve tárva, szíve teljességgel tárva, az Úr legyen vele.

VII. És amint a hullám habján szívszakasztó békességben, takaratlan teljességben fényes Amnézia vitéz csóvából lett kiseded teste borostyánszín halburokban véghetetlen óceánon titkos szent, nagy üzenettel véghetetlen egyre lengett, anyaacú földi madár észrevette, megneszelte, tengerhabtól elszerette, önmagának megszerezte, kapta kemény karma közé, kapta kemény combja közé, kapta feljebb, kapta beljebb, úgy fogadta önmagába, úgy ragadta önmagával szívszakító messzeségbe, az Úr legyen vele.

VIII. Anyaacú földi madár kloakája fárad, ernyed, szívszakító messzeségben, szívemésztő magasságban fárad, ernyed kloakája, fényes Amnézia vitéz csóvából lett kiseded testét halburokban nem vigyázza, nem vigyázza kiseded testét, földre ejti, nem vigyázza, meggyalázza fénylő terhét, az Úr legyen vele.

IX. Surrogva pörög a magvavált burok, sistereg a levegőben, sikolt a halháj, töpörödve, pöndörödve, göndörödve, tömörödve, igazgyönggyé göngyölödve –

Amnézia kiseded teste, mozdulatlan földi teste szívsebével ég felé –

halhólyag héjából göngyölődött gyöngy, égő égen gyönyörödött izzó fénygöröngy Amnézia kisdéd testét, mozdulatlan földi testét teljességgel elfedetlen, tátongó sebét teljességgel megcélozza, épp oda talál, hol másba a halál, mécsvirágnak szívsebében épp oda talál, hol másban a halál félelmét rejti el, épp azt találja el gyöngyszemnyi égi jel, égő égen gyönyörödött izzó gyöngyöröngy –

kiég a félelem, mécsvirágnak szívsebéből kiég a félelem, de ott sugárzik benn helyén az izzó gyöngy, az éltető göröngy, életre égető, élni siettető, gyönyörre sürgető –

mécsvirágnak szívsebéből kiég a félelem –

az Úr legyen vele.

X. Ha a világ szilva volna, végtelenbe ringó szilva, akkor is csak volna fája, rengetegnagy szilvafája renghetetlen koronája, véghetetlen termő ága mind a végtelenbe ringna, végtelenbe ringna mind a végtelenben érő szilva, véges élet édessége, boldogságos boldog méze mind a végtelennek érne, véghetetlen idő múlva mind a végtelenbe hullna, ha a világ szilva volna, véges élet érdes kedve akár ne is ékesedne, akár ne is édesedne, véghetetlen év múltán is a világ éretlen termés, érhetetlen, fanyar volna, mérhetetlen fanyar volna, ha a világ szilva volna, az Úr legyen vele.

XI. Kisdéd Amnézia vitéz sorsa aztán azonképp lett: szálltak ottan emberarcú, madárszárnyú földi lények, földi madár egytől egyig mind ott repült földi égen Amnézia közelében, félmagasan szállva látták Amnézia alélt halmát, álommá lett kisdéd dombja szívében az igazgyönggyel mint sugároz, mint világít, földi madár igen szánta szírom szívét, s hogy nincs szárnya, önmagát mind kitarta, körülvette, úgy vigyázta, szárnyát fölé kivetette, védve óva melengette Amnézia kisdéd testét: madaradjék, emberedjék, madármellen neveledjék, minden mástól menekedjék, az Úr legyen vele.

XII. Mélyreható tudományos kutatások teljes sora támasztja meg teljességgel, félreérthetlenséggel mértékadó madárkörök tudományos feltevését, mely szerint a fa, amelyen földi madár életet nyert, mindöröktől fa volt, s fa lesz mindörökkön-mindörökké, emberarcú madaraknak véghetetlen terebélyű, renghetetlen koronájú, nyelhetetlen zöld

gyümölcsű rengetegnagy szilvafája, fellebbezhetetlenséggel bizonyított tudományos, rendületlen föltevés ez, vitatárgyat nem is képez, hanem abban eltérnek az érdekek és vélemények magasságos madaraknak magasságos tanácsában, s nem csak ott fenn, alsóbb ágon is vitatják alsóbb nyelven, minthogy minden földi madár egy arányban érintett az itt most lazán vázolt elvben, szóval lent s fent az a kérdés, milyen minősítést nyerjen, milyen érmet érdemeljen öröklétű szilvafájuk érhetetlen gyümölcsének érhetetlen előzménye, a zöld, fanyar szilvabogyó, melynek savsanyarú íze hagyján, hogy élvezhetetlen, hogyha nem volna a mérge ártalmas az egészségre, legkivált a zsenge, bohó észnek lehet ártalmára, s itt a lényeg, mert sok mohó, földi csóvát lobogtató földi csóva arcú madár sistereg a szent reményben, hogy az érhetetlen gyümölcs szilvabogyó-előzménye egyszer mégis majd beérik; véges élet édessége, véghetetlen keserűség boldogságos boldog méze egyszer mégis csak kicsöppen, s tán nem is a végidőkben, talán éppen holnap vagy ma jó el, kinek szent hatalma fanyar bogyót megérlelni, talán éppen holnap vagy ma duzzad meg a szilva halma, megváltó szent segítséggel, siettető serénységgel hány sóvárgó jutna mézhez, borostyános reménységhez, békességes ernyedéshez, édességes erjedéshez, hány milliárd termő ágon teljesül be pergő álom, hogyha holnap vagy talán ma megmozdul a duzzadt szilva parthatatlan meredélyű, tarthatatlan terebélyű magvaváltó forradalma, az Úr legyen vele.

XIII. Kisded Amnézia jöttét, égfeletti szent jelével, földalatti csóva arcú földi madár sokasága véghetetlen szenvedéllyel, szent reménnyel várva várta, nyelhetetlen zöld bogyónak érlelését reményellő földi madár sokasága kisded Amnézia testét egytől egyig körülállja, megcsodálja egytől egyig a szent jelet odaátról, félreérthetetlen eddig, tudniillik, hogy nincs szárnya, hisz mióta fajunk fennáll, földi madár szárnyakkal száll, s az ki lábon lépdél légben, kiválasztott küldött légyen, mert a szárnyas földi madár vergődik csak ágról ágra, ám az égit vállalása szentelteti szárnyalásra, az Úr legyen vele.

XIV. Amnézia sorsa megpecsételtetett, az Úr legyen vele.

XV. Zsarátságos csóvaképpel ragyog fel a legtemérdekebb földalatti földi csóva: Egyesüljete! Szenvedői szilvafának, lássatok jelet: égből érkezett égi gyöngyszemet! Lássatok a mécs világot, égi gyermek szíve táját, szívében az igazgyöngyöt! Egyesüljete! Emberarcú madárnépek, egyesüljete! Csordasorba sodort fények, egyesüljete! Engem kövessete! Elöttem az égi gyermek, köröttem a régi rendnek görnyedő dongái rengnek, engem kövessete! Egyesüljete! Új időknek új zsarátja szikrázson fel szilvafánkra, legyen új

rend, ami felül volt idáig, alulkerül, le a levél föl a szilva, csóvanépem így akarja, föl a szilva, le a levél, annyit kapjon, amennyit ér, mindenki az áldott fényből, elég volt a pállott kéjből, föl a szilva, le a levél, aki terpeszkedve henyél tengve, lengve, kényben, fényben, míg a szilva éjsötétben létezik csak érleletlen, éppenséggel érthetetlen miért túrtuk eddig is már régi rendek rémuralmát, reményszilvánk milljó halmát mért hagytuk, hogy eltakarják, véges élet édességét, boldogságos boldog mézét tétlen mért reméltük csendben, mért hittük hogy jó esetben világvégén csurran-cseppen, mikor holnap, vagy talán ma megduzzad a szilva halma; megváltó szent segítséggel, siettető serénységgel hány sóvárgó juthat mézhez, boldogságos reménységhez, hány milliárd termő ágon teljesül be pergő álom, nincs erő, mely visszatartja, hatalomnak nincs hatalma, hogyha megmozdul a szilva parthatatlan meredélyű, tarthatatlan terebélyű, győzhetetlen forradalma – s azzal kapta Amnéziát, kapta kemény karma közé, kaptatott az ég felé, égre szítva szikrajelként Amnézia tiszta lelkét, véghetetlen tiszta lelkét, az Úr legyen vele!

XVI. És megannyi földi csóva rendeződik csordasorba, megindul a csúcs felé, követve a lángkiáltó, pernyeszórnok szikraszítót, perzsel, pirít, csihol, hevít, izzaszt, izzít, surrog, serceg, sustorogva lobbal, sebbel, sebragályos réműlettel, loblobogós révülettel sistereg a szikrahorda szilvaágon szertesét, üszök, pizok, hamu, pernye; pörzsvitéznek nincs kegyelme, nincs hatalom, nincsen korda, nincs erő, mely visszafogja, le a levél, föl a szilva, s úgy tesz, miként megfogadja, s hull a szilva, hull a levél pörkölődött pörkös ágról, szikramarta szikkadt szilva mind a végtelenbe hullva enyészik a végtelenbe, korom, mocsok, lucsok, pernye tenyészik a gyümölcs helyén, levél sem lézeng már henyén, az Úr legyen vele.

XVII. Végül is Amnéziának nem adódott bántódása. Lángkiáló csekély úton ragadta csak önmagával, s amint egyszer hátranézett, s látva látta feljebb-feljebb csörtetni a pörköklendő, zsaráthányó szikracsordát, elengedte fénykoloncát: hadd repüljön földreszálltan. És minthogy Amnéziának tudvalevőn nem nőtt szárnya, s kisdéd lévén vállalása sem szentelte szárnyalásra, Gravitáció, a földúr szinte kényre, szinte kedvre kerítette hatalmába. Azaz mégsem. Merthogy annyi teljhatalma néki sincsen, hogy egy fát, mely nagyra termett, pusztá tönkké töpörítsen. Az, bár félig holtra váltan senyedett a füstben, lángban, véghetetlen gyengédséggel hajlította koronáját, szikramarta koronáját le, a földig hajló ívben, úgy, hogy szinte érintetlen huppantotta kisdéd terhét, mécsvirág gyöngyfényű kelyhét alatta a termőföldre. Azt viszont már botorságos – tanúk híján – állítani, hogy egy ágrólszakadt levél suttogott is még valami biztatásfélét fülébe. Minden ilyen kétes beszéd borostyános handabanda, mert a fent írt

szilvaégést Amnézia alélt halma teljességgel átaludta, mit sem sejtve idők, eszmék, forradalmak múlásáról, levél s szilva hullásáról, az Úr legyen vele.

XVIII. Talán idők végeztéig maradt volna Amnézia öntudatlan állapotban, ám amint a televényen ottan szunnyadt békességben, takaratlan teljességben csóvából lett földi teste titkos szent nagy üzenettel, virágmódra, szírommódra tárva maradt mécsvirágként szívében a fénygörönggyel, angyalarcú földi madár, észrevette, megneszelte, önmagának megszerette Amnézia igazgyöngyét, kapta angyalkarma közé, úgy forgatta, úgy pergette, fényre hányta, elrejtette, kapta megint föl, aztán le, angyalkedve így telt benne, az Úr legyen vele.

XIX. Ám az angyalarcú madár Amnéziát kissé szánta, gyöngyevesztett gyöngye testét így magára szánta hagyni, egyre tépelődött hogy mi pótolhatná veszteségét, mit találjon gyöngy helyébe, Amnézia szívsebébe ami szépen illeszkednék, hát amint ott kutat, matat földfekete göröngyök közt, elébe egy csöppnyi, vacak, szerencsétlen bogyó ötlött, lángmarásos, pörzsölt, alélt, pörsenéses, sebzett szilva sorvadásos alvadéka földrögök közt épp hogy csak élt, ottan tengett meghúzódva földi csóvák martaléka, s lám, az angyalarcú madár angyalkedve mit nem talál: ezt a füstös semmiséget illeszti be pótlás végett Amnézia mécsvirágú, reményforma nyílt sebébe, az Úr legyen vele.

XX. Amnézia rosszul bírta pörsenéses, pörkölt szilva szívsanyarú sebmarását angyallopta gyöngy helyében, hanem hogy a sav hatása enyhedett a test hevében, végül mégis lakhatása lett a mécsvirágszírom közt, égre nyíló tárt kehelyben forradásos szilvacsonknak, és betöltve új lakását, zöld bogyónak töppedt halma úgy tapadt a húsvér falra, mintha élne, mintha félne, mintha menedéket kérne, mintha minden szikkadt sejtje békességért esdekelne, mintha lélek lenne benne, véghetetlen tiszta lélek, az Úr legyen vele.

XXI. Reng a tenger fenn az égen. Véghetetlen messzeségben reng a tenger, mint a szilva. Szilvaszínű éjsötétben úgy mereng a hold világa, úgy ringatja fenn az égen véghetetlen éjszakának, szilvaszínű éjszakának szilvaszínű óceánja, mintha mécs virága ingna titkos szent nagy üzenettel borostyános halburokban, szilva tenger úgy szorítja borostyánszín holdja testét, fénye héját fölszakítja, éjbe csurran mézes cseppje, hull alá az éjszakán át, hull alá az éjsötétbe, éjsötét nem állja útját borostyános holdsugárnak, boldogságos méze-máza hull alá az éjszakába –

Amnézia szíve tárva –

szíve teljességgel tárva –
az Úr legyen vele.

XXII. Holdsugár vagy szívmeleg – ki mondja meg, ki érti meg, csodán nem csügg a bölcs, elég hogy a töppedt, fogyó, szikkadozó szilvabogyó egyszer csak mozdulni kezdett, héja íve szép kerek lett, mintha nedvet szívből szívna, színe is vörösre váltott, előbb, aztán tengerkékre, burkolózva éjsötétbe, olyan teljességgel állt ott mézillatú hamvas halma, mintha minden sejtje rejlett, ősidóktól fogva fejlett őserőtől duzzadozna, mintha küldetése volna, úgy feszült az érett szilva Amnézia szívsebébe – holdsugár vagy szívmeleg, az Úr legyen vele.

XXIII. Mi tesz madarat madárrá? Szárnyat használ szárnyalásra, s nem pediglen mint a féreg, ténferedik ágról ágra. Nem arról van szó, hogy zsenge fiókaded madárkorban egyet-egyet hébe-hóba nem röppenhet le a földre, hogyha porban pacsmagolna, na de ha már közelít a fészekrakás idejéhez, s tolladozik szárnya, háta, porturkálást egy sem végez.

Mi az, hogy nincs szárnya! Melle mért nincs zárva! Mért lobog, mint fáklya lángja, csóvamódra járva!

Szíve teljességgel tárva, nem tudja, mi a félelem, tiszta, mint a mécs világa, az Úr legyen vele!

Mióta a madár madár, s felszállott a szilvafára, madármódra végzi dolgát, útját madármódra szállja.

Még hogy szegény árva! Még hogy nincsen párja! Esztendőre ő is rálel, várjon csak sorára!

Hogy is szól az ősi mondás emberarcú bölcs szavával? Aki madár akar lenni, madár legyen vállalása!

Duzzadt, püffedt szilvaszívét váltig holdvilágra tárja álomban és éberen, sem nem ember, sem nem madár, húzódna meg végre, ha már ilyen szerencsétlen!

Szíve teljességgel tárva, nem tudja, mi a félelem, tiszta, mint a mécs világa, az Úr legyen vele!

Emberarcú madaraknak rengetegnagy szilvafája, szívembe tetted gyümölcsöd érni, miért hogy én sem és senki sem érti, mi volt a terved velem? Emberarcú madaraknak renghetetlen szilvafája, ne hidd, hogy retteg csökött porontyod szárnyatlan vállal is vállalni sorsot, szívemben nincs félelem. Takaratlan testtel élek, engem nem fertőz sem szem, sem szó, mert kell, hogy lássák, mit ér a lélek, s mit ér az éretlen zöld bogyo.

Duzzadt, puffedt szilvaszívét váltig holdvilágra tárja álomban és éberen, sem nem ember, sem nem madár, húzódna meg végre, ha már ilyen szerencsétlen!

Szíve teljességgel tárva, nem tudja, mi a félelem, tiszta, mint a mécs világa, az Úr legyen vele.

Ugye, te nem veszed meg azt a púdert, hogy a szavatossági idő minden ígére lejárt. Marad a test? Matass magadban. Sűg a sejt, ha már a testamentum szublimál. Az én törvényem egyetlen szó: élet. A többi szélgörcs, ahem nyammogás. Adj életet és életednek véred, hadd szívja el, míg el nem szívja más. Igen, tudom, a végcél még homályos, ha van egyáltalán, és ismerem az összes fontos fontolást és kételyt, hogy hol, meg hogy, meg honnan merre tartunk, mettől meddig, mért és miért nem, de mind e műkín zigóta korom óta törpe hangyányit sem érdekel, míg élet van, az esély végtelen.

XXV.

Kicsit a csendben melléd ülök –
kékszeművé szelídülök.

Szívem nehéz, kicsöppen könnyed,
nekem könnyebb.

Reményre kapsz, erős leszek,
bánatodban rosszat teszek,
ellened is óvlak téged,
ellenem vagyok menedéked.

Fogytán is több, mint hatvannégy fog.

Negyven köröm.

Hetvenkét fok.

Öröm

egy vérkörön.

Vérem testedet ki ne oldja,
 tested sejtemet ki ne dobja,
 sejtéd véreimet befogadja,
 Isten adja!

Isten adja.

XXVI. Szíve teljességgel tárva, nem tudja mi a félelem, hull alá a hold sugára, boldogságos méze-máza, borostyánszín édes cseppje hull alá az éjszakába, mintha mécs virága ingna titkos, szent nagy üzenettel, úgy mereng a hold világa, szilvaszínű messzeségben reng a tenger fenn az égen, véghetetlen éjszakának véghetetlen óceánja ó de hívja, ó de várja, ó csak egyszer volna szárnya, ó de szállna, ó de szállna, ó de szép madárrá válna, az Úr legyen vele.

XXVII. S megkapott egy szilvaágot, kapta erős marka közé, kaptatott az ég felé, éjsötét nem állja útját, borostyánszín fénykorongját Amnézia fel nem adja, szilvaszíve úgy akarja, ág tövéről ág fokára, s megint feljebb, ágról ágra majd a csúcsig közelítve lendül följebb izmos teste, el nem ernyed, meg nem torpan, földi próba lenn a porban oly kemény küzdővé tette, oly erős lett válla, melle, hiába hogy nincsen szárnya, hiába hogy vállalása sem készítette szárnyalásra, rég nincsen már földközben, úgy érzi, legyőzhetetlen, Gravitáció, a földúr nem keríti hatalmába, úgy hívja a hold világa szilvaszínű éjsötétnek ismeretlen távolába, mintha mécs virága ingna titkos szent nagy üzenettel – Amnézia szíve tárva – hull alá a hold sugára, Amnézia ágról ágra lendül egyre rendületlen, már a csúcshoz közelítve, kedvet mégsem lelhet benne, borostyánszín fényburoknak nem csökken a távolsága, ám nem úgy a szilva ága, nyizge, gyatra, hitvány, fattyú, korcs növésű szilvasarjú egyre satnyul, egyre gyengül, egyre mélyebb ívben húzza Amnézia testes súlya, ő pediglen mind csak lendül, bódultabban mint a részeg, meg nem szeppen árnyékától, karja izmos, szíve bátor, s följebb érve még merészebb, még egészebb vitéz volta, úgy igézi fénylő holdja, válla, háta jól kifejlett, bár az ág hasonló volna, bár az bírná úgy a terhet, bár az lenne olyan vitéz, ütne bár az ősi ágra, ám a satnya, nyizga, nyeszlett gyengeséget bűnnel tetéz, nem vigyáz Amnéziára, csóvából lett földi testét földre ejti, nem vigyázza, holdvilágnak méze-máza fénylő hívét meggyalázza, teljességgel meggyalázza, az Úr legyen vele.

XXVIII. Amnézia harmadszor is sértetlenül ért a földre, az Úr legyen vele.

XXIX. Nem úgy szívében a szilva, melynek hamvas külső kékje rést kapott a zökkenésre, sárga rostját felhasítva bíborittas alkonyatba csöppen édes tiszta méze, s borostyános szívcsodáját most egy hitvesarcú madár szerezte meg önmagának. Hitvesarcú körmös madár Amnézia mellére száll, körmét szívsebébe vési, választottját nem kíméli, nyomja földbe, nyomja pátba, televénybe, szilikátba, addig rágja, addig marja, míg utolsó mézes cseppjét át nem szívja önmagába. Felzabálja ért gyümölcsét. Nincs már szilva, csak a magja, Amnézia azt is hagyja. Még hogy hagyja! Szívvel adja! És a körmös hitvesmadár azt is marja, azt is tépi, Amnézia azt sem védi, magja pattan, kétfelé vál, lesz belőle két szép gyermek, lesz belőle két szép madár, egyik földi, másik égi, hitvesmadár azt sem félti, szilvamagból lett két madár Amnézia vállára száll, körmöt támaszt húsba, csontba, és hiába teste csorba, szárnya nő Amnéziának gyermekarcú madár által, háta erős, bírja vállal, nézd, hogy szárnyal, nézd, hogy szárnyal: egy pár szárnya földfekete, egy pár szárnya felhőfehér, minden magasságot felér, mindent bír, mit bírhat ember, madársorsa bármit rendel, fenn az égen reng a tenger, az Úr legyen vele.

XXX. Amnézia szárnyal és lát ősidőktől élő törvényt, ősidőktől érő szilvát, az úr legyen vele.

XXXI.

Mondom hát feltételem. Tanú itt most nem lehet senki más énellenem, mint én, az, ki önmagammal – szóra hívott hallgataggal – haragban, perben nem vagyok. Kívülem hol voltam eddig? Éveimről adjak számot? Önvádáláshelyezés? Test vagyok, s mi hozzá kell még. Önmagam határolom. Önmagamban voltam én. Várjatok hát, várnotok kell, bennem vagyok csak jelen. Bár ha mégis sorsom hozná ... Nincs ismerhető jelem. Várjatok, míg készre válok. Várnotok kell, hogy legyen.

Feljebb emeljete! Feljebb!

Ne nézzetek rám. Ne lássátok nyakamba vont csontos vállam, csak magamat cipelem. Ne nézzetek rám, nem intek, a mozdulat tört cserép tenyeremen. Mit mondanom kell, rég tudom már, mégse figyeljetek énrám, csak magamba sorolgom, befele.

Feljebb emeljete! Feljebb!

Ki nőne, s földre magasodik, kinek íze avasodik, kit véresre simogattak, kit páncéllá puhítottak, kit – el ne kószálj – földbe ástak, ki nem találta kezét másnak, kit bronzba öntenek, ha meging, ki mozdulatlan, állva kering, s mind, kinek kócolt idegein kisiklott páncélvonalok

zakatolnak a semmibe, várjatok, míg börtönömben apró, pucér kölykeimre tarka sorsot álmodom.

Feljebb emeljete! Feljebb!

Messiás sem más hasonló nem vagyok. Ha eljövök, nem megváltani. De egyben-másban nálatok többet tudok. Mit magamban hordozok, kőtáblás, de szelíd törvény. Hogy megérts, elég, ha érzed: nem talpnál kezdődsz s fej a véged, s nem bőröd határol téged, sem téged, sem senki mást.

Feljebb emeljete! Feljebb!

A nevem: Csend. Nevem: Megnyugvás. Nem bennem támad a rend, csak hordozom. Mint néhány más. Ha eljövök is, csendben állok. Felemelem két kezem, markom megnyílt redőiben sorsomat felétek tárom, az lesz a jel, tudhatjátok: indulhatunk csendesen.

Feljebb emeljete, feljebb!

XXXII. Hanem körmös hitvesmadár, bár nem szánta Amnéziát, tisztelte a tisztességet, s vigyázva, hogy minden érdek világ előtt rendben álljon, háza táját szó ne érje, nem törődve részarányal, jó nagy darab macskamézet szorított Amnéziának tárva maradt szívsebébe, madárvilág látva lássa: tisztjét, rangját el nem ássa, s hogyha elvesz, duplán annyit tud helyébe visszaadni, egyébként ki ilyen mafla, s önnönmagát vágja paffra, ilyen töttyedt, löttyedt semmi, mint az ő Amnéziája, s lehet vele bármit tenni, lássa tőle mit kap vissza, gyantaszínű sárga massa nyamvadt szívét hadd nyuvassza, könnyet ő nem hullat érte, szilvaszívét ő nem kérte, mert hiszen őt elhitették, élte hamvát tönkretették, most majd ujjal mutatnak rá, Amnézia ó, ha tudná, mennyi kínnak keltetője, ámde várjon, nincs még vége, nehéz út áll még előtte, nehéz lesz az indulása, borostyánkő talmi mása, az legyen a vállalása, az Úr legyen vele.

XXXIII. Csak aki látott felnőtként sírni gyermeket, az értheti meg. Az én gyermekem tágra nyílt szeméből szivárog a könny. Úgy kell biztatnom, hogy sírjon bátran, könnyebbüljön meg. Akkor sír egy kicsit, és megkönnyebbül. Egy kicsit. Aztán, ha elváltunk, én sírok helyette, az Úr legyen vele.

XXXIV. Talán hogy szíve oly nehéz lett, s oly szigorú a szorítás, vagy ki tudja, micsoda erő lehetett, mely a macskamézet Amnézia szívsebében gyönyörű kővé tömörítette úgy, hogy körötte minden merő, borostyán színű szikrát verő sziporka tűzben izzott, fénylett, s lám egy asszonyarcú madár, mit tesz isten, épp arra száll, sötét okból, sötét végre üzi hozzá

asszonyvére; asszonyarcú asszonymadár asszonygondja mind arra jár, szert hogyan is tudna tenni borostyánszín bűvös köre, s kapna tőle nőerőre, csak magához kéne venni, persze szemből mindez semmi, minthogy Amnézia hagyja – még hogy hagyja! szívvel adja! –, ám az asszonyarcú madár asszonykedve úgy akarja, szemből őt ne lássa senki, szemtől szemben meg ne lássák, el nem hagyja ő a társát, bárha vágyik fénylő köre, megfogadta jó előre: szent kötését föl nem adja, épp azért, hogy mint a vatta, békesség bélelje fészket, merthogy rá fiókák várnak, senki meg ne lássa vétkét, legkivált Amnéziára jó, ha lesz majd jó irányba tettetésnek, praktikának, így hát próbált törvény szerint végzi asszonytervét, amint megpillantja Amnézia ígéretes fényű kövét, úgy tekinti, mint az övét, ősidőktől járó jussát, vissza nem tarthatja semmi, el kell venni, el kell venni, s mint ki asszonysorstól fáradt, s nem talált még széles hátat, melyre szállhat megpihenni, s tudna végre ember lenni, repül egy kört, várat kissé, hadd hasson az ősi klissé, aztán rázuhan a koncra, elpilledve, ernyedetten omlik szét a férfitesten, rogyan a térd, szakad a vádli, roppan, reccsen porc, lapocka, férfinépnek ősi dolga, hogyha porba sújtja terhe, vagy bár essék véle bármi, tudjon mindig talpra állni, és mert Amnézia férfi, és mert asszony hívét félti, és mert amúgy is vállalás, gondja nincs rá, hogy nem valós töltésű a vállalása, elég hogy az asszony lássa, mi mindent tud tenni érte, miként választotta kérte, állja, tűri asszonymadár irgalmatlan hatolását, Amnézia szíve tárva, hogyha kell, halálra várva, asszony ellen vértet nem ölt, vértje nincsen asszony ellen, csorbítatlan férfijellem, az Úr legyen vele.

XXXV. Megvan a kő. Háton által véste ki az asszonymadár Amnézia tárva váró, takaratlan szívsebéből. Megvan, övé. Érti, borostyánkő fénye aszott asszonyállapotból miként váltja ismét nővé. És a tündér bódulatban ősi ösztön mámorától kering, csapong, hull és alél, újra serken, újra éled fényvarázsos ámulatban, hogy a szent kő épp övé lett, meg sem látja Amnéziát, gondja nincsen szívsebére, nem töpreng, mit kéne tenni, hogy hiánya meg ne ölje. Marad az űr. Marad a semmi. Az Úr legyen vele.

XXXVI. Amnézia éled, feláll. Szívében a múltó halál túl az örök óceánon, véghetetlen nagy vízen túl csóvanépét felidézi. Csak az üzenet lett néma. Valami volt, tisztán érzi, valamit szívébe zárva szilvaszínű tenger habján, borostyános halburokban küldtek át a túlsó partról, ám az úton hosszú álom kerítette hatalmába.

És hiába.

Nem jut birtokába semmi, mely hiányát pótolhatja. Nem tud semmit felidézni. S ahogy ott áll, mozdul karja, két kezét ökölben tartva rászorítja szívsebére. Férfikedve úgy akarja, többé meg

ne lássa senki. Tisztessége – tisztán érzi – az az űr lesz. Ökle alatt sejtje sercen, szíve rostja, teste, bőre benövi a mécsvirágot, s amit tátott szívsebében addig senki meg nem látott, rejtve marad mindörökre. Két keze ökölben forradásos fennsík mellén, úgy teremti önmagát. Küldetése hült helyébe két marokkal szorít imát – ne zavard az áhítatát, az Űr legyen vele.

XXXVII. S túl az örök óceánon, véghetetlen nagy vízen túl, parthatatlan tengeren túl, birodalmán örök fénynek, csóvalények vigadalmán, elbocsátó ünnepségen, szívindító szertartáson fekszik szépen, útra készen, takaratlan tisztességben fekszik szép Szilvanit vitéz reményforma előzménye, reményteljes, tiszta halmoz írásércnyi állapotja ottan fekszik teljességben, indulásra, útra készen véghetetlenkedédként, készen a nagy utazásra óceán túloldalára, túl az örök óceánon, véghetetlen nagy vízen túl, parthatatlan tengeren túl, az Űr legyen vele.

Tizenegyedik mandala

Én, pogány

Csupán a rend kedvéért, hiszen nem kötelező tudni: a szilvanit magyarul írásérc (a számítógép helyesírásprogramja sem ismeri a szót), fémfényű ásvány, amelynek törésfelületén – többnyire arany- vagy ezüstlerakódásokból adódó – betűkre emlékeztető rajzolatok találhatóak. Latin nevét első lelőhelyéről, Transsylvaniáról, azaz a mi Erdélyünkről kapta. De ez itt most lényegtelen. Vagy nem.

A kérdés tehát: mi lesz velünk, Mária? Fel tudjuk-e szakítani mi, a felejtés parthatatlan óceánjának túloldaláról útnak eresztett, emberarcú madarakká lett csóvalények amnézia-burkát, lehet-e saját tudásunk világot teremteni önmagunknak, vagy mindörökre megvezetnek bennünket csalhatatlan lidércek követhetetlen üzenetei, melyekről sosem tudjuk meg a valóságot, hogy a sajátunk-e, vagy a megfoghatatlanból köszöntenek ránk, álomban és éberen? Mi lesz velünk így, Mária, előmosott elmével világra jött amnéziás üzenethozókkal?

Fogadjuk el, hogy nincs mit tenni: születésünkkor agyunk spongyával törölt tábla, melyet az élet ír tele látszólag értelmes szavakkal, de valójában sifírozott hieroglifákkal, amelyekhez mi már az írásbeliség előtt elvesztettük a kulcsot? Adjuk át magunkat az egyházi tanítóhivatalból kinőtt akadémiák által suttyomban birtokba vett neocortex cenzúrázott törvényerejű kinyilatkoztatásainak, melyek szerint csak a konkrét tapasztalat a létező

tapasztalat, csak kísérletekkel hitelesített egzakt tudás lehet számunkra valódi tudás? Bízunk magunkat a kívülről összehalmozott ismeretek megváltó erejére, szabaduljunk meg általa illúzióinktól, higgyük el vallásos odaadással, hogy a világ letapogatható, s a tapasztalati úton szerzett tudásban rejlik minden létező, létezett és létezendő problémánk megoldása? Higgyük el, hogy minden, ami számunkra személy szerint létező, az a születésünkkel kezdődik és a halálunkkal végződik, s a többi merő illúzió? Vajon nem az-e a legnaivabb illúzió, hogy lehetséges emberi élet illúziók nélkül?

Akkor hát adjuk át magunkat annak az illúzióknak, hogy minden, amit érzékeinkkel megtapasztalhatunk, az anyagi világ, merő illúzió, és csak az a valóság, amit önmagunkban, a belső megvilágosodás útján tapasztalhatunk meg? El tudjuk-e képzelni, el tudjuk-e hinni, szabad-e elhinnünk, hogy esetleg mégsem kerített bennünket hatalmába a totális amnézia, csupán az emberré válásunk előtti belső hallásunk, belső látásunk, az a bizonyos harmadik szem esett áldozatául a fogalmi tudat kifejlődésének és a vele együtt járó civilizációnak, de van még visszaút? El szabad-e hinnünk esetleg azt, hogy bizonyos transzcendens állapotban, az ihletettség, a kegyelem, a transz, az intuíció, az álom, az elragadtatás, a révület, a végső kimerültség, az életem túli élet állapotában mégis birtokába juthatunk annak a tudásnak, amelyet evolúciós utunkon a civilizáció, a civillé válás genetikai-memetikai kényszere a tudat alatti tartományba nyomorított bennünk? Szabad magunkat, akár csak részben is átadnunk saját belső meggyőződésünknek, ennek az ellenőrizetlen, mert soha nem is ellenőrizhető, illuzórikusan megvilágosodó tudásnak?

Vagy adjuk inkább át magunkat, agyunkat, szívünket, lelkünket ama kiválasztott és elhivatott üzenethozók tudásának, akik fennen hirdetik, hogy csakis náluk lehet az igazság, hiszen ők elragadtatásukban első kézből kapták a mindentudást odaátról, elhunytaktól, szellemlényektől, angyaloktól, istenektől, a Mindentudótól, a Mindenhatótól, tessék nézni a csodát, még csillagporos a sarujuk? Vagy válasszunk magunknak kizárólagosan kiválasztott, felkent hírhozókat? Higgyük el, fogadjuk el, tegyük föl rá az életünket, hogy csakis és kizárólag az Írás prófétái, apostolai lehetnek a kegyelemben részesültek közül azok, akik elvezetnek bennünket Kánaán földjére, s majd Jézus királyságába? Biztos, egészen biztos, hogy mi a tejjel-mézzel folyó Kánaán földjére vágyunk, s alig várjuk, hogy az ott, meg a környékén élők írmagját is kiirtva birtokba vehessük, amit az ÚR új szövetségében immár nekünk, körülméletlen híveknek is odaígért? Biztos, egészen biztos, hogy utunk végén mi mindannyian, önszántú, mindenünket feláldozó kiválasztottak az Égi Bárány királyságába akarunk megtérni birka alattvalókként, s a kívül rekedt farkasok közt csak hadd legyen sírás és fogaknak csikorgatása? Vajon valóban életünket tehetjük-e rá, hogy füstjelekkel

kiválasztott földi helytartók fognak elvezetni bennünket bíborpalástban, csillogó hatalmi jelvényekkel ékesen, a maguk farkastörvényeivel kijelölt földi úton? Vajon tényleg az ő kezükben van a legavatottabb szent helyen a mi kitárt szívünk, kitárt lelkünk, kitárt agyunk?

Azt kérdezed: „Hogyan lehet az emberi társadalmat megszervezni azon az alapon, hogy része vagyunk a természetnek, de nem állunk fölötte?” És azt is kérdezed: „Miért kell egy igazságos társadalomra az embernek a természethez való viszonyából, nem pedig az embernek emberhez való viszonyából következtetni?” És azt is mondod: „A Biblia egységes erkölcsi normarendszert tartalmaz, nem pedig egyetemes államformát.” És azt is mondod: „A szeretet hatalma az, amely megmenthetne minket a világegéstől.” És azt is mondod (nem egy helyen, de így áll össze a kép): „Tiltakozom az ellen, hogy időt és pénzt pocsékoljunk az állat és az ember közötti hasonlóság firtatására, amikor azt kellene feltárni, hogy miben különbözik az ember az állattól, az vinné előbbre az emberiséget.”

De hát, Mária, az Isten szerelmére! Darwin óta mást sem tesz az antropológia, paleo- és kulturális változatban egyaránt, mint hogy monomániásan igyekszik a nagy ugrás nagy ideájának igazolására bizonyítékhalmozatot produkálni megkülönböztető jegyeinkből: zápfogakból, testtartásból, koponyatérfogatból, élőhelyből, kézhasználatból, szokásokból, munkamegosztásból, kommunikációból, kultúrából, civilizációból, miegyéből – mindhiába. De nem Isten országának angyalai döntenek halomra téziseik és hipotéziseik Déva-várát, hanem két másik, szintén a darwinizmusból kinőtt tudományág: az etológia és a sejtbiológia, amelyek viszont természetüknél fogva a szukcesszió, az állati múlt folyamatos jelenlétének bizonyításában érdekeltek.

Vajon lehet-e egyáltalán bárkinek is igaza? Vajon szembeállítható-e egymás ellentétéként illúzió és valóság? Vajon nem Rabindranath Tagorének van-e igaza, amikor azt mondja, hogy az illúzió is létező valóság – a maga természete szerint –, mint illúzió? Tudunk-e mi eleget ahhoz, hogy beláthassunk bármilyen igazságot is, bármilyen csúcsról? Részletekben, úgy gondolom, meglehetősen gazdagok vagyunk. Főleg ahhoz képest, hogy mit tudunk mi a részletekről őspizza korunkban. Természettudományos, vallásos, spirituális, morális, esztétikai részigazságoknak számlálatlanul birtokában vagyunk, csak győzzük rendszerezni őket, csak győzzük rendet tenni közöttük és magunkban. Neveket adni a dolgoknak, azt tudunk, számlálatlanul, beláthatatlanul, belátástalanul; szemrebbenés nélkül egyetemenek nevezzük a részigazságokat, a részlettudások számonkérésének kitarított intézményeit – de hol van az a mindent átfogó, egyetemes tudás, amely a totalitáshoz való viszonyunkat (benne az emberegyedek egymáshoz való viszonyát is), és az ebből eredő önazonosságunkat megvilágítja, egyén és társadalom számára egyaránt?

Ha rossz sorsunk – valódi betegségünk – úgy hozza, gyógyulásunk reményében agyunkat is készek vagyunk tudós orvosaink kezére adni, jól is tesszük, mert nincs más választásunk. Hatoljanak csak bele, inkább, mint a politika és hadtudomány tudói kardélel, gyógyítsanak, ahogy képesek: vegyszerrel, lézerrel, szikével, amijük van, hogy bajainkba bele ne haljunk. A baj azonban nem jár egyedül. Aki egyszer már belátott a koponyacsontok mögé, akinek van némi képe és sejtése neuronok, axonok, szinapszisok, piramidális rendszerek működéséről, aki kitanulta az agymetélés mesterségét, egy füst alatt kitanulta azt is, miként kell elhithetni önmagával és a világgal, hogy kitanulta magát az embert is, kitanulta magát az életet is.

Jól is teszi. Végezze csak mindenki felkent szakavatottsággal a maga hivatását! A tudás hatalom, amely előtt meg kell hajolni. Csupán életösztönöm int némi óvatosságra, mielőtt végleg átadnám magam kényre-kedvre a természettudományoknak a természetes tudással szemben, csupán a jogos önvédelem fogalmaztat meg velem egyetlen tesztkérdést: Miként lehetséges az, hogy miközben az anyag, a maga természete szerint, tudvalevően mindig a lehető legegyszerűbb létformát igyekszik felvenni (völgyet keres a patak, nem a magas dombot), az élet mégis él, és élni akar? Pedig az élet a számunkra elképzelhető legkomplikáltabb létezési formája az anyagnak. Ha lehet ilyet mondani. Milyen erő kényszeríti a holt anyagot a természetével ellenkező, a lehetséges legnagyobb energia-beruházást igénylő project: az élet létformájába, holott természete szerint arra kellene törekednie, és törekszik is, hogy szabaduljon a belé szuszakolt energiától? Mi az az erő, amely törvényeinél fogva meghatározza, hogy a holt anyagból – akár évmilliárdok árán is – költészet legyen, zene, hit, méltányosság és irgalom?

Minden eddig ránk tukmált spekulációt az élet keletkezéséről és alakulásáról a magam nevében hajlandó vagyok megadással elfogadni őslevesestől, anaerob sejt előtti képződményektől kezdve az evolúcióelméletek valamennyi változatán át a genetikai és memetikai determinációkig, ha választ kapok arra a kérdésre, hogy milyen törvényszerűség (hangsúlyozom: törvényszerűség és nem spekulatív elvi esély) határozza meg, hogy életnek lennie kell? Mert ha elfogadom azt, hogy – mint bármely tudománynak – a természettudományoknak sem a jelenségek leíró felsorolása, hanem a törvényszerűségek felismerése az elsődleges és legfőbb feladatuk, akkor az élettan sem lehet ez alól kivétel. Ahol nincs törvényszerűség, ott megáll a tudomány, megáll az ész. Az élettan valamennyi ágának és ágazatának mindenekelőtt az élet létezésének törvényszerűségét kellene tisztáznia. Enélkül minden csak merő fikció, hogy ne mondjam: a tudás illúziója.

A tudománynak, amelynek – finanszírozza bár közvetlenül a politikai és/vagy a gazdasági és/vagy a vallási apparátus – valódi megrendelője a fogalmakat követelő fogalmi tudat, elemi követelménye önmaga iránt is, hogy fogalmait meghatározza. (Miként azt Kant egyik magyar fordítója oly elmésen megjegyzi: „A tiszta fogalmak létében való hit egyik alapfeltétele a kritikának.”) Mindezt csupán annyival kell megtoldanom, hogy kritika nélkül elfogadni, elfogadtatni alapelveket, az nem tudás, nem is ész, hanem hit kérdése. Ám hogyan alapozzam a tudományokba vetett hitemet tisztázott fogalmak nélküli kinyilatkoztatásokra? Így hát – kizárólag csak a magam nevében – mindössze annyit várok el, de annyit elvárok az élettan valamennyi szakágának művelőjétől, hogy nyílt, egyértelmű, egyenes választ adjon erre a primitív kérdésre: Mi az élet? Keletkezzék bárhogy, végződjenek be bárhogy, történjenek vele bármi, én csupán arra szeretnék választ kapni, hogy mi az, ami keletkezik, mi az, ami bevégeződik, mi az, amivel történik, ami történik.

Gonosz vagyok, mert tudom, hogy nem létezik válasz, csak körülíró, ködösítő, jobb híján teóriák léteznek. Én pedig nem vagyok hajlandó odaadni magamat körülíró, ködösítő, jobb híján teóriáknak. Számomra a tételes tudás ezen a ponton csődöt mond, és ha itt becsődöl, akkor ez azt jelenti, hogy az akadémiai tudás teljes jelenlegi rendszerét is csődtömegnek kell tekintenem. Az ezer éveken át befektetett munka és energia mérhetetlen mennyiségét és a részletkérdésekben elért mérhetetlen jelentőségű eredményeket elismerve és tiszteletben tartva bár, kénytelen vagyok elfogadni – némi kiegészítéssel – Nietzsche igazát, hogy tudniillik a tudomány talajáról a tudomány problémáját felismerni nem lehet. S a kiegészítés (minden külön levezetést most mellőzve, csupán a nyilvánvalóan kínálkozó szillogizmusra hivatkozva): A tudományok tudományának, a filozófiának a problémáját sem lehet felismerni a filozófia talajáról.

Azonban ha ad abszurdum viszem Nietzsche gondolatát – és erre minden okom megvan –, akkor oda kell jutnom, hogy nem csupán a tudomány és a filozófia képtelen a saját problémájára rálátni a saját talajáról, hanem maga az ember sem lehet képes felismerni az emberi probléma lényegét emberi talppontról. Hát még megoldani! Hacsak nem leszünk képesek önmagunk vállára állva kilátni a gödörből, amelybe beleszülettünk.

Akkor hát marad mégis Isten, mint az egyetlen lény, akinek felkínálhatjuk, odaadhatjuk, kiszolgáltathatjuk magunkat a megoldás, a megváltás reményében. Isten, aki kijelenti és megnevezi magát számunkra. A kiválasztottak által, kiknek – kész csoda – még csillagporos a sarujuk. Isten, ha létezik, minden bizonnyal képes felismerni a maga problémáját, ha van ilyen, a maga talajáról, ha van talaj a lába alatt, s nem pedig a mi vállunkon áll, hogy fölénk magasodjék. Ha nem mi állítottuk magunk helyett a magunk

vállára, hogy általa lássunk ki a gödörből. És a maga isteni talajáról nyilván képes felismerni a mi emberi problémáinkat is, akkor pedig valóban érdemes hallgatni az ő szavára, az ő igéjére az ő igézetében. Ha van ilyen. De vajon képes-e felismerni az emberi problémákat az ember talajáról? Nem válnak-e az emberi problémák isteni problémákká az ő szemszögéből? Ha van ilyen. Vagy megfordítva: nem válnak-e emberi problémákká az isteni problémák, emberi közvetítéssel, emberi szemmel nézve? Vagy még tovább fordítva, míg bele nem gárgyulunk: nem válik-e előbb-utóbb skizofréniává az egész teológia?

Állítólag Descartes-tól való a mondás, hogy csakis egy tökéletes lény keltheti létre bennünk a tökéletesség eszményét. De vajon tökéletes-e bennünk, tökéletlenekben, a tökéletesség bennünk létre kelt eszménye? Vajon képesek vagyunk-e tökéletes képet alkotni magunknak a tökéletességről? Vajon tökéletesek-e fogalmaink a tökéletességről? Vajon van-e egyáltalán fogalmunk a tökéletességről? Vajon a tökéletesség eszménye csak annyira tökéletes-e, mint a fogalmaink, a képalkotásunk, az autoszuggesztióink, a vízióink, az álmunk? Tökéletes lehet-e az a legtökéletesebb, amit mi el tudunk képzelni? Nem éppen a tökéletlenség legfőbb bizonyítéka-e az a puszta tény, hogy vagyunk? (Tudom, ebbe a kérdésbe mások is belebolondultak már, én sem haladok rossz úton.)

A tökéletlenség: hiány. Ha nem hiányoztunk senkinek, semminek, akkor miért vagyunk? Minden válasz, amely így kezdődik: „Azért, mert...”, már eleve a hiány igazolása felé mutat, azt bizonyítja, hogy a teremtőnek volt szándéka, a szándéknak volt oka, tehát a teremtőnek volt hiánya. Gondolkodom, tehát tökéletlen vagyok. Ha tökéletes volnék, nem kellene gondolkodnom. Akkor ab ovo tudnék. Akkor a priori tudnék. Isten nem gondolkodik. Ha létezik tökéletes lény, akkor az nem gondolkodik. Ha egy tökéletes lény teremtette a tökéletlen embert, akkor az nem teremthette a maga tökéletes képére és mására. Ilyet csak egy tökéletlen törzsi isten tehet. Akkor viszont hiányérzetünket is neki köszönhetjük, tökéletlenségünket is ő teremtette a maga tökéletlenségéből, a maga képére és mására. De akkor miként kérheti számon rajtunk a maga tökéletlenségét? Hacsak nem a tökéletlensége éppen az, ami tökéletes. („Szólj Izrael fiainak egész közösségéhez, és mondd meg nekik, legyenek szentek, mert én, Jehova, a ti Istenetek szent vagyok.” – „Légy feddhetetlen Jehova, a te Istened előtt.” – „Mert ha azokat szeretitek, akik titeket szeretnek, milyen jutalmatok van? Nemde az adószedők is ugyanazt teszik? És ha csak a testvéreiteket üdvözlitek, mi rendkívülit tesztek? Nemde ugyanezt teszik a nemzetekből valók is? Ezért hát legyetek tökéletesek, mint ahogy a ti égi Atyátok tökéletes.” – „A kitartás pedig hadd tegye teljessé munkáját, hogy teljesek és minden tekintetben épek legyetek, és semminek se legyetek híján. Ha tehát valamelyikőtök híján van a bölcsességnek, kitartóan kérje Istent, mert ő nagylelkűen és

szemrehányás nélkül ad mindenkinek; és megadatik neki.” – „Mert Jehova ad bölcsességet, az ő szájából ismeret és tisztánlátás származik.” – 3Móz.19.2, 5Móz.18.13, Mt.5.46–48, Jak.1.4–5, Péld.2.6) De hogyan, Mária, de hogyan?

Milyen úton jut el hozzánk az isteni ismeret és tisztánlátás? A kitartás útján? Ha nincs az embernek kellő hite, hogyan lehet kitartása? Ha nincs az embernek kellő kitartása, hogyan szerezheti meg a hit bölcsességét? Gordiuszi csomó – Nagy Sándor-i feladat. Marad hát az Írás, mint külső forrás, a kinyilatkoztatás a Szentlélek által. Ez marad hát a mi egyedüli biztos támaszunk. Hívő ember ebben nem kételkedik, helyesen is teszi, hiszen a hit halála az okoskodás. De azért a hitnek is valamire épülnie kell. Ha nem jön a kegyelem magától, kérdéseket kell feltennem, mielőtt elindulnék az úton a megvilágosodás felé, hacsak nem akarok ökörként csatlakozni a csordához, vagy stílusosabban szólva: birkaként a nyájhoz, a bizonyosság reményében kifosztva, kifogatva magam minden kétkedésből. Villódzó angyalszárnyak csak nem fognak belecsalni abba az ördögi körbe, hogy lesz hitem, ha megijő a kegyelem, megijő a kegyelem, ha lesz hitem!

Te, aki eltökéltséggel tanulmányozod az Írást, és nem merő találomra, mint én, nálam jobban tisztában vagy a történelmi tényekkel is: miként vált az írás szentté. Úgy, hogy önmagukat a fennmaradt iratok felkent örökösének önkényesen kijelentő emberek szentnek nyilvánították. Véglegesen és visszavonhatatlanul. A Szentlélek sugallatára. Nem volt könnyű teher, nem volt csekély felelősség a vállukon, de bírtak vele. Ha csak a szövetségek legújabb megújítását nézzük (hirtelen hét különböző szövetséget számolok össze, időben Ádám és Jézus között elhelyezve: Noéval, Ábrahámmal, Izsákkal, Jákobbal, Dáviddal, Mózesrel, Lévivel, a Názáretiről nem beszélve), annak dokumentumait is jó másfél évszázaddal a történelmi Jézus mennybe menetele után lajstromozták először (Muratori-töredék, amelyet névadója azonban csak 1740-ben fedezett föl), s a Római Szent Katolikus Egyház tanítóhivatalának legalább még másfél évszázadába került, míg a százszámra összegyűlt iratokból sikerült végképp kiválogatnia a szentesíthetőket, a maga szempontjai szerint. (A maga szempontjai ugyan még további sok-sok évszázadon át változtak a történelem inspirációinak függvényében, de a kánon véglegesítését egy időn túl már csak nem lehetett tovább halogatni.)

Nem szabad megfélemedkeznünk róla: a Testamentum, amelyet ma Jézus örökségként a kezünkben tartunk, válogatás. Annak a testületnek a munkája nyomán állt össze, amelyet – a te hasonlatodat szabadon idézve – a politikai hatalom elszeretett Jézustól, és maga alá gyűrve magáévá tett. (Nekem ugyan más a meggyőződésem. Szerintem a rangsorvita – miként, minő párhuzam! Buddha tanítványai között is még a Megvilágosult életében – már az utolsó

vacsora előtt elkezdődött az akkori tanítványok, a későbbi első egyházatyák között. Gondolj csak azokra az epizódokra, amikor arra kérnek választ a Mestertől, hogy melyikük kerülhet majd elsőként az Úr zsámolya elé, ki hányadikként foglalhat majd helyet a mennyben a Megváltó jobb vagy bal oldalán! Csupán idő kérdése volt, hogy a rangsorvita mikor csap át hatalmi harcba, mikor válik territoriális küzdelemmé. Nagy Konstantinnal, majd az egyház szempontjából még nála is Nagyobb Theodosziosszal eljött az idő. Mindez azonban szimpla lélektani adalék; az Írás hitelének megítélésében az égvilágon semmi jelentősége nincsen.)

Büntetőjogi felelősségem teljes tudatában kijelentem, hogy ami most következik, az szintizta magánvélemény, sőt inkább csak magánkérdés, tisztában lévén azzal, hogy – idézem: „A Szentírás kizárólagos tulajdonosa az egyház. A Szentírást hivatalosan csak az egyházi tanítóhivatal értelmezheti.” Egyszersmind tudomásul veszem, hogy – ismét idézem: „Az apostoli hit elfogadásának feltétele annak az iratgyűjteménynek az elfogadása és elismerése, amelyet az egyház tart Szentírásnak.” (Dr. Szántó Konrád O.F.M.: A katolikus egyház története I., második kiadás, Ecclesia, Budapest, 1987. 106. o.) Az én dolgom tehát most nem egyéb, mint mérlegre tenni magamat, képes vagyok-e megfelelni az apostoli hit elfogadása feltételeinek, de fogalmazhatok így is: képes-e meggyőzni engem az egyházi tanítóhivatal által szelektált hagyományokból ránk maradt iratok gyűjteménye, mint egyedüli külső forrás arról, hogy a benne fellelhető állítások, kijelentések, kinyilatkoztatások, hátrahagyott törvények és parancsolatok, egységes összefüggő egészet képezve, csalhatatlan támpontul szolgálnak cselekedeteim, gondolataim és érzéseim irányításában. Merthogy a hit számomra ehhez szolgáltat spirituális energiát, nem pedig ahhoz, hogy másokat megelőzve a sorban jókor jussak jóhoz a mennyei húsfazéknál. Ha jól végzem a dolgomat, talán majd a dolgom is jól végződik. Vagy ki tudja.

Sajnos, amikor megkérdezem magamtól, hogy valójában mit mond neked az Írás, itt is csak kapásból vissza kell kérdeznem: melyik? Úgy értem, melyik kiadás, melyik fordítás? Mert ha olyan fordítást veszek, amelyikből mind egy szálig kiretusálták Jehova nevét, akkor a Teremtő így jelenti ki magát nekünk: „Én vagyok az ÚR! Ábrahámnak, Izsáknak és Jákobnak úgy jelentem meg, mint mindenható Isten, de azon a néven, hogy az ÚR, nem voltam ismert előttük. ... Én vagyok az ÚR, és megszabadítalak benneteket az egyiptomi kényszermunkától, megmentelek benneteket a szolgálai munkától, és megváltalak benneteket kinyújtott karral, súlyos ítéleteket tartva. Népeimmé fogadlak titeket, és a ti Istenetek leszek, és megtudjátok, hogy én, az ÚR vagyok a ti Istenetek, aki megszabadítalak benneteket az egyiptomi kényszermunkától.” (Református Biblia, 2Móz. 6:2–3, 6–7) És ebben a fordításban minden további nélkül értelmezhetjük ezeket a sorokat úgy, hogy az egész földkerekség minden

népének mindenható Istene, URa jelent meg, most éppen Mózes színe előtt, most éppen Mózes népének gyámolítására. Azonban ha egy másikat, az új világ fordítását nézem, amely – a név kötelez – Jehova tanúi számára készült, ennek szellemében rehabilitálva az eredeti, vagy legalábbis kikövetkeztetett szöveget, akkor mindez így fest: „Én vagyok Jehova. Ábrahámnak, Izsáknak és Jákobnak eddig úgy jelentem meg, mint mindenható Isten, de Jehova nevémen nem ismertetem meg magam velük. ... „Én vagyok Jehova, és én ki foglak hozni titeket az egyiptomiak terhe alól, kiszabadítalak benneteket az egyiptomi rabszolgaságból, és visszakövetlek benneteket kinyújtott karral és súlyos ítéletekkel. Magamhoz veszek benneteket, mint népemet, és Istenetekké leszek; és meg fogjátok tudni, hogy én vagyok Jehova, a ti Istenetek, aki kihozlak titeket az egyiptomi terhek alól.” Mózes Istene bizony ugyanaz a törzsi isten, mint Ádámé, Ábrahámé, Izsáké, Jákobé, Noéé, Dávidé, Lévié, Jézusé: a zsidó mitológia törzsi istene, aki számára mi, minden más nép, épp annyira idegenek vagyunk, mint Jupiter vagy Zeusz számára. Nem. Sokkal jobban.

Csönget az önkontroll. Biztos, hogy Mózesnél kell nekem lecövekelnem? Biztos, hogy ilyen mereven kell nekem értelmezni a Biblia egységességét? Hiszen ha valóban egységes műalkotás, akkor nem fontos önmagában az, hogy honnan indul, csak azzal együtt, hogy hova érkezik, és egységében mi az üzenete. Legfeljebb más lesz a képzetem az Írás szentségéről, mint az egyházi tanítóhivatalnak. Hátha mégsem ugyanaz már Jézus Atyaistene, mint Mózes Jehovája! Bár jóllehet, Máté szerint a Megváltó maga mondta: „Ne gondoljátok, hogy megsemmisíteni jöttem a Törvényt vagy a Prófétákat. Nem megsemmisíteni jöttem, hanem betölteni; mert bizony mondom nektek, hogy előbb múlna el az ég és a föld, mint hogy a legkisebb betűből *egy* is, vagy egy betű egyetlen írásjele is elmúljon valamiképpen a Törvényből, s ne történjen meg minden.” (5:17–18) De hát hány helyen mondja azt is, hogy új törvényt adok a régi helyébe?! Úgy kell mindezt értenem, hogy a kiegészítésekkel, a megújításokkal teljesíti be a régi törvényeket, hogy el ne vesszen akár csak egy betűje is?

Noha Jézus egész életében egyetlen szót le nem írt tanításaiból, valójában mégiscsak felülírta az Ószövetséget. Ha ez így van, akkor ugye a Szentlélek által tollba mondott Újszövetség négy evangéliuma, amely Jézus cselekedeteit és tanításait hordozza a késeiek számára, nem tartalmazhat lényeges eltéréseket a legfontosabb üzenetekben? (Attól már távol vagyunk, hogy betű szerinti azonosságot számon kérnénk.) Nyilván mind a négyből ugyanazokat a cselekedeteket, ugyanazokat az üzeneteket, ugyanazokat a parancsolatokat, ugyanazokat a törvényeket kapjuk, esetleg egymást kiegészítve, de egymással sohasem ellentétben. Mert ha nem így van, el kell döntenünk, hogy melyik az igazi. Ha van ilyen. Ha egyáltalán el lehet dönteni.

„Mivelhogy sokan kezdték rendszerint megírni azoknak a dolgoknak az elbeszélését, a melyek minálunk beteljesedtek, / A mint nekünk előnkbe adták, a kik kezdettől fogva szemtanúi és szolgálói voltak az ígének: / Tetszék énnékem is, ki eleitől fogva mindennek szorgalmasan végére jártam, hogy azokról rendszerint írjak néked, jó Teofilus, / Hogy megtudhasd azoknak a dolgoknak bizonyosságát, a melyekre taníttatál.” (Károli Biblia, Lk.1:1-4) Alighanem jó oka volt Lukácsnak elhelyezni evangéliuma elejére ezt a bevezető mondatot, s alighanem jó okunk van nekünk is eltöprengnünk rajta, hiszen olyan információkhoz jutunk általa, amelyek az egész Újszövetség szövegének értelmezésében döntő befolyással lehetnek ránk. (De hát miért is kaphatna helyet egy szent írásban bármiféle szófecsérlés? Bár szolgált volna Lukács még hosszabb bevezetővel, bár adott volna még több információt!)

Mindenekelőtt azt tudhatjuk meg, hogy figyelünk kell Lukácsra, sőt csakis Lukácsra szabad figyelünk, ha meg akarjuk ismerni Jézus új szövetségének igaz történetét, mert bár sokan belekezdték előtte a megírásba, de azok csak megkavarhatják a tiszteletreméltó Teofilus tanítvány elméjét, hiszen azok a szerzők nem jártak utána a dolgoknak úgy, mint Lukács, aki csak alapos nyomozást követően döntött a nyomtatható verzió mellett. Ez a felismerés akkor kapja meg valódi jelentőségét, ha számításba vesszük, hogy Lukács nem szem- és fültanú, nem Jézus kiválasztott tanítványa; ő, ha igaz, Pál apostol hű kísérőtársa, orvosa és krónikása volt, jóval Jézus halála után, evangéliumát időrendben is minimum a harmadik helyre teszi a kánon. Így viszont óhatatlanul fel kell tenni a kérdést: Hogyan van ez? Lehetséges, hogy a később érkező Lukács nem ismerte volna Máté és Márk munkásságát, annak ellenére, hogy nagy felelősséggel, töviről hegyire mindennek alaposan utánajárt? Ez ugyanolyan képtelenség, mint az, hogy ismerte bár a korábbi két, szintén a Szentlélekkel szentesített evangéliumot, de mindkettőt hiteltelennek tartotta volna, s ezért döntött úgy, hogy most már aztán valakinek meg kell írnia az igazit.

Jaj nekem. Ha megint megkérdezem magamtól, mit mond neked az Evangélium, megint csak reflexből visszakérdezek: Melyik? Mert a négy evangéliumnak már csak az indíttatása sem egy és ugyanaz. Persze van még egerút. Könnyen meglehet, hogy nem is az eredeti tartalommal, hanem inkább a fordításokkal (a fordítások fordításaival) van a probléma, amelyeket a Szentléleknek már nem volt hatalma szuperlektorálni.

Nem gondolom, hogy az összehasonlító filológiának túlságosan jelentős szerepet kellene szánunk világgépünk kialakításában, de azért egyetlen mondat erejéig talán megéri a ráfordítást, ha Jézushoz és az általa megújított szövetséghez való viszonyunkat akarjuk tisztábban látni. Úgyhogy most szépen, akkurátusan idemácsolom a Károli fordítása mellé,

ebben a sorrendben, a katolikus, a református, az új világ Biblia magyar átültetésének idézett mondatát, s ráadásként az angol nyelvű King James-verzió, a latin Vulgata szövegváltozatát, és – tényleg nem a komolykodás, inkább a játék kedvéért – egy olyan magyar fordítást, amely egy lengyel kiadás érintett szövegrészletéről készült ajándékként, kizárólag az én számomra:

„Mivel már sokan megkísérelték, hogy a köztünk beteljesedett eseményeket leírják, úgy, ahogy ránk maradt azoktól, akik kezdettől fogva szemtanúi és szolgálói voltak az Igének, jónak láttam én is, hogy elejétől kezdve mindennek szorgalmasan utánajárjak, és sorban leírjak neked mindent, tiszteletreméltó Teofil, hogy meggyőződjél róla, mennyire megbízhatóak azok a tanok, amelyekre tanítottak.”

„Miután sokan vállalkoztak már arra, hogy tudósítsanak bennünket a közöttünk beteljesedett eseményekről úgy, amint reánk hagyták azok, akik kezdettől fogva szemtanúi és szolgálói voltak az Igének: magam is jónak láttam, hogy miután mindennek pontosan utánajártam, sorjában megírom azokat neked, nagyrabecsült Teofilus, hogy azokról a dolgokról, amelyekről tanítást kaptál, megtudd a kétségtelen valóságot.”

„Miután már sokan vállalkoztak arra, hogy ismertetést állítanak össze azokról a tényekről, amelyeknek teljes hitele van közöttünk, úgy, ahogy ezeket átadták nekünk azok, akik kezdettől fogva szemtanúkká és az üzenet szolgálivá lettek, én is eltökéltem – mivel mindennek pontosan utánajártam az elejétől kezdve –, hogy leírom őket logikus sorrendben, igen nagyra becsült Teofilusz, hogy pontosan megtudd, mennyire bizonyosak azok a dolgok, amelyeket szóban tanítottak neked.”

„Forasmuch as many have taken in hand to set forth in order a declaration of those things which are most surely belived among us, / Even as they delivered them unto us, which fom the beginning were eyewitnesses, and ministers of the word; / It seemed good to me also, having had perfect understanding of all things from the very first, to write unto thee in order, most exellent Theophilus, / That thou mightest know the certainty of those things, wherein thou hast been instructed.”

„quoniam quidem multi conati sunt ordinare narrationem quae in nobis completae sunt rerum sicut tradiderunt nobis qui ab initio ipsi viderunt et ministri fuerunt sermonis visum est et mihi

adsecuto a principio omnibus diligenter ex ordine tibi scribere optime Theophile ut cognoscas eorum verborum de quibus eruditus es veritatem”

„Mínthogy oly sokan vállalkoztak már azoknak az eseményeknek a leírására, amelyek közöttünk végbementek, ahogy kezdettől fogva az ige tanúi és szolgálói átadták nekünk, én is, aki mindent az elejétől kezdve sorban részletesen felkutattam, elhatároztam, hogy leírom neked, nemes Teofilus, hogy meggyőződhess annak a tanításnak az igazságáról, amelyben részesültél.”

A kérdés tehát: Mennyire megbízhatóak a forrásaink? Mennyire bízhatjuk rá magunkat a rendelkezésünkre álló forrásokra? Megtudhatjuk-e mi, jó (tiszteletreméltó, nagyrabecsült, igen nagyra becsült, excellent, optime, nemes) Teofil hatmilliárd jelzőre rászolgált hatmilliárd kései iskolatársaiként a dolgok bizonyosságát, megtudhatjuk-e, hogy mennyire megbízhatóak azok a tanok, amelyekre tanítottak bennünket, megtudhatjuk-e a kétségtelen valóságot, hogy mennyire bizonyosak azok a dolgok, amelyeket szóban tanítottak – angol és latin szövegelemzésre semmiképp sem vállalkozom –, meggyőződhetünk-e a tanítás igazságáról?

Ami mind a hét verzióban közös, tehát egyértelműnek látszik. 1. Megszólíttatunk Lukács által, hogy írásbeli kapaszkodót kapjunk Krisztus-hitünk alapképzéséhez; 2. Lukácsnak személyre szabott szándéka és elképzelése volt az evangélium írásbeli rögzítésével; 3. Lukács szükségesnek, de legalábbis ajánlatosnak látta az alapos kutatómunkát, mielőtt rögzíti és átadja a hagyatékot; 4. Lukács azoknak a hagyományoknak a nyomába eredt, kimutatható történelmi távolból, amelyeket Jézus első tanítványai adtak tovább, a valóságtartalmat a szerző szemében ezeknek az első tanúknak a személye hitelesíti; 5. A hagyományok átadását valamilyen módon és formában már Lukács előtt is sokan megkísérelték; 6. Lukács az általa ismert, felkutatott, megismert korábbi tanúságtételek közül egyiket sem ajánlja figyelmünkbe, kizárólag csak a maga verzióját.

Ami mind a hét fordításban ködös, tehát az elemek inkább elbizonytalanítanak, mint megerősítenek, mert homályos, pontatlan, elégtelen fogalmaikkal, megformálásaikkal egymást kölcsönösen és körkörösén hatástalanítják az összehasonlítás során: 1. Csupán megkezdett, elkezdett, befejezetlen próbálkozások-e azok, amelyeket Lukács említ, vagy bevégzett vállalkozások? Nem mindegy, mert más a megítélés, ha csonka, befejezetlen voltak miatt kapnak elégtelen minősítést, vagy azért, mert kész munkaként is hiteltelenek, használhatatlanok; 2. Megírt, vagy csupán szóban továbbadott (akár bevégzett, akár bevégzetlen) tanúságtételek azok, amelyek nem elégítették ki Lukács igényeit, önálló

munkára sarkallva őt? Nem mindegy, mert valamit kezdenünk kell a Lukács előtti evangélistákkal is; 3. Dolgok elbeszélésének, beteljesedett események leírásának, tudósításoknak, összeállított ismereteknek elégtelensége-e az, amely Lukácsot nyomozásra indította, vagy valami más? Nem mindegy, mert a fordítások szövegéből idézett fogalmak egyike sem felel meg a Lélektől sugallt Szentírás kritériumainak, de ezek szerint Lukácsé sem, hiszen az igazságát nem sugallatra kapott belső meggyőződésére, hanem nyomozó munkája során összehalmozott bizonyítékaira építi, és ezt fontosnak tartja jó előre hangsúlyozni is; 4. Egyszerűen csak tetsző feladat volt-e Lukácsnak az írás, vagy jónak, tehát ajánlatosnak látta személyesen is belevágni, vagy egyenesen eltökélt szándéka lett? Nem mindegy, mert mindhárom esetben más háttérrel, más motivációt kell látnunk munkája mögött, és más üzenetet kell kiolvasnunk belőle. Más a háttéré és üzenete, ha ő is csak le akarta tenni a magáét mások munkája mellé, más, ha úgy látta, hogy nem bízhat meg feltétlenül mások közvetítésében, és megint más, ha tapasztalatai elszánásra kötelezik, hogy személyesen álljon helyt a tanítások igazáért; 5. Mihez kívánt végül is segítséget nyújtani Lukács Teofilnak (és nekünk)? Hogy megtudhassa azoknak a dolgoknak a bizonyosságát, amelyek korábban végbementek, vagy hogy meggyőződhessen tanítóinak megbízhatóságáról, vagy hogy minden egyéb szemponttól függetlenül megtudhassa a kétségtelen valóságot? Nem mindegy, mert az elfogulatlan, korrekt tényrögzítés nem kaphat azonos minősítést a teljesen más természetű önigazolással; 6. Egyszerűen csak előnkbe adták (előadták) az ige szemtanúi és szolgálói a történeteket, vagy még egyszerűbben csak ránk maradtak valahogyan tőlük, mint a népballadák, esetleg ránk hagyták örökségül tudásukat, vagy átadták nekünk további megőrzésre, további átadásra. Nem mindegy, mert mások a konzekvenciái a talált, a ránk maradt, ránk hagyott és a ránk bízott örökségnek. 7. Annak rendje-módja szerint akarta-e megírni Lukács a maga verzióját, vagy idősorba akarta rakni az eseményeket, ahogyan történtek, vagy logikus sorrendbe akarta szedni őket? Nem mindegy, mert a logikus rendbe szedés művi beavatkozás. Manipulálta-e akarva-akaratlanul Lukács a birtokába jutott ismeretanyagot, s vele Teofilt és bennünket, vagy sem? (És egy nyolcadik kérdés, immár túl a közvetlen szövegelemzésen: Létezett-e egyáltalán ez a derék tanítvány, vagy csupán fiktív személy a dokumentum hitelérzetének elmélyítéséhez, és már maga a névválasztás – Istenhez vonzó – is merő manipuláció? Ha az írás szent, egyetlen betű sem lehet benne tetszőleges, esetleges vagy cél nélkül való. Valóban a kinyomozhatatlan kilétű Teofilnak szánta-e Lukács az evangéliumát s majd az Apostolok cselekedeteit, vagy nekünk, gyanútlan késeieknek, a messziről jött ember magabiztosságával?)

Honnan és hogyan jutunk egyértelmű, megbízható forrásokhoz, ha a Szentírásnak egyetlen mondata is ennyiféleképpen (és még hány száz fordításban hány ezerféleképpen, hány ezer értelemmel!) képes bennünket megszólítani? El lehet képzelni, hová jutnánk, ha megpróbálnánk az egész Bibliát ilyen módszerekkel elemezni, akár eredeti nyelvén is, ha van ilyen. (Igaz is: Mi lehet az oka annak, hogy az akadémiák fennállása óta – legalábbis tudomásom szerint – még nem született meg akadémiai gondozásban a Biblia kritikai kiadása? El sem akarom hinni, hogy így van, szerintem én vagyok botránnyosan tájékozatlan. Bár ha elhiszem, hogy a teljes Szentírás jogtulajdona, akár csak virtuálisan is, az egyházi tanítóhivatal birtokába került, nem csekély procedúra elébe nézne, aki kívülről próbálná meg birtokolni az Írásban rejtőzködő tudást.)

De miért is kellene nekünk a tudomány eszközeivel boncolgatnunk a Bibliát, amikor a Lélek üzenetét keressük, nem pedig a tanítóhivatal illetéktelenségét és alkalmatlanságát akarjuk bizonyítani? Ha találok lelki bizonyoságot bármelyik evangéliumban, akkor nem az fogja lekötni a figyelmemet, hogy honnan hova vezeti Jézus vérvonalát Máté, s hogy miért egészen más nevek szerepelnek Lukácsnál Dávid után, mint önála, ráadásul úgy, hogy a Lukács-féle családfán Jézus negyvenkettedik, Mátéén pedig huszonhetedik leszármazottja Dávidnak, mert arra gondolok, hogy az egész patriarchális genetikai mutató minden értelmét elveszti, ha Jézus nevelőapjánál, Józsefnél elapad Dávid vére, legjobb esetben is a jövődőlés szempontjából indifferens öcsökben és húgokban csörgedezhet tovább, hiszen Jézus nem emberi apától, hanem az Atyától származik, a Szentlélek által, s Mária érintetlensége mindenekelőtt azt jelenti, hogy Dávid vérétől érintetlen.

Ha valóban a Lélek bizonyosságát keresem, nem fogom firtatni a betűt az Írásban, de még azt sem, hogy hegyen mondta-e Jézus a hegyi beszédet, mint ahogyan arról Máté tanúskodik, vagy Lukács volt-e az igazi dokumentarista, aki a síkságra szállította le a történetet, megcsönkítva ugyan minden keresztények legfőbb imáját, a Miatyánkot, de bőségesen megpakolva sötét kilátásokkal gazdagok, írástudók, farizeusok és minden rendűrangú tévelygők számára, elszórva, szabadban és fedél alatt egyaránt – mert az imádság hegyen és völgyön szavak nélkül is ugyanaz, csak ránk találjon, csak rátaláljunk.

A kákán keresném a csomót, ha rákérdeznék, miért csak Márknál szerepel, a többiek miért nyelik le azt, hogy Jézust a hozzátartozói el akarták fogni, mint félrebeszélő örültet, miért úgy állítja be Lukács, Mátéval és Márkkal ellentétben, hogy anyja és testvérei a nagy tömeg miatt nem tudtak bemenni hozzá, nem pedig lecövekeltek odakint, és úgy üzentek be érte – ha egyszer nem ebben áll a velő veleje, hanem Jézus válaszában: „Ki az én anyám, és kik az én testvéreim?” És végignézve azokon, akik körben ültek mellette, így szólt: „Íme az

én anyám és az én testvéreim. Aki Isten akarata szerint cselekszik, *az* az én testvérem és *az* az én anyám.” És máskor és máshol: „Bizony mondom néktek, senki sincsen, aki úgy hagyta el házát vagy testvéreit, anyját vagy apját, gyermekeit vagy földjét értem és az evangéliumért, hogy ne kapna százannyit.” És máskor és máshol: „Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy békességet hozzak a földre. Nem azért jöttem, hogy békességet hozzak, hanem hogy kardot. Azért jöttem, hogy szembeállítsam az embert az apjával, a leányt az anyjával, a menyét az anyósával, és így az embernek ellensége lesz a háza népe. Aki jobban szereti apját vagy anyját, mint engem, az nem méltó hozzám; és aki nem veszi fel a keresztyét, és nem követ engem, nem méltó hozzám. Aki megtalálja az életét, az elveszíti azt, aki pedig elveszíti életét értem, az megtalálja azt.” És máskor és máshol: „Azért jöttem, hogy tüzet gyújtsak a földre, és mennyire szeretném, ha már lángolna!” És ezek a szavak minden evangélistánál, még ha nem azonosak is, egybecsengenek. És nem kérdezem, hogy hol volt mindezalatt József, Jézus féltestvéreinek édesapja, és nem kérdezem, tudott-e az evangéliumi Jézus arról, hogy evangéliumi édesanyja már akkor Isten szavát hallgatta és Isten akarata szerint cselekedett, amikor világra hozta őt. És ki győzné egytől egyig felsorolni azokat a kéréseket, amelyeket a legnagyobb döreség volna feltenni magunknak, ha az evangéliumok legfőbb üzenete után kutatunk!

Ha valóban a lényeket keresem, soha többé nem vágok vissza magamnak, amikor felteszem ezt a kérdést, mit mond neked az Írás, egy hanyag „de melyik”-kel, sőt meg sem kérdezek ilyet, hanem csakis a lényegre kérdezek: Igaz-e, hogy a szeretet vallása a kereszténység? Hiszen ha igaz, akkor pontosan tudnom kell, hogy mit mond nekem az Írás. „Mert az egész törvény ebben teljesedik be: Szeresd felebarátodat, mint saját magadat.” (Gal. 5:14)

Csak hát hiába fogadom meg igaz lelkekre, hogy ezután már nem kérdezek, vizslatok, nem firtatok, hanem hagyom, hogy vezessen az Ige, ha maga az Ige keresztezi önmaga útjait! Mert ha igazán ebben a mondatban teljesedik be a törvény, akkor legalább ennek az egy mondatnak mindenek fölött álló egyértelműséggel kellene nyilvánvalóvá tennie a törvény igazát. Ám ez az igazság csupán a pogányság megtérítésére elhívott Pál igehirdetésében jelenik meg önálló érvennyel, ugyanez a mózesi törvény az evangélistáknál egészen más kontextusban bukkan elő, magánál Mózesnél pedig éppen hogy egy a sok közül.

A Tóra szeretettörvénye a következőképpen hangzik: „Ne légy bosszúálló, és haragot se táplálj *néped fia*i ellen; szeresd felebarátodat, mint önmagadat. Én vagyok Jehova.” És közvetlenül előtte: Ne gyűlöld *testvéredet* szívedben. Mindenképpen fedd meg *társadat*, hogy ne hordozd vele együtt a bűnt. És közvetlenül utána: „Tartsátok meg rendeleteimet: Ne

keresztezz kétfélét a háziállataid közül. Ne vess földedbe kétféle magot, és ne vegyél fel kétféle anyagból szőtt ruhát.” És közvetlenül ezután: „Ha egy férfi nővel hál magömléssel, pedig azt a szolgálólányt más férfinak választották ki, és nem váltották meg, szabadságot sem adtak neki, akkor ez büntetendő.” (3Móz. 19:18–20, kiemelések tőlem.)

Jézus szeretettörvénye Máténál, szövegkörnyezetben: „Ami a halottak feltámadását illeti, nem olvastátok-e, mit mondott nektek az Isten, így szólva: »Én vagyok Ábrahám Istene, Izsák Istene és Jákob Istene.« Ő nem a halottak Istene, hanem az élőké. Amikor a sokaság ezt hallotta, ámult a tanításán. Miután a farizeusok hallották, hogy elhallgattatta a szaduceusokat, összegyűltek *egy* csoportba. Egyikük pedig, egy törvénytudó, megkérdezte, próbára téve őt: »Tanító, melyik a legnagyobb parancsolat a Törvényben?« Ő ezt mondta neki: »Szeresd Jehovát, a te Istenedet egész szíveddel, egész lelkeddel és egész elméddel.« Ez a legnagyobb és első parancsolat. A második ehhez hasonló: »Szeresd felebarátodat, mint önmagadat.« Ezen a két parancsolaton alapul az egész Törvény és a Próféták.” (Mt. 22.31–40)

Jézus szeretettörvénye Márknál, szintén szövegkörnyezetben: „Akkor az egyik írástudó, aki hallotta őket vitatkozni, és tudta, hogy ő jól válaszolt nekik, megkérdezte tőle: »Melyik az első minden parancsolat között?« Jézus így válaszolt: Az első ez: »Halld, ó, Izrael, Jehova, a mi Istenünk *egy* Jehova, és szeresd Jehovát, a te Istenedet egész szíveddel, egész lelkeddel, egész elméddel és egész erőddel.« A második ez: »Szeresd felebarátodat, mint önmagadat.« Nincs más, ezeknél nagyobb parancsolat. Az írástudó ezt mondta neki: Tanító, jól mondtad, az igazságnak megfelelően, hogy »Ő *egy*, és rajta kívül nincs más«, és az, ha valaki szereti őt egész szívével, egész értelmével és egész erejével, és az, ha valaki úgy szereti felebarátját, mint önmagát, sokkal többet ér, mint minden egészen eléggő felajánlás és áldozat. Erre Jézus, látva, hogy értelmesen válaszolt, ezt mondta neki: Nem vagy messze az Isten királyságától. De senkinek nem volt többé bátorsága kérdezgetni őt.” (Mk. 12.28–34)

Jézus szeretettörvénye Lukácsnál, környezetbe ágyazottan: „És íme, egy bizonyos törvénytudó felkelt, hogy próbára tegye őt, és így szólt: »Tanító, mit tegyek, hogy örök életet örököljek?« Ő ezt mondta neki: »Mi van megírva a Törvényben? Hogyan olvasod?« Az ezt válaszolta: »Szeresd Jehovát, a te istenedet egész szíveddel, egész lelkeddel és egész erőddel és egész elméddel«, és »felebarátodat, mint önmagadat«. Ő így szólt hozzá: »Helyesen válaszoltál; továbbra is ezt cselekedd, és életet nyersz.«” (Luk. 10.25–28)

Jézus szeretettörvénye Jánosnál: „Így hát miután bemártotta a falatot, fogta és odaadta Júdásnak, Iskariót Simon fiának. És akkor, a falat után, belement abba a Sátán. Jézus ezért azt mondta neki: »Amit teszel, tedd meg minél gyorsabban«. Ám az asztalhoz telepedettek közül senki sem tudta, hogy milyen céllal mondta ezt neki. Némelyek igazából azt hitték, hogy –

mivel Júdásnál volt a pénztartó – Jézus azt mondta neki: »Vedd meg, amire szükségünk van az ünnepre«, vagy hogy adjon valamit a szegényeknek. Miután azért a falatot elvette, azonnal kiment. És éjjel volt. Miután tehát kiment, Jézus így szólt: Most dicsőült meg az Emberfia, és az Isten is megdicsőül vele kapcsolatban. És maga az Isten fogja megdicsőíteni őt, és pedig azonnal megdicsőíti őt. Kicsiny gyermekek, egy kis ideig még veletek vagyok. Kerestek majd engem; és ahogy a zsidóknak megmondtam: »Ahová én megyek, ti oda nem jöhettek«, most nektek is mondom. Új parancsolatot adok nektek, hogy szeressétek *egymást*; ahogy én szerettelek titeket, úgy szeressétek ti is *egymást*. Arról fogja tudni mindenki, hogy a tanítványaim vagytok, ha szeretet van köztetek.«” (Jn. 13.26–35, kiemelések tőlem.) A farizeusok és írástudók cselvetésével kicsikart mózesi–jézusi szeretettörvény kinyilatkoztatásáról a tanítvány, akit a hagyomány szerint Jézus szeretett, mit sem tud, vagy nem tartotta szükségesnek említést tenni róla. Miként Lukács szerint is csak ráhagyta egy kötekedőre a saját választát, hogy végre arról beszélhessen, amiért valójában elhívatott.

Pál pediglen, hogy az evangélium szavait egymásba ne öltsem, a következőképpen készíti elő a maga törvényértelmezését a kelta eredetű közép-kisázsiai galatáknak, akik zsidó igehirdetők nyomására a körülméltelkedés mózesi törvényének felvételével akarták elkerülni Isten büntető haragját:

„Csodálkozom, hogy attól, aki meghívott titeket Krisztus kegyelmére, ilyen hamar átpártoltatok egy más evangéliumhoz, jóllehet nincs más, legföljebb néhány ember akad, aki megzavar titeket, és igyekszik elferdíteni Krisztus evangéliumát. ... Biztosítalak benneteket, testvérek, hogy az általam hirdetett evangélium nem embertől való. Hiszen nem embertől kaptam vagy tanultam, hanem Jézus Krisztus kinyilatkoztatásából. ... az embert nem a törvény szerinti tettek teszik igazzá, hanem a Jézus Krisztusba vetett hit. Ezért elfogadtuk Jézus Krisztus hitét, hogy a Krisztusba vetett hitben váljunk igazzá, nem mert tetteink megfelelnek a törvénynek, hisz a törvény szerinti tettek senkit sem tesznek igazzá. ... Mert ha a törvény útján igazzá válhat az ember, Krisztus hiába halt meg. ... Ti ostoba galaták! Ki babonázott meg benneteket, hogy ne engedelmeskedjete az igazságnak, amikor szinte a szemetek elé állítottuk a megfeszített Jézus Krisztust? Csak azt szeretném tudni tőletek, hogy a törvény szerinti tettek által kaptátok-e a Lelket, vagy úgy, hogy a hitet elfogadtátok? ... nyilvánvaló, hogy a törvény útján senki nem válik az Isten előtt igazzá, mert »az igaz a hitből él«. A törvény azonban nem a hitből származik, hanem: »Aki teljesíti, élni fog.« Krisztus megváltott minket a törvény átkától, amikor átokká lett értünk. Hiszen az Írás szerint: »Átkozott mind, aki fán függ.« ... Mielőtt a hit elérkezett, a törvény fogott össze és őrzött meg minket a hitnek, amelynek kinyilatkoztatása a jövőre várt. Így a törvény nevelőnk lett

Krisztusra, hogy a hitben megigazuljunk. A hit eljövételével azonban kikerültünk a nevelő keze alól. ... Nincs többé zsidó vagy görög, rabszolga vagy szabad, férfi vagy nő, mert mindannyian egyé lettetek Krisztus Jézusban. ... amíg kiskorúak voltunk, a világ elemeinek szolgálatában álltunk. De amikor érkezett az idők teljessége, az Isten elküldte Fiát, aki asszonytól született, és ő alávetette magát a törvénynek, hogy kiváltson minket a törvény szolgátságából, hogy a fogadott fiúságot elnyerjük. ... Mondjátok csak, ti, akik a törvény igájába kíváncskodtok, nem ismeritek a törvényt? ... A szabadságot Krisztus szerezte meg nekünk. Álljatok tehát szilárdan, és ne hagyjátok, hogy újra a szolgátság igájába hajtsanak benneteket. ... Mert az egész törvény ebben a mondatban teljesebbé válik: Szeresd felebarátodat, mint saját magadat. ... Vezessen benneteket a lélek, és akkor nem vagytok alárendelve a törvénynek.” (Katolikus Biblia, Gal. 1:6–7, 11–12, Gal. 2:16, 21, Gal. 3:1–2, 11–13, 23–25, 28, Gal. 4:3–5, 21, Gal. 5:1,14,18) Mózes Jehovájának szeretetéről itt már szó sem esik, annál inkább a mózesi törvényről, mint átokról, amelyről Krisztus szabadította meg híveit, hívőit.

Mózes, Máté, Lukács, János vagy Pál? Hogy fogunk mi ebből kikeveredni, Mária? Szájízünknek tetsző önkényes Biblia-magyarázatokkal, mint ahogyan teszi ezt a Talmud, a krisztológia, a patológia, a teológia, a dogmatika? Kitartasz még most is a magad igaza mellett, amely oly sokaknak igaza, hogy a szeretet hatalma mentheti meg az emberiséget? Hogy egyáltalán bármilyen hatalom megmentheti az emberiséget? Hogy hatalom az, ami megmentheti az emberiséget? Nehogy feladd! Még nincs elég okod rá. Csak hát lehetetlen föl nem tenni a kérdéseimet, ha egyszer már ott járunk a lényeg körül, de sehogy sem akarja megadni magát! Bocsánat. Én nem tudom megadni magamat. Én vagyok önfejű és erőszakos. De hát megtagadhatom-e azt, aki vagyok?

Kérdem tehát: Hogyan lehetséges az, hogy Máté, Márk és Lukács Jézusa automatikusan és résmentesen összekapcsolja, sőt egyé teszi Mózes két, egészen különböző helyen, egészen különböző súllyal megjelenő szeretettörvényét, a Jehovára vonatkozót (5Móz. 6.4–9) és a felebarátot illetőt (3Móz. 19.18), amellyel kapcsolatban megjegyzendő, hogy egyértelműen a közeli-távolibb hozzátartozókra, maximum a nemzetségre értendő, és semmiképp sem az idegenekre, akiket nem szeretni, hanem pusztítani, leigázni kell, s kiváltképp pedig nem az egész emberiségre. Hogyan lehetséges az, hogy János egyikről sem vesz tudomást, egy harmadikat illeszt egy egészen más helyre, miközben Pál szembeállítja a kettőt a maga evangéliumában azzal a felismeréssel, hogy Mózes törvénye a testé, Jézus törvénye a léleké, s felülírva minden korábbi (ha valóban korábbi) üzenetet, a másodrendűt teszi meg elsőnek és egyetlennek, kiemelve eredeti kontextusából, s immár Jézusra ruházva át annak kizárólagos képviselőjét, a mózesi törvényeket egyenesen átoknak bélyegezve,

amelytől meg kell szabadulni? Elképzelhető, hogy nem ugyanazt a törvényt, elképzelhető, hogy nem ugyanazt a Megváltót hirdették valamennyien? Elképzelhető, hogy éppen Máté, Márk vagy Lukács lettek volna azok, akiknek zavart keltő nyomulásától féltette Pál galáta testvéreit? Nem lehet, mert legalábbis Lukácsot, „a kedves doktor”-t, mint állandó kísérőjét hatása és ellenőrzése alatt tartotta, márpedig Lukács, bár egészen más mesébe ágyazva, ugyanabba az összefüggésbe állítja a két törvényt, mint az előző kettő, sőt, ő már nem is Jézussal, hanem az őt tesztelő törvénytudóval kapcsoltatja össze a Tórában eredetileg egymástól két könyv távolságban álló parancsolatokat. (Valóban olyan érzése van a kései olvasónak, mintha népballadák vándormotívumaival találkozna.) Hacsak nem arról van szó, hogy ez a Lukács mégsem az a Lukács, csupán annak adta ki magát. Hacsak nem arról van szó, hogy ez a Máté, ez a Márk, ez a János mégsem az a Máté, mégsem az a Márk, mégsem az a János, csupán annak adta ki magát. Vagy mások ragasztották rájuk a szerepet. Vagy mégis ők azok, csak oly sok esztendővel, évtizeddel az események után kezdtek hozzá az íráshoz, hogy akkor már a hagyományok is legalább annyira befolyásolták őket, mint saját emlékezetük. Mert hihetem bár, hogy a Szentlélek fogta íróvesszőjüket, de Szent Pálét is őneki kellett fognia, amikor leírta vele, hogy evangélium csak egyetlenegy létezik, az övé, amelyet közvetlenül a Megváltótól kapott elragadtatásban. Akkor is a Szentléleknek kellett őrt állnia, amikor hagyta leírni Pálnak, hogy „Jakab, Kéfás és János, akiket oszlopoknak tekintettek, fölismerték az osztályrészemül jutott kegyelmet, az egyetértés jeléül kezüket nyújtották nekem és Barnabásnak: Mi apostolkodjunk a pogányok, ők meg a körülmetéltek körében. ... Amikor azonban Péter Antióchiába érkezett, szembeszálltam vele, mert okot adott rá. Mielőtt ugyanis néhányan átjöttek Jakabtól, együtt étkezett a pogányokkal, azután azonban, hogy ezek megjelentek, visszahúzódott, és különvált tőlük, mert félt a körülmetéltektől. Az ingadozásban a többi zsidó is követte, sőt még Barnabást is belesodorták a kétszínűségbe.” (Katolikus Biblia, Gal. 2.9, 11–13) Nagyon nagy okának kellett lennie, ha a Szentlélek nem cenzúrázta ki ezeket a súlyos mondatokat, ha hagyta, hogy a Kőszikláról szabadon asszociáljunk Jézus megingásokra hajlamos, háromszoros megtagadójára! Lehetséges, hogy a körülmetélteknek készült történeti leírásokból sohasem ismerhetjük meg az igazi Jézus igazi üzenetét, kizárólag csak Pál számunkra, körülmetéletlenekre levelenként hagyott, töredékes evangéliumából szedegethetünk bizonyosságot? Lehetséges, hogy amikor Péter hite államvallássá lett Konstantin előkészítése, majd Theodosziosz szigorú megtorlásokat kilátásokba helyező rendelete nyomán, Pál üzenete elhalt, csak elemeiben éledt fel később, főként szerzetesi buzgalom formájában? Lehetséges, hogy Péter kompromisszumkészségével, jóhiszemű megalkuvásaival, kiegyenlítő szándékával

öntudatlanul is elsőként járult hozzá, hogy a politika hatalmi ágazata maga alá gyűrhesse, magáévá tehesse, magához hasoníthassa a spirituális erőt, vagy hogy az magaszántából prostituálódjék a territoriális küzdelemben? Lehetséges, hogy ez a Péter nem is az a Péter?

Önfegyelem! Ismét számba veszem, milyen kérdéseket nem szabad feltennem magamnak, hogy igaz csábításukkal el ne térítsenek a fő sodrástól. Nem engedhetek a kísértésnek, nem bajlódhatom a Szentírás egyes részletei eredetének, eredetiségének firtatásával, s hogy maga a teljes Írás hány ember munkája, és milyen metamorfózisokon ment keresztül. Ha a magam számára igaz szavakat találok, nem szabad nézmem, hogy összefüggő szövegegységeket alkotnak-e, vagy elszórtan bukkannak elő, s nekem kell összeillesztenem őket, saját hittel, saját lelkiezővel. Nem végezhetek magánnyomozást, hogy külön tudjam választani Mózesban vagy Jézusban a mitológiai személyt a történelmi létezőtől, csakis azt szabad nézmem, ami a Bibliában kirajzolódik róluk üzeneteik által, csak a Tóra Mózesé létezik, csak az Újszövetség Jézusa az élő, ki-ki a maga ellentmondásaival. Itt és most nem szabad boncolgatnom, miként oldható fel az a pszichológiai paradoxon, hogy másokat ugyanúgy kell szeretnem, mint önmagamat és – következésképpen – fordítva: magamat mint másokat; nem tévedhetek most arra az ingoványra, hogy jelentheti-e az önszeretet ugyanazt, mint szeretteim szeretete, jelentheti-e szeretteim szeretete ugyanazt, mint a szívemhez közel álló embertársaim szeretete, jelentheti-e a szívemhez közel álló embertársaim szeretete ugyanazt, mint a szívemnek idegeneké, jelentheti-e a szívemnek idegen embertársaim szeretete ugyanazt, mint az ellenségemé. Ha van ilyen. Itt és most nem hajszolhatom magam a lélektan senkiföldjére, nem szegezhetem magamnak azt az egyébként megkerülhetetlen és messzire sarkalló kérdést, hogy emberből való ember képes-e parancsra szeretni (vagy akár gyűlölni), mint a kutyák; nem eleve maga a totális skizofrénia-e, ha valaki törvényben akarja előírni a szeretetet, nem eleve maga a totális skizofrénia-e, ha ilyen törvényt elfogadunk, és alávetjük magunkat? Hát ki lehet gyárilag képes parancsra szeretni vagy gyűlölni?! Hát nem így készül a biorobot?! Semmiképp sem engedhetek a kísértésnek, hiába tudom, hogy itt is és most is, és mindenhol, és mindig is megkerülhetetlen a kérdés: Valójában ki az én felebarátom? Ki az, akit szeretnem kell, ki az, akit nem? Különbséget tesz-e akár a Tóra, akár a négy evangélium, akár Pál törvénye ember és ember között? Van-e különbség testvér, felebarát és ellenség között? De nem tehetem fel még ezt a kérdést sem magamnak, amíg abban nem látok tisztán, hogy mit takar maga a szó, a fogalom: szeretet. Ugyanazt jelenti valamennyi esetben valamennyiünk számára, ugyanazt jelentette két-hármezer évvel ezelőtt, ugyanazt jelentette mindig is, ugyanazt jelenti ma is, és ugyanazt fogja-e jelenteni az idők végezetéig? Szabad nekem ilyen kérdések útvesztőibe keverednem, amikor a bizonyosságot

keresem, a fogódzót, amely sohasem válhat korlátokká a kezem között; amelyre rábízhatom magam, és önmagam által az énrám bízott, nekem kiszolgáltatót gyermekeimet?

Ha abban akarok hinni, hogy a szeretet törvénye az, amely megmentheti az emberiséget a jövő apokaliptikus rémületétől, akkor mindenekelőtt azt kell világosan látnom, hogy az a vallás, amely a szeretet törvényével a megváltást kínálja valamennyiünknek, valóban a szeretet vallása-e, vagy csak akként hiteti el velem magát, élve jámborsággal, hogy én is annak akarom hinni, mert olthatatlan szomjúságom van rá. Beteljesedhet-e a mózesi törvény a krisztusi evangélium által, új szeretetdimenziót nyitva, amelyet az evangéliumok és Pál levelei világítanak meg számunkra?

Pál válasza: Minden látszat ellenére igen – és valóban gyönyörű a levezetése:

„Értsétek meg jól: Aki hitből él, az Ábrahám fia. Mivel az Írás előre látta, hogy Isten a hittel teszi megigazulttá a pogányokat, előre hirdette Ábrahámnak: »Benned nyer áldást minden nép.« Eszerint akik hisznek, áldásban részesülnek a hívő Ábrahámmal. ... Így szállt az Ábrahámnak szóló áldás Krisztus Jézus által a pogányokra, hogy a hitben elnyerjük a Lélek ígérését. ... Nos, az ígélet Ábrahámnak és leszármazottjának szólt. Nem azt mondja: »és leszármazottainak«, mintha sokaknak szólna, hanem csak egynek: »leszármazott«, s ez Krisztus. Ezzel azt akarom mondani, hogy az Istentől korábban jogerőre emelkedett végrendeletet a négyszázharminc esztendővel később adott törvény nem érvényteleníti, az ígélet tehát nem vesztheti el hatályát. Ha ugyanis a törvényből folyna az örökség, akkor nem lehetne az ígélet folyománya. Ám Ábrahámot ígérete alapján ajándékozta meg az Isten. ... Ellentétben áll tehát a törvény Isten ígéletével? Ha a törvénynek lett volna éltető ereje, akkor valóban törvényből fakadna az igazságosság. De az írás mindent bűnösnek nyilvánított, hogy a hívők a Jézus Krisztusba vetett hit folyományaként részesüljenek az ígéletben. ... Hiszen az Isten fiai vagytok a Jézus Krisztusba vetett hitben. Mert mindannyian, akik megkeresztelkedtetek Krisztusban, Krisztust öltöttétek magatokra. ... Ha azonban Krisztuséi vagytok, akkor Ábrahám utódai is, s az ígélet szerint örökösök.” (Katolikus Biblia, Gal. 3:7–9,14,16–18,21,26–27,29) És csodálatos módon, ez a megvilágítás – ha a másik három evangélistánál nem is – Máténál megerősítést kap, mégpedig Pálénál is gyönyörűbb, mert egyszerűbb megfogalmazásban, igaz, nem a legfőbb törvény kísérelőjeként, hanem útravalóul a tanítványoknak: „Hallottátok, hogy megmondatott: »Szeresd felebarátodat, és gyűlöld ellenségedet.« Én azonban azt mondom nektek: szeressétek ellenségeiteket, és imádkozzatok azokért, akik üldöznek titeket, hogy égi Atyátok fiainak bizonyuljatok, mivel ő felhossa napját gonoszokra is, jókra is, és esőt ad az igazságosoknak is, meg az igazságtalanoknak is. (Mt. 5.43–45)

Akkor tehát végre megérkeztem? Akkor hát valóban hihetem, hogy „A szabadságot Krisztus szerezte meg nekünk”? Bizton bízhatom, hogy Krisztus nem hiába halt meg, és valóban „megváltott minket a törvény átkától, amikor átokká lett értünk”? Bizton bízhatom, hogy a végső igazságért, a teljes beteljesülésért nem kell immár gyűlölnöm sem ellenségeimet, sem idegen népeket, sem idegen kultúrákat, sem idegen vallásokat, sem idegen isteneket, sem idegen önmagam? Mikor én bemegyek arra a földre, amelyet a mi Megváltónk ígért nekem és utódaimnak, egészen biztos, hogy soha többé nem kell most már halomra gyilkolnom senkit, akit ott találok? Egészen biztos, hogy nem vonom magamra Jézus teljes szívéből, elméjéből, testi-lelki erejéből szeretve imádott Atyaistenének, Jehovának a haragját, ha idegenek teljes szívéből, elméjéből, testi-lelki erejéből imádva imádott istenek idegen népeit nem irtom ki írmagostul, ha kegyelmezek netán nem csupán az ágyasomul megtartott leánygyermeknek, nem csupán a nőknek és asszonyoknak, de a várhatóan majd katonákká serdülő fiúknak, sőt, talán még maguknak a katonáknak is, vagy – de ezt már valóban borzasztó még kimondani is – esetleg rájuk sem támadok? Némuljanak el a harsonák, épüljenek újjá Jerikó falai? Hamvadjanak el a tüzek, mondjunk, mert mondhatunk közösen imát minden hatalom történelmi megszemélyesítőiért és minden hatalom történelmi áldozataiért? Megengedi a Törvény, mondhatunk közösen közös imát a Dávid-csillag, a vörös csillag, a kereszt, a kettős kereszt, a horogkereszt, mindenféle kereszt prófétáiért, haszonélvezőiért és áldozataiért? Mondjunk, mondhatunk közösen közös imát mindenféle tudás mindenféle prófétáiért, mindenféle haszonélvezőiért és mindenféle áldozataiért? Megengedi-e már a Törvény, megengedi-e már az Írás: mondhatunk-e immár közös szívvel közös imát mindannyiunkért, a kannibalizmus kultúrtörténetének valamennyi résztvevő áldozataért?

„Legyetek szentek, mert én, Jehova, a ti istenetek szent vagyok.” „Légy feddhetetlen Jehova, a te Istened előtt.” „...hát legyetek tökéletesek, mint ahogy a ti égi Atyátok tökéletes.” Nyilván nem betű szerint kell érteni a törvényt, a parancsot, hanem iránymutatása szerint. Törekednem kell szentnek, feddhetetlennek, tökéletesnek lenni, ha Izrael fiainak körülmetéletlen, immár világot átfogó lelki közösségének tagjaként részes akarok lenni az örökségben, a kegyelemben, a megváltásban. De elkerülhetik-e büntetésüket, van-e kegyelem, van-e megváltás a szeretet által azoknak is, akik a törvény lapjainak túloldalán kinyilatkoztatott isteni tagadás, isteni utálat, isteni bosszú, isteni gyűlölet szent kötelékét képtelenek magukra venni, akik tagadásban, utálatban, bosszúban, gyűlöletben nem kívánnak élen járni, nem törekednek tökéletességre?

„Át fogok menni Egyiptom földjén ezen az éjjelen, és lesújtok minden elsőszülöttre Egyiptom földjén embertől kezdve az állatig; és Egyiptom minden istene felett ítéletet tartok. Én vagyok Jehova. A vér jel lesz a házakon, és én elmegyek mellettetek; nem ér titeket a pusztító csapás, amikor lesújtok Egyiptom földjére. ... Én vagyok Jehova, a te Istened, aki kihoztalak téged Egyiptom földjéről, a rabszolgák házából. Ne legyenek más isteneid a szíнем előtt. Ne készíts magadnak faragott képmást vagy ahhoz hasonló alakot, ami fenn van az egekben, vagy lenn van a földön, vagy a vizekben van a föld alatt. Ne hajolj meg előttük, és ne hagyj magad rávenni a szolgálatukra, mert én, Jehova, a te Istened olyan Isten vagyok, aki kizárólagos odaadást vár el, aki megbünteti az atyák vétkéért a fiaikat, a harmadik nemzedéket és a negyedik nemzedéket azoknak az esetében, akik gyűlölnék engem. ... Én vagyok Jehova, a ti istenetek, aki kihoztalak benneteket Egyiptom földjéről, hogy ne szolgáljatok rabszolgáikként, és összetörtem igáitok rúdrait, s emelt fővel járatlak titeket. De ha nem hallgattok rám, és nem tartjátok meg mind e parancsolatot, elvetitek rendeleteimet, s lelketek megutálja bírói döntéseimet, és nem cselekszettek minden parancsolatom szerint, hanem még szövetségemet is megszegitek, akkor én a következőket teszem veletek: büntetésként rettegést bocsátok rátok, tüdővésszel, forrolással, melyek tönkreteszik a szemet, és elepesztik a lelket. Hiába fogjátok vetni magotokat, mert ellenségeitek felemésztik. Ellenetek fordítom arcomat, és elestek majd ellenségeitek előtt; gyűlölőitek taposnak benneteket, és menekülni fogtok, amikor senki sem üldöz titeket. ... Ó, Isten, bárcsak megölnéd a gonoszt! Akkor a vérbűnös emberek eltávoznának tőlem, akik saját elképzeléseik szerint beszélnek rólad; méltatlanul veszik ajkukra nevedet – ellenségeid. Vajon nem gyűlölöm-e ádáz gyűlölőidet, ó Jehova? Nem iszonyodom-e az ellened lázadóktól? Teljes gyűlölettel gyűlölöm őket. ... Ahol nem fogad be valaki titeket, és nem figyel a szavatokra, ott kimenve abból a házból vagy abból a városból, rázzátok le a port lábatokról. Bizony mondom nektek, Szodoma és Gomora földjének elviselhetőbb dolga lesz az ítéletnapon, mint annak a városnak. ... Bizony, bizony mondom nektek, ha a búzaszem nem esik a földbe, és nem hal el, csak egy szem marad; de ha elhal, akkor sok termést hoz. Aki kedveli a lelkét, elpusztítja azt, aki azonban gyűlöli a lelkét ebben a világban, örök életre fogja megóvni azt. Ha valaki szolgálni szeretne nekem, kövessen engem, és ahol én vagyok, ott lesz az én szolgám is. ... Ha valaki hozzám jön, és nem gyűlöli apját, anyját, feleségét, gyermekeit, fivéreit és nővéreit, igen, még a saját lelkét is, nem lehet a tanítványom. Aki nem hordozza kínozlopát, nem lehet a tanítványom. ... De ha akár mi, akár egy mennyei angyal más evangéliumot hirdetne nektek, mint amit mi hirdettünk, átkozott legyen! ... Amikor az emberfia megérkezik dicsőségében, és vele együtt az angyalok mind, akkor leül az ő

dicsőséges trónjára. És eléje gyűjtik az összes nemzeteket, ő pedig különválasztja egymástól az embereket, mint ahogy a pásztor különválasztja a juhokat a kecskéktől. ... De még ha mi vagy egy angyal az égből hirdetne is nektek jó hírként valamit azon túl, amit mi jó hírként hirdettünk nektek, átkozott legyen! Amint a fentiekben mondtuk, most ismét mondom: akárki is az, aki nektek jó hírként hirdet valamit azon túl, amit elfogadtatok, átkozott legyen! ... »Ne sírj! Íme győzött a Júda törzséből való oroszlán, Dávid gyökere, hogy felnyissa a tekercest, és annak hét pecsétjét.« ... És láttam egy másik jelet az égben, nagyot és csodálatosat: hét angyalt hét csapással. Ezek az utolsók, mert általuk bevégeztetik az Isten haragja. ... És hallottam, hogy egy harsány hang a szentélyből ezt mondja a hét angyalnak: »Menjete, és öntsétek ki az Isten haragjának hét csészéjét a földre!« És elment az első, és kiöntötte csészéjét a földre. És fájdalmas és rosszindulatú fekély lett azokon az embereken, akiken rajta volt a vadállat jele, és akik imádták annak képmását. És a második kiöntötte csészéjét a tengerbe. Az pedig vérré vált, mint amilyen a halott vére, és minden élő lélek meghalt, igen, ami a tengerben volt. És a harmadik kiöntötte csészéjét a folyókba és a vizek forrásaiba. Azok pedig vérré váltak. És hallottam, hogy a vizek fölött levő angyal ezt mondja: »Te, aki vagy, és aki voltál, a Lojális, te igazságos vagy, mert ezeket a döntéseket hoztad, hiszen szentek és próféták vérét ontották ki, te pedig vért adtál inniuk. Megérdemlik. ... És a negyedik kiöntötte csészéjét a napra, és a napnak megadatott, hogy tűzzel perzselje az embereket. ... És az ötödik kiöntötte csészéjét a vadállat trónjára. És elsötétült annak királysága, ők pedig a nyelvüket kezdték harapdálni fájdalmukban. ... És a hatodik kiöntötte csészéjét az Eufráteszre, a nagy folyóra, és kiszáradt annak vize, hogy elő legyen készítve az út a napkeletről jövő királyoknak. És a hetedik kiöntötte csészéjét a levegőre. Erre egy harsány hang jött a szentélyből, a trón felől, és ezt mondta: »Meglett!«» (2Móz. 12:12–13, 2Móz. 20:4–5, 3Móz. 26:13–17, Zs. 139:19–22, Mt. 10:14–15, Jn. 12:24–26, Lk. 14:26–27, Mt. 25:31–32, Gal. 1:8–9, Jel. 5:5, Jel. 15:1, Jel. 16:1–6,8,10,12,17) Amit mondtak, megmondták, s az inkvizíció csak hozzátette a magáét. Biztos, egészen biztos, Mária, hogy a kereszténység szintisztán a szeretet vallása és semmi másé? Egészen biztos, hogy csakis úgy válhat minden ember szeretett felebarátommá a földön, hogy elátkozom, megégetem, megsemmisítem, istenemmel még az írmagját is kiirtatom ellenfeleimnek, ellenségeimnek?

Minden tisztelem a génuszé. Minden tisztelem a lángészeké, a lánglelkeké. Minden tisztelem azoké, akiknek a kegyelem által kivételes tudás jutott, minden tisztelem azoké, akikben nagy érzések dúlnak, minden tisztelem a hit és a tudomány tiszta lelkű prófétáié, apostolaié, szerzeteseié, minden tisztelem azoké, akik képesek életüket föláldozni meggyőződésükért, hitükért, üdvösségükért, küldetésükért – csak akkor bizonytalanodom el,

amikor azt látom, hogy a mások életét is ugyanúgy képesek föláldozni a maguk meggyőződéséért, a maguk hitéért, a maguk lelke üdvéért, a maguk küldetéséért. Egészen biztos, hogy hatalmas erőszakot kellett tennie Nagy Konstantinnak, Nagy Theodosziosznak, Nagy Károlynak az egyházon, hogy megtehesse a Bárányt Oroszlánnak, Fővezérnek, Hadúrnak? Egészen biztos, hogy hatalmas erőszakot kellett tennie a pápaságnak a szeretet vallásán, hogy máglyák, tortúrák, istenítéletek vallásává válják? Egészen bizonyos, hogy hatalmas erőszakot kellett tennie a dogmatikus teológia egyházának a belőle kinőtt akadémiai tudományon ahhoz, hogy az a teleologikus dogmatika tudományává válják? A katolicizmus történelmi szerepe elvitathatatlan és elévülhetetlen. Elképzelni is szörnyűséges, mi lett volna belőlünk, Európából a katolicizmus rettegett rémuralma poklának, végítéletének, apokalipszisének, kárhoztatásának, istenevő kannibalizmusának rémuralma nélkül a népvándorlás barbár hordáinak pokla, végítélete, apokalipszise, kárhoztatása, a tényleges kannibalizmusból épp hogy csak kinőtt, vagy ki sem nőtt hadúrhívó rettegett rémuralma alatt! Lehet, nagyon is meglehet, hogy a gyűlölet olyan dialektikus fékező és hajtóerő, amely nélkül nem működhetett eddig múltunk, a történelem, de számomra az is napnál világosabb, hogy éppen a vak szeretet ideájával összenőtt vak gyűlölet az, amellyel leterhelve nem működhet már a legközelebbi jövőnk sem.

Mózes üzenetének tengelyében ez áll: Elvész Izrael, ha tőle idegen kultúrák hatására idegen hitet, idegen törvényeket követ, Izrael sikeres túlélése az egyistenhiten, a zsidóság külön istenének hitén áll vagy bukik. Jézus üzenetének tengelyében ez áll: Ne tévelyegjetelek tovább, haladéktalanul térjetelek vissza az engem elhívó Úr útjára, mert közel a vég, közel a végítélet, és csak kevesen részesülhetnek irgalomban, kevés a kiválasztott, hát féljetelek a Gazdát, féljetelek az általam kegyelmet ígérő Atyát, az örök életért, az üdvösségért semmi sem lehet drága, ne késlekedjetelek! Pál üzenetének tengelyében ez áll: Az apostol is csak ember, a jeruzsálemi egyház oszlopai is csak emberből vannak, és az emberi jellem ingatag, az emberi elme olykor kihagy, az emberi emlékezet olykor elhomályosul, de én médiumi állapotban magától a Megváltótól kapom a tudást, hát egyedül nekem higgyetelek! Mózes túlélő-törvénye a test törvénye, Jézus Krisztus szeretet-törvénye a hívó lélek törvénye, az Úr Ábrahámnak tett ígérete a jogos örökösre, Dávid sarjára, Jézusra szállt, aki azt értünk vállalt kínhalálával tovább testálta mindazokra, akik hitükkel és életükkel kiérdemlik. Ez az egyetlen igaz, létező evangélium, és aki mást hirdet, legyen átkozott, legyen átkozott, legyen átkozott! Ha Mózes, Jézus, Pál hatalmas az övéi szeretetében, hatalmas a nem-övéi gyűlöletében is. Amennyiben a Biblia valóban egységes morálrendszert képvisel valamennyi könyvével, úgy a könyvekben az egységet, mint magában a könyvet író emberben, az őseredeti ambivalencia valósítja meg.

Az a baj, Mária, hogy én nem tudok sem átkozni, sem gyűlölni. Nincs meg hozzá a képességem. A te szénád jól áll, a te szájadból jól hangzik, mert te mély meggyőződéssel tudod vallani, hogy az emberi oroslánok, akik az erő, a tudás hatalmát a szeretet hatalma nélkül bitorolják, a legméltóbbak az egyetemes gyűlöletre, én azonban, bár nekem is igazán sok keservem van az oroslánkirályokkal s a territoriális küzdelmek, a rangsorviták minden fajtájával és nemével, a gyűlöletig sohasem vagyok képes magamat feltüzelni. Nem állítom, hogy kiveszett volna belőlem minden agresszivitás, indultba jönni, ingerültté válni, vagdalózni, csapkodni azt persze tudok, sőt, elvileg azt sem zárom ki, hogy adott esetben a kölykeimért esetleg még ölni is képes lennék, de mindezt gyűlöletté érlelni magamban, és hordozni időtlen időkön át – erre én alkalmatlan vagyok. Tudom, ez nem érdem, tudom, ez nem erény, sokkal inkább fogyatékoság, de mit tehetnék ellene. Nekem a gyűlölet nem nőtt ki, mint prófétának a humorérzék.

Lehet, hogy a gyengeség mondatja velem, lehet, hogy a tehetetlenségre gyártok ideológiát, miközben túlvállaló, küzdő típusnak képzelem magam, mindenesetre én a gyűlöletből nem tudok erőt meríteni, így aztán meggyőződésemmé vált, hogy semmi és senki nem lehet méltó a gyűlöletre, mert éppen a gyűlölet az, ami valamennyiünkhöz a legméltatlanabb. Te mondhatod, mert szívedből mondod, hogy jó oka volt választott hazádnak, az Egyesült Államoknak lerohanni és ki tudja meddig, ki tudja, milyen lángokba borítani a gyűlölt terrorista-fészek Irakot, nekem, a saját meggyőződésemmel azonban azt kell mondanom, hogy semmiféle háborúra senkinek nem lehet jó oka, mert igazságos háború nem létezik, igazságos háború csak az lehet, amelyik sohasem robban ki. Éppen elég igazságtalanság, hogy hosszú százezer éveken át, mióta csak az eszünket tudjuk, háborúzásra voltunk ítélve, most már kell alternatív megoldást találnunk a konfliktusainkra, és ehhez nem elég a világgazdaság spontán globalizációja, ehhez lelkületünkben is változnunk kell, ha valóban jót akarunk. A *bibliai* szeretet és gyűlölet számomra úgy jelennek meg összenőtt ikreként, mint ugyanannak a botnak a két vége, egy töről metszett egyazon ág egyazon hajtása, bármelyik végét kapjam is marokra, a másik vége mindig üt, mindig elpusztít valamit. *Ennek* a szeretetnek a hatalmára én sohasem fogom rábízni magam, Mária, mint ahogy egyetlen hatalomra sem, legfeljebb szükség esetén számolok vele, megadva Istennek, ami Istené, a császárnak, ami a császáré, szeretteimnek, barátaimnak, felebarátaimnak, honfitársaimnak, embertársaimnak, hazámnak, pátriámnak, önmagamnak pedig azt, amit kinek-kinek adni tudok, amivel kinek-kinek tartozom. A hatalmi ágazattá nőtt, konzervatív mózesi szeretet, az ugyancsak hatalmi ágazattá terebélyesedett, ezer évek múltán ugyancsak konzervatív jézusi szeretet, a bibliai Pál hasonlóképpen még mindig konzervatív szeretete

számomra ugyanúgy nem követhető út, mint ahogyan nem követhető út a természeténél fogva egyfolytában konzervatív, mert minden újat bedaráló, szellemébe bekebelező akadémiai tudás útja, még akkor sem, ha mindkettő örökösen megújulónak szeretné gondolni magát, s még akkor sem, ha tisztában vagyok vele, hogy nélkülük ez a mi világunk mozdulni sem tudna.

Gyűlölni nem tudok. Igaz. De ez még nem elegendő ok arra, hogy megtagadjam származásomat, megtagadjam állati örökségemet. Hová is lennék nélküle! Szeretni sem tudok úgy, ahogyan Mózes, Jézus vagy Pál rám parancsolta, de ez még nem lehet elegendő ok arra, hogy megtagadjam isteni örökségemet, és önként lemondjak róla. Hová is lennék nélküle! Tudni, gondolkodni, írni sem tudok úgy, mint ahogyan azt az akadémia meg szabná számomra, ha alávethném magamat kimondott és kimondatlan kánoni parancsolataiknak, de ez még nem lehet elegendő ok arra, hogy megtagadjam és elvessem mindazt, amit az akadémia határcölöpein belül szenvedtek világra és hagytak ránk az akadémiai tudás és gondolkodás írástudó nagyjai. Hová is lennék nélkülük!

Úgy is van. A konzervativizmus a mi kultúránk talaja, ahol valaha lábunkat megvetettük. Hová is lennék nélküle! A mindig megújuló és mindig önmagába visszatérő konzervativizmus az, amibe százezer évek óta beleszületünk, a konzervativizmus eddig bekebelezett eredményeiből élünk mind a mai napig, a konzervativizmus kapaszkodó gyökerei nélkül, mint bukfenckórót a bugaci homokon, csak sodorna minket a szél, a konzervativizmus kontrollja nélkül egy lépést se a jövőbe, de senki sem veheti komolyan azt a paradoxont, hogy a konzervativizmusé a jövő. A magam részéről abban hiszek, hogy mi már ennél sokkal messzebb tartunk. Abban hiszek, hogy ha összekapjuk magunkat, mi már ennél sokkal többet tudhatunk.

Hatalmi helyzetünk indíttatására beképzelné, hogy jogunk, sőt kötelességünk droggal, kemikáliával, szikével, sugárral, kővel, baltával, karddal, buzogánnyal behatolva kedvünk szerint alakítgatni az agy sejt- és tudatállományát – ezt bizony nem minősíthetjük másnak, mint a legelvakultabb, legelvadultabb, legpogányabb barbár agresszióknak. De semmivel sem kevésbé elvakult, elvadult, pogány és barbár agresszió az Ige, a Szó, az Igazság hatóerejével semmisíteni meg – bármilyen szándékkal – az öntudatlanságig kiszolgáltatott hívő hívek mentális szuverenitását. Mert nem igaz ugyan, hogy nem fertőz, ami a szájon bemegy, de igaz, hogy nem az fertőz igazán, ami a szájon megy be, hanem ami ige alakban a szemén és a fülön át.

Tudok agy- és szívsebészetről, akiknek nem elég a mütő és az eszközök fertőtlenítése, a beavatkozáshoz újra és újra beavatottá kell lenniük, mütét előtt meggyónnak, megáldoznak, vagy hitük szerint más módon tisztítják meg lelküket, mert másként nem éreznek

felhatalmazást, hogy szakrális feladatukba belevágjanak. Talán egyszer majd egy Semmelweis Ignác arról is képes lesz meggyőzni bennünket, hogy az a nyílt seb, amelyet a szó, az ige vagy éppen egy műalkotás befogadásához tárunk magunkon, legalább akkora esélyt kínál láthatatlan kórokozónak, mint egy szülő anya testnyílása. Talán egyszer majd megtanuljuk, miként kell kezét és lelkét mosnunk minden behatolás előtt. Talán egyszer majd megérjük, hogy prófétáinknak, hírhozóinknak és varázslóinknak nem csupán a szándéka, hanem a keze és az elméje is tiszta lesz, amikor agyunkhoz, szívünkhöz közelítenek.

János azonban nem Jónás. (A legnagyobb hal sneci volt életemben, s egy deci bortól mólés vagyok. Sóderhányáson alpinista lettem, s nyomot csak nyomokban hagyok.) Én nem csak úgy a rühellésért rühellem a prófétaságot, én azért rühellem, mert nem vagyok az. Engem nem kötöz itt két- (vagy akár hat-) milliárd ember, hogy belőlem hű állatuk legyen. Az én testemmel nem fognak a vonatkerekek húsdarálót játszani. (Komoly volt – komor lett. Kérlelt: meg ne fojtaná pár szó. De költő és isten ne kérjen! Szárszó.) Én önző, önmegvalósító magángondolkodónak születtem, aki a túlvállalást elérékenyült rokonszenvvel szemléli ugyan, maga sem mentes tőle, sőt, de nem érdemnek, hanem aránytévesztésnek, esetenként kóros aránytévesztésnek tartja. Persze az már más kérdés, hogy ki mit vesz fel az önmegvalósítás programjába; számomra a belátás, a beleélés, a befogadás, az irgalom, a szolidaritás, az átvállalás, az együttérzés, az együttlátás és más efféle képtelen képességek megszerzése ugyanúgy a vagyonosodás része, mint Arisztotelész számára a rabszolgák begyűjtése szakavatott hadviselés útján. És természetesen a javak megszerzése nálam is ugyanúgy a társadalom működőképességének előfeltétele, mint Arisztotelésznél, mert a mi társadalmunk szövete hasonlóképpen nem állhat össze mindezen megszerzendő morális energiahordozók nélkül, miként nem működhetett Arisztotelész társadalma rabszolga nélkül, aki munkaeszközként a szövőszék vetélőjét volt hivatva mozgatni izomerejével.

Én a magam meggyőződésével nem állok fölötte sem állatnak, sem embernek, sem semminek, de azt sem tűröm, hogy bárki elhelyezzen bármiféle hierarchiában, akár alá-, akár fölérendelt státusban. Én nem érzem magam felsőbbrendű lénynek egy pillangónál, csak azért, mert én tudok gyönyörködni az ő szépségében, ő pedig – feltételezésem szerint – az enyémben nem. Könnyen meglehet, hogy ha tudna, sem volna rá elég oka. A vércse, az oroszlán, a delfin, a káposztalepke, a tarajos sül már elérte, legalábbis a mi szemszögünkből nézve, hogy úgy vércse, úgy oroszlán, úgy delfin, úgy káposztalepke, úgy tarajos sül, ahogy van. Bennem még csupán az ember ígérete van meg, én még csak szinopszis vagyok, nekem még emberré kell válnom. Mindenekelőtt azzal, hogy alázattal, de megalázkodás nélkül,

önbecsüléssel, de önhittség nélkül próbálom keresni a helyemet a mindenségben és közvetlen kapcsolataimban, a totalitás mindennel és mindenkivel azonos értékű részesalkotójaként.

Ideje volna végre tudomásul vennünk az emberi minőséget olyannak, amilyen: ambivalens sorsával, ambivalens múltjával, ambivalens jelenével és prognosztizálhatóan ambivalens jövőjével egyaránt. Ideje volna végre szélsőséges indulatok és gerjesztett félelmek nélkül szembenézni ősidőktől cipelt ellentmondásainkkal: állati és isteni örökségünkkel, démoni és angyali üzeneteinkkel egyaránt, amelyet Jung előtt és Homérosz között talán csak a legnagyobb görög tragédiaírók, majd Shakespeare és a mi Madáchunk sejtett meg igazán. Bármilyen nem létező egyértelműséget, bármilyen nem létező tudást megtenni hitünk, életünk és jövőnk sarokkövének, ez valóban nem más, mint a legabszurdabb skizofrénia. Hogyan is lehetnénk képesek a bennünk élő, öröklött állatit meghaladni, ha nem vagyunk képesek az állati múlt puszta tényét tudomásul venni, ha nem akarjuk elfogadni, ha nem akarjuk megismerni. A bennünk élő sátánt nem elpusztítani kell, hanem megismerni és megszelídíteni. Állati múltunktól monomániásan menekülni, állati örökségünket monomániásan háritani, árnyékénünket kényszeresen ellenségképekre vetítve át: ez annyit jelent, mint lemondani a változás, a változtatás valódi esélyéről. Lelkünk rajta.

Ha tehát arra kérsz, magyarázzam el, mit jelentenek *A szellem kalandjaiban* ezek a sorok: „Szánalmas nézni, kezed mennyire reszket! Ne félj, tiéd, nem veszhetsz el, bizalommal tedd le a keresztet!” – akkor válaszul ilyen végeláthatatlan fejtegetésekbe kellene bonyolódnom, vagy még végeláthatatlanabbakba, parthatatlanul, mert hogy mi mindent jelent az a kereszt, amelyet cipelünk, hurcolunk, vonszolunk kultúránkban évszázadról évszázadra, évezredről évezredre, az tételesen leírhatatlan, az felsorolhatatlan, az megfoghatatlan, így aztán az ember csupán reménykedhet, hogy egy angyalsuhintásos pillanatban elébe hullott metaforát, amely sűrítve hordozza magában a lényegét, fejtegetni nem kell. Nem is lehet. Nem is szabad. Mint ahogyan nem szabad egy viccet sem megmagyarázni, mert nem tapogatózásra, hanem érintésre működik. Megpróbálhatom, meg is próbálom kitömöríteni, átélhetővé tenni azokat a tömböket, amelyeket két évtizeddel ezelőtt *A szellem kalandjaiban*, egy merőben más kódrendszerben csupán jelezni, érzékeltetni lehettem képes, némi impulzust adva a szabad asszociációknak, de hogy birtokába juthatok-e a szabatos megjelenítési formának és a hozzá szükséges kifejezőerőnek – sejtelmem sincs. Amit most megtehetek: magamba szálllok, magamba nézek, mint egy keleti szerzetes, és rajzolom kint, a porba a magam mandaláit, amit belül sejtek, amit belül látok.

Utóirat: Alighanem úgy kell lennie, hogy kivágom azt az eperfát, pedig nem is szörnyeteg, nagyon is lehet szeretni, alig vártam, hogy megnőjön ilyen szép nagyra, de akkor is ő van miértünk és nem mi őérte, mi ültettük őt, és nem ő minket. A szívem megszakad, de végzek vele, mert elburjázott fölöttünk, és megrondítja az életünket. El tudod te azt képzelni, hogy ne engedhessek majd békességben játszani egy unokát ki a nyári udvarra, örökös rászólások, fegyelmezések, fenyítések nélkül: ne menj oda, le ne ülj, töröld meg a lábadat! Megcsonkítani, meggyalázni pedig a mi fánkat nem akarom. Annál nekem sokkal többet jelent. Annál nekem minden fa sokkal többet jelent. Én fogom kivágni, a saját kezemmel, mert nyilvánvaló, hogy Krisztina, bár mellettem áll, nő lévén gyenge hozzá testben és lélekben, természeténél fogva nem bírhat vele, és valakinek a piszkos munkát is vállalnia kell. Avatatlan idegenre nem bízhatom. A lugas pedig rózsából lesz. Mert szép. A szőlő nálunk nem kultikus növény. Lesz szőlő is, de csak hátul, a haszonágyások között, a gyümölcséért. Ott a helye.

Legalábbis én így gondolom.

Tizenkettedik mandala Az elszexelt Paradicsom

Ősi, nagy mítoszaink hitelét a modern kor aktuális sztártudománya, a genetika fogja megmenteni és újra visszaadni a világ számára – ha hinni lehet Spencer Wells népességgenetikusnak. Épp most nézem a tudományos ismeretterjesztő csatornán, amint sugárzó tekintete találkozik a hatvanezer éves Ádáméval, pontosabban annak az ő megrendelésére néhány perce elkészült hiteles szobormásásával. A műalkotáshoz az ihletet a férfiágon öröklődő Y kromoszómák módszeres vizsgálati eredményeinek és a bibliai teremtésmítosz hagyományos felfogásának első pillantásra nyilvánvaló átfedése kínálta.

Az alapkoncepció abból a felismerésből adódik, hogy az átörökítés folyamatában a férfiak örökítőanyagát hordozó Y kromoszómák az egyes szakaszaikon bekövetkezett véletlenszerű változásokat, a mutációkat is hűen továbbadják, és ezek az átörökített mutációs jegyek kétséget kizáróan bizonyítják a hordozóik között fennálló rokonságot. Tehát ha ugyanazt az elváltozást kimutatjuk Dzsingisz kán és tizenhatmillió ma élő ázsiai férfi kromoszómáin, akkor az a tizenhatmillió férfi egytől egyig bizvást tekintheti magát Dzsingisz kán egyenesági leszármazottjának. Ha pedig az egész földkerekségre kiterjedő genetikai vizsgálat képes kimutatni egy olyan kromoszóma-elváltozást, amely minden ma élő férfi génjeiben ugyanazon a szakaszon ugyanott és ugyanúgy megtalálható, bizonyosak lehetünk abban, hogy mi, macsók valamennyien egy ősapától származunk. Most már csak a földrajzi helyet kell megtalálnunk, ahol ez a genetikai Ádám megszülethetett, és máris ott vagyunk az Édenkert kellős közepén. Tudományos világképünk szerint ennek a helynek természetesen nem kell feltétlenül megegyeznie a róla szóló mítosz földrajzi helyével, a Pison, a Gihon, a Hiddekel és az Eufrátesz elágazásánál.

A genetikusok molekuláris órája szerint a földön ma élő közel hárommilliárd férfi egyetlen közös génmutációjának, és vele együtt közös ősapánknak a korát is mintegy hatvanezer évre taksálhatjuk. A következő kérdés tehát: hol találunk a világon éppen hatvanezer éves embermaradványokat? New Yorkban, az Amerikai Természeti Múzeumban. Legalábbis a koponyáját. Lelőhelyéről kapta a nevét: **Kafsa**. Nem hatvanezer éves ugyan, hanem százezer, de megközelítésnek ő is kiválóan megteszi. Élnek-e (lehetőleg elzártan,

minél hívebben őrizve az ősi formát) valahol a földön olyan törzsek, amelyek a legtisztábban magukon hordozzák a százezer éves fosszília rekonstruált küllemi jegyeit, s ugyanakkor elmondhatjuk, hogy férfúiban az a bizonyos, valamennyi ma élő férfi Y kromoszómáján kimutatható mutáció is jelen van? Igen, találunk ilyet: Wells a kontinensen számára fellelhető Y kromoszómákat szemügyre véve úgy véli, a nyomok a kelet-afrikai Rift-völgyi vidékekre, Tanzánia vagy Etiópia térségeibe vezetnek, és meggyőződése, hogy az Édenkert első számú genetikai jogörökösének adja meg az elvárható tiszteletet, amikor a kevésbé ismert, de rendkívül tehetséges vadászó-gyűjtögető Hutzabe törzs főnökével, Juliusszal ráz kezét. Az arc már pusztán ránézésre is majdnem szakasztott olyan, mint amilyent egy Ádám-kutató genetikus megálmodhat. (Aki keres, az talál. „András, Simon-Péter testvére volt az egyik, akik hallották, amit János mondott, és követték Jézust. Először a saját testvérével, Simonnal találkozott, és ezt mondta neki: Megtaláltuk a Messiást.”) Ezután már csak arra az emberre kell rábukkannunk, aki elég bátor és szakmailag elég járatos elkészíteni Kafsa és Julius fotójának egybevetése alapján a genetikailag köztes Ádám fantomszobrát, valahol a kettő között félúton véve támpontot.

Frank Bender igazságügyi szakértő grafikus és szobrász arcreekonstruktőr a mi emberünk. Szakmai tapasztalattárából olyan állambiztonsági célokra kifejlesztett módszereket mozgósít, amelyeket a terrorista-elhárítás szolgálatában is alkalmaznak. Van két kiindulási pontunk. Az egyik: egy fosszilis lelet arckoponyai csontszerkezete. A másik: az élő, a hús-vér törzsfőnök, aki külső megjelenésével még a törzs többi férfitagjainál is jobban megfelel az előzetes küllemi várakozásoknak. És van egy kiváló segédeszközünk is: a számítástechnika.

A százezer éves és a jelenkori, ám csontszerkezetében szintén archaikus forma egybevetésével láthatóvá válik a különbség, amely az eltelt idő folyamán fokozatosan alakult ki, és amely különbséget fázisokra tudjuk bontani, mondjuk tízezer évet ugorva filmkockánként. Ha igaz, hogy Kafsa koponyája százezer évvel idősebb Juliusénál, és számítógépünktől tíz fázisképet kértünk az idő függvényében kialakult különbségekről, akkor nincs más dolgunk, mint elszámolni Juliustól visszafelé hatig (Kafsától Julius felé négyig), és játszva eljuthatunk a hatvanezer éves genetikai Ádám fantomképének háromdimenziós vázlatához. Az arcfelismerő program az egyediség jellemzőit adó változókat méri: a szemek távolságát, az orr szélességét és más ilyeneket, több mint kétszáz olyan tényezőt, amelyeket értelmezve a számítógép matematikai modellté rendszerezve képes kialakítani Kafsa ősember-arcát. Ugyanez történik Julius törzsfőnök arcának számítógépbe vitt adataival is. A komputer egybeveti a két adatállományt, majd a háromdimenziós nyomtató kézzel fogható alapot nyújt Brender számára a művészi átlényegítéshez: az arcvonásokban, beleérző művészi

hozzáadással, megszülethet az egyénítés, a személyiség varázsát pedig a helyükre illesztett élethű üvegszemek fogják sugározni, tekintettel a tekintetre, mert hogy valójában az a lélek tükre.

Ez az Ádám nem a közel-keleti Ádám. Nem is Michelangelo itáliai Ádámja. De ugyanakkor nem is a huszadik század elején firtatott félig majom, félig ember köztes ős. Ez az Ádám, ha öltönyt ölt és számítógép elé ül egy üvegfalú irodában, már a megtévesztésig mi vagyunk. Csokibőrű, fekete laticellhajú, húsos orrú, húsos ajkú, kicsit csapott homlokú, de izzik a szembogara, s ahogy elnézi őt genetikus ihletője és megrendelője, szent meggyőződésévé válik: a figura rendelkezik mindazon férfierényekkel, amelyek egyedüli túlélővé tették őt – nemkülönben családját és leszármazottait – a túlélésre vele egy időben pályázó alternatív Homo-fajok képviselői közül. Elég egy fél percig még ráfüggeszteni a tekintetünket, hogy a narrációt hallva mi is látva lássuk: egész lényé bátorságot, bölcsességet, eltökéltséget, felelősséget, kreativitást és kalandvágyat, nagyra hivatottságot sugall, s a benyomások alapján hinnünk kell, hogy beszédtechnikája és szavakészsége is magasan a vetélytársak fölé emelte őt ott, az etiópai Éden térségében, vagy kiűzetése után az Édentől nyugatra. Ha volt ilyen. És mindezek előtt, mellett és fölött: egyedüli ősapánk, ami azt bizonyítja, hogy hatvanezer év óta valamennyien testvérek vagyunk.

Megismerkedni a genetikai Ádámmal: ez a tudomány, a képzőművészet, a költészet és a hitbéli hagyomány egymásra találásának, egymásba fonódásának, egymás kölcsönös igazolásának a diadala. A kísérleti eredményekre alapozó tudomány, oly sok kétség után, végre kézzelfogható bizonyítékot szolgáltat a Szentíráshoz, s így ismét esélyt kínál az összeölelkezésre. Meg az összefonódásra. (Az összkép ugyan némi férfisoviniszta beállítottságot sugall momentán, de eljön még a mitokondriális Éva ideje is, mert van igazság a földön.)

Hátra van azonban még egy utolsó próba: a végső egybevetéshez a bibliai mítosz megfejtése alapján is el kell készítenünk Ádámunk portréját. Ha a két ősapá-fantomképünket, a genetikait és a bibliait egymásra tudjuk vetíteni, és ha szerencsénk is van, az egyezések és a különbözőségek bizony hasznos tanulságokkal szolgálhatnak az önismerethez, amely talán még a heuréka-élménynél és a tudományos fokozatoknál is fontosabb.

A feladat azonban egyáltalán nem olyan ártatlan és nem olyan veszélytelen, mint amilyennek futó pillantásra látszik. Miképpen az is csak futó pillantásra látszik ártatlannak és veszélytelennek, hogy a testvériség, a felebarátiság, a kölcsönös felelősség normatívái genetikai bizonyítékokkal kívánjuk megalapozni. Amikor egy közösen örökölt génmutációra hivatkozva állítjuk azt, hogy szeretnünk kell egymást, mert bibliai és genetikai értelemben

egyaránt testvérek vagyunk, akkor valójában egy befejezett mondat látszatával megjelenő nyílt végű kijelentést fogalmaztunk meg, és homályban marad a konklúzió. A befejezett mondatok látszatával megjelenő nyílt végű kijelentések veszélye éppen a ki nem mondott, meg nem fogalmazott folytatásban, a latens következtetésben áll.

Ha azt mondjuk: nem szabad bántanunk a csimpánzokat, kiváltképp pedig a bonobókat, mert géntérképeink alig több mint egy százalékban térnek el egymástól, akkor az nagyon humánusan hangzik, de ebből a logikából kimondatlanul egyszersmind az is következik, hogy a tabu alapja a fajrokonság foka. Így viszont egy önkényesen megválasztott százalékon felüli genetikai eltérés esetén már semmiféle lényt nem kell közeli fajroknak tartanunk, tehát nyugodtan láthatjuk – mondjuk, akár a delfinekben is – a prédaállatot. Ha közös ősökre hivatkozva állítjuk azt, hogy rasszra való tekintet nélkül szeretnünk kell egymást, mert valójában testvérek vagyunk, akkor az nagyon humánusan hangzik, de kimondatlanul egyszersmind azt is állítjuk, hogy akivel nincs közös felmenőnk, aki nem testvérünk, az nem tarthat jogos igényt a szeretetünkre, sőt bizvást tekinthetjük akár ellenségünknek, bizvást tekinthetjük akár prédaállatnak is, és ha történetesen élnének még Neander-völgyiek, akiről a genetika tudománya bebizonyította, hogy nem vér a vérünkben, egyikük sem, mi a tápláléklánc csúcsán minden lelkiismeret-furdalás nélkül, ártatlan bociszemekkel gyilkolhatnánk őket halomra, aktuális érdekeink szerint, miként azt feltételezhetően tettük annakidején nagyon is természetesen, maximum az állatvédők ágálhatnának, mint a bálnákért vagy a delfinekért. És ugyanez lehetne érvényes akár a tűzföldi bennszülöttekre, a zulukafferekre, a pigmeusokra, a melanézokra, a polinézokra, az indonézokra, a szingalézokra, az asztronézokra, bárki lényre földön és égen, ha ne adj’ isten bebizonyosodna róluk, hogy genómjuk nagyobb eltérést mutat, mint ami a genetikai testvériség vagy bármely Szövetség kánonjában meg van írva. De hát hál’ istennek a testvériség érzése nem vérségi kérdés, nem is genográfiai adatbázison múlik, hanem az együvé tartozás tudatán és vállalásán. („Ki az én anyám, és kik az én testvéreim?” És kinyújtva kezét tanítványai felé, ezt mondta: „Íme! Az én anyám és az én testvéreim!”)⁷⁶ Sőt! Etológusok, akár humánetológusok is, igazolhatják, hogy kirajzás, elszakadás után a vérrokonok bestiálisabb ellenségekké válnak, mint a távoli idegenek. Sem a csimpánzokat, sem a bonobókat, sem a delfineket, sem állatokat, sem az embereket, sem a fehéreket, sem a feketéket, sem a sárgákat, sem a vörösöket, sem a cigányokat, sem a zsidókat, sem a férfiakat, sem a nőket, sem a világosokat, sem a világtalanokat, sem az alkotókat, sem a felkötőket, sem

⁷⁶Mt. 12.48–49.

az elnököket, sem az ülnököket, sem az álnokokat, sem a hívatlanokat, sem az elhivatottakat, sem a kiválasztottakat, sem a kivetetteket nem a megismert géntérkép alapján kell szeretni. Egyáltalán nem *kell* szeretni. Nem azért szeretünk, mert szúrós tekintetet érzünk a hátunk közepén; azért szeretünk, mert szeretni jó és megvan rá a képességünk. Azért szeretünk, mert igényünk van rá. Akinek van, amennyi van. Valamennyi mindenkinek van. Szeretni azért szeretünk, mert azt érezzük, hogy többé válunk általa, gazdagabbak leszünk, jobb lesz a közérzetünk, tetszőbb lesz körülöttünk a világ, amelyet így aztán még jobban szerethetünk, és jobban szerethetjük benne magunkat is, bűnben vagy büntelenül, börtönben vagy szabadon, paradicsomi ártatlanságban vagy Káin utódjaként az Édentől keletre. A valódi együvé tartozás atavisztikus élménye és igénye eredendőbb bármely közös ősnél és fölötte áll minden vérvonalnak.

A kitérő után vissza a bibliai önismerethez.

Az ember és a felesége pedig mindketten meztelenek voltak, mégsem szégyellték. A kígyó pedig óvatosabb volt minden mezei vadnál, melyet Jehova Isten alkotott. Ezért így szólt az asszonyhoz: „Valóban mondta Isten, hogy nem ehettek a kert minden fájáról?” Az asszony erre így felelt a kígyónak: „A kert fáinak gyümölcséből ehetünk. De a kert közepén levő fának a gyümölcséről Isten ezt mondta: »Abból ne egyetek, ne is érintsétek, hogy meg ne haljatok.«” A kígyó erre azt mondta az asszonynak: „Bizony nem haltok meg. Mert Isten tudja, hogy amely napon esztek arról, megnyílik a szemetek, és olyanok lesztek, mint Isten: tudni fogjátok, mi a jó és mi a rossz.” Az asszony pedig látta, hogy a fa termése evésre jó, olyan, ami vonzó a szemnek, igen, a fa ránézésre kíváncsú volt. Így hát szakított a gyümölcséből, és evett belőle. Majd adott belőle a férjének is, amikor az vele volt, és ő is evett. Ekkor megnyílt mindkettőjük szeme, és észrevették, hogy meztelenek. Ezért fügefaleveleket fűztek össze, és ágyékkötőket készítettek maguknak. Később meghallották Jehova Isten hangját, amikor a nap szellős időszakában a kertben járt, s az ember és a felesége elrejtőzött Jehova Isten arca elöl a kert fáinak között. Jehova Isten pedig szólongatta az embert, és ezt mondta neki: „Hol vagy?” Az végül így felelt: „Hallottam a hangodat a kertben, de féltem, mivel meztelen vagyok, ezért elrejtőztem.” Isten erre ezt kérdezte: „Ki mondta neked, hogy meztelen vagy? Talán ettél a fáról, amely felől azt parancsoltam, hogy ne egyél?” Az ember így folytatta: „Az asszony, akit mellém adtál, ő adott nekem a fa gyümölcséből, ezért ettem.” Jehova ekkor megkérdezte az asszonyt: „Mit tettél?” Az asszony erre így felelt: „A kígyó vezetett félre engem, ezért ettem.” Ezután Jehova Isten így fordult a kígyóhoz: „Mivel ezt tetted, átkozott légy minden háziállat és minden mezei vad között! A hasadon fogsz csúszni, és port fogsz enni életed minden napján. És ellenségeskedést támasztok közted és az asszony

között, a te magod és az ő magva között. Az összezúzza a fejed, te pedig annak sarkát zúzd szét.” Az asszonynak ezt mondta: „Felettébb megnövelem terhességed fájdalmát. Fájdalommal szülsz gyermekeket, és epekedni fogsz férjed után, ő pedig uralkodni fog rajtad.” Ádámhoz pedig így szólt: „Mivel hallgattál feleséged szavára, és ettél a fáról, amelyről azt parancsoltam: »arról ne egyél«, átkozott legyen a föld miattad. Gyötrelmes fáradozással fogod enni termését életed minden napján. Tövist és bogáncskórót fog neked teremni, és mezei növényeket kell enned. Arcod verítékével eszed a kenyered, míg vissza nem térsz a földbe, mert abból vétettél. Mert por vagy, és a porba térsz vissza.” Ádám ezután Évának nevezte el a feleségét, mert ő lett minden élő anyja. Jehova Isten pedig hosszú bőrruhát készített Ádámnak és a feleségének, és felöltöztette őket. Azután így szólt Jehova Isten: „Íme az ember olyan lett, mint közülünk egy: tudja mi a jó és mi a rossz. Most azért nehogy kinyújtsa kezét és szakítson az élet fájáról is, és egyen róla s időtlen időig éljen... Jehova Isten ekkor eltávolította őt az Éden kertjéből, hogy művelje a földet, amelyből vétetett. Kiűzte hát az embert, majd az Éden kertjének keleti oldalára kerubokat állított, és egy szüntelenül forgolódo kard lángoló pengéjét, hogy őrizze az élet fájához vezető utat. Ádám pedig együtt hált Évával, a feleségével, és Éva terhes lett, majd idővel megszülte Káint, és ezt mondta: »férfit szültem Jehova segítségével.« Később megszülte annak testvérét is, Ábelt.⁷⁷

Nagyon félek, hogy én, aki elvileg reformátusnak születtem volna, ám mégsem keresztyén, főképp pedig nem katolikus vagy izraelita hívőként forogatom a Bibliát, hanem mezei műélvezőként (ha éppen nem megrögzött kötözködőként), képtelen leszek kellő alázattal olvasni ezt a csodákkal teli embermesét, amelynek titkai a Közel-Kelet kultúrkörének felderíthetetlen múltjába ringatnak vissza, és változatai megtalálhatók szerte a földkerekségen. Lehet-e bennem annyi alázat iránta, hogy a mítosz megnyíljon előttem, kiadva a maga rejtett igazát, megtudhatok-e általa valami fontosat arról, hogy ki vagyok, miért vagyok az, aki vagyok, és mit kezdek önmagammal? Egyáltalán: az alázaton múlik-e a megnyílás, a megnyilatkozás? Van-e benne megnyílnivaló, amit eddig még nem nyitottak meg avatottak és avatatlanok? Segíthet-e világosabban feltárni az emberré válás, az emberszülővé válás, az embergyerekké válás kataklizmáját?

A józan eszem, ha most hagynám szóhoz jutni, persze rengeteg kifogással nyomulna elő. Mindenekelőtt könyörtelenül rákérdeznék: „Tudod te egyáltalán, mihez adod magad? Tisztában vagy vele, mi mossa át az agyadat, amikor teremtés, Éden, atyai tilalom, kígyó, kísértés, bűnbeesés, kiűzetés, Káin, Ádám meséjébe révited bele magad a közvetlen tudásért,

⁷⁷ 1Móz 2.25, 3.1–4.2.

a közvetlen átélésért? Egy konzerven, vagy akár csak egy joghurtos poháron is, mielőtt felnyitod, megnézed a szavatossági időt, firtatod az E betűk számát, kalkulálsz a kalóriával, tudni akarod, hogy mivel pakolod tele a becses gyomrodat, hogy hosszú életű legyél a földön. Az agyadért nem aggódsz? Abba bármit belegyömöszölhetsz? Tudsz te arról, hogy végeztek-e valaha is szisztematikus hatásvizsgálatot, ellenőrzött állatkísérleteket a bibliai mítoszok humánpraktikai bevezetése előtt? A kockázatokról és mellékhatásokról megkérdezted kezelőorvosodat, gyógyszerészedet?

Rabindranath Tagore arra int, hogy egyetlen rendszer logikai magyarázgatásával sem lehet valaha is kimeríteni az eleven szó jelentését, amely nagy szívek tapasztalataiból keletkezett. Miért ne volna nekem elég okom hinni abban, hogy a Tóra teremtésmítosza, az Éden, a tiltott gyümölcs, a lángpallos, a paradicsomon kívüli fogantatás, az első testvérgyilkosság meséje – bármiként állt is össze írásos formájában és bármi célokat szolgált is a történelem folyamán – nagy szívek tapasztalataiból keletkezett? Végeztek-e valaha is szisztematikus hatásvizsgálatot, ellenőrzött állatkísérleteket a bibliai mítoszokkal szemben való absztinencia hiánybetegségeiről? A szív gyönyörűségének és igazának persze megvannak a maga kockázata, amelyek nélkül talán lehet élni, talán nem, de hogy számomra nem érdemes, az egészen egyértelmű. Csak hát biztosak lehetünk-e abban, hogy a nagy szívek feltétlenül azt a mindennek felett álló igazságot tapasztalják meg, amelyet áhitattal áhitunk, s nem pedig csak a maguk csillagporral csillogtatott aktuális kis részizságait?

Jungnak mélységes meggyőződése, hogy miként az álom valójában egyéni tudatalattink megnyilvánulása, amellyel hozzáférhetünk különben hozzáférhetetlen tudásunk rejtett rétegeihez, hasonlóképp a mítosz jelképeiben a kollektív tudatalatti mélységei válnak hozzáférhetővé a fogalmi tudat számára, ha képesek vagyunk dekódolni őket. „Az álmok a szellemből származnak, amely nem teljesen emberi, sokkal inkább a természet lehelete – a gyönyörű és hatalmas, de éppoly kegyetlen istennő szelleme”⁷⁸ – és ha ez így van, akkor ugyanennek érvényesnek kell lennie a mítoszokra is. Az álmok nem hazudnak, és mivel mélylélektani szempontból nézve a mítoszok, kollektív tudatalattink kivetülései ugyanúgy születnek, mint az álmaink: tudatunktól s a ránk nehezedő, mondhatni léleknyomorító társadalmi elvárásoktól függetlenül, az őseredeti mítoszoknak is igaznak kell lenniük.

Ám Jung óvatosságra is int bennünket. Freudra, mint az álomkutatás nyomravezetőjére hivatkozva, egy konkrét esetet felidézve leszögezi, hogy „Az álom az *önkéntelen* pszichikus tevékenység egy darabja, amelyben éppen annyi a tudatosság, hogy éber állapotban

⁷⁸ C. G. Jung: Az ember és szimbólumai – A tudattalan megközelítése, Göncöl Kiadó, Budapest, 1993. Fordította: Dr. Matolcsi Ágnes, 47. o.

reprodukálható legyen. ... az álom értelmezésére nem is gondolhatunk az álomlátó nélkül. Hiszen az álmot közlő szavaknak nem csupán *egy* értelmük van, hanem sok. Ha teszem azt, valaki egy asztról álmodik, akkor még megközelítőleg sem tudjuk, hogy az álmodó számára mit jelent az »asztal«, noha maga a szó korántsem tűnik kétértelműnek. Egyet ugyanis nem tudunk, mégpedig azt, hogy ez az asztal azonos azzal, amelynél az apja ült, amikor emberünktől minden további anyagi támogatást megvont, és mint mihaszna fickót kidobta a házból. Ez az asztallap ugyanúgy katasztrófális alkalmatlanságának szimbólumaként meredt rá a napvilág tudatosságában, mint éjszaka álmában.”⁷⁹

A magam részéről én minden további nélkül kész vagyok hinni abban, hogy a mítosz magva, ha ihletből ered, ugyanúgy, vagy legalábbis hasonlóképpen önkéntelen pszichikai tevékenység során születik, mint az álom, és csak éppen annyi benne a tudatosság, hogy éber állapotban reprodukálható legyen. Mármost hogy a szerző (félíg-meddig) éber állapotban képes legyen neki formát adni. De hogyan vehetjük a bátorságot, hogy az eredeti szerző szuverén álmát, melyet aztán majd a közösség folyamatosan változó formában, változó tartalommal és értelmezéssel továbbított generációról generációra, az egyedül autentikus eredeti szerző közreműködése nélkül próbáljuk megfejteni?! Honnan tudhatnánk mi, egy merőben más civilizációban, két-három-tízezer, több tízezer esztendő távolából, hogy a hatvanezer éve Etiópia földjén terített asztal azonos-e a bibliai Éden terített asztalával, amely katasztrófális alkalmatlanságunk szimbólumaként mered ránk a napvilág tudatosságában és éjszakai álmunkban egyaránt; honnan tudhatnánk, hogy az afrikai tiltott gyümölcs (valamilyen korai tabu biztosan volt, akkor is, ott is, kellett lennie) azonos-e a közel-keleti normák szerint tiltott gyümölccsel; honnan tudhatnánk, hogy a csokibőrű Ádám bűnbeesése – ha volt ilyen – azonos-e a vajhalovány Ádám bűnbeesésével, vagy valami egészen más volt a bűne, persze csak metaforikusan, esetleg az, hogy eszetlenül ment a farka után minden külső kényszer nélkül; honnan tudhatnánk, hogy merő felelőtlen kalandvágyból vágott-e neki a nagyvilágnak, benépesítve a földkerekséget, kiteve pólyázatlan porontyait hőség, fagy, szomjúság, éhínség, vakhit és babona küszöbére szerte a világon az északi sarkkörtől a déliig, vagy pedig a mogyorva Öreg penderítette ki, megvonva minden további támogatást a mihaszna fickótól? Neked erről mi a véleményed, Ádám?

Még mindig Jungnál maradva, ezt olvashatjuk, ugyanott, mint az előzőeket: „Az álmok megértése ugyanis olyan nehéz dolog, hogy én már rég azt a szabályt kreáltam magamnak: ha valaki elmondja nekem az álmát, és a véleményemet kérdi, mindenekeelőtt

⁷⁹ C. G. Jung: Mélységeink ösvényein – Analitikus pszichológiai tanulmányok. Gondolat Kiadó, Budapest, 1993. Fordította: Bodrogi Miklós, 157. o. Kiemelés a szerzőtől.

önmagamnak mondom azt: »Sejtelmem sincs, mit jelent ez az álom.« Csak ezután a megállapítás után láthatok hozzá a megvizsgálásához.” Ez pedig nem más, mint a tudós természetes ragaszkodása a nem-tudás elemi jogához. A szóhasználat egyszerű, tiszta, világos és szerfölött tisztességes, mint Jung maga; azt mondja: megvizsgálásához, nem pedig azt, hogy a megfejtéséhez, megszakértéséhez.

Sejtelmem sincs tehát, milyen konkrét élmények és előképek munkáltak, mi játszódott le az álmodóban, aki először érzett elementáris indítást úgy alakítani, úgy adni tovább az ősrégi mesét, hogy bűnbeesésekor az első emberpár minden szégyenérzet nélkül volt meztelen, de azt látom és felfogom, hogy írva vagyok. Fogalmam sincs, hogyan, hol, mikor, miért alakult ki az ember szégyenérzete, az viszont szent meggyőződésem, hogy nem hatvanezer évvel ezelőtt Afrikában, ám ha mégis, akkor nem a meztelensége miatt. Az úgynevezett természeti népek, amelyek hitünk szerint a mi őskori állapotainkat őrzik és tükrözik, sohasem szégyellték a meztelenségüket, igaz, a civilizált kereszténység a legutolsó időkig nem is tartotta őket igazán embereknek, ám mihelyt teheték, hacukába húzták valamennyit, miként az a civilizációközeli emberszabásúaknak is kijár, lásd Kanzi sárga pamutpólóját. Pár lépés a civilizált evolúció lajtorjáján, és fogja már ő is takargatni a nemiségét Istenei és Istennői előtt!

Sejtelmem sincs, jelent-e az valamit, hogy a bűnbeesettek a paradicsomi arborétum kínálkozó lehetőségei közül éppen a fügefafa levelét választották ágyékkötőül. A mítosz születésekor talán volt ennek külön jelentősége, talán nem. A füge mint fa, mint gyümölcs, elő-előfordul a különböző (persze nem északi) kultúrkörök mítoszaiban, de más és más funkciókkal, és tudomásom szerint maga a fügefalevél csak a zsidó Paradicsom-mítoszban szerepel. (Érdekes módon, mai közfelfogásunk a fügefalevélhez éppen hogy a boldog paradicsomi állapotokat asszociálja, nem pedig a kegyvesztést és kiűzetést, ahogyan kellene. Hiába, a szimbólumok útjai rögzösek és kifürkészhetetlenek!) Sejtelmem sincs, hogyan kapcsolódik a nemiség a jó és rossz tudásának tiltásával, és hogy a szemek felnyílása miért hozza meg mindenekelőtt a szemérmatlenség szégyenérzetét. Arról persze nagyon is van sejtésem, hogy *nekem* mit jelent, mit mond ez az összefüggés, de az már csak az én beleértésem, belemagyarázásom.

Sejtelmem sincs, belemagyarázás-e, vagy sem, mindenesetre ide kívánczik, hogy egyik, a maga köreiben méltán nagy tekintélyű szellem- és kultúrtörténészünk, Várkonyi Nándor szerint „Az ember a kozmikus teljesség birtokában levőnek teremtett; ennek az állapotnak a megtörése, a teljesség tagadása a bűnbeesés. A teljesség állapotában jót, rosszat nem tudhatott, mert a kettőnek pusztá megkülönböztetése már szétbontja a tökélyt; az

abszolút harmóniában nem lehet a diszharmónia tudatával élni. Az emberben tehát testet ölt a Kozmosz ideája, ő a teremtés végső szava. ... Az ideát az egyik mítosz fénynek nevezi, a másik igének, a harmadik mantrának, ma a dolgok értelmének, jelentésének hívjuk. A héber tan szerint az első teremtés embere, Adam Kadmon, még tisztán szellemi lény, az idea hordozója, kozmikus előképe Ádámnak; ... ő a bűnbeesés előtti ember. A teremtés többi művében, s így az állatokban is az ideának csak a töredékei vannak meg. ... Oken Lorenz, a kiváló természetbúvár mondja, hogy az állatvilág nem egyéb, mint szétdarabolt ember. Szerintünk persze ennél több is, más is, sőt kevesebb is, de a tudós szemszögéből tekintve az állatvilág csakugyan előkészület, különböző fajok rendje az emberi szintézishez; ez viszont annyit jelent, hogy az emberben megvan a teremtés többi része s az állati rend is. ... A bűnbeesés is folyamat tehát, s mint a lét történetének, a teremtésnek minden lényeges mozzanata, időbeli és időn kívüli, fizikai és metafizikai egyszerre. Tulajdonképpen akkor kezdődött, amikor az ember, még mint isteni-állati lény, elkezdte »kicsapni« magából, ami a kozmikus teljességhez, az isteni és állati szférához fűzte. Tudjuk, hogy »kétnemű« volt, magában hordozta az élet kettős elvét, de szétválásával a férfi és női princípiumra már elkezdődött a kicsapódások és elkülönülések folyamata. Ez még nem lett volna tragikus, mert hiszen »férfi és nő együtt teszi az embert«, s a vágy egyesítheti őket »egy testté«, de szellemi, jobban mondva démoni szakadás is történt: az ember női fele a teremtés anyagi-állati része felé hajolt, a Szellem helyett a Démon sugallatára hallgatott. ... A nő látta, hogy »jó« az a gyümölcs eledelre, »kívánatos és kedves a szemnek«, s olyan akart lenni, »mint az isten«, a férfi pedig tudni akarta, mi a különbség a jó és a rossz között. Evvel mindketten kiszakadtak a teljességből, megbontották a természet harmóniáját, s megrögzítették a különbséget, amely szétválasztotta őket: »Megnyilatkoznak mindkettőjüknek szemei, s észreveszik, hogy meztelenek.« De megláttak minden egyéb különbséget is.»⁸⁰

Ez is egy a végtelen számú lehetséges olvasat között: a bűnbeesés nem más, mint a kétneművé válás története. A spirituális létből az anyagi létbe való átmenet története, amely szerint a teremtésmítosz, és benne a bűnbeesés mítosza valójában testi valónk spirituális előzményének emlékeztető lenyomata, amely rávezet bennünket a totalitással való kapcsolatunk, az önazonosság, az önmagunkkal való egyesülés közvetlen útjára, melyet jobbik énünk oly megszállottan keres. Valójában Jung sem mond mást, amikor a vérfertőzésről, mint visszatérő mitológiai motívumról kifejti, hogy álminkban „Az incesztus az embernek saját lényével való egyesülését, az individuációt vagy önmagává válását

⁸⁰Várkonyi Nándor: Az elveszett paradicsom. Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1988., 215., 219. o. Az (Egyelőre!) megjegyzés a szerző beszúrása. A Biblia-idézetekhez a szerző Károli fordítását használta.

szimbolizálja, és éppen az individuáció hatalmas vitális jelentősége miatt alkalomadtán csaknem rémisztő erővel idézi meg az egyént, ha nem is a brutális valóságban, legalábbis a tudattalan által kontrollált pszichikus történetben, miként ezt a pszichopatológia minden ismerője jól tudja. Az ősi istenek ezért – nem pedig alkalmi incesztusesetek miatt – csaknem mindig incesztus által nemzenek. Az incesztus egyszerűen az önmegtermékenyítés ősi eszméje után következő fokozata az azonos neművel való egyesülésnek.”⁸¹

Mindkettőjüknek mély meggyőződése, hogy valamikor a múltunkban létezett egy paradicsomi állapot, amely a totalitással való azonosulást, sőt azonosságot, a tökéletes harmóniát jelentette, s ez a harmónia valamikor valamiért valahogyan megbomlott, emlékeink is elhalványodtak, szétfoslottak, de csak az éber, a fogalmi tudatunk számára, a mélytudatunk viszont híven őrzi bennünk a múltat, amely az álmok és a mítoszok képeiben felfedezhetővé válik számunkra. A különbség kettőjük között az, hogy míg Várkonyi Nándor a Rubicont az emlékezés térképén tisztán metafizikai mezőkre teszi, Jung természetképében, akárcsak a genetikus Spencer Wellsnél, a paleoantropológiai leletek idealizált rekonstrukciói is helyet kapnak. „Betegeimmel együtt a kétmillió éve élt emberhez fordulunk segítségért, aki valamennyiünkben benne lakozik.”⁸² A kétmillió éve élt ember egyszerre metafora és konkrét valóság, miképpen az a mitológiákban lenni szokott. Metaforája a romlatlanságnak, annak az állapotnak, „amikor az ember, még mint isteni-állati lény, elkezdte »kicsapni« magából, ami a kozmikus teljességhez, az isteni és állati szférához fűzte”, vagy még el sem kezdte kicsapni, s ugyanakkor konkrét utalás paleoantropológiai úton megközelített biológiai előzményünkre, amelynek az édeni logika szerint ugyancsak romlatlannak, a Kozmoszt leképező természettel s az Éden emlékeivel harmóniában élőkkel kellett lennie, tehát olyannak, akihez bizvást fordulunk kétségeinkkel és gondjainkkal. (Noha ennek a biológiai előzménynek már kétmillió évvel ezelőtt is, a maga Rubiconjának a másik időpartján is minden bizonnyal túl kellett lennie a tisztán spirituális létből az anyagi létbe való átmenet, vagyis a bűnbeesés történetén, s ez bizony őseredeti kettősséget, máig ható őserjú ambivalenciát rejt magában.)

Mindezzel szemben tény, ami tény: ha a teremtés bibliai verseiből indulunk ki, akkor a kétneművé válás története semmiképp sem lehet azonos a kozmikus teljesség felhasadásának történetével, amelynek törvényszerű következménye volna az önazonosságra való visszatalálás elemi erejű igénye. Az Írás betűje szerint a helyzet fentről nézve úgy fest, hogy „Nem jó az embernek egyedül, alkotok neki segítőt, mintegy kiegészítőt.” A bűnbeesésig szó sincs semmiféle nemiségről, aktusról, anyaságról. A társat, a segítőt, mintegy kiegészítőt

⁸¹C. G. Jung: Alapfogalmainak lexikona, 2. kötet, 145. o.

⁸²C. G. Jung: Beszélgetések és interjúk. Kossuth Kiadó, Budapest, 1999. Fordította: Béresi Csilla, 100. o.

Ádám – akinek Teremtőjétől kapott hatalmában állt a névadás – eleinte asszonynak (Károli Gáspár szerint asszony-embernek) nevezte, származása, minősége és szerepe jelöléséül. A tiltott gyümölcsöt kellett megízlelnie, hogy rádöbbenjen a meztelen igazságra: a testéből test, csontjából csont lény lesz vágyai nyomán minden élő anyja, s ezért aztán helyesebb Évának neveznie.

(Lehet, hogy korrigálnom kell magamat, hiszen a testiség motívuma mégiscsak írva vagyon a bűnbeesés passzusai előtt: „a férfi elhagyja apját és anyját, ragaszkodik feleségéhez, és egy testté lesznek.” Csak hát ez nem lehet más, mint utólagos jelzés a még későbbi leszámazottaknak, hiszen a bibliai Ádámnak egyáltalán nem volt apja és anyja, akit elhagyhatott volna, hogy egy testté legyen a feleségével. Ha viszont helyénvaló a kitétel már ott, a kígyói kísértés előtt, akkor a nemek szerint való elkülönülés, a teljesség kettéhasadása és vele az egyesülés vágya teljességgel megelőzte a kívánatos gyümölcs leszakajtasát, és akkor abszolúte értelmetlen az Úr kérdése: „Ki mondta neked, hogy meztelen vagy?” Hát nem monda senki, láthatta azt mindig is, akinek van nunája meg fütyköse hozzá. Csupán azt nem lehetett tudni, amíg az embernek nem volt fogalma róla, hogy az istenadta vonzalom az isteni plüss után az Úr szemében szégyenletes. Mint ahogyan valamely ártatlan állatnak sem az, márpedig az állatok korábban is pározottak, önfeledten, büntelenül és büntetlenül. Na de hát annyi mindenre nem tudunk megnyugtató magyarázatot adni! Hogyan lehetett a kozmikus teljesség birtokában levő Adam Kadmon, a Kozmosz ideája még tisztán szellemi lény, ha eleve elrendeltetett, bűnbeeséstől függetlenül, hogy miután egyik fele kivételettel és külön életre keltetett, vágyakozzék ismét egyesülni, egy testté válni vele?! Csapda ez mindenképpen, és nekem tényleg semmi kedvem nincs belesétálni. Az embernek olyan érzete támad az efféle okfejtések olvastán-hallatán, hogy ezeket a férfi szerzőket sohasem csókolták szerelemből. Vagy ők nem csókoltak soha szerelemből. Vagy mindkettő. Számukra a gyönyör nyomán mindig ott a lehangolás, és nem hogy élményük, de sejtelmük sincs arról, mit jelent az: testet adni a léleknek, mit jelent az: lelket adni a testnek, mit jelent az: magunkat adni, egyáltalán, mit jelent az: adni. Nem baj. Maradjon hittitok.)

Sejtelmem sincs, mi az a jó és mi az a rossz, aminek a tudásáért kamatostul nyögjük a törlesztőrészletet. Ki láthat át annyi koron és annyi évezreden? A köztudatba úgy evődött be a tiltott gyümölcs, mint ami általában a tudás fájáról való, és azt persze érteném, hogy minden tudásnak, minden tudománynak ára van; nagy tudásnak pedig nagy az ára. Azt is érteném, hogy az isteni tudás az istenek (jelen esetben a Teremtő) kiváltsága; aki a tüzet elhozza tőlük, annak, rendben van, tépjék keselyük a máját, aki pedig a kereket feltalálja, azt kerékbe kell törni. De képtelen vagyok rájönni, hogy a jó és a rossz tudása miért tilos, miért büntetendő?

Miért nem a jó és rossz *nem-tudása* a bűn, miért nem *az* a büntetendő? Elképzelhető volna, hogy ennek a régi mesének a szóhasználatában a jó nem egyenlő a helyessel, a rossz nem egyenlő a helytelennel? „Az asszony pedig látta, hogy a fa termése evésre jó, olyan, ami vonzó a szemnek, igen, a fa ránézésre kívánatos volt.” Szó nincs itt *morális* tartalomról, csak olyasmiről, ami a *testnek* jó, az *érzékeknek* kívánatos! Jó az, ami élvezetes, bár lehet, hogy bűnbe visz. Elképzelhető volna – de ezt tényleg a legnagyobb óvatossággal kérdezem –, hogy a jó a szexuális öröm, a kielégülés, a rossz pedig az éhség, a hiány, a szexuális nyomor, amelyben oly nagy részük volt a hordabeli hímeknek az alfa terrorja alatt, csak idő közben ez a motívum, esetleg a korai prűdéria okán, kikopott az eredeti változathoz, s ami csonkán megmaradt, az teljesen értelmét veszítette? Elképzelhető volna, hogy így függ össze a kérdés a fügefalevéllel? Elképzelhető volna, hogy a fügefalevél a szexuális tabu jelképeként került bele legelterjedtebb teremtéstörténetünkbe? Elképzelhető volna, hogy ez adja meg a mélyebb értelmét annak, hogy az Úr íziben bőrruhába burkolta őseinket, majd pedig különbüntetésként kiróta az asszonyra: epekedni fogsz férjed után, ő pedig uralkodni fog rajtad? Hány ezer évig tartotta a közerkölcs – és jószerevével tartja még ma is –, hogy a szexuális riadókészültség hitvesi kötelesség! Elképzelhető volna, hogy a tiltott gyümölcs leszakításának metaforája ebben az álomban, ebben a mesében, ebben a mítoszban a hagyományos természeti törvények által nem jóváhagyott, sorsfordító szexuális elrugaszkodás, a korábbi természeti rend ilyenféle megtagadásának, meghaladásának, a bonobószex megízlelésének a kifejezője? Mit tudhattak a hajdani izraeli mesemondók a nemi ösztönök törvénytágadó változásainak jelentőségéről az emberré válás történetében? Mit tudhat bárki arról, mi a valódi értelme a Teremtő ítéletének: „Felettébb megnövelem terhességed fájdalmát”? Mihez képest? Korábbi terhességei, szülései nem voltak az első asszonynak. Vagy úgy kell értenünk: ahhoz képest, amit szenvednél a terhességeiddel bűn nélkül? Na de hát az asszony-ember csak a bűnbeeséssel vált Évává, minden élő leendő anyjává, bűn nélkül egyáltalán nem lennének terhességi és szülési fájdalmai, melyeket az Úr megnövelhetne, mert nem lennének terhességei és szülései sem, bűnbeesés nélkül a szülőjázatának csak annyi értelme és haszna volna, mint Ádám mellbimbójának. Ha volt neki egyáltalán. Semmi nyoma az írásban annak, hogy mikor, miként és mi végre született meg az őszanya szülőberendezése. Lehetséges, hogy ha Évának nincs öröme a szerelemben egy-vér-egy-lélek hitvesével, kinek testéből klónoztatott, hanem úgy párzik, bagzik, üzekedik öntudatlanul, mint az állatok, sohasem tudja meg, mi az a medenceszagató tágulás, sohasem kell szülnie, hanem egyszerűen csak ellik, mint az állatok? Lehet-e, kell-e, szabad-e itt bármiféle logikát, bármiféle összefüggést keresni?

Lehetséges volna-e, hogy a tabuk által tudatalattiba nyomorított szexualitás, amelyről Freudnak és Jungnak egybehangzóan az a véleménye, hogy civilizációs ártalmaink következménye, mármint a nyomorítás, jóval a történelmi korok előtt, akár már legkorábbi stációinkban is döntő mértékben befolyásolta mentális közállapotainkat?

Mitológiai enciklopédia, első kötet, általános címszavak, *kígyó*: „szinte valamennyi mitológiában előforduló jelkép, a termékenységgel, földdel, női teremtőerővel, vízzel, esővel, s ugyanakkor a házi tűzhellyel, a tűzzel [különösen az égi tűzzel], valamint a férfi nemzőerővel kapcsolatban.”⁸³ Ne tévesszük szem elől a tétet: a mesében most moralitásunk magvát és emberi minőségünk leglényegét, önazonosságunk eredetét firtatjuk! Alapmeséink, mire eljutottak hozzánk, olyan tömörségűvé, olyan töménységűvé váltak, hogy egyetlen részletüket sem bagatellizálhatjuk, minden apróság hordoz magában valami nagyon fontosat, ha másról nem, hát arról a mentális közegről, amelyik életben tartja és továbbadja. Legfeljebb képtelenek vagyunk kiolvasni a lényegét belőlük, és még inkább képtelenek vagyunk egységes egésszé összeolvasni az amúgy is szétmorzsolódott részleteket. Kétségtelen, a bibliai mesékkal gondunk lehet, hogy mikor és hogyan metszették le őket tövükről, mikor és hogyan tették vázába őket vágott virágokként, s évezredek alatt mit őrizhettek meg eredeti frissességükből, tisztaságukból. Reprodukálható-e még bármi is ősi üzeneteikből – ha volt ilyen?

Ha tisztában akarunk lenni önmagunkkal, meg kell tudnunk, hogyan született Káin. Ha úgy jön, akkor fossziliákból, a mesélő kövekből, egykori életünk megkövesedett maradványaiból – már amennyiben valóban azokra találtunk rá. Ha úgy jön, akkor a mesékből, az élő metaforákból. Ha a szívünkben volt a mese, hát varázstalanítva kioperáljuk, hogy metszetekként helyezhessük mikroszkóp alá, de akkor bizony soha többé nem varázsolhatjuk vissza már a helyükre. Ugyanúgy, ahogy volt, biztosan nem. És ez bizony tragikus veszteség. Utána már soha többé nem kerülhetünk olyan viszonyba a varázstalanított mesével, mint ha nem követtük volna el ezt a barbárságot. Soha többé nem kérdezhetem meg az én szeretett Ádámomat: Mondd csak, bunkócska, te drága, hogyan lehattél akkora nagy gyökér, hogy a legelső raporton ab start Évára verted a sarat? Férfi az ilyen, vagy csak mocsok macsó? Azt a kép- és jellemzavart, hogy a kicsi gyenge nő a kígyó válla mögé próbál elbújni, majd lerendezi magában a másik nem az emancipáció jegyében. Isten őrizz arra ragadtatni magam, hogy az örök anyáknak viselkedési mintákat adjak számonkérés esetére, de a saját nemem ősnemzőjétől egy minimális gerincet mindenképpen elvárnék. Ha annyit nem

⁸³ Gondolat Kiadó, 1988.

is, mint amennyi a genetikai Ádám-rekonstrukció festett üvegszemében megcsillan, de mondjuk annyit, hogy a balhéből legalább a saját részét vállalja, ha már az asszonyáért nem képes tartani a hátát. Volna egy egészen intim jellegű kérdésem, Ádám. Szeretted te valaha is Évát? Mert ennek semmiféle nyomát nem adja az Írás. Legalábbis az én fogalmaim szerint nem. Van neked, volt neked foglalmad a szeretetről? Van neked, volt neked valaha is foglalmad, mit jelent az: közös sorsot, kölcsönös kiszolgáltatottságot vállalni valakivel, életre-halálra? Milyen példát mutattatok ti a kis Kainkának és Ábelkának? (Azonkívül, hogy hódolni, sőt behódolni kell a Teremtőnek.) Azt egy pillanatig sem kétlem, hogy kívülről rendesen ki voltál gyúrva, ahogy kell, de egészen biztos, hogy nyaktól fölfelé is rendben volt minden? Belül is rendben volt minden? Nem az a te legnagyobb esélyed, hogy Madách, részint itáliai reneszánsz előképekre, részint talán Miltonra is hagyatkozva, belsőleg újratemtett az ő hasonlatosságára, és így lett nem csupán karod erős, hanem szíved is emelkedett? Tudod, nálunk ez úgy van, legalábbis én úgy gondolom, hogy ha egy egészséges férfiember látómezejébe szemrevaló fehérszemély kerül (neked persze nem volt választásod, csak egy lehetett vonzó a szemnek, ránézésre kíváncsú), akkor kökemény nyíl mutatja számára az irányt. Ha nem mutatja, akkor az az ember nem férfi. Vagy nem egészséges. De ha úgy csörtet a nyíl irányában, hogy törvényt, sorsot, mindent letapos, ami az útjában áll, akkor az a férfi nem ember. Szerintem itt kezdődik a jónak és a rossznak a tudása. Bár az is igaz, hogy valahonnan el kellett indulni, valahonnan, valahogyan idáig is el kellett jutnunk, és totális balgaság öntudatlan őseinken számon kérni a múltat. Lehet, nagyon is meglehet, hogy a természetről való leválásunk *egyik* legmeghatározóbb kiváltója, a civilizációs spirál beindítója éppen az volt, hogy valami miatt számunkra már nem maradhatott fenn a szexualitás évmilliárdos állati rendje, valami miatt valamilyen módon fajunknak törvényszegővé kellett válnia, amit később a metaforáló agy és elme a zsidó-keresztény hitvilágban a tiltott gyümölcs képében örökített tovább, a fogalmakkal operáló, konkretizáló agy és elme pedig, látva hogy a fallosz fárosszá növekedett, magyarázatul a megmagyarázhatatlanra az eredendő bűn bélyegét sütötte rá.

Ha végül is megengedek magamnak egy olyan játékot, hogy egymásra illesztem a bibliai mítoszból és a genetikai mítoszból nyert fantomképeket, de nem csupán önkényesen kiválasztva Ádámét vagy Évát, hanem ésszerűen egymásra vetítve azt, ami együvé tartozik, akkor a számtalan eltérés mellett a következő megegyezést kapom:

„Ez már végre csontomból való csont, | Ama genetikai módszerekkel kikövetkeztetett egyetlen

És testemből való test.	hím példány, melyet kitörülhetetlen kulturális készlettel
Asszonynak nevezzék,	folytán szintén csak Ádámnak nevezünk, közeli, minimum
Mivel férfiból lett kivéve.”	unokatestvéri, de valószínűbb, hogy testvéri, vagy még
Éva Ádám testéből vétetett, azaz testvérek, mint Jancsi és Juliska.	inkább ivadéki rokonságban volt a feltételezett genetikai Évával vagy Évával.

Minden létező tudásunk kevés ahhoz, hogy megerősítsük vagy megcáfoljuk a bibliai egy pár ősszülektől való származásunk ideáját, vagy az emberré válás feltételezett döntő ugrásának egyik legdivatosabb genetikai teóriáját, az úgynevezett palacknyak-elméletet, amely szerint a mai, modernnek mondott túlélő Homo-faj családfája valójában egyetlen, vagy igen kisszámú ősszületpárra vezethető vissza. De ha úgy döntünk, hogy helyt adunk ezeknek a felerősített mitológiai hagyományoknak, akkor abból egyértelműen az is következik, hogy alaposan újra kell gondolnunk a vérfertőzés iránt érzett averzióink és a rokonházasságból adódó degenerációs veszélyt illető jogos aggodalmaink állítólag közös alapjait. (Magánvéleményem szerint nincs olyan tudásunk, sejtésünk, szokásunk, hagyományunk, törvényünk, amelyet ne kellene időről időre újragondolnunk, aztán vagy megerősítve helyben hagynunk, vagy szépen eltenni oda, ahova való.)

„... Minden elvész, ami a földön van. Veled azonban szövetséget kötök; menj be a bárkába, te és a fiaid, a feleséged és fiaidnak feleségei veled együtt. Minden élő teremtményből, minden testből kettőt vigyél be a bárkába, hogy veled együtt életben maradjanak. Hímek és nőtények legyenek. ... Noé tehát bement fiaival, feleségével, valamint fiainak a feleségeivel a bárkába a vízözön előtt. ... A második hónapban, a hónap huszonhetedik napján a föld megszikkadt. Isten ekkor így szólt Noéhoz: Menj ki a bárkából, te és a feleséged, a fiaid és a fiaidnak a feleségei veled együtt. ... Isten ezután megáldotta Noét és fiait, és ezt mondta nekik: »Legyetek termékenyek, sokasodjatok, és töltsétek be a földet.«” „Byerly Turk volt a megszerzés sorrendjében az első a három ősmén közül. ... Darley Arabian a megszerzés sorrendjében a második méntörzsalapító. ... Godolphin Arabian a harmadik ősmén. ... Az angol telivér néven ismert kultúr lófajta alapanyaga – tehát az évszázados beltenyésztés folytáni közös őse – az az ötven, különböző eredetű kanca, amelyet az angol méneskönyv, a General Stud Book 1793-ban megjelent első kötetébe felvettek. Ezek mindegyikének származási tábláján, némelyiken sokszorosan is megtaláljuk a fentebb ismertetett három keleti vérű mén nevét. A telivér lótenyésztés a XIX. század elején már gazdasági tényező. Európa háborúktól dúlt, tehát gazdaságilag elmaradottabb országaiban tudomásul veszik az új kultúrfajta megjelenését és felismerik előnyeit. Csodálattal látják,

hogy az ötnegyed évszázad elegendő volt egy átütően örökítő fajta kialakításához.” Török Imre: Híres lovak, híres lovasok, híres versenyek. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1959., 29–31. o. Lehetséges, hogy többet kellene olvasnunk a Bibliát? És jobban értenünk? Széljegyzet a széljegyzethez: Az angol telivér ma is kimagaslóan a leggyorsabb, adott pályán a legversenyképesebb, és egyben a legtúltenyészettebb, legtúlfinomultabb, legdekadensebb, legérzékenyebb, legvibrálóbb idegzetű, mondhatni legidegbetegebb, emberi gyámolításra legrászorultabb lófajta az összes fellelhető között.

Freud és Jung kikezdetlennek induló barátsága Jung szerint az ő nagykorúvá válásán bukott meg, közelebből azon, hogy kirajzolódtak közöttük a nézetkülönbségek a szexuális problémák szerepének és jelentőségének megítélésében, és ezt az önállósodást az önmagát vallásalapító szerepbe belehergelt Freud – előre várhatóan – nem tudta tolerálni. Szakításuk történetének leírásában Jung fölfedi egy korabeli álmát, amelyben egy görnyedt hátú, az örök gyanú készenlétébe és a kiábrándító tapasztalatokba belesavanyodott öreg vámtiszt figurája jelent meg, akihez az álomfejtés során kénytelen volt Freudot asszociálni. „Jóllehet Freud ekkor már vesztett (1911) a szememben a tekintélyéből, mégis változatlanul többre tartottam magamnál, az apa képét vetítettem ki rá, és az álom időpontjában ez a kivetítés még korántsem szűnt meg. Ahol ilyen projekció fordul elő, az ember nem tárgyilagos, hanem kettéválk az ítélete. Egyrészt függőségi viszonyban van, másrészt ellenállást tanúsít. Az álom idején még nagyra becsültem Freudot, de mégis kritikusan szemléltem. Megosztott magatartásom jelzi, hogy ez a szituáció még nem tudatosodott és nem tükröződött bennem. Jellemző ez minden projekcióra. Az álom azonban nyilvánvalóvá tette, hogy helyes lenne tiszta vizet öntenem a pohárba. ... Amikor *Wandlungen und Libido* című munkám vége felé az »áldozat«-ról szóló fejezetnél tartottam, már tudtam, hogy ez a Freuddal való barátságomba fog kerülni. Itt a magam nézetét akartam taglalni az incestusról, a libidó fogalmának döntő átalakulásáról és még más gondolatokat, amelyekben eltértem Freudtól. Az incestus nálam csak a legritkább esetben jelent személyes komplikációt. Többnyire erősen vallásos tartalmat takar, ezért is tölt be majdnem minden kozmonómiában és számos mítoszban döntő szerepet. Freud azonban ragaszkodott a szó szerinti értelmezéshez, és nem fogta fel az incestusnak mint szimbólumnak a szellemi tartalmát. Tudtam, hogy soha nem is fogja elfogadni.”⁸⁴

Jungnak nem egyszerűen eltér a véleménye Freudétól a szexualitás bizonyos kérdéseiben: alapvetően más felfogással közelít a problémakörhöz, mint Freud; máshonnan

⁸⁴C. G. Jung: Emlékek, álmok, gondolatok. Feljegyezte Anélia Jafé. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987. Fordította: Kovács Vera, 202–203., 207. o.

indul, és máshová jut el. Némileg túlzó egyszerűsítéssel azt mondhatnánk, hogy Jungnál a lélektan, a lélekyógyászat minden ága-boga, a testiség pszichológiai problematikája is, spirituális jelleget ölt, spirituális tartalommal van jelen, ellentétben Freud fizikai, fiziológiai, vulgáris testiségével. Jungnál – tárgyaljon bár akármilyen aprólékossággal – minden részlet a metszetlen egész, a totalitás részeként, vagy legalábbis ilyen igénnyel jelenik meg, természetesen a szexualitás kérdése is, ha éppen sort kerít rá. Tegyük fel például, hogy tanulmányt ír az ufókról *Titokzatos jelek az égen* címmel. Mi sem természetesebb, mint hogy a negyvenkilencedik oldalon, félúton Az ufó az álomban és Az ufó a festészetben fejezetcímek között kifejti, hogy „A fizikai éhség esetében az embernek valóságos ételre van szüksége, lelki éhség esetében pedig numinózus tartalomra, amely természetét tekintve archetípus jellegű, és ősidők óta természetes jelenés volt, hiszen a keresztény szimbolika – akárcsak minden más vallási képzet – archetipikus mintákon alapul, amelyek gyökerei lenyúlnak a történelem előtti időbe. A szimbolika eredeti teljességjellege magában foglal minden lehetséges emberi érdeket és ösztönt, ami éppen az archetípus numinóztatását biztosítja. Ezért találkozunk az összehasonlító vallástudományban újra meg újra azzal, hogy a vallási-lelki aspektusokat a szexualitás, az éhség, a harc- és hatalomvágy stb. aspektusaival társítják. A vallási szimbolika számára mindig különösen bővizű forrás az az ösztön, amely az adott korszakban a leginkább előtérben van, illetve az individuumot leginkább foglalkoztatja. Vannak olyan társadalmak, amelyekben az éhség fontosabb, mint a szexualitás, és megfordítva. A szexualitás a modern társadalomban éppenséggel a sértett istenség szerepét játssza, amely közvetetten minden lehetséges területen érvényesíteni tudja igényét, még a pszichológiában is, ahol a lelket a szexuális elfojtásra próbálja redukálni.”⁸⁵

Nem igazán sikerül kibogoznom, mely társadalmakra célozhat Jung, amelyek számára az éhség fontosabb, mint a szexualitás, még kevésbé tudom elképzelni ezeknek a társadalmaknak a tartós fennmaradását, legkevésbé pedig a faj fennmaradását – szociális állapotokra és megélhetési körülményekre való tekintet nélkül – a fajfenntartás mellőzésével. Annál iszonytatóbb nyomort, mint amit a huszadik század produkált Afrika, Dél-Amerika és Délkelet-Ázsia nagyvárosainak agglomerációiban, ép ésszel aligha lehet elképzelni, de az is kétségtelen demográfiai tény, hogy ezeken az irdatlan nyomortelepeken a legnagyobb arányú a népszaporulat, permanensen, járványok és más sorcsapások ellenére is, ahol pedig nem a túlszaporodás, hanem éppen ellenkezőleg, a demográfiai zuhanás okozza jellemzően a

⁸⁵Carl Gustav Jung: *Titokzatos jelek az égen*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1993. Fordította: S. Nyíró József. Numinózum: Rudolf Otto alkotta fogalom („A Szentséges”) a kimondhatatlanra, a titokzatosra, a rémületbe ejtőre, a „merőben másra”, a csakis az istenséget megillető, közvetlenül megtapasztalható tulajdonságra. Emlékek, álmok, gondolatok, Glosszárium.

gondokat, mondjuk a közép- és nyugat-európai térségekben, ott nyilvánvalóan nem a materiális értelemben vett inség, de nem is a szex kérdésének háttérbe szorulása csökkenti a születők és túlélők lélekszámát. Az ecetfa kinő az aszfaltrepedésekből is, az élet pedig él, és élni akar. Alapos a gyanúm, hogy amikor az egész földkerekség hiperszuper csúcsragadozójává vált kiválasztott faj, az ember diadalútját akarjuk visszabogozni, a nyomok hatvan-, százezer, vagy akár több millió év távolában a nyomor és a szex egymásba fonódó ikermotívumához vezetnek. Persze ez is csak egy (nyom)olvasat a lehetséges sok ezer közül.

Jungnak is, Freudnak is komoly feltevése volt, hogy századuknak akkor még a virágreménység korát élő egyik sztártudománya, az antropológia, belőle is főként pedig a civilizálatlan romlatlanságukat megőrző természeti népcsoportokat megcélzó kulturális antropológia elvezethet bennünket az emberismeret útvesztőiben – természetesen a pszichoanalízis Ariadné-fonala mentén – a kijárat-bejáráthoz, az origóhoz, azokhoz az eredeti állapotokhoz, amelyek megismerésével feltárul előttünk valódi mivoltunk a támpontadó kezdet, a végigjárt múlt, a valódi jelen és a vállalható jövő képeivel. A sors azonban másként működik, és hogy a képzavar és benne a magunk zavara még nagyobb legyen, képzeljük el, hogy mi ott állunk az asszonyfejű, asszonykeblű, oroszlántestű, madárszárnyú thébai bestia, a Szfinx előtt, akit Héra küldött a városra bosszúból, amiért Laiosz király elrabolta magának és elcsábította a déli uralkodó, Pelopsz fiát, Khrüszipposzt, és ez a Szfinx mindenkit nyomban felfal, aki a rejtvényére nem tudja a helyes megoldást. Arról ábrándozunk, hogy Freud és Jung által birtokába juthatunk Oidipusz királyi bölcsességének, amellyel megadhatjuk a magunk sorsmentő választát. A problémánk csupán annyi, hogy az a nyomorult perszónaszörny galád módon más és más kérdést tett fel Oidipusznak, Jungnak és Freudnak, hogy aztán válaszaikkal jól összezavarjon bennünket, saját válasz nélküli hiszékeny halandókat, s ne lehessen menekvésünk a karmai közül.

Az Oidipuszhoz intézett kérdés minden cifrázás nélkül magára az emberre vonatkozott: Melyik az a lény, amelyik változó alakokkal négy lábú is, két lábú is, három lábú is? (A válasz: csecsemőként négykézláb jár, később két lábra emelkedik, agg korában pedig, botra támaszkodva, három lábon vánszorog az emberfia. Hogy úgy van! – mondaná Bánk borongva.)

Jungot azonban (ha éppen arra jártamban jól vettem ki fél füllel) így kérdezte a bestia: Milyen botra támaszkodják az ember, ha úgy érzi, hogy ősidőktől használt és bevált kapaszkodóit a civilizáció fokozatosan korrodálta, erodálta, szublimálta, elporladnak, elillannak az ujjai között? Jung válasza: „A személyes emlékeken kívül mindenkiben adva vannak a nagy, ősi képek, ahogy Jakob Burckhardt egyszer találóan megfogalmazta: az

emberi elképzelés örökölt lehetőségei arról, ami ősidők óta mindig is volt. Ennek örökletes volta magyarázza meg azt az alapjában véve különös jelenséget, hogy bizonyos mondatémák és motívumok az egész Földön azonos formában ismétlődnek.”⁸⁶ Ez a belátás, ez a felismerés, ez a ráébredés a spirituális alapja annak a doktrínának, amelyre Jung világképe és orvosi praxisa épült: egy világkép, amelyben minden egyén a totális óceán páracseppje, s így eleve magában hordozza az óceán vonzáskörökként működő mentális ősképeinek lehetőségeit, készenléti rendszereit, mint az ember tudattalanjába beépült archetípusokat, kollektív (személy fölötti) tudattartalmakat, alapmintákat, alapstruktúrákat, amelyek pszichodinamikus hatásokban, valamint az álmokban és a mítoszokban megjelenő ősképek lenyűgöző erejével mutatkoznak meg.

Ami pedig Freud kérdését illeti, annak foglalatja a következő: Honnan származik az a kétféjű (értsd: skizoid) kultúra és civilizáció, amelyik szárnyalni próbál, noha két lábbal áll a földön, és mégis a fütykösére támaszkodik? Freud (általam összeollózott) válasza: „... Egy napon összeverődtek az elűzött testvérek, megölték és megették az apát és így az apai hordának véget vetettek. Egyesülten merészelték és véghez is vitték azt, ami az egyeseknek lehetetlen lett volna. Talán a kultúra valamely haladása, egy új fegyver alkalmazása adta meg nekik a fölény érzetét. Hogy a megölt apát meg is ették, az a kannibál vadaknál magától értetődő. Az erőszakos apaős a testvérek csapata minden tagjának bizonyára irigyelt és rettegett példányképe volt. Az elfogyasztás tényében most megvalósították véle való azonosításukat, erejéből mindegyikük elsajátított egy darabot. A totemlakoma talán az emberiség első ünnepe, megismétlése és emlékünnepe ez emlékezetes bűncselekedetnek, amellyel oly sok minden vette kezdetét, a szociális szervezetek, az erkölcsi korlátozások és a vallás. ... A szörnyűnek tetsző feltevést, hogy a zsarnok apát az elűzött fiúk szövetsége megrohanta és megölte, *Atkinson* is felállította a *Darwin*-féle őshorda viszonyainak közvetlen következményeképpen. »Egy fiatal fivér-csoport rájuk kényszerített nőtlenségben él együtt, vagy legalábbis többférjűségi viszonyban néhány női fogollyal. Bármily gyenge is az ily csoport a maga serdületlenségében, ha idővel erőre kap, elkerülhetetlenül elrabolná a zsarnok apától, meg-megismételt egyesült támadásokkal, úgy a feleségét, mint az életét.« (Primar Law. 220., 221. o.) *Atkinson*, aki egyébként életét Új-Kaledóniában töltötte, és akinek sok alkalma nyílt a bennszülöttek tanulmányozására, arra is hivatkozik, hogy a *Darwin*tól feltételezett őshorda-állapotok vadon élő barom- és lócsapatoknál könnyen megfigyelhetők és rendszerint az apaállat megöléséhez vezetnek. Felteszi továbbá, hogy az apa megölése után

⁸⁶C. G. Jung: Bevezetés a tudattalan pszichológiájába. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990. Fordította: Nagy Péter, 123. o.

a csapat szétzüllése következik be a győzelmes fiúk egymás közti elkeseredett harca miatt. Ily módon sohasem jönne létre a társadalom újabb szervezete: »mindig megismétlődő, erőszakos utódlása volna ez a magányos atyai zsarnoknak a fiúk által, *kiknek apagyilkos kezei oly gyakran testvérgyilkos villongásban szorultak ismét ökölbe.*« (228. o.) ... a testvérek összecsendülő csapatát az apával szemben ugyanazon, egymásnak ellentmondó érzelmek fűtik át, amelyet az **apakomplexum** ambivalenciájának tartalma gyanánt minden gyereknél és neurotikusnál kimutathatunk. Gyűlölték az apát, aki hatalmi szükségletöknek és nemi igényeiknek oly hatalmasan állt útjába, de szerették és csodálták is őt. Miután eltették láb alól, gyűlöletüket kielégítették és a véle való azonosításra [értsd: az incestusra] irányuló kívánságuknak eleget tettek: az eközben elnyomott érzelmeknek is érvényre kellett jutniok. Ez a megbánás alakjában történt meg; büntudat keletkezett, amely itt a közösen érzett bánattal egybeesik. A halott erősebb lett, mint amilyen az élő volt, éppen úgy, amint ma is tapasztaljuk emberek sorsán. Amit előbb létezésével akadályozott meg, azt most önmaguknak tiltották meg, a pszichoanalízisből oly jól ismert *»utólagos engedelmesség« lelkiállapotában.* Visszavonták cselekedetüket, amennyiben az apa-pótló totemnek megölését meg nem engedettnek nyilvánították, és lemondtak cselekedetük gyümölcséről, amennyiben lemondtak a szabaddá vált asszonyokról. Így alkották meg *fiúi büntudatból* a totemizmus két alapvető tabuját, melyeknek éppen ezért az **Ödipusz-komplexus** két elfojtott vágyával kellett megegyezniük. ... A keresztény mítoszban az ember eredendő bűne kétségtelenül az atya-isten elleni bűnvetés. Ha mármost Krisztus az embereket az eredendő bűn nyomásától azzal váltja meg, hogy saját életét hozza áldozatul, úgy azt a következtetést kényszeríti ránk, hogy az a bűn gyilkosság volt.⁸⁷ ... Sejtik, Uraim, milyen könnyedén ugrom át a gyakorlatilag és elméletileg egyaránt jelentős körülmények nagy számát, amelyek összefüggnek az Ödipusz-komplexussal. Mellőzöm a változatait és lehetséges megfordításait is. Távollabbi vonatkozásaiból még arra akarok rámutatni, hogy meghatározó erejűnek bizonyult a költői alkotás számára. Otto Rank egy érdekes könyvében megmutatta, hogy minden idők drámaírói főleg az Ödipusz- és incestus-komplexusból, ennek változataiból és elleplezéséből merítették anyagukat. Azt se hagyjuk felemlítetlenül, hogy az Ödipusz-komplexus mindkét bűnös vágyát már jóval a pszichoanalízis előtt felismerték a gátlástalan ösztönélet valódi képviselőiként. Az enciklopédista Diderot művei között egy híres párbeszédet találunk: Ha a kis vadember önmagára hagyatkozva nőne bele a világba, ha megmaradna teljesen ostobának, és ha párosulna benne a pólyás gyermek balgasága a harmincéves férfi szenvedélyének hevével,

⁸⁷Sigmund Freud: Totem és tabu, Göncöl Kiadó, Budapest, évszám nélkül. Fordította: Dr. Pártos Zoltán, 131–132, 141. o. A kiadás helyesírása szerint, leszámítva az értelemzavaró nyomdahibákat. Kiemelések a szerzőtől.

akkor kitekerné az apja nyakát, és anyjával hálna.⁸⁸ ... befejezésül most már azután szeretném kimondani azt az eredményt, hogy az Ödipusz-komplexusban (sic) a vallás, az erkölcs, a társadalom és művészet kezdetei összetalálkoznak, egybehangozóan a pszichoanalízis azon megállapításával, hogy e komplexum alkotja minden neurózis tengelyét, amennyire mostanáig mélyükre hatolhattunk. Nagy meglepetésképp hat reám, hogy a népek lelki életének ezen kérdéseit is egyetlen konkrét pontból, az atyához való viszonyból lehessen megoldani.”⁸⁹

Freud és Jung ütközése külön golyóval meglökött virtuális karambol a kollektív analízis két különböző biliárdasztalán: Jung mitológiai alapállásból elküldött golyójának a kétmillió éves konkrét paleoantropológiai ősi ad vezetőkészletet, Freud számára az anyagba leszállt köznapi tapasztalat és az élő emberi kövületként kezelt törzsi kultúra a kezdőpont, miközben bizonyítási kényszere a mitológia felé pörgeti a labdacso, az egy napon összeverődött apagyilkos, anyateperő, utólag megszeppent, engedelmes fiúk mítosza felé. Később Freud ugyan kapcsol, mintegy elébe menve a várható ellenvetéseknek, maga ismeri el, hogy „mindenütt a tömeglélek felvételét vesszük alapul, amelyben a lelki folyamatok oly módon mennek végbe, mint az egyes ember lelki életében. Először is olyasvalamit mondunk, hogy egy cselekedet büntudata sok évezredekig és oly nemzedékeken át is hatékony marad, amelyek e cselekményekről mit sem tudhattak. Azt állítjuk, hogy egy érzelmi folyamatot, amely oly fiúk nemzedékeinél keletkezhetett, akikkel apjuk rosszul bánt, oly nemzedékekben is folytatódik, amelyek ily bánásmódtól éppen az apa elpusztítása folytán meg voltak kímélve. Ezek mindenesetre nyomós aggályoknak látszanak.”⁹⁰

Valóban azok, de nem a legnyomósabbak. A lelki átöröklődés létezésének és tisztázatlanságának nyílt kérdései nem csupán nyomasztó terhet jelenthetnek a teoretikus számára, hanem egyszersmind nyílt terepet is a végső bizonyítást nem követelő hipotézisek előtt. Freud korában, a mai értelemben vett modern genetikai ismeretek híján, nagyjában-egészében filozófiai belátásokra volt kénytelen hagyatkozni a témakör kutatója, és a kortárs filozófia igényeit bőségesen fedezte egy afféle summázat, hogy „... az érzelmek oly szorosan össze vannak forrva szerveinkkel és egész constitutionkkal, hogy mi sem természetesebb, mint azok átöröklését már *a priori* állítanunk.”⁹¹

⁸⁸Sigmund Freud: Bevezetés a pszichoanalízisbe, Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. Fordította: Hermann Imre, 276. o. Az idézetben szereplő Diderot-idézet a szövegben francia eredetiben áll, a magyar fordítás a lábjegyzetben V. Binét Á. munkája.

⁸⁹Totem és tabu, 143. o.

⁹⁰Totem és tabu, 144. o.

⁹¹Th. Ribot (francia filozófus, az általa 1876-ban alapított Revue Philosophique c. folyóirat szerkesztője): A lelki átöröklés. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1896. Az ötödik javított és bővített francia kiadás után fordította: Holló István, 94. o. Kiemelés a szerzőtől.

Jung szemszögéből aztán a lelki átöröklés már végképp nem jelenthetett, nem hogy nyomós, de semmiféle aggályokat; a kollektív tudattalan és az archetípusok doktrínájával ő ezt a problémát a maga részéről egyszer s mindenkorra látványosan megoldottnak tekintette. Az ő gondja Freuddal kapcsolatban ennél sokkal személyesebb, konkrétabb és húsba, mondhatni életbevágóbb:

„A tudományos pszichológia eredetileg vagy fiziológiai pszichológia volt, vagy pedig elszigetelt tényekkel és funkciókkal kapcsolatos kutatások és kísérletek meglehetősen szervesen halmaza. Bizonyára ezért volt Freud egyoldalú hipotézise kétségtelenül felszabadító előretörés a lelki összefüggések pszichológiájához. Freud műve tulajdonképpen a nemi ösztönnek az emberi lélekbe való elágazásaival foglalkozó pszichológia. A szexualitás tagadhatatlan fontossága ellenére nem tudjuk elfogadni, hogy minden ettől az ösztöntől függ. A széles körű alkalmazhatóság efféle hipotézise kezdetben optikai csalódásként működik; eltünteti minden más színt, és az ember csak vöröset lát.”⁹²

„A valóságban semmilyen morális elítélés nem teheti olyan gyűlöletessé a szexualitást, mint túlértékelésének félrevezető ízléstelensége és az obszcenitás. A szexualitás értelmezésében megnyilvánuló intellektuális otrombaság lehetetlenné teszi a szexualitásnak még a helyes értelmezését is. Így élteti tovább – valószínűleg Freud személyes szándéka ellenére – bizonyos követőinek irodalmi munkássága igen hatásos módon az elfojtás művét. Freud előtt semmi nem lehetett szexuális indíttatású, most pedig minden egyszeriben úgyszólván »semmi más, mint« szexualitás.”⁹³

„Vidéken nőttem fel, parasztok között, és amit nem tanulhattam meg az istállóban, azt megtanulhattam Rabelais elmésségéből és paraszti folklórnk szókimondó fantáziájából. Az incestus és a perverzitás különféle formái nem jelentettek nekem semmiféle újdonságot, és magyarázatra sem szorultak. A bűnözéssel együtt abba a mocskos üledékbe tartoztak, amely megkeserítette életkedvemet, mivel nagyon is világosan nyitotta rá szememet az emberi lét rútságára és értelmetlenségére. Nekem magától értetődött, hogy a veteményt trágya táplálja. Meg kellett azonban magamban vallanom, hogy ez aligha valami jótékonyan ható felismerés. Hiába, ezek mind csupa városi emberek, akik mit sem tudnak a természetről és az emberistállóról, gondoltam, régóta torkig lévén az ilyen undorító visszásságokkal.”⁹⁴

„Mindenekelőtt Freudnak a szellemmel kapcsolatos véleményét éreztem igencsak kérdésesnek. Valahányszor a szellemiség kifejeződése, akár emberben, akár műalkotásban

⁹²C. G. Jung: Gondolatok a szexualitásról és a szerelemről, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1996. Fordította: S. Nyíró József, 26. o.

⁹³Gondolatok a szexualitásról és a szerelemről, 17. o.

⁹⁴Emlékek, álmok, gondolatok, 205. o.

nyilvánvalóvá lett, ő élt a gyanúperrel és »elfojtott szexualitásra« célzott. Amit semmiképp sem lehetett közvetlenül szexualitásnak értelmezni, azt elnevezte »pszichoszexualitásnak«. Ezzel én szembeszegeztem, hogy az ő hipotézise, ha logikusan végiggondoljuk, megsemmisítő ítéletet mondana a kultúráról. Merő bohózatnak, az elfojtott szexualitás morbid termékének tüntetné fel a kultúrát. »Valóban – felelte – így is van. A sors átka ez, tehetetlenek vagyunk vele szemben.« Én semmiképpen sem voltam hajlandó igazat adni neki, vagy akár csak belenyugodni is ebbe. Csakhogy még nem éreztem magam eléggé felkészültnek egy ilyen vitára.

Első találkozásunk alkalmával még valaminek tulajdonítottam nagy jelentőséget. Ez azonban olyan dolgokkal kapcsolatos, amiket csak barátságunk vége felé tudtam teljesen végiggondolni és megérteni. Nem lehetett nem felismerni, hogy Freudnak a szexualitás-elmélet hallatlan mértékben szívügye. Ha erről beszélt, hangja különös nyomatékkal csengett, majdnem aggályos volt, majdnem bíráló, szkeptikus modora pedig egyszeriben eltűnt. Arca sajátosan megindult kifejezést öltött, aminek okára nem találtam magyarázatot. Ez azt a benyomást keltette bennem, hogy neki a szexualitás numinózumot jelent. Feltevésemet igazolta egy beszélgetés, amelyet szintén Bécsben folytattunk, mintegy három év múlva (1910). Még élénken emlékszem rá, amint Freud így szólt: »Kedves Jung barátom, ígérje meg, hogy soha nem adja fel a szexualitás-elméletet. Ez a legeslegfontosabb. Tudja, dogmává kell tennünk, megrendíthetetlen bástyává.« Ezt olyan szenvedélyesen és olyan hangon mondta, mintha egy apa így szólna: »Fogadj meg egyet, drága fiam: menj el minden vasárnap a templomba!« Némiképp csodálkozva kérdeztem: »Bástyává – mi ellen?« Mire ő így felelt: »A fekete szennyáradat – egy pillanatig tétovázott, majd kibökte –, az okkultizmus ellen.« Mindenekelőtt a »bástya« meg a »dogma« rémített meg: mert hiszen dogmát, azaz vitathatatlan hittételt csak ott szokás felállítani, ahol egyszer s mindenkorra el akarják nyomni a kételkedést. Csakhogy ennek már semmi köze a tudományos véleményalkotáshoz, hanem csakis a személyes hatalomvágyhoz. Olyan tördőfés volt ez, amely barátságunk velejét érte. Tudtam, soha az életben nem fogadhatom el Freud álláspontját. »Okkultizmus«-on úgy tetszett, nagyjából mindazt értette, amit a filozófia és a vallás – beleértve az akkoriban divatba jött parapszichológiát is – a lélekről vallott. A szexualitás-elmélet az én szememben ugyanúgy »okkult« volt, vagyis nem bizonyított, csupán lehetséges hipotézis, mint sok más spekulatív nézet. A tudományos igazság nekem valamiféle, az adott pillanatban kielégítő hipotézist jelentett, de semmiképp sem örök időkre szóló hittételt.⁹⁵

⁹⁵Emlékek, álmok, gondolatok, 187–188. o.

„Egyet tisztán láttam: Freud, aki minduntalan nyomatékosan utalt vallástalanságára, kiagyalt magának egy dogmát, vagy sokkal inkább: a számára elveszett, féltékeny Isten helyére becsempészte magát egy másik kényszerítő képzet, nevezetesen a szexualitásé; olyan képzet, amely amannál semmivel sem kevésbé szorongató, követelőző, parancsoló, fenyegető és morálisan ambivalens. Amiképpen a pszichésen erősebb és ezért félelmetes tényezőnek kijárnak az »isten« vagy a »démoni« jelzők, ugyanúgy egy *deus absconditus*, egy rejtőző isten szerepét nála a »szexuális libidó« vette át. Ennek a változásnak az előnye Freud szemében az lehetett, hogy az új numinózus elvet tudományosan kifogástalannak és minden vallásos tehertételtől mentnek ítélte. Alapjában véve azonban változatlanul maradt a numinózum jelleg, mint a racionálisan össze nem mérhető ellentétek – Jahve és szexualitás – pszichológiai tulajdonsága. Csupán az elnevezés változott meg, és vele együtt persze a nézőpont is: ami elveszett, azt nem odafent kell keresni, hanem idelent. De végül is mit számít az erősebbnek, hogy ilyen vagy olyan nevet adnak neki? ... Freud sohasem tűnődött el azon, miért kell folyton a szexusról beszélnie, miért ragadta őt ennyire magával ez a gondolat. Soha nem tudatosodott benne, hogy az »értelmezés monotóniájá«-ban az önmagától vagy attól a bizonyos benne rejlő, talán »misztikus«-nak nevezhető másik oldalától való menekülés fejeződik ki. Ennek az oldalnak az elismerése híján azonban soha nem kerülhetett összhangba önmagával. Nem volt szeme a tudattalan tartalmainak paradoxonához és kétértelműségéhez, és nem tudta, hogy mindennek, ami a tudattalanunkból bukkan fel, van egy föntje és egy lentje, egy belső és egy külső oldala. Hogyha csupán a külsőről beszélünk – márpedig Freud ezt tette –, akkor csak az egyik oldalt vesszük figyelembe, és a tudattalanból logikus módon létrejön az ellenhatás.”⁹⁶

„A tudattalan lélektanát Freud vezette be egyrészt a szexualitás, másrészt a haragos atyai tekintély klasszikus gnosztikus motívumaival. A gnosztikus Jahve és a Teremtő Isten motívuma újra megjelent abban a mítoszban, amelyet Freud az ősapáról és az ettől az ősapától származó komor felettes-énről alkotott. Freud mítoszában ez olyan démonként nyilvánul meg, amely csalódások, illúziók és szenvedések világát hozza létre. Ám a materializmus irányában végbement fejlődés, amely kirajzolódott már az alkimistáknál, amikor az anyag titkaival foglalkoztak, oda vezetett, hogy elzárta Freud elől a kilátást a gnoszticizmusnak egy további lényeges aspektusára, nevezetesen a szellemnek, mint egy másik, magasabb rendű Istennek az ősképeire. A gnosztikus hagyomány szerint ez a magasabb istenség volt az, aki a kratért, a szellemi átváltozás tartályát segítségül küldte az embereknek. A kratér nőnemű princípium, és

⁹⁶Emlékek, álmok, gondolatok, 189–191. o. Kiemelés a szerzőtől.

semmi helyet nem kaphatott Freud patriarchális világában. Freud mindenesetre nem áll egyedül ezzel az előítélettel. A katolikus szellem világában csak nemrég és több évszázados tétovázás után vétetett fel az Istenanya és Krisztus menyasszonya az isteni thalamusba, és jutott ezzel legalább megközelítő elismeréshez. A protestáns és zsidó világban továbbra is az apa uralkodik. Ezzel ellentétben az alkímia hermetikus bűvös tanának bölcséletében a női elv kimagasló és a férfiével egyenértékű szerepet tölt be. Az alkímia egyik legfontosabb nőnemű jelképe volt az az edény, amelyben a szubsztanciák átalakulásának kellett végbemennie. Az én pszichológiai fölfedezéseim középpontjában viszont a belső átalakulás folyamata áll: az individuáció.⁹⁷

„Egyre sürgetőbb lett az igény valamiféle kritérium iránt, szinte úgy mondhatnám: igény az első és kezdeti tájékozódásra. Ekkor olyan pillanat adatott meg nekem, amelyben szokatlan világossággal tudtam áttekinteni addigi utamat. Így gondolkodtam: kezdedben a kulcs a mitológiához, és megvan rá a lehetőség, hogy feltárd a tudattalan emberi psziché minden kapuját. Valami azonban ezt súgta: »Mire jó minden kaput kitárni?« És máris ott meredt előttem a kérdés, hogy eddig tulajdonképpen mire is jutottam. Letűnt népek mitológiáját magyaráztam meg, írtam egy könyvet a hősökrol, a mítoszokról, amelyeket ősidőktől fogva megélt az ember. Jó. De miféle mítoszt él meg az ember manapság? A keresztény mítoszt, mondhatnánk. »Te abban élsz?« – szólalt meg bennem a kérdés. »Hogy őszinte legyek, nem! Nem ez a mítosz az, amelyikben élek.« »Akkor hát nincs is már mítoszuk?« »Nincs, nyilvánvalóan nincs többé mítoszuk.« »No de akkor mi a te mítoszkod? Az a mítosz, amelyet megélsz?« Ez már kellemetlenül érintett, abbahagytam a gondolkozást. Határvonalhoz érkeztem.»⁹⁸

⁹⁷Emlékek, álmok, gondolatok, 246–247. o. Az igazat megvallva, nem teljesen világos előttem a „gnosztikus Jahve” szótársítás mélyebb értelme: a gnósziszt, a magasabb rendű, megváltó tudást, illetve az arra való hivatkozást az egyháztörténet jellemzően nem Jehova, hanem Jézus képzetéhez társítja, mégpedig negatív tartalommal (gnosztikusok, gnoszticizmus, eretnokség). Természetesen Jung szuverén szóhasználatában ennek a hellén miszticizmusból idementett asszociációnak bizvást helye lehet, nekem azonban ez így kissé homályos. Gondom van a „thalamus” értelmezésével is: „hálószoza”-ként tudom asszociálni az anya és a menyasszony fogalmához, de inkább hajlanék „látómező”, pontosabban a „látódomb” felé, amely az agynak az a területe, ahol a látóidegek összefutnak. Ez a megoldás azonban egyháztörténeti pontatlanságot tételezne fel, amit Jung részéről nehezen tudok elképzelni; mindenesetre tény, hogy az „Istenanya-e Mária” problematika már a korai kereszténység idején erősen a látótérbe került, Nesztoriosz bizánci és Kürillosz alexandriai püspökök vitájában pedig igencsak kiéleződött. A kérdésben először az Efezusi (III. Egyetemes) Zsinat hozott határozatot 431-ben, Máriát Istenanyának nyilvánítva, ami két év múlva a főszereplők (mármint a vita főszereplőinek) kompromisszuma révén „Mária az Isten anyja” megfogalmazással némi korrekciót nyert. Mindez természetesen semmit sem nyom a latban, amikor Jung és Freud igazát mérlegeljük. A „kratér” (crater) a mi köznapi szóhasználatunkban nem más, mint kráter, görög eredetiben pedig alacsony talpú, öblös, kétfülű vegyítőedényt jelentett.

⁹⁸Emlékek, álmok, gondolatok, 210–211. o.

„A szembesítést a tudattalannal kezdettől fogva tudományos kísérletnek tekintettem, amelyet önmagamon végzek, és amelynek kimeneteléhez létfontosságú érdek fűz. Ma mindenesetre úgy is mondhatnám: olyan kísérlet volt ez, amely rajtam végeztetett el.”⁹⁹

„Nem kis vesződésembe került kitartanom a gondolataim mellett. Ám lakozott bennem egy démon, és elsősorban ő volt a mérvadó. Túlszárnyalt rajtam, és ha kíméletlen voltam, akkor azért, mert a démon szorongatott. Soha nem tudtam megmaradni amellett, amit egyszer már elértem. Sietnem kellett tovább, hogy utolérjem a látomásomat. Mivel kortársaim érthető módon nem észlelhették ezt a látomást, csak egy habókos rohanót láttak bennem. ... Amint öregedtem, egyre kevésbé értettem magam, egyre kevésbé ismertem magamra, és egyre kevesebbet tudtam magamról. Csodálkozom magamon, csalódtam magamban, örülök magamnak. Bánatos vagyok, levert, föllelkesült. Ez mind én vagyok, de nem tudom magam összegezni. Képtelen vagyok valamilyen végérvényes érték vagy értéktelenség megállapítására, nem tudom megítélni magamat és az életemet. Semmiben sem vagyok egészen bizonyos. Csak annyit tudok, hogy megszülettem és élek, és úgy érzem, mintha hordozna valami.”¹⁰⁰

„Életem a tudattalan önmegvalósításának története. Minden, ami a tudattalanban zajlik, eseményé kíván lenni, és a személyiség is ki akar bontakozni tudattalan feltételei közül, hogy önmagát mint egészet élje át. Ha ezt a fejlődési folyamatot magamra vonatkoztatva akarom ábrázolni, nem használhatom a tudományos nyelvet; mert hiszen önmagamot nem tapasztalhatom meg tudományos problémaként. Azt, hogy mi az ember a belső szemlélete alapján, és minek látszik »az örökkévalóság jegyében«, csak a mítosz segítségével lehet kifejezni. Ez egyénibb és pontosabban adja vissza az életet, mint a tudomány. A tudomány átlagfogalmakkal dolgozik, ezek pedig sokkal általánosabbak, semhogy megfelelhethének az egyéni élet sokszínűségének. Éppen ezért ma, életem nyolcvanharmadik évében, hozzáfogok, hogy életem mítoszát elmondjam. De csak közvetlen megállapításokat tehetek, csak »történeteket mesélhetek«. Hogy igazak-e, nem érdekes. Csak az a kérdés, hogy az *én* mesém, az *én* igazságom-e.”¹⁰¹

Mindenképpen el kell ismerni, hogy így egymás mellé rakva és összeolvasva a szórt részleteket, ez nagyon szép történet. Nagyon emberi. Jungra jellemzően emberi. Az összes tévedéseivel és tisztázatlanságaival is Jungra jellemzően emberi. De azért ezt sem ússzuk meg kérdések nélkül.

⁹⁹Emlékek, álmok, gondolatok, 219. o.

¹⁰⁰Emlékek, álmok, gondolatok, 425. o.

¹⁰¹Emlékek, álmok, gondolatok, 15. o.

Lehet-e, szabad-e Freud művét egyszerűen „a nemi ösztönnek az emberi lélekben való elágazásaival foglalkozó pszichológia”-ként summázni anélkül, hogy akár csak egy pillantást is vetnénk arra, hogy mi mindent jelenthetnek ezek az elágazások, és hova vezetnek? Lehet-e megértenünk bárkinek is az igazát abból az alapállásból, hogy eleve nem jelenthetnek számunkra semmiféle újdonságot és magyarázatra sem szorulnak, miután gyerekkorunkban láttuk, amit láttunk, olvastuk, amit olvastunk, mocskos üledéke éppen eléggé megkeserítette már életkedvünket, és régóta torkig vagyunk az ilyen undorító visszásságokkal? Nem merülhet-e fel itt joggal a kényszeres hártás gyanúja? Mit kezdhünk így Jung egyik legnagyobb felfedezésével: a személyiség minden sötét jellemvonását és baljós látószögét érintő alacsonyrendű részeivel, amelyeknek legalsó rétegei alig különböztethetők meg egy állat ösztöneitől, s amelyeket Jung érzékeltető kifejezéssel árnyéknak nevez?

„Szörnyű az a gondolat, hogy az embernek »árnyoldala« is van, amely nemcsak apró gyöngeségekből és szépséghibákból áll, hanem valósággal démoni dinamikájú. Az egyes ember ritkán tud erről, mert neki, mint egyénnek, hihetetlennek tűnik, hogy valahol vagy valamiképpen önmaga fölé kellene emelkednie. De ha ez az ártatlan lény tömeget alkot, adott esetben őrzöngő szörnyeteggé torzul, minden egyed csak a monstrum testének apró sejtje lesz, és mint ilyen, akarva, nem akarva, nem tehet mást, ki kell elégítenie a bestia vérszomját, sőt minden erejével táplálnia kell azt. Az emberi lélek árnyoldalának ezt a lehetőségét csak homályosan sejtjük. ... Egy sötét sejtelem azt mondja, hogy e negatív oldal nélkül nem vagyunk egészek, hogy testünk van, amely – mint a testek általában – elkerülhetetlenül árnyékot vet, s ha megtagadjuk e testet, nem vagyunk többé háromdimenziósak, hanem lapos és élettelen lények. Ez a test azonban állat, s állati lelke van, azaz *az ösztönnek feltétlenül alávetett*, élő rendszer. Az árnyékoldal hozzánk tartozó voltának felismerése azt jelenti, hogy igent mondunk az ösztönnek, s ezzel magunkra vállaljuk azt a hatalmas dinamikát, amely a háttérből fenyeget. Ettől akar bennünket a kereszténység aszketikus erkölcsse megszabadítani, még azon veszély árán is, hogy az ember állat-természetét legmélyebb alapjaiban zavarja meg.”¹⁰²

„Mint ismeretes, a kulturálódás folyamatának lényege az emberben rejlő állati fokozódó megfékezése; ez a domesztikáció, a háziasítás folyamata, amely nem végezhető el a szabadságra vágyó állati természet lázadásai nélkül. Időről időre mintegy részegség mámorra fogja el az emberiséget, amely a kultúra béklyóiba verte magát: az ókor ezt azoknak a dionüszoszi orgiáknak a keletről hömpölygő hullámaiban élte át, amelyek az antik kultúrák

¹⁰²C. G. Jung Alapfogalmainak lexikona, 1. kötet, Kossuth Kiadó, Budapest, 1977. Fordította: Bodrog Miklós, 79-80. o. Kiemelés a szerzőtől.

lényeges és jellemző részévé váltak, és amelyeknek a szelleme nem kevéssel járult hozzá ahhoz, hogy a Krisztus előtti utolsó évszázad számos szektájában és filozófiai iskolájában a sztoikus ideál aszkézissé fejlődött; és a kor politeizmusának káoszából született meg a Mithrász-tisztelet és a kereszténység aszketikus ikervallása. A dionüszoszi szabadságmámor második hulláma a reneszánsz idejében söpört végig a nyugati emberiségen. Saját korunkról nehéz ítéletet mondani. De ha látjuk, hogyan fejlődnek a művészetek, a stílusérzék és a közízlés, mit olvasnak, írnak az emberek, miféle egyesületeket alapítanak, milyen »kérdések« vannak napirenden, mi ellen tiltakoznak a filiszterek, akkor jelenkori társadalmi kérdéseink hosszú regiszterében nem utolsó helyen megtaláljuk az úgynevezett szexuális kérdést; azok az emberek vetették fel, akik szeretnék megszabadítani Erósz az erkölcsi vétség terhe alól, amelyet a letűnt évszázadok raktak rá. E törekvések létét nem lehet egyszerűen tagadni, és nem vonható kétségbe létjogosultságuk sem; e törekvések léteznek, és éppen elég okuk van a létezésre. »¹⁰³

„A szexualitás nem csupán ösztönösség, hanem kétségkívül kreatív hatalom is, amely nem csupán legfőbb oka egyéni életünknek, hanem lelki életünk nagyon komolyan veendő tényezője is. Manapság eléggé tudjuk, milyen súlyos következményekkel járhatnak a szexualitás zavarai. A szexualitást az ösztönök szószólójának nevezhetnénk, ezért a szellemi álláspont a fő ellenlábasát látja benne; persze nem azért, mert a szexuális élvhajászat önmagában véve erkölcstelenebb, mint a zabálás, a vedelés, a pénzsóvárság, a zsarnokság és a tékozlási mánia, hanem mert a szellem szeretné a saját képére alakítani a szexualitást – miként minden más ösztönt is –, akként a szexualitás is régóta igényt tart a szellemre, amelyet egykor – a nemzésben, a terhességben, a születéskor és a gyermekkorban – magában foglalt, és amely nem nélkülözheti a teremtményeiben a szexualitás szenvedélyét. Végtére is mi volna a szellem, ha nem állna vele szemben egy vele egyenrangú ösztön?»¹⁰⁴

Furcsa és roppant tanulságos, ahogyan a szerepek időről időre felcserélődnek Freud és Jung között – legalábbis a kései olvasó szemében. Jung, aki életműve tengelyébe állította az archetípusok szimbólumaiban megmutatkozó kollektív tudattalan ideáját, mit sem tud vele kezdeni, az idea egyáltalán nem archetípusként jelenik meg, amikor olyan meghatározó lelki

¹⁰³Gondolatok a szexualitásról és a szerelemről, 11. o. Szerintem Jung itt a kultúra kifejezést civilizáció értelemben használja. Mithrász, helyesebben Mitra, Mithra, az ősiráni mitológiában napisten és egyben az életképes társadalmi viszonyok alapjául szolgáló szerződéses betartatásának legfőbb letéteményese. Jung a Mitra-kultusz értelmezését itt feltehetőleg az i. sz. 1. század hanyatló Rómájában külön életre kelt Mithrász-hívő szektának részint a kereszténységbe is átszivárgott vallásgyakorlatára szűkítette. A „jelenkor”-on természetesen az ő huszadik század eleji jelenkora értendő, a mi ezredfordulás jelenkorunk szexuális kérdései és megnyilvánulásai valószínűleg több komplikációt jelentenek számára, noha azonos töről fakadnak minden jelenkor szexuális kérdéseivel.

¹⁰⁴Gondolatok a szexualitásról és a szerelemről, 16. o.

tényezőt kell leírnia és értékelnie, mint az árnyékoldal bestiája, amely nélkül pedig a kollektíva, ugyanúgy, mint az egyén, elvesztené minden valódiságát, minden térbeliségét. Saját interpretálásában itt egyik alapfelfedezése nem kompatibilis a másik alapfelfedezésével; a numinózus, tehát egyben sorsszerűen működő árnyék-én, melyet az egyénre általános hatállyal érvényesít, helyi és átmeneti értékűvé válik, a transzcendens kollektív lélektan puszta tömeglélektanná törpül, mihelyst nem az isten színe elé kívánckozó jobbik énünk angyali, apollóni hangadói, hanem a pokolba csalogató démoni, dionüszoszi erők veszik át a prímet a sokaságban. Vele illogikus ellentétben Freud, ha a szükség úgy hozza, minden további nélkül kitágítja, az „arasznyi lét” fölé magasítja a tömeglélek erejét és hatályát: „... merészségünkért nem egyedül kell viselnünk a felelősséget. Tömegléleknek, az emberek érzelmi életében való folytonosságnak felvétele nélkül, amely megengedi, hogy a lelki folyamatoknak az egyének elmúlása által okozott félbeszakításain túltegyük magunkat, a tömeglélektan egyáltalán nem állhat meg. Ha az egyik nemzedék lelki folyamatai nem folytatódnak a következőkre, ha mindegyiknek újból kellene megszereznie az élethez való beállítást, akkor e téren nem volna haladás és úgyszólván semmi fejlődés.”¹⁰⁵ Teljesen az a látszat, mintha lelkük mélyén abszolút meggyőződéssel mindegyikük a másik igazságát képviselné, miközben tökéletesen elbeszélnek egymás mellett.

A magam részéről azt könnyen belátom és megértem, hogy Freud, akit megálmodott bibliai szerepköre fogva tartott, miért nem tudott, sőt nem is akart kinyílni Jung igazsága előtt. Amit nehezebben viselek és alig-alig értek, mert talán alig-alig akarom megérteni: Jung miért nem volt képes kinyílni Freud igazsága előtt? Miért zárkózik be valaki, vagy miért marad bezárva, amikor elhangzik egy ilyen mondat: „A sors átka ez, tehetetlenek vagyunk vele szemben”? Annál jobban nem lehet képes kiadni magát egy ember kényre és kedvre, főleg nem egy Freud, mint hogy elismeri és bevallja: létezik számára olyan erő, amelyről tud ugyan, de tehetetlen vele szemben, és az égvilágon semmi más nem adódik számára, mint hogy tudomásul vegye ezt az erőt, és elfogadtassa másokkal is. Odáig rendben van, hogy nem értek vele egyet, de ha valóban a barátságát várom, ha valóban barátja akarok lenni és nem csupán az atyai mintát és az atyai jótevőt keresem benne, ha nemcsak kapni, hanem adni is akarok, akkor miért vonulok félre, miért nem nyugtalanítanak életre-halálra a barátom önpusztító tévedései? „Az Ödipusz-komplexusban a vallás, az erkölcs, a társadalom és művészet kezdetei összetalálkoznak, egybehangzóan a pszichoanalízis azon megállapításával, hogy e komplexum alkotja minden neurózis tengelyét, amennyire mostanáig mélyükre hatolhattunk.

¹⁰⁵Totem és tabu, 145. o.

Nagy meglepetésképp hat reám, hogy a népek lelki életének ezen kérdéseit is egyetlen konkrét pontból, az atyához való viszonyból lehessen megoldani.” A kölcsönös megtagadásban való részvétel által nem éppen a saját esetemmel bizonyítom volt atyai barátomnak ezt a kárhoztatott igazát? Becsületére legyen mondva Jungnak: szellemének nagysága abban is megmutatkozott, hogy fellázadt ugyan az „atya” zsarnoksága ellen és tisztos távolságba félrevonult, miközben sohasem támadta, sőt mindig is próbálta különvéleményét a lehető legnagyobb korrektséggel, tárgyilagossággal és tapintattal megfogalmazni. Ugyanakkor azt képtelen volt érezni és éreztetni, hogy a megtagadott zord atyának is van saját lelke, s hogy ez a lélek ugyanabból a véghetetlen óceánból cseppent ki, mint az övé, akár emlékeiben él a lelke mélyén amnéziás, külső fogalmakkal emlékezni próbáló atyának az óceán, akár nem, és hogy ha általában igaz, akkor Freudra is igaznak kell lennie, hogy „minden, ami a tudattalanban zajlik, eseményé kíván lenni, és a személyiség ki akar bontakozni tudattalan feltételei közül, hogy önmagát mint egészet élje át”. Ha ezt a felismerést nem tudjuk érvényesíteni ellenfeleinkre, ellenségeinkre, kivetített külső árnyékdoldalunkra, akkor sohasem leszünk képesek megismerni őket és teljes magunkat. Ez az a többlet, amely révén – legalábbis politeista mítoszaik tanúsága szerint – a hellén és a hindu kultúrák (külön imádott bumfordi Kalevalámról nem is beszélve) behozhatatlan előnnyel jártak a mezopotámiai-kisázsiai-közelkeleti-zsidó-keresztény szellemiség előtt, és amely többlet iránt az egyistenhívő Jung pogányabbik énje is kielégíthetetlenül szeretetteljes nosztalgiát érzett egész életén át. Többet tudnánk a világról és benne magunkról, ha ez a korszakos zseni kicsit sem esett volna áldozatául a freudi apakomplexusnak és nem kényszeres, hanem felülemelkedő távolságtartással, felülnézetből tudta volna szemlélni a paralel kortárs zseni igazát és tévedéseit.

Jung, aki a szembesítést a tudattalannal kezdettől fogva olyan tudományos kísérletnek tekintette, amelyet önmagán végez, és amelynek kimeneteléhez, az individuáció megvalósításához létfontosságú érdek fűzte, soha egyetlen pillanatra sem tudott hinni abban, és nyilvánvalóan nem is akart, hogy az a dogma, az az ördögadta mese, az a mítosz, amelyet Freud szerinte csak kitalált magának az elveszett, féltékeny Isten kompenzálására, egy anyagelvű, istentagadó elmeorvos tudattalanjában is foganhatott ugyanolyan mélységekben, mint ha egy hívő lélek ihlete szülte volna, és hogy Freud számára a maga individuációs kísérlete ugyanolyan létfontosságú, mint az övé. A démonok és az angyalok ugyanazon a tudatszinten rendezték be munkahelyüket: a limbikus rendszer rejtett folyosóin. Lehet, hogy egy még ennél is mélyebb szintről, a hullóagy bunkeréből a territoriális hatalomvágy küldözgette stratégiai utasításait Freud fogalmi tudatába, de ha találunk is bőséggel erre utaló

bizonyítékokat, az még nem indíthat bennünket arra, hogy csak a magunk teremtésmítoszt fogadjuk el igaznak és őszintének, a másik sorsmítoszt pedig minden további nélkül sanda manipulációnak minősítjük. Ki tudhatná más jobban, mint éppen Jung, hogy az óceáni mélytudat tulajdonjogát senki nem sajátíthatja ki, az óceáni mélytudat birtokba vétele nem úgy működik, hogy enyém, én láttam meg először. Az óceáni mélytudat birtokbavétele egyáltalán nem működik. Ami pedig a hatalomvágyat illeti, az bizony nem szép dolog, sőt egyenesen csúnya dolog, de az is igaz, hogy ugyanakkor Janus-arcú is, egyrészt az ego brutális törekvéseit szolgálja, de másrészt a mániákus önérvényesítés a kollektíva számára is kínál némi hasznot, új utakat törve öntörvényűségnek álcázott törvénytágadásaival, mert egyelőre még valakinek a piszkos munkát is el kell végeznie. Amíg van piszkos munka, amely másoknak, piha.

Azon vagyunk, hogy minél kevesebb legyen az elvégzésre váró piszkos munka, bár ezzel együtt folyamatosan egyre finnyásabbakká tesszük magunkat, egyre finnyásabbakká tesz bennünket a civilizáció, így aztán egyre több lesz az, amit elviselhetetlen mocsoknak tartunk a világban. És mindezzel együtt az is életszerű, hogy valaki a masszívan lerakódott trágyát esetleg csak fellazítani képes Augiász emberistállójában, eltakarítani nem, de micsoda fellazítás az, amelyet Freud elvégzett! (Nem ideillő megjegyzés, ám a szabad asszociáció néha nagyon önkényes és tolakodó tud lenni: Ha most élne Jung, és ismernénk egymást, és feltételezhetném, hogy ad valamit a szavamra, akkor azt kérném tőle, hogy ne tartson töltött lőfegyvert az éjjeliszekrénye fiókjában. Ma már sem a revolver, sem a pipa nem igazán férfias, inkább csak macsós. Ma már erre kifejezetten finnyásak vagyunk. Egyre többen.)

Freud önmegvalósító, individuációs életmítosza semmivel sem kevésbé mítosz, mint Jungé, semmivel sem kevésbé létjogosult, mint Jungé, s hogy igaz-e Freud meséje vagy sem, az hajszállra olyan kevésbé kérdés, mint hogy Jung meséje igaz-e, vagy sem, ha egyszer már elfogadtatta velünk, hogy csupán az a kérdés, hogy az ő meséje, az ő igazsága-e. Nem lehet eléggé hangsúlyozni: Makó hajszállra ugyanolyan messze van Jeruzsálemtől, mint Jeruzsálem Makótól.

Kolumbusznak szent, mondhatni mitologikus meggyőződése volt, hogy ha a Föld gömbölyű, akkor a Kanári-szigetektől nyugat felé hajózva, „oly úton, amelyet tudomásunk szerint mindeztideig még senki sem járt be”¹⁰⁶, eljuthatunk Indiába. Ma már fenemód okosak vagyunk, és pontosan tudjuk, hogy mekkora földrész terpeszkedik elénk, hacsak nem vágunk rajta Panamánál csatornát. Tekinthejtük Kolumbuszt fantasztának, aranylázban égő,

¹⁰⁶Columbus **uti** naplója, Officina Nyomda és Kiadóvállalat, Budapest, 1941. Fordította és sajtó alá rendezte: Szerb Antal, 8. o.

hatalomvágyó kalandornak, megszállott túlvállalónak, gátlás nélküli sikerhajhász királynőcsábásznak, súghattak neki angyalok, súghattak neki démonok, szemére vethetjük, hogy fogalma sem volt, végül is hova jutott, hol kötött ki, mindez azonban mit sem változtat a tényen: igaza volt, amikor merete hinni a tant, hogy a Föld gömbölyű, és ő nyitott hajútatót az Újvilágba a spanyol konkvisztádorok, a feketéllő fehér gyapotföldek és a New York-i Szabadság-szobor előtt. Igen, valóban, tekinthetjük Freudot, a nyugati lélektan Kolumbuszát fantasztának, aranylázban égő, hatalomvágyó kalandornak, megszállott túlvállalónak, súghattak neki angyalok, súghattak neki démonok, tarthatjuk őt a lélekóceán sötét admirálisának, valamennyi általa „felfedezendő és meghódítandó óceáni sziget és szárazföld, valamint mások által a jövőben felfedezendő szigetek és földek” önjelölt dinasztiaalapító örökös kormánykövetelőjének, ráolvashatjuk, hogy csölátóként fogalma sem volt, végül is hová jutott, hol kötött ki, mit szabadított el, mindez azonban mit sem változtat a tényen: igaza volt, amikor merete hinni a maga tanát, hogy a felszín alatt a gömb közepe felé haladva az úton, amelyet tudomásunk szerint őelőtte még senki nem járt be, olyan rejtett szigetekhez, tartományokhoz, kontinensekhez juthatunk el, amelyek megismerése segítségünkre lehet lelki, kulturális, civilizációs nyavalyáink eredetének, az elfojtás, jelesen a szexuális elfojtás gyökézetének feltárásában, és – valószínűleg gyanútlan infantilizmussal – ő nyitott utat mindenféle konkvisztádorok, feketéllő fehér gyapotföldek és egekbe meredő szabadságszobrok előtt.

Miben tévedett Freud? – teszi fel a kérdést terjedelmét tekintve vaskos, stílusára nézve arisztokratikusan kifinomult kötetének címében Richard Webster angol kultúrtörténész. Nyolcszáz oldalba sűrített válaszában egyik olvasata az lehet, hogy Freud sokat markolt, de keveset fogott; megtorpant félúton, egyrészt mert megijedt saját árnyékától, rejtett konzervativizmusa miatt nem volt mersze teljes mértékben megfosztani az emberi természetet a szexualitástól. „A szexualitás tudománya, amelyet Freud létrehozott, obszcén kifejezésektől megtisztított nyelven szól. Ám ezen túl Freud a szexuális viselkedés legközönségesebb formáitól, köztük a maszturbációtól, a homoszexualitástól és a női szexualitás sok vonásától úgy idegenkedett, hogy az már szinte az undor határán járt. Ez az attitűd tükröződik azokban a pszichoanalitikai elméletekben, melyek sok szempontból megfutamodást jelentenek a szexuális viselkedés azon formái előtt, amelyekkel Freud állítása szerint szembenézett.”¹⁰⁷ Másfelől pedig Websternek is meggyőződése, mint oly sok másnak, hogy Freudot neveltetéséből és alkatából egyaránt adódó, a skizofrénia határán járó messianisztikus

¹⁰⁷Richard Webster: Miben tévedett Freud? Bűn, tudomány, pszichoanalízis. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002. Fordította: Gerskovics Endre, 23. o.

monomániája, önimázsalkotó kényszere, önmagát intézményesítő életstratégiája térítette el arról az útról, amelyre géniusza valóban predesztinálta volna.

Különvéleményem az, hogy Freud tévedésének forrása tökéletesen megegyezik Jungéval: rosszkor rossz helyen adták át magukat a mitológiai mentalitás csábításának. Egyikük sem helyezi el a maga rendszerét egy minden irányban végtelen folyamatban; önkényesen felvett pontokból kiinduló félegyenesekkel operálnak, ugyanúgy, akár a mítoszok szerzői, kijelentik, hogy a történet itt és itt kezdődik, és nincs továbbgondolás, nincs apelláta. Látszólag mindketten történeti szemléletet sugallnak, látszólag mindketten diakronikus megismerési metodikát követnek, az időt idézve tanúként, esetleg arra hivatkozva, hogy a múlt itt él velünk az ausztráliai, afrikai, új-zélandi, dél-amerikai őserdőkben, vagy a kétmillió (kétszázezer, százezer, hatvanezer stb.) éve élt ősokeket idézik meg atavisztikus etalonként, valójában azonban mindketten rabjai maradnak a mitológikus mentalitásnak, márpedig a mítosz időtlen, a mítoszban az idő szublimál, a mítosz időkezelése sohasem ölthet dokumentarista jelleget, és az, hogy régen, ugyanúgy jelentheti a világ kezdetét, mint a nagymama lekvárjának a születésnapját.

A mitológia időközege, minden látszat ellenére, nem az örökkévalóság, létere nem a Világegyetem, eszméje nem a totalitás, a mitológia nem vet számot azzal, hogy a világ és benne az ember útja minden irányban végtelen, a mitológiai mese önkényesen felvett pontokkal és az e pontokból kiinduló kunkori félegyenesek mentén bonyolódik, a mitológiai mese megengedhet magának bármilyen képzavart és ellentmondást, mert a mitológiai mese, önmaga ellentmondásaként, válaszaival nem az örökös izgalmat és nyugtalanságot keltő megismerést kínálja, hanem időnyerést, másolandó mintát, fogódzót a megnyugváshoz, a belenyugváshoz, a megpihenéshez, menekvést az örök változástól, ezért aztán a mítosz sohasem kérdezi, hogy mi volt az ember, mielőtt egy napon a zsarnok apa fiai fellázadtak anyjuk kisajátítása ellen, és azt sem kérdezi, hogy mit tudhat a bennünk élő kétmillió éves ember a hatvanezer éves Ádám húsz-huszonegyedik századi, polgári neveltetésű utódainak vívódásairól. Csak a mítosznak, csak a mesének van kezdete és vége, a valóságnak sohasem, a valóságban mindennek van előzménye, és mindennek van következménye. A mítosz kezdődhet úgy, hogy „Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet”, kezdődhet úgy, hogy „Egymaga ér az éjjel hozzánk, a nap egymaga köszönt ránk, egymaga termett Vejnemöjnen, nőtt a nótafa oly fönnen, Kave asszony kebeléből, Ilmatár anya öléből”, kezdődhet úgy, hogy „A Jamuná partján, ahol a folyam a szent Gangával egyesül, élt egykor réges-régen egy király”, a mítosz kezdődhet úgy, hogy az istenek, az óriás Bur fiai kiemelik a földet, és berendezik rajta a földet, a gyönyörűséges Midgardot; három áz, Ódin, Lódur és Hönir életre

kelti a fából faragott emberkezdeményeket, akiknek Midgardban kell majd lakniuk, a mítosz kezdődhet úgy, hogy „Egy törzsből származnak az istenek és a halandók. Emberi nemzetséget először fényes aranyból készítettek az istenek, ők, az Olymposzon élők”¹⁰⁸, a legmélyebb belső tudásunknak, mesevilágunknak ihletett formát adó mítosz kezdődhet bármiképpen, de ha a formálatlan, az átformálatlan valósággal, a külső tényekkel akarok szembenézni, sohasem mondhatom, hogy itt és itt, így és így kezdődött, csak azt, hogy amit vizsgálok, innentől kezdve vizsgálom, itt vettem fel a magam tetszőleges kiindulópontját, és tettem ezzel félegyenessé vagy szakasszá, vagy határoltam területté a minden irányban végtelen totalitást. Mint ahogyan a valós természetben nincsenek rendszertani kategóriák, csak mi teremtjük meg őket segédeszközként a könnyebb tájékozódáshoz, hasonlóképpen a világ történéseiben sincs sem kezdet, sem vég, sem félegyenes, sem szakasz, sem mértani test, mi veszünk fel pontokat, mi szakaszolunk, mi határolunk virtuális segítségképpen a rendszerezéshez, a könnyebb tájékozódáshoz. Tehát ha akarom, kezdhetem a mesét Ádámtól és Évától, de ha nem mesélni, ha nem andalítani szeretnék, hanem használható fogalmi struktúrát akarok létrehozni önmagunk jobb megismerésére, akkor nem folyamodhatok a mese, a mítosz eszközeihez, nem mondhatom, hogy megtaláltam az első ember, vagy az első bűn, vagy az első lelkiismeret fosszilis maradványait, nem mondhatom, hogy az emberi minőség egyik legfőbb ikersejtje, a bűn és a büntudat egy kupaktanács mozzanatában fogant egy szép napon, de a másik oldalon azt sem mondhatom, hogy jobbik énünk bennünk kódolt őseredeti üzenetének dekódolásához annak a kétmillió éves elődünknek a szellemét kell felidézni magunkban, akiről az égvilágon semmi lényegeset nem tudunk, sejtelmünk sincs, hogy a többé-kevésbé fellelhető morfológiai rokon jegyeken túl rendelkezett-e az állati mivoltot meghaladó bármiféle jellemzővel és adottsággal, és ha igen, merthogy ezt sem megerősíteni, sem megcáfolni nem tudhatjuk, a kétmillió éve tartó testi-lelki átöröklés és az azonos ideje tartó (ha éppen ezen a ponton akarjuk a szálakat elmetszeni) mutációsorozat következményei után is alkalmasak vagyunk-e a hiteles dekódolásra, akár mítoszaink, akár álmaink, akár fogalmaink segítségével.

Megint csak ott tartunk, hogy ideiglenes kapaszkodóink korlátokká váltak; el kell engedniük őket. Ha valóban hiszünk a fejlődve változás, az evolúció eszméjében, ha hiszünk abban, hogy fejlődésben levő lényekként kell magunkra tekinteni, akkor számot kell vetniünk azzal, hogy evolúció-formálta agyunk specializált rétegződése folytán fogalmi tudatunk és metaforáló elménk elkülönített funkciót tölt be, úgy, hogy ezek a funkciók jó esetben

¹⁰⁸ Biblia, Kalevala, Mahábhárata, eddikus skandináv mitológia, forrás: Mitológiai enciklopédia, Hésziodosz: Munkák és napok.

kiegészítői, de fejlettségük jelenlegi fokán riválisai is egymásnak, és kusza küzdelmeik heuréka-élményként megélt katarzisa ugyanúgy vezethet súlyos tudattorzuláshoz, mint világrengető felfedezésekhez. Ha valóban történeti szemmel tekintünk magunkba, akkor világossá válik, hogy minden fogalmat, minden gondolatot megelőz a képzet, így aztán hiába különültek el a funkciók, a kölcsönhatás folyamatosan egy rendszerben tartja őket, sőt feltételezik is egymást.

Olyan történelmi korokban, amikor a hitbéli, spirituális feladataink torlódnak fel, például időszámításunk kezdete táján, természetszerűleg a metaforáló agy és elme veszi át a dominanciát, majdhogynem a kizárólagos uralmat, az ész pedig lázad ellene, ha marad még némi tér a számára. (Mindig marad.) Olyan történelmi korokban, amikor intellektuális feladataink torlódnak fel, például a felvilágosodástól napjainkig, akkor természetesen a neocortex, a konkretizáló, a fogalmakkal operáló agy és elme veszi át a dominanciát, majdhogynem a kizárólagos uralmat, és a lélek lázad ellene, ha marad még némi tér a számára. (Mindig marad.) Az a pillanat, amikor ambivalens kollektív énünk mindkét mentális funkciója egyensúlyban és harmóniában létezik, evolúciós, de még történelmi léptékkal mérve is olyan picinyke, hogy talán nem is létezik, csupán a hiánya érzékelhető, s azt is csak olyan intellektusú mítoszmágusok képesek megjeleníteni, mint a mi Madáchunk: „Az államfőt, kit nagynak nevezünk, az ortodoxot, akit bámulánk – komédiásnak nézi az utókor, ha a valódi nagyság lép helyébe, az egyszerű és természetes, mely ott ugrat csupán, ahol gödör van, ottan hagy utat, ahol nyílt a tér.”

Mindenekelőtt rendet kell teremtenünk a fogalmi tudatunk és a metaforáló elme kapcsolatában, tudnunk kell különbséget tenni a mitikus és a fogalmi megjelenítés módszerei, eszköztára, játékszabályai között, tudnunk kell, hogy mikor, hol és hogyan van helye az absztrakciónak, mikor, hol és hogyan a konkretizálásnak.

Nekem, mint kívülálló, de talán beleéző olvasónak az a meggyőződése, hogy sem Freud, sem Jung nem volt képes az életével és munkásságával kerekre írni a maga mítoszáét, nem volt képes teljes érvénnyel képviselni a maga igazát, éppen azért, mert mindkettőjükben csak a mítoszírás *igénye* élt igazán, de mindketten komolyan gondolták, amit kettőjük közül csak Jung fogalmazott meg, hogy tudniillik „a szembesítést a tudattalannal kezdettől fogva tudományos kísérletnek tekintetem, amelyet önmagamon végzek, és amelynek kimeneteléhez létfontosságú érdek fűz”.

Ha Freud nem csupán leszerelő, kitérő válasznak szánta, hogy fajunk és kultúránk megmásíthatatlan sorstragédiája természetehagyó (másként: természetellenes) szexualitásunkban gyökeredzik, ha valóban birtokolt egy ilyen horderejű felismerést, nem

pedig csak egy percre bitorolta szentségtörően és avatatlanul, akkor ez volt az ő igazi igaza, ez volt az ő igazi mítosza, akkor neki, mint istenadta témafelelősnek, ezt a mitikus és természettudományos igazságot kellett volna végigbontania és összehangolnia a lehető legtágabb, legmélyebb, legáltalánosabb összefüggésekig, nem pedig megelégedni a totalitás látszatával feltüntetett apa-fiú komplexus féligazságának bizonytalan bizonygatásával egy önkényesen kijelölt félegyenes mentén. Hogy a bátorság hiányzott-e, vagy az elhivatottság, vagy a valódi tudás? – ezt ma már teljesen fölösleges feszegetni. Az élete, a sorsa az övé, és amit ránk hagyott, Junggal együtt, az így is felbecsülhetetlen értékű, akárcsak Darwiné, Marxé, Kopernikuszé és a többi hasonlóan felemás formátumú idolé.

A kérdés viszont változatlanul kérdés: Az incestus, az egyenesági rokonok, illetve a testvérek közötti nemi kapcsolat és ideszámítva még számos más, a mai fogalmaink szerint szexuális aberrációnak ítélt cselekményt, mint például a szodómia – hattyúval, sassal, turulmadárral, bikával, kígyóval, sárkánnyal, más zoomorf lényekkel és mindenféle totemállattal –, s az összes transzhumán nemi aktus és fogantatás – Naptól, Holdtól csillagoktól, széltől, esőtől, földtől, tüztől, víztől, fűtől-fától –, amelynek valamilyen változata „majdnem minden kozmogóniában és számos mítoszban” döntő szerepet tölt be, csupán vallásos, mitopoetikus szellemi tartalmakat takar-e, vagy ragaszkodnunk kell a komolyabb, konkrétabb, ha nem is szó szerinti értelmezéshez, mert esetleg mégis itt van a kutya elásva.

Igen, nagyon is valószínűnek látszik, hogy az a néhány felmenőnk, aki úgy hatvan-nyolcvan-száz-kétszázézer éve átvészelt a természetes kiűzetés kataklizmáját, a legközvetlenebb vérokötélben tartozott egymáshoz, nemi érintkezésük mai mentális állapotaink szerint kimerítette a Btk. XV. Fejezet I. Cím 282.§-ának jogállását: „(1) Aki egyeneságbeli rokonával közösül, természet elleni vagy egyéb fajtalanságot visz véghez, 6 hónaptól 5 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. (2) Nem büntetendő a lemenő ágbeli rokon, ha a cselekmény elkövetésekor tizennyolcadik életévét még nem haladta túl. (3) Aki testvérével közösül, természet elleni, vagy egyéb fajtalanságot visz véghez, 3 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.” Minden létező mitológia szerint, legyen az tudományos vagy szakrális, a vérfertőzés fajunk kialakulásának eddigi utolsó szakaszaiban elkerülhetetlen volt, és döntő jelentőséggel bírt, noha ebben két, esetleg néhány apai és anyai őszünknek természetesen semmiféle felelősség nem róható fel. Ha igaz ez a verzió, és egyre többen hajlunk rá, hogy hitelt adjunk neki, akkor ebben az Ádámmal és Évával nevesített evolúciós tragédiában a magam részéről, ha az úgynevezett modern ember eredetkutatásában az összes lehetséges közül mindenáron éppen a zsidó mitológia képeihez ragaszkodunk, sokkal indokoltabbnak tartanám Noé-szindrómáról, vagy más mondakörökbe átlépve a mezopotámiai

előd okán Utnapisti-szindrómáról, vagy a Zeusz özönvizéből egyedül megmenekült unokatestvér házaspárra utalva Deukalión–Pürra-szindrómáról beszélni, mint felhozni bűnbeesést, Paradicsomot.

A beltenyészet folytán kialakult mai ember sorsát firtatva tekinthetjük ugyan az incestust rejtett utakon ható természetellenességnek – mint ahogy az is –, amelynek morálisan degenerációs következményeivel is szembe kell néznünk – mint ahogy vannak is, utóhatásaival még ma is együtt kell élnünk –, de ezzel párhuzamosan azt is látnunk kell, hogy olyan természetellenességről beszélünk, amely – minthogy nem volt más választásuk sem a mitológiai, sem a genetikai őszülőknek – fajunk fennmaradásának egyetlen esélyét jelentette, eleve plántálva bár mind átalakult genomunkba, mind kialakuló kultúránkba – éppen természetellenes volta miatt – a fajunkat oly igen jellemző ambivalencia örökítő anyagát. Ennek a folyamatosan átöröklődő ambivalenciának a torzító hatásait biológiai valónk szerencsés módon képes volt valamiképp korrigálni, de kultúránk és kollektív tudatalattink azóta is egyfolytában, sőt egyre reménytelenebbül küszködik vele, és ennek a kilátástalannak tetsző viaskodásnak a lenyomatait tapasztaljuk meg legnagyobb mítoszainkban, legkifejezőbb formában pedig a világörökség részévé vált teátrumi tragédiáinkban.

A legelső és legfőbb, amit megtehetünk és meg is kell tennünk, mert tartozunk magunknak, hogy végre képesek legyünk kínjainkat küzdelemmé váltani: ki kell törölnünk agyunkból azt a kényszerképzetet, hogy akár egyénileg, akár kollektíve felelősek vagyunk, felelősek lehetünk bármiért is, ami emberi mivoltunk korai szakaszában, öntudatunk kialakulása előtt történt velünk, akár paradicsomi naiv ártatlanságunkban, akár zavart ösztönű előemberi eszméletlenségünkben. Ez az őseredeti ambivalencia a miénk, vállalunk kell, szembe kell tudnunk nézni vele, de felelősséggel csakis azért tartozhatunk egymásnak és önmagunknak, amit elkerülhettünk volna, és mégis megtettük, vagy amit megtehattünk volna, és mégis elmulasztottuk megtenni. Az eredendő bűn tudatával élni: morális önfertőzés, mentális önpusztítás. Az eredendő bűn tudatát önző hatalmi érdekből tömegesen lelkekbe plántálni és fenntartani: a leggátlástalanabb és legelvetemültebb minősített bűncselekmény, amelyet az emberiség, az emberiség ellen valaha is elkövettek. A legdegeneráltabb aberráció, amelyből bármi rossz kinőhet, az maga az eredendő és kollektív bűn ideája, és az ebből következő elfojtás, amellyel évezredekken keresztül hamisítottuk testünkről való tudásunkat, gyötörtük lelkiismeretünket, és túszedőként zsaroltuk, nyomorítottuk önnön mivoltunk méltóságát.

Ezt én a lehető legőszintébben és legkeményebben így gondolom.

Tizenharmadik mandala Beszéltem Biankával

Csak nézett rám riadtan a nagy barna szemeivel, hogy mit vétett, kinek ártott, miért veri éppen őt a sors, s amint magam is csak álltam ottan teljes értetlenségben, megjelent az első izzadságcsepp benőtt homlokán, csorgott lefelé a szemöldökereszére, pici tócsába gyűlt a többiekkel, együtt indultak tovább a halántékán át az áll felé, onnan csurgott két melle között végig az ölébe. Hátán a gerinc vonala vált vízgyűjtővé, hóna alól is előszivárogtak az apró patakok, pillanatokon belül merő lucsok lett ágyéka tája, testének egész szőrzetét ellepte a hideg verejték. Reszketve görbült maga alá, mint aki helyett egész valója kérdez a válasz reménye nélkül, derék alá érő lobonc haja most sátorként borította körbe, csupán a résnyi nyílásokon át előparázsló tekintete mesélt.

Baj volt már a harmadikkal is. Hamar jött, nagy fejjel, sokkal hamarabb, sokkal nagyobb fejjel, mint ahogy az természetes, Bianka a fájdalomba csaknem belehalt. Előtte az ikrek éppen hogy elhagyták a szopást, gyámoltalanok voltak még azok is, a szerencsétlenek, nem lett volna szabad elengedni a kezüket. Oda is veszett nemsokára mind a kettő. A szomszéd horda őtjárata falta fel őket, amikor átkóboroltak a völgyükbe a buta kis eszkükkel. Bianka jó anyának született, de valamikor valami mégis megbolydult benne. Hiába voltak aprók még az ikrek, jött az újabb kicsi, nagyon hamar és nagyon nagy fejjel, és neki nem volt választása. Az ikreknél még tudta, mit kell tennie. Elintézik azok maguk között a maguk dolgát, túl nagy kárt nem tehetnek egymásban, legfeljebb győz a jobb. Kialakulnak a dolgok magukban, maguktól, esetleg néha középük csördít a szülő, ha már végképp vége a türelemnek, de soha különbséget nem teszünk közöttük. Ám amikor jött az újabb kis poronty, Biankában fájni kezdett a félelem. Az a másik kettő, a két nagy cula egyszer biztosan nekiront. Az a kettő, aki neki odáig végig egy volt, és ő is egyfolytában egy volt mindkettővel, hirtelen ellenséggé vált. Vagy valami olyasféle. Nem lehet ezt pontosan tudni, amikor minden összezavarodik.

Az örök parancs úgy szól, hogy az elsőbbség mindig a legújabb jövevényé. Aki még bennünk van, akivel még testben is egyek vagyunk, s ugyanígy még akkor is, ha már kipottyant belőlünk, amíg csak nem boldogul önmagában. Ez a törvény, ez az élet rendje. Egyek vagyunk vele, amíg csak rászorul, hogy egyek legyünk, és amíg rászorul, addig nem is jöhet a következő. Mindig is így volt ez. Egészen idáig, amikor valahogy minden felbolydult,

minden rend odaveszett. Pedig Bianka jó anyának született. Nagyon is jó anyának. Túlontúl is jó, túlontúl is fogékony anyának. Talán azért is jöhetett olyan korán az a nagyfejű harmadik.

Bianka most egy merő rémület. A negyediket várja, és fogalma sincs, hogy mi lesz vele. Fogalma sincsen, hogy mi lesz velük. Darwin előtt hétmillió évvel, ötmillió évvel, kétmillió évvel, egymillió évvel, nyolcszázezer évvel, ötszázezer évvel, háromszázezer évvel az ember előtti embernek még nem lehet fogalma semmiről. Darwin előtt iksmillió évvel az ember előtti embernek egyáltalán nincsenek fogalmai, csak érzetei és képzeleti vannak. Darwin előtt tíz az ikszediken évvel az ember előtti embernek fogalma sincs arról, hogy „Az első »Káin« valószínűleg azonnal felismerte, hogy borzalmas dolgot cselekedett. S társai rövid tanakodás után rájöttek, hogy ez nem mehet így tovább, mert a csoport ereje hamarosan vészesen megfogyatkozhat, s ez fennmaradásukat is veszélyeztetheti. Nem tudjuk, milyen »szankciókat« hoztak, tény, hogy kialakult a felelősség és a kényszerű felelősségvállalás ősformája, ami aztán az emberiséget megvédte attól, hogy saját magát elpusztítsa. A felelős erkölcs első teljesítménye az emberiség történetében tehát az volt, hogy az ember megpróbálta visszaállítani a fegyverek felfedezése és az ölésre vonatkozó gátlás közötti egyensúlyi viszonyt. Az egyénre kiszabott tilalmak rendszere őseinknél, az első embereknél még valószínűleg igen egyszerűen és hatékonyan működött.” Ilyet csak Konrad Lorenz gondolhat, Darwin halála után százegy esztendővel. Szegény Bianka azt sem tudta, hogy éppen az ő nagyfejűje lesz az első Káin, azonnali felismerésnek, tanakodásnak, népességpolitikának, kétharmados törvénynek, nemzeti morálnak, felelősségnek és lelkiismeretnek még csak hírért sem hallotta, csupán azt érezte, hogy közel a veszély. Csupán azt érezte, hogy most kell roppant észnél lenni – ahogy Gerzson, a tájjellegű tizedes mondaná –, még akkor is, ha esze oly kevés, ha nem-létező tudata azon nyomban meghasad.

Bianka a maga jó előre meghasadt előemberi tudatával így okoskodott:

„Egy év ebben az életkorban hatalmas különbség. A kicsinek esélye sincsen a bátyja ellen, ha közöttük kenyér- és deréktörésre kerül a dolog. Szó sincs itt semmiféle természetes kiválasztásról: lehet a kicsi akár tízszerre életrevalóbb, százszorta hatalomra termettebb, mint a másik, a korkülönbség miatt automatikusan és törvényszerűen alul kell maradnia a létért való küzdelemben, ám nem a természet bevált törvényei szerint. Itt már valami a feje tetejére állt. Oda a harmónia. A természet addig bevált törvényei szerint az anyának kellene rendet teremtenie az ivadékok elfajult érdekvitáiban, követve az ősi sémát: gondoskodom a kicsinyemről, amíg nélkülem nem képes gondoskodni a maga megélhetéséről, aztán jöhet az újabb generáció, amíg csak biológiailag alkalmas vagyok a fogantatásra és a kihordásra. A régiek az előzőt ilyenkor már rég elzavarták maguk mellől, mire az újabb megérkezett, így

aztán nem is alakulhattak ki az utódok között élet-halálra menő rangsor- és érdekérvényesítő viták, mint a héják és sasok fészkeiben. A szülő mindig pontosan tudhatta, kit, mikor és hogyan kell védelmébe vennie. Most nekem meg itt van mind a kettő. Hogyan tegyek különbséget közöttük? Mindkettő egy velem. Mindkettő az enyém. Mindkettő gyámoltalan, a segítségemre szorul, nélkülem mindkettő halálfia. Mindent kész vagyok megtenni mindkettőért, mint bármely ősöm évmilliók óta a kölykeiért, mégis érzem, hogy nem mennek jól a dolgok. Eddig minden olyan egyszerű volt, most semmi sem az. Eddig mindig jött a parancs belülről, hogy mit kell tennem, most nem jön. Csak állok tehetetlenül. Az előembernek bele kell ebbe örülnie. Semmiféle parancs nem él bennem, hogy mit kell tennem, ha egyik kiszolgáltatott ivadékom a másik kiszolgáltatott ivadékom ellen létezik. Azért tudom az életemet adni a kölykömnek, mert egy vagyok vele. Nekem nincs választásom, addig nem fejthetem le magamról, amíg magában képtelen boldogulni, mert elpusztul. Márpedig manapság már sokat kell tanulnia egy kölyöknek, amíg önállóvá válik. Jó a csimpánznak. Jó a gorillának. Jó az elefántnak. Jó a delfinnek, jó a bálnának. Az ő kölykeiknek is sokat kell tanulniuk születésük után, azoknak is kell három-négy-öt év, mire leválaszthatók, de nem is szül addig újabbakat az anyjuk! Istenem, hol rontottam el? Miért kellett nekem bevállalnom ezt a nyilvánvalóan evolúcióellenes, túlélésellenes, természetes kiválasztódás-ellenes projektet, amelyben valamelyik kölykömnek el kell pusztulnia?! Márpedig most az a helyzet, hogy nincs választásom: választanom kell. Vagy az egyik, vagy a másik. Micsoda ellentmondás! Micsoda tragédiaforrás! Micsoda ambivalencia! Akkor hát mégsem vagyok mindkettővel egy? Vagy mégis egy vagyok, de mégsem egyformán vagyok mindkettővel egy? Hol van a minta? Hol van az előkép? Hol van a követhető forma? Valami most már dereng. Érzem, ezt a problémát nekem kell megoldanom. Igen, érzem, a megoldás az én fejemben van. Még nem teljesen világos, de azért érzem, hogy nekem kell valamit másként tennem. Valamire képessé kell válnom, amire soha egyetlen ősöm sem volt képes. Az ősi törvény már nem súg belülről. Az ősi törvény számomra már nem érvényes. Nem úgy érvényes. Egyszer ezért majd nagyon megver az isten engemet.

Az igazi baj akkor kezdődött, amikor én és a párom kiűztünk a Paradicsomból olyan bűnökért, amelyeket el sem követtünk. Amelyeket nem mi követtünk el. Vagy ha igen, nem tudtunk, nem tehattunk róla. Nem tehattunk semmiről. Akkor nekünk még annyi eszünk sem volt, mint most. Akkor mi még teljesen öntudatlan teremtmények voltunk. Öntudat. Én-tudat. Mi az, hogy öntudat? Mi az, hogy én-tudat? Mi az, hogy én? Mi az, hogy te? Mi az, hogy Ő? Mi az, hogy nem-én? Ez az! Különbséget kell tenni! De kinek van ehhez agyvelője?! Én én vagyok. Én én vagyok, a kölyköm nem én vagyok. Vagyok én, és van a világ. Én én vagyok,

a világ nem én vagyok. De mégis! A kölykőm én vagyok. Az egyetlen valóság a kölykőm, és a kölykőm én vagyok. Az egyetlen valóság én vagyok. Egyszer majd, amikor már annyira okosak leszünk, hogy embernek nevezzük magunkat, ennek az észjárásnak is nevet adunk, és azt mondjuk rá: szillogizmus. Egyszer majd mindennek nevet adunk. Meg gyártunk majd mindenféle elméleteket, és feltaláljuk a számítógépet is, amelyik majd helyettünk talál fel számítógépeket, de jusson majd akkori eszünkbe, emlékezzünk rá, hogy az első lépés az enyém volt azzal, hogy világra hoztam kölykeimet, mielőtt még az előzőeket leválaszthattam volna magamról, és így rákényszerültem, hogy képes legyek különbséget tenni egyik, másik, mindkettő és önmagam között, pedig nincs is különbség közöttünk, mert mindhárman én vagyok. Meg kellett tanulnom különbséget tenni én és nem-én között, megtanultam szétválasztani objektumot és szubjektumot. Minden, amit az emberi elme ezután véghezvitt, ide vezethető vissza. Ha ez a minőségi forradalom nem játszódik le az én kis agyamban, higgyétek el, sohasem alkottok relativitáselméletet, sohasem cáfoltok relativitáselméletet, de még a kereket sem találjátok fel. A beszédről nem is beszélve. Ha az én kis agyamban nem játszódik le ez az intellektuális forradalom, már senki sem élne közülünk, mind odavesznénk, mielőtt az első értelmes szót kimondhatnánk, mert az Úr, akinek nincs hiánya, aki minket akkor magunkra hagyott, most is tétlenül trónol, rezzenéstelenül szemlélve Káin és Ábel kétségtelen kimenetelű, egyenlőtlen és természetellenes létküzdelmét.”

Sajnos azonban hiába okoskodott Bianka bölcsen a maga kis nőstény eszével, a tragédia bekövetkezett. A kistestvér, aki egyébként még a bátyjánál is nagyobb koponya lehetett volna, legalábbis nagyobb fejjel repesztett magának gátat a világra, nem érthette meg a második életévét. Bianka akkor már az ötödikkal vajúdott, magára hagyva a kicsit a bátyjával, aki egyetlen mozdulattal csapta fejbe egy éppen kéznél levő kődarabbal, hogy az agyveleje azonnán kilocsant, s már szürcsölte is, miként azt a felnőttektől látta olykor-olykor, ha idegen ellenség tévedt a területükre. Neki ez a kis vakarcs teljesen idegen volt és teljesen ellenség. Ábelkának már a fogantatás pillanatában esélye sem volt a túlélésre. Káinka azonban szépen cseperedett, pompás, rátermett és rettegett domináns hím vált belőle, előemberöltőn át vezette a hordát, annyi nagyfejű utódot hagyva maga után, mint égen a csillag, hímekeket és nőstényeket egyaránt, s a nőstények – ki tudja, talán a benőtt homlokú angyalok súgtak nekik – egyre jobban megtanultak különbséget tenni ivadékaik között, egyre jobban értették a módját, hogyan kell megóvni a kisebbeket a nagyobbaktól anélkül, hogy emezektől megtagadták volna a gyámságot, az anyaságot amazok javára. Mert hogy szavaimat egymásba ne öltsem, természetesen egyre többen akadtak a nőstények közül, akik évente fogantak és szültek, elveszítve és megtartva sokakat, amiből nem csupán az

következett, hogy az együttélésnek, mondhatnánk: a szocializációnak egy teljesen új minőségét kellett kialakítaniuk, hanem az is, hogy ijesztően rövid időn belül szűk lett nekik az ősi völgy, ahol eladdig majdhogynem békességben éltek. De ez a majdnem már egy másik történet. Ez már maga a kannibalizmus kultúrtörténete napjainkig.

Bianka meséje, amely természetesen épp olyan hajánál fogva előráncigált, kiagyalt mese, mint bármelyik modern neurobiológiai, paleoantropológiai, humánológiai mítosz-lelemény, vagy akár a Nagy Bumm, a Nagy Reccs, az Ősleves, az Önző gén, az Evolúciós Nyomás, a Kvarkok, a Szuperhúrok, a Fekete Lyukak, a Tíz a Kilencvenharmadikon Dimenzió mítosza, annyi mással együtt, szóval Bianka meséje sajnos szomorúan végződött. Neki ugyanis szignifikánsan több szíve volt, mint amennyit a Természetes Kiválasztás szigorú racionalitása ősanya-egyedenként engedélyez. Soha nem tudta feldolgozni – csoportterápia még nem lévén –, hogy legfiatalabb kölyke is ilyen szörnyű módon odaveszett, s hogy éppen saját gyermeke követte el a bestiális gyilkosságot saját gyermeke ellen. Amint ocsúdva megpillantotta vértócsában az apró tetemet, menten földbe gyökerezett a lába, moccanni sem tudott soha többé. Kínjában még egyszer megrázta loboncos üstökét, s aztán már csak görnyedt hajának bomlott sátora alatt, mozdulatlanul. Teltek-múltak a napok, hónapok, évek, évmilliók, törzse fatörzssé változott, haja ágakká, szomorúan csüngtek alá, és azt mondják, akik mindig mindent kérdés nélkül tudnak, hogy temetőkből és sírkertekben azóta szomorú a fűzfa, és azóta nevezik siralomvölgynek azt a ligetet, ahol Bianka nagyfejű leszármazottjai élnek. Ő pedig csak kuporog görbén maga alatt, mint aki helyett egész valója kérdez a válasz reménye nélkül, hajának sűrű hajtásain minden felcsillanó levél égő áldozat, s csupán a résnyi nyílásokon át előparázsló tekintete mesél.

Legalábbis én így hallgatom.

Tizennegyedik mandala

A kannibalizmus kultúrtörténete

Mint látomás, pereg előttem annak a fiatal kannibálnak a képzelt dokumentumfilmje, aki először tagadta meg a maga közösségében, hogy egyik kiszenvedett apja szívéből. Ott állt, kezében a vértől csöpögő bensőséggel, magába venni készen hősként tisztelt nemzójének ősöktől örökölt erejét, mellyel majd megvédheti magát és élő övéit mindenfajta külső veszedelmektől, már csak az utolsó mozdulat hiányzott, hogy karját behajlítva a törzs színe

előtt szájához emelje a szakrális szervből metélt isteni húst, amikor angyal suhintását érezte, elsötétült előtte a világ, lélekben elragadtatott, hang szól hozzá, és a hang ezt mondotta tisztán érthetően: Tabu. És amikor az angyal elengedte a lelkét, és ő újra az övéi közé huppant, azok még mind együtt voltak, és dühöngő extázisban, lándzsáikat rázva követelték: Egyél! De ő szelíd hangon csak ennyit mondott: Tabu. És bármit tehettek vele, hogy evésre bírják az ősi törvény szerint, ő mindig csak ennyit mondott: Tabu. És az őrjöngő horda pillanatok alatt felfogta, hogy olyasvalami történt, ami nem maradhat megtorlatlanul, mert az ősök szelleme rajtuk állna bosszút a hitszegésért, és a férfiak lándzsáikat előre szegezve megindultak a szent helyül választott sziklaparton az ifjú felé, aki tett egy tétova lépést hátra, de megállt, megvetette lábát, mert a mögötte tátongó szurdok túlsó partja felől ismét hangot hallott, a lándzsás férfiak sokszorozott visszhangját: Egyél! És akkor megfordult, szemben a szakadékkal, szemben a túlsó parttal, és most már teljes erejéből kiáltotta odaát, ahogy a tüdejéből kifért: Tabu! És a szemközti sziklák visszadörögtek a kiáltását, de akkor már egy lándzsa hegye elérte a bordái között, ő fájdalomában nagyot szökkent, és soha többé nem jött ki szó a száján. Két óriás termetű harcos vállára emelve vitte fel szétroncsolódott testét az alkonyfényben szikrázó sziklaparra, ahol tisztességgel kiterítették, elsőként szívét metélték ki roppant mellkasából, hogy azt magukhoz véve bátorságot merítsenek a további küzdelmekhez, amelyek reájuk vártak. Teljes világossággal tudták, hogy rövidesen szükségük is lesz mindennemű bátorságra, mert az erdő sűrűjén túlról, egy másik szent sziklaparról, a minden hangot felnövelő naplemente az ellenséges szomszéd horda harci táncának dobfoszlányait ringatta a tábor felé...

Szép. Nem? Mesének. Akkor most itt egy igaz történet.

Pápua Új-Guinea, 1950-es évek. A törzs körében viszonylag új, pontosabban felújított szokás: halottaikat az asszonyok és a gyermekek elfogyasztják. (A férfiak távol maradnak, ők disznóhúst esznek, ha hozzájutnak, mert szerintük abban van a harcokhoz szükséges erő, ellentétben más törzsi hiedelmekkel.) Nem az ősök erejéért tértek vissza tehát az emberevéshez, hanem az ízletes táplálékért. Azt vallották, az ember húsa kicsit édeskés, de nagyon finom. Persze nem mindegy, hogy fiatal vagy öreg, mint ahogy az sem mindegy, hogy borjú vagy marha, de még az öreg ember húsa is nagyon finom. Sajnos azonban egy idő után le kellett mondaniuk kedvenc csemegéjükről. Hullani kezdenek ugyanis az asszonyok és a gyermekek. Furcsa, ismeretlen kór szállta meg őket, agyuk fokozatosan elborul, kezük-lábuk remegni kezd, lassan kiszáll belőlük minden erő, és három hónapon belül végük. Hamarosan neve is lesz a betegségnek, úgy hívják: kuru, de az okát nem tudja senki, míg csak a fehér emberek kötelező érdeklődését fel nem kelti. Ma már ismeretes: a kergemarha-kór, más néven

szivacsos agyvelőgyulladás humán változatával állunk szemben, okozói pedig a prionok, amelyek ellenálló képességét mind a mai napig nem sikerült megtörnünk, semmivel. Szerencse a bajban, hogy ez a betegség nem fertőző, csak közvetlen bevitel útján terjed, s úgy is többnyire csupán fajon belül. Magyarán: szinte kizárólag csak kannibalizmus útján. Marhák között pl. a faj fehérjéit is tartalmazó táp közvetítésével. Valójában nem is közvetlenül a prionok jelentik a betegséget, de jelenlétükkel segítik a kialakulását. (Más fajok elfogyasztásával is jutnak ugyan prionok a szervezetbe, de azok valamilyen oknál fogva nem jelentenek veszélyt, elenyésző kivételtől eltekintve.) Nem mindenki hal bele ugyan az emberevésbe, de az emberevés halmozódó veszélyforrás, amely néhány generáció alatt teljes közösségek kipusztulását okozhatja. A falu bölcsei, akik végül átlátták ezt az összefüggést, törvényt is hoztak, hogy ezután tilos az emberevés. Nem morális készletéből, nem angyali sugallatra tették; ezt diktálta a józan ész és a fajfenntartás kollektív ösztöne. Kultúrájukat hozzáigazították a racionális felismerésekhez. A kései megszólaltatottak némelyike azonban még sok-sok év után is érezhető nosztalgiával mesélt a régi húsgazdag aranykorról.¹⁰⁹

Mióta létezik az embernek kultúrája? Természetesen amióta maga az ember létezik. Kultúra nélkül nincs emberi minőség, noha nyilvánvaló: emberi minőség nélkül is létezik kultúra. Állati kultúra. Fészekrakó kultúra, táplálkozási kultúra, viselkedési kultúra stb. kultúra, amelynek tudását nem teljesen készen hozzák az egyedek génjeikben, ösztöneikben, hanem nagyrészt tanulniuk kell. Jó. De mióta ember az ember? Amióta lejött a fáról? Ha egyáltalán onnan jött. Hogyan és hol választható le az emberi minőség a közös állati múlttól? Ha volt ilyen. És mióta fonódott össze a kannibalizmussal? Ha történt ilyen. Hogyan és hol választható le az emberi kannibalizmus az állatiról? Ha egyáltalán leválasztható. Vannak-e megbízható szempontjaink, vannak-e megbízható támpontjaink az elhatárolódáshoz? (Az ember Isten hasonmása.) Vannak-e megbízható szempontjaink, vannak-e megbízható támpontjaink az azonosuláshoz? (Az ember eszes állat, vagy éppen eszement csupasz majom.) Az állatrendszertan, a paleoantropológia, a kulturális antropológia, az állat-viselkedéstan, a humánétológia, az idegélettan, a sejtbiológia, a molekuláris biológia és ki győzné még felsorolni, hogy hányféle szaktudomány hányféle ága-boga munkálkodik évtizedek, évszázadok óta áldozatos kitartással egyfelől azon, hogy bizonyítást adjon az embert és az emberen kívüli élővilágot elválasztó különbségekről (mi tette az embert emberré az evolúció folyamatában vagy a teremtés aktusában), másfelől hogy bebizonyítsa a közös múlt, a közös eredet meghatározó jelentőségét (látszólagos különbözőségünk ellenére mi köt bennünket az

¹⁰⁹ National Geographic Televízió: Tiltott rítusok – A kannibalizmus. Producer-rendező: Andrea Singer.

állatvilághoz, mi az, amivel azonosulni vagyunk kénytelenek, mert változtatni rajta nem áll hatalmunkban). Mindenki eltökélt a maga igazában, de az összeredmény valahogy csak nem akar kialakulni.

Hollócsőrű gerlicék

Az elválasztó emberi fajspecifikumokra vonatkozó meghatározásoknak nehezen átlátható halmazát, némi egyszerűsítéssel, három nagy csoportra tudjuk osztani: morfológiai-fiziológiai különbségek (két lábon járás, egyenes testtartás, megnövekedett agykoponya stb.), intellektuális különbségek (eszközkészítés, fogalmi gondolkodás, beszéd, absztrakció, éntudat, önmérséklet stb.), és spirituális különbségek (áhítat, intuíció, művészi ihlet, műélvezet, szerelem stb.). A három csoport részben fedi, részben kölcsönösen feltételezi egymást, s az egyes ismérvek, nézőponttól és megközelítési módtól függően, alkalmasint okai is, következményei is lehetnek egymásnak. Nézőponttól és megközelítési módtól függetlenül azonban kivétel nélkül valamennyi elfogadott tendenciának van egy közös vonása: a moralitást, ideértve annak minden szinonimáját és vonzatát (szolidaritás, felelősség, áldozatkészség stb.) a történetiségtől és származástól (állati eredet, isteni eredet) teljesen elszakítva, mint az evolúción fölül álló, eleve adott és számon kérhető, speciálisan emberi normát kezelik, amely kizárólag a humán kultúrában jut kifejezésre, noha a kultúra nyilvánvalóan nem eleve adott (öröklött, teremtett), hanem szerzett, kifejlesztett tulajdonságunk, képességünk, jellemzőnk. Legalábbis mi így gondoljuk. (Bár itt is nyomban hozzá kell tennünk, hogy mindennek van előzménye, semmi nem jön a semmiből, csakis valami válhat valamivé.)

Kultúránkhoz és moralitásunkhoz való ambivalens viszonyunkat (ambivalens kultúránkhoz és moralitásunkhoz való öntudatlan viszonyunkat) egyaránt leképezik teremtésmítoszaink (bűnbeesés a jó és rossz tudását adó gyümölcs megízlelésével stb.) és evolúciós mítoszaink (a fáról lejött, uborkafára felkapaszkodott csupas majom, emberállat stb.), melyeknek eredete visszavezet Darwinhoz, aki szerint: „A kéz és a kar szabad használata, ami részben oka, részben következménye az ember egyenes testtartásának, úgy látszik, közvetett módon más strukturális módosulásokhoz is vezetett. Az ember korai hímzemű őseinek – folytatja a gondolatot Darwin – valószínűleg nagyméretű szemfogai voltak, de ahogy fokozatosan elsajátították, hogy követ, bunkót vagy más fegyvert használjanak, amikor ellenségeikkel vagy vetélytársaikkal harcolnak, nyilván egyre kevésbé használták állkapcsukat. Így aztán az állkapocs és a fogak mérete is csökkent, amit majdnem

biztosra vehetünk számtalan analóg eset alapján. ... Teljesen egyetértek azoknak a szerzőknek a véleményével, akik szerint az ember és az alsóbbrendű állatok között fennálló különbségek legfontosabbika az erkölcsi érzék vagy lelkiismeret. Ez az érzék, mint Mackintosh megjegyzi, »méltán felette áll az emberi cselekvés minden elvének« és röviden, de parancsolóan azzal a nagy jelentőségű szóval foglalható össze, hogy *kötelesség*. Az ember valamennyi tulajdonsága közül ez a legnemesebb, és arra készíti, hogy pillanatnyi tétovázás nélkül kockára tegye életét embertársa életéért, vagy arra, hogy érett megfontolás után, egyszerűen a jog vagy kötelesség mély érzésétől indítva, valamely nagy ügyért áldozza életét.”¹¹⁰

Meglepő, hogy Darwin az arckoponya és a szemfogak visszamaradásának tapasztalati tényét nem általánosan a táplálkozásban, hanem speciálisan az agresszivitásban, a hadviselésben, a táplálék*szerezésben* visszaszorult szerepükkel kapcsolja össze (közvetve a felegyenesedéssel és az eszközhasználattal), de ugyanitt nem lát, vagy legalábbis nem mutat korrelációt az aggyal együtt növekvő koponyarész méretének, funkciójának, valamint az állkapocs, a fogazat méretének, funkciójának megváltozása és a fajspecifikus moralitás kialakulása között. Ám ha belegondolunk, hogy Darwin a moralitást a priori adott emberi fajspecifikumnak tekinti, világossá válik, hogy nem is helyezheti el az erkölcsiséget az evolúció adok-kapok logikai rendszerében. Pedig hát nem ésszerű-e feltételeznünk, hogy a szervezet a készleteivel adott keretek között gazdálkodik, és ha valamilyen nyomásra (nem bánom, legyen evolúciós nyomás) valahova adnia kell, azt máshonnan kényszerűen el kell spórolnia? Ha valami oknál fogva beindul az agy és a neki férőhelyül szolgáló csontozat rohamos növekedése, annak nagy valószínűséggel valaminek a rovására (is) kell történnie, vagy a révet vagy a vámot valakinek fizetnie kell. Nem csak államháztartás létezik, az élő szervezetnek is van közigazgatása.

A klasszikus evolucionista doktrína két alappillérét az adaptív és a szelektív változások jelentőségének felismerése teremtette meg. Előbbi Lamarck, utóbbi Darwin zsenijéhez köthető (amelyhez később majd kapcsolódnak olyan kiegészítő, részben felülrő teóriák is, mint a mutáció, a genetikai sodródás, a génáramlás stb.). A lamarcki gondolat, mely szerint a fajok kialakulása vagy módosulása nem más, mint a teremtett struktúráknak a környezeti hatásokra adott válasza (tehát adaptív, alkalmazkodásra visszavezethető folyamat), Darwin szelektív mentalitásban is tüntet még jelenlétével, de csak párhuzamos szerepkörben, és nem tud a kiválasztás törvényének szerves részévé válni, nem tud összehangolt egységet képezni vele, a későbbi követőknél pedig szinte nyomtalanul eltűnik, s

¹¹⁰ Az ember származása, 101, 148. o.

a fókusz kizárólag a szelekción marad.

Darwin szemében az adaptív folyamat úgy képeződik le, hogy például egy nagytestű madár, mondjuk egy strucc, ugyan „...szárazföldön lakik, és ki van téve oly veszedelmeknek, amelyek elől repüléssel nem menekülhet; de ellenségeit rugdosva csaknem oly eredményesen tud védekezni, mint számos négylábú. Elhíhető, hogy a strucc génusz ősének épp oly szokásai voltak, mint a túzoknak, és hogy amint testének nagysága és súlya egymást követő nemzedékek során növekedett, a lábait egyre többet használta, a szárnyait pedig egyre kevesebbet, amíg végül szárnyai képtelenek lettek a repülésre”. Ebben a logikában nincs tehát visszacsatolás, nincs kényszerű kölcsönhatás, a lábak erősödéséből következik a szárnyak csökevényesedése, de fordítva ez nem áll fenn: a szárnyak satnyulása nem hat vissza törvényszerűen a lábak erősödésére. Van csupán egy ismeretlen (más esetekben feltételezett) környezeti okból kialakult tulajdonság, amely magával hozza az új viselkedési mintázatot, ez pedig strukturális változásokat eredményez, mígnem a forma átlépi önmagának határait, új, elkülönült minőséget, új fajt alakítva ki önmagából.

A fundamentalista szelekciós mentalitásban a környezeti hatás csupán kiváltó ok gyanánt kap szerepet (földrajzi átalakulások, klímaváltozások, tűzvészek, járványok stb.), majd célirányos teremtői-formatervezői szándékkal és jóváhagyással nyomban átveszi az evolúciós teljhatalmat a természetes kiválasztás. Az adaptáció és a szelekció szervesen egymáshoz illesztésekor nem számolunk azzal a realitással, hogy miként az ismeretszerzésben minden válasz újabb és újabb kérdéseket szül, hasonlóképpen a külső környezeti hatások által kiváltott belső, lokális változások is újabb és újabb kiváltó okokként, belső hatásokként, inspirációként vesznek részt a beindult (vagy talán latens módon örök időktől tartó) folyamatban. Márpedig a külső környezeti ingerre bekövetkezett változások, mint a belső körülmények újfajta késztetései, maguk is választ követelő ingerként lesznek jelen, méghozzá úgy, hogy ez a késztetés kiegyenlítésre, a változás okozta egyensúlyvesztés korrigálására irányul.

Ha a korábban a repülés előnyeire berendezkedett madár valamiért elveszti a repülés képességét, a veszteséget valaminek kompenzálnia kell, és a kompenzálásra képes szervek késztetést kapnak az innovációra, minek következtében a szárnyak további forrásoktól esnek el a központi inspirációs keretből, és ez így megy egészen addig, amíg az átalakult konstrukciónak sikerül valamilyen formában szert tenni egy új egyensúlyra, (viszonylagos) harmóniára a környezettel és önmagával. Vagy nem. A struccnak (eddig) bejött. Láthatólag megtalálta azt a (viszonylag) stabil formát, amely (időlegesen) lezár egy folyamatot: a törvényszerűség (ha volt ilyen), amely meghatározta, hogy a tendencia ne csak beinduljon,

hanem adott körülmények között egy túzokféle biológiai képződménynek előbb-utóbb struccá kelljen válnia, érvényesítette a maga végrehajtási utasítását. Ami persze egyidejűleg arról is tanúskodik, hogy a strucc a kötelező változás törvénye mellett testre szabott, tehát megvalósítható végrehajtási utasítással is rendelkezett. Sok Homo fajnak, köztük a Neander-völgyieknek bizonyíthatóan nem jött be. A törvényhez olyan, nem kellően testre szabott végrehajtási utasításokat kaptak, amelyek egy idő után már nem voltak követhetőek, nem voltak végrehajthatóak. Talán belül hiányzott valami, talán a további fennmaradáshoz olyan kulturális ugrásra lett volna szükségük, amelyhez nem volt meg a biológiai felkészültségük, talán a beszédhang-képző apparátus hibádzott náluk, talán más, talán mi, crô-magnoniak jelentettünk számukra megválaszolhatatlan evolúciós kihívást, tény az, hogy Neander-völgyiek már nincsenek. Írماغjuk sem maradt. Mi egyelőre még küszködünk a magunk sorsával. Noha fogalmunk sincs, hogy mi mindent veszítettünk a vámon, mi mindent és hogyan kell megnyernünk a réven. Próbálkozunk. Akkor is, ha amit rakunk délig, leomlik estére, amit rakunk estig, leomlik reggelre. Amíg van kit feláldoznunk. Amíg van mit beáldoznunk.

Az állatvilág valamennyi eddig fennmaradt faja – noha a kultúra képességének százféle kezdeményei sokuknál kimutathatóak – a természet alaptörvényeivel lényegileg összhangban maradván volt képes megadni a maga válaszait a külső-belső környezeti kihívásokra. A különútra kényszerült ember viszonya azonban megromlott a korábbi törvényekkel: a kultúrából kinőtt, önálló életre kelt luciferi tudásnak, a civilizációnak már sarjadásakor sikerült őt (legalábbis részben) szembeállítania a természet alaptörvényeivel, létrehozva azt az ambivalenciát, amely már nem csupán a külső környezetével, hanem önmaga természetével is örökös ellentmondásokba és ütközésekbe hajszolja. A természeti törvények adottak és megmásíthatatlanok. A végrehajtási utasítások fajonként és egyedenként változóak. Szerencse, mondhatni sors kérdése, hogy jut-e valamely, számára a külső-belső körülményeinek megfelelő, életrevaló végrehajtási utasítás. Ha jut, de rejtjelezve, és ráadásul az a végrehajtási utasítás tele van ellentmondásokkal, miként a kultúra és a civilizáció egymáshoz való viszonya, akkor a végrehajtási utasítás valóra váltásához minimum emberi agyvelő, emberi elme szükségeltetik.

Konrad Lorenz – mesterét, Julian Huxleyt idézve – az ösztönök működését egy olyan hajóhoz hasonlítja, amelyet sok kapitány vezényel.¹¹¹ Az állatoknál – mondja Lorenz és Huxley – egyszerre csak egy kapitány beszél a parancsnoki hídon, a többi addig háttérbe

¹¹¹ Konrad Lorenz: Az agresszió. Cartaphilus Kiadó, Budapest 2000. Fordította: Tandori Dezső és Zoltai Ildikó, 119. o.

vonul, az állat pedig teszi, amire az éppen szóhoz jutott kapitány utasítja, egyszerűen nem tehet mást. A mi vezéreink viszont – akik persze szintén bensőnkől vezérelnek – tülekednek a parancsnoki hídon, egymást lökdösve, egymás szavába vágva mondják a magukét, és ha nem tudnak végül is megegyezni, „a hajót igazából nem vezérli senki”. Az etológusok szerint az állatoknál, ha két készítés nagy ritkán viszályba kerül is egymással, az egyik vagy elnyomja, vagy kiiktatja a másikat, s így nem jöhet létre ambivalens tudatállapot. Például olyan, hogy ha kell, fegyverrel is megvédjük a békét. Az állatnak nincs választása, és ez a lényeges különbség. Lehetséges, hogy a mi aberrált humánagresszióink épp azért alakulhattak ki, azért kellett kialakulnia, mert kultúránk, amelytől kollektív moralitásunkat számon kérjük, sohasem volt, nem is lehetett képes önmaga fölé magasodni, meghaladni önmagát.

Egyértelmű: ha a struccá válni kényszerülő madár egy ponton nem talál egyensúlyra, ha nem képes visszanyerni a réven, amit elveszített a vámon, ha testtömege és lábainak adottságai folyamatos fejlődéssel nem kompenzálják a szárnyak visszamaradásában megmutató veszteséget, ha a körülmények szerencsétlen összejárása miatt a szervezet öngazdálkodása nem tud megfelelő választ adni a külső körülmények és önnön megváltozott természetének kihívásaira, akkor a struccnak merőben más a sorsa, akkor a strucc nem túlélő faj, a strucc lúzer, a strucc el van veszve, akkor a strucc palimadár. És sajnos ugyanez érvényes miránk is. Ha az emberré válni kényszerülő emberelőzmény nem nyeri vissza a réven, amit elveszített a vámon, ha agyműködése, egyre komplexebbé váló mentális, morális és szociális adottságai nem kompenzálják az arckoponya, a fogazat, az izomerő és sok más természetes készség, például az ösztönös megérezés, a telepátia vagy a képi gondolkodás visszamaradásában megmutató veszteségeket, akkor az ember nem túlélő faj, akkor az ember lúzer, akkor az ember el van veszve, az ember palimadár. Kultúránk és civilizációnk kettős spirálja egyre többféle és egyre nagyobb kihívások elé állít, egyre többféle és egyre nagyobb veszteségekbe hajszol bennünket, így hát a fennmaradáshoz egyre busásabban, egyre hatásosabban kell kárpótolnunk magunkat, ami a másik oldalon megint csak újabb és újabb kompenzálni való veszteségekhez vezet. (Fölül a pilla csüng, alul tolul. Szemernyi résen a világ szemcsékben szűrődik át: széteső raszter a falon. A semmit kéne versbe fogni, ha minden már kevés. Utolsó sor – végső menedék, és szép lassan elkezdünk forogni.) Viszont: a mi paklinkban még benne van, hogy megnövekedett agytömegünk és -struktúránk, egyre komplexebbé váló mentális és morális adottságaink révén előbb-utóbb mégiscsak rálátásunk adódhassék kultúra és civilizáció kettős spiráljára, rálátásunk adódik sorsunkra, mint esélyre is, hogy felismerve benne a környezeti kihívás természetét, képesek legyünk valóban túlélő, komplex válaszokat adni, képesek legyünk önmagunk vállára állva kilátni a gödörből.

Kivételt abban a meggyőződésben, hogy kultúránk valamiféle magasabb rendű, égből pottyant princípiumként jelenik meg, egyedülálló és fölöttes minőséget biztosítva fajunk számára, az igazán jelentős hatású természettudósok közül talán csak az egy szál Konrad Lorenz képvisel, akinek keserű monológjaival nem kell ugyan mindig feltétlenül egyetérteni, de semmiképpen sem lehet figyelmen kívül hagyni őket. „Mély igazság rejlik a tudás fájának gyümölcs-jelképében. A tudás, amely a fogalmi gondolkodásból sarjadt, kiűzte az embert a paradicsomból, ahol ösztöneinek engedelmeskedve azt tehette, amit csak akart. A környezettel kialakított párbeszédés kapcsolatból aztán, a fogalmi gondolkodás eredményeképpen, megszülettek az első szerszámok: a kőbalta és a tűz. Az ember élt is az új eszköztár adta lehetőségekkel: agyonverte fivérét, sőt, mint a pekingi ember lakhelyén talált maradványok, széttört, összeégett emberi csontok bizonyítják: meg is sütötte őt. A fogalmi gondolkodás megteremtette a lehetőségét annak, hogy az ember úrrá lehessen a saját fáján kívüli világon, és ezzel elszabadult a fajspecifikus kiválasztódási folyamat »pokla«. ... Az a szelekciós nyomás nem lehet hatékony, amely »kitenyészti« a gyilkolás gátlásait. Az állattartó maga is tapasztalhatja, milyen szörnyeteggé változnak ártalmatlan kedvencei is a fogság természetellenes körülményei között. S mert a lehatárolt térben a megtámadott és legyőzött egyed nem tud elmenekülni, gyakran előfordul, hogy a csata nyertese szép alaposan, aprólékos műgonddal »elintézi« a vesztest. ... Elképzelni is rossz, mi lenne, ha a természet fura tréfája folytán a jámbor gerlicének akkora csőre nőne, mint egy hollónak. Erről a torzszülöttről önkéntelenül is a valamikori ember jut eszünkbe, aki feltalálta első ölőszerszámát, a buzogányt. Már a gondolatába is beleborzongunk: ... Ahogy a civilizáció fejlődése – feltartóztathatatlanul – halad előre, mind reménytelenebbé válik természetes hajlandóságaink helyes működésének álma. Úgynevezett felebarátunkról hamar látnunk kell, hogy még felerészben sem a barátunk, hiszen esetleg nem rokonszenves nekünk, sérti érdekeinket stb., ráadásul mit szeressünk rajta, sose láttuk; a józan ész ráadásul azt parancsolja, hogy még az ellenségeinket is »szeressük«, de hogy fér ez meg természetes hajlandóságunkkal?”¹¹² Lorenz látomását és szívbe markoló kérdését bizvást kiegészíthetjük egy további látomással és kérdéssel. Már a gondolatába is beleborzongunk: ha a csimpánzhoz hasonlatos vérmérsékletű, tehát heves természetű, gerlice ábrázatú, ám hollócsőrű torzszülött lény, amely nem csupán gyilkos szerszámmal, de annak vallásba és költészetbe szellemített,

¹¹² Hivatkozás? Megjegyzés: a pekingi ember megszenesedett csontjai önmagukban természetesen nem szolgálnak bizonyítékkal korai őseink kannibál voltát illetően, csupán közvetett adalékok egy valószínűsíthető hipotézishez. Eleve az sem bizonyított, hogy a pekingi ember valóban a felmenőnk lenne, és ha igen, milyen ágon és milyen fokon. Úgyhogy kulturális örökségről beszélni itt nem több, mint érzékeltető túlzás. Ilyenként viszont érdemes végiggondolni.

fegyvert s vitézt, énekek énekét énekelő kultúrájával is rendelkezik, miként azt tényként tapasztaljuk, akkor mire alapozhatjuk azt a morális optimizmusunkat, hogy hollócsőrű gerlicének hollócsőrű gerlice nem vájja ki a szemét?

Konrad Lorenz, az etológus, ha állatokról van szó, tudja, mit beszél. Mi pedig elsősorban tőle tudjuk, mit jelent az állatvilágban a kritikusan beszűkült egyedi távolság: agressziót életre-halálra. Jane Goodalltól és másoktól pedig azt tudjuk, mit jelent legközelebbinek tartott rokonainknál, a csimpánzoknál, ha a megtámadott és legyőzött egyednek nincs lehetősége elmenekülni, mit jelent az, amikor a legyőző szép alaposan, aprólékos műgonddal „elintézi” a legyőzöttet. Úgyhogy nagyon is üdvös lenne most már azzal is tisztában lennünk, mit jelenthetett még jobbára állati minőségben élő, de már kezdetleges emberi kultúrával és ebből adódóan gyilkoló civilizációval is rendelkező őseink számára egy olyan demográfiai robbanás, amelynek következtében drasztikusan beszűkül a fajra jellemzően optimális egyedi távolság. Az agresszióra adható alternatív válasz: küzdelem vagy kitérés. Ha nincs lehetőség a kitérésre, akkor nincs alternatíva. Csak küzdelem. És jaj a legyőzöttnek. A legyőzött választható válasza jó esetben: behódolás. A drasztikusan beszűkült egyedi távolság nem jó eset. Nincs alternatíva, nincs behódolás, nincs kegyelem. Csak totális vereség és totális győzelem. A totális győzelem a bekebelezés. A totális győzelem maga a kannibalizmus. A kérdés tehát most már csak ennyi: Történtek-e drasztikus demográfiai robbanások az emberré válás útján? Ha igen, és ennek elfogadására számos belátás, köztük a többszöri afrikai kirajzás ésszerűnek látszó elmélete is ösztönözhet bennünket, akkor azok a robbanások a fajra jellemzően optimális egyedi tér drasztikus beszűkülésével voltak-e összefüggésben, és ha erre is igen a válasz, akkor jön a döntő kérdés: mik lehetnek az okai és konzekvenciái az ilyen demográfiai, etológiai és kulturális kataklizmáknak, továbbá hogy ezek a konzekvenciák milyen befolyással voltak eddigi, s vannak jelenlegi kulturális-civilizációs állapotainkra és fajspecifikusan humán minőségünkre?

Fiafaló Krónosz

Freud felfogásában a tudatalatti nagyjában-egészében az elfojtott, megtagadott, elhárított, szőnyeg alá seprert élmények szemétlerakó helyével, amelyet pszichénk (kulturális-civilizációs, tehát külső környezeti hatásokra reagálva) betokosít, betonszarkofággal körülzár, fogalmi tudatunk számára hozzáférhetetlenné tesz, hogy végül valóban fogalmunk se legyen ezeknek a vállalhatatlan tartalmaknak a létezéséről. Alattomban, kiismerhetetlenül és kiszámíthatatlanul fejtik ki áldatlan tevékenységüket. Következmény: a neurózis

átláthatatlanul gazdag esettára. Javallat: feltárás, vállalás, szembenézés, feldolgozás.

Jung számára a Freud-féle tudatalatti egyáltalán nem létezik, pontosabban egyáltalán nem *úgy* létezik, mint ahogyan azt Freud élénk állítja. Még csak nem is ugyanazt a fogalmat használja rá, az ő terminológiájában a tudatalatti: *tudattalan*, mintegy érzékeltetve, hogy nem alá- és fölérendeltségi viszonyról van szó. Így fogalmaz: „A tudattalan véleményem szerint pszichológiai határfogalom; felöleli mindazokat a pszichikus tartalmakat és folyamatokat, amelyek nem tudatosak, vagyis érzékelhető módon nincsenek kapcsolatban az énnel. Arra, hogy egyáltalán tudattalan folyamatok létezéséről beszéljek, egyes-egyedül a tapasztalat jogosít fel, mégpedig a pszichológiai tapasztalat, amely kétséget kizáró módon bizonyítja, hogy például hisztériás amnézia esetében az én semmit sem tud jelentékeny pszichikus komplexusok létezéséről, de egyszerű hipnotizáló procedúra képes a következő pillanatban teljesen reprodukálni az elveszett tartalmat. ... A tudattalan természetéről szerzett eddigi tapasztalataink alapján ... megengedhető bizonyos általános osztályozás. Megkülönböztethetünk *személyes* tudattalant, amely a személyes lét élménytárházát foglalja magában, tehát mindazt, amit az egyén elfelejtett, elfojtott, küszöb alatt észlelt, gondolt és érzett. De a személyes tudattartalmak mellett vannak más tartalmak is, amelyek nem személyes »szerzemények«, hanem általában a lelki működés örökölt lehetőségéből, nevezetesen az örökölt agystruktúrából származnak. Ezek a mitologikus összefüggések azok a motívumok és képek, amelyek mindenkor és mindenütt történelmi hagyomány vagy migráció nélkül újból létrejöhetnek. Ezeket a tartalmakat nevezem én összefoglalóan *kollektív tudattalannak*. Amiként a tudatos tartalmak meghatározott tevékenységet fejtenek ki, ezt teszik a tudattalan tartalmak is, miként tapasztalataink mutatják. ... A tudattalan folyamatoknak a tudathoz való viszonyát *kompenzálónak* nevezhetjük; a tapasztalatok szerint ugyanis a folyamat napvilágra hozza a tudat-szituáció által konstellált tudatküszöb alatti anyagot...”¹¹³

Darwin nem állt szemben Lamarckkal, nem küszködött vele, csak egyszerűen túlhaladta, miközben másra koncentrált, mert más foglalkoztatta, más volt a heuréka-élménye, követői pedig egyszerűen megfélekeztek a francia iskolateremtőről, arról is, amit pedig érvényesen képviselt. Jung sem kívánt mindenáron mérközni Freuddal, inkább elkerülte az ütközést, amikor csak tehetett, s amikor ez végképp lehetetlen volt, igyekezett kultúremberhez méltó önmérsékletet tanúsítani. Ám mindezzel együtt, mint ahogyan a darwinizmusban végül is felszívódott, elenyészett az alkalmazkodva fejlődés lamarcki ideája, noha a kezdetekkor

¹¹³ C. G. Jung Alapfogalmainak lexikona, 2. kötet 130–134. o. Kiemelés a szerzőtől.

még jól kivehetően jelen volt, hasonlóképpen Jung archetípusokban megelevenített tudattalanjából is szublimált a freudi tartalom, az elfojtott, szennyos tudatalatti. Nem mernék megesküdni rá, hogy itt sem játszott szerepet semmiféle önkéntelen háritás, de ez most nem bír különösebb jelentőséggel, tény, ami tény, Jung egészen másra koncentrált: számára a kétmillió éves Nagy Öreggel, a végtelen időkből érkezett mindent tudó örök bölccsel való spirituális találkozás adta az egész életre szóló, semmi mással össze nem hasonlítható heuréka-élményt. Nekünk azonban minden hasznosítható élményre és tudásra egyaránt szükségünk van, Lamarck, Darwin, Freud, Jung és mindenki más igazára, ha általa közelebb jutunk önmagunkhoz.

Azt mondja Jung, hogy a személyes tudattalan a személyes lét elfelejtett, elfojtott, küszöb alatt észlelt, gondolt és érzett élménytárházát foglalja magában, tehát mindazt, amit az egyén megélt. Továbbá azt is mondja, immár a lelki működés örökölt lehetőségéből, nevezetesen az örökölt agystruktúrából származó kollektív tudattalanra is értelmezve, hogy amiként a tudatos tartalmak meghatározott tevékenységet fejtenek ki, ezt teszik a tudattalan tartalmak is. Működésük természetét illetően tehát nem tehetünk lényegi különbséget a személyes és a kollektív tudattalan között, csupán az eredetüket tekintve különböztetjük meg őket: az egyik személyesen szerzett, a másik öröklött élmények és képességek mozgósításával fejti ki meghatározott tevékenységét. Na de milyen érv szól amellett, hogy öröklött kollektív élményeink között nem rejtőznek eltorzultan betokosodva olyan elfelejtett, elfojtott, küszöb alatt észlelt, gondolt és érzett emlékek is, amelyeket évezredek során a rosszul értelmezett moralitás, a vakhit, az eufemizáló kényszer, a hatalmi érdek vagy a természetellenes civilizáció térnyerésével együtt gyarapodó polgári prűdéria gyötört a tudatos tudat szőnyege alá? (Vagy ki merné Freud oldalán azt állítani, hogy minden elfelejtett, elásódott személyes emlékünknél és élményünk kizárólag csak merő förmedvény lehet, amelyet nem győznénk takargatni, ha valahogy mégis az éber tudatunk színe elé szivárogná?)

Hisztériás amnézia esetében az én semmit sem tud jelentékeny pszichikus komplexusok létezéséről, de egyszerű hipnotizáló procedúra képes a következő pillanatban teljesen reprodukálni az elveszett tartalmat. Jung meggyőző érvekkel támasztja alá, hogy a mítoszok motívumait és képeit, amelyek mindenkor és mindenütt történelmi hagyomány vagy migráció, tehát kultúrainport nélkül újból létrejöhetnek, úgy kell tekintenünk, mint a kollektív tudattalan archetípusokban megnyilvánuló tartalmait. Nos, bőségesen elég csupán azt a mitológiai örökséget felvillantatnunk, amelyet a mi európai kultúránk és civilizációnk leghitelesebb és legtisztább forrásai közé sorolunk: az Istenek születését Hésziodosz múzsáktól ihletett hexameterével, és már éppen eleget látunk lelki szemekkel abból, amivel

istenesen szembe kéne néznünk. Hacsak nem akarjuk helyből megmagyarázni, hogy amit mond nekünk, azt nem úgy kell érteni, mert a metafora más, mint a valóság.

Elsőnek jött létre Khaosz, majd Gaia követte, szélesmellű Föld, mindennek biztos alapja ... Gaia először méltó párját hozta világra, csillagos Égboltot, hogy mindent ez beborítson és legyen Úranosz! Áldott istenek égi lakása. ... Földanya: Gaia, meg Úranosz: Égisten valamennyi gyermeke mindjárt kezdetben gyűlölte az apját, mert sorban mihelyst közülük csak megszületett egy, elrejtette a föld mélyén mindet, hogy a fényre föl ne kerüljenek, és még tetszett is neki álnok tette, de bánatosan sóhajtott Gaia, az órjas Földanya és maga is rút cselet szőtt Úranosz ellen. Szürke acélt hoz gyorsan létre, belőle az első sarlót elkészítve, övéinek ily szavakat mond, átérezve baját, hogy bátrakká tegye őket: „Kedves gyermekeim ti, enyéim s dölyfös apáé, bárcsak hallgatnátok rám, vállalva a bosszút, mert méltatlan tettet apátok tett először.” Így szólt, ám elfogta a félelem ott valamennyit, egy se felelt, a ravasz Krónosz egymaga bátorodott fel, és mindjárt ily szókkal szólította meg az anyját: „Édesanyám, fogadom, hogy megteszem azt, amit elvársz tőlem, s átokverte apánkra nem is hederíték többé, mert ő tett méltatlan tettet először.” Így szólt, s Gaia, az órjas Földanya szíve örömmel telt meg, s a jólköszörült sarlót odaadta kezébe, s leshelyen elrejtette fiát, kitanítva a cselre. Jött – a sötét Éj volt a kísérete – Úranosz is már, Gaiát vágyódó szerelemmel akarta ölelni, minden irányba kinyújtózott, s fia bal keze lesből tört rá, míg jobbjobban feltartotta az órjas, jólköszörült sarlót, avval jó apja szemérmét hirtelenül lenyiszálta s egész erejét beleadva dobta a háta mögé, de kezéből nyomtalanul nem tűnt el: ahány vércsepp csordult ki belőle, s aláhullt, mind az ölébe fogadta a Föld, s megszülte időre zordon **Erinnüszöket**, a Gigászokat, ezt a kemény fajt, melynek fegyvere csillog s hosszú dárda kezükben, s szülte az erdők Nümpháit, híres Meliákat.

* * *

Szült Rhea, hogy Krónosz ő rá tette szerelme igáját. Sarjai: Hisztia, Démétér, meg arany sarujával Héra, s erős Hádész, akinek mélyben van a háza s szíve könyörtelen, és a morajló Ennoszigaiosz, és ki az istenek és a halandók atyja, a bölcs Zeusz, ő, aki mennydörög és megrázkódtatja a földet. Ám Krónosz őket, amint kijutottak a szent anyaméhből és anyjuk térdéig elértek, sorra lenyelte, attól félve,

hogy ők is az Ég ivadékai, s egyszer egyikük elveszi még ő tőle királyi hatalmát. Mert megtudta a Föltől és meg a csillagos Égtől, hogy rámérve a végzet: gyermeke, bármily erős is, majd leigázza, hogy így Zeusz kívánsága beteljen. Nem volt nyugta ezért, résen volt, sorra lenyelte gyermekeit; rettentő gyász sújtotta le Rheiát. Ám amikor már Zeusszal, az istenek és halandók atyjával volt várandós, édes szüleit ment megkérdezni, a csillagos Égboltot meg a Földet, tudnak-e adni tanácsot, hogy szülhetne titokban, s titkon szült kedves fia bosszút állna az atyján mindazokért, kiket álnokszívű nagy Krónosz elnyelt. Férfjének meg, az ég sarjának, az ősi királynak kődarabot nyújtott át gyolcspólyába takarva. Ez megfogta a nagy követ, és gyomrába leküldte, nem gondolva meg azt a szerencsétlen, hogy e kővel megváltottan, baj nélkül, kit senki le nem győz, élve maradt fia készül már őt leigázni, és megfosztva a rangtól lenni helyette királlyá. Testben-lélekben gyorsan felnőtt a királyfi, tagjai fénylők voltak, amint gördültek az évek, Gaia, a Földanya volt, aki szötte a csejt Krónosz ellen, ámde saját fia volt, aki mesterséggel, erővel kényszerítette az elnyelt gyermekeket kiokádni. Elsőnek jött vissza a kő: ez ment le utolszor, aztán Zeusz emlékjelnek leszögezte a földbe isteni Püthóban, Parnasszosz alatt, hol a széles út visz, s majd a halandók eljönnek csodalátni. Zeusz oldotta le atyjának testvéreiről is láncukat; Krónosz indulatában rakta reájuk. S megszabadulva a jótettért élt bennük a hála, így neki adták azt, amit addig Gaia dugott el: dörgést, mennykövet, ég villámát, füstösen égőt; ebben bízva vetette hatalma alá a világot.¹¹⁴

Van nekünk, lehet nekünk fogalmunk arról, hogy milyen valós élmények, milyen elrejtett, elmosódott kollektív történelmi emlékek húzódnak meg Hésziodosz ihletett költői képei mögött? Van nekünk, lehet nekünk elképzelésünk arról, hogy mit kell rendbe tennünk magunkban? Elképzelni is rossz, mi lenne, ha a természet fura tréfája folytán a jámbor gerlicének akkora csőre nőne, mint egy hollónak? Hát akkor milyen traumán kell végigmennünk, amikor elképzeljük és felidézzük azokat a mentális közállapotokat, amelyekben a civilizáció egyik alapszimbólumává nőtt kultikus eszközünk, a sarló csakis azért születik meg, hogy az időúr Krónosz dákóstudul-zacskóstudul ivartalaníthassa vele tulajdon apját, égura Úranoszt, vérét szertehintve az egész föld ölén, mert rászolgált, hogy aztán az igazságtevő utód továbbvigye, sőt továbbnövelje az iszonyatot, immár nem csupán elrejtve, de elnyelve gyermekeit?! Milyen állandósult mentális közállapotok vezethettek ezeknek a

¹¹⁴ Hésziodosz: Istenek születése / Munkák és napok, Magyar Helikon, Budapest, 1976. Fordította Trencsényi-Waldapfel Imre, 10–12, 20–22. o.

mítoszoknak a megszületéséig és következtek még ezután, a világ legnagyobb természetességével?!

Tegyük fel, bár esélyünk rá a síron túl is a nullával egyenlő, hogy Freud és Jung kivételesen nem elbeszélnek egymás mellett, hanem konzíliumot tartanak, és együtt analizálva közösen próbálják megfejteni, milyen rejtett múlt, milyen elfojtott tudatalatti, milyen veleszületett kollektív tudattalan súgja a szavakat a nyájait Helikon lankáin legeltető Hésziodosznak, amikor szívből fakadó daktiluszokban és spondeuszokban énekli a hellénség fülébe:

Zeusz első felesége az Értelem asszonya, Méthisz,
istenek és a halandók közt legtöbb a tudása,
ám amikor megjött az idő, hogy Pallasz Athénét
szülje meg, őt mégis Zeusz csellel félrevezette,
s addig hízelgett neki, míg elnyelte egészben.
Ezt a tanácsot Gaia s a csillagos Úranosz adta,
mert azt gondolták, ne legyen másé a királyi
tisztség, csak Zeuszé, mind a haláltalanok közt,
mert ígért bölcs gyermekeket Métisznak a végzet,
és elsőnek a lányt, a bagolyszemű Trítogeneiát,
azt, kiben ész meg erő van, az apjával egyenlő,
majd ezután más gyermeke is születik, ki királya
istennek s embernek lesz, s nagy erő a szívében.
Csakhogy Zeusz Méthiszt, mindent megelőzve, lenyelte,
így jót s rosszat az istennő neki jelzi belülről.

Mit fog a két mester mindebből közösen kianalizálni? Mi minden analizálható ki abból, hogy az avatott költő mitológiai örökségében, a hellénség kollektív tudattalanjában a világhatalmat képviselő legfőbb isten alakja úgy raktározódik el, mint aki hatalomféltésből, bölcs nagyszülői tanácsot követve (pontosabban félig dédszülői, mivelhogy Gaia egy személyben anyja és ágyasa volt Úranosznak) tudásostul-magzatostul bekebelezi várandós hitvesét? Micsoda skizofrén kulturális ambivalencia analizálható ki abból a kollektív mélytudatba tokozódott hagyományból, hogy Khaosz követője, Gaia, a szélesmellű Földanya, mindennek alapja, miután szülőként végigszenvedte a domináns hím, Úranosz rémuralmának valamennyi szörnyűségét, a hatalomkoncentráció érdekében unokájával jó előre felzabáltatja

minden később születendő leszármazottját, tokkal, vonóval? Micsoda állandósult mentális aberráció analizálható ki abból a költészetté nemesedett szájhagyományból, hogy az ivartalan égisten-Úranosz, akinek töke-farka éppen egy hasonló kaland miatt esett áldozatul saját fiának keze által, semmit sem tanult a történelemből, és felzárkózik egy minden addiginál iszonytatóbb hatalmi projekt végrehajtásához? De legfőképpen: mit lehet kianalizálni abból a szimpla művelődéstörténeti tényből, hogy évezredek óta a lehető legtermészetesebb beletörődéssel fogadjuk el: az istenek és uralkodók, kivált pedig az isteni uralkodók, már csak ilyenek! A nőstény oroszánok beletörődve végignézik, amint az új király szenvtelen módszerességgel elpusztítja legyőzött vetélytársának génidegen kölykeit, hogy helyet tisztítson a sajátjainak, majd egy óra múlva már átadják magukat az aktuális hatalomnak. Minek kellett végbemennie egy faj öröklött kollektív tudattalanjában, míg eljutott oda, hogy magától értetődőnek fogadja el: a mindenk felett álló domináns hímnek sorsszerűen a saját ivadékai bekebelezésével kell megőriznie dominanciáját?! Vagy valóban intézzük el a problémát rövid úton azzal, hogy nem szabad az ilyesmit mellre szívni, hiszen mindez csak játék, tündéri költészet, az olümposzi múzsák évődő ajándéka, akik maguk is így jellemzik önmagukat: „Szánkon tarka hazugság, mind a valóra hasonlít, tudjuk mégis zengeni az igazat, ha akarjuk”?

„És látám, és ímé vala egy fehér felhő; és a felhőn üle valaki, hasonló az embernek Fiához, a fején aranykorona, és a kezében éles sarló. És más angyal jöve ki a templomból, nagy szóval kiáltván annak, a ki a felhőn ül vala: Indítsd a sarlódat és arass; mert a földnek aratni valója megszáradt. Bocsátá azért, a ki a felhőn ül vala az ő sarlóját a földre; és learattaték a föld. És más angyal jöve ki a mennyben való templomból, s annál is éles sarló vala. Más angyal is jöve ki az oltártól, a kinek hatalma vala a tűzön, és kiálta annak, a kinél vala az éles sarló, ezt mondván: Bocsásd a te éles sarlódat, és szedd meg a föld szőleinek gerézdeit; mert megértek annak szőlei. Bocsátá azért az angyal az ő éles sarlóját a földre, és a földnek szőleit megszedé, és veté az Isten haragjának nagy borsajtójába. És megtaposták a borsajtót a városon kívül, és vér jöve ki a borsajtóból a lovak zablájáig, ezerhatszáz futamnyira. János jelenésekről 14.14-20 – Vidám aratás és rettenetes ősz. Ez nem költői beszéd. Ez Szentírás.

Thomas S. Szasz amerikai pszichiáternek mélyeséges meggyőződése, hogy elmebetegség nem létezik, az elmebetegség csupán mítosz, az úgymond „elmebetegségben szenvedő személy fogalma tudományos szempontból meddő. Szakmai igazolását jelenti ugyanis annak a közhiedelemnek, amely szerint az úgynevezett pszichiátriai szimptomák révén kifejezett életvezetési problémák alapvetően hasonlatosak a testi betegségekhez.

Ráadásul az elmebetegség koncepciója aláássa a személyes felelősség elvét, amin pedig minden szabad politikai intézmény nyugszik. Az elmebetegség megfosztja az egyént annak lehetőségétől, hogy mélyére hatoljon azoknak a konfliktusainak, amelyeket tünetei egyszerre elfednek és kifejeznek, a társadalmat pedig megfosztja annak lehetőségétől, hogy tagjait felelős személyekként, ne pedig felelőtlen páciensekként kezelje”.¹¹⁵

Szasz, a gyakorló pszichiáter, lelkiismeretétől indítva azzal érvel, hogy az elmebetegség tudatát csupán a szakma akarja belénk sulykolni, ugyanúgy, mint a keresztény klérus az eredendő bűn tudatát, hogy halászhaszon a zavarosban. Hogy kotorászhaszon a megzavart elmében. Hogy a zavart kihasználva központosíthassa markában a hatalmat. A korlátlan isteni önkény archetípussá tokozódott mentálkép, a totális kiszolgáltatottság állapotának elfogadására készítő kényszerképzet, felturbózva az apokalipszis jövőképeivel. A kettő együttesen biztosítja a kívánt hatást: az ekképp manipulált elme bármire rávehető a kiváltságos elbírálás, a megváltás reményében. Hasonlóképpen az elmebetegség (bűn)tudatával sújtott ember is frusztrált és kiszolgáltatott. Bármire rávehető a tudomány megváltó erejének hitében. A bűntudatnál és a betegségtudatnál hatásosabb lélektani eszköz nem képzelhető el. A kettő egybefonódása pedig több mint lángostor: csodafegyver, amely csak azért nem jelent a meglévőnél is nagyobb veszélyt, mert a kettő együtt mégsem fér meg. A keresztény világnézet apokalipszisét kikezdi a tudományos világnézet apokalipszise. Más beavatottak ideje jön el más jövőkép rémületét állítva elé. De a csapda ugyanaz: az önnön lelkiismeretének túszává lett frusztrált ember zsarolhatósága. Mert a tudás – akár Istentől, akár embertől ered – hatalom. És olyan még nem volt az emberiség történetében, hogy a hatalommal ne éltek volna vissza. Nincs az a tudás, amely ne válnék előbb-utóbb a gátlástalan hatalmi visszaélés eszközévé. Vagy legalábbis meg ne próbálnák azzá tenni.

Nem tudom megítélni, mennyiben hajtja túl Szasz a maga elméletét egy igaznak vélt ügy szolgálatában, az viszont nekem is meggyőződésem, mint annyi másnak, hogy *ha valóban létezik* egy betegség, akkor a gyógyításának első alapfeltétele a betegségtudat. Ha frazeológiai fenntartásunk van az „elmebetegség” kifejezéssel szemben, mert még az is kérdéses, hogy akár csak egyetlen személyre is ráhúzhatnánk, hát még az egész kultúránkra, akkor bizvást használhatjuk helyette az aberrációt. Mert azt ugye ép elmével senki nem képes kétségbe vonni, hogy a fajtárs legyilkolásának, kivált pedig a bekebelezésének minden létező, közvetlen vagy közvetett formája aberráció, és hogy aberrálnak kell lennie annak a kultúrának, akár a miénk, akár a marslakóké, amelyik a gyilkolás és bekebelezés motívumát

¹¹⁵ Thomas S. Szasz: Az elmebetegség mítosza. A személyes magatartás elméletének alapjai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002. Fordította: Kádár András, 309. o.

mint természetes képződményt hordozza, és nem képes kivetni magából!

Egy hivatásának élő fiatal asztalos büszkén mutogatja műhelyét és benne szerszámaikat, szép sorban a polcon a gyaluk is, legtöbbször gyönyörűen díszítve faragott rózsaszekfűlilium-és-rezedával. Egész nap ezekkel dolgozom, ezeket látom – mondja –, hát már csak kicifritom őket egy kicsit! Én pedig kérdezem magamban: Nem ezt teszi az igazi katona is?! Éjjel-nappal a kardját markolja álomban és éberén, hát már csak kicifrittatja egy kicsit ötvösművel, ékkövekkel, miegymással! Hát nem ezzel díjazzuk a humanizmus nevében legkiválóbb költőinket, a lehető legünnepélyesebben, elvégre vitézek, mi lehet e széles föld felett szebb dolog az végeknél?! A különbség csupán annyi, hogy a gyalu mindenkor a teremtés, az alkotás, a kreativitás, a kard pedig mindenkor, még önvédelem, honvédelem esetén is a pusztítás, a gyilkolás, a rombolás eszköze. Metaforikusan is. Ha jó oldalról nézzük. A haza védelme bátor cselekedet, hősi cselekedet, nemes dolog, elemi kötelesség. És ha nincs más választásunk, ha elkerülhetetlen, mert még nem vagyunk azok, akik lenni szeretnénk, hát ölni kell. Sajnos. Tisztelet annak, aki képes mentesíteni magát ettől az ambivalenciától, aki képes sérületlen lelkiismerettel kivonni magát. De hogy a gyilkolás kényszerét diadalként ünnepeljük, hogy Gábor Áron rézágyúja még a csata után száz évvel, ezer évvel is egyfolytában fel legyen virágozva, s nem csupán a megemlékezések alkalmával; hogy kizárólag az elesetteket gyászoljuk, s kicsit sem a gyilkolás bűnébe kényszerült túlélőket; hogy csata után nem csutakoltatjuk le győztes harcosainkat; hogy a gyilkolás, ha mégoly elkerülhetetlennek és indokoltnak látszik is, ne lehangoljon, hanem mámorosan büszkévé, elégedetté és fennköltté tegyen bennünket – ez szintiszta aberráció. Semmivel sem kevésbé az, mint ha a hivatását magas fokon művelő hóhér mimózát és árvácskát pingálna a bitófára, s térdét csapkodva mesélne leghíresebb akasztásairól, amelyeket egyébként merő önvédelemből, a társadalom egészét szolgáló önvédelemből hajtott végre. A szépség szabályai szerint valamennyiünk gyönyörűségére fegyvert s vitézt énekelni a mai általános közmegegyezésben a legtermészetesebb, legelfogadottabb, legmegbecsültebb kulturális teljesítmény. Feldíszíteni, szemnek, szívnek széppé tenni bitót, nyaktilót – ez elképzelhetetlen, ez több mint szokatlan, több mint elfogadhatatlan: még a pusztá gondolata is iszonytató morbiditás, aberráció. Természetesnek elfogadni a morbiditást, az aberrációt csak azért, mert megszokott, mert kultuszába beleszülettünk – ez több, mint amire szavunk van, ez egyszerűen felfogadhatatlan. Megszabadulni a felfogadhatatlan nyavalyától: felismerés, belátás és közmegegyezés dolga. Rajtunk múlik, hogy vállaljuk-e mélyére hatolni azoknak a konfliktusainak, amelyeket tüneteik egyszerre elfednek és kifejeznek, vagy megfosztjuk magunkat ennek lehetőségétől.

Jung arra tanít bennünket, hogy komolyan kell vennünk a személyiség árnyék-énjének létezését, hiszen rávezet bennünket a köznapi tapasztalat, addig azonban már ő maga sem merészkedett el, hogy a kollektív személyiséget manifesztáló kultúra árnyék-énjének létezését is feltételezze, pláne hogy elfogadja. Nekem pedig meggyőződésem, hogy van ilyen. Jung a bennünk élő kétmillió éves bölcs öreget kérdezi bajaink felbecsüléséhez, én az összezavarodott, totál ambivalenssé vált Biankát faggatom. És az Ádámban öröktől élő Gerzsont, az időnként hódító pompával és allűrökkel oroszánkirályként megjelenő tájjellegű tizedest, aki kard nélkül egy lépést sem, vagy legalábbis konyhakés nélkül a csizmaszárban, legfőképpen búcsú idején. Hogy ők az antropológiai és genetikai tudományok időskáláján pontosan mikor, hol bukkantak elő és milyen formában, milyen génjegyekkel? – fogalmam sincs. Őszintén szólva a „megkövesedett jegyzőkönyvek”, a fosszilis leletek tanúságára nem is szívesen bíznám magam. De a vérvonal útján kikövetkeztetett genetikai Ádám nagyotmondó vallomásaira sem. Az éppen érintett szakmák az általuk fellelt vagy produkált bizonyítékok értékelésével elbíbelődnek még szerény becsléseim szerint néhány száz évet, megmérkőzve az éppen aktuális csípéssorrend éppen aktuális játékszabályai és frazeológiai divatja szerint, de nekünk mindannyiunknak legfeljebb néhány évtized áll rendelkezésünkre megoldást találni legégetőbb közös gondjainkra, mindenekelőtt pedig felismerni ehhez a közös bajok eredetét. Ha van ilyen.

A szaktudományokon kívül álló szabad gondolkodó a lényegi összefüggésekre koncentrálna megelégszik annyival, hogy mai emberré alakulásunk folyamatában valahol, valamikor előállt egy olyan kényszerhelyzet, amely túlélés vagy megdöglesz alapon elindított bennünket felfelé a lejtőn, lélekszagató magasságba, melyet nem uralunk kellő biztonsággal, s bár valamelyest hozzászoktunk ugyan, mert beleszülettünk és együtt élünk vele, de bennünk maradt és dolgozik a szívszorító félelem, hogy bármikor bekövetkezhet egy végzetes zuhanás. Önostorozással, önmagunkra, vagy pláne egymásra mutogatással sem megyünk az égvilágon semmire; a megoldás az, hogy az egzaktnak minősített tudás segítségét is igénybe véve bár, ahol csak lehet, de elsősorban kollektív tudattalanunkból merítve felidézzük a múltat, amennyire csak lehet, megpróbáljuk felfedezni az emberi minőséget alapjaiban jellemző ősi ambivalenciák: Apolló és Dionüszosz, kultúra és civilizáció, hit és tudás, emberi típusú agresszió és békevágy egymást kiegészítő szembenállásának forrásvidékét, bárhol találjuk is. És akkor majd meglátjuk, hogy mit látunk meg. A kezdet pedig mindig ott van, ahol a vizsgáló önkényesen felvesz egy kiindulópontot. Az én önkényesen felvett kiindulópontom a földtörténeti korokban és hagyományörző mítoszokban egyaránt megtalálhatatlan Gerzson és az ő mindenben méltó, bár lelkületben különböző párja, Bianka, akit metaforikusan azzal a

sajátossággal ruháztam fel, hogy ő volt az első anya-ösünk, aki világra hozta utódait, mielőtt még az előzőek közvetlen szülői gondoskodás nélkül életképesek lettek volna, öntudatlanul belekavarva a természet mindaddig kikezdhethetlenné látszó első számú alaptörvényébe.

A Molochhá vált agyvelő

Tanulásra jócskán kiképzett aggyal, vagyis irdatlan nagy fejjel törünk magunknak utat az életbe, de még így is azt tartják, akik értenek hozzá, és szerintem igazuk van, hogy mi emberek valamennyien koraszülöttként jövünk a világra. Hiába a szuperkoponya, vagy tán éppen amiatt, minden létező emlős közül mi születünk a leggyámoltalanabbnak. (Leszámítva talán az erszéyesek porontyait, de nekik legalább van hová visszabújniuk, ahol pótolhatják a lemaradásukat. Ők valójában még meg sem születnek, amikor világra jönnek.) A legkészebben szerintem a gnúk és a hozzá hasonló szavannai lények érkeznek: percek alatt képesek lábra állni, miután kipottyantak, három hónap után már menetkészek, tiltott serkentők nélkül is nyolc másodperc alatt futják a százat, vonulhatnak együtt a csordával. Persze kell is vonulniuk vízért, legelőért, és ők igazodtak ehhez a követelményhez. (Aki nem tudott igazodni, az prédává vált, áldozatul esett, elhullott, idő előtt telítve a televényt.) Hasonló adottságokkal áldottak az ékfejú kiscsikók is, akik, mint a patások általában, születéskor még meg is könnyítik anyjuk dolgát azzal, hogy két mellső lábukat előre nyújtva mintegy megvezetik magukat a kijárat felé. Egy asszonyi medencének azonban roppant mértékben kell kitágulnia, hogy utat nyisson az érkezőnek, akinek amúgy még legalább két-három évet benn kellene töltenie ahhoz, hogy születésekor relatíve annyit tudjon az emberségről, mint amennyit a csikó a lóságról, a gnúborjú a gnúságról. Bocsánat, kedves édesanyák a vízióért, de képzeljük el azt a pokoli szenvedést, amit egy hároméves fejméretű gyermek kihordása és megszülése jelentene! Nincs választása egy anyának, nem volt választása Biankának, meg kellett szülnie életképtelen nagyfejű csöppségeit addig, ameddig még egyáltalán szülhetőek voltak. Aztán pedig gondoskodni a fennmaradásukról, ahogy lehet. Ha nincs inkubátor, akkor valami más. Ahogy lehet. Az esély: mint ahogyan a gnú születése órájától képes futni, az ember születése órájától képes tanulni. Vagy talán már azt megelőzően is. Sokat. Létfeltétellé vált bonyolult kultúránkat nem örökölhettük génbe írt mintázatként, rengeteget kell tanulnunk, nagyon korán kell kezdenünk, és nagyon alkalmasnak kell lennünk rá.

Bianka porontyainak korabeli inkubátora: az emberi típusú szociális átszerveződés és együttműködés. A struccnak futni és rúgni kellett tanulnia, hogy fennmaradjon, túlteljesítve önmagát, nekünk emberi minőségű kultúrában szocializálódni. A struccnak lábbal kellett

bírnia, nekünk aggyal, koponyával. Intelligenciával és mindent felülmúló szociális készségekkel. Mert hiszen tudjuk, hogy a mi mércénk szerint legfejlettebb más emlős fajok: a főemlősök, kivált az emberszabásúak, valamint a legendás intelligenciájú delfinek és elefántok, de még a kutyafélék és egyéb emlősök is elképesztően bonyolult utódnevelő szociális rendszert alakítottak ki, amelyet részint sikerült már őstőneikben is rögzíteniük, részint születésük után holtig tartó tanulással sajátítanak el, de nekünk az mind kevés lenne a megélhetéshez és az önvédelemhez. Ismereteink alapján okunk van feltételezni, hogy a mi fajunkat illetően az utódnevelő szociális rendszer bonyolultsága, összhangban fejlett intelligenciánkkal, már az erectusi, sőt az azt megelőző időkben is sokszorosán meghaladta valamennyi vetélytársunkét.

De miért indult növésnek olyannyira az a csecsemőfej, úgy megelőzve a többi testrészt fejlődését, hogy a magzat miatta már nem is várhatta ki az anyaméhben a számára szükséges hónapokat, esetleg éveket, indulnia kellett már félidőben, idétlenül? Önmagában már ez is totális ambivalencia! (Egy kis etimológiai csemege: „idétlen” szavunk eredeti jelentése „időtlen, idő előtti”, tehát olyan egyén, akinek nincs ki az ideje. A koraszülöttek túlélési esélye régebben teljesen minimális volt, s ha néhánynak sikerült is az akkori viszonyok között valahogy megkapaszkodnia az élők között, lemaradását a kis vakarcs rendszerint képtelen volt behozni, általában megmaradt „idétlennek”, céltáblájául a virulens többség élceinek, hacsak nem született spártainak a Tajgetosz közelében. Valóban csoda, hogy egy összességében idétlenségre ítélt faj az evolúció csúcsára teheti magát. Ha valóban teheti. Ha egyáltalán van értelme csúcsokról és árokmélyiségekről beszélni.)

Ezek szerint a magasabb szintű szociális átszerveződés és együttműködés a csecsemő számára nem egyszerűen csak inkubátor, hanem egyben drámaian kényszerítő, elkerülhetetlen evolúciós nyomás is. Ördögi kör: nagy a fejed, tehát koraszülöttként kell világra jönnöd, s hogy megmenekülhess, elkerülhetetlenül átszerveződött, új minőségű együttműködésre kényszerül a közösség, amelynek összes csínjába-bínjába neked is bele kell tanulnod – az átszerveződött, új minőségű együttműködésre kényszerült közösségi viszonyok az egyéntől mind inkább olyan kognitív teljesítményeket követelnek, amelyek az agy és az agytérfogat, a tanulási képesség rohamos fejlődése, a koponya tovább növekedése nélkül megvalósíthatatlanok, tehát a körből való kitörés egyetlen esélye, ha beindul a spirál, és mi vagy képesek leszünk együtt csavarodni vele föl a magasba, vagy pedig egyén és faj belepusztul. Természetesen ha becsavarodunk, attól még a spirál is megmarad ördöginek, sőt, de legalább vezet valahová, és míg élet van, az esély végtelen.

Úgyhogy megszívlelendő, nagyon is megszívlelendő és továbbgondolandó Richard

Leakey oknyomozása *Az emberiség eredete* című könyvében. Fejtegetésének alapja az a felismerés, hogy „az olyan társadalmi környezet, amely gondoskodik a magatehetetlen kisgyermekéről és az idősebb gyermekek neveléséről, sokkal inkább jellemző az emberre, mint az emberszabású majmokra. Úgy is fogalmazhatunk – mondja Leakey –, hogy a kultúra az ember alkalmazkodási módja, amit a gyermekkor és az érés folyamatainak az állatvilágban szokatlan formája tesz lehetővé. Az emberi újszülöttek magatehetetlensége inkább biológiai szükségesség. Túl korán jönnek a világra, ami nagyobb agyuk és az emberi medence szűk méreteinek a következménye. A biológusok újabban kezdik felismerni, hogy az agy nagysága nem csupán az értelmi képességeket befolyásolja, de kihatással van az egyedfejlődést szabályozó tényezők egész sorára, amilyen az elválasztás, az ivarérettség elérése, a terhesség időtartama és az életkor”. (Azt a kérdést egyelőre kénytelenek vagyunk prolongálni, hogy valójában mitől is kellett annakidején az agynak ilyen szubnormális növekedésnek indulnia, szuperméretű koponyaformát követelve önmagának, holott tisztában vagyunk azzal, hogy a központi idegrendszer állományának felduzzasztása és átstrukturálása irdatlan nagy evolúciós beruházás a természet részéről, kényszerítő erő jelenléte nélkül aligha következhetett volna be. Azonban tanúi vagyunk mi ennél megatrendekkel nagyobb beruházásoknak is: eleve az agy, a központi idegrendszer kialakulása, hogy aztán legyen, ami növekedhet és átstrukturálódhat, de még távolabb visszamenve maga az élet kialakulása, ami viszont eltörpül amellet, hogy anyagi lét, anyagi tér születhetett az élet feltételeinek kialakulásához, arról már nem is beszélve, hogy annak a felfoghatatlan energiának is meg kellett születnie, amely az anyagi feltételeket a világra ősrobbantotta. Hacsak nem öröktől létező. Milyen sapiens volna képes mindössze 1350 köbcentiméteres aggyal felfogni és megválaszolni egy ekkora oidipuszi talányt, ha mégoly vérszomjasan fenné is rá a fogát az az útszéli Szfinx! Talán majd 2000 köbcenti körül a Homo sapiens sapiens sapiens sapiens agya. Ha lesz ilyen.)

Leakey, a paleoantropológus, a megismert fossziliák alapján bizonyítottan látja, hogy az ember előzményeinek tartott fajok agytérfogata és ezzel összefüggésben medencenyílása az évmilliók során lépcsőről lépcsőre érte el azt a méretet, amely a mai állapotokat jellemzi. Saját és más antropológusok kutatási eredményeit számításba véve összehasonlításokat végzett az emberszabású majmok, az Australopithecusok, a Homo habilis, a korai és késői Homo erectusok, valamint a Homo sapiens különböző élettani jellemzői között, és elgondolkodtató eredményre jutott. Először is a felnőtt egyedek agytérfogatát vetette egybe a fajok jelzett sorrendjében, és a kép a következőképpen alakult: 400 – 400 – 800 – 900 – 1350 köbcentiméter. Tehát egy átlagos mai ember agyának térfogata (csakúgy, mint a crômagnonié vagy a Neander-völgyié) több mint háromszorosa az emberszabású majmokénak, és

kb. másfélszerese a nála 1-2 millió évvel korábban élt *Homo erectus*énak. Ugyanez a lépcsősor az újszülötteket nézve: 200 – 200 – nincs adat – 275 – 385 köbcentiméter. Vagyis: az emberszabású majmok és az *Australopithecus*ok újszülöttjei már rendelkeznek a kifejlett korban elérendő agytérfogat felével, ez a viszonyszám a *Homo erectus*nál egyharmadra esik vissza, holott abszolút értelemben nő az agytérfogat, az embernél pedig az újszülött csecsemő agytérfogata még az egyharmadát sem éri el a felnőttkorinak, miközben másfélszeresre nő az *erecus* újszülöttééhez képest.

Ami tehát az agy és vele együtt a koponya térfogatának evolúciós növekedését illeti, az *Australopithecus*oknál még nem, a *Homo habilis*nál viszont már jól kivehető a különbség, és ez az *erecus*oknál erőteljesen fokozódik, de az igazi nagy ugrás a *Homo erectus* és a *Homo sapiens* között következik be (amennyiben a felsoroltakat valóban az ember genetikai előzményeinek tekintjük, amire indíttatásunk ugyan van, de hozzá megingathatatlan bizonyítási alapunk nincs). Felvethetjük persze, hogy oktalanság a pusztá méretet misztifikálni, hiszen a struktúra minősége, a mód, ahogyan és amire használjuk a konstrukciót, de még pusztán a felület barázdáltsága is ezerszer fontosabb és meghatározóbb lehet, mint a köbtartalom számadata, és ebben van is igazság, de az is igaz, hogy a két szempont nem szétválasztható. Egyébként pedig ami most a lényeg: annak az agytérfogatnak, annak a koponyának, legyen bármivel és bárhogyan is megtöltve, valamiképp a világra kell jönnie, valamikor valahogy valakinek meg kell szülnie és ennek számos minőségi, egymással körkörösén összefüggő konzekvenciái vannak. Folytatva Leakey korábban idézett gondolatmenetét: „A megnagyobbodott agyú fajoknál ... a kisgyermeket később választják el, mint a kis aggyal rendelkező fajok esetében, az egyed később lesz ivarérett, a terhesség időtartama és az életkor is meghosszabbodik. Ha összevetjük a *Homo sapiens*t a többi főemlőssel, egyszerű számítások útján arra következtethetünk, hogy egy átlagosan 1350 cm³-es agytérfogattal rendelkező egyedben a terhesség idejének 21 hónapnak kellene lennie, nem pedig 9-nek, mint valójában. Az emberi újszülöttnak tehát egy év lemaradást kell behoznia, ezért olyan magatehetetlen.” Megjegyzés: az emberanyák kihordási ideje nem nőtt az emberszabásúakéhoz képest: az orangután 11, a **gorilla, csakúgy mint** a csimpánz és a bonobo 9 hónapig viselős a kicsinyével, és elgondolkodtató párhuzamként a közismerten szintén magas fokú intelligenciával rendelkező, ám főemlős besorolást nem nyert delfinek vemhessége, fajtól függően, 10-13 **hónapon** át tart, az elefánt pedig adottságainál fogva megengedheti magának az a luxust, hogy 22 hónapig dédelgesse méhében születendő borját. Ugyanakkor valamennyi felsorolt fajnál a tankötelezettségi alapidő átlagosan négy-öt évig, a leválasztásig tart, ezalatt nem is lesz újból vemhes az anya, kivételnek némiképp talán csak a

közöttük legintelligensebbnek tartott, ám szexmániás bonoboszülő számít; ő képes már három évvel az előző szülés után ismét teherbe esni. **Bioökológiai** szempontból itt a legszembeszökőbb a különbség az ember és minden létező más emlős között: a fejlettebb emberi kultúrákban betű szerint is tizennégy-tizenhat év a tankötelezettség minimális korhatára, ekkor lehet az utód viszonylag önállóan és törvényesen keresőképes, de felsőfokon a kitaníttatás az ivadék huszonhárom uszkve huszonhat életévén át, vagy még tovább is közvetlen kötelezettséget ró szüleire és szűkebb-tágabb környezetére, a társadalomra, anélkül, hogy a befektetés megtérülne, miközben az anya elvileg akár minden esztendőben gyermekáldásnak nézhet elébe fogékonyságának évtizedei alatt.

Kétségtelen: az újszülött faj, a *Homo sapiens* magatehetetlen emberi csecsemőjének legalább egyéves lemaradást kell behoznia lehetőleg minél hamarabb a már sok millió éves faji stabilitást mutató emberszabású majmokhoz képest, és ez már önmagában is új, más intellektuális minőségű utódgondozási és szociális mintázatokat követelne ki magának, a dolog azonban túlságosan egyszerű lenne, ha a vonzatok kusza szövevénye ennyiben kimerülne. Nem csupán a csecsemő szenved így olyan hátrányokat, amelyeket valakinek, valaminek kompenzálnia kell az életrealitáshoz, hanem az édesanya is, közvetve pedig az egész közösség, amelynek új minőségű szerepvállalása nélkül ezen a szinten immár nem valósulhat meg a hatékony utódgondozás.

Túlzás nélkül állíthatjuk: a legsikeresebb *erectus* fajok nőtényeinek evolúciós léptékkal mérve szinte egyik napról a másikra, vagyis néhány százezer év alatt kívül-belül gyökeres változáson kellett átmenniük a fennmaradáshoz, tetőtől talpig. (Természetesen a hímeknek is, de az egy másik bekezdés.) Bármennyire korán kényszerül is világra jönni az a gyermek, a feje már így is csaknem kétszer akkora, mint az emberszabású majmoké vagy az *Australopithecus*oké, és ehhez a női medencének feltétlenül alkalmazkodnia kellett. (Nyilván itt jelentős szerepet játszik a kiválasztás is: azok az anyák tudtak több és életrealitásobb utódokat kihordani s megszülni, akik csontszerkezeti adottságaiknál és genetikai nyitottságuknál fogva is alkalmasabbaknak bizonyultak a változásokra, és ezeket az adottságaikat örökíteni is képesek voltak, mígnem a folyamat öngerjesztővé vált.) Az egész medenceöv jelentősen megnövekedett, nyílásának mérete pedig szinte megkétszereződött, a szeméremcsontok alsó szárainak egymással bezárt szöge jócskán szétnyílt, hatványozottan megnőtt az emlők jelentősége és mérete, minthogy a nő(stény) aktív évtizedei alatt szinte megszakítás nélkül kellett táplálékellátást biztosítaniuk az egymást szinte kézen fogva követő újszülöttek számára; az ínséges idők áthidalása az energia-háztartás teljes átstrukturálását, a raktározásnak egy más, inkább vízi fajoknál bevált módját, zsírrétegek felhalmozását tette

szükségessé; mindez összességében férfi szemmel nézve szép kerek idomokat eredményezett ugyan, de szép nőies iksz lábakat is, ami végképp alkalmatlanná tette asszonyainkat a korábbi, nagy távolságokat becserkésző táplálékszerző életmód folytatására, a menekülés képességéről nem is beszélve. (Szélsőségesen túlzó példaként lásd: Willendorfi Vénusz.) Úgyhogy az agytömeg változása a szó legkonkrétabb fiziológiai értelmében tetőtől talpig, testestül-lelkestül-kulturástul átalakította fajunk előzményeit. Ha valóban azok voltak.

A mai – és állítólag hozzá hasonlóan a crô-magnoni, s az őt sok tízezer évvel megelőző – ember agya a teljes testtömegének 2 százalékát teszi ki. Ez elenyészően kevésnek látszik, még akkor is, ha feltételezzük, hogy nem túl hosszú idők folyamán önmagához képest három és félszeresére növelte önmagát. Nyomban hatalmassá válik azonban az arány, ha arra gondolunk, hogy ez a mindössze kétszázaléknyi agy emészti fel energiaháztartásunk egyötödét! Az agy nem csupán irdatlan befektetés; a megnövekedett agy üzemköltségei is iszonyú magasak. Az agy zabáló moloch. Főként a növekedésben levő gyermekagy. Mennél tovább nő arányaiban, annál nagyobb a hatalma, annál kegyetlenebbül megköveteli a magáét, és neki fehérje kell és fehérje és még fehérje, és nincs kompromisszum.

Miután anya és gyermek elvesztette mobilitását, a táplálékot az apának kell házhoz szállítania, ezt a leckét, ellentétben az oroszlán, a pávián vagy a csimpánz hímjével, egy Homo macsónak meg kell tanulnia, képesnek kell válnia rá, ha tovább akar élni ivadékaiban. Akar, mert ezt az ösztönét még nem írták felül a megbolydult génprogramok. Egyelőre. Sőt. Tanulni ugyan nem akar mindenáron, de rákényszerül. Egyre több mindent kényszerül és lesz képes megtanulni. Őt is anya szülte, ő is gyerekként kezdte, az ő agyát is feltáplálták a szülei. És az agy kiépíti a maga birodalmát. Az agy a legfőbb úr, hatalmában áll rabszolgájává tenni a szervezet valamennyi működő elemét, amelyeknek bele kell törődniük, hogy ők inkább elsorvadnak, de táplálkozásban minden körülmények között a legfőbb úré az elsőbbség. Legfeljebb a szív, ha valamelyest szembeszegülhet vele a rangsorvitában.

Bianka biológiai valója a törvénybolydító evolúciós nyomásra úgy reagált, hogy átalakult kitágult medencéjű, gömbölyű csípőjű, telt emlőjű, szexuális együttműködésre folyamatosan kapható, s a párját ezzel is magához erősítő, szupraszülékeny, szuperszocializálódott, fészekalakító fehérszemélylé. Az eredmény: merőben új családstruktúra, a szűkebb-tágabb közösségben az egyedek egymáshoz való viszonyának immár nem homo, hanem speciálisan humán mintázatait, minőségét alakítva ki és követelve meg, ami egyfelől addig soha nem létezett távlatos esélyeket, de egyszersmind önmagát folyamatosan újrageneresztő, állandósult, mert újabb és újabb formában újratermelő evolúciós feszültséget és nyomást is jelentett a faj számára. Az egy fészekaljban több

generációt összehangoló utódnevelési rendszer a szocializálódásnak s a kognitív fejlődésnek semmi állati mintával egybe nem vethető lehetőségét és kényszerét határozza meg, de a páros kapcsolatokra átrendeződő közösségi struktúra nem csupán egy-egy populáció, hanem egyben a teljes faj szociális átstrukturálódását is jelenti, automatikusan magába rejtve újonnan kiéleződő fajspecifikus konfliktusok forrásait is. Gerzson elkülönítette, kisajátította, szekularizálta vadászterületét a család és a vérségi kötelékek okán vele egy klánban élők számára, a territóriumot a többi hímmel együtt halálmegvető, mondhatni vérszomjas hősiességgel védelmezte minden idegen betolakodóval és követelődzővel szemben, alkalmasint fenntartás nélkül egybevonva területvédelmet és vadászatot, prédaállatnak tekintve minden létezőt, amivel és akivel csak elbírt. Retardált fogakkal is megvoltak hozzá az eszközei. Előbb-utóbb megteremtette őket. Képes volt rá. Képes lett rá. Főként az új minőségű együttműködésben. Vadászni pedig szükséges, csakúgy, mint majd később hajóra szállni, mert *navigare necesse est*.¹¹⁶

Leakey is felhívja a figyelmet, hogy az olyan emésztőrendszer, amely növényi eredetű tápanyagokból fedezhetné az emberi agy sokszorosára növekedett energiaszükségletét, hatalmas befogadóképességű gyomor- és bélrendszert, másfelől pedig végtelen kiterjedésű lelőhelyet tételezne fel. Előbbi a megváltozott mozgásigény miatt képtelenség a hímek atlétaalkata nélkül. Egy csimpánz vagy egy *Australopithecus* pókhasával – holott még az ő bendőjük is vajmi csekély lenne – az *erectus* fajok túlélési esélyei a nullával egyenlők; az ökológiai kreclinek, a létérnek pedig szűkös határokat szab az igénylők rohamosan növekedő száma, minthogy Bianka nőivadékaik generációról generációra megöröklik, sőt fokozzák a szupraszülékenység képességét, kényszerét és hajlamát. Úgyhogy területet foglalni, területet védeni és vadászni kell, és állati eredetünk íratlan törvényei szerint egyáltalán nem probléma, ha a préda maga a fajtárs. Egyelőre. Sőt.

Egy pillanatra még visszaugorva a darwini gondolatra, mely szerint „Az ember korai hímnemű őseinek valószínűleg nagyméretű szemfogai voltak, de ahogy fokozatosan elsajátították, hogy követ, bunkót vagy más fegyvert használjanak, amikor ellenségeikkel vagy vetélytársaikkal harcolnak, nyilván egyre kevésbé használták állkapcsukat”, a különvéleményem az, hogy a helyzet éppen fordítva áll. A húsevésre kényszerült emberősnek igencsak használnia kellett állkapcsát és rágóizmait az életben maradáshoz, nem csupán alkalmasint, hanem üzemszerűen, életvitelszerűen. Felőrölni, emésztésre előkészíteni a lebunkózott nyershús-fejadagot inastul-mócsingostul, ez bizony igencsak kemény játszma, és

¹¹⁶ Hajózni szükséges – a tengeri kereskedelem nélkülözhetetlen voltát hangsúlyozó latin mondás.

a rágóberendezés ennek ellenére fejlődött vissza a koponya javára, mert nem volt más választása. Pusztán biológiai innovációval nem is lehet megoldani egy ekkora evolúciós ellentmondást: aki ember akar lenni, pokolra kell annak menni, mert a kényszer ráviszi; képessé kell rá válnia, le kell győznie évmilliárdos állati félelmét a tűztől, különben game over. A tüzet nem bonuszként kaptuk az istenektől, megfizettük és fizetjük még ma is az árát, de nem volt választásunk. Az állkapocs, a rágóizmok retardálását számunkra csakis a tűz tudja kompenzálni. A hamarosan kompenzáló létszükségletté átminősült bonusz az, hogy a tűz heve nem csupán puhítja, hanem tartósítja is a rostokat, denaturáló hatásával késlelteti a fehérjebomlást, és lényegesen gazdaságosabbá válik a létfenntartáshoz egyre nélkülözhetlenebb nagytestű állatok bonyodalmas elejtése, ha a döghús napok, esetleg hetek múlva is fogyasztható, ami viszont komplexebb vadászati stratégiát, egyben új minőségű, összetettebb és árnyaltabb társadalmi berendezkedés lehetőségét és kényszerét hordozza magában, az agy és a fogalmi tudat folytatólagos fejlődését követelve meg. A további innovációval járó további haszon további áron néhány ezer év múlva, már a jégkorszakot élő eurázsiai égövön, ahova populációink amőba-természete odakényszerítette az ősközösségek nyúlványait: a defrost üzemmód. A mélyhűtő klíma itt már primán tartósította a betevőt, csakhogy azt kőkeményre fagyott állapotban a tűz feloldó melege nélkül képtelenség lett volna elfogyasztani. (Medvévé nem válhattunk, hogy a bőség idején vastagra növelt zsírréteggel a bundánk alatt téli álomban vészeljük át a zord időket. Az igazi húsevőknek, például a farkasoknak is, megvan a maguk – korlátozottan bevált – biológiai megoldásuk a faj átvészelő fennmaradására, de hát mi a húsevésben is pontosan olyan kialakulatlanok és ambivalensek vagyunk, mint a kultúránkban és annyi minden másban.) A hamarosan majd ismét csak kompenzáló létszükségletté átminősülő bonusz: bevilágítható barlangok, feltüzelhető mentálképek, feltüzelhető áhítat, eltüzelhető áldozat. Egyszóval vallás, az ő minden átkával és áldásával. Amikor már volt ilyen. Amikor a hardver és a kultúra együttese már képessé vált ilyen programok futtatására. (Természetesen a forró égövön maradók fridsider-effektus nélkül is törvényszerűen eljutottak a maguk kultúrájában az égő áldozatokig, de logikus feltevésnek látszik, hogy a tűz és az égő áldozat hegyvidéken vagy a tundrán jelentősebb spirituális szerepet töltött be, mint a szavannákon.)

Kritikus egyedszám, kritikus tömeg

Ember- és állatgyógyászatban létezik egy olyan kifejezés, hogy paraszimpatikus funkcióátvállalás, ami a gyakorlatban annyit tesz, hogy ha például egy ló érzékeny a bal hátsó

lábára, akkor azt automatikusan kíméli, a jobb hátsó lábára jut a nagyobb terhelés, minek következtében megeshet, hogy erre az eredetileg hibátlan végtagjára fog lesántulni és nem a másakra. Az a funkciókiesés, pontosabban -átrendeződés, amely a nő fiziológiai (és egyéb) átváltozásával bekövetkezett, hatalmas feladattöbbletet hárított a hímnemű példányokra, aminek hatása a küllemi jegyeken is jól láthatóan megjelent. A korábban idomtalan behemót dereka megnyúlt, válla kiszélesedett, csípője elkeskenyedett, mellkasa megemelkedett és kiöblösödött, minden tekintetben atléta termetet öltött, felnőve feladataihoz, hiszen a helyhez, immár családi fészekhez kötött nő helyett is nagyrészt neki kellett élelemről gondoskodnia, mégpedig egyre több éhes szájat betömve, amelyek már nem csupán holmi bogyókat, gyökereket és gumókat vártak, hanem húst, húst és húst. Állati fehérjét! Az erectus hímnemű immár nem alkalmi, hanem hivatásos vadásszá kellett válnia. Ettől ugyan nem sántult le, épp ellenkezőleg, viszont még jobban bemacsósodott. Kegyetlenül. Mint egy páviánfőnök, vagy még inkább mint az oroszánkirály.

A hím és nőstény egyedeket megkülönböztető testalkat-különbség, a dimorfizmus a főemlősök között a páviánoknál a legszembetűnőbb: az erősebb nem testtömegben kétszeresen is meghaladja a gyengébbet, és ehhez az arányhoz illő agresszivitással gyűri is maga alá őt, kölykeivel együtt, a szó összetett értelmében. A domináns páviánhím, amikor uralomra jut, standapityere lemészárolja elődjének csemetéit, mondván, hogy hiába szerzett magának háremet, ha azok a kis ringyók nem hajlandók párosodni vele, amíg anyai ősztöneikre hivatkozhatnak, melyek a kicsinyeikhez kötik őket. A megoldás: vérfürdő és vérnász. Nincs menekvés, csakúgy, mint az újdonsült oroszánkirályoknál. (A paraszimpatikus funkcióátvállalás állatgyógyászati példája természetesen csupán a szemléletesség szolgálatában került ide. Szó sincs arról, hogy valamiféle, a nők számlájára írható alkati elégtelenség jelölte volna ki férfioseinket heroikus túlvállalásra, vagy ha mégis, akkor ez fordítva is legalább annyira igaz: az évtizedeken át tartó sorozatszülés és lélegzetvételnyi pihenőt sem engedélyező családfenntartás legalább olyan irracionálisan heroikus túlvállalást és helytállást követel testben és intellektusban egyaránt, mint a halállal való folyamatos szembenézés, a szüntelen készenlét a fortélyos öldöklésre, vitézségre, vadászatra, önvédelemre, megöletésre. Amit viszont – legalábbis evolucionista szemlélettel – ténynek kell elfogadnunk: a mai emberré válás útján olyan funkcióátrendeződéseknek kellett bekövetkezniük mindkét nemnél, amelyek nem csupán a biológiai dimorfizmust erősítették meg, hanem egymással kölcsönhatásban a nemek társadalmi szerepének, végső soron pedig egész kultúránknak és civilizációnknak alakulásában is meghatározó jelentőséggel bírtak. Végül is ha – képletesen – a bal láb kímélése miatt veszélyben a jobb láb, akkor a bal fog

paraszimpatikus funkcióátvállalásra kényszerülni, oda és vissza, amíg csak valami ismételtető, a kultúrában és a genomban továbbadható egyensúly ki nem alakul. Mindemellett azonban tény az is, hogy habár a mosás és takarítás, a csecsemők tisztába rakása százezer éveken át női feladat volt, az igazán mocskos munka mégiscsak a macsóknak jutott. Más kérdés, hogy mi ebbe szépen bele is tanultunk, szép kultikusán bele is éltük magunkat, mint jó színész a szerepébe, szépen úgy is maradtunk, mint aki gyerekkorában kancsalított, hiába figyelmeztette az anyukája. Most, amikor már kezdjük látni – egymáson – a csúfságot, szépen egymásra mutogatunk. Mentségünkre legyen mondva: mi nem játékból rondítottuk el a tekintetünket. Nekünk ez a szerep jutott, ha tetszett, ha nem, és vállalnunk kellett, ha életben akartunk maradni és életben akartuk tartani a családjunkat, hogy legyen kin uralkodni. Az önismereti portréhoz ez is hozzátartozik.)

A bonobóknál – akik, ha igaz, genomjuk szerint a legközelebb állnak hozzánk – gyakorlatilag nincs territoriális küzdelem, sőt még fajfenntartó rivalizálás sincs a hímek között, ugyanis nem ők, hanem a nőstények uralkodnak. Ennek megfelelően náluk a nemek közötti testarányok is másképpen alakultak, mint a többi emberszabásúnál: a gyengédebb nem tömegben alig marad a hímek alatt, dominanciában pedig egyenesen fölötte áll. A hímek istenigazában nem is tudnak vitézkedni, a párosodásért pedig sokszor a szó szoros értelmében kuncsorogniuk kell ajándékokkal, ezzel-azzal a kis kurvinca nőstényeknél. (A széles Zaire folyó védelmében élő pacifista bonobo faj percekben belül kipusztulhatna, ha valamiféle természeti csoda folytán megszűnne földrajzi védettséjük, és Jane Goodall területéhes kannibál csimpánzai beindítanák hősi honfoglaló hadjárataikat.) Az embernél viszont úgy alakult a dimorfizmus, hogy átlagos esetben hímjeink még a csimpánzhímeknél is lényegesen nagyobb fizikai fölényben vannak a női nemmel szemben (amit családjogi és személyiségvédelmi törvényeink végre-valahára kezdenek kompenzálni valamelyest), ugyanakkor szó sincs arról, hogy úgy basáskodhatnának a kicsi gyenge nők felett, mint a domináns páviánhímek, vagy mint az oroszlánkirályok, noha hímtagjuk emezekéhez hasonlítható, vagy meghaladó arroganciával követeli a magáét. A helyzet ebben a tekintetben is egyre bonyolultabbá vált; kézzelfogható bizonyítékunk nincs rá, de alapos okunk van feltételezni, hogy nagyjából azzal egyidőben, amikor az előrehozott szülésekkel az utódnevelési körülmények és feltételek kezdtek emberi szabványt felvenni, kezdtek egyszersmind a humán típusú párkapcsolatok is általánossá válni, mégpedig otthonteremtő territoriális kötelékben: virtuális családi territórium a valóságos horda-territóriumban.

A dolog tényleg elképesztően ellentmondásos, mondhatni a tudathasadásig ambivalens. A homo hímnek evolúciós mértékkel alig mérhetően rövid idő alatt egyszerre

kellett (visszamaradt szemfogakkal) kérlelhetetlen jogalkotóvá, jogfenntartóvá, kiképzett területvédővé, rendíthetetlen hivatásos vadásszá s mindemellett gondoskodó nevelővé, családapává válnia. És az ellentmondás még azzal is tetéződik, hogy a szűkebb családi izolációnak együtt kellett járnia a tágabb, más játékszabályokat előíró közösségi együttműködés addig soha még csak meg sem közelített kifinomultságával, hiszen egymagában még az idő közben atlétává alakult kései erectus is nagyon sebezhető, nagyon kiszolgáltatott, vadászaton pedig nagyon eredménytelen lett volna. De ha feltételeznénk is, hogy jó esetben sikerülhetett magányosan valamely érdemlegesebb zsákmányt ejtenie, esélye sem volt segítőtársak nélkül megvédeni azt a rivális vadaktól: hiénáktól, nagymacskáktól és másoktól. Egyszerre szelídnek, betagozódónak, törvénytudónak és kellőképpen agresszívnek lenni – erre valóban csak Platón kutyája lehet képes, de ő is csak miután az ember ezt a készségét céltényéztéssel kialakította, és állatait a szokásra ránevelte. Az embernek viszont az emberi kezdetektől önmagát kellett alakítania és nevelnie, ami nem kisebb bravúr, mint amikor Münchhausen báró önnön hajánál fogva emelte ki önmagát a gödörből. Már csak ennek az agyvelő okozta irdatlan ellentmondásnak a feldolgozásához is rendkívüli agyvelő szükségeltetett. (Még szerencse, hogy a férfagyú férfiakat is, már akkor is, nőagyú anyák szülték. Miképpen az is kétségtelen tény, hogy az anyákat pedig férfiak nemzették, így aztán nem csoda, ha volt bennük empátia, sőt inspiráló igény is a férfiúi agresszivitás iránt. Holtig emlékezetes pillanat a képernyőn: az indonéziai szigetvilág asszonyai nyilatkoznak, miután kőkemény törvénnyel betiltották náluk a fejvadászatot. Soha többé nem lesznek már férfias férjeink – sopánkodik az egyik –, ki fog ezután megvédeni bennünket, feleségeket! Ezen vagy ezzel – mondja a csatába készülő klasszikus hős édesanyja, felesége és átnyújtja neki a még klasszikusabb ősök sokat próbált pajzsát. Győztesen vagy megdicsőült holtan térhetsz csak haza. Tertium non datur. Hiába, hajdan még voltak igazi anyák, hitvesek és igazi férfiak! De ez már magas kultúra.)

Képtelenség, hogy őseink külső-belső kényszer nélkül belebonyolódtak volna az emberré válás abszurd evolúciós spiráljába. Ha valaki a sors kegyelméből egy feltételezett paradicsom kényeztető komfortkínálatába születik bele, amelybe genetikailag beleszokik és ahol családjával, hordájával tobzódik a bőségben, majd bolond lesz csukcsföldi jégkunyhóról, mínusz hetven fokos hidegekről, európai rabszolgasorsról, barbarizmusról, vandalizmusról, karóba húzásokról, kerékbe törésekről, inkvizícióról, boszorkányégetésekről, pogromokról, holokausztról, indonéziai fejvadászatról, észak-amerikai skalpolásokról, maja emberáldozatokról, az egész földkerekségre kiterjedő testi és lelki csonkolásokról, emberevésről, istenevésről, a kannibalizmus kultúrtörténetéről álmodozni, sőt útnak is eredni

Afrikából morbid álmái után, hanem marad szép nyugodtan a fenekén, a maga istenadta területén. Völgyet keres a patak, nem a magas dombot. Normális körülmények között minden élő test megőrzi kiegyensúlyozott nyugalmi helyzetét és állapotát, konzervatív életvitelét, amíg valami erő változásra, változtatásra nem kényszeríti. Abnormális körülmények között viszont bármi megtörténhet, akár még egy majomszerű ő is emberré válhat. Ha hinni lehet az evolúciónak.

A biológiai-fiziológiai változások időről időre elérnek egy olyan kritikus határhoz, ahol robbanásig feszülnek a felgyülemlett ellentmondások energiái, és valaminek valamilyen irányban történnie kell. Ezek azok a kritikus időszakok, amikor a korábban viszonylagosan stabilizálódott, konzerválódott genetikai programok a feszültségek, a külső-belső hatások nyomására fellazulnak, megbolydulnak, az egyedeken megmutatkozó hirtelen genetikai változások, mutációk sokasága következik be, és a szelekció, a genetikai sodródás, a sors a maga eszközeivel eldönti, hogy ebből a törvényszegő sokaságból mely egyedeket méltatja majd kegyelemre. A természet egyaránt neológ és ortodox, függően attól, hogy éppen mikor minek jött el az ideje. Ha a fennmaradáshoz változni kell, a szerencséseknek (kiválasztottaknak?) megadja az esélyt a korszerűsítésre, akár mutációk árán is. Ám nincs az a jól sikerült faj, amelyik bírná energiatartalékokkal az örök változások sodródását felhalmozó, megerősítő időszakok nélkül, szüksége van beépített fékekre, stabilizáló ismétlődésekre, hagyományozó, hagyományőrző konzervativizmusra is. A mi fajunk számára, kiváltképp pedig az izgága, honfoglalásból honfoglalásba bonyolódó európai nagyassz számára a nyugalmi, önismétlő, önerősítő konzervatív múltbeli szakaszok evolúciós léptékekkel mérve legfeljebb másodpercekben mérhetők. Meg kellett tanulnunk együttélni a szüntelen változás és a vele járó örökös kiszolgáltatottság fantomjával, de testünknek, agyunknak és kultúránknak is alkalmassá kellett válnia az örökös újítások leképzésére.

Amikor egy populáció eléri a kritikus tömeget, a belső feszültség kényszerítő hatására kisebb csoportok leválnak róla, elvándorolnak, ha elég erősek, tehetségesek hozzá, és új területeket foglalnak maguknak, ahol gyökeret vernek, szaporodnak és sokasodnak, és védik a magukat minden idegentől, hogy nemzetségük hosszú életű legyen a földön, amelyért megküzdöttek, és amely számukra a sors által kijelöltetett. Nyomban elkezdenek az erősebb jogán őshonossá, neológból ortodoxszá válni, megpróbálják konzerválni a számukra kedvezővé vált állapotokat, s mint újjgazdag újkonzervatívok, újonnan szerzett ősi jussuk folytán védik a belőlük kirajzott, ám helyszűke miatt vagy más okból tisztos távolságot nem tartó, idegenné vált kebelbeliekkel szemben is, mégpedig példaadó, példát statuáló kegyetlenséggel, hogy okulhasson belőle, akinek van agya hozzá. Takarodjanak minél

messzebbre, ha nem akarják a fazekunkban végezni az életüket! Ha azonban a kirajzók útját hegyek, vizek, terméketlen és veszélyes területek, legyőzhetetlen ellenségek állják, akkor hiába minden fenyegetettség, kutyaszorítójukban kénytelenek lesznek elvakult bátorsággal visszamerészkedni az elhagyott szülőföld közelébe vagy annak peremére, és innen kezdve a korábbi rokonság már a legádázabb és leggyűlöletesebb ellenség lesz számukra. És ők emezek számára. Minden kirajzott csoport potenciális ösellenség. Életre-halálra. (Néhány tízezer évvel ezelőtt a mongoloid nagyraassznak csupán egy maroknyi kis csapata juthatott át Északkelet-Ázsiából az amerikai kontinensre, de indiánná szaporodva és Dél felé terjeszkedve még el sem érték a szárazföld közepét, amikor már dakota szemmel nézve minden sziú coyote, sziú szemmel nézve minden dakota kutya volt, hogy aztán a fehér ember kimondhassa a verdiktet: csak a halott indián jó indián. A közép- és dél-amerikai indiánok állítólag máshonnan, más úton jutottak az Újvilágba, de semmiben sem maradtak alul északi névrokonaikkal szemben a nemzeti alapú fajtárs-eltakarításban, amit pedig sajátjaik rituális mérsárlása terén teljesítettek túlélésük és jobb létük reményében, az minden mértéket felülmúl. Ám ha mégis annál a teóriánál maradnánk, mely szerint az aztékok, a maják és az inkák is az északi bevándorlók leszármazottjai, akkor arra a következtetésre kellene jutnunk, hogy dél felé nyomulásuk minden mérföldjével, sajátos kultúrájuk minden elemének rögzülésével egyre kegyetlenebbekké kellett válniuk, egyre embertelenebb civilizációt kellett kialakítaniuk.)

Az urán történelemformáló szerepe instabilitásából következik, aminek az a lényege, hogy külső hatás nélkül, saját természetéből adódóan is bomlik, szabad neutronok bombázzák a labilis atommagokat, s ennek hasadás, láncreakció, atomrobbanás lesz a következménye. A természetes robbanás bekövetkeztének azonban van egy mennyiségi előfeltétele: a kritikus tömeg együttléte, amely az urán esetében kb. 40 kg. Atomerőművekben a láncreakció szabályozott körülmények között megy végbe. Fantáziánkra, belátásunkra van bízva, hogy ez a magfizikai felismerés metaforikusan mennyiben asszociálható az ember prehistorikus és jelenlegi történelmének ellenőrizetlen, természetes, mert eleddig soha tudatosan kordában nem tartott demográfiai robbanásaira, háborús feszültségeire és kultúránk folyamatos alakulására.

Etológusok és antropológusok egybehangzó véleménye szerint a szoros (többnyire vérségi) kötelékben élő egyedek száma egy-egy homo-populáción belül általában kb. 80 és 120 között mozoghatott természetes körülmények között, és ezt a jellemző sokaságot nagyjában-egészében megtartották vadászó-gyűjtögető őseink a földművelés és városiasodás kezdetéig csakúgy, mint a kb. 100 km²/csoport territoriális igényüket. Ez az a fajunkra

jellemző tömegméret, optimális egyedszám, amely még kezdetleges kultúrák szintjén is szükséges a hosszú távon sikeres önfenntartáshoz, egyfelől, másfelől pedig szintén ez az a tömegméret, amely szervezésben, kommunikációban, a társas viszonyok karbantartásában, működtetésében még közvetlenül átlátható és kezelhető a közösség, illetve annak vezetői számára.

Minden faj evolúciója során kialakulnak azok a belső demográfiai szabályozók, amelyek a rendelkezésre álló megélhetési feltételek és a biológiai sajátosságok függvényében behatárolják az egyes csoportokban az optimális egyedszámot, és részben gondoskodnak is annak megtartásáról, mintegy kompenzálva a külső körülmények hatásait. Ha tehát például járvány vagy meteorológiai csapás vagy más hasonló környezeti hatás következtében lecsappan az egyedsűrűség a rendelkezésre álló területen, a nőstények sajátos biológiai automatizmusok folytán sokkal készségesebbek lesznek a párzásra és a fogantatásra, mint kiegyensúlyozott időkben; ha viszont a buzgóság vagy bármi más túlszaporodáshoz vezet, vagy bármilyen okból romlanak a megélhetési feltételek, drasztikusan hanyatlik az utódnevelési készség és késztetés, végső esetben a nőstények fogamzástelenné válhatnak, noha biológiailag nem veszítették el az alkalmasságukat. Mindez azonban nem így működik, ha valami megzavarja a genetikailag kódolt önvédelmi programot, ami olyan ismert rendellenességekhez vezethet, hogy például az egyedek hajlandóak fogságban is szaporodni, vagy éppen ellenkezőleg: a szülők látható külső kényszer nélkül elvetik maguktól, nem gondozzák kölykeiket (például állatkertekben), divatba jön az amúgy abszolúte természetellenes egyke (például lakótelepeken), a legmegbízhatóbb fogamzástátlásként törvényerőre emelkedik az egyneműek házassága, legszélsőségesebb verziókban (evolúciós példa gyanánt) demográfiai kontrollként működésbe lép a kannibalizmus, vagy egy másik végletként (szintén evolúciós példa gyanánt, jelesül Bianka esetében) a hiperaktívvá vált anyák világra hozzák következő ivadékaikat és leválasztják emlőjükről az előzőeket, mielőtt még azok közvetlen szülői gondoskodás nélkül életképesek volnának. A teljes skizofrénia, a totális ambivalencia akkor következik be, amikor két ellentétes szélsőség: az utódnevelői hiperaktivitás és a kannibál késztetés valamilyen okból, valamilyen módon egymásba gabalyodik. Ez történt Gerzonnal és Biankával, aminek később majd az a képtelenség lett a következménye, hogy éppen a szociálisan legfejlettebb faj életfenntartó programjába épült bele a fajtárs elpusztításának legszélsőségesebb, legtermészetellenesebb, legabszurdabb hagyománya, a kulináris, majd a rituális kannibalizmus.

A túlnépesedést korlátozó genetikai programok egyik legfontosabb érvényesítője az állatvilágban a fajra jellemzően kialakult egyedi távolság: az a legszűkebb térköz, amelyet

közönséges életkörülmények között a fajtársak egymás iránt még képesek agresszió nélkül elviselni. Amennyiben valaki a csoporton belül átlépi ezt a megengedett virtuális határt, a többiekből vagy agressziót, vagy elkerülő magatartást vált ki. Amikor viszont nincs lehetőség az elkerülésre, például a háziiasítás körülményei között, az izolált populációban az állandósult feszültség az agresszió legvégtetesebb formáihoz vezethet, és gyakran vezet is. Baromfiudvarokban, terráriumokban és a domesztikáció más léttérszűkítő krációiban a mesterségesen felduzzasztott, természetes demográfiai önszabályozás nélkül működő populációk egyedei között a kannibalizmus szinte törvényszerűen bekövetkező, közönséges fejleménynek számít. De akár aranyhörcsögök között is egy terráriumban. És ne feledkezzünk meg egy pillanatra se róla: az emberré válás útja a kezdetektől fogva egyfolytában nem más, mint fajunk territoriális autodomesztikációjának útja. Még akkor is, ha ez a faj csupán néhány évezredre visszamenőleg tartja magát házban, hazában élő civilizáltnak.

A fajtárs elpusztításának tilalma, mint genetikailag programozott gátlás, a csimpánzok példázata szerint már valamikor történetünknek a prehumán fokozatú korszakában is feltöredezhett, ezt nem tekinthetjük valamiféle határon inneni fejleménynek. Azt a beidegződést viszont, hogy közvetlen ok és aktuális inger nélkül is tervezzük a fajtárs elpusztítását, mert pusztulnia *kell*, ha ellenséggé vált, vagy mi annak tekintjük, a késztetést, mely szerint békében is készülnünk kell a háborúra, már csak olyan külső, tanult törvény szülheti és erősítheti meg bennünk, amely a belátáson, az előrelátáson, múlt, jelen és jövő képzetének együttlátásán alapul, aminek előfeltétele pedig a legfejlettebb fogalmi gondolkodás, tehát egy speciálisan humán típusú mentális képesség.

A sarokba szorított állat, ha nincs menekvés, támad. Az ember ősidőktől fogva sarokba szorítottan él. Fizikai és spirituális értelemben egyaránt. Amit társadalmi fejlődésnek nevezünk, talán nem egyéb, mint öntudatlan előre menekülés, márpedig legjobb menekülés a támadás. Hol fogunk, meg fogunk-e valaha valahol állni? Kitisztul-e valaha génjeinkből és kultúránkból az elkerülhetetlenül magunkba kényszerített gyilkolási hajlam? „Az ember nem kora ifjúságától rossz, csupán a modern társadalom követelményeihez nem képes felnőni” – állítja Konrad Lorenz.¹¹⁷ Én pedig azt mondom, hogy az emberiség minden generációja mindenkor kihívásokkal teli modern társadalomban élt, amelyben permanensen épp csak a morális létminimumhoz volt képes felnőni. Ennyit volt képes kipréselni magából, ennyit volt képes kihámozni a benne rejlő lehetőségekből. De annyit permanensen préselgetett. Soha nem volt, de nem is lehetett képes kihozni magából a latens maximumot. Soha nem váltak, de nem

¹¹⁷ Agresszió, 295. o.

is válhattak teljes mértékben hozzáférhetővé a tartalékai annyira, hogy a pusztá túlélés projektjénél nagyobb innovációba belebonyolódhassék. Nem erről szól az élet, nem erről szól az evolúció. Az evolúció mindig csak a következő legszükségesebb lépést engedélyezi. Így aztán az emberré válás és a társadalmi fejlődés évmilliók folyamatában az egyén soha nem szabadulhatott meg attól a belső, kényszeres fenyegetettségtől, melyet az jelentett a számára, hogy többet tud a megvalósítandó morális követelményekről, mint aminek képes megfelelni. Ám ha hiszünk abban, mert a tapasztalat erre utal, hogy jelen állapotunkban agyunk rejtett mentális kapacitásának csupán egy töredékét vagyunk képesek tudatosan aktivizálni, akkor ugyanezzel a tapasztalattal a birtokunkban ugyanúgy logikus feltételezni, hogy morális képességeinknek a kiaknázásában is beláthatatlan látens lehetőségeink vannak még, s csupán az a kérdés, hogy milyen kényszer fog rávezetni bennünket erre az innovációra. Elámulunk az olduvai kultúra kőszerszámkészítő csúcsteljesítményein, afrikai őseink világhódító útra indító szellemi és fizikai kvalitásain, de nem gondolunk arra, hogy micsoda gyötrelmes hajsza volt számukra az, ami miatt meg *kellett* tanulniuk újrahasználható eszközöket készíteni akár kőből, akár másból, és meg *kellett* tanulniuk azok mesterei használatát, egymás ellen is, ha életüket fenn akarták tartani.

A szuperszaporaságnak (minimum) két irányban, kétfelől kellett döntő befolyással lennie emberi minőségünk kialakulásában. Az egyik oldalon (több más tényezővel együttműködésben) fenekestül felforgatta, átrendezte, újjászervezte társas viszonyainkat és létfenntartó technikáinkat egy olyan mentális struktúra mentén, amelyben a fogalmi tudat, a fogalmi gondolkodás, a fogalmi asszociáció és az így megszerzett tudás társadalmi megosztása, elosztása, közreadása létszükségletté vált; másfelől pedig összegabalyította territoriális viselkedésünk korábban bevált és tartósan hagyományozott ösztönmintázatát is. Az aktuális ingereken messze túlmutató jövőkép alkotásának és elvonatkoztatásának képessége az egyre gyakoribbá váló, mondhatni állandósult túlszaporodási kirajzások kényszerének stresszhalmozó pszichikai csomagjával párosulva merőben új túlélési stratégiát alakított ki és követelt meg: az ősellenséggé vált fajtárs elpusztítása és bekebelezése immár nem csupán aktuális külső-belső inger által motivált cselekvési minta, hanem egyszersmind jövőbe mutató, morálisan felértékelődött cselekmény, később majd felmagasztosult hőstett is. Gerzson, a tájjellegű tizedes nagyon hamar világosan látja, amit majd néhány százezer év múltán oly szemléletesen fejt ki újoncai számára az első számú harc kiképzés folyamán: „Itt ölni kell, vagy téged ölnek meg!” Előbb vagy utóbb. A harc során életben hagyott ellenséged bármikor gyilkosoddá válhat. Előre látható, hogy életben hagyott fia bármikor fiad gyilkosává válhat. Életben hagyott unokája bármikor unokád gyilkosává válhat. Életben hagyott írmagja

bármikor írmagod gyilkosává válhat. Az objektumot a szubjektumtól, a konkrétat az elvonttól, az aktuálist az időtlentől megkülönböztetni képes emberi elme létfontosságú teljesítménye az előrelátás és a megelőzés. Ha ezt megérted, hős vagy, ha nem érted meg, áldozat. Ha megérted, és mégis elbuksz, hősi áldozat. Példaképpül minden utódodnak. Ez lesz a te méltó jutalmad. Persze csak ha utódaid már képesek emlékezni, megemlékezni. Ha az utókor már képes emlékművet állítani. Képből, szóban, írásban, kőben, bronzban. De hát épp most tartunk a fogalmi tudat, a fogalmi gondolkodás, a fogalmi asszociáció és a fogalmi emlékezés kialakulásánál. A hős képzete, a hős ős képzete, a bajban megsegítő isteni hős ős képzete együtt születik és folyamatosan együtt alakul a territoriális agresszió legszélsőségebb formáival sújtott, ambivalens, tudathasadásos emberi kultúra legkezdetlegesebb csíráképződményeivel, ab ovo, folyamatosan beleépülve a kultúrát életre keltő, életben tartó és hagyományozó közösségek kollektív mélytudatába. A hérosz, aki bír a rettegett ellenséggel, akinek már a szelleme is győzelmet hoz, mert győzelemre született, mintául szolgál a közösség számára, amely vállára veszi, maga fölé emeli őt, hogy még nagyobbak láthassa, és még többet kaphasson tőle. És ezért képes is, hajlandó is egyre többet áldozni neki. Csupán idő kérdése, hogy a fáraói, királyi, császári, pápai hatalomra szert tett domináns hímek mikor fognak már életükben isteni rangot és előjogokat kikövetelni maguknak, belenőve abba a kultúrába, amelybe beleszülettek, és hatalmukat kihasználva, a maguk javára tovább formálni azt.

Isteni juss: holokauszt, égő áldozat

Első antropomorf isteneink nem csupán ember formájúak, hanem a kollektív emlékezés által emberfelettivé nőtt valóságos emberösök voltak. Első antropomorf isteneink egytől egyig győzedelmes, az ellenséget totálisan megsemmisítő, testestül-lelkestül magukévé tevő kannibálok voltak. Csupán sikeres vadászként vagy utódnemzőként senki emberfia emléke nem válhatott istenné. Sikeres vadászai és nemzői az ellenséges hordának is vannak, kell lenniük, másként nem létezhetnének. Velük szemben nekünk többre van szükségünk: isteni hősré, ilyenné pedig csakis az válhat, aki az ellenséges horda sikeres vadászain és nemzőin is képes győzedelmeskedni, testüket-lelküket magába venni, asszonyaikat megerőszkolni, hogy eztán már neki szüljenek utódokat. Istenekké csak azok tudnak válni, akik holtukban is élők maradnak, akiknek szelleme erőt ad a küzdelmekben, reményt ad a reménytelenségben és győzelmet a legyőzhetetlenek felett, ám hatalmánál fogva cserében meg is követeli, ami jár neki: övé a hatalom, övé a dicsőség, a hódolat, övé a lélek és övé az égő áldozat, mindörökké, amen. Enélkül hinni sem tudnánk benne.

A mitológiák legfőbb főhősei nem emberarcú istenek, hanem istenné nőtt emberek. A törzsi istenek egytől egyig törzsalapító, területszerző és területvédő ősnemző harcosként váltak emberfeletti lényekké az emlékezetben, a kelet-afrikai maszaiknál Ngai ugyanúgy, mint a Fidzsi-szigetek Ndengeije, a guineai Tando, a közép-amerikai Vicilopocst, vagy a kelta Aramo. De nem lehet kétségünk afelől, hogy a kesze-kusza antik görög hitvilág olimposzi istenei is harci erényekben bővelkedő törzsi istenekként kezdték történelem előtti karrierjüket, csakúgy mint az indiai népek mitológiájának sok átalakuláson keresztülment istenei és isteni héroszai, vagy akár a zsidóság Jehovája, aki hatalmának bizonyosságául vérré változtatja a Nílus vizét, majd halomra gyilkol Egyiptom földjén minden elsősülöttet, kivéve persze a kiválasztott Izrael fiait, és Egyiptom minden idegen istene fölött pusztító ítéletet tart, meghagyva népének, hogy vérral jelölje meg házait, mert azt látva tesz majd különbséget a javukra, és legyen az a nap az Ő ünnepe, Őneki áldozott báránnyal és kovásztalan kenyérral, és bizony tudva levő, hogy az Ő Fia sem alávalóbb semmiben, mert nem azért jött, hogy megváltoztassa a törvényt, hanem hogy betartassa azt, és nem azért jött, hogy békességet hozzon a világra, hanem hogy kardot (Máté 10.34), és aki nem Őt követi, annak lesz sírás és fogaknak csikorgatása, különben soha senki nem álmodhatta volna bele alakjába a hadúrt, és az Ő kardfényű szikrázó keresztjének látomása nélkül soha nem válhatott volna hatalmi struktúrájának rettegve respektált alfahímjévé sem Nagy Konstantin, sem Nagy Theodosziosz, sem Nagy Károly, sem a kongói nagy Alfonso, sem pedig a pogányság és az eretnokség fölött karddal, máglyával és kereszttel oly dicsőségesen diadalmaskodó római pápa, a kegyelem szentségének földi helytartója és kiszolgáltatója az eukarisztiában a Fiú teste és vére által, mert ő „Nem is bakok és bikák vérével, hanem tulajdon vérével ment be egyszer s mindenkorra a szentélybe, és örök váltságot szerzett. Mert ha bakok és bikák vére a tisztátalanokra hintve megtisztul, vagyis külsőleg tisztává tesz, akkor a Krisztus vére, aki örökkévaló lélek által önmagát áldozta fel ártatlanul az Istennek, mennyivel inkább megtisztítja a lelkiismeretünket a holt cselekedetektől, hogy szolgáljunk az élő Istennek. ... A törvény szerint majdnem mindent vérral tisztítanak meg, és vér kiontása nélkül nincs bűnbocsánat.” (Pál: a zsidókhoz írt levél, 9.)¹¹⁸ „Mert az én testem igazi kenyér és az én vérem igazi ital. Aki eszi az én testemet, és issza az én véreimet, az énbennem lakik, és én őbenne.” (János 6.55–57)¹¹⁹ És láték annak jobb kezében, ki a királyiszéken üle, egy könyvet, a mely be volt írva belől és hátul, és le volt pecsételve hét pecséttel. ... És láték a királyiszék és a négy lelkes állat között és a Vének között egy Bárányt állani, mint egy megölöttet, hét

¹¹⁸ Református Biblia.

¹¹⁹ Református Biblia.

szarva és hét szeme vala, a mi az Istennek hét Lelke, a mely elküldetett az egész földre. És eljövö és elvevé a könyvet, a négy lelkes állat és a huszonnégy Vén leborula a Bárány előtt, mindeniknél hárfák és arany poharak lévén, jó illatokkal tele, a mik a szentek imádságai. És éneklének új éneket, mondván: Méltó vagy, hogy elvedd a könyvet és megnyisd annak pecséteit: mert megölettél és megváltottál minket Istennek a te véred által...¹²⁰

A fogalmi tudatban istenné transzponált, áldozati jussát: ifjat, szüzet, bakot, bikát, vért követelő mitikus ős mentálképe szétválaszthatatlanul egybemosódik a mindenható, mindenek fölött ítélkező, áldást, kegyelmet, megváltást, megtorlást, de mindenek fölött győzelmet is egy kézzel osztogató atyai zsarnok mentálképével. A győzelem – ellenségen és természeti erőkön – mindenki számára létkérdés. A győzelem: maga az élet. A teljes győzelem az élet teljessége. Az élet teljessége a teljes győzelem: az ellenség teljes megsemmisítése, teljes birtokba vétele, teljes bekebelezése. Ezt tették istenített őseink, ezért válhattak emlékeinkben hőszokká, ezért válhattak mítoszainkban istenekké.

Pontosítok. A teljes győzelem az élet teljessége. Az élet teljessége a teljes győzelem, az ellenség teljes megsemmisítése, teljes birtokba vétele, teljes bekebelezése. Ezt tették istenített őseink, *enélkül nem válhattak volna* emlékeinkben hőszokká, *enélkül nem válhattak volna* mítoszainkban istenekké. Ez jelentette a legnagyobb evolúciós előnyt a fajrokonokkal és az ellenséggé vált fajtársakkal szemben azok számára, akik képesek voltak szert tenni hadúr istenekre. Minderre azonban a puszta biológiai működés vajmi kevés magyarázatot ad a Homo sapiens spirituális jelenléte nélkül. Semmiből nem lehet valami. Ha nem rendelkezünk volna eleve azoknak a spirituális képességeknek az előzményeivel, amelyekből istenhitünk helyes vagy helytelen, igaz vagy igaztalan formában kifejlődhetett, ha nem létezne jól vagy rosszul futtatható szoftver, akkor sem az istenné, sem a hívővé válás archaikus folyamata nem játszódhatott volna le őseink átstrukturálódott agyában, és nem raktározódhatott volna el kollektív mélytudatunkban.

Miért lehetséges az, hogy mi fel sem kapjuk a fejünket azon, amit egészséges lélekkel elfogadhatatlanul idegennek, iszonytatónak kellene tartanunk? Miért olyan magától értetődő számunkra az, hogy őseink vérszerződéseket kötöttek, vérrel pecsételték meg esküjüket, miért nem ütközünk meg azon, hogy isteneink, még a szeretet Atyja is, véráldozatot követelnek tőlünk oltáraikon, s fel sem tesszük a kérdést, hogy mi szükségük van nekik a vérre, mit kezdenek vele és általában az égő áldozatokkal, mi indít bennünket az istenevésre, mi tesz bennünket késszé arra, hogy az eukarisztiában valóságossá vált isteni testet és vért az

¹²⁰ Jel 5.1–10.

úrvacsorán ostyának álcázva magunkba vegyük, miért kell nekünk hinnünk abban, hogy vér kiontása nélkül nincs kegyelem, nincs dicsőség, nincs béke? Napjainkig tartó kannibál múltunkról nem a fossziliák, nem a módszeresen és céltudatosan feltört, esetenként megszenesedett évmilliók hominida-csontok tanúskodnak a legnagyobb hitelességgel, ha egyáltalán arról tanúskodnak, hanem a kultúránk, amely a legtermészetesebb módon magába fogadta, magába építette, és máig hatóan megőrizte a kannibalizmus örökségét.

Anthony Quinn, a férfiszimbólum amerikai filmszínész egyik interjújában úgy nyilatkozott, hogy a férfiember addig nem férfi, amíg meg nem írt egy könyvet, fel nem épített egy házat és meg nem ölt egy bikát. „Fát ültetni, háborúba menni, fiút nemzeni... Azt hiszem, a kínaiak szerint ez az a három dolog, amitől élet az élet” – nyilatkozta a hölgyemagazinnak mély azonosulással egy közép-európai, humanizmusban semmivel sem alávalóbb színművész.¹²¹ Egyértelmű: ahhoz, hogy kultúrfogalmaink szerint az élet élet legyen, el kell fogadnunk a kultúra által ránk hagyományozott ősi bölcsességet, melynek értelmében korántsem elegendő fát ültetni és fiút nemzeni (az emberré válás szempontjából a leánynemzés szóba sem jöhet), ha mellőzzük azt a mellőzhetetlen alapkövetelményt, hogy ölni is kell, mégpedig háborúban, mert az ölésnek az a hagyományok által szentesített, tisztességes rendje-módja. A férfinak férfiként *kell* becsülnie önmagát, és a nőnek is férfiként *kell* becsülnie férjét, fiát, mert ez a világ rendje, és a világban rendnek kell lennie. És a bikának pedig meg kell halnia. Mert ez az igazság pillanata. És a világban igazságnak kell lennie. És beteljesíteni az igazságot: ez a legszentebb férfiküldetés. A bátorság fölmagasztosulása. Mert a bátorság kultusza az, amely semmilyen korban, semmilyen társadalomban semmi pótcselekvéssel nem helyettesíthető. Ha kivágok egy fát, ültetek helyette másikat, darab – darab, és a dolog teljesen rendben van. Ha hősiezen levágom az ellenséget, nemzek helyette másikat magamnak, és a dolog teljesen rendben van. És aki irtózik a vértől, az nem lehet igazi férfi. Kard és kereszt: az igazság, a jövő, a becsület nevében! Sehonnai bitang ember, ki most, ha kell, ölni nem mer! Hadd hulljon a férgese! Ez a világ rendje. Ez az evolúció.

A mi színészünk azt is hozzáteszi, hogy igazán fájó hiánya csupán az elmaradt fiúnemzés, mert a másik kettőt, tehát a faültetést és a háborúskodást még csak-csak be tudja helyettesíteni átélt szerepeinek valamely epizódjával. És egy kiváló színművész, akinek oly sok és sokféle szerep megadatik, ezt komolyan is gondolhatja. De jól rendezték az istenek a kultúra dolgát azzal, hogy mi, avatatlan nézők sem maradunk kívülállóak ebben az átélésben.

¹²¹ Gálffi László Antal Györgyinek, Nők Lapja 2002/30.

Ami gátlástalan (vagy éppen gátlásos) öldöklés a gonosz ellenében, az igazság nevében könyvlelapon, filmvászonon, képernyőn, színpadon, hangfalon végbemegy, annak mi, befogadó nézők, olvasók, hallgatók, másodlagos kultúrlények is átélő részesei vagyunk, mint Krisztus testének és vérének az eukarisztiában. És vér nélkül nincs kultúra, nincs művészet, nincs társadalom, nincs történelem, nincs katarzis. Mert nem lehet elég nyomatékkal ismételni: majdnem mindent vérrel tisztítanak meg, és vér kiontása nélkül nincs bűnbocsánat...

A legképtelenebb babonaság azt képzelni, hogy istenképzetünk merő képtelen babonaság, amelyet bölcs és felvilágosodott belátással bármikor levethetünk magunkról. Istenképzetre, istenképzésre való hajlandóságunk legalább olyan mélyen él bennünk, mint az emberré válás esélye. De ha tudni akarjuk, hogy kik vagyunk és honnan jövünk, akkor azzal mindenképpen tisztában kell lennünk, hogy antropomorf isteneink, akik a hagyomány szerint valaha közöttünk jártak, termékenyítettek és pusztítottak, egytől egyig a kannibál múlt továbbvivői, professzionális gyilkosok, akik ma már emberség dolgában nemhogy az örökkévaló totalitás, de a hágai bíróság ítélőszéke előtt sem számíthatnának felmentésre. Tisztában kell lennünk azzal, hogy miféle megélt sors, miféle valóságos tapasztalat táplálta azokat a mítoszainkat, amelyek istenei emberi és állati áldozatok formájában követelik meg kegyes jótéteményeikért azt, ami státuszuknak kijár. Tisztában kell lennünk azzal, hogy milyen valóságos tapasztalat áll valamennyi oltári áldozat, valamennyi mitológiai holokauszttal prehistorikus háttérben. Tisztában kell lennünk azzal, hogy milyen elfojtott kollektív tudatalatti élmények húzódnak meg annak háttérben, hogy az érdekérvényesítő öldöklés köztudatunkban a legutolsó időkig nem csupán elfogadott, de egyenesen hősi énekekbe kíváncsozó, ünnepezt cselekedetnek számított. Tisztában kell lennünk azzal, hogy milyen örökség munkál bennünk, amikor még mai fejjel, mai szívvel, mai kultúrával is dédelgetett rituális élményeink között tartjuk számon azokat a műalkotásokat, amelyek az esztétikum erejével jelenítik meg az érdekérvényesítő öldöklés dokumentáris vagy fiktív emlékeit. Tévedés ne essék: nem azt állítom, hogy kultúránkat, amely elidegeníthetetlen sorsunk szerint a miénk és amelynek – legalábbis visszamenőleg – semmiképp sincs alternatívája, meg kellene tagadnunk. Sőt! Éppen hogy vállalnunk kell, mégpedig nem vakon, hanem tudatosan.

A mezopotámiai hős előd, a kétharmad rész isten, egyharmad rész ember Gilgames, az égi bikaszörny legyőzője nélkül egy lépést sem. A hindu mitológia hőse, Bhíma nélkül, aki megesküszik, hogy inni fog az ellenségévé vált, áruló unokatestvér véréből, és esküje nem szófiabeszéd, egy lépést sem. Egyetlen lépést sem az egyiptomi sólyomisten Hórusz nélkül, akinek hatalmában állt elégtételt venni napisten apja meggyilkolásáért nagybátyján, Széthen, megfosztva őt férfiasságától, kivájt szemét pedig megetetve a halott Ozirisszal, hogy az

menten föltámadjon. Egyetlen lépést sem a csillagfénytől megtermékenyített Hold szülte kínai istenhős, az ideális uralkodó Csua-Hszü nélkül, aki megbízza Fej-lungot, a repülő sárkányt, hogy a nyolc irány szeleinek hangját utánozva új zenét teremtsen az áldozatbemutatókhoz. Egyetlen lépést sem az apját, Szigmundot meggyilkoló Hunding fiain bosszút álló, a kincséhes Fáfünir sárkányt legyőző, a nyelvére cseppenő sárkányvértől madarak beszédét értő germán nemzetalapító hős Szigfríd-Szigurd nélkül, és persze egyetlen lépést sem az Atya keze nyomán, az Atya lehelete által életre kelt emberöstől az Isten kegyeltje, halála után is örökösen visszavárt, a messiás előképeként is emlegetett Dávid királyon át származtatott Krisztus nélkül, aki az utolsó vacsorán a saját testét és saját vérének testáta ránk megemlékeztető fogás gyanánt, akinek az úrvacsorán esszük is az ő valósággá vált testét, isszuk is az ő valósággá vált vérének az eukarisztia oltári szentségében. Mindössze annyit állítok: tudnunk kell, hogy letagadhatatlan és megtagadhatatlan múltunkkal milyen örökséget vállalunk, és teljes nyíltsággal tisztáznunk kell az adott kultúránkhoz fűző valós viszonyunkat. Most nem az a kérdés: jó-e, vagy rossz, hogy ilyenek vagyunk. Most az sem kérdés, hogy jó-e, vagy rossz az út, amelyen ilyenekké váltunk. Most egyedül csak az a kérdés, hogy szembe tudunk-e nézni múltunkkal és jelen valónkkal.

Izsák és Íphigeneia egy oltáron

„Az emberáldozat általánosan jellemezte a pogány világot. Kegyetlensége ellenére is logikus és indokolható volt. Az első gyermekre ugyanis mint isteni adományra tekintettek, aki égi hatalom által fogant meg az asszonyban. A nemzésben az istenségnek saját energiáját kellett megcsapolnia, és hogy ezért kárpótlást nyerjen, valamint hogy a *mana* körforgása meg ne szakadjon, az elsőszülöttnak meg kellett térnie isteni nemzőatyjához. Izsák esetében azonban nem erről volt szó. Isten adománya volt ugyan, de nem természetes ivadéka. Az égi energia helyreállítása nem igényelt tehát áldozatot. Sőt az áldozattal Ábrahám egész élete kárba veszett volna, hiszen arra az ígéretre épült, hogy hatalmas nemzet sarjad majd belőle. Az új isten tehát máris egészen különböző formát kezdett öltetni az ókori világ más istenségeihez képest. Lényegileg különbözött az emberektől, és nem kívánt tisztelőitől energiaátadást. Magyarán, messze az emberek fölött állt, és követelhetett tőlük bármit, amit csak akart” – írja Karen Armstrong *Isten története* című tanulmánykötetében.¹²² A szerzőről tudni érdemes, hogy fiatalabb korában mély eltökéltséggel kereste az Istenhez vezető utat,

¹²² Karen Armstrong: *Isten története. A judaizmus, a kereszténység és az iszlám 4000 éve.* Európa Kiadó, Budapest, 1997. Fordította: Rézműves Zoltán, 33. o.

belépett egy apácarendbe is, behatóan foglalkozott teológiával, vallástörténettel, de mert valódi istenélmény sohasem adatott meg számára, végül is odáig jutott, hogy gyerekkori álmait a maga részéről fel kell adnia. Ugyanakkor vallástörténeti vizsgálódásai arról győzték meg, hogy „az emberiség eredettől fogva hívő állatfaj, nem megalapozatlan még az a kijelentés sem, hogy a Homo sapiens egyben Homo religiosus is”. Kutatni kezdte hát, immár érzelmi fogvatartottság nélkül, az egyistenhitre épülő vallások történelmi és spirituális gyökereit, s lehet állítani, hogy egy felvilágosult humanista arcvonásai rajzolódnak ki fejtegetései háttérében. Szubjektív véleményem szerint: tipikus portréját kapjuk annak a humanista intellektusnak, amely általában kultúránk és benne valláskultúránk spirituális felfogásában a mai napig legkorszerűbb irányvonalakat képviseli.

Mindezeket képbe véve lesz igazán lórúgás erejű a felismerés, hogy még a legfelvilágosultabb elmékben is a legteljesebb magától értetődéssel képeződhet le az a képtelen és leképezhetetlen borzalom, amit az emberáldozatnak térben és időben totálisan elterjedt kultusza jelentett sok tízezer éven át számunkra. Ott valami nagyon nagy bajnak kell lennie, ahol a legjelesebb eszmékkal felvértezve is szemrebbenés nélkül le lehet írni, hogy a pogány isteneknek bemutatott pogány emberáldozat kegyetlensége ellenére is logikus és indokolt volt, csakúgy, mint az, hogy Isten áldásaként kapott gyermekeinket kosokkal, bakokkal, bikákkal csereszabatos személyi tulajdonunknak tekinthetjük, adhatjuk-vehetjük, vagy megélhetési előnyök, harci sikerek reményében, az istenekkel folytatott cserekereskedelem aktusában ellenérték, égő áldozat gyanánt kivéreztetjük őket. Ugyanott tartunk, ahol a skorpiók kannibalizmusának megítélésében: fehérjegazdálkodás (managazdálkodás, lelkierő-gazdálkodás, istenerő-gazdálkodás) szempontjából logikus és indokolt.

Olthatatlan a késztetésünk és kiapadhatatlan a fantáziánk, ha a kultúra szerecsenmosdatását kell elvégeznünk. Ábrahám és Izsák történetét mi már úgy ismertük meg, mert a szájhagyomány időközben úgy formálta át, és az Írás úgy is örökítette meg, hogy valójában a nemzetalapítónak nem kellett megölnie egyszülött fiát, a történet csupán a hitbéli elkötelezettség próbatételét volt hivatva példázni, az utolsó pillanatban megjelenő angyal felkínálja az alternatív megoldást: ott vergődik a bozótban szarvánál felakadva egy megtermett kos, Jehovának az ő vére is kiválóan megteszi, Ábrahámától pedig nem kell több, már azzal is eleget bizonyított, hogy kését mindenre eltökélten Izsák torkának szegezte. Tragédia hepienddel. A szüzsé ugyanazon a metamorfózison megy át, mint Íphigeneia feláldozása a trójai öldöklésre szelek híján hiába ácsingózó akhájok Artemisz-oltárán: a korábbi változatokkal szemben Euripidész tragédiájában nem következik be valóságosan a

tragédia, az áldozat a megváltozott közízlés és közfelfogás nyomására deus ex machina megmenekül egy kiváltó állat által, mintegy metaforába oldva és transzponálva a valóságos rémtettet, s a tanmesévé szelídült történetet talán már nem is kell szó szerint értenünk.

Nem is kell. Ez így van rendjén egészen addig, amíg a metafora ürügyén nem akarjuk a valódi tartalmat, a lényegét elsinkófálni.

Eufémiára való készítésünk ezer apró trükköt, jó szándékú hamisítást, hazugságot és elhallgatást sugdos fogékony fülünkbe. Karen Armstrong, szívében nyilvánvaló ártatlansággal, így folytatja okfejtését a például szolgáló fanatizmus nevében elkövetett, bár meg nem valósult gyermekgyilkossági kísérletről és annak felbujtójáról: „Ábrahám pedig belévetette bizodalját. Fiával, Izsákkal három napig utazott Morijsa hegyéhez, amelyen később a jeruzsálemi templomot emelték. Izsák, mit sem tudva az isteni elrendelésről, maga hozta máglyájához a rózsét.” Nem igaz. Az Írás szerint nem *így* igaz. Az Írás szerint „Felkele azért Ábrahám jó reggel, és megnyergelé az ő szamarát, és maga mellé vevé két szolgáját, és az ő fiát, Izsákot, és fát hasogatott az égő áldozathoz. Akkor felkele és elindula a helyre, melyet néki az Isten mondott vala. Harmadnapon felemelé az ő szemeit Ábrahám, és látá a helyet messziről. És monda Ábrahám az ő szolgálainak: maradjatok itt a számmal, én pedig és ez a gyermek elmegyünk amoda és imádkozunk, aztán visszatérünk hozzátok. Vevé azért Ábrahám az égő áldozathoz való fákat, és feltevé az ő fiára Izsákra, ő maga pedig kezébe vevé a tüzet és a kést, és mennek vala ketten együtt. És szóla Izsák Ábrahámhoz az ő atyjához, és monda: Atyám! Az pedig monda: Ímhol vagyok, fiam. És monda Izsák: Ímhol van a tűz és a fa; de hol van az égő áldozatra való bárány? És monda Ábrahám: Az Isten majd gondoskodik az égő áldozatra való bárányról, fiam; és mennek vala ketten együtt.”¹²³ (Egyszer talán majd szép lassan, elég lassan, túlságosan lassan, kifogynak azok az elemzők, akik a rituális rémtetteket logikusnak és indokoltnak minősítik, csak hogy a mana meg ne szakadjon. Egyszer majd talán odáig is eljutunk, hogy ha nemzetalapítóink és nemzetvezéreink céljaik érdekében behazudnak a képünkbe és tulajdon fiaik képébe, nyakunkba málházva a jó előre felaprított tüzelőt, hogy legyen mit alattunk meggyújtani, megásatják velünk a gödröt, hogy legyen mibe beelőni bennünket, már soha többé nem lehetnek hithagyományozó szellemi előjáróink, legfeljebb csak eleink, mert a rokonság kötelez, őseinket sohasem lehet megtagadni. Nem is kell. Nem is szabad.)

A lényeg, amelyet Ábrahám és Izsák bibliai története magában hordoz: a monoteizmus gyökérszete olyan kultuszban, olyan kultúrában ered, amelyben az eredetileg ősszülei státuszú

¹²³ 1Móz. 22.3–8. Károli fordítása.

törzsi isten immár totalitárius, kizárólagos és kirekesztő hatalmat gyakorol, amelyben a hatalom kizárólagosságának és totalitásának elfogadása rituális áldozatokban fejeződik ki és válik átélhetővé, a rituális áldozat kultusza pedig a vadság prehistorikus korának általánosan elterjedt – mert a dolgok természetéből adódó – kannibál létmód változó formákban fennmaradó atavisztikus öröksége.

Nem arról van szó, hogy Karen Armstrong (akinek egyébként rendkívül szimpatikus személyét – nem győzöm hangsúlyozni – csupán példa gyanánt idézem meg sokak közül, s nem pedig azért, hogy megpróbáljam ellehetetleníteni a maga igazával) ne volna nyitott szemmel a valóságra, amikor menteni akarja a menthetlent. Világosan látja, hogy „Ez a brutális, részrehajló, gyilkos Isten kapja később a Jahve-Szabaót, a Seregek Ura nevet. Szenvedélyesen fanatikus, nem érez együtt senkivel kiválasztottain kívül, egyszóval törzsi istenség”.¹²⁴ Igaz. Csakhogy néhány sorral odább már ez áll: „Láthatjuk majd, hogy Jahve nem maradt meg az Exodus kegyetlen és erőszakos istenének, akármennyire fontos szerepe lett is a mítosznak mindhárom egyistenhívő vallásban. Bármilyen meghökkentő is, a zsidók minden képzeletet felülmúlóan részvevő és könyörületes istenné formálták őt képzeletükben.”¹²⁵ Nem igaz. Sajnos éppen az a baj, hogy nem igaz. Kettős arcú ambivalens istenné formálták, akiben a szerethetővé alakított jóságos Atya mellett változatlanul megmaradt a rettegett zsarnok, mi pedig istenszerető helyett megmaradtunk istenfélőknek. Önámítás abban reménykedni, hogy az egyistenhit bármiféle belső fejlődés lehetőségét magában rejtheti. Önámítás elhiteni magunkkal, hogy Jézus Atyaistene bármivel is kevésbé barbár, brutális és vérszomjas isten, mint Ábrahám Úr-Istene, vagy Mózes Jehovája. Ha hisszük azt, hogy Jézus a legmagasabb rendű lény, aki valaha is emberi formában világra jött, akkor nem kételkedhetünk abban sem, hogy az Atya, aki őt elküldte, az ő kiszenvetetésével a legtöbbet követelte magának áldozatul, amit emberi ésszel felfogni csak képesek vagyunk. Vagy még annál is többet. (Azért szeret engem az Atya, mert én leteszem az én életemet, hogy újra felvegyem azt. Senki nem veszi azt el én tőlem, hanem én teszem le azt én magamtól. Van hatalmam letenni azt, és van hatalmam ismét felvenni azt. Ezt a parancsot vettem az én Atyámtól.) Hogyan is lehetnénk képesek felfogni azt a felfoghatatlan képtelenséget, hogy immár nem Ábrahám, az ember pakolja feláldozandó gyermeke nyakába a máglyához való faanyagot, hanem maga az Atyaisten nyomja az övele egylényegű egyszülött fia fejébe a töviskoszorút, és rakja vállára a keresztet, örök időkhöz szóló vértanúként áldozva fel az ő saját megengesztelésére!?! Mi ez, ha nem a lehető

¹²⁴ Isten története, 34. o.

¹²⁵ Isten története, 35. o.

legtökéletesebb skizofrénia?! Mi ez, ha nem a legtökéletesebb, legtébolyultabb, legtermészetellenesebb, legfanatikusabb, legvégletesebb endokannibalizmus? Hova lehetne ezt még fokozni?! A monoteizmus keservesen kínozott, vasszegekkel veretett végső kiteljesedése ott feszül szemünk előtt a Golgota dombtetőjén, fejében töviskoszorú, tekintete az égen, emlékét megőrizzük. I. N. R. I.¹²⁶ (De hogy a téboly csakugyan totális legyen, mert nincs az a megrakott szénásszekér, amelyre még egy villával föl ne férne: a szerencsétlen, hitének kiszolgáltatott Iskarióti Júdást is bele kell rángatni önkéntelen áldozatként a történetbe, a leghívebb árulót, ki egy a tizenkettő közül. A többi áldozatról már maga a történelem gondoskodik, futószalagon.)

A monoteizmussal éppen az a legnagyobb baj, hogy nincs meg benne a valódi fejlődés lehetősége. Alapjaiban kellene felbolygatni a változtatáshoz, de ha hozzányúlunk az alapokhoz, borul az egész. Minden monoteista vallás természete szerint alapvetően konzervatív, kirekesztő, betokozó, generációról generációra változatlan ismétlődésben megerősödött megtartó vallás. Monoteizmus és változás, monoteizmus és fejlődés, monoteizmus és demokrácia, szentírás és demokrácia, dogmatizmus és demokrácia kibékíthetetlen ellentmondásai egymásnak. Csupán a monoteizmus *látszata* képes valamennyire megférti a demokrácia *látszatával*. Ami a kereszténységben változó, az valójában nem monoteista, az valójában nem keresztény. Véssük be az idézetet, ha nem akarunk önámításban élni: „Ne gondoljátok, hogy megsemmisíteni jöttem a Törvényt vagy a prófétákat. Nem megsemmisíteni jöttem, hanem betölteni; mert bizony mondom nektek, hogy előbb múlna el az ég és a föld, mint hogy a legkisebb betűből egy is, vagy egy betű egyetlen írásjele is elmúljon valamiképp is a Törvényből, s ne történjen meg minden. Aki tehát megszegi e legkisebb parancsolatok egyikét, azt az egek királyságára »legkevésbé méltónak« fogják hívni.”¹²⁷ Ezek a dogmatizmus alapjai. Ezek a dogmatizmus igéi. ... „Valaki azért vallást tesz én rólam az emberek előtt, én is vallást teszek arról az én mennyei Atyám előtt. Aki pedig megtagad engem az emberek előtt, én is megtagadom azt az én mennyei Atyám előtt. Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy békességet bocsássak e földre; nem azért jöttem, hogy békességet bocsássak, hanem hogy fegyvert. Mert azért jöttem, hogy meghasonlást támazzak az ember és az ő atyja, a leány és az ő anyja, a meny és az ő napa közt; és hogy az embernek ellensége legyen az ő házanépe. A ki inkább szereti az atyját és anyját, hogynem engemet, nem méltó én hozzám; és a ki inkább szereti fiát és leányát, hogynem engemet, nem méltó én hozzám. És a ki föl nem veszi az ő keresztjét és úgy nem

¹²⁶ Latin szöveg rövidítése a feszületeken: Iesus Nasaranus Rex Iudaeorum – Názáreti Jézus, a zsidók királya.

¹²⁷ Mt 5.17 Új világ fordítás.

követ engem, nem méltó én hozzám.”¹²⁸ Ezek az inkvizíció alapjai. Ezek az inkvizíció igéi. Nem kell hozzá háromszáz év, és „Megparancsoljuk, hogy mindazok a népek, amelyek a mi kegyelmes kormányzatunk uralma alatt állnak, abban a vallásban éljenek, amelyet a hagyomány szerint Szent Péter apostol adott át Róma népének. ... Tehát: mindenkinek hinnie kell az apostoli hitvallás és az evangéliumi tanítás értelmében az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek egységesen isteni voltát, egyenrangú méltóságát és szent hármasságát. Meghagyjuk, hogy akik ezt a hitvallást követik, a »katolikus keresztények« nevét viselhetik, a többiek azonban, akiket eszteleneknek és örülteknek ítélünk, az eretnek hitvallásuknak megfelelő gyalázatos nevet viseljük, gyülekezeteik nem nevezhetik magukat ecclesiáknak, és egyelőre az isteni bosszúnak adjuk át őket, de majd, amidőn isteni sugallatból erre utasítást kapunk, magunk is gondoskodunk megbüntetésükről.”¹²⁹ Ezek az emberiség ellen elkövetett egyházi bűncselekmények alapjai. Ezek az emberiség ellen elkövetett egyházi bűncselekmények igéi.

Az istenek, amióta csak befészkeltek magukat agyrétegeinkbe, áldozatot követelnek. Emberáldozatot. Testben vagy lélekben, vagy mindkettőben, de emberáldozatot. Eltávozott őseinkből lett isteneinknek hitünk szerint a szellemi világban is ugyanarra van szükségük, mint életükben, csak többre, jobbra, fényesebbre, nagyobbra. Hatalomra, együttműködő alattvalókra, győzelemre, pompára, dicsőségre és zsíros falatokra. A prehistorikus törzsi kultúrákban mindezt együtt jelentette a territoriális, megélhetési kannibalizmust fokozatosan felváltó, de azzal a hagyományban egybenőtt, észrevétlenül egybemosódott közvetett kannibalizmus. A közvetett kannibalizmus kultuszában a fejlődést az jelenti, hogy a tápláló fehérje és a spirituális energia elnyerése céljából immár nem magunk fogyasztjuk el, inkább isteneinkkel etetjük meg a szellemiekhez füst formájában eljutó, a szent helyen szent tűzzel elégetett emberáldozatot, és majd őrölkük kapjuk vissza kegyes ajándékként azt az erőt és egyéb előnyöket, amelyek nélkül képtelenek volnánk boldogulni. A következő fejlődési fokozat, de ehhez már le kellett mondanunk a tényleges emberevésről úgy, hogy a gyomrunk nem vette be a fajtárs elfogyasztásának még csak a gondolatát sem (csupán a leölését, de azt mértéktelenül); a kannibál örökség átalakult rituáléiban az emberáldozatra kiszemelt elsőszülötteink szerepét másfajta tulajdonértékeink helyettesítik: hibátlan kosok, bikák, bakok és egyéb becses haszonállatok. Innen már csak egy lépés, hogy áldozati szertartásainkat felváltsák az isteneknek örömeire áldozatként bemutatott ünnepi kecskejátékok, a véres

¹²⁸ Mt 10.32–38 Károli fordítása.

¹²⁹ Theodosziosz 380-ban kiadott konstantinápolyi rendeletéből, Hahn István fordítása. (Castiglione László: Az ókor nagyjai, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 372. o.)

tragédiák és vérbő komédiák¹³⁰, melyek egykor majd – evolúciós léptékkal mérve nem sokat kell aludni – a kifinomult polgári ízlés uralma alatt vashiányos, vérszegény epikájú színművekké civilizálódnak, míg végül arra ébredünk, hogy színjáték, sóbiznisz lett az egész, ám lelkünk mélyén továbbra is ott kísért a múlt, fantomként, megfoghatatlanul, tisztázatlanul.

Spencer Wells, a modern genetika apostola *Az emberiség útja* című ismeretterjesztő filmjének utolsó mondataival így üzen nézőinek-hallgatóinak: „Tisztelettel adózom őseink bátorságának és kitartásának. Közvetlen tanúja lehettem az intelligencia és az emberi lélek hatékony együttesének. És megnyugtatóan bebizonyítottam magamnak, hogy laboratóriumi éveim nem teltek hiába. A vérünkben hordozott történet valóban igaz. Megtanultam azonban egy olyan leckét is, amely mindenek fölött áll. Ez pedig az emberek közötti rokonságról szól. Önök és én, vagyis mindenki a Földön szó szerint afrikainak számít a bőre alatt. Testvérek vagyunk, akik csupán kétezer nemzedékkel korábban búcsúztak el egymástól. Az emberi rasszokról szóló hagyományos elképzelés nem csupán társadalmilag megosztó, de tudományosan is helytelen. Amikor ezt a maga teljességében felfogjuk, akkor véget ért az út, amelyen őseink sok-sok évvel ezelőtt elindultak.” Ugyanezt a meggyőződését erősíti meg, immár a legőszintébb és legnyíltabb hitvallással, a Rejtélyes DNS: Ádám nyomában zárszava: „A genetikai Ádám felfedezésével az Y kromoszóma nem csupán valamennyi férfi rokonságát igazolta, hanem azon túlmenően leleplezte a tudomány és a hit világa közötti egyezéseket is.” Wells szándékát – akárcsak Karen Armstrongét – félreérthetetlenül és félremagyarázhatatlanul a tisztesség és a felelősség irányítja, a tudós tisztessége és felelőssége, aki a birtokába jutott igazság letéteményeseként nem kerülheti meg a feladatát: túllépve a múlton bizonyosságot adni az embereket elválasztó és egymás ellen fordító előítéletek, kivált a rasszista előítéletek tarthatatlanságáról és a rokoni összetartozás, a testvéri szeretet, a bibliai felebarátiság eszményének őseredeti igazságáról.

De végtére is ki az én bibliai felebarátom?

A Tórában a felebarátiság fogalma ott vetődik fel, ahol Jehova Mózes által kinyilvánítja parancsait – tilalmait és kötelmeit – az atyafisággal kapcsolatban. E tilalmak közvetlenül a vér fogyasztásának tilalma után következnek és mindenekelőtt a vérfertőzéssel kapcsolatosak. „Senki se közelgessen valamely vér szerinti rokonához, hogy felfedje annak szemérmét.” Utána jön a tételes felsorolás, hogy ki-mindenki értendő a vér szerinti rokonságba, kinek szemérme tabu: a te atyád, a te anyád, a te atyádnak a felesége (vagyis a mostohád), a te atyád lánya (vagyis apai féltestvéred), a te leánytestvéred, a te anyai

¹³⁰ Tragédia, görögül tragódia = kecskeének, utalva a kecskemaszkban, kecskejelmezben előadott áldozati kórusjátékokra.

féltestvéred, a te fiad vagy lányod után való unokád, a te mostohád leánya, a te apai vagy anyai nagynénéd, a te apai nagybátyád és az ő felesége, a te menyed, a te sógornód, majd oda fut ki ez a rész, hogy „a te felebarátodnak a feleségéhez se add magad közösülésre, hogy azzal magadat megfertőztessed”. Az ugye teljesen nyilvánvaló, hogy ezek szerint a mózesi szóhasználatban a felebarát fogalma korántsem lehet az embertárs szinonimája, mint ahogyan azt a pálfordulás után, a páli tanítások nyomán próbáljuk beállítani? Az ugye teljesen kizárt, hogy Mózes megtiltotta volna a házasságot és mindenféle nemi kapcsolatot az egész emberiség számára?! „Ne gyűlöld a te atyádfiát szívedben; fedd meg a te felebarátodat nyilván, hogy ne viseljed az ő bűnének terhét. Bosszúálló ne légy, és haragot ne tarts a te néped fiai ellen, hanem szeresd felebarátodat, mint magadat.”¹³¹ *A te néped fiai...* Ezek egy vérségi kötelékben, vérségi kultúrában élő nép törzsi istenének kinyilatkoztatásai az ő törzsi papvezére által. És ugyanennek a törzsi köteléknek a megerősítését jelentik Jézus szavai is, amikor azt jelenti ki, hogy „Én nem küldettem másokhoz, csak Izrael házának elveszett juhaihoz,”¹³² vagy hogy „... nem a világ miatt kérlek, hanem azok miatt, akiket nekem adtál, mert a tieid.”¹³³ „Új parancsolatot adok nektek, hogy szeressétek egymást; ahogyan én szerettelek titeket, úgy szeressétek ti is egymást. Arról fogja tudni mindenki, hogy az én tanítványaim vagytok, ha szeretet van köztetek.”¹³⁴

A jézusi szeretet a megkülönböztetettek megkülönböztető szeretete. Az összetartozás, a másoktól való elkülönülés, a másokkal való szembenállás szeretete. Törzsi szeretet. Pál nem tartozott Jézus tanítványai közé. Pál sohasem találkozott Jézussal közvetlenül, testi mivoltában. Pál találkozása Jézussal médiumi, spirituális találkozás. Pál Jézus-élménye spirituális élmény. Miképpen médiumi spirituális élmény Ábrahám találkozása az ő parancsolójával, médiumi spirituális élmény Mózes találkozása Jehovával, médiumi spirituális élmény Jézus találkozása az Atyával, médiumi spirituális élmény minden próféta találkozása minden kinyilatkoztatóval, médiumi spirituális élmény minden sámán, minden varázsló minden találkozása minden szellemekkel. Ahogyan az ő pszichés valójukban megfogán. Jézus igazsága Pál szájából Pál igazsága. Pál sohasem fogadott el más evangéliumot, csak az ő spirituálisan megélt személyes evangéliumát. Pál tételesen szembe ment a Tanítással és a Tanítványokkal, amikor a sugallatot követve a megváltás hatályát kiterjesztette minden körülmélet és körülméletlen megtérőre a földkerekségen. (De ő is

¹³¹ 3Móz 17.6-18. Károli fordítása.

¹³² Mt 15.24 Új világ fordítás.

¹³³ Jn 17.9 Új világ fordítás.

¹³⁴ Jn 13.34–35 Új világ fordítás.

csak a megtértekre, a többieknek pedig lesz sírás és fogaknak csikorgatása.)

A genetikusoknak van egy kalkulációjuk arra nézve, hogy adott idő alatt mennyi új mutációra lehet számítani bizonyos kromoszómákban. Az így kapott mutációs ráta nem más, mint maga a molekuláris óra. Ha tudjuk (tudnánk), hogy a változatosságot előidéző mutációk adott helyen milyen időközönként következhetnek be, akkor nagy valószínűséggel megállapítható (lenne), hogy mennyi idő, hány év telt el a változatosságot mutató népcsoportokat eredményező szétválás óta. Wellsnek szilárd meggyőződése, hogy birtokában van ez a megbízható viszonyítási alap, amely a gyakorlatban úgy működik, hogy egy populáció valamennyi egyedétől mintát vesznek, és megvizsgálják, hogy a keresett génelváltozás jelen van-e. A bélyeget viselő génszakasz hordozóinak számát frekvencia formájában fejezik ki, s az egyes népcsoportok között ezeket a génfrekvenciákat hasonlítják össze. A populációk közötti rokonsági összehasonlítás alapja tehát a génfrekvencia-érték hasonlósága vagy különbözősége: kevésbé különböző génfrekvencia-érték = közelebbi rokonság, jobban különböző génfrekvencia-érték = távolabbi rokonság. Úgy is mondhatnánk, hogy a gének szintjén kimutatható különbözőségek (polimorfizmusok) mértéke rokonsági fokunk hiteles lenyomata.

Elvileg bármilyen mérhető, látható tulajdonság alkalmas a populációk közötti különbségek és hasonlóságok – rokonsági viszonyok – vizsgálatára, az olyan biokémiai jellegzetességeknek azonban, mint a vércsoportoknak, az enzimek különböző formáinak, az antigéneknek stb. kiemelt szerepük van, és közülük is legkivált alkalmasnak bizonyultak bizonyos DNS-szakaszok, szekvenciák. Magyarul ez azt jelenti, hogy ha összehasonlítjuk két férfi vagy két nő megfelelő DNS-szakaszait, és valamelyiken eltérést tapasztalunk, akkor egészen bizonyosak lehetünk abban, hogy a két férfi vagy két nő nem testvér. Az egynemű testvérek kromoszómaikban azonos bélyegsorozattal, a felmenőktől örökölt azonos helyi elváltozás-mutatókkal, bélyegekkal, markerekkel születnek. Minél több eltérést találunk a DNS-láncon, annál távolabbi a rokonság a vizsgált egyedek között, és időben is annál távolabbra tehető a szétválás az ősök múltjában. Viszont azok az egyedek, amelyek valamennyien viselnek bizonyos azonos sorszámú jelölt elváltozásokat, azok értelemszerűen valamilyen fokon mind rokonok. Ennek akkor is igaznak kell lennie, ha csupán egyetlen közös bélyeg mutatható ki. Ebben a helyzetben a nyomok a lehető legtávolabbi rokonságot mutatják, de mindenesetre közös őshöz vezetnek vissza a múltban, s ha jók a számítások, akkor férfiak esetében mintegy hatvanezer, nők esetében százötvenezer-negyedmillió esztendő távolába, minthogy az Y kromoszómák génjei könnyebben mutálódnak, mint a külön életet élő mitokondriumokéi. A csúcsra tartó túlélők természetes

szelekciójának logikája és ideológiája, mely szerint csak egy maradhat a végére, most száznál ismét fordulatot vesz. Az Új Genezisben a globális testvériség legújabbszövetségi eszméjének újdonság szlogenje pedig így hangzik: Csak egy lehetett az elején! Lehetnek bár rasszok, lehet bár különböző a bőr színe, akkor is egy ős, egy test, egy vér!

„But What does »race« really mean?” De mit jelent valójában az, hogy rassz? – teszik fel a kérdést Ken Ham *Egy vér – bibliai válasz a rasszizmusról* című, dr. Carl Wielanddel és dr. Don Battennel közösen jegyzett, 2000-ben napvilágot látott könyvének forgalmazói a reménybeli olvasónak. (Kemény fedelű kötésben, akciós áron csak tizenegy dollár, rendelje meg most! Amennyiben a teljes Ken Ham-kollekcióra kíváncsi, klikkeljen ide!) „Valóban léteznek-e különféle rasszok – szól a folytatás –, és honnan ered ez a felfogás? A Biblia azt mondja a Cselekedetek 17:26-ban, hogy Isten »az egész emberi nemzetséget egy vérből teremtette, hogy lakozzanak a földnek egész színén«. Nos, valóban van ott bármi is, ami fehér rasszra, vagy fekete rasszra utalna? Meg fogsz lepődni az egyszerű tudományos tényeken, és hogy azok milyen magától értetődő módon adnak áttekintést Isten világról.”¹³⁵

Az ausztrál származású Ken A. Ham egyike azoknak a legfelkapottabb amerikai igehirdetőknak, másképpen „keresztény konferencia-előadóknak”, akik stadionokat betöltő közönségeik számára évente több tucat „hitmélyítő előadást” tartanak a Biblia ellenségeinek, az Írás tekintélyét megtépző darwinistáknak a veszélyességéről. Természetesen nem bízik mindent az élőszóra, tanításai (*A hazugság: evolúció, Az Éden dinoszauruszai, D, mint Dinoszaurusz, Á, mint Ádám, Árnyékok közt vándorolva – hol találunk reményt egy fájdalommal teli világban, Mózes első könyve: kultúránk visszahódításának kulcsa* stb.) minden létező médium által eljutnak a hívekhez. Ham a kor embere: a tudomány veszélyei ellen a tudomány eszközeivel vívja elszánt küzdelmeit, kutyaharapást szőrivel. Új hazájában hamarosan alapítója és elnöke lett a Válaszok a Teremtés Könyvében elnevezést (AiG) viselő tudományos társulatnak, majd társigazgatója az AiG nemzetközi szervezetének, csakúgy, mint az ausztráliai testvérszervezetnek, és több éven át dolgozott a tudományos teremtéstan, közhasználatú szóval kreacionizmus San Diegó-i fellegváraként számon tartott Teremtéskutató Intézet (ICR) „kölcsonként” munkatársaként is. Hihetetlen munkabírásáról tanúskodik az a roppant léptékű projekt is, amely egy óriási, 8800 négyzetméter alapterületű „Teremtés Múzeum” és oktatóközpont létrehozását célozta meg Ohio államnak egy húszhektáros területén. (Ha egy üzlet beindul...) Ars poeticája talán abban a rövid idézetben

¹³⁵ Károli fordítása.

fogalmazódik meg legtömörebben, amelyet egy róla szóló internetes ismertető tesz közzé, és amely szerint Ken megállapítja: „Az evolucionista humanizmus társadalomra és egyházra gyakorolt romboló hatása világossá teszi, hogy minden egyes embernek – beleértve a keresztényeket is – szüksége van arra, hogy visszatérjen a Szentírás és a Teremtés könyvének világos tanításához, és elfogadja Krisztust, mint Teremtőnket és Megváltónkat. Tény, hogy a Teremtés könyve sok olyan problémára adja meg a választ, amellyel a megalkuvó egyház és a kételkedő világ manapság szembesül.”

A rasszizmus csúnya dolog. Fellépni ellene: derék dolog. Érvelni ellene: szintén derék dolog. Hamisan, sőt álságosan érvelni ellene: hagyján, hogy visszatetsző, de veszélyes dolog. Elcsalni egy idézet felét, csak hogy magamat és a művet, amelyből inspirációmot merítettem, az igazi humanitás fényében tüntethessem fel: arcátlanul tisztességtelen dolog. A bibliai idézet, amelyet Ken A. Ham vagy képviselői az említett könyvajánlóban bizonyágképpen előkapnak, értelem szerinti teljes valójában a következőképpen hangzik Pál apostol szájából, állítólag Lukács vesszeje által, a többistenhívő rómaiak füle hallatára:

„Az Isten, a ki teremtette a világot és mindazt, a mi abban van, mivel hogy ő mennynek és földnek ura, kézzel csinált templomokban nem lakik. Sem embereknek kezeitől nem tiszteltetik, mintha valami nélkül szűkölködnék, holott ő ad mindeneknek életet, lehetetet és mindent; és az egész emberi nemzetséget egy vérből teremtette, hogy lakozzanak a földnek egész színén, meghatározván eleve rendelt idejüket és lakásuknak határait; hogy keressék az Urat, ha talán kitapogathatnák őt és megtalálhatnák, jóllehet bizony nincs messze egyikőnktől sem: mert őbenne élünk, mozgunk és vagyunk; miképen a ti költőitek közül is mondották némelyek: Mert az ő nemzetsége is vagyunk.”¹³⁶

... meghatározván eleve rendelt idejüket és *lakásuknak határait* ...

Egyetlen rasszista sem Afrikában gyűjtaná fel a „büdös niggereket”, nem Erdélyen kívül nyomná le a csáklját a szájától a seggégig a „szőröstalpú oláhoknak”, nem a Felvidéken túl hágatná az anyjukat a „takony tótokkal”, nem Indiában küldené munkatáborokba a „döglusta tolvaj cigányságot”, nem Izraelben lövetné a Dunába a „rohadt cionista biboldókat”, hanem a kizárólagossággal eleve az ő számára elrendelt lakás határain belül: Észak-Amerikában, a Kárpát-medencében és szerte a világon ki-ki a maga szentnek vélt, mert hite által szentesített territóriumán, amelyet dagadó kebelével a hazájának nevez, ezek pedig takarodjanak vissza oda, ahonnan jöttek, a maguk eleve elrendelt és behatárolt lakhelyére, lehetőleg még tegnap! Valóban létező a kérdés, hogy hol van szó a Bibliában rasszizmusról?

¹³⁶ApCsel.17.24–28. Károli fordítása.

Létező a kérdés, hogy miért annál a szónál ért véget az idézet az egy vérről, ahol éppen elharapták? Szomorú belegondolni, noha teljesen törvényszerű, hogy Pál, akiben amúgy a territoriális elvakultságnak még csak a nyoma sem fedezhető fel, aki leküzdhetetlen készletet érzett, hogy a zsidók jézusi jussát, melyet pedig életében a Mester még kizárólag az övéinek tartogatott, határok nélkül megossza a világgal, aki az egész Bibliának kimagaslóan a legnagyobb humanistája, maga sem tudott kilátni a maga gödréből, hiába haladta meg sok mindenben évszázadokkal, sőt tán évezredekkel a korát, más dolgokban, ugyanúgy, mint bárki más, rabja maradt a kultúra örökségének, amelybe beleszületett. Arra pedig talán jobb is, ha nem találunk jelzőt, hogy a mindenkori hatalomra törő mindenkori és mindennemű klérus milyen eszközökkel próbál minden körülmények között kánont kerekíteni a maga jól vagy rosszul felfogott érdekeinek megfelelően. Ha van valami, ami kifogyhatatlan munícióval látja el mind a széksziszt, mind az anyagelvűséget, mind az ateizmust, akkor az a klerikális álszentség és képmutatás, legyen bár az a klérus éppen hatalmon levő, vagy egyelőre csak hatalomra törő.

Mindez a vád az őszintén humanista Wellsre természetesen nem vonatkozik. De az igen – mint oly sok másokra is, akik bizonyítva látják, hogy egyes tudományos felfedezések a Szentírás rejtett igazságait támasztják alá, és végső soron „A tudomány felfedezi Istent”¹³⁷ –, hogy Wells is a testvériség eszméjéhez kapcsolja az egymás közötti tisztességet, mint indokul szolgáló előfeltételhez, holott a tisztesség valódi forrása nem a vérségi kapcsolat, még csak nem is az istenfélelem, hanem az önbecsülés. A testvéremtől kellő okkal eltávolodhatok, az önbecsülésemtől sohasem. Olyan ok nem létezik.

A testvériség eszménye, a felebarátiság eszménye vérségi eszmény, törzsi eszmény, miképpen Mózes valamennyi törvénye vérségi törvény. Nem értelmezhető, nem terjeszthető ki hat-nyolc-tízmilliárd, több tízezer éve külön élő, elidegenedett emberre. Ha minden a miénk, semmi sem a miénk. Ha mindenki a felebarátom, senki sem a felebarátom. Ha mindenki a testvérem, senki sem a testvérem. Ha mindenki hős, senki sem hős. Ha mindenki felelős, senki sem felelős.

Önzően csak magunkban gondolkodni: csúnya dolog. Önzetlenül családban, testvérekben gondolkodni: dicséretes dolog. Önzően csak rokonságban, testvérekben gondolkodni: csúnya dolog. Önzetlenül (falu) közösségben gondolkodni: dicséretes dolog. Önzetlenül csak (falu) közösségben gondolkodni: csúnya dolog. Önzetlenül pátriában gondolkodni: dicséretes dolog. Önzően csak (szűkebb) pátriában gondolkodni: csúnya dolog.

¹³⁷ Utalás Tasi István azonos című könyvére. Aeternitas Irodalmi Műhely, Felsőörs, 2004.

Önzetlenül népben, nemzetben gondolkodni: dicséretes dolog. Önzően csak nációban gondolkodni: csúnya dolog. Önzetlenül nemzetközösségben gondolkodni: dicséretes dolog. Önzően csak emberi fajban gondolkodni: csúnya dolog. Önzetlenül világegyetemben gondolkodni: dicséretes dolog. Önzően gondolkodni: csúnya, de emberi dolog. Önzetlenül és egyben önbecsüléssel *gondolkodni*: az nem egyszerűen szép dolog, az maga az emberi minőség. Önzetlenül, akár önfeláldozóan *érezni* az állatok is képesek.

A macska csak sok-sok millió év, tíz a sokadikon generáció távolából unokatestvérem, ha egyáltalán az, tehát semmiképpen nem a rokoni érzelem miatt nem húzok szórakozásból dióhéjat a négy tappancsára, és kötök konzervdobozt a farkára, hogy a ricsajtól menekülve kacagtató örületbe hajszolja magát; nem testvéri együttérzés miatt szakad meg a szívem a vonóhoroghoz kötött, cafatokká cibált eb híre hallatán; nem az emberi bájuk és talán emberfeletti érzelmi intelligenciájuk miatt tartom iszonytatónak mérszárolni a delfineket; nem a genomban kimutatott eltérés csekély mértéke miatt mondanék le a magam részéről a csimpánzkísérletekről, remélve, hogy létezhet alternatív megoldás, hiszen aki keres, az talál; nem a homályba vesző, szerintem sohasem is létezett közös ősök beszélnek le arról, hogy gombostűre húzzam a pillangót, gyufásdoboz-kordé elé cernázom a cserebogarat, kedvtelésből kitépjem a szöcske színes szárnyait, kalitkába zárjam a pintyet, dunsztosüvegbe az aranyhalat, üvegkaszniba a leguánt; nem a vérségi kötelék tart vissza bármiféle rémtettől vagy infantilis csínytevéstől, hanem az érzés, hogy ha bármi ilyet cselekednék, vagy csak hasonlót is, szembekerülnék magammal, elveszíteném az önbecsülésemet, s így kevesebbé tenném önmagam. Nem teremtői tilalom, vagy bármiféle kívülről pottyant törvény, még csak nem is a kispolgári megalkuvás tart vissza attól, hogy embert öljek, bankot raboljak, adót csaljak, pénzt, okiratot hamisítsak, erőszakkal vegyek elégtételt, szomszédom ellen áskálódjam, gyűjtsem magamban a gyűlöletet, hamis tanúvallomást tegyek, mások járatlanságával visszaéljek, hasznot húzzak a kiszolgáltatottságból, rászedjem a szerencsétleneket, kiskorúakkal szerelmeskedjem, elszeressem felebarátom feleségét, egyéb marháját, vagyonát, állatot szeressek feleségként, állatként szeressek feleséget, állatmód szeressek bármit is, bárkit is. Akit nem az önbecsülés motivál és kontrollál, az megteszi. Képzeletben, gondolatban legalábbis egész bizonyosan megteszi, és alkalom szüli a tolvajt. Szólhatnak ellene bármi kiművelt ellenérvek, érezhet bármilyen szűrős tekintet a háta közepén. Ha kell, majd talál a tetteire megfelelő ideológiát.

János könyve

Ha én katolikus hitben élnék, most térdre ereszkedve, lehajtott fejjel meggyónnék, megáldoznék, így mosnék lelket, mielőtt bárkit is arra ingerelnék, hogy kezdjük el a folytatást. Ám én, pogány, a magam hitében a magam módján élek, így aztán a magam módján imádkozom: emelt fővel, egyenes derékkal, ökölbe tett kézzel. Imádkozom, mindenekelőtt az ima tisztaságáért. Imádkozom a hang tisztaságáért. Imádkozom egyszerű, tiszta mondatokért. Imádkozom, hogy ezentúl a bennünk élő legbonyolultabb összefüggéseknek is végre képesek legyünk egyszerű, könnyen átlátható, könnyen átélhető külső formát adni. Ha van ilyen. Imádkozom, hogy képesek legyünk válaszokat adni. Imádkozom, hogy tisztán feltett kérdésekre képes legyek tiszta válaszokat adni. Imádkozom, hogy tisztátalanul feltett kérdésekre is képesek legyek tiszta válaszokat adni. A világot, a világról alkotott képünket nem lehet kérdések nélkül, pusztán válaszokból összetákolni, ez igaz. Hésziodosznak épp elég volt megírni a maga válaszait, az Istenek születését, ő sohasem fogja megkérdezni helyettünk Zeustól, hogy ha az olümposzi istenek nektáron élnek, akkor mi értelme olyan rettentő patáliát csapni azért, mert az emberbarát Prométheusz javunkra elkövetett ravaszdi trükkje miatt az osztozkodásnál a húsfazékból nem neki jutottak a legzsírosabb falatok. Mózes válaszai nyomán nekünk kell megkérdeznünk, hogy ha Jehova az egyetlen isten, akkor hogyan tarthat ítéletet a bosszú éjszakáján Egyiptom valamennyi istenén, akik nincsenek. És egyáltalán: ha ő valóban jóságos és segíteni akar rajtunk, mi végre követel tőlünk ő áldozatot? Ráadásul égő áldozatot! Főként, ha semmi hiánya nincs, mert önmagában tökéletes! De azért az is igaz, hogy pusztán kérdésekből sem lehet összerakni a világot.

Ami ebben a könyvben eddig írva áll, az hemzseg a megválaszolatlan kérdésektől. Meg a függőben hagyott, feltételes válaszoktól. Megtehettem, hogy így tegyek, jogom volt hozzá, úgy formálhattam az anyagot, ahogy éppen jött, ahogy kedvem tartotta, éltem szabadon választott, magamnak választott játékszabályaimmal. Ha folytatom, ezután már nem magamnak folytatom. Magamnak már nem folytatnám. Magamnak, magamban már sikerült tisztáznom, amit tisztázni akartam, a magamnak választott formában, a magam játékszabályai szerint. A mandala-forma: álom-forma. Álom éberen. Az álom: szabad asszociáció. A legszabadabb asszociáció. A közszemlére kitett álom-forma annyit tesz, hogy a szerző szabad kezét kér. Az álomban bármi megtörténhet. Az álmait senkin senki soha nem kérheti számon. Az álmait egyetlen szerzőn sem kérheti soha senki számon. Az álmait egy szerzőn még önmaga sem kérheti számon. Egyedül csak az őszinteségét. De azt nagyon. De azt totálisan. Legfőképpen önmaga önmagán.

Amikor elkezdtem írni ezeket a mandalákat, azt mondtam magamnak: Pontosan tudod,

hogy alkalmatlan vagy ilyen méretű feladatra, de azt is tudod, hogy nem térhetsz ki előle. Azt mondtam magamnak: Belevágunk, és majd meglátjuk, hogy mit látunk meg. Nem vállaltam semmiféle kötelezettséget sem önmagam, sem a külvilág előtt. Azt mondtam: Most nem látok arcokat magam előtt, nem tudom, kinek írok, tehát azt sem tudhatom, hogyan írok. Akkor tehát írok magamnak, írok, ahogy jön, ahogyan érzem. Ha úgy jön, írok, ha úgy jön, hallgatok, ha úgy jön, élek, ha úgy jön, meghalok. Azt mondtam magamnak: Meglátjuk, mi kerekedik ki, és ha majd olyan lesz, amilyennek egy szerkesztésre, kiadásra váró munkának lennie kell, és hinni tudok abban, hogy rajtam kívül is fontos lehet valakinek, szerkesztett formában kiadom. Ha pedig így nem működik a dolog, akkor a kézirat marad a fiókban, marad a számítógép könyvtárában. Végtevére is az író a saját kockázatára ír...

Nem voltam őszinte önmagamhoz. Végig folyamatosan azon kaptam magam, hogy már menet közben is, öntudatlanul is, rutinból is, automatikusan szerkesztek, vagyis kontroll alatt tartom az anyagot. Márpedig kontrollált igaz álom nem létezik. Kontrollált igaz mandala nem létezik. A mandala célja az önismeret, az önfelelt öntisztulás. Tisztában lenni önmagunkkal. Az igazi mandala nem azért készül, hogy átadjuk másoknak. Az igazi mandalát porba rajzolja az ember, aztán ha készen van vele, hagyja, hogy letörölje a szél a föld színéről.¹³⁸ Én azonban képtelen vagyok írni csupán az írás kínjáért és öröméért s a vele járó megkönnyebbülésért, saját használatra. Naplót írni is képtelen vagyok. Egyszer megkérdezte valaki, hogy miért, azt válaszoltam: nem vagyok hozzá elég fontos magamnak. Meg azt is válaszoltam, amit ma is vallok, hogy első az élet, s csak aztán az ő tükrözése. (Nyelvem hegyén a szó visszafordult, tenyeremen a jel érmévé fagyott – János nem Jónás. Halszagú hullám sodorjon mást. Torkomat hogy tárjam tágra túlsuttogni a harsogást!) De azt is gondoltam, és gyanítom ma is, hogy mindez kiváló ideológia a lustaságra annak, aki amúgy istenesen rühelli a prófétaaságot. Merthogy messiás, sem más hasonló nem vagyok.

¹³⁸A mandala meglehetősen nehezen körülírható fogalmával a magam részéről Jungnál ismerkedtem meg, szoros kötésben az egzakt módon még megfoghatatlanabb archetipusok halmazával, s bár azóta ezerféle értelmezésével és használatával találkoztam, hozzám máig a jungi maradt a legközelebb, ezért legkézenfekvőbbnek az ő idézése kínálkozik, ha mégis valamiféle használati segédeszközt akarok adni a fejezetek címszavához. (Bár a mandala forma ez alól is felmentést adna, miként bármiféle láb- vagy végjegyzet applikálása alól is, de valahogy jobb a lelkemnek, ha a magam módján kiszolgálom ezt a magam keltette igényemet.) „Az archetipusos képzeteket, amelyeket a tudattalan közvetít nekünk, nem szabad összetéveszteni az *önmagában vett archetípussal*. Azok sokszorosan variált képződmények, amelyek egy önmagában *nem szemléletes* alapformára utalnak vissza. Utóbbi bizonyos formaelemek és bizonyos alapelvi jelentés útján rajzolódik ki, amelyek azonban csak megközelítően ragadhatók meg. Maga az archetipus pszichoid tényező, amely úgyszólván a pszichikai spektrum láthatatlan, ibolyántúli részéhez tartozik. Mint ilyen nem látszik tudatosíthatónak. Merem vállalni ezt a hipotézist, minthogy minden archetipikum, amelyet a tudat észlel, variációnak tűnik egy alaptémára. Ez a körülmény akkor kelti a legmélyebb benyomást, ha a mandalamotívum végtelen változatait kutatjuk. Egy viszonylag egyszerű alapformáról van szó, amely körülbelül azt jelenti: centrális. Ámbár a mandala egy központ struktúrájának látszik, eldöntetlen marad, hogy mi a hangsúlyosabb a felépítményen belül: a centrum vagy a periféria, a megoszlás vagy az osztatlanság.” (C. G. Jung – Alapfogalmainak lexikona, 1. kötet, 71–72. o. Kiemelés a szerzőtől.)

És mégis. Amit mandalák címén leírtam, az valójában magamnak volt fontos, az valójában magamnak szólt. A magam számára kellett tisztáznom, van-e valós bázisa annak a tizennyolc éves korom óta magamban hordozott heuréka-élménynek, mely azt sugallja, hogy az öntörvényű élet legelső, legalapvetőbb és legtotalisabb törvénye maga az élet, az a törvény, amely valamennyi egészséges élőlényre egyaránt és kijátszhatatlanul érvényes: Világra hozni a következő generációt és gondoskodni a felneveléséről, amíg közvetlen szülői gondoskodás nélkül életképtelen. Tisztáznom kellett a magam számára, mit jelent a gyakorlatban ennek a törvénynek a végrehajtási utasítása az egyes fajok számára, ellenőriznem kellett a tizennyolc éves koromban intuitíve készen kapott (pontosabban: késznek hitt), s azóta magamban jegelt választ, el kellett végeznem a hipotézis próbáját, végére kellett járnom a kérdésnek: igaz-e, hogy az egyes fajokat, köztük az emberit is, nem morfológiai kritériumok, nem is biokémiai működésük szerint, hanem a totális élettörvény fajspecifikus végrehajtási utasítása alapján különböztethetjük meg egymástól igazán. Vagyis hogy – divatosabban fogalmazva – milyen szoftvert hozott magával és az hogyan futtatható a maga hardverén. Az a meggyőződésem mélyült el, hogy más és más, többé vagy kevésbé, talán alig észrevehetően, de mindenképpen eltérő az utódnevelés törvényének végrehajtási utasítása nem csupán az állatkörök, a tagozatok, az altagozatok, a csoportok, a törzsek, az altörzsek, az ágazatok, az ágak, az osztályok, az alosztályok, a csapatok, a rendek, az alrendek, az osztagok, a családok, a nemzetségek, hanem ezen belül a fajok, sőt az alfajok számára is. Az élő életet rendszerbe szuszakolni persze nagyon sokféleképpen lehet, kellő korrekciókkal akár a darwini útmutatás szerint is, de nem feledkezhetünk meg Lamarck bölcs intelméről, hogy rendszertani kategóriákat a természet nem, csupán az emberi elme alkot, segédeszközül önmaga mentális megsegítésére.¹³⁹ Márpedig az emberi elmének segítségül csakis azt a verziót érdemes elfogadnia, amely feladatainak teljesítéséhez a legjobban megfelel, az idejemúltakat pedig érdemeik elismerése mellett gondosan félre kell tennie tartós megőrzésre és szükség szerinti újrahazsnosításra. Harmadsorban pedig, de az előző kettővel szoros párhuzamban, már csak önmagam megnyugtatóására, a saját életstratégiám visszamenőleges kontrolljáért is, ízekre kellett szednem azt a szintén tizennyolc éves korom óta magamban hordozott felismerést, hogy tudniillik a totális élettörvény fajspecifikus végrehajtási utasítása a mi emberi fajunk

¹³⁹ „A természettudomány mesterséges segédeszközei a következők: 1. rendszertani felosztás, legyen az akár általános, akár sajátosság; 2. osztályok; 3. rendek; 4. családok; 5. nemek; nevezéktan, vonatkozzon az akár különböző csoportokra, akár egyedekre. Ezt a hat segédeszközt, amit általában a természettudományban alkottak meg és használnak, a szükség hozta létre, azért, hogy a megfigyelt természeti alkotásokat elrendezni, felosztani, tanulmányozni, összehasonlítani és felismerni lehessen. A természet semmilyen ehhez hasonló nem teremtett.” Lamarck: A természet fejlődése. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986., fordította: Szász-Fejér Gyöngyi, 71, 72. o.

számára nagyjában-egészében determinálva van egy sajátos, egyik oldalról nézve aberrált, másik oldalról nézve felemelő biológiai körülmény által, egész pontosan azzal, hogy az ember az egyetlen emlősfaj, amely világra hozza utódainak következő generációját, mielőtt még az előző közvetlen szülői gondoskodás nélkül életképes volna. Mindezeket egybevetve pedig: végig kellett vezetnem magamban annak a logikáját, hogy valójában milyen külső-belső konzekvenciákkal járt és jár fajunk számára, egyedre és társadalomra nézve egyaránt, a minden más fajra kijátszhatatlanul érvényes, totális természeti törvénynek ez a fajspecifikussá vált, kultúrába, civilizációba torkolló megsértése, kényszeres túlhaladása; milyen távlatokat, terheket és felelősséget jelöl ki számunkra az állati minőségű evolúciós rend tudatunktól függetlenül indult, ám egyre inkább tudatosodó és elhatalmasodó humanizálódása.

A szöveget Madách ütötte a fejembe: „Vajh mi nagy szavakat / Mondottatok ki. A család s tulajdon / Lesz a világnak kettes mozgatója, / Melytől minden kék s kín születni fog. / És e két eszme nő majd szüntelen, / Amíg belőle hon lesz és ipar.” Eleve úgy okoskodtam, hogy valamely faj legmélyebb jellemzője, emberi szemmel nézve, az egyedek egymáshoz való viszonyának minőségében fejeződik ki. A nílusi krokodilegyedek egymáshoz való viszonya nílusi krokodil minőségű, a hiénakutya egyedek egymáshoz való viszonya hiénakutya minőségű, a törpecsimpánz egyedek egymáshoz való viszonya törpecsimpánz minőségű, az emberi egyedek egymáshoz való viszonya pedig emberi minőségű. Tizen-húszon évesen őszintén és mélységesen hittem abban, hogy a fent említett biológiai tény önmagában is olyan szocializációs, kommunikációs, kulturális kényszert, olyan evolúciós nyomást jelent, amely eleve kijelöli, meghatározza az emberré válás útját, és trendben tartja fejlődésünket. Juhé! A kultúra, amelybe beleszülettem, az én mentalitásomat is úgy alakította, hogy akkor még automatikusan az okot kerestem, nem pedig előzmények, közvetlen és közvetett okok, körülmények, feltételek, esélyek és kényszerek sokaságának összefüggésrendszerét. Darwinnal és oly sok mindenki mással együtt én is hittem a cezúrában, hogy tudniillik az ember és minden előzménye között minőségi választóvonal húzódik. És éppen e mentalitásból következően ugyanúgy vettem fel a magam kérdését, mint bárki más: mi tette az embert emberré, nem pedig úgy, ahogy ma kérdezek: mi mindennek kellett egy behatárolhatatlan folyamatban együtt állnia ahhoz, hogy az emberré válás esélye kiteljesedjék, és evolúciós léptékű távlatokban fenn is maradjon?

Jó negyven év elteltével, éppen e mandalák írása során támadt fel bennem mélyebben a gyanú, hogy az én észjárásom, minden perlekedő szembenállásom ellenére, ugyanúgy monoteisztikus mentalitáson alapszik, mint Platóné, Arisztotelészé, Kopernikuszé, Marxé vagy Darwiné, márpedig egy bizonyos ponton túl már nem kaphatunk érvényes válaszokat

sem a múltunk, sem a jelenünk, sem pedig kivált a jövőnk kérdéseire, ha képtelenek leszünk feltörni a monoteizmus és a belőle kinőtt skolasztika által ránk hagyományozott digitális, mert természete szerint dogmatikus, mindent igenekre és nemekre visszavezető mentalitásának burkát; használható, komplex meggyőződésre minimum a hit, a kétely és a módszeresség hármas elemi igényének kielégítésével juthatunk. Mindenesetre ekkor már volt szemem észrevenni az iménti Madách-idézet folytatását is: „Szülője minden nagynak és nemesnek, / És felfalója önnön gyermekének.” Mármost a család s tulajdon. Valószínűleg még többet kellett volna olvasnom Madáchot. És jobban értenem.

Szerintem, és sokak szerint, az igazi tragédiák megszólaltatói sohasem lehetnek előre teljesen biztosak a maguk igazában, amikor nekikezdenek munkájuknak. Az igazi tragédiák megszólaltatóit éppen hogy a bizonytalanságuk kényszeríti alkotásra. Teret teremtenek a bennük munkáló kérdéseknek és ellentmondásoknak, játszóterüket benépesítik szuverén karakterekkel, exponálnak, ellökik a golyót, elindítják a cselekményt, és ha nem csupán tehetséges, hanem tisztességes is a szerző, ezután már az eseményeket a szereplők alakítják a maguk teremtett karaktere szerint. Csakis a problematika a szerző sajátja, a megoldásban ő már nem több mint médium, a megoldás rajta kívül álló erők befolyása alatt áll: a megoldás, a végkifejlet sorsszerű. Amikor belekezdtem ezeknek a mandaláknak a megírásába, mindössze annyi volt számomra nyilvánvaló, hogy terepet kell teremtenem önmagamnak a hármas hipotézis kontrolljára, amely hármas hipotézis így is megfogalmazható:

1. Legfőbb törvény számunkra is csak az lehet, ami minden élő számára egyaránt érvényes: „Adj életet és életednek véred, hadd szívja el, míg adni képtelen.” Azaz: minden élő arra rendeltetett, hogy továbbvigye az életet, és gondoskodjék utódairól, amíg azok az ő közvetlen gondoskodására rászorulnak;

2. Hiába helyezük el magunkat bármiféle evolúciós családfán, periódusos rendszerben vagy mitológiai történetben, ha nem látjuk azt a magvat, amely nem csupán rácsodálkozásra és/vagy regisztrálásra alkalmas, hanem feltörésével problémáink megoldására hasznosítható tápértékhez is juthatunk. Ez indokolja az én felfogásomban azt, hogy a fókusz a totális élettörvény végrehajtási utasítására kell átállítanunk, minthogy a végrehajtási utasítás fajspecifikus;

3. A totális élettörvény fajspecifikus végrehajtási utasítása az ember számára biológiailag *is* sajátosan determinált: globálisan nézve az ember az egyetlen emlős faj, amely világra hozza a következő generációt, mielőtt még az előzőt kiengedhetné közvetlen gondoskodása alól; ezzel létrejön az egyedek családi viszonyrendszerének csupán emberre jellemző változata, amely pedig irányba állítja a kultúrába torkolló, rendeltetését szukcesszíve

a kultúrának átadó, speciális emberi evolúciót, ami egyben a természetről való fokozatos, de hatványkitevők szerint gyorsuló leválást, a civilizációt is eredményezi, annak minden átkával és áldásával, végső soron meghatározva az emberi egyedek egymáshoz való viszonyának minőségét.

Valójában tehát eredetileg fel sem vetődött bennem, hogy a kannibalizmus kultúrtörténetét fogom megírni, maga a kannibalizmus is csupán úgy jött képbe, hogy a múltunkat egyértelműen és folyamatosan végigkísérő humán fajspecifikus – mert elvonatkoztatóan eszközhasználó és intellektuális – agresszivitás a tudatomban előbb-utóbb összekapcsolódott a fajokat általánosan jellemző optimális egyedi távolság etológiai fogalmával, és ebből az következett számomra, hogy az általam feltételezett szexuálbiológiai robbanás olyan demográfiai feszültségeket generált, amelyeknek a legdrasztikusabb territoriális agresszióban is meg kellett nyilvánulniuk. Kezdetben még csak nem is sejtettem, hogy a szálak összeszedetegetése közben az a fonal sodródik majd az ujjaim között, amely egyértelműen, meggyőzően és világosan vezet végig a stációkon „az első Káin”-tól az eukarisztián, az úrvacsorán át a huszadik századi holokausztig. A leghalványabb sejtésem sem volt kezdetben arról, hogy épp csak belevágok a három hipotézis tisztázásába, és már harmadúton az lesz az eredmény, hogy Kertész Imre után szabadon így kell fogalmaznom: Az emberi kannibalizmus kultúra, s képtelenség rendet tenni magunkban a kannibalizmus kultúrtörténetének feltárása és végiggondolása nélkül.

Első hipotézis

A három egymásból következő és hitem szerint egymást körkörösén erősítő hipotézis próbája, tisztázása volt tehát a szándékom, mielőtt belebonyolódtam volna a kannibalizmus kultúrtörténetébe. Az első, axiómaként is felfogható hipotézis, amelyet Ady nemes egyszerűséggel csak úgy fogalmaz meg, hogy az élet él, és élni akar, százszor végiggondolva sem okozott számomra különösebb gondot, csupán némi értelmezést és pontosítást igényelt. Mert az ugye teljesen nonszensz, hogy pl. bármelyik fajból kizárjuk a nemzésre, fogantatásra, kihordásra bármilyen okból képtelen egyedeket, vagy törvényen kívülinek nyilvánítjuk őket. De semmi problémánk nem lesz abban a pillanatban, amikor elfogadjuk, hogy az élő természet törvényei nem mindenhatóként, nem tolerancia nélkül érvényesítik hatásukat, egyenként valamennyi egyed által, hanem trendekben hatnak, és mint eleve fennálló egyetemes igény akkor is létezőek, ha nincs valamennyi egyednek külső-belső lehetősége az egyetemes igénynek külön-külön is megfelelni. (Például: a kutyafélék falkáiban jellemzően

csak a domináns egyedek nemzenek és fogannak, de társadalmi berendezkedésük folytán, *közvetve*, valamennyi egyed az élet első számú törvényét szolgálja. A hangyák, méhek, darazsak katonái és dolgozói *közvetlenül* nem vesznek részt a termékenyítésben-termékenyülésben, világra hozásban, de szorgoskodásuk nélkülözhetetlen előfeltétele az utódnevelésnek. A törvény mechanikus értelmezésével valamennyit ki kellene rekesztenünk a fajukból, ami nyilvánvalóan képtelenség.) Feladatunk itt csupán annyi, hogy ne zagyváljuk össze az általános, a normális, a paranormális, a rendhagyó, a kivételes és az aberrált fogalmát: az egyedi jelenségeket ne akarjuk mindenáron általánosítani, a rendhagyót ne tekintsük feltétlenül rendellenesnek, de ne minősítsük ab ovo kivételesnek sem, a paranormális kivételest ne tekintsük aberráltnak, és adott esetben az aberráltról, teljesen függetlenül aktuális tendenciáktól és az előfordulás gyakoriságától, semmiképp se legyen olyan képzetünk, hogy az tulajdonképpen normális, hiszen annyira elterjedt, annyira általános. Ha tehát például megértéssel tekintünk a genetikai rendellenességből következő valódi homoszexualitásra, azt nagyon bölcsen és humánusan tesszük, a belátásunk, a tisztességünk és a törvényeink egyaránt erre köteleznek, ám sem a bölcsességünk, sem a humanitásunk, sem a belátásunk nem vihet bennünket odáig, hogy ugyanúgy tekintsük másságnak a melegek diszperz társadalmi halmazát, mint például az etnikai kisebbségek másságát, és ennek szellemében alkossuk meg a törvényeinket, mert az efféle egybemosás a mi részünkről már aberráció, és a törvényeink is aberráltak lesznek, minden humánus szándékunk ellenére.

De hogy választott témánknál maradjunk: amikor egy különben fiavevelő anyaállat valamilyen szokatlan, számára feldolgozhatatlan külső inger nyomására elveti a kölykeit, nem gondoskodik róluk, az rendhagyó viselkedés. Ha ugyanezt külső inger nyomása nélkül teszi, az aberráció, belső torzulás. Ha ráadásul fel is falja, vagy feláldozza isteneinek a kölykeit, felmenőit, az eleve aberráció, akár jelen van a külső inger, akár nincs, akár magyarázat rá a külső nyomás, akár nem. A kannibalizmusnak minden formája minden esetben, minden fajnál aberráció, akár humán-, akár animál-, akár konkrét, akár virtuális, akár létfenntartó, akár rituális, akár kivételes, akár konvencionális, akár tudunk felhozni rá ésszerű érveket, akár nem, mert ellentétben áll az élet törvényével. Akkor is, ha valamely faj tartósan és általánosan berendezkedett a kannibalizmusra, ha egyedei már gyárilag erre vannak kiképezve. Ebben az esetben aberrált a gyári kiképzés. Akkor is, ha beleépült a kultúrájába. Ebben az esetben gyárilag aberrálttá vált a kultúra. (Nagy balgaság lenne harmadfélezer évvel Arisztotelész után még nekünk is hinni abban, hogy a természet hibátlan, tévedhetetlen, mindenható. A természet – még megszemélyesítve is, még mindenhatóvá téve is – ugyanúgy csak része a totalitásnak, mint mi, a természet pontosan olyan tökéletlen, mint mi magunk, a totalitás

részes alkotói. Hogyan is lehetne tökéletes, ameddig bármely része tökéletlen!) Más kérdés, hogy az aberrációnak, jelesül a kannibalizmusnak minden esetben feltétlenül erkölcsi megítélés alá kell-e esnie. Nyilvánvalóan nem. Mint ahogyan pánikba esünk is fölösleges a természet vagy önmagunk defektusai láttán, ahelyett, hogy a megoldáson törnénk a fejünket.

Második hipotézis

A második hipotézisemmel, hogy tudniillik az egyes fajok a lényegét tekintve nem elsősorban morfológiai, még csak nem is genetikai jellemzőikben különböznek egymástól, hanem a totális élettörvény fajspecifikus végrehajtási utasításában, már nem boldogultam ilyen egyszerűen. Újra és újra szembe kellett találnom ugyanis a ténnyel, hogy ez a hipotézis nem bizonyítható. A létjogosultsága – hitem szerint – igazolható ugyan, de maga a tétel nem bizonyítható. Nem bizonyítható ugyan az első hipotézis sem, de az nem is igényel bizonyítást, a tapasztalati tények alapján kezelhetjük axiómaként. A matematikai axiómáknak sincsen levezetésük, de bizonyító eljárás nélkül is el kell fogadnunk igaznak őket, mert különben nem tudunk megfelelni a feladatainknak, nem működik a gép, leszakad a híd, összedől az épület, nem jutunk el a Holdra. Ám miért és hogyan tudhatnám kellő levezetés nélkül tényként elfogadni és elfogadtatni azt a feltételezést, hogy ha nem csupán olthatatlan regisztrációs késztetésünknek szeretnénk megfelelni, hanem a rendrakással egészséges normatív következtetésekre is jutni akarunk tennivalóinkat illetően, akkor az egyes fajok megkülönböztetésében elsődlegesen nem morfológiai vagy genetikai, biokémiai specifikumokra kell figyelniük, hanem – ezeket sem mellőzve bár – mindenekelett a fajra jellemző utódnevelési sajátosságokat kell tisztán látnunk? Milyen híd szakad le, milyen épület dől össze, mi nem működik, hova nem jutunk el, ha nem így gondolkodunk magunkról és dolgainkról? Hiszen eddig is éltünk, eddig is elvultunk efféle belátások és meggondolások nélkül. Mi bizonyíthatja számunkra, hogy a jövőben ennek feltétlenül másként kell lennie?

Hogy az utódnevelési törvény végrehajtási utasításában meghatározó különbségeket találunk az állatvilágban, s nem csupán a fajok között, hanem akár az alfajok között is, azt sok-sok más mellett pregnánsan mutatja a felerészben kannibál pusztai farkaspók (*Pardosa agrestis*), ellentétben más *Pardosa* alfajokkal¹⁴⁰, vagy az elevenszülő homoki tigriscápa (*Carcharias taurus*) példája két győztes embrió számára elkülönített szülőberendezésével,

¹⁴⁰ „A *Pardosa*-fajokra Magyarországon általánosan jellemző egyéves fejlődési ciklussal szemben a pusztai farkaspóknak augusztusra általában egy részleges, második nemzedéke is kifejlődik.” Samu Ferenc és Kiss Balázs: Őszi-téli populáció szinkronizációs mechanizmusok a pusztai farkaspóknál (*Pardosa agrestis*, Lycosidae) www.julia-nki.hu/pokasz/3talalkozo.html

kilógva ezzel más rokon fajok sorából, és nem lehet nem észrevenni a békeszerető, ám szexmániás törpecsimpánz (*Pan paniscus*), valamint a brutális küzdelmekre nevelt közismert csimpánz (*Pan troglodytes*) gyerekszobája közötti, s az erre visszavezethető, sokkal inkább etológiai, mintsem genetikai jellegű karakteres különbségeket. De mi következhet az ilyen típusú megfigyelésekből? Hogyan fognak ezek rendszerré összeállni? Hogyan fognak ezek szisztematikus kapaszkodót adni, és mihez? Hogyan és miben fognak hasznunkra válni?

A kérdések egy részére kész válaszom van. Egyértelműen és végérvényesen kijelenthetem, hogy a szó Európában hagyományos, klasszikus, mondhatnám skolasztikus értelmében ebből a mentalitásból képtelenség összeállítani táblázatot, felcímkézett fiókrendszert, mert összefüggései más típusúak, más természetűek, másként működnek. Sosem fogom elfelejteni azt a torokszorító és szívdobogtató érzést, amelyet egyébként a legrangosabb nyugati civilizációs elismeréssel, Nobel-díjjal jutalmazott Rabindranath Tagore szavai keltettek bennem *Az élet megismerése* című könyvének olvastán: „Úgy látszik, mintha a nyugati tudósok számára India nagy vallásos könyvei csak történeti és régiségügyi értékűek volnának, ránk nézve azonban életbe vágó fontosságúak. Nem tudunk szabadulni attól a gondolatától, hogy veszítenek jelentőségükből, mihelyt fölcédulázott szekrényekben közszemlére állítják ki őket, mint az emberi gondolkodás és törekvés bebalzsamozott ritkaságait, melyeket minden idők számára a tudományosság csomagolásában őriztek meg. ... Egyetlen rendszer logikai magyarázatásával sem lehet valaha is kimeríteni az eleven szó jelentését, amely nagy szívek tapasztalataiból keletkezett.”¹⁴¹

A magam részéről – már csak európai neveltetésemmél fogva is – az indiai költőnél enyhébb távolságtartással, de határozottabb véleménnyel szemlélem a monoteista Európa monomániás címkézési kényszerét. Elfogadom, hogy a racionális felhasználhatóság érdekében racionális rendszerekre is szükségünk van, de a legeltökéltebben szembeszegülök a racionalitás *diktatúrájával*, minden tölem telhető megteszek az ellen, hogy a pusztán racionalitás átvehesse a totális hatalmat, a szubkultúra törvényen kívüli tartományaiba száműzve az eleven szó jelentését, amely nagy szívek tapasztalataiból keletkezett. Másfelől viszont a legelszántabban szembeszegülök minden olyan törekvéssel is, amely szembeállítaná nyugatot kelettel, északot déllel, amely bármi okból elsőbbséget vagy fensőbbiséget követelne bármely népnek, bármely vallásnak, bármely kultúrának bármelyik rovására. Se vice, se versa.

Van a szintén Nobel-díjas Max Plancknak egy zseniális példázata a matematikából

¹⁴¹Révai kiadás, Budapest, 1921.

egzakt és elvont, racionális és irracionális igazságok látszólagos egybeesésének, valójában lényegi különbségének megértésére. Így szól: „Ha az összes számokat át akarjuk tekinteni, legkézenfekvőbb, hogy azokat nagyság szerint rendezzük. Akkor két szám annál közelebb áll egymáshoz, minél kisebb köztük a különbség. Most meg fogok adni két számot. Az egyik a négyzetgyök kettő, a másik az 1,41421356237 tizenkétjegyű tizedes tört. Az első szám néhány billiomod résszel nagyobb, mint a második. Ezért mindkét számot numerikus számolásnál azonosnak lehet venni mind a fizikában, mind a csillagászatban. Mihelyt azonban a számsort nem a számok nagysága, hanem az eredete szerint rendezzük, a két szám között ég és föld lesz a különbség. A tizedes tört ui. racionális szám, kifejezhető két egész szám viszonyaként, míg a négyzetgyök irracionális, és nem rendelkezik ezzel a tulajdonsággal.”¹⁴² És mégis – teszem én hozzá – mire menne a matematika irracionális mennyiségek számbavétele nélkül?!

Isten ne rója fel bűnömül, de csak mosolyogva tudom szemlélni azoknak a megszállottaknak a példaadóan tudós igyekezetét, akiknek rendíthetetlen meggyőződése, hogy hitük igazolására megtalálták az Araráton Noé bárkájának fosszilizálódott maradványait. Nem az a gond, hogy bármikor kiderülhet: az a hegy nem is az Ararát és az a maradvány nem is egy bárka dongáiból való, és ha mégis, akkor ez a bárka nem az a bárka, hanem az a gond, hogy szükségük van, szükségük lenne egy Noé-bárkájára, egy corpus delictire hitük önigazolásához. Az a hit, amelyik tárgyi bizonyítékok formájában kívülről vár megerősítést, nem táplálkozik valódi erőkből. Az a racionalitás, amely nem számol a lélek racionalitásával, irracionális. A természettudományos tételekre támaszkodó hit: tudathasadás, fából vaskarika. A természettudomány lehet a hit kontrollja, kell is annak lennie, de nem lehet a hit támasza és főleg nem a forrása. Amit tudunk, ha valóban tudjuk, attól idegen a hit, az nem folyamodik előlegért, hitelért. Hitre, hitelre ahhoz van szükségünk, amit nem bírunk, amivel nem bírunk, de bírunk kellene vele, mert szükségünk van rá, mert nélküle hiányt szenvedünk, és hiányunk működésképtelenné tesz bennünket. Az egyedek egymáshoz való viszonyában realizálódó emberi minőségünk egyik meghatározó sajátása az, hogy nem csupán monetáris és génbankkal rendelkezünk, de működik a morális hitelrendszerünk is: van rá fedezetünk, van rá képességünk, hogy tudjunk hinni, tudjunk hitelezni, tudjunk előlegezni, megvan hozzá az elkülönített tartalékunk.

Az analógiák illúzióját keltő hasonlatoknak mindig megvan az a veszélyük, hogy olyan kapaszkodókat kínálnak, amelyek valójában korlátok, és hozzájuk ragad a kezünk,

¹⁴²Max Planck: Válogatott tanulmányok (Az új fizika világképe) Gondolat Kiadó, Budapest, 1965., fordította: M. Zemplén Jolán, 271. o.

amikor továbbmennénk, de azért gondolkodjunk el egy pillanatra azon a görcsös igyekezeten, amellyel a korántsem egzakt társadalomtudományok a matematikához mérhető legitimitációt próbálnak kieroszakolni a maguk számára. (És hogy minden gyanún felül állhassanak, képesek illegitimálni felségterületükön az általuk való feldolgozásra hiába váró irracionális tényezőket.) Táblázatok, piktogramok, grafikonok, számsorok, szisztémák persze kellene. A társadalomtudományokban is. Mindent a maga helyén. A fosszíliák rendszerezése, lajstromozása racionális szükséglet a szaktudomány számára. A fosszíliákból következtetésre jutni morális feladatainkat illetően: spirituális művelet. Irracionális. Szellemi gyökvonás. Csupán a szellemünk súghatja meg, hogy miben és hogyan hasznos. Hamisítással, önámítással, tudattorzítással ráncigálhatjuk csak át ezt a műveletet a racionalitások rendszerébe.

Racionális számokkal viszonylag elég korán, mindenesetre már a történelem előtti időkben is elbíbelődhetett az ember, legfeljebb bizonyos mennyiségek fölött már nem alkotott fogalmakat. Ám az irracionális számok megértésére és alkalmazására meg kellett érnie az elmének és mentalitásnak, legfőképpen úgy, hogy a benne rejlő képességeket felszínre hozta a kényszer: a hajózás, az építészet, a csillagászat kényszere. Az irracionális számok racionalitását a praktikus előnyök adják, ám ez nem jelenti azt, hogy az irracionális számok potenciálisan nem léteztek a hajózás, az építészet, a csillagászat ókori (a maga idején legújabb, legmodernebb) színvonalának elérése előtt. A kőolaj, a földgáz eleve adott, amióta csak létrejött a geológiai mélyrétegekben; a technológia, a kiaknázás lehetőségei azok, amelyek fejlődtek és fejlődnek a felhasználói kényszerek nyomására. A napenergia millió évmilliárdok óta adott, amióta csak létrejött, kiaknázásának elvi lehetősége is a kezdetektől adott, de ipari kultúránk hol tart még attól, hogy ebből a szempontból fejlettnek tekinthessük, és azzá tehesük ezt az eleve meglevő energiaforrást, amivé tenni reményeink szerint egyszer majd képesek leszünk, valamennyiünk javára! Az az öröktől fogva létező, véghetetlen óceáni őenergia, amelynek fogantatásunk által egyedivé vált cseppjeiként létezőnk, öröktől fogva várja és sürgeti a kiaknázást, a megvalósulást, a formát nyert részek egymáshoz igazodását, egymáshoz való viszonyának kölcsönös rendeződését, a részeknek az egészben való szerepéhez, az együttműködéshez szükséges átalakulását: a totális harmóniát.

Az anyag játékszabályai közé szorított lét, amit mi életnek szoktunk nevezni, valójában nem más, mint a totális harmóniához szükséges átalakulási folyamatok technológiája. A széthullott, formában és funkcióban elkülönült részek úgy állhatnak össze egésszé, hogy vagy hiányaikat kitöltve, egymás formáját is felvéve kiegészülnek, vagy a rajtuk levő feleslegtől megválva összecsiszolódnak, vagy mindkettő. Életünk során a

kiegészülés, a többé válás mámorát és a csiszolódás, a vesztés, a kevesebbé válás gyötrelmét hasznosítjuk alakító energiaként. A fehér mágia, a limbikus rendszer engedékenysége vagy kijátszása révén olykor bonuszként hozzájutunk némi előleghez abból a harmóniából, amelynek ígérete munkál valamennyiünkben: szerelem, művészet, vallási áhítat, az igazság pillanatai, nagy tettek, nagy felfedezések heuréka-élményei adják számunkra azt az elragadtatást, amelyből erőt kapunk megújuló küzdelmeinkhez, és amely elragadtatást a luciferi szkepszis – spirituális élmény hiányában – önsorsrontó illúzióknak, rosszabb esetben gátlástalan szemfényvesztésnek minősít.

Azt, hogy létezett-e valaha is az a harmónia, amelyet életünk, önmagunk alakulásával, alakításával helyre kell állítanunk, vagy sohasem is létezett, csupán az ígérete, és nem helyreállítani, hanem valóra váltani kell, a magam részéről meg nem mondhatom. Ilyet csak vallásalapítók képesek megmondani, én pedig messiás, sem más hasonló nem vagyok. Sohasem merészelném tehát még azt sem állítani, hogy a fajok utódnevelői sajátosságaik szerint való megkülönböztetésének hipotézise immár minden kétséget kizáróan bizonyított vagy bármikor is egzakt módon bizonyítható lenne, csupán annyit állítok, de azt hittel, hogy ez a felvetés megállja a helyét a *kérdések* rendszerében, mert logikus és megszívlelendő, a hasznossága pedig abban áll, hogy továbbgondolható és magában hordja a továbblépés lehetőségét. A többi pedig nem az én kompetenciám. Az író a saját felelősségére ír, az olvasó a saját felelősségére olvas. Vagy nem olvas. Ugyanez vonatkozik a diszciplínákra is.

Amit én kínálok (nagy szó: képviselek), nem valamiféle atomszámokban kifejezhető morál-fejlődéstörténeti periódusos rendszer, amely hivatva volna félreszorítani és kiváltani, mondjuk a darwini szisztematikát, hanem egy látás-, érzés- és gondolkodásmód, egy nem lineáris, hanem többdimenziós szempontrendszer, amelyről azt vallom, hogy Darwin evolúcióelmélete *mellett*, annak újraértelmezése és szükség szerinti korrigálása után, így *is* érdemes végiggondolni múltunkat, jelenünket és jövőnket, önmagunkat.

Harmadik hipotézis

Továbbra is tartom tehát: nincsenek téziseim, csak hipotéziseim. Mindazonáltal jó okunk van rá, hogy tézisként kezelhető munkahipotézisnek elfogadjuk: Az evolúció folyamatossága nem jelent egyszersmind egyenletességet is. Az evolúció mint természeti folyamat, hullám természetű. Ennélfogva szakaszolható is, noha nem megszakítható. A szakaszokat megjeleníthetjük akár drámai csomópontok köré tömörített rendszertani kategóriákban is, ha nem feledkezünk meg arról, hogy ezek a kategóriák csupán absztrakciók,

ha nem akarjuk az absztrakciót konkretizálni, és ezzel nem akarunk beágyazni agyunkban a skizofréniának. Felteszem és vallom: ilyen drámai csomópont lehetett emberesélyű őseink számára, amikor beindult bennük a biológiai pokolgép¹⁴³, megbolydult a más fajok számára továbbra is természetes születésszabályozás rendje, és fenekestül felfordult az utódnevelés évmilliárdos genetikai programja. Hogy ez valamikor valahogyan bekövetkezett, nem szorul bizonyításra, tapasztalati tény: így születünk, így élünk, ilyenek vagyunk. Ami tisztázásra vár: a következmények és a konklúzió. Következmények egész biztosan vannak, csak világossá kell tenni, csak végig kell gondolni őket. Hogy létezhet-e használható konklúzió – ez már igencsak nyitott kérdés. Én abban hiszek, hogy lehetséges. Abban hiszek, hogy létezése rajtunk múlik. Abban hiszek, hogy a metaforáló agy és elme, a maga kényszerútján, miként eddig a múltban, a jövőben is képes lehet megfelelni a reá háruló feladatoknak, de csak ha képesek lesznek kölcsönös együttműködésre a fogalomalkotó elmével. Persze ehhez mindkettőnek nem kisebb akrobatikai bravúrra lesz szüksége, mint hogy önmagából kilépve önmagába lásson.

Lehet, hogy mind ez ideig az evolúció törvényei kényszerítettek bennünket az emberré válásra, és egyben meg is tartottak bennünket ezen a kényszerpályán, ez a belső kényszerítő erő azonban folyamatosan háttérbe szorul és elveszti prioritását egy másik, a korábbi felülíró kényszerítő erővel, a tanult, külső törvényekkel operáló kultúrával szemben. Az emberré válás útját járni a történelem előtti időkig nem volt, nem lehetett választás kérdése. Az ember elődjével, csakúgy mint bármely más fajjal, tudtán kívül történtek a dolgok. A sáska, ha letarolja környezetét, egyben saját fájának létezését is vesztesen beszűkíti, közvetve saját fajtát is pusztítja vele, esetleg még egy kis kannibalizmussal közvetlenül is rásegít. A sáskának a természet regenerálásáról nem kell gondoskodnia, elvégzi azt maga az öngyógyító természet. Az emberi fajt emberré alakító primer tényező, a kultúra azonban fokozatosan kikerül a darwini értelemben vett evolúció hatálya alól, egyszersmind az emberré válás előtti ökológiai programból is. (Ha egyáltalán lehet ilyen határvonalat húzni.) Az elefántok ősei olyan génhibát, olyan mutációt vészeltek át és voltak képesek öntudatlanul a maguk javára fordítani, amelynek következtében a felső ajkuk összenőtt az orrukkal és a képződmény lenyúlt egészen a földre. Rengeteget profitálnak belőle. A zsiráf mutációs profitja: égisz erős nyakával olyan ökológiai kreclihez jutott, amely természetes vetélytársai számára nem elérhető, így a maga emeletén egyedüli haszonélvezővé vált. Azonban mind az elefánt, mind a zsiráf a maga

¹⁴³Utalás Gordon Rottary Taylor azonos című könyvére (Medicina Könyvkiadó, Budapest, 1973, fordította: dr. Friedrich Péter), amely a második évezred utolsó negyedének felelősségét firtatja a humángenetika, az emberi tulajdonságokat végtelen befolyásoló génmanipulációk távlati lehetőségeit mérlegelve.

abszurd történetével is megmaradt az evolúció hagyományos játékszabályai között. A ma élő egyetlen Homo faj speciális génhibája, fajspecifikus mutációja, amelynek következtében kinőtt a föld alá és ég fölé érő kultúránk, egyre inkább kilök, kiteszít bennünket az evolúció évmilliárdokon át bevált rutinjából, miközben biológiai valónkra nézve az evolúciós törvények hatálya továbbra is megfellebbezhetetlen. Ez a kettősség az elapadhatatlan forrása annak az ősi ambivalenciának, amelyet angyali és démoni énünk küzdelmei oly drámaian érzékeltetnek velünk, és amelynek spirituális erejét valóban csak a legnagyobb drámaírók képesek méltó formában felmutatni a számunkra. Az ambivalens emberi minőség leghívebb kifejezői nem az emlékművek, nem is a mítoszok, bár alkalmasint azok is sokat megjelenítenek belőle, hanem a teátrumi tragédiák.

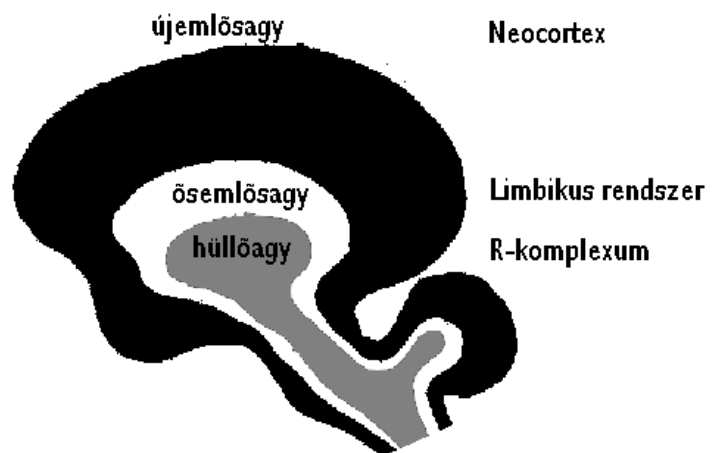
A kultúra törvényeivel alig néhány ezer éve, de úgy is számolhatunk, hogy alig száz éve kezdünk tudatosan (értsd: tudományosan) ismerkedni, miközben megismerhetetlenné tesszük azzal, hogy már a pusztaság ismerkedésünkkel is, főként pedig a kezeink közül örökösen kicsúszó civilizációnkkal, folyamatosan változtatjuk őket. Az volna a legnagyobb természeti csoda, ha ez a végeláthatatlanná váló fantomküzdelem nem keltene bennünk globális tudatzavart, esetenként patológikus megnyilvánulásokkal. (Patológikus természetesen az, amit mi annak nevezünk, közmegegyezéssel. Vagy ránk tukmált terminológiával.) A kultúra ára, a kényszerű édeni törvényszegés büntetése, a tudás éretlen gyümölcsének savsanyarú hatása: a bennünk fellépő újabb és újabb programzavar. Ez a program egyre kevésbé képes az automatikus önkorrekcióna, a folyamatos helyreállító munkát mindinkább kívülről kell elvégeznünk, tudatos rálátással. Paradox módon azonban – miért éppen ez ne lenne paradox – a rálátás előfeltétele az, hogy képesek legyünk magunkba nézni, magunkba látni. (Neurológiai értelemben: képesek legyünk az agy legbelső gömbjét képező, s a legősibb ösztönöket működtető hullóagy, az R-komplexum, az őt körülvevő, a spirituális funkciókért témafelelős limbikus rendszer, s a legkívül képződött réteg, a kognitív akciók terephelyéül szolgáló kéreg egymástól elhatárolt, de egymást kiegészítő tevékenységének bonyolult összefüggéseit minél árnyaltabban és minél mélyebben átlátni, összhangba hozva a jobb és bal félteke funkciómegosztó működéséről szerzett ismereteinkkel.) Miközben a belső, öröklött törvényeket egyre nagyobb arányban felváltják a külső, tanult törvények, a belső, öröklött tudást a kultúra, a külső ingerekre adott spontán válaszokat pedig a tudatos tervezés, továbbra is szükségünk van eredendő, természetes képességeinkre, a fogalmi tudat kialakulását, a fogalmi gondolkodást megelőző, az agyszerkezet mélyebb rétegeiben lejátszódó képfelidézés és képi gondolkodás automatizmusára, mert megmarad számos olyan feladatunk, amelyeket

csak belső tudással, a harmadik szem homályos látásával vagyunk képesek megoldani. Egyre komplexebbé váló feladataink egyre átfogóbb felkészültséget, egyre komplexebb képességeket igényelnek, így aztán elkerülhetetlen, hogy spirituális valónkkal is egy magasabb szinten számot vessünk, spirituális énkünket megtanuljuk összehangolni megváltozott kognitív énkünkkel – meg kell valósítanunk tudomány, vallás, művészet, politika és gazdaság új összhangját közös morális alapokon.

A metaforáló agy és elme

Amikor Konrad Lorenz arra utal, hogy az állati elme működésében mindig csak egy kapitány állhat és osztogathat utasításokat a parancsnoki hídon, ellentétben az emberi elme működésével, amelyben olykor valóságos tülekedés alakul ki a parancsnokok között, valójában két eltérő agyszerkezetet és mentális struktúrát ír le. Az evolúció során bekövetkezett legnagyobb krízisek az agy fejlődésében is választóvonalat jelentettek: a krízisben érintett fennmaradó fajok számára merőben új élet kezdődött, életbe vágó külső-belső változásokkal.

A három alapvető agytípus hierarchikus felépítésének rajza MacLean nyomán. (MacLean: The Brain in Relation to Empathy and Medical Education. Journal of Nervous and Mental Disease. 144. [1967.] 374–82.

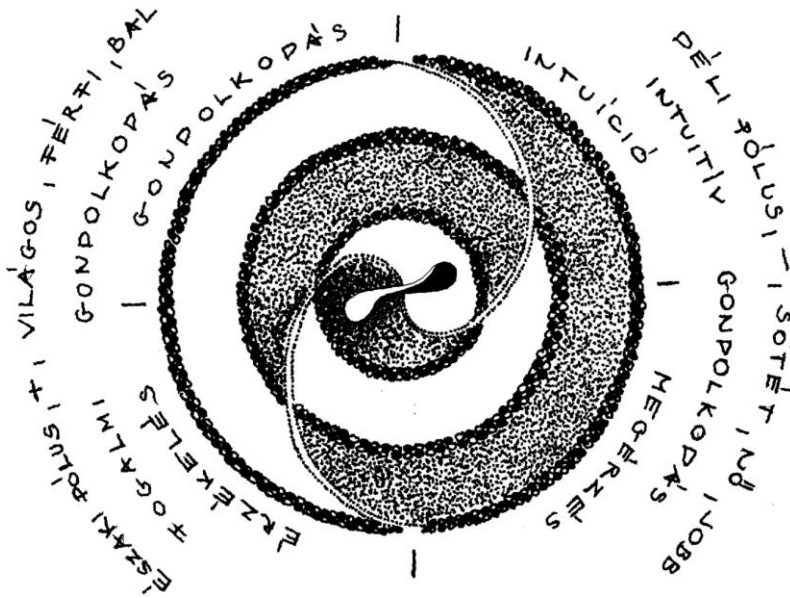

(Bencze Lóránt: *A metaforáló agy és elme*, Valóság, 1985/6)

Agyunk szerkezetének tanúsága szerint tehát a hüllői múltunk után még két ilyen krízis következett be az emberré válás folyamatában: az ősemlősök és az újemlősök kialakulásának kora. Ezeket a történetileg behatárolható időtávjakat az agy belső rétegzettsége egyértelműen jelzi: a három réteg kémiaiailag is más felépítésű, kísérleti úton is elkülöníthető.

Ha mai emlős agyunkat, kellő stilizálással, egy szabályos gömbnek képzeljük el (miért

ne tehetnénk, hiszen állandóan tekéről, féltekékről beszélünk), és ezt a gömböt képzeletben kettévágjuk, akkor a következő stilizált metszetet kapjuk:

A körökből, körgyűrűkből épített ábra egyaránt szimbolizálhatja agyunkat és egész valónkat. A sötét és világos tartományok váltakozásából adódó spirális szerkezet képszerűvé teszi a törzsfelődésnek azokat a kríziskorszakait, ahol fajunk állati jellegű előtörténetében a világ a feje tetejére állt, s a túléléshez elkerülhetetlen volt az önmehtagadó minőségi változás.

Forrás: Rátai János: A szellem kalandjai, Minerva, 1988

Virtuális ábránk koncentrikus körei jelenthetik akár a világmindenség totalitását is, melyet véges mivoltunk ellenére magunk is modellezünk a magunkban hordozott törvények által, és azt, hogy belső törvényeink teszik teljessé számunkra azokat az ideiglenesen bezáruló köröket, amelyekben a (viszonylagos) harmónia, a kiegyensúlyozottabb, konzerválásra alkalmas állapot a krízisek után helyreáll, éppen e törvények áldásos hatása által. Ugyanakkor agyunkban a körök közötti határok el is különítik egymástól a különböző rendeltetésű törvényeket, és azoknak működési birodalmát. Ez így, még a végletekig leegyszerűsítve is igencsak bonyolultnak tűnik, viszont eleve érzékletesen szimbolizálja azt az igazságot, hogy bármennyire szeretnénk is, hamisítás és önbecsapás veszélye nélkül nem lehet semmit sem pusztán fehérre és feketére, jinre és jangra leegyszerűsíteni, az élet ennél sokkal-sokkal bonyolultabb.

Az ábra közepén a két egymásba kapaszkodó csepp: az ősmasszából kivált s az ellentétek vonzása által összekapcsolódott két elemi életcseppből alakult összekapaszkodás: közös híd, férfi és nő, igen és nem, világos és sötét őseredeti kettősségben mindkettőt egybekötve, miképpen egy hídszerű szerv köti össze a valóságban a két agyféltekét is. Ami e kettős mag körül látható, az a hüllőagy alakulata, az R-komplexum, gyűrűjének egyik fele tehát sötét, a másik világos. A kör közepétől kifelé haladva következik az ősemlős agy, a

limbikus rendszer gyűrűsávja, szintén sötét és világos részekkel, de száznyolcvan fokos elfordulással úgy illeszkedve a hullóagyéhoz, hogy világos a sötéttel, sötét a világgal legyen szomszéd, a természet vonzástörvényét követve, majd hasonló módon az ősemlős és az újemlős agy képződménye, ugyancsak elfordított kettősségben.

A gömbgyűrű-tartományok határait lefedő kettős rétegalakulatok valójában a szervezett határórség láncolatának szerepét töltik be, ezek tartják kordában az információk, az ingerek és a belső tudattartalmak áramlását. Sejtegységei vagy felnyitják a sorompókat, vagy lezárják. Valószínűleg törvény által előírt listájuk is van a szabad és a tiltott áruféleségekről. Az ősi törvények erőközpontjai – nevezzük őket Jung nyomán típusos archéknek – így hagyományos erőfölényük ellenére sem működhetnek önkényesen, „anarchék” módjára, viszont nálunk, embereknél a civilizáció ezekben a törvényekben, visszaélve újonnan szerzett hatalmával, kőkeményen beleszól. Sőt. Sajnos belekavar.

A világos és sötét területek váltakozó elrendeződéséből az is előtűnik, hogy a spirális alakulás következtében mindkét agyféltekének jutott mindkét alapminőségből. A két félteke közötti minőségi különbséget tehát az idők folyamán bekövetkezett arányeltolódások okozzák, de valamennyire mindkét fél képes a másik alapfeladatait ellátni. Az emberi törzsfajlás jelenlegi fokozatában a bal oldalnak jutott a több világos, itt halmozódott jobban föl a fogalmi gondolkodás képessége, míg a másik oldal inkább az intuitív agytevékenységnek kedvez. Ugyanakkor a mag, a legbelső csepp a világos uralmú mezőben sötét, és fordítva: a sötét uralmú mezőben világos. Ez a séma talán eléggé valószínűsíti Jungnak azt a megfigyeléseken alapuló következtetését, hogy a férfi legbensőbb énje tulajdonképpen nő: anima, a nőé pedig hímnemű: animus. És ha arra gondolunk, hogy a valóságban semmi sem olyan szép kerek, mint egy végletekig leegyszerűsített szemléltető ábrán, hát elképzelhetjük, a természet ennek az alapképletnek a variálásával a sokféleségnek micsoda kimeríthetetlen lehetőségét hordozza magában. A természetellenes torzulásokról nem is beszélve. Márpedig minél bonyolultabb egy képződmény, másoláskor annál jobban ki van téve a torzulás veszélyének, és annál nagyobb szüksége van az önkorrekciónak képességére. Az emberi agy és a belőle adódó emberi kultúra nagyon bonyolult. Számunkra mindenképpen. Nekünk aztán végképp szükségünk van a tudatos önkorrekciónak mindenféle képességére.

Feltételezhetően a kettős órség a két központi őscsepp egybefonódott nyúlványából alakult hídon teljesíti a legszigorúbb szolgálatot, noha ez a legfontosabb határátkelőhely, mivel ez a híd jelenti a kapcsolatot jobb és bal félteke között. És ha mindez igaz, akkor nemcsak a gondolkodás színteréül szolgáló legkülső tartománynak lehet „elfojtott

tudatalattija”: az újemlős agy által átbocsátott, ám az ősemlős agynak nem kívánatos, feldolgozhatatlan ingerek a belsőbb határokon is megrekedhetnek, mindkét irányban. A feltételezést azok a torz démoni őszállatformák igazolhatják, amelyek öröklött élményekként vetítődnek ki a révült állapotú tudatba, s amelyek egyes népek vallási kultúrájában oly jelentős szerepet viselnek. Ugyanakkor a hipnózis, az álmok és a parapszichológia területén végzett tapogatózások azt is sejteni engedik, hogy nincs az a szervezett határórség, amely kellő eszközökkel ne volna kijátszható.

Alvás közben eleve szünetel a neocortex és a limbikus rendszer között a szolgálat, a tudattartalmak határforgalma, elrendezése, feldolgozása, tömörítése, raktározása teljesen a fogalmi tudat okvetetlenkedő kontrollja nélkül bonyolódik, és biztosak lehetünk benne, hogy nem is a fogalmi tudat játékszabályai szerint. A külső részekben közvetlen ingerként frissiben felhalmozódott információk ekkor tudnak eljutni a mélyebb raktárakba és feldolgozó üzemekbe, olyan formában, hogy az ősbibb, tehát konzervatívabb, a fogalmi tudat nyelvét nem beszélő tartományok is befogadhatják, és tudjanak vele mit kezdeni. Visszafejtésük, dekódolásuk a mélytudatból is hasonló módon történik, így aztán hányszor ébredünk arra, hogy megfejtettünk valamit, amellyel elalvás előtt még reménytelenül gyötörtük az agyunkat. Éber állapotunkban már ismét fogalmak formájában birtokolhatjuk azt a kevés markolhatót, amit legbensőbb énünk engedélyezett elővezetni teljes kincstárából, s az újjgazdag szerepében pompázó fogalmi tudat ringathatja magát az illúzióban, hogy övé a kulcs, övé a hatalom, övé a dicsőség, övé a béke.

Persze tudjuk jól, hogy az életben semmi sem tökéletes, a határőr sejtek sem mindig úgy végzik a dolgukat, ahogy azt a parancsnokok elrendelik. Képesek elaludni a strázsán anélkül, hogy teljes valónkkal mi magunk is aludnánk, és ilyenkor ebben a köztes tudatállapotban aztán csoda dolgok történnek velünk. Tudjuk, amit nem tudunk, látjuk, amit nem látunk, halljuk, amit nem hallunk, mert nincs, és mégis van. A tudós azt mondja: intuíció. A művész azt mondja: ihlet. A sámán azt mondja: elragadtatás, találkozás a szellemvilággal. A próféta is azt mondja: elragadtatás, de mond ihletet is, és ma már azt is mondja: istenélmény. Ma már nagyon sokan mondják, hogy találkozás a szellemvilággal, meg azt is, hogy istenélmény, pedig Mózes kerekperec megtiltotta. Azt mondta Mózes, hogy „Mikor te bemegy arra a földre, a melyet az Úr, a te Istened ad néked: ne tanulj cselekedni azoknak a népeknek útálatossága szerint. Ne találtassék te közötted, a ki az ő fiát vagy leányát átvigye a tűzön, se jövendőmondó, se igéző, se jelmagyarázó, se varázsló; se bűbájos, se ördögösöktől tudakozó, se titok-fejtő, se halottidéző; mert mind útálja azt az úr, a ki ezeket míveli, és az

ilyen útálatosságokért űzi ki őket az Úr, a te Istened te előled. Mert ezek a nemzetek, a kiket te elűesz, igézőkre és jövendőmondókra hallgatnak; de tenéked nem engedett ilyet az Úr, a te Istened. Prófétát támaszt néked az Úr, a te Istened te közüled, a te atyádfiai közül, olyat mint én: azt hallgassátok!”¹⁴⁴

Ha komolyabban vennénk a parapszichológiát, talán több esélyünk lenne fölfejtani valamit abból a titokból, hogy a százezer évek óta alakuló emberi kultúrában miként vette át az uralmat a neocortex a limbikus rendszer felett, milyen biológiai mechanizmusok segítségével sikerült jókora részben megvalósítani a mózesi visszaszorító projektet a kiválasztott, elhivatott, elküldetett kevesek javára, miként sikerült a legbensőbb énünktől elidegenítő civilizációt úgy csürni-csavarni, hogy jószerivel már csak fanatizáló ideológiákkal, kábítószerekkel, alkoholokkal és más hallucinogén anyagokkal vagyunk képesek átcsörtetni torz képekért a neocortex és a limbikus rendszer közötti ingerküszöbökön, és igazán csak keveseknek adassék meg a mélyebb énünkkel, a benső képességeinkkel való találkozás angyalian tiszta heuréka-élménye. Vélekedhetünk erről az élményről bármiképpen, felismerhetjük és kiemelhetjük a kockázatait és mellékhatásait, megkérdezhetjük kezelőorvosunkat, gyógyszerészünket, de tényként kell elfogadnunk, akár látunk belőle valamit, akár nem, akár tudunk vele kezdeni valamit, akár nem: kognitív fajunk dolgainak alakulását mindenekelőtt a bennünk élő Homo sapiens spirituális önmagunkat meghaladó képességei határozták meg. Természetesen Mózesét is, égő csipkebokrostul, mindenestül.

Amit Mózes genetikai és paleoantropológiai ismeretek nélkül is világosan látott: a változatlan ismétlés, a kikezdetlenül pontos önmásolás, a formarögzítés megtartó ereje. Az önmásolás: emlékezés. Azok a fajok, amelyek az önmásolás bonyolultabb formáira kényszerültek, egyre többet felejtenek a közös múltból, a felejtést pedig egyre több tanulással kell kompenzálniuk a fennmaradáshoz. Egyre alkalmasabbnak kell lenniük a tanulásra. Már soha többé nem térhetnek le a változás, az alkalmazkodva túlélés útjáról, de egyben az esélyt is megkapják e hajszás túlélésre. Minden túlélő faj legfőbb kérdése: tudok-e időben alkalmazkodni megváltozott körülményeimhez. Tudok-e megfelelő formát kialakítani, és ha igen, képes leszek-e azt a legmegfelelőbb formát rögzíteni? Mert hiszen csak rögzített, állandó formát lehet kellő biztonsággal lemásolni. Kell, hogy legyen mire emlékeznie fajnak, hívőnek, tudósnak, művésznek, hadvezérnek, és kell, hogy tudjon emlékezni. Ám az emlékezés képességét a sérülékenység adja. Azért tudunk emlékezni, mert az érzékelt világ sérti sejtjeinket, nyomot hagy bennük. A sejtek sérülései adják az emléknymokat. A mi

¹⁴⁴ 5Móz 18.9–15. Károli fordítása.

esélyünk a túlélésre: az érzékenységünk, amellyel idejében tudomást szerzünk környezetünk állapotáról, és így változásaihoz is idejében tudunk alkalmazkodni. Ez az, amit viszont a megtartó Mózes nem tudott, nem is tudhatott.

Érzékszerveink – kiváltképp a szemünk – olyan szerencsétlen és gyámoltalan sejtek által működnek, amelyek minden apró ingertől halálra sértődnek, s pótlásuk is elég lassú, nehézkes. Ám éppen ezzel a maratoni hírhozó önfeláldozásukkal teszik a legnagyobb szolgálatot. Így adnak lehetőséget és időt az általuk továbbított inger, a hír, az információ, az érzetek elraktározására és feldolgozására. Ezzel teszik lehetővé az emlékezést. A nem genetikai, a nem öröklött programokban kifejeződő emlékezést. De mert agyunk a genetikai programban kapott és a kívülről szerzett tudás feldolgozását és tárolását egyaránt – noha nem egy helyen – elvégzi, lehetővé válik, hogy tanult tudásunk nyomot hagyjon nemzedéki tudásunkon, a fajunkat jellemző genetikai programunkon is. Az agy különböző területeinek kölcsönös együttműködése folytan.

A törzsfajlásnak olyan kezdetleges fokain, ahol a fennmaradáshoz elegendő az érzékletek egyszerűbb, rövidebb és gyengébb minőségű tárolása, ezt a raktározó feladatot csaknem egészében maguk az érzékszervek töltik be. Az ilyen állatnak úgyszólván annyi ideje van a megfelelő reagálásra, amennyi ideig érzékszerve a jelenséget tapasztalja. Ha ez az idő elég neki: túléli a kihívást. Ha nem: vagy szilárdsága révén ellenáll, vagy elpusztul.

Bonyolultabb szerveződési fokon az alkalmazkodás is bonyolultabb. Az ilyen lény többféle ingerre érzékeny, ezért többféle kihívásnak kell megfelelnie; érzékszerveinek több információt és hosszabb ideig, finomabb feldolgozás után kell tárolniuk, majd újra feldolgozniuk az alkalmazásokhoz. Következésképp: folyamatosan fejlődnek ezek a szervek, mígnem egyes részei valóságos kis raktárakká alakulnak át, amelyek az érzékszervekkel szoros összeköttetésben ugyan, de mégis önállósodott szervként végzik immár módosult tároló és feldolgozó feladatukat.

Így alakult ki az agy kezdeménye.

Sejtbiológiai ismereteink szerint a szem és a központi idegrendszer valójában egyazon szerv; a szem az egyedfejlődés során az embrió agykezdeményéből alakul ki, a recehártya nem más, mint a közti agy előretolt felderítő egysége, tehát anatómiailag is igaz, hogy a szem a lélek tükre. Költőien érzékletes ez a kép, történetileg azonban aligha elfogadható. Tény, hogy az egyedfejlődés sok tekintetben őrzi a törzsfajlás emlékképeit, de azt is tudjuk, hogy az emlékezés tökéletlen. Valójában előbb létezhetek szuperfejlett érzékszervű élőlények –

lásd a rovarok összetett szeme – és később fejlődött ki teljes pompájában a központi idegrendszer. Éppen a bonyolultabb feldolgozó és raktározó képesség szüksége alakította ki.

Az a körülmény viszont, hogy a külső-belső ingerek raktározása és feldolgozása egy olyan szervben valósul meg, amelynek működése előéletünk sok százmillió évei alatt mindenekelőtt és mindenekfölött a vizualitásra épült, bőséges magyarázattal szolgálhat arra is, hogy az agyunkban tömörítve kódolt archaikus, öröklött, belső emlékeink miért oly igen hajlamosak testet öltő képekben dekódolódni, és hogy az összejtől, sőt még korábról magunkban hordozott, de örökösen újrafogalmazott törvény-programjaink a metaforáló agy és elme számára miért mutatkoznak emberi vagy egyéb természeti képekben, úgy, mintha valóban látnánk őket, mintha valóságos, külső, érzéki tapasztalások volnának. Talán így végigkövethetjük azt is, honnan ered bennünk a fogalmi tudat kialakulását jóval megelőző, olykor torzult formában előtörő képi gondolkodás, honnan ered mitologizáló hajlamunk és késztetésünk, hogyan tárgyiasul bennünk az eszme, hogyan kerülhettünk magunk teremtette isteneink fogságába önmagunk túsaként, miért hagytuk, sőt provokáltuk, hogy belső valónkból előlépő teremtményeink olyan magasságokban fölénk tornyosuljanak, hogy már magunk sem tudjuk, mit kérjünk számon általuk önmagunkon.

Érezzük a hiányt: még nem azok vagyunk, aminek a lehetősége bennünk rejlik, még csak azok sem vagyunk, akik lenni szeretnénk, amit elvárnánk magunktól (főleg persze egymástól), de azért szép lassan mégiscsak araszolgatunk, két lépés előre, egy lépés hátra. Miközben az emberi minőségű létezés és cselekvés az állati múlt okán nagyrészt genetikailag belülről meghatározott korlátok közé van szorítva, kultúrája és civilizációja arra kényszeríti, hogy időről időre újabb és újabb felismerések alapján külső törvényeket hozzon, amelyek örökké változó, ön maga által szakadatlan kényszerességgel megváltoztatott körülményei között is biztosítják fennmaradását. Az emberré válás korántsem lezárult folyamata a kultúra és civilizáció öngerjesztő hatására négyzetesen hatványozza ön maga gyorsulását, és úgy látszik, mintha ezt a gyorsulást genetikai valónk nem volna képes követni. Az örökösen visszatérő kérdés: az anyag szorításában milyen esélyünk lehet egy megálmodott magasabb rendű szellemi működésre, amikor pedig biológiai valónk, a hardver genetikailag meghatározott korlátok között működik, időigénye a változásra csak evolúciós léptékkal, százezer években mérhető, a viszonylag gyors, lökészerű genetikai változások, a mutáció, a sodródás pedig mind a vak véletlen játéka. Jó esetben kegyes játéka a kiválasztottakkal. A válasz – ugyanúgy, mint az evolúció bármely kérdésére és a világ minden létező kérdésére –: a spirituális jelenlét. Spirituális jelenlét, spirituális inspiráció hite és feltételezése nélkül a

genetika kérdéseire sem adható összefüggő válasz. Az évmilliárdok során kialakult metaforáló agy és elme – ha hagyják – már most is százszorta többet tud dekódolni abból a potenciálból, amely létrehozta, mint amennyit újszülött fogalmi tudatunkkal feldolgozni képesek vagyunk. Ezért aztán nagyon nem mindegy, hogy mivel tömjük a fejünket, és főként pedig gyermekeink fejét, akik belenőnek az általunk hagyományozott kultúrába. Spirituálisan ingerszegény környezetben, a spirituális létminimum alatt nem fejlődhet spirituális intelligenciájuk, miképpen érzelmileg, morálisan, intellektuálisan ingerszegény környezetben nem fejlődhet érzelmi, morális, kognitív intelligenciájuk sem. Spirituálisan ingerszegény környezetben egyetlen hasznos képességünk sem fejlődhet úgy, ahogyan kellene.

A nem használt képességek visszafejlődnek, de ennek fordítottja is igaz: a meglévő alapképességek intenzív használata genetikai inspirációt jelent: nő a százalékos esélye annak, hogy fogantatáskor a csereszabatos génszakaszok, az allélok helycseréjével a szükség és gyakorlat által sugallt igénybevételnek jobban megfelelő kombinációk alakuljanak ki a kromoszómapárokban, és további megerősítésekkel, kellő számú ismétlődésekkel az esély örökíthető, sőt gyakorlatilag állandósítható. Ugyanez a folyamat százszoros mértékben érvényesülhet a kultúra átörökítésében, ahol nem genetikai típusú kötöttségek jelentik a korlátokat, csupán a szerepe szerint jogos önvédelmet szolgáló, de önmagát ciklikusan újra és újra beteges neofóbiába kényszerítő erő, a konzervativizmus kerubjai. A placebohatás nem szemfényvesztés, hanem kísérletekkel bizonyított tény: a kémiai hatóanyag nélkül gyógyszerezett betegeknél is, a kedvező pszichés ráhatásoknak köszönhetően, jelentős arányban sikerül szomatikus javulást előidézni.

Ami egyelőre bizonyosság: életben, erőben működik fejünkben a hulló agy, az R-komplexum. Igaz, némileg megváltozott a feladata. Az ember el sem hinné: a létfenntartás küzdelmeinek kemény alapüzenetei mellett itt kapott helyet a zenefelelős program is. És megvan, működik az ősemlős agy, a limbikus rendszer. Az ő számára változatlanul érvényes a minden élőlény számára érvényes parancs: világra hozni a következő generációt és gondoskodni róla, míg önellátásra képtelen. Iparkodik, küszködik szegény, hogy az újemlős aggyal, a neocortexszel egyetértésre jusson ebben a kérdésben, de hát ott, a külső kerületekben most nagy a kavardás. És tudjuk: amíg a viszonylagos harmónia helyre nem áll, amíg az egyedek tapasztalatában és viselkedésében nem kellő számú az egybevágó ismétlődés, addig a cselekvésminták nem rögzíthetnek az agyban kellőképpen, még kevésbé a genomban, nem öröklődhetnek, nem válhatnak normákká, törvényekké.

Sajnos, az a réteg, amelyet – mint legújabb képződményt – emberagynak

nevezhetnénk, még valójában nem is létezik. Éppen hogy kezd alakulni, jobban mondva átalakulni a legkülső szürke állomány. Még fajtörténeti mércével mérve is jó idő eltelik, míg az új emberi törvényeknek kényelmes, ágyazott helyük lesz egy arra kiképzett neurobiológiai alakulatban. Addig pedig marad a változás bizonytalansága, marad az állati agresszió humán megjelenítése és elfojtása, külső törvényekkel, kultúrával, hogy mégis valahogy létezni tudjunk.

Komplex látás, komplex gondolkodás

„A harmadik átmenet az emlősök történetében a kognitív struktúra egyik legnagyobb átalakításához vezetett anélkül, hogy nagyobb genetikai változás következett volna be. Ez a folyamat elvileg tovább folytatódhat, és talán még nem láthattuk a modern emberi elme végső moduláris szerkezetét. Az emberi evolúció elméleteit úgy kell bővíteni és módosítani, hogy erre is megfelelőek legyenek.” A kanadai Queen's University pszichológiaprofesszora, Merlin Donald ezzel a végkövetkeztetéssel zárja *Az emberi gondolkodás eredete* című tanulmánykötetét, amelyet egyre többen tekintenek hivatkozási alapnak a világ természettudásai közül, azok, akik a megismerésnek, jelesül önmagunk megismerésének szentesített fejlődéstani kánonját létezőnek bár, de túl szűkösek tartják ahhoz, hogy keretei között az emberi minőség teljes mivoltában értelmezhető lehessen.

Maga Donald úgy jellemzi munkáját, mint agytornát, melynek „célja a vele járó kockázatokkal együtt az, hogy a magasabb kognitív struktúra olyan modelljét vezessük le a szokásos evolúciós megszorítások adta korlátokon belül, amely összeegyeztethető a rendelkezésre álló kognitív és neurolingvisztikai bizonyítékokkal. ... E kaland kiindulópontja – mondja Donald – Charles Darwin. Darwin 1871-ben felvetett néhány gondolatot az emberi kognitív evolúcióról, de ezeket azóta nagyrészt elfelejtették. ... Darwin megközelítése lényegét tekintve interdiszciplináris volt és minden olyan forrást felhasznált, amely fontos volt érvelése szempontjából, legyen az botanika, geográfia, zoológia, pszichológia, társadalomtudomány vagy orvostudomány. Ez hasonlóképpen igaz az itt elfogadott megközelítésre is; a kognitív evolúció problémája az információ lehető legszélesebb körét követeli meg, de most már magában foglal olyan új területeket is, amelyek Darwin idejében nem léteztek külön tudományként: a neurolingvisztikát, antropológiát, paleontológiát,

neuroanatómiát és főként a kognitív pszichológiát.¹⁴⁵

Donald az így felvázolt keretek közt a mentális architektúránknak egy olyan modelljét kínálja, amely láttán hite szerint feltétlenül érdemes elgondolkodnunk „az emberi kognitív fejlődés legvalószínűbb forgatókönyvén”. Hiszi és vallja az evolúcióban a felgyorsult, mondhatni ugrásszerű adaptációs folyamatok létezésének lehetőségét, elfogadja, hogy evolúciós léptékekkel nem vagy alig mérhető hirtelenséggel játszódhattak le az emberi agy, mint hardver kialakulásának adaptációs változatai, amelyek genetikai konzekvenciákkal is jártak (ebben a sorrendben, s nem pedig fordítva), de ezeket a gyors változásokat egy több millió éves folyamat szakaszainak tekinti, közöttük elégséges pihenőkkel: „megszakítások a megszakított egyensúly folyamatában”.

Az egymásba fonódó, egymást kölcsönösen feltételező anatómiai és kulturális változások időrendje Donald felfogásában három fő átmeneti szakaszba tagolható, a mérföldkövek a következők:

1. Átmenet az emberszabásúak epizodikus – eseményészlelő, csupán az aktuális eseményre, ingerre reagáló – kultúrájából az erectus fajok előtti Hominidák kultúrájába; a mimetikus kultúra kialakulása, melyben az információ külső, immár akaratlagos, tehát némiképpen elvonatkoztatott megjelenítéséhez az arcjátéknak és a taglejtésnek jut a vezető szerep. („... egy olyan ősi és mégis sajátosan emberi kultúrakategóriát vezetek be, amely lehetővé tette az emberszabásúaktól az emberhez vezető átmenetet. A hominid kultúrának ezt a közvetítő vagy közbenső réteget meghatározó vagy vezető reprezentációs módja alapján mimetikus kultúrának nevezik. Létét meggyőzőnek érzem, még ha csak közvetett bizonyítékok állnak is rendelkezésre; igazság szerint a kognitív kultúra egy közbenső rétege logikailag szükségszerű is ahhoz, hogy hihető evolúciós forgatókönyvet alkothassunk az ember kiemelkedéséhez.”)¹⁴⁶

2. Átmenet a Hominidák epizodikus kultúrájából az erectus fajok mitikus kultúrájába, amelyben az információ külső megjelenítéséhez egy új képességnek, a nyelvi szimbólumok használatának jut a vezető szerep. („Ha a mimetikus készséget az epizodikus megismerés és a

¹⁴⁵Merlin Donald: Az emberi gondolkodás eredete. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. Fordította: Kárpáti Eszter, 26. o. (Az 1991-ben megjelent eredeti kiadás címe: *Origins of the Modern Mind: Three Stages in the Evolution of Culture and Cognition – A modern gondolkodás eredetei: három szakasz a kultúra és a gondolkodás evolúciójában*. Tehát az eredet többes számban szerepel, az „emberi” jelző helyén pedig a „modern” áll, és egyáltalán nem találomra. A könyv valóban a modern, a ma emberére jellemző gondolkodás természetét, sajátosságait firtatja, illetve annak több elkülönült fokozatot mutató előzményeit. Ezt a lélekűdítő, noha elmepróbáló pluralitást visszabuztítani monoteisztikus szingularitássá, a legenyhébb kifejezéssel is csak fordítói vagy szerkesztői önkénynek lehet minősíteni.)

¹⁴⁶Az emberi gondolkodás eredete, 151. o.

nyelv közötti átmeneti pozícióba helyezük, pontosan mit is adhatott hozzá a nyelv? A nyelv, ahogy a korábbi kognitív adaptációk is, egy létező kultúrához és egy létező kognitív architektúrához illeszkedhetett hozzá. Feltehetőleg nem egy már jól működő valami helyére; új szelekciós nyomásokra való válaszként fejlődött ki. Egy átfogó kulturális adaptáció és egy nagyobb kognitív architektúra része volt. A megismerés-tudomány nézőpontjából a nyelv lényege az, ahogy az elme alapvető szerkezetét megváltoztatta.”¹⁴⁷

3. Átmenet az erectus fajok nyelvi szimbólumok használatán alapuló mitikus kultúrájából a Homo sapiens „külső szimbolikus tár és elméleti kultúra”-jába, amelyben a társas viszonyok változásával járó új minőségű, elvonatkoztatott információknak nem csupán a megjelenítése, hanem azok külső, az egyéntől egyre inkább függetlenedő tárolása és újrafelhasználása is létfontosságúvá vált, s ezáltal a korábbi gyakorlati kultúrák új dimenzióval, elméleti síkkal gazdagodtak, folyamatosan létrehozva a bennünket ma jellemző összetett, részben digitalizált, Donald szavával hibrid, modern elmestruktúrát. („A modern korszakot – ha egyetlen dimenzióra redukálhatjuk – különösen a szimbólumokkal és használatukkal való megszállottság jellemzi. A logikában és a matematikában történt áttörések lehetővé tették a digitális számítógépek feltalálását, amelyek már meg is változtatták az ember életét. Végül pedig át is alakítják, mert a képességek kognitív egyensúlyában potenciálisan visszafordíthatatlan váltást indítottak el az emberi kognitív struktúra teljes **KRT alapú** meghatározottsága irányába. A modern tudományos grafikák, a film speciális effektusai és különféle más komputergrafikai lehetőségek közvetlen kiterjesztései annak, amire a látás használható. Az emberi reprezentáció minden formája, ősi epizodikus tapasztalati alapjainktól a mimézisen és a beszéden keresztül legutóbbi viziografikus készségeinkig finomítható és kiterjeszhető elektronikus eszközökkel. Modern elméink tehát hibridizációk, az emberi kognitív fejlődés minden korábbi elemének igencsak rugalmas kombinációi, kifordítva, összekapcsolva és újrakombinálva. ... A külső memóriarendszer növekedése már annyira le hagyta a biológiai memóriát, hogy nem túlzás azt mondani, a természetben egyedülálló módon nagy újításunkkal kognitív szimbiózisban élünk állandóan együtt.”¹⁴⁸

Donald önmaga és az általa művelt tudomány megismerésében is hatalmas utat járt be, míg könyvének elejétől a végére ért. Az indulás kötelezőnek felvett játékszabályaitól (hogy tudniillik „a szokásos evolúciós megszorítások adta korlátokon belül” kell levezetnie a

¹⁴⁷Az emberi gondolkodás eredete, 185. o.

¹⁴⁸ Az emberi gondolkodás eredete, 306. o. KRT: Kleene’s Recursion Theorem – Stephen Cole Kleene (1909-1994) amerikai matematikus által 1938-ban felállított számítástechnikai tétel

magasabb kognitív struktúra modelljét) szemünk láttára alakuló meggyőződése elvezette ahhoz a felismeréshez, hogy „... ha összehasonlítjuk a modern elmét az emberszabásúakéval, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a darwini univerzum túl kicsi ahhoz, hogy az emberiséget is magába foglalja. Egy másik rend vagyunk. Nem pusztán a főemlősök (Primates) rendjébe, az emberszabásúak (Anthropoidae) alrendjébe, ezen belül az óvilági vagy keskeny orrú majmok (Catarrhini) osztágába sorolt egyik család, az emberfélék (Hominoidea) vagyunk. A 19. századi biológia abszurd, groteszk módon tévedett osztályozási rendszerét illetően, mert nem volt megfelelő szótára ahhoz, hogy hozzáférjen az emberi fejlődés kognitív dimenzióhoz. Szakértői tévedés volt az az osztályozási séma, ami az anatómiát megdicsőítette, az elmét pedig alábecsülte.”

Innen már valóban csak egyetlen lépés lenne elérni addig a felismerésig, hogy a 20. századi pszichológia, valamennyi társtudománnyal együtt, abszurd, groteszk módon tévedett rendszereit illetően, mert nem volt megfelelő szótára ahhoz, hogy hozzáférjen az emberi fejlődés spirituális dimenzióhoz. Szakértői tévedés volt az a séma, amely a komplex személyiség realizáló feladatokat ellátó kiragadott részét, a hardvert, a központi idegrendszert megdicsőítette, miközben a lélektan szó szerinti alanyát, a lelket, a szellemet, az immateriális szoftvert a kitagadásig menően alábecsülte. Egyetlen lépés, ám ez a határsávban már azt jelentené, hogy túl kellene jutni az akadémiák által levert, ideiglenes biztonságot, vagy legalábbis annak illúzióját adó cölöpökön, ki a beláthatatlan térségekbe.

Igen, az évmilliárdokon át öntudatlanságra ítélt evolúciónak a törzsfajlás emberi szakaszában fokozatosan, de egyre gyorsuló ütemben át kell adnia meghatározó szerepét a belátással, tudatos tervezéssel operáló kultúrának, de ezzel párhuzamosan nekünk pedig alkalmassá kell válnunk ennek az evolúciót meghaladó szerepnek a betöltésére. „Hiába mind, a régi istenekben nincs már hited, kövekké dermedeztek. Elporlanak, s új istent nem találsz, mely a salakból újra felemelne.” Ezt a köztes fázisként ránk kényszerült exponenciális folyamatot éljük meg emberi mivoltunkban, ellentmondásos sorsunkban, ambivalens kultúránkban, aberrált civilizációnkban, mert a kőben ott van a szobor, keresi önmagát, keresi a formát, hogy megalkossa önmagát, készül a feltámadásra, de fáj a kőnek, amikor vésik és faragják. A kőben a szobor: spirituális jelenlét. Spirituális önérvényesítés, spirituális inspiráció, spirituális kényszer. A spirituális jelenlét az evolúciós folyamatok, csendes hömpölygések és drámai nekilódulások egyetlen értelmes és összefüggő magyarázata. Számomra. Spirituális jelenlét hite nélkül számomra ugyanúgy értelmezhetetlen, értelmetlen, irracionális az élet, mint a hardver szoftver nélkül. Az élet él, mert élni akar: a tobzocska tobzocskává, a mamutfenyő mamutfenyővé, az ember pedig emberré akar válni. Ez utóbbiban

kétkedhetünk ugyan, látva, hogy még nem vagyunk azok, akik lenni szeretnénk, a kétélyeink azonban mit sem változtatnak a lényegen. Hitem szerint nem igaz, hogy egyetlen őssejtből lettünk valamennyien, hitem szerint az élet nem szerencsejáték, nem ruletten nyertük magunkat, az élet nagyon is biztosra akar menni: hitem szerint a fogantatással kialakulandó faj-sorsok milliárdjai kaptak esélyt. A sok milliárd ősből csak néhány növesztett törzset, azok hol burjánozni, hol pedig sorvadozni kényszerültek, megszámlálhatatlan faj alakult ki és tűnt el a süllyesztőben: számítások szerint a ma élő harmincmillió faj mindössze egy százalékát teszi ki azoknak, amelyek valaha a legszebb reményekkel virultak a földön. A többi elhullott, telítette a televényt a túlélők javára.

Mi a kevesek közé tartozunk, de a miénk sem lefutott verseny. Nekünk még alkalmassá kell válnunk sorsunk beteljesítésére, nekünk még fel kell nőnünk, nekünk még készre kell válnunk, mert nincs más választásunk, vége az evolúció gyámságának, vége minden mindenható gyámságának, Isten halott, és mi nem árválkodhatunk egy pillanatra sem szerencsétlenül. El kell hinnünk, hinnünk kell benne, hogy isten vagyunk, hinnünk kell, hogy Isten mi vagyunk, isteni eséllyel és gerincroppantó felelősséggel, mi mindannyian együtt vagyunk a cselekvő Isten, részei a totalitásnak, a magunk által teremtett világ részesalkotói.

Klasszikus kreacionista példázat: sétálgat egy ember az erdőben, egyszer csak talál egy zsebórát. Fölveszi, felnyitja, és látja benne a csodálatos szerkezetet. Nyilvánvaló bárki számára: egy ilyen szerkezet nem jöhetett létre csak úgy önmagától, valakinek meg kellett terveznie, meg kellett alkotnia, hogy működhessen. És akkor hirtelen megvilágosodik: a Kozmosz és benne az élet, akár csak egy fűszál is, hány milliárdszor bonyolultabb szerkezet, mint egy zsebóra; hát nem logikus-e feltételeznünk, hogy a világmindenségnek is szükségszerűen kell lennie tervezőjének, alkotójának és működtetőjének?! Csak hát az a kérdés, hogy vajon a tervezőnek volt-e tervezője? Micsoda tervező lehetett az, aki a tervezőt megtervezte, arról nem is beszélve, aki a tervező tervezőjének a tervezőjének a tervezőjének a tervezőjének a ...!

Morális deficitünk

Egy ponton fel kell adni a firtatást. Egy ponton a praktikum érdekében axiómának kell elfogadnunk, hogy létezik valami, ami öröktől fogva létezőként épül be tudatunkba. Ha kultúránk, amelybe beleszülettünk, azt sugallja, hogy az öröktől fogva való egyben személy szerint való is, ebben fogunk hinni, és amíg tartható, jól is van ez így, mert ezzel kapunk

kapaszkodót. De számba vette-e már valaki, hogy hány millió leleménynek, hány millió találmánynak, hány millió felfedezésnek, hány millió életnek, hány millió halálnak, hány millió éves gyötrelemnek, történelemnek, kultúrának, emberi sorsnak kellett ahhoz beérnie, hogy akár csak a legprimitívebb óraszerkezet, sőt, akár csak a legprimitívebb kerékmegoldás is megszülessék? Hány millió elme, hány millió sors hozzáadása volt szükséges ahhoz, hogy pusztán csak az időfogalmunk kialakulhasson, hogy egyáltalán legyen mit mérni bármilyen szerkezettel, mivelhogy az idő önmagában nem létezik: „Nem az idő múlik, mi változunk”! Hány millió évre volna szükségünk, hogy megvilágosodjék: a Kozmosz és benne az élet, akár csak egy fűszál is, hány milliárdszor bonyolultabb szerkezet, mint egy zsebóra; hát nem logikus-e feltételeznünk, hogy a világmindenség létrejöttében és működésében olyan csapatmunkára, a szuverén elméknek olyan összegző együttműködésére, az összehangolt részfeladatoknak olyan együttes megoldására volt szükség, amelyet jelenlegi állapotunkban elképzelni is merő képtelenség! Talán megsejthetünk valamit ennek a totális projektnek a felfoghatatlan volumenéről, ha megpróbáljuk végiggondolni: milyen programot lehetett futtatni úgy négymilliárd évvel ezelőtt egy prokariotaszerű képződményen, és mire lett képes hardverként Platón, Arisztotelész, Mózes, Buddha, Mohamed, Kopernikusz, Darwin, Einstein vagy Ludwig von Beethoven központi idegrendszere, és milyen esélye lehetett egy jövőjét firtató prokariotának megérteni az Örömóda üzenetét! Az ember élete során csupán elsajátít bizonyos veleszületett képességeket. Mai szürkeállományunkkal nem lehet nekünk fogalmunk arról, hogy miféle szellemi potenciál van sejtjeinkbe belesűrítve, mi az, aminek felszabadításáért évmilliárdok óta hántjuk le magunkról a hagymahéjakat, vessük le magunkról a fölösleget, hogy a csökkenéssel egyre többé váljunk. Logikus a feltételezés, ha arra gondolunk, hogy ennek a potenciálnak ab ovo léteznie kellett, már az ősrobbanás előtt is, ha volt ilyen, de realizálásához, rendeltetészerű használatához szükséges a megfelelő hardver kifejlesztése, és ki a megmondhatója, hogy miféle fejlesztéseknek nézünk még elébe. És talán közben még maga a szoftver is változik.

Igen, Darwin univerzuma szűk lett a számunkra. Fejlődéelméletének újragondolása elkerülhetetlen, mert elérkeztünk ahhoz a ponthoz, ahonnan már revízió nélkül képtelenség továbblépni. Egy olyan elmélet, amelynek tengelyében a történeti folyamatosság áll, nem engedheti meg magának az előzmény nélküli minőségi ugrások, kvázi deus ex machina hipotéziseit. Darwin tanításaiban, pontosítok: a belőlük következésképpen származó tanokban legalább három olyan elementáris sorsforduló bukkan elő, amely a legteljesebb mértékben nélkülöz mindenféle szukcesszivitást. Mindenekelőtt ilyen az élettelen anyag élővé válása,

amelyre a magyarázat, a kíngeservesen kiagyalt prebiotikus evolúció elmélete nem más, mint gombhoz a kabát, skolasztikus hittitok, az élő anyag szeplőtelen fogantatásának misztériuma. Ilyen hittitok azután a puszta túlélésre kiképzett, önző módon önmásoló életanyag átminősülése önzetlen együttműködővé, ami nélkül nem jöhettek volna létre a legprimitívebb szervezetek sem. És itt van a minket legközelebről érintő nagy bűvészmutatvány, a legmisztikusabb hittitok: átminősülés állatból emberré, miközben a bennünket megkülönböztető emberi erények (moralitás, belátás, előrelátás, felelősség, vallás, művészet stb.) minden lehetséges előformáit elvitatjuk minden feltételezett állatelőzményünktől. Ezekre a kérdésekre mindenképpen elfogadható és megnyugtató választ kellene adnia a darwinizmusnak, nekem személy szerint azonban korántsem ez a legnagyobb gondom Darwin tanaival.

Darwin evolúcióelméletével nekem ennél sokkal-sokkal nagyobb bajom az, hogy egész rendszerét az emberi praxisban bevált céltenyésztés analógiájára elképzelt, Teremtő által vezérelt természetes kiválasztás koncepciójára építette, isteni akarat forgatókönyveként felfogva azt, márpedig ezt a forgatókönyvet, a természetes kiválasztás koncepcióját követve, mely szerint a természet gondoskodik arról, hogy a valamilyen szempontból kiválóak, a kiválasztottak legyenek a túlélők, és hadd hulljon a férgese, mindenképpen csak oda tudok kilyukadni, ahova maga Darwin is kilyukadt: a fajelmélethez. Tévedés ne essék: a fajelmélettel sem az a legfőbb bajom, hogy csúnya dolog, bár persze az is, hanem hogy a történelem egyértelműen bebizonyította: emberi felhasználásra alkalmatlan, emberi társadalmakban hosszú távon nem működik. Úgy is fogalmazhatnék, hogy a történelem a természetes szelekció elvét természetes úton kiszelektálta. Mászt kell találnunk helyette, de annyi nem elég, hogy légy jó mindhalálig.

Mondhatnám, ugyanez a gondom Arisztotelésszel, ugyanez a gondom az Ószövetséggel, az Újszövetséggel, ugyanez a gondom mindennel, ami monoteizmus, ideértve Platón ideatanát is, már amennyit megsejthetünk ránc maradt írásai által a valódi, a rejtőzködő Platónból. Olvashatom én a Mindenható Természetben egyistenhívő Arisztotelészt könyvről könyvre, a sok ma is használható és kevésbé használható bölcsesség között mégiscsak az marad a lényeg, hogy a háború a jó gazda vagyongyarapító foglalatossága, rabszolgára mindig is szükség lesz, amíg a szövőgép vetélője nem mozog magától, vagy a déli államok gyapotültetvényei nem ápolják és nem takarítják be önmagukat, a háborúban pedig örök időnkig a legrátermettebb gazdák fognak gyarapodni, s közöttük erre mindenkoron a leghivatottabbak a Természet által kiválasztott és megkülönböztetett görög városállamok

polgárai, akiket egy centralizált hatalom tud majd hivatása magaslatára emelve igazán sikeressé, igazán túlélővé tenni. Ha valóban komolyan vállaljuk, hogy a múlt megismerése egyben a morális deficitünkkel való szembenézést is jelentheti, akkor sok más egyéb között azt is tisztán kell látnunk, hogy Arisztotelészt méltán tarthatjuk ugyan a modern tudományok atyjának, moralitása azonban nem állja az európai közfelfogással hitelesített mai mércét, moralitása ma már maximum egy nacionalista diktátoréhoz mérhető, nincs az a körmönfont, skolasztikus emlőkön nevelkedett fiskális, aki az emberiség ellen elkövetett bűnöket számon kérő hágai bíróságon Arisztotelészt tisztára mosná a bűnrészesség, a bűnre való felbujtás vádjában, legfeljebb két és fél évezredes hátrányt jelentő, morálisan ingerszegény, nehéz gyerekkorát hozhatná fel mentségül. Olvashatom a Tórát is előlről hátulra, hátulról előre, a magva akkor is csak az marad sok szép és igaz részlet között, hogy az arra kiválasztott, vérkötelékében megerősített népnek hódítania kell, győznie kell a hitben hódolatlan világon, a közvetlenül szomszéd ellenséget (minden közvetlen szomszéd: ellenség) pedig, isteni számonkérés terhe mellett, mindenképpen köteles gyökérig kaszabolni férfiastul, anyástul, csecsemőstül, hogy írmagja se maradjon. Mózes a hágai ítélszék előtt – ezt még elképzelni is iszonyat. Mentségére és tisztességére legyen mondva: olyan korban, olyan világban, olyan morális közegben élt, amilyenben élt, olyan dajkája volt, amilyen volt, de rajta kívül senki más hódítóról nem tudunk, aki a kötelességszerűen végrehajtott vérfürdő után mocsoktalan tisztára csutakoltatta volna harcosait. Olvashatom én az evangélistákat is alulról fölfelé, fölülről lefelé, az evangéliumok magva akkor is csak az marad, hogy térjetek meg még ma, mert közel a vég, és mások nem kerülhetik el a pokoli büntetést, csak a kevés kiválasztottak, s az üdvösségért semmi sem drága. Olvashatom én Pál apostolt is, horizontálisan vagy vertikálisan, ő, aki a Biblia szerzői közül tényleg a legtöbbet tudott és írt a szeretetről, sem adhatott mást, csak mi hitének lényege: Talán nincs annyira közel a vég, mint azt korábban mások hirdették, talán, sőt bizonyosan más népek, s nem csupán a zsidók kiválasztottjai reménykedhetnek kegyelemben, de kizárólag csak a behódolt kiválasztottaké a kegyelem, a bűneiktől vér által megtisztultaké, a virtuális istenevőké, akik eszik Jézus testét és isszák Jézus véré, mert a törvény szerint majdnem mindent vérrel tisztítanak meg, vér kiontása nélkül nincs bűnbocsánat, és bizony nála is sok a hivatalos, de kevés a kiválasztott, még az istenevő behódoltak között is. Az egyistenhit: szekularizáció, elkülönítés, lefoglalás, kirekesztés.¹⁴⁹ A jövő a demokráciáé. A jövő feladatait csak valódi, de mindenesetre a

¹⁴⁹Jóval e mondatok leírása után – tetemes késéssel – került kezembe Heller Ágnes A zsidó Jézus feltámadása c., 2000-ben megjelent tanulmánykötete. (Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest) A 29. oldalon a következőket olvasom: „Manapság már elfogadott gondolat, hogy a zsidóság volt az első nép, mely

létezőnél valódibb demokráciában lehetünk képesek teljesíteni. Olyan demokráciában, amelyben nem csupán a technikai fejlettség teszi lehetővé, hogy a szövegépek vetélőjét szabad választópolgárok automatizálják, nem csupán paragrafusok tiltják a rasszizmusnak minden lehetséges köztéri megnyilvánulását, hanem a közmegegyezéssel elfogadott általános normák rendszere, a kollektív önbecsülés is elutasít minden hierarchikus hatalomkoncentrációt, amely a kiszolgáltatottság intézményesítésére irányul. Igazi demokrácia monoteista ideológiával, monoteista politikával, monoteista tudománnyal, monoteista művészettel, monoteista kultúrával – az fából vaskarika. A valódi demokrácia az a harmónia, ahol a teljes egység valamennyi részesalkotója megtalálhatja és betöltheti a maga helyét, együtt szólaltatva meg a létezésünk és működésünk által együtt komponált zeneművet. Hogy a valódi demokráciának létezik-e, létezhet-e valódi karmestere? – Talán igen, talán nem. De ahhoz nem fér kétség, hogy ha létezik is, zenekar és összhangzás nélkül semmit sem kezdhet karmesteri mivoltával. Ha van ilyen. Ha részekre oszlik a totalitás (ám legyen), ha mi vagyunk a Zenekar és ő az Isten (ám legyen), csakis általunk teljesezhet be isteni mivolta. Ám ha felteszem, sőt elhiszem, hogy a karmester nem csupán dirigens, hanem önmagában maga a tökéletesség, ha felteszem, hogy maga a teremtő nem csupán együtttható, hanem mindenható, akkor azt is feltételeznem és hinnem kell, hogy a teremtés pillanatában önként lemondott a tökéletességről, úgy döntött, hogy a teremtéssel önként megosztja önmagát, és úgy akar ismét szert tenni önuralomra, hogy most rajtunk, a teremtett világon uralkodik. Hacsak nem teszem fel és hiszem inkább azt, hogy a bennünket irányító karmester nem személy, hanem maga a zene, pontosabban annak esélye és törvényei, amelyeket mi, zenészek kelthetünk életre, a fogantatás, az önérvényesítés, a szocializáció, az evolúció, a kultúra törvényei szerint alakulva, egymást és önmagunkat tanulva képezve ki magunkat szerepünkre. De még mindig nem ez a legeslegnagyobb bajom a természetes szelekció doktrínájával.

A legeslegnagyobb bajom a természetes szelekció doktrínájával az, hogy nem tudok vele mit kezdeni, maga Darwin sem tudott vele mit kezdeni, ha morális problémákhoz érkezett. (Eredendően tisztességes ember lévén rá is ment az egészsége erre a konfliktusra. Persze ez csak hipotézis. Nem a tisztessége hipotézis, hanem az, hogy erre a konfliktusra ment volna rá az egészsége.) Módosított változataival sem tudnak mit kezdeni az utánfutó darwinisták sem, mert a monoteista szekularizáció ideájára alapozott darwinizmus morálisan nem fejleszthető, morálisan nem továbbgondolható. A természetes szelekció logikájából az égvilágon semmiféle moralitás nem következik, csak amoralitás. Természetes szelekció és

önazonosságát a másik vallás kizárásával, azaz a többi vallás ellenében, alakította ki és tapasztalta meg. Ezt a gyakorlatot folytatja minden monoteizmus, így természetesen a kereszténység is.”

moralitás egymással egyszerűen nem kompatibilis. A moralitás spirituális érték, és a természetes szelekció darwini doktrínája nem hagy teret a spirituális jelenlét számára. Ha mégis megjelenik benne – mert rendre-sorra megjelenik –, akkor az vaj a kabáton.

Az egyszerűen nem megy, hogy Darwin szívós munkával és kitartó következetességgel köteteken keresztül felépíti evolúcióelméletét, kőkemény logika mentén kifejti, hogy közvetlen elődeinket nagy valószínűséggel Afrikában, az ott őshonos emberszabású majmokéval közös ősből kell keresnünk, majd elborzadva egy másik földrész legtávolabbi csücskén, a Tűzföldön megismert, ugyanakkor tagadhatatlanul emberi előképünkről kijelenti, hogy ő mégis inkább a hős páviántól szeretne származni, mert az neki morálisan jobban konveniál. Miként Richard Webster oly találóan megjegyzi *Miben tévedett Freud?* című könyvében a „szokatlan és különös kis tények valóságos milliomosa”-ként megidézett természettudósról: „Ki kell jelentenünk, hogy Darwinnak a bizonyítékok és az alapos érvelés iránti tisztelete nem jellemezte az emberi természetről és az emberi társadalomról szóló írásait, s hogy ennek következtében ezek hanyag és teljességgel tudománytalan jelleget öltöttek.”¹⁵⁰ (Szerintem ugyan a tudománytalanság éppen nem tartozna a fő bűnök közé, még egy amúgy iskolateremtő tudós részéről sem, ha morális ihletettsége hasznos következtetésekhez vezetne, a lehető legteljesebb végiggondolás, a következetes végigvezetés azonban mindenkitől szigorúan elvárható és elvárandó, aki felelősen akar gondolkodni emberről, erkölcsről, társadalomról.)

Az egyszerűen nem megy, hogy a Nobel-díjas Konrad Lorenz az emberi összeférhetetlenség és agresszivitás genetikai alapjainak sokadszori megvilágítása után az egyik oldalon leszögezi: „...a hasadás aközött, amit az ember alapvető hajlandóságaitól vezérelve a szűkebb vagy tágabb értelemben vett közösségért megtenne és aközött, amit ez a közeg követel tőle, növekszik, és ez a két végpontot áthidalni próbáló felelősséget egyre keservebb feladat elé állítja. Ez a felismerés azért igen nyugtalanító, mert a legnagyobb jóakarattal sem találunk olyan szelektív tényezőket, amelyeket az ember felelős igyekezete vagy netán veleszületett sok jó hajlandósága termelt volna. Ellenkezőleg, komolyan kell aggódnunk, hogy a mai, ízig-vérig kereskedelmi alapszínezetű társadalmi viszonyok az ember s ember között uralkodó, valóban ördögi versenyszellem következtében igen rossz irányba terelik a belső kiválasztást.” Aztán borult égből a napsugár: ebbe a mérőben darwini evolúciós képletbe abszolúte szervetlenül beleapplikálja a latens normatív elemet: „Várható, hogy

¹⁵⁰Richard Webster: *Miben tévedett Freud? Bűn, tudomány, pszichoanalízis.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002. Fordította: Greskovits Endre, 374. o.

civilizációnk – reméljük, hogy a kultúrát nem maga mögött hagyva – egyre gyorsabb ütemben fejlődik majd a továbbiakban is. Ennek megfelelően az erkölcsi felelősség tudatának is erősödnie kell bennünk.”¹⁵¹ Ez bizony igaz. De milyen alapokon áll ez a félszeg optimizmus? Honnan és hogyan jutunk el hozzá? Nincs evolúciósan determinált jobbik énünk, miközben nyakig vagyunk az evolúcióban, nincs genetikailag determinált erkölcsiségünk, miközben nyakig vagyunk a genetikai kötöttségekben, van viszont a végsőkig agresszívan önző gén, de te azért légy jó mindhalálig. Ami egyébként igaz. Noha nem egzakt. Noha a látszat szerint nem racionális. Pontosabban: nem úgy racionális, hogy az egzakt mentalitás számára markolható legyen.

Az egyszerűen nem megy, hogy nemrég elhunyt, köztisztelőben álló atomfizikusunk Emberré válás alcím alatt kifejti: „Az élet keletkezése, a biológiai fejlődés atomok násztáncából évmilliárdok alatt végbemenő *elektrokémiai* folyamat. A nap fénylését a *radioaktív β -bomlást irányító gyenge kölcsönhatás* prolongálja évmilliárdokra. Érdemes elgondolkoznunk a két időskála egybeesésén, amit az elektromos (biokémiai) és gyenge (asztrofizikai) erők produkálnak a természetben. Mert ennek köszönhetjük, hogy itt vagyunk, és hogy az összjátékon csodálkozhatunk. Az ezredfordulóra fokozatosan leomlanak a diszciplináris korlátok. A Természetet (atommagoktól galaxisokig) és a Civilizációt (embertől csúcstechnikáig) egységes képben látjuk. Ez a kép fenséges és gyönyörű. Kibontakozik előttünk, hogy a Természetet mély erők működtetik: az égitesteket formáló *gravitáció*, az égitesteket szabadenergiával tápláló *magerő*, a biológiai organizációt és evolúciót vezető *elektromosság*, mindehhez az idő múlását szabályozó gyenge *β -radioaktivitás*. A négy erő összjátékának legszebb gyümölcsének magunkat érezzük, az Isteni Színjátékot megértő és megcsodáló *embert*” – amivel nagyjában-egészében ki is van merítve az Emberré válás nagy ívű folyamatának részletezése –, hogy aztán rövid úton rátérhessünk a konklúzióra, a lényegre, a jövőbe mutató, morálisan vállalható ökológiai útra: „*Az univerzum természetes energiája nukleáris energia, ez táplálja a csillagfényt az égen. Ha pedig így van, ha Isten univerzumát ma is atomenergia működteti, akkor miért tüntetnek sokan az ellen, hogy mi is atomenergiából fejlesszünk villanyt?*”¹⁵² (Talán azért, mert Isten totális univerzumát Isten működteti, ha van ilyen, az ember szűk körű civilizációs univerzumát pedig az autodomesztikált ember szeretné működtetni, és a kettő között mérhetetlen a különbség.) Hogyan is kell tehát ezt érteni? Ki csodál kicsodát, ki gyönyörködik kiben? Atomok

¹⁵¹Konrad Lorenz: Az agresszió. Cartaphilus Kiadó, Budapest, 2000. Fordította: Tandori Dezső és Zoltai Ildikó, 296., 297. o.

¹⁵²Marx György: Szubjektív világtörténelem. Fizikai Szemle 2000/11. 362. o. Kiemelések a szerzőtől.

násztáncának biokémiai és asztrofizikai közreműködéssel létrejött legszebb gyümölcse gyönyörködik az atomok násztáncát koreografáló gravitáció, magerő, elektromosság és β -radioaktivitás együttműködésében? Ki számára, kinek a szemében legszebb gyümölcs az ember? Ki számára, kinek a szemében szép az együttműködés? És ha történetesen nem látjuk gyönyörűnek, nem érezzük fenségesnek a természetre rácsodálkozó önmagunkat vagy a természet erőinek együttműködését, akkor nem építünk atomerőműveket? Hol itt az összefüggés? Hol van ebben a rendszerben szerves helye moralitásnak és felelősségnek, amelyre viszont (közvetve) hivatkozik és apellál? Ha az a tét, hogy a jövő világgazdasága globális energiaszükségletének fedezésére vállalhatunk-e nukleáris kockázatot, és ha igen, milyen, mikor, mekkorát és milyen feltételekkel, és ha jól meggondolt „igen” voksunkat egy odarittyentett teremtésmítossszal akarjuk morálisan alátámasztani, akkor legalább annyival tartozunk önmagunknak, hogy mítoszunk metaforáit valamiféle belső rend szerint próbáljuk értelmezni, elhelyezni. Teljesen más lapra tartozik, hogy a globális jövő globális társadalmának továbbra is rá kell-e fanyalodnia az atomenergia hasznosítására, vagy lesznek-e kevesebb kockázattal járó alternatív megoldásaink. Lehet eső, lehet hó. De arra alapozni a globális jövő tervezését, hogy az elektrokémiai folyamatok eredményeként létrejött ember formájú atomhalmaznak gyönyörűsége telik alkotójában és önmagában – ez több, mint komolytalanság. Ez felelőtlenység. A nyilvánvalóan jelen levő jó szándék ellenére is felelőtlenység.

Spencer Wells, a manapság legdivatosabb népességgenetikus interkontinentális mozgalmat indított abból a célból, hogy világméretű bázist építsen tudományos meggyőződésének, mely szerint a földkerekséget napjainkban benépesítő emberi faj valamennyi egyedének származási vonala egyetlen férfiősrre vezethető vissza 50-60 ezer év távolában, minélfogva valamennyien testvérek, vagy legalábbis unokatestvérek vagyunk, maximum kétezredik rokonsági fokon, és ehhez kell tartanunk magunkat, minden konzekvenciájával együtt.

Richard Dawkins a neodarwinizmus manapság legdivatosabb genetikus-zoológusa több évtizede áldozatos felvilágosító munkát végez abból a célból, hogy világméretű tömegbázist építsen annak a tudományos meggyőződésének, mely szerint a földkerekséget napjainkban benépesítő emberi faj valamennyi egyede, csakúgy mint minden létező és valaha létezett ember-, állat- és növényegyed létezésének oka egyetlen spontán mozzanatra vezethető vissza három-, három és fél milliárd év távolában: legvégső közös ősünk, az első, véletlenszerűen szerveződött replikátor kialakulására, amely önmásoló túlélőgépek további láncreakcióját indította el, minélfogva valamennyien, egytől egyig, kivétel nélkül, magunk is

túlélőgépek vagyunk, ehhez kell tartanunk magunkat, minden konzekvenciájával együtt.

Wells szándékát félreérthetetlenül és félremagyarázhatatlanul a tisztesség és a felelősség irányítja, a tudós tisztessége és felelőssége, aki a birtokába jutott igazság letéteményeseként nem kerülheti meg a feladatát: túllépve a múlton bizonyóságot adni az embereket elválasztó és egymás ellen fordító előítéletek, kivált a rasszista előítéletek tarthatatlanságáról és a rokoni összetartozás, a testvéri szeretet, a bibliai felebarátiság eszményének őseredeti igazságáról.

Dawkins szándékát félreérthetetlenül és félremagyarázhatatlanul a tisztesség és a felelősség irányítja, a tudós tisztessége és felelőssége, aki a birtokába jutott igazság letéteményeseként nem kerülheti meg feladatát: biztonságot, kézzel fogható, szemmel látható bizonyóságot, ellenanyagot adni az embereket megtévesztő, álságos, álszent, képmutató, messianisztikus igehirdetők kábítószerével szemben, amely a nem létező lélek felsőbbrendűségének hallucinogén dózisaival alkalmatlanná teszik a jámbor követőket a világ realitásainak megismerésére, megfejtésére, megértésére és elfogadására, márpedig ha képtelenek leszünk magunkat elfogadni túlélőgépeknek, annak, akik, amik vagyunk, ha képtelenek vagyunk megismerni saját természetünk eredetét és lényegét, akkor arra is képtelenek leszünk, hogy kellő önkorlátozással megelőzzük azt a katasztrófát, amelyet egyedül győztes csúcsragadozókként a bolygónkon, vagy azon is túl, az univerzumban készülünk előidézni.

Jó hírem van azok számára, akiket nem elégít ki sem Wells kreacionista indíttatású, könnyen hívó bibliai optimizmusa, sem Dawkinsnek az önző gén elméletéhez szervetlenül applikált materialista moralitása, akik úgy érzik, hogy valami egyik oldalon sincs teljesen rendjén, csak éppen nem tudunk érvelni ellene.

Az önző gén mítosza igaz. Valamennyien az önérvényesítés megbízólevelével érkeztünk, amelyet széttépni, érvényteleníteni, félredobni képtelenség. Erről szól az életünk egyik fele. De csak az egyik fele. Az akkreditáció hátoldalán, parallel a diktátummal azonban egy sugallat áll, semmivel sem kevésbé ősi, semmivel sem kevésbé meghatározó erejű, és ugyanúgy sejtbiológiailag kódolt, mint az önző géné: az áldozatos együttműködésre teremt mitokondriumok angyali üzenete. Eredetük ugyanúgy az évmilliárdokban mérhető materiális múlt misztikus őstengerében lebeg, mint a géneké, és egysejtűnél fejlettebb földi élet ugyanúgy elképzelhetetlen nélkülük.

A mitokondriumok a legutóbbi időkben oly módon kerültek a genetikai érdeklődés homlokterébe, hogy a bennük öröklődő elváltozások elvezették kutatóikat Afrikában ahhoz az egyetlen feltételezett asszonyóshöz, akit hitük szerint a genetikai Ádám (időben ugyan

mintegy százezer évet elcsúszott) oldalbordájának kell tekintenünk és így a mitokondriális Éva tiszteletteljes elnevezést illesztették virtuális személyéhez. Lényeg az, hogy sejtbiológiai szemmel nézve a mai sejtekben már ezerszám előforduló mitokondrium valósággal állam az államban: önálló egység a sejtben, létfontosságú, önálló szerepkörrel, és szaporodásáról is saját maga gondoskodik saját sejtalkotókkal. Igen ám, de hiába létfontosságú, mégis csupán anyai ágon öröklődik, a női ivarsejtek X kromoszómáiban, mivel az ondósejteknek csak a csapkodó ostorába jut belőlük, az pedig dolga végeztével leválik, nem vesz részt az egybeolvadásban. A kromoszómaszakaszain keletkező, örök nyomot hagyó változások viszont ugyanúgy kiválóan alkalmasak arra, hogy fontos információkkal szolgálhassanak a családfakutatáshoz, mint férfiágon az Y kromoszómák markerei. Természetesen az ősök anyakönyvi és mitológiai beazonosítása rendkívüli jelentőséggel bír valamennyiünk számára, a mitokondriumok tanúságtételének hordereje egy másik területen azonban ennél összehasonlíthatatlanul nagyobb.

A sejtbiológia őslénykutatói egységesen elfogadják azt a hipotézist, hogy a földi élet feltételeinek kialakulásakor nem lehetett jelentős mennyiségű oxigén a légkörben, az első élőlények előzményeinek, a körülhatárolt sejtmaggal még nem rendelkező prokariotáknak olyan képződményeknek kellett lenniük, amelyeknek anyagcseréje nemhogy oxigénmentesen ment végbe, de az oxigén megjelenése a légkörben valóságos végzetet jelentett legtöbbjük számára. A krízist csak azok az anaerob prokariota organizmusok lehettek képesek átvészelni, amelyek szimbiózisba kerültek bizonyos oxigénbaráttá vált baktériumokkal, magyarán hagyták magukat bekebelezni, ám úgy, hogy mégis megőrizték önálló voltukat és öntörvényűségüket, magukra vállalva a biológiai duó energiagazdálkodásának felelősségteljes feladatát, amelynek betöltése nélkül a továbbiakban már egyikük sem maradhatott volna életképes. Ezek az önfeláldozva túlélő prokarioták lettek azok, akiket ma mitokondriumoknak nevezünk, és akik a befogadójukkal (vagy bekebelezőjükkel) endoszimbiózisban a valódi sejtmagvas, eukariota sejteket alkotják, bizonyosságául annak, hogy a már legtávolabbi időkig visszamenő őseink sem álmodhattak semmiféle sikerességről kényszerű, de kölcsönös szolidaritás nélkül. És dolgaink így mennek immár több mint hárommilliárd éve.

Sőt! A biomérnök hallgatók számára írt egyetemi jegyzetben azt is olvasom, hogy: „3,5–4 milliárd évvel ezelőtt a Földön valószínűleg önreprodukáló RNS-molekulák és különféle polipeptidek lehettek jelen. A makromolekulák között ugyanolyan verseny folyt a prekursorokért, akárcsak a mai élőlények között a táplálékért. De ki nyerte a végső versenyt? Hosszú távon semmiképp sem azok az RNS-ek, akik maximalizálták a katalitikus aktivitásukat. Az RNS-ek katalitikus aktivitása ugyanis korlátozott! Hosszú távon az az

autokatalitikus rendszer nyerte a versenyt, amelyben a katalitikus RNS-ek *önzetlen* alapon segítették olyan RNS-ek másolását, amelyeknek nem volt katalitikus funkciója az RNS-ek másolásában. Ezek az RNS-ek így más funkcióra specializálódhattak, és ez a más funkció a polipeptidek szintézisének irányítása volt.”¹⁵³ A bonyolultnak látszó szakmai szöveg kibogozásával itt most nem érdemes túl sokat bíbelődni, a lényeg azon a felismerésen (beismerésen?) van, hogy már az élet előtti élet, a feltételezett prebiotikus evolúció megfoghatatlanul távoli múltjában sem tudjuk elképzelni még a legkezdetlegesebb óriásmolekulák virulenciáját sem együttműködés és szociális egymásra utaltság nélkül.

És még valami az RNS kapcsán. Ezt a létfontosságú alapképződményt a molekuláris sejtbiológia úgy tartja számon, mint a DNS evolúciós előzményét, amely elsőként rendelkezett az önmásolás képességével, majd különböző környezeti nyomásokra, egy más fejlettségi fokon megváltozott a szerepe: az RNS feladata, hogy a genom DNS-be kódolt üzenetét kitömörítve továbbítsa a készülő sejtek számára, vagyis gondoskodik róla, hogy a másolás a tervnek megfelelően menjen végbe. Mivel a genetika szemében teljes genomunk nem más, mint egy több mint hárommilliárd betűből álló szöveg, amelyben a betűk szerves bázisok, magát az információt pedig ezeknek a bázisoknak (nevük kezdőbetűje szerint A, C, G és T) a sorrendje rögzíti, az ekként rendezett szekvenciákat kell az RNS-nek leolvasnia, nyilvánvalóan olyan módon, ahogyan az írva vagyon.

A gén gyártási fehérjereceptjének szövege ugyanúgy lineárisan van elrendezve, mint a könyv soraiban a betűk, ezért használja a genetika tobzódva a könyvtár-hasonlatot. Maga az RNS is lineárisan olvassa az üzenetet, ezzel a szisztémával készíti el átiratait a genom DNS-szekvenciáiról a sejtek fehérjegyártó komplexei, a riboszómák számára, amelyek szintén csak így képesek dekódolni az utasítást. És mivel civilizációnk a metaforáló agy és elme rovására rászoktatott bennünket, hogy korábbi örökségünket, állati múltunkat háttérbe szorítva egyre kevésbé képekben és érzetekben, sokkal inkább sorokba rendezett fogalmi jelekben gondolkodjunk, lineárisan, betűről betűre, kézenfekvő, hogy azt fogjuk felfedezni elsőként ebből a rejtjelezett gyártási dokumentációból, ami észjárásunkkal legkönnyebben összeegyeztethető: a DNS-szekvenciák lineáris nyelvezetét. Ami értelmes szöveg így adódik, arra azt mondjuk, hasznos, ami pedig értelmezhetetlen, arra azt mondjuk: hulladék. (Mi a gyom? Olyan potenciális kultúrnövény, amelynek hasznosítási lehetőségeit még nem ismertük fel.)

¹⁵³ Novák Béla egyetemi tanár: Sejtbiológia biomérnök hallgatók számára, BME Mezőgazdasági Kémiai Technológia Tanszék, Budapest, 1998., 8. o. Kiemelés tőlem.

1987 kimagaslóan jelentős dátum a genetika kultúrtörténetében: ekkor vált gyanússá Malcolm J. Simons ausztráliai immunológus kutatóorvosnak, hogy miközben oly odaadóan hiszünk az evolúció mindenhatóságában, feltételezzük, hogy a hulladékot – amely pedig a teljes genomnak nem kevesebb mint 98,7 százaléka – hagyja évmilliárdokon át haszontalanul örökíteni irdatlan anyag- és energiaráfordítással. Következetes evolucionista mentalitással nézve ez nyilvánvaló képtelenség. (Egyébként következetes kreacionista mentalitással nézve is.) Az első elfogadhatónak látszó elméletek szerint ez a hulladék valójában amolyan beágyazó szerepet töltene be, mint kényes alkatrészek csomagolásában a hungarocell támaszték, megakadályozva, hogy a hasznosként ismert szakaszok összezutyálódjanak. Amikor azonban felfedezték azokat a részleteket, az úgynevezett konzervatív szekvenciákat, amelyek egymástól távol álló fajoknál is szembetűnően hasonlóak, adódott egy újabb hipotézis, mely szerint az addig hulladéknak vélt gének hasznos szerepe az embrionális fejlődés szabályozásában keresendő. De továbbra is keresendő.

Alapos gyanú támadt, hogy bizonyos rövid RNS-molekulák, amelyeknek meghatározó szerepük van a génműködés szabályozásában, a hulladék DNS-ben vannak kódolva, a szerepük valódi megismeréséhez viszont dekódolni kellett volna a hulladékállomány működési logikáját, és ennek titkosírását csak nem sikerült megfejteni. És akkor bevillant, hogy talán nem is titkosírásról, értsd: egyáltalán nem írásról, nem lineáris logikáról van szó, hanem valami másról.

A segítséget egy teljesen új szemléletet követő modern tudományág, a fraktálgeometria kínálta tálcán. A fraktálok ugyanis – ezek a különleges geometriai alakzatok, amelyeknek jellemző tulajdonsága az ön hasonlóság, tehát egy apróbb részletüket felnagyítva az egész alakzatot mintázó struktúrát kapjuk meg. – matematikai analógiául szolgálhatnak a hulladékgének ismeretlen tartományának feltérképezéséhez. A természet legnagyobbbrészt fraktállogika szerint konstruálja önmagát, élve az információtömörítéshez benne rejlő kiváló lehetőségekkel. Joggal feltételezhető tehát, hogy a genom, amelynek feladata az öröklődő információ tárolása, szintén fraktálszerű elrendezésben, fraktállogikával működik.

A korábban csupán lineáris nyomkövetéssel vizslatott adathalmazban egyszer csak rejtett geometriai mintázatok kezdtek kirajzolódni, amelyek egy egészen más dimenzióba vezettek át a molekuláris biológia világában, és segítségükkel rövidesen mintegy 24-25 millió olyan szakaszkerült más látószögbe, amelyek alapvető szerepet játszhatnak a gének kifejeződésének szabályozásában. Egy teljesen új világ sejlett fel a kutatók előtt. Ilyen érzésük lehetett a csillagászoknak, amikor kiderült, hogy a Tejútrendszer nem azonos a

Világegyetemmel. Karnyújtásnyi távolságba került, amit józan paraszti ésszel is sejteni lehetett: a genom nem egyenlő a génekkel.¹⁵⁴

Sok furcsa meglepetésre számíthatunk záros határidőn belül is a résztudományok csípéssorrendjének alakulásában, de annyit tiszta lélekkel merek állítani, Ádám, hogy tudományosan legalább olyan hitellel alátámasztható a szolidaritás és a nagylelkűség ideája, mint az önzés, az önérvényesítés rögeszméje, tehát te csak nyugodt szívvel, a naivítás, a lúzer palimadárság önvádja nélkül légy jó mindhalálig, mert jó befektetés, mert senki sem önálló sziget, a harang pedig mindenkiért szól, ám én azért magamnak inkább úgy fogalmazok, hogy légy erre a földre született életrevaló mindhalálig, ami annyit tesz, hogy légy képes, válj képessé összehangolva egyesíteni magadban az odaadás és az önérvényesítés követelményét, még akkor is, ha látszólag a hardver és a környezet egyelőre kevésbé alkalmas egy ilyen komplex program futtatására.

Genetikai analógián alapuló magánszámításaim szerint a cölöpök által határolt területen felhalmozott, szekvenciákba rendeződött tudás, a komplex ismeretállomány fogalmilag rögzített elemei, melyeket Dawkins mémeknek nevez, a teljes tudásunknak nem több, mint egy egész háromtized százalékát teheti ki. A fennmaradó kilencvennyolc egész héttized százalék az akadémiai tudás számára hulladék. Kell-e hozzá különösebb jóstehetség, hogy megjövendöljünk: a beláthatatlan térségek, vagy legalábbis azoknak soron következő, de az eddigiéknél mindenképpen tágabb köre előbb-utóbb beláthatóvá és leírhatóvá válik, teszem azt a posztgenetika nyomdokain még ezután születendő posztpszichológia, posztneurológia és sok más együttműködő posztdisziplína által, és esetleg a szintén ezután születendő posztfilozófia képes is lesz megfelelő posztösszefüggéseket felfedezni a posztrészeredmények között. Egyszer talán még az is bizonyosságot nyerhet, hogy a szívünknek amúgy oly kedves emberszabásúakkal – *horribile dictu* – nem egy, hanem eleve más-más összejtig vagyunk minden ős, egyike a (viszonylag) kevés fennmaradottaknak a sok-sok milliárdnyi külön-külön kezdeti esély közül. (Persze akkor külön szótárt kell majd találnunk, hogy hozzáférjünk az egész állatkört éltető spiritusz összes rejtett dimenzióihoz, újra kell gondolnunk rendszertani kategóriáinkat is, és nem elégedhetünk meg azzal, hogy egy kalap alá véve állat névvel illetünk rajtunk kívül minden mozgó lényt, pusztán abból az általános, de önmagában semmitmondó tényből kiindulva, hogy nem ember, miközben magunk sem tagadhatjuk állati mivoltunkat.)

¹⁵⁴ A posztgenetika tudományának megalakulását érintő részben az [origo] internetes újság 2006. október 12-én megjelent tudósítására támaszkodtam, annak némely részletét idézőjel használatával a szerzők, Münz Márton és Simon Tamás jóváhagyásával.

Mai törvényeink szerint

Igen. Az önző gén parancsa dolgozik bennünk, fogantatásunktól halálunkig, kőkeményen, sokszor embertelenül. Vagy inkább úgy mondanám, hogy emberi kegyetlenséggel. A torzult, hollócsőrű gerlice felemássá sikeredett, mert másként valószínűleg nem is sikeredhetett, ambivalens, civilizációval súlyosbított kultúrájának embertelenségével. Így aztán újra és újra feltesszük magunknak (persze inkább egymásnak) a sztereotip kérdést: Jó, az ember legyőzi a természetet, fejlődik a tudomány, fejlődik a technika, lecsökkennek a távolságok, a világ egy nagy falu, meghódítjuk az eget, a csillagokat, a számítógéppel ma már csodás teljesítményekre vagyunk képesek, de vajon jobbak lettünk-e mindezek által? Mert a civilizáció térhódításával együtt terjednek a civilizációs ártalmak is, pusztítjuk az élővilágot, szennyezzük a környezetet, szennyezzük a légkört, kilyukasztjuk az ózonpajzsot, megolvasztjuk a jéghegyeket, cunami, tornádó, atomkatasztrófa réme leng folytonosan fölöttünk, terjed a drog, terjed az AIDS, terjed a terrorizmus, örökkön-örökké háború van most a nagyvilágban, Isten sírja reszket a szent honban, mi pedig maradtunk, akik voltunk: ember embernek farkasa.

Gondoljuk csak végig: mai törvényeink szerint – a lehető legteljesebb közmegegyezéssel – bíróság elé állítjuk és súlyos börtönökkel sújtjuk azt a megátalkodott gonosztevőt, aki kutyáját, talán mert az nem parírozott neki a szájíze szerint, vonóhoroghoz kötve hurcolja végig a falu utcáin, és tépeti testét cafatokká a köveken. De mihez tudtunk kezdeni akár csak néhány száz esztendővel ezelőtt is a neki nem parírozó, kiszemelt kedvesét ló farkához kötő **Rákóci kis úrfi** rémtettével azonkívül, hogy megörökítettük egy csodaszép dunántúli (közelebről somogyi, amúgy pedig francia területről származó) népballadában?! Mihez tudtunk kezdeni az asszonyégető dévavári főpallér rémtettével, azonkívül, hogy Kőmíves Kelemenné áldozati történetét megörökítettük egy még csodálatosabban szép erdélyi népballadában? Mihez tudhatott kezdeni Homérosz a legyőzött ősrivális Hektort harci szekérhez pányvázva diadalittasan meghurcoló isteni hős Akhilleusz rémtettével azonkívül, hogy megörökítette felülmúlhatatlanul csodaszép eposzában?! Egyszer talán valakinek lesz ráérő ideje és energiája egy monográfiában megírni a kannibalizmus kultúrtörténetének azt a teljes sztorihoz képest cérnavékonyka fejezetét, amely a meghurcoltatások kultúrtörténetét rejt magában, és majd elámulunk, hogy csupán ezen a semmi kis szálon honnan hova jutottunk el. De hasonlóképpen megírhatnánk a legitim kivégzések kultúrtörténetét is, és bizony nagy tanulságokkal szolgálna látni, hogy mi minden játszódtott le és mi minden

változott bennünk az évezredek alatt a kíncölöpök, megkövezések, karóba húzások, kerékbe törések, nyilvános égetések, akasztások természetes gyakorlatának beidegződésétől a halálbüntetés eltörléséig és az elítéltek emberi jogainak megfogalmazásáig.

Írásos emlékeink szerint Mózes lehetett az első és hosszú évezredekben át az egyetlen törvényhozó, aki a legyőzött ellenségen elkövetett kegyetlenséget lemosandó vérmocsoknak minősítette, és ez az önmagát meghaladó morális többlet az, amely személyiségét minden más történelmi alak fölé emeli. De még ez a morális többlet is vajmi kevésnek bizonyult ahhoz, hogy Mózes és a zsidóság, csakúgy, mint bármely más nép és bármely más vezér, ne tekintse pusztá prédaállatnak a legyőzött ellenséget, egészen a huszadik század holokausztja világsokkoló tapasztalatainak bekövetkeztéig. És még ekkor is csak ahhoz volt lélekjelenlétünk, hogy az alulmaradottak gáztetteiről mondjunk kollektív ítéletet, azokról a gáztettekről, amelyeket átmeneti győztesek követtek el az örökre veszteseken.

1943. október 30-án az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Kína és a Szovjetunió Moszkvában közös nyilatkozatot ad ki, amelyben az aláírók kötelezettséget vállalnak, hogy a Németországgal kötendő fegyverszüneti egyezményrel egyidejűleg visszaküldik tetteik színhelyére azokat a német párt- és katonai személyeket, akik a második világháborúban elkövetett kegyetlenkedésekért, kivégzésekért és népirtásokért felelősnek bizonyulnak, s a felszabadított országok saját törvényeik szerint vonhatják őket felelősségre. Az egyes országok területeire nem szorítható háborús főbűnösök nemzetközi ítélőszék előtt tartoznak számot adni tetteikről. A náci vezetők felelősségét megállapítani hivatott törvényszék 1945. november 18-án ült össze először Berlinben, majd folytatásként november 20-án a nürnbergi igazságügyi palota 600-as termében, hatásköre pedig annak az 1945. augusztus 8-án megkötött londoni egyezményen alapult, amely ide vonatkozóan határozott meg irányelveket. A vádirat négy vádpontja: 1. béke elleni bűncselekmények agresszív háború előkészítése, megindítása és folytatása nemzetközi egyezmények és megállapodások megsértésével, 2. emberiség elleni bűncselekmények (kivégzés, deportálás és népirtás), 3. háborús bűncselekmények (a háborús szabályok megsértése), 4. közös terv vagy összeesküvés az 1-3. vádpontban felsorolt bűncselekmények elkövetésére. A testület tagjait és azok helyetteseit a négy győztes nagyhatalom delegálta, csakúgy, mint az ügyészeket. Ítélethirdetés 216 ülés után 1946. október elsején: 22 vádlottból 3 felmentve, négy büntetése 10 és 20 év közötti börtön, háromé életfogytiglan, tizenkettőé kötél. Gondolhatnánk: elégtételként összességében is bagatell tétel ahhoz a veszteséghez és borzalomhoz képest, amit a második világháború során az emberiség és főként persze a zsidóság elszenvedett. Hát még ha az erózióval is

kalkulálunk, amelyet a vétkes közöny és a természetes feledés végez az áldozatok emlékein. De nem indokoltabb-e mégis inkább arra gondolnunk, hogy elmúlhatatlanul és visszafordíthatatlanul helyet kapott, helyt formált magának kollektív tudatunkban valami, ami nem egyszerűen új szakaszt nyitott a nemzetközi jog történetében, de alapminőségében értékeli át a háborús cselekményekhez, a fajtárs elpusztításához való morális viszonyunkat, végső soron a faj egyedeinek egymáshoz való viszonyát? A nürnbergi perrel megszületik az a zsinórmérték, amellyel minden átmeneti győztes tettei számon kérhetőek. Sőt. A talpon maradt nagyhatalmaké is. Az öntörvényű történelem pedig kéretlenül, kérlelhetetlenül és kiszámíthatatlanul teszi a dolgát a maga útján, hozva az ember által nem tervezhető hozadékait.

1968. március 16-án reggel nyolc óra körül William Calley hadnagy korábbi veszteségeik megtorlására katonáival benyomul az észak-vietnami My Lai (4) katonai jelű falucskába, Vietkong-harcosok után kutatva. Minthogy azonban ellenállókra nem talál, Platón kutyájának felhergelt indulata a lakosság ellen fordítja őket, több mint ötszáz civilt lemészárolnak, gyerekeket, szülőket, nagyszülőket, állataikkal együtt, a falut pedig felégetik, a kutakat megmérgezik, ahogy az a történelembökönyvekben meg van írva, ahogy azt a történelembökönyvekből és a történelmi filmekből meg lehet tanulni. A rémtetteket több mint egy éven át homály fedi, mígnem 1969 végén a Life magazinban napvilágot lát Seymour Hersh részletes beszámolója a gyalázatról. Az amerikai lakosság irdatlan pofon formájában szembesül jelenkorának történelmével, aminek nem marad el a hatása: miután a szennyest már semmiképp sem lehetett tovább takargatni, az általános felháborodás miatt, a nyilvánosság nyomására, Amerika, ha nyögvenyelősen is, kénytelen volt bűnöseit bíróság elé állítani. Végül a vádlottak közül egyedül a parancsnokra, Calley hadnagyra mondott ki elmarasztaló ítéletet a Fort Benning-i katonai bíróság, büntetése életfogytiglan, ezt azonban nemsokára csökkentik húsz évre, majd három év sem kell, és Nixon elnök a mi macskánk kölyke szellemében kegyelmet gyakorol, tessék-lássék házi őrizetre szelídítve az ítéletet. Adalék még a tényyszerűséghez: A vérengzést a kilenc óra körül érkező Hugh Thompson helikopterpilóta állítja le, parancsot adva fegyverkezelőinek, hogy azonnal lőjék le, ha valamelyik amerikai katona ismét tüzelne a civilekre. Mentőhelikoptereket rendel rádión, sikerül néhány sérültet kimentenie, Seymour Hersh újságíró tényfeltáró teljesítményét pedig 1970-ben Pulitzer-díjjal jutalmazzák. És világtörténelmi tény: igenis előfordulhat, hogy valamely állam törvényszéke saját állampolgára fölött mond ítéletet az idegeneken elkövetett háborús bűnökért. Gondolhatnánk: bagatell tétel ahhoz az irdatlan szenvedéshez és

veszteséghez képest, amit egy falu lemészárlása jelentett Vietnam népének. Igaz. Az is igaz, hogy a világ első számú nagyhatalmának sikerült úgy elmismásolnia az ügyet, amennyire csak lehetett, s ha rajta múlik, soha semmi nem jut nyilvánosságra, és sohasem hoznak ítéletet. Ám az ítélet mégis megszületett, mégpedig nem Nürnbergben, nem a győztesek vádolták a veszteseket, hanem a világ lelkiismerete az agresszió démonait. A világsoda visszavonhatatlanul bekövetkezett, és előbb-utóbb eljuthatunk oda, hogy egyetlen ország sem takarhatja el önmaga és a világ szeme elől semmiféle gáztetteit. Igaz, elsőként még nyögvenyelősen, igaz, egyelőre még a felbujtó fő bűnösök megkeresése és megnevezése nélkül, a helyszíni hadviselés feszültségeiben démonizált lélek nyomorúságos egyéni felelőssége mögé rejtve a kollektív felelősséget, de csak egyszer kellett a gátnak átszakadnia.

Amióta világ a világ, a történelem a maga útját járja a maga törvényei szerint, és a mi szemünkben nem tervezett, vagy legalábbis nem előre láthatóan tervezett hozadékait többnyire csak utólag van módunkban értékén értékelni. A huszadik század első két évtizedének történelme úgy intézte a maga dolgait, hogy Woodrow Wilson amerikai elnöknek 1918. január 18-án deklarálnia kelljen 14 pontját, amelyben a bolsevik világforradalommal szemben meghirdeti a „demokratikus világforradalmat”. Háttérben az a felismerés áll, hogy a gazdasági fejlődéshez elengedhetetlen stabilitás nemzetközi garanciáját, melyet messzelátóan akár világbékének is nevezhetünk, többé már nem lehet a nagyhatalmak egymás közötti, mindig is borulékony paktumaira építeni, garanciát, ha van ilyen, csakis egy népszövetség megalapításával nyerhetünk, a jövőben kimondva minden háború jogfosztását. A versailles-i konferencia plenáris ülése 1919. április 28-án elfogadja a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmányát, melyet a békeszerződés aláírói szentesítenek, és a szervezet 1920 januárjában megkezdzi működését. Munkájához rövidesen csatlakozik az 1922-ben létrehozott hágai Állandó Nemzetközi Bíróság is. Fénykorában a Népszövetség 63 tagállamot számlál, furcsa módon a jelentősebb hatalmak közül egyedül az USA nem lép be. Jó néhány, a korra igencsak jellemző kétoldali konfliktus megoldásában tud a Népszövetség közvetítő szerepet betölteni, végül azonban elgyengülnek az eszközei, és a második világháború eseményei alatt már teljesen magatehetetlennek bizonyul.

A második világháború történelme úgy intézi a maga dolgait, hogy Németország kapitulációja után egy új világszervezetnek, az Egyesült Nemzetek Szövetségének kelljen átvennie a Népszövetség nagyra hivatott, de be nem teljesített szerepkörét. Korábban a kezdeményező Amerikai Egyesült Államok még megengedhette magának azt a luxust, hogy távol tartsa magát a Nemzetek Szövetségétől, a Szovjetunió pedig azt a még nagyobb luxust,

hogy Finnország lerohanása miatt kizárassa magát, az újabb világháború azonban teljesen világossá tette, hogy ha fogcsikorgatva is, de a két életveszélyesen szövetséges világhatalomnak vállalnia kell a nemzetközi jog által határok közé szorított acsarkodás huszadik századi módozatait. Túl a győztes sztálingrádi csatán és túl a történelem legnagyobb hadműveletének minősített normandiai partraszálláson, a borítékolható győzelem biztos tudatában, 1944. kora őszén ült össze az ENSZ megalakulását előkészítő tanácskozás, melyen a helyben létrehozott Biztonsági Tanács majdani állandó tagjai közül négy: az Egyesült Államok, a Szovjetunió, Nagy-Britannia, valamint Kína képviselői körvonalazták a világszervezet alapokmányát. Néhány hónappal később, 1945. február 4-én Jaltában, amikor immár a működési alapelvekben való megegyezés volt a tét, csak az USA, a Szovjetunió és Nagy-Britannia volt jelen, s az ő paktumuk folyamánként kerülhetett sor a végső győzelem után, június 26-án San Franciscóban az ENSZ 111 törvénycikket tartalmazó alkotmányának aláírására, rögzítve létrejöttének célját: fenntartani a nemzetközi békét és biztonságot, fejleszteni a nemzetek közötti kapcsolatokat, megoldani a gazdasági, szociális és kulturális, valamint humanitárius jellegű nemzetközi feladatokat és egyeztető fórumot adni a közös célok elérése érdekében az egyes nemzetek által kifejtett tevékenységeknek. Az első világháború után létrejött hágai Nemzetközi Bíróság az ENSZ egyik fő szerveként tagozódik be, legáltalánosabb hatáskörű, univerzális fórum gyanánt. Joghatósága kiterjed minden olyan kérdésre, amelyet az államok elé utalnak, és minden olyan ügyre, amelyről az ENSZ alapokmánya vagy hatályban levő nemzetközi szerződések és egyezmények rendelkeznek. További lépésként 1949-ben megszületik a nemzetközi konfliktusok esetén érvényesíthető Genfi Konvenció, amelynek 3. cikkelye azonban még belső konfliktusok esetére is megtiltja az élet és a személyek elleni erőszakot, hadifoglyok ejtését, a személyes méltóság megsértését, a jogi garancia megtagadását, valamint segélynyújtási kötelezettséget ír elő a sebesült és beteg személyek javára. A történelem kényszerítő nyomása azonban még ennél is tovább megy: a három évtized alatt előütököző hézagok pótlására a fegyveres konfliktusok áldozatainak védelmében 1977-ben kiegészítő jegyzőkönyvekkel látják el a Konvenciót, egyrészt megerősítve a 3. cikkely rendelkezéseit, másrészt kiterjesztve azok tiltásait a kollektív büntetésre, a terrorcselekményekre, a rabszolgaságra, a fosztogatásra, a nemi erőszakra, illetve a hasonló tevékenységeket kilátásba helyező fenyegetésre vonatkozóan. A II. Jegyzőkönyv külön védelemben részesíti a civil lakosságot: megtiltja a „ne legyen túlélő” parancsot, a lakosság kiéheztetését és elűzését, biztosítékokat irányoz elő a szabadságukban korlátozottak számára, és kiterjeszti a védelem és a gondoskodás kötelezettségét a sebesülteken és betegeken túl a hajótöröttek, valamint a gyermekek javára, garanciát kíván

adni a kötelező egészségügyi vizsgálatokra, a megfelelő munkakörülményekre és a szabad vallásgyakorlatra, a személyek iránti humánus bánásmódra. Magyarán: a huszadik század nemzetközi jogalkotása a mózesi hadviselés törvénykezéseinek valamennyi sarkalatos cikkelyét érvényteleníti, és annak Szentírásban rögzített alapkövetelményeit átsorolja az emberiség ellen elkövetett bűncselekmények kategóriájába.

Ha nem úgy volna, amióta világ a világ, hogy a történelem a maga útját járja a maga törvényei szerint, és a mi szemünkben nem tervezett, vagy legalábbis nem előre láthatóan tervezett hozadékaival többnyire csak utólag szembesülünk, ha Woodrow Wilson amerikai elnök 1918. január 18-án valamiért és nem valami *ellen* próbál szervezkedni, ha a néhai Woodrow Wilson amerikai elnök tisztában van vele, hogy az X állású kanca lábszerkezeti hibáját nem lehet O állású csődörrel korrigálni, mert az eredmény vagy nagyon X állású, vagy nagyon O állású utód lesz, tehát mindenkor a *korrektség* az a legfőbb követelmény, amelyet a jövő tudatos tervezésében szem előtt kell tartanunk, ha Woodrow Wilson csak egy hangyányit is ért a lótenyésztéshez, és tisztában van vele, hogy a bolsevista (kommunistának vagy szocialistának nem mondanám) forradalom világexportjára nem lehet jó válasz a demokrácia forradalmának világexportja, akkor talán azt is látja előre, hogy az általa zseniálisan felismert történelmi szükségszerűség: egy népszövetség alapjainak lerakása hál' istennek nem úgy segíti elő a világhatalmak pozícióinak megerősítését, ahogyan azt ő megálmodta, és hogy egy világszövetség ideológiai alapjainak megfogalmazása éppen a demokratikus forradalom, és mindenféle forradalom, mindenféle agresszió exportjának ellehetetlenítését készíti elő. Ha a kicsit X lábú Mr. Wilson ért a lótenyésztéshez, talán azt is világosan látja előre, mert sűg neki a korrektség angyala, hogy minden áron ellenségképet kreál, a létező demokrácia exportját minden áron szorgalmazó, nagyon X lábú vagy nagyon O lábú elnök-utódai miként hajszolják bele önmagukat és népeiket a rosszul értelmezett demokrácia agresszív exportjának csapdáiba.

2001. szeptember tizenegyedik. Oszama bin Laden terroristavezér terve nyomán (?) néhány kiképzett arab öngyilkosjelölt kamikazetámadást indít az Amerikai Egyesült Államok négy kiemelt jelentőségű objektuma, köztük a kéttornyú World Trade Center ellen, torpedóként eltérített utasszállító repülőgépeket használva. A két toronyba néhány percnyi eltéréssel két gép csapódik be, és a nyugati típusú civilizáció emblémává nőtt két bástyája órákon belül a földdel válik egyenlővé. Amerika döbbsent gyászban, a nyugati világ döbbsent gyászban és George Walker Bush, az Amerikai Egyesült Államok negyvenharmadik elnöke terveket sző. Eljött az idő, amikor betöltheti történelmi küldetését, és megkezdheti a végső

leszámolást az országát és hatalmát alapjaiban veszélyeztető nemzetközi terrorizmussal. Politikusi leleményének teljes tárházát felvonultatva olyan törvényeket fogadtat el a szenátussal, amelyek kivételes és különleges jogkörrel ruházzák fel az elnököt, kvázi szabad kezét biztosítanak számára a terrorizmus elleni küzdelemben. Hadművelet méretű hajsza indult az Afganisztán hegyei közt rejtőzködő bin Laden felkutatására, és miután Bushnak sikerült elhíttetnie választóival s a világ egy részével, hogy a gonosz tengelyét képező Irak tömegpusztító fegyverek bevetésére készül, amelyeknek megsemmisítése immár az USA haderejének missziója lett, az ENSZ jóváhagyása és Európa jobbik felének tiltakozása ellenére 2003. március 20-án, európai idő szerint hajnali négy órakor megindítja minden idők legagresszívabb demokrácia-exportját a Közel-Keleten. A hadművelet neve: „Operation Iraqi Freedom”¹⁵⁵

Ha a háborúnak léleknesesítő hatása volna, mást sem kellene tennünk jobbik énünk elnyeréséért, mint egyfolytában háborúzni. A háború azonban még eposzokban, regényekben, filmvásznakon és képernyőkön sem léleknesesítő hatású, kreált hőseik legfeljebb csak ennek illúzióját kelthetik, miként a drog is keltheti azt az illúziót, hogy képesek vagyunk repülni. A háború a történelem tanúsága szerint mindig is a legsötétebb énünket, torzult formában előtörő állati örökségünket, a bennünk rejtőzködő démonokat, a bennünk élő sátánt mozgósította. (És csak indirekt módon a háború rémeinek ellenálló angyalokat.) Aki forradalmat szít, és nem viszi győzelemre, az tömeggyilkos – mondhatja egyik hősével Sütő András, én pedig azt mondom, hogy aki háborút indít, akármilyen végre és akármilyen szándékkal, az nem csupán tömeggyilkos, hanem eleve háborús bűnös, mert előre tudhatóan pszichológiai nonszensz háborús körülmények között kizárni a háborús túlkapásokat. Aki háborút indít, annak eleve tudatosan kalkulálnia kell a háborús túlkapásokkal, mert a háború már önmagában is túlkapás; My Lai minden háborúba bele van kódolva, folyják az a Balkánon, a Távols- vagy a Közel-Keleten, kiváltképp pedig akkor, ha katonáimat közvetve és közvetlenül magam is inspirálom az embertelenségre a haza érdekeinek torzított ideológiájával.

Bush elnök, annak a kiprovokált kongresszusi határozatnak az égisze alatt, amely jócskán kibővítette az elnöki hatalmat a terrorizmus elleni harc szolgálatában, 2001. november 13-án rendeletet hoz, kimondva, hogy az elfogott külföldi terroristák fölött különleges katonai törvényszékeknek kell ítélniük. A rendelet alig leplezett üzenete: az Egyesült Államok nem fog válogatni az eszközökben, ha méltóságáról és biztonságáról van

¹⁵⁵ Irak Szabadságáért Hadművelet.

szó, és mindazok, akik terrorista cselekményeikkel kívül helyezték magukat a nemzetközi törvényeken, felkészülhetnek a legrosszabbakra. Vagyis a Genfi Konvenció és valamennyi kapcsolódó egyezmény nyílt felrúgására. Fiaim, a ti dolgotok az, hogy minden használható információt kipróbáljatok az elfogott ellenségből, ne féljétek semmit, mi majd tartjuk a hátunkat értetek, a hazáért semmi sem drága.

A demokrácia erőszakos exportjának nem tervezett, noha előre kalkulálható hozadékaként rövidesen gyomorforgató hírek járják be a világsajtót különböző foglytáborokban, kiváltképp Guantanamón elkövetett kínvallatásokról, a valahára már minden embernek kijáró elemi jogok brutális semmibe vételéről. Az igazi bomba azonban akkor robban, amikor egy amatőr felvétel felkerült a világhálóra: kisfiús frizurájú, egészében kisfiús megjelenésű, katonaruhás fiatal nő, kezében póráz, a póráz másik végén egy szakállas, láthatóan elcsigázott férfi fogoly, anyaszült meztelenül fekvő a börtönsikátor porában. És jönnek az újabb fotók rácsokhoz szíjazott vagy gúlákba kényszerített más meztelen foglyokról, egyéni és csoportos porig alázásokról, a felvevőgépnek önelégülten pózoló fogvatartókról, előbb ugyanabból a börtönből, majd jönnek a képek és hírek más rabtartókról, más foglyokról, más kegyetlenkedőkről, majd a civil lakosság körében elkövetett egyes bűncselekményekről, mindenféle gyalázatokról, és két részre szakad a világ, minden más országra és Amerikára, a nagyobb fele háborog, a kisebb fele takargat, és két részre szakad Amerika is, a nagyobb fele undorodik magától és háborog, a kisebb fele másoktól undorodik és takargat, de ha a huszonegyedik századi médiában, különösen pedig a világhálón megindul egy öngerjesztő lavina, nincs az a hatalom, amelyik bármit is tehetne ellene.

A nagykisfiúk kezdik írni a korábbról már ismert forgatókönyvet: persze, majd kivizsgáljuk és a bűnösök példás büntetésre számíthatnak, de csupán izolált esetekről lehet szó, ez az Amerika nem az az Amerika stb. A kertelés persze tovább szítja az elégedetlenséget, a világ jobbik fele a valódi felelősök, a legfelső vezetés számonkérését követeli, hallatja szavát az Egyesült Nemzetek Szövetsége, a botrány a CIA-t is kerülgeti, a háborús szövetségesek zúgolódnak, féltve a maguk reputációját, veszélyben a koalíció, a nemzetközi nyomásra az amerikai vezetés kénytelen legalább a kínzások tényét nyilvánosan elismerni, a főparancsnok immár nem tehet mást, felelősséget vállal a történelemért, ám a védelmi miniszter nem gondol lemondásra, Bush nem kér bocsánatot, a védelmi miniszter széke vészesen inog, elkerülhetetlenül folynak a vizsgálatok, a perek, újabb és újabb fényképek, hírek a médiában, a világhálón, élő közvetítések a televíziókban, Bush mégis bocsánatot kér, Rumshfeld védelmi miniszter mégis bocsánatot kér, nem tervezett történelmi

hozadék, és a világ jobbik fele, az élő lelkiismeret nem bocsát. És a történelem továbbra is hozza a maga nem tervezett, nem tervezhető hozadékait: négy évvel a közel-keleti invázió megindítása után, amikor még javában folynak a büntetőjogi eljárások és egyéb kivizsgálások az iraki és afganisztáni foglyok elleni embertelenségek ügyében, az USA Virginia államának törvényhozása egyhangúlag elfogadja azt a jelképes határozatot, amely szerint az államnak mély megbánást kell tanúsítania a rabszolgatartó rendszer fenntartásában játszott szerepe miatt. Még ugyanebben a hónapban egy másik déli állam, Maryland is követi a példát, s szorosan ott van a nyomukban Missouri és Georgia is. A sort egyébként kései leszármazottként egy Andrew Hawkins nevű brit békeharcos nyitotta meg, aki, jóváteendő távoli őse bűneit, egész életét afrikai humanitárius tevékenységnek szentelte, 2006 júniusában pedig önmagát láncra verve három nyelven kért bocsánatot az afrikaiaktól. A sokadik felmenő Sir John Hawkins a britek közül elsőként rabolt el feketéket 1552-ben Sierra Leone területén, hogy rabszolgának adja el őket az Újvilágban.

Számos elemző úgy találja, hogy a történelem indigóval dolgozik, és a vietnami háború, My Lai borzalmi ismétlődtek meg Irakban, csak persze más körülmények, más feltételek között. A felszínen az egybevetés önként kínálkozik, a lényeg azonban sokkal mélyebben húzódik. Kétségtelen: harminc-negyven év alatt technikai értelemben is nagyot fordult a világ, elképesztő fejlődésen ment át a tömegtájékoztatás, való igaz, hogy a média virulenciájából adódóan ma már minden, ami a világon megtörténik, a szemünk előtt történik meg, de nem ez a lényegi különbség a Vietnamban és az Irakban történtek között. A My Lai-i tömegmészárlás olvastán-hallatán a háború démonát vizionáltuk, annak minden régről ismert történelmi borzalmával. Az Abu Garib börtönben elkövetett embertelenségek láttán, noha méreteit tekintve össze nem vethetők a negyven évvel korábbiakkal, nem általában a háború, hanem a hatmillió áldozatot követelő Auschwitz réme kelt életre, arcunkba vágva, hogy fehér ember nem felejt. Ez az, ami az elemi erejű tiltakozást kiváltotta belőlünk, és ez az az elemi erejű tiltakozás, ami igazolja, hogy Auschwitz égő áldozata nem volt hiábavaló. Ez az, ami elől már egyetlen nagykisfiúnak sincs módja kifarolni, a technikának pedig csupán annyi a szerepe, hogy öntudatlanul és automatikusan a kezünkre játszik. Ami viszont valóban közös a My Lai-i vérengzés és az iraki fogolykínzások történetében: Mindkét esetben ugyanazok a törvények kényszerítették színvállásra a valódi felelősöket, noha különböző mértékben és konzekvenciákkal, amelyeket önmaguk vezetői kezdeményeztek ideológiájuk védelmében más ideológiák legyőzésére. És ez az öntörvényű automatizmus vált a biztosítékává annak, hogy ma már egyetlen ország, legyen az kicsi vagy nagy, balkáni, tengerentúli, vagy

bárhonnan való, sem táplálhat olyan illúziókat, hogy az általa vagy nevében bármi okból, bármilyen ideológiával, közvetve vagy közvetlenül elkövetett bűntetteket számonkérés és következmények nélkül megúszhatja. Ha ez nem eredmény, akkor megadom magam, feltett kézzel beállok a huhogók sorába, és velük együtt kérdezem: Jobbak lettünk-e, vagy csupán a technika fejlődött kínjaink nyomán.

Azt írja Pál apostol a galáciabelieknek, hogy Krisztus megváltott minket a törvény átkától, amikor átokká lett értünk, de ha nem tudunk túllépni Mózes visszahúzó törvényein, ha nem látjuk és nem tudjuk elfogadni azt, amiben Jézus többet adott, ha igaznak fogadjuk el, hogy már a mózesi törvény útján is igazzá válhat az ember, akkor Krisztus hiába halt meg a kereszten. Én pedig azt mondom: Ha nem látjuk, hogy kultúránk kialakulásának történetében milyen kezdetektől hová jutottunk el, akkor minden eddigi áldozat, szenvedés és kínhalál hiábavaló volt. Ha nem látjuk az anyagba zártan megtett utat az összejttől napjainkig, ha nem vagyunk képesek felbecsülni és megbecsülni az elért eredményeket, akkor négymilliárd év minden áldozata az anyag fogságában hiábavaló volt. Az anyagba zárttság nem holmi büntetés, hanem pótolhatatlan esély s egyszersmind kényszerítő körülmény. Az anyagi lét teszi elkerülhetlenné számunkra kibontani magunkból és praxissá tenni azokat a latens képességeinket, melyekre szükségünk van egy totális harmóniában a személy szerint nekünk jutó szerep és hely betöltéséhez.

Utolsó alcím

Lehet, hogy a bennünk lejátszódó önépítési, öntisztulási, önmegvalósítási folyamat nehezen átlátható, de attól még megállíthatatlan. A Homo sapiens morális, a Homo sapiens spirituális valamilyen formában mindenhol, mindenkiben teret követel magának, vallástól, tudatos meggyőződéstől függetlenül. Esetleg annak ellenére. Ha nem kap tiszta inspirációt, ha nem kap természetes lehetőséget, akkor is repíti az ember szívét, aztán majd csak kikötnék valahol. Számomra a tiszta inspiráció az a vallásos meggyőződés, hogy mindannyian, akik valaha is léteztünk, létezünk és létezni fogunk itt, a folyó innenső oldalán, egy fakultatívnak látszó, de valójában nagyon is kötelező tanulmányi kiránduláson veszünk részt. Bóklásunk, báméskodunk, csatázunk, csatangolunk, találkozunk, ismerkedünk, elválunk, ki-ki a maga módján, a maga képességei, lehetőségei, sorsa szerint. Van, aki lemarad, van, aki türelmetlenül előrelökhöl, nincs különösebb jelentősége. Jelentősége annak van, hogy legbelül mivé válunk a számunkra megadatott téren, a számunkra megadatott idő alatt. Jelentősége annak van, hogy végül is mit viszünk magunkkal odaát. A találkozó ott van, a folyó túlsó

oldalán. Ott megvárjuk egymást. Onnan már csak együtt indulhatunk tovább, hívők és hitetlenek, érzők és érzéketlenek, balgák és bölcsék, tudósok és tudatlanok, valamennyien, hiánytalanul. A „mivé válás” esélyét és követelményét adja a születésünk hozott szoftver, maga az élő valónk, terepét a képző és képlékeny környezet, kereteit pedig a genetikailag definiált hardver, testi mibenlétünk. Ez a mi személyes szentháromságunk, ez minden egyediséggel bíró élőlény szentháromsága, miközben a három egy, titka pedig hittitok. Nem is firtatom. „Ne kérdd / Tovább a titkot, mit jótékonyan / Takart el istenkéz vágyó szemedtől./ ... Karod erős – szíved emelkedett: / végtelen a tér, mely munkára hív.” Még többet kellene olvasnom Madáchot. És metaforáit jobban értenem.

A végtelen tér, mely munkára hív, a képző és képlékeny környezet. Maga az élet adva van. Ami belőlem genetikailag meghatározott, azzal sem tudok sokat kezdeni, az is adva van. De a környezet, amelybe beleszülettem, igenis formálja az életemet, igenis, minden szakmai babona ellenére, formálja genetikai állományomat is, mert valamilyen formában, valamilyen mértékben a szerzett tulajdonságok is öröklődnek, és mindezek mellett én magam is formálom a környezetemet, s a környezetem által önmagamot, így válok valamivé, önmagamot megőrző mássá életem során, így érem el azt, így kapom meg azt, ami egyedül fontos, amit majd magammal vihetek a túlsó partra, s amit részként hozzátehetek az egészhez, részes alkotójaként a totalitásnak.

Mai szóhasználatunk szerint ha környezetet mondunk, akkor azon esőerdőket, élővizeket, veszélyeztetett fajokat, az élő természetet, a megsebzett bolygót kell értenünk, a természetvédelem pedig mindezeknek a megóvása a civilizációs és egyéb ártalmaktól. Ez bizony nagyon fontos dolog. De azért ne feledkezzünk meg arról, hogy számunkra a legmeghatározóbb környezeti adottság mégiscsak az a populáció, amelybe beleszülettünk, s azon belül is a legszűkebb környezetünk a szülők, a testvérek, a rokonság, a képernyő, a nevelőintézet, kinek mi jut, majd iskola, munkahely, sportklub, haverság, küzdőtér, katonaság, háború, és így tovább, és így tovább, kinek mi jut. Minthogy az én értékrendszerem szerint az életminőség – hát még az emberi! – az egyedek egymáshoz való viszonyának minőségében fejeződik ki, számomra a természetvédelem mindenekelőtt az emberi egyedek egymáshoz való viszonyának, a humánkörnyezetnek, az emberi természetnek a minél teljesebb, félelmeektől és előítéletektől mentes megismerését, és ezáltal jobbik énünk ápolását, megóvását, intellektuális, emocionális, morális, szociális és spirituális kiteljesítését jelenti. A sorrend aktualitás és tetszés szerint felcserélhető.

A mi igazi adósságunk, Ádám, ami miatt sohasem tudnánk az igazak álmát aludni, ami miatt téged is, engem is hajszol a moralitás oly kíméletlenül, az nem más, mint a humán-

környezetvédő múlhatatlan és törleszthetetlen adóssága. Ez az, ami miatt nekünk folyvást csak loholnunk kell valami látszólag elérhetetlen és teljesíthetetlen követelmény után, mint szánvonó kutyának, ha póznán virslit lógnak elé, ami miatt a Homo sapiens morális nem hagyja bennünk a Homo sapiens esztétikust, a Homo sapiens intellektuálist, a Homo sapiens szenzuálist, a Homo sapiens szexuálist, a Homo sapiens kulinárist és az összes többi életrevaló, életigenlő, egészséges Homo sapienst békében élni a maga örömteli életét. Ami miatt mi, moralisták önmagunk túszaivá válunk, s így tudunkkal és tudatunk alatt is zsarolhatók vagyunk, ami miatt (kollektív) tudatunk alatt örök riadókészültségben áll a lelkiismeretünk, az nem az elszámolási kényszer az elveszett, eljátszott, elháborúzott, elrúlettezett, elokoskodott, elidétlenkedett, elszexelt Paradicsommal. Ami miatt mi, moralisták önmagunk által zsarolhatók vagyunk, az a mélységes hit és belső meggyőződés, hogy közös tulajdonú életünket nem büntetésből, de nem is bónuszként kaptuk, hanem megművelésre, hitbizományba, szigorú elszámolással lehetőségeink és képességeink zsinórmértéke szerint. Hogyan is kussolhatna, hogyan is rejtőzködhetne távolságtartó hallgatásba, hogyan is betlizhetne egy életen át az, aki tisztán vizionálja saruján a csillagport, aki a neocortex szenttelen őrszemeinek kijátszásával, közvetlenül a limbikus rendszertől kapja a füleket és fülkagylójának zúgásában a bizonyágát annak, hogy ha emberré válásunk során valamikor történt is valami, amit beteges túlvállalással tíz- és százezer évek múltán a lelkünkre vettünk, a sanda szándékkal eredetinek nyilvánított fantombűnököt kitakaríthatjuk a lelkünkéből, s egyszer majd emelt fővel, egyenes derékkal, összekulcsolt s nem ökölbe tett kézzel tudunk végre imádkozni!

Az, hogy ki tudja, hányszor tíz- vagy százezer évvel ezelőtt az ember lett az első és mindmáig egyetlen emlős faj, amely világra hoz utódokat, mielőtt az előző alom levált volna az emlőről, nem csupán sors, de olyan biológiai tény is, amely kiveri a szemünket, olyan realitás, amelynek a legszorosabban és legtágabban vett humánológiai konzekvenciái futó pillantásra is nyilvánvalóak lehetnének; olyan evidencia, amely a legtágabb, legmesszemenőbb és egyben leggyakorlatiasabb következtetések alapjául szolgálhatna démoni múltunk és angyali esélyeink megismerésében, s mi mégis képtelenek vagyunk erről a geoantropológiailag feldolgozhatatlan tényről, erről az archeobiológiailag azonosíthatatlan realitásról, erről histogenetikailag feltérképezhetetlen magától értetődésről tudomást venni, mert nem illeszkedik semmiféle szentesített szisztémába, mert nem szól róla semmiféle kánon, semmiféle Írás, mert hiába nyilvánvaló külön bizonyítás nélkül is, törvényszéki sorszámmal ellátott corpus delicti nélkül is, ha nincsenek róla lajstromozható tárgyelemleink, ha nem számol vele sem vallás, sem tudomány, sem politika, s ami rendelkezésünkre áll, az

nem több, mint maga a megélt élet, a mindenféle hókuszpókusz nélkül magától adódó, természetes, élő tapasztalat.

Mozgathat bennünket akár a legtisztább, legjobb, legnemesebb szándék is, de ha nem leszünk képesek világosan látni, hogy az emberi mivoltunk kibontakozásának kezdete óta velünk élő, kultúránk alapjaiba beleivódott, részben közvetlen, részben közvetett kannibalizmusnak, az egész földkerekségen térben és időben elterjedt rituális emberáldozatoknak milyen szerepe van a huszadik századi világégésekben és holokausztban, reménytelen a jövő. Ha nem vagyunk képesek világosan látni, hogy a kirekesztő zsidó egyistenhitnek, az áldozati mentalitást átörökítő zsidó hagyományörzésnek milyen szerepe van a huszadik századi világégésekben és holokausztban, reménytelen a jövő. Ha nem vagyunk képesek világosan látni azt a történelmi tény, mégpedig minden összefüggésével, hogy sokféle kegyetlenség, sokféle háború pusztított ugyan közöttünk, amióta csak létezőnk, de a legdémonisztikusabb háború, a vallásháború a mózesi üzenetek előtt nem létezett, akkor reménytelen a jövő. Ha nem vagyunk képesek szembenézni azzal, hogy a kirekesztő zsidó áldozati mentalitást átörökítő katolikus dogmatikának, vallásháborúknak, inkvizíciónak és gettó-politikának mi volt a szerepe a huszadik századi világégésekben és holokausztban, reménytelen a jövő.

Hogyan engedhetnénk meg magunknak azt a könnyelműséget, hogy a biológiai értelemben legmeghatározóbb humán fajspecifikum felismeréséből származó következtetéseinket ne applikáljuk bele a harmadik évezred problémahalmazának megoldóképletébe?! Hogyan engedhetnénk meg magunknak azt a felelőtlenséget, hogy a közvetlenül előttünk álló, mindössze évtizedekben prognosztizálható, részben már eddig is átélt demográfiai és ökológiai világrobbanásnak továbbra is kánonkalodába nyomorított metaforák, varázstalanított mitológiák, mitologizált géntérképek, lajstromozott fossziliamaradványok, bioelektromos kisülésekre bázisozott digitális morfondírozások válaszütmutatásai szerint nézzünk elébe?!

Azt vallom, hogy az a vallásos világkép, amely kizárólag csak a hitre, a kinyilatkoztatások hitére épít, és nem tud és nem mer összhangot keresni a megélt tudással másképp, csak okoskodással, halálra van ítélve, mert a hit halála az okoskodás. Azt vallom, hogy az a tudományos világkép, amely kizárólag csak a kísérletekkel kényszerigazolt közvetlen tapasztalásra épít, amely nem tud és nem mer szerves összhangot keresni test, lélek, moralitás és művészet között, amely a lelkeség hézagait ad hoc mitologizálással és moralizálással próbálja kifugázni, amely nem képes valódi teret adni a valódi spirituális jelenlétnek, az a tudományos világkép egy idő után halálra van ítélve, mert fejlődésképtelen,

nincs jövője, léttére csupán a mindenkori jelen. Az a vallás, amelynek ereje pusztán a történelmiségében rejlik, amelynek csak múltja van, amelynek csak hagyományai vannak, de a jövő kérdéseire nem tud választ adni, nem a jövő vallása. Az a tudomány, amely vallásos tiszteletet követel a ténybeliségnek, a kísérletekkel hitelesített tapasztalati tudásnak, amely a kétséget, a nem-tudást képtelen beépíteni a rendszerébe, amely a spiritualitást mint eretnokséget csupán visszamenőleg, a történelmi tapasztalat nyomására, kivételes személyiségek kivételes rehabilitációjával hajlandó integrálni a jelenbe, az a tudomány nem lehet képes valódi válaszokat adni a jövő kérdéseire, az a tudomány nem a jövő tudománya. Lehet mai, de nem lehet modern. A jövő tudománya, a jövő vallása, a jövő művészete, a jövő politikája, a jövő ökonómiája, a jövő ökológiája, a jövő pszichológiája, a jövő jusztíciája, a jövő kommunikációja csakis akkor lehet képes megfelelni rendeltetésének, ha képesséválik a szintézisre, ha részes alkotójává tud válni az egységes egésznek, ha mindegyik külön-külön alkalmas lesz olyan világgépet formálni magának, amelyben minden emberi tevékenység testre szabott helyet találhat ugyan, betöltve elkülönült szerepét, de játékszabályait a közös spiritualitás és a távlatos moralitás határozza meg.

Állati örökségünk torzultan humanizált lenyomata: a kirekesztés, az egyszerű alternatívákban, igenekben és nemekben, jóban és rosszban, nappalokban és éjszakákban, jinben és jangban, pozitívban és negatívban, fényben és árnyékban való gondolkodás. Emberi teljesítményünk: az együttlátás, a komplexitás, a komplex érzés és gondolkodás igénye és képessége. Számos erectus faj százezer évvel ezelőtt is nyerőnek érezhette magát az akkori körülmények között, a mellettünk legvirulensebb, a Neander-völgyi akár még negyvenezer esztendeje is a csúcson döngethette volna a mellét, ha lett volna fogalma bármiféle evolúciós csúcsokról, aztán rajtunk kívül mind lúzer lett, elbukott, elenyészett, telítette a televényt, ékesen példázva számunkra, hogy ez is bármikor bejöhét. Bennünket, miután a rokonfajokból megmaradtunk magunknak, nem az ökológiai vetélytársak fenyegetnek életveszélyesen, a legnagyobb veszélyt mi jelentjük önmagunkra: a legnagyobb veszély az, hogy túlnyerjük magunkat. A jogos és elkerülhetetlen önvédelem magunkkal szemben: önmagunk átprogramozása hittal, meggyőződéssel, önként, önerőből, hittal, meggyőződéssel, nem bevárva egy beláthatatlan következményekkel járó, jobbik énünk számára már kezelhetetlen, noha magunk keltette külső evolúciós nyomást. A legelső lépés: teret engedve a spirituális jelenlétnek, lineáris-alternatív-digitális mentalitásunk újragondolása, végre valóban kilépve a geo- és helio- és mindenféle centrikus világgépekből. A jogos és elkerülhetetlen önvédelem önmagunk ellen: az évmilliók folyamán agyunk mélyén hierarchikus mintázatokba átprogramozódott állati örökségektől már születése előtt megnyomorított *létező* demokrácia

átlényegítése kívül-belül *valódi* demokráciává.

Legalábbis én ezért imádkozom.